

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

aram andonyan

Balkan harbi tarihi

türkçesi: zaven biberyan

SANDER YAYINLARI
TÜRK TARİHİ DİZİSİ : 7
BALKAN HARBİ TARİHİ

Aram Andonyan

BALKAN HARBI TARİHİ

Türkçesi :

Zaven Biberyan

S A N D E R Y A Y I N L A R I

SANDER YAYINLARI

Halâskârgazi Cad. No. 275 - 277

Osmanbey - İstanbul

Tel. : 48 32 09

Dağıtım : Kıracağı Sokak No. 62/2

Osmanbey - İstanbul

Tel. : 40 84 75

Kapak : Mehmet Aksel

Dizgi ve Baskı :

Sümbül Basımevi

Ebussuut Cad. No. 60/2

Sirkeci - İstanbul

Birinci Baskı : Kasım 1975

*Bu eserde yayınlanan fotoğraflar, **Belgelerle Türk Tarihi** dergisi'nin özel arşivinden alınmıştır. Zengin ve değerli arşivini istifademize tahsis etmek lûtfunda bulunan sayın **Ertuğrul Zekâi Ökte**'ye ve bu konuda yardımlarını esirgemeyen Sayın Bayan **Tülây Duran**'a teşekkürlerimizi sunmayı borç sayarız.*

YAZAR VE ESERİ

Aram Andonyan, İstanbullu bir yazar ve gazetecidir. Edebiyat üzerine eserler vermiş, okullar için ders kitapları da yazmıştır. Usta bir polemikçi olarak tanınır. Doğru bildiğini, düşüncelerini, sakınmadan savunan bir fikir adamı olmuştur. Siyasî partilere girmemiş, bu bağımsızlık onun kalemine daha geniş bir serbestlik sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşından sonra Fransa'ya yerleşmiş, Paris'teki Milli Ermeni Kütüphanesi müdürlüğüne getirilmiş ve 1930'larda ömrünü orada tamamlamıştır.

Aram Andonyan Balkan Harbi'ni ve savaş ilânıyla sonuçlanan siyasî olayları, çatırdayan imparatorluğun başkentinde yaşamış, buhranı olayların içinden takip etmiştir. Ve günü gününe, savaşın içinde yazmıştır Balkan Harbi'nin tarihini. Bu kitap 1912 - 1913 yıllarında İstanbul'da Arzumana basımevinde Ermenice olarak basılmıştır. Toplam 1040 sayfalık beş kısımdan kuruludur. Yazar, iç ve dış kaynaklardan yararlanmış, yabancı ajans, gazete ve dergilerle bağlantı kurup eserini bol resim, fotoğraf ve haritalarla donatmıştır. Ayrıca, Osmanlı ve Balkan ülkeleri tarihini, Avrupa'nın siyasî ve diplomatik tarihini, politik, sosyal, ekonomik, dinî şartları incelemiş, geçmişin olayları ile Balkan Harbi arasında bağlantı kurmuş, etkenler aramış, savaş öncesi günlerin hummalı faaliyetlerini, düvel-i muazzama politikasının içyüzünü, Babıâli'nin durumunu, siyasî atmosferi, ayrıntılı biçimde nakletmiştir.

Yazar, askerî harekâtı da beş muharip ülkenin ordularını adım adım izleyerek en ufak ayrıntılarıyla anlatmıştır. Ve bunu, kuru bir tarihçi diliyle değil, yer yer röportajı andıran bir muhabir üslûbuyla yapmıştır. Bu bakımdan, merakla okunan bir metin vermiştir.

Aram Andonyan, çeşitli unsurların kaçınılmaz şekilde bağımsızlığa kavuştuğu veya kavuşmak emeliyle eyleme giriştiği bir imparatorluğun çökmek üzere olduğunu gören ve bunu açıkça söyleyen bir aydın. Çöküşü hızlandıran nedenleri, hataları tanımlamaya çalışırken, ülkeyi —ülkenin bugününü değil, yarınını— kurtarmanın yollarını da arıyor. Görüyor çünkü Avrupa'da siyasî ufku tehlikeli biçimde karardığını. Hattâ 1914 savaşını önceden sezer gibi oluyor. İttihat ve Terakki'nin ülkeyi uçuruma sürüklediğini düşündüğü için de sık sık İttihatçılara çatıyor.

Osmanlı ve Türkiye tarihinden yana esasen oldukça fakir olan edebiyatımız, gerek nedenleri, gerekse sonuçları bakımından çok önemli bir savaş olan Balkan Harbi ve onunla ilgili siyasî olaylar üzerine bu çapta ayrıntılı, incelemeli bir eserden yoksundur bildiğimiz kadarıyla. Bu nedenle, okurlara sunduğumuz bu kitabın ilgiyle karşılanacağını ve önemli bir başluğu dolduracağını, İmparatorluğun çöküşüne olduğu kadar, birçok bakımlardan günümüzün bazı olaylarına da ışık tutabileceğini sanıyoruz.

Z. B.

Ö N S Ö Z

İçinde yaşamakta bulunduğumuz Balkan Savaşı kadar üzücü, heyecanlı, aynı zamanda büyük bir siyasî anlam taşıyan savaşa az rastlanır tarihte.

Dört ufak ve genç devletin, daha düne kadar birer eyaleti oldukları asırlık Osmanlı İmparatorluğuna karşı ittifak kurup başkaldırmaları, kendine güven ve cüretlerinin kazandığı şaşılabacak başarılar, yeni bir tarih sayfası açmakta, özellikle Doğu Sorunu diye adlandırılan ve ötedenberi içinden çıkılmaz karmaşık bir nitelik taşıyan problemi çözüm yoluna sokacağa benzemektedir.

Yaklaşık dört yüzyıldan beri Avrupa diplomasisinin bu sonuca ulaşmaya boşuna çaba harcadığını, ve hele bu sonucun böylesine âni ve beklenmedik biçimde meydana geldiğini düşünürsek, en tecrübeli uzmanlarda bile sürpriz yaratan ve dünyayı şaşkına çeviren bu savaşın anlamını daha iyi kavrarız.

İçinde yaşamakta olduğumuz savaşın, bu sürpriz sonuçtan ayrı, daha birçok şaşılabacak yönleri de vardır ve bütün yönleri de ilginçtir, üzerinde derin derin düşünmeye değer.

Dikkati çeken noktalardan biri, belki de birincisi, dört Balkan devleti arasında kurulan ittifaktır. Bu dört devlet, daha dün birbirlerine düşman ülkelerdi. Bulgaristan'la Sırbistan, bağımsızlıklarına kavuşur kavuşmaz birbirleriyle savaşmışlardı ve Sırp'lar son yıllara varıncaya dek yenilgilerini unutmuşa benzemiyorlardı. Yunanlılarla Bulgarlar daha bir-

kaç yıl öncesine kadar düpedüz birbirlerini boğazlıyorlardı. Karadağlılarla Sırp, aralarındaki kan bağlarına rağmen, sürekli olarak birbirleriyle çatışıyorlar, hattâ vuruşurlardı. Nasıl oldu da birbirlerinden nefret eden bu bağdaşmaz devletler tek bir gaye etrafında birleşebildiler? Hele bugüne kadar aralarındaki çatışmaların esas konusunu meydana getiren bu gaye üzerinde nasıl anlaşabildiler? Bir kin nedeninden bir millî ülkü oluşturmayı nasıl başardılar? Hınç ve düşmanlıklarını susturup nasıl elele verebildiler bu ülküyü gerçekleştirmek için?

Dikkate değer ikinci bir nokta da, Türkiye'nin gücünü kaybetmiş olduğu ve yenilgisidir. Bu yenilgi, ufak müttefik devletlerin başarısı kadar şaşırtmış bulunmaktadır dünyayı. Şüphesiz, Türkiye'yi mazur gösterecek bir çok nedenler vardır. Bunlardan biri ve başlıcası, çeyrek yüzyıllık bir istibdadın yarattığı olumsuz şartlardır. Bu şartlar, ülkenin siyasi, entelektüel, ekonomik ve özellikle askerî güçlerini kısıktırak bağladı, gelişmelerini kesinlikle imkânsız kıldı. Sonra, beş yıl süre ile Jön Türkler idaresi geldi meşrutiyet kisvesi altında, ve uzağı görme yeteneğinden yoksun oluşuyla, beceriksizliğiyle, hatalarıyla, yurdun ilerlemesi ve güçlenmesi bakımından, devirdiği istibdat kadar zararlı oldu. Bu idarenin sorumluluk payı daha büyüktür; çünkü bugünkü düşüşü önceden sezen ve korkunç gelecekte sakınılmasını öğütleyen samimî, çıkar gözetmeyen nasihatçılardan hiç yoksun kalmadı. Ama ne yazık ki, bütün öğütlere kulaklarını tıkadı, bildiğini okudu. Bütün bunlar, bugünkü Türk idarecileri için mazeretlerdir elbet. Ayrıca, Türk ordusunun, bir dizi başarısızlığa rağmen, savaşın en zor ve umulmadık anlarında gerçek bir kahramanlık gösterebildiği de inkâr edilemez. Ne var ki siyaset, duygularla yürütülen bir nesne değildir. Savaş, sadece sonucuna göre değerlendirilir. Oysa bugün sonuç, Türkiye'nin aleyhinedir. Tasfiye ânı gelip çatığında, şu veya bu tarafın niçin yenilgiye uğradığı sorunuyla ilgilenmez kimse. Zihinleri bir

tek soru kurcılar : Ne olacak yenilginin sonucu? Yenilen ne kaybedecek? Ondan ne kalacak arda?

Bu eserde, bütün bu kaygılandırıcı soruların cevaplarını araştıracağız. En güvenilir ve tarafsız kaynaklara dayanarak, tarafgirlikten kaçınarak, sadece gerçeği, hattâ acı gerçeği meydana çıkarmak endişesiyle hareket ediyoruz. Bu kitapta, içinde bulunduğumuz savaşın siyâsî sonuçlarını ve uluslararası komplikasyonlarını, aynı zamanda Türkiye'nin benimseyebileceği yeni idarî sistemi tahmin etmeye çalışacağız.

Bugünü en iyi şekilde kavrayabilmenin şartı, dünü derinlemesine inceleyip araştırmaktır. Bugün şimşek hızıyla birbirini izleyen ve yarattıkları siyâsî gelişmelerle bizleri şaşkına çeviren olayları tabîî bulmak için yakın geçmişteki bir takım ilginç olayları hatırlamamız gerekir. Şimdiki savaşın kökenlerini, çeyrek yüzyıl önce Doğu'da bugünkü gibi ağır bir bunalıma yol açan o olaylarda aramak gerek.

Bu itibarla, asıl savaşı anlatmaya geçmeden, yakın geçmiş bir göz atacağız. Böylece okurların bugünkü olayları daha iyi kavrayacaklarını, gerçek nedenlerini kolayca göreceklarını umuyoruz.

Savaşın patlaması üzerine çok geçmeden diplomatların hesapları altüst olmuş, statüko bozulmuş, Avrupa'nın haritası değişmişti. Ve bütün bunlar, büyük devletlerin müdahalesine lüzum kalmadan olup bitivermişti.

Nasıl oldu bu iş?

Bunu objektif olarak anlatmaya çalışacağız.

Aram Andonyan

İstanbul, 1913

B İ R İ N C İ K E S İ M

Birinci Bölüm

Balkan Yarımadasının Geçmişi

Bütün Avrupa'da, belki tüm yeryüzünde, Balkan Yarımadasından daha belâlı bir bölge yoktur. Karmaşık şartları ve sınırları olan bu yarımada Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında paylaşılmış bulunuyordu. Fakat bu ülkelerden hiç biri gerçekten kendi doğal sınırları içerisinde yerleşmiş değildi. Romanya dışında Rummenler, Bulgaristan dışında Bulgarlar, Sırbistan ve Yunanistan dışında Sırp lar ve Yunanlılar bulunuyordu. Kısacası, hepsinin de öz ülke dışında soydaşları vardı.

Yarımadanın dağları, merkezi Sofya'nın güneyindeki Moeziya vadisi olmak üzere açık bir yelpaze şeklinde yayılır. Dağlar iskâna elverişli olmadığından, çeşitli Balkan halkları arasında aşılmaz engeller oluşturmuştur. Ulaştırma imkânlarından ve temastan yoksun bu halklar, onları birbirine yaklaştıracak hayat şartları yaratmayı başaramamış, bilâkis hep birbirinden ayrı, birbirinden uzak yaşamış ve düşman kalmışlardı.

Aralarındaki kavgaların nedeni, ilişki kurma güçlüğü değildi sadece. Coğrafi etkenler dışında, ırk, din, emel zıtlıkları varolagelmışti hep, ve bu zıtlıklar çarpışmalara sebep olurdu

boyuna. Avrupa ile Asya'nın sınır çizgisi üzerinde bulunduğundan, Balkan Yarımadası her çeşit askerî ve dinî istilâci için tabîî bir geçit ve yayılma yolu olmuştur. İstilâcılardan her-biri kendinden birşey ya da etkisinden bir iz bırakırdı orada. Bu şartlar içinde, elbette ki Balkan Yarımadası, ayrı dinlere mensup çeşitli kavimler karışması olarak belirecekti.

Bu kavimlerin başında Türkler geliyordu. Bir zamanlar Macaristan'a kadar hâkimiyet kurmuş olan Türkler, daha dün denecek kadar yakın bir geçmişte, Müslüman Türkiye'yi Ortodoks unsurlardan doğal bir engel gibi ayıran Rodop sıradağlarının güneyine itilmişlerdi. Sonra Rumenler geliyordu; bunlar eski Roma göçmenlerinden oluşmuş, Tuna ile Karpatlar arasında yerleşmiş bir halktı; dinleri Ortodokstu, ama soy ve duygu bakımından koyu Latindiler. Rumenlerden sonra Bulgarlar geliyordu; V. yüzyılda Ural'dan gelen Bulgarlar, Balkan sıradağlarının iki yanında, yani asıl Bulgaristan'da yerleşmişler, fakat Doğu Rumeli'ye de yayılıp egemenliklerini Makedonya'ya kadar uzatmışlardı. Dillerini ve dinlerini aldıkları Slavların yakın akrabasıydılar. Geniş Moravya vadisini işgal eden Sırplar, Novi Pazar sancağı üzerinden Karadağ'a kadar yayılmışlardı. (Avusturya, doğal bir köprü teşkil eden bu sancağı onlardan almış, sonra Bosna - Hersek'in kesin ilhakı sırasında Türkiye'ye iade etmiştir.) Sırplar, Slav ailesine mensuptur. Ortodoks dinini kabul etmişlerdir. Karadağlılar da Slav ailesinin bir dalını teşkil ederler. Esas kitlesi Drina vadisinde yerleşmiş olan Arnavutlar, Sırplarla Karadağlılara komşuydu. Arnavutların büyük çoğunluğu Müslümandır. Güneyde ise Ortodoks Rumlar eski Yunanistan'la adaları işgal etmekteydiler, fakat doğu Akdeniz kıyılarında ve adalarda yaşayan çok sayıda Yunan kolonileri sayesinde etkileri ufak yurtlarından çok uzaklara kadar yayılıyordu.

Biz burada büyük ırk bölümlerini saydık sadece. Unutmamak gerekir ki, her bir ırkın da kendi içinde birçok ayrı alt bölümleri mevcuttu. İslâm dinine geçmiş Sırplar, Katolik

Arnavutlarla yanyana yaşarlardı. Osmanlı İmparatorluğunun eyaletlerinde de aynı ırkın Ortodoks ve Müslüman unsurları yanyana yaşarlardı. Melisorlar, Mirditler, Makedonyalılar ve Yunanlılar ebedî bir anlaşmazlık içerisinde çekişip dururlardı. Öyle ki, bu belâlı bölgede ardı arkası kesilmeyen zıtlık ve mücadelelerin sonu gelmemesine şaşmamak gerekir. Coğrafi şartlar, ırkların çok çeşitli olması, din ayrılıkları, mutlaka bir çatışma konusu yaratır ve Yarımada'yı karışıklıklara, çoğu zaman kanlı çatışmalara sahne yapardı. Ayrıca, herbir ırkın arkasında dindaş, hattâ soydaş bir koruyucu devlet bulunurdu. Bu devletler için Balkanlardaki çatışma ve çarpışmaların sürmesi çok önemli ve gerekliydi, çünkü karışıklıkları bahane ederek siyasî gayelerini gerçekleştirmeye çalışırlardı. Doğu sorunu'nun, Avrupa siyasetinin en önemli ve hayatî eksenlerinden biri haline gelmesinin nedeni budur.

Belâlı bir bölgenin elbette ki tarihi de belâlı olacaktı. Balkan Yarımadasının coğrafi durumu, üstünde sürekli olarak fırtınaların esmesi sonucunu doğuruyordu. Bu bölgede iki zıt akım çatışıyordu hiç durmadan : Bir yanda, Doğuda verimli bir egemenlik kurmak peşinde olan batı Avrupa ülkeleri, öbür yanda Avrupa'yı istilâ etmeye heveslenen Asya'lı kavimler vardı. Bu şartlar altında Balkan Yarımadası, iki düşman âlemi birleştiren bir köprü haline gelmişti.

Ama hiç biri temelli bir egemenlik kuramadı bu bölge üzerinde. Batı ile Doğunun karşıt dalgaları tekrar tekrar gelip birbiri elinden kaptı buraları. Bizans İmparatorluğunun varlığı tehlikeye girdi. İlk Bulgar göçü, sonra İsaurya'lı Leon'un güçbelâ püskürtebildiği Arap istilâsı, ve özellikle Rus dalgası, İmparatorluğa çok ağır fedakârlıklara mal oldu. Bulgar Çarı Simeon, Bulgarlarla Sırları egemenliği altında birleştirip Edirne'yi zaptederek (917) büyük başkenti kuşatınca, bir ara İstanbul bile tehlike atlattı.

Sonra peşpeşe kısa ömürlü prenslikler türedi Balkanlarda. Bunlar sağlam bir örgütlenmeyi başaramadı ve çoğu bir

daha dirilmemek üzere yitip gitti. Onikinci yüzyılın sonlarında, Hemanian ve I. Stefan'ın saltanatı sırasında, Sırp'lar tüm Dalmasya'yı kapsamına alan oldukça önemli bir devlet kurmayı başardılar. Aynı tarihte Bulgarlar da Berhe'da Rum'ları yenilgiye uğrattılar ve —tıpkı bugün olduğu gibi— Trakya ile Makedonya'ya akınlar yaparak devletlerini yeniden kurdular. Ne var ki bu devlet de Haçlılara karşı yapılan savaşlar içinde eriyip gitti. Bu dayanıksız devletler içinde en önemlisi, Sırp Kralı Duşan tarafından ondördüncü yüzyılda kurulanı oldu. Sırp'lar, o cüretkâr kralın kralın yiğitliğini ve unutulmaz gururunu bugüne kadar göklere çıkarırlar.

Laçkalaşmış Bizans İmparatorluğunun ardından Osmanlı egemenliğinin ceberut sertliği geldi. Osmanlı sultanlarının ağır boyunduruğu altında, Balkanların tekdurmaz halkları üç yüzyıl süreyle sessiz ve hareketsiz tutulabildi. Fakat 1770'-de Rus donanması Mora önünde görününce, Rumlar ayaklandılar, komşu halkları da peşlerinden sürüklediler. Ondokuzuncu yüzyılın başlarında, Balkanlarda çok ciddi karışıklıklar başgösterdi. Pasvanoğlu şehir şehir ilerleyerek eski Bulgar İmparatorluğunu yeniden ihya etmeyi denedi. Tasarısını tamamen gerçekleştiremediyse de, 1807'ye kadar yarı bağımsız bir durumu muhafaza edebildi. Vladika Peter aynı dönemde ilk Rus - Karadağ ittifakının temelini attı. Türkiye dış ve iç düşmanlıklar altında gitgide çöküyordu. Kara Corci Belgrad'ı zaptetti, ve bir Sırp krallığı şekillendi. Daha sonra Obrenoviç ikinci bir ayaklanmanın başına geçerek Sırbistan'ı Skoplje'ye (Üsküp) sahip bir voyvodalık haline getirdi; voyvodalık babadan oğula intikal edecekti. Türkiye Sırbistan'da yalnız ismen egemen kalıyor ve Belgrad'da bir Osmanlı paşası bulundurmakla yetiniyordu.

1829'da Edirne antlaşması Yunanistan'ı bağımsızlığa kavuşturdu. 1858'de Karadağlılar dağlarından indiler, Sırp'lar daha geniş bir bağımsızlık elde ettiler; 1862'de Eflâk - Buğ-

dan'da, sonradan bağımsız ilân edilecek olan Rumen prensliği doğdu. Bütün bu ufak devletler sürekli olarak kıpırdaşır, rahat durmaz, boyuna yeni talepler ileri sürer ve her yeni fırsattan birşeyler elde ederlerdi. Bunlara daha sonraları Bulgaristan da eklenecek, ve o acar devletler arasında en yaramazı olarak belirecekti. Genişlemek, tarihî sınırlarına varmak için sabırsızlanan bu genç ülkelerin baskısı altında Müslümanlar, çoğu zaman yiğitçe karşı koymakla beraber, adım adım güneye, denize doğru geri çekiliyorlardı. Ama onların ricatı Balkan Yarımadasını sükûna kavuşturmuyor, tam tersine, asıl Türklerin gitmesinden sonra kavga daha bir şiddetleniyor, daha amansız oluyordu bu bölgede.

Bütün savaşlara, bütün antlaşmalara rağmen, Doğu Sorunu'nu kesin olarak tasfiye etmek mümkün olamamıştı. Özellikle, Doğu Sorunu'nun en büyük kaynağı olan Balkan Yarımadasında az çok istikrar sağlayacak biçimde bir bölüştürme gerçekleştirilememişti. Bunun başlıca nedeni, Avusturya ile Rusya çıkarlarının çatışmasıydı. Bugün de ⁽¹⁾ aynı çatışma siyasi ufku karartıyor ve Avrupa'da bir genel savaş ortamı yaratmak tehlikesini doğuruyor.

Slavlar erkenden alışmışlardı hazır bir şikâr saymaya İstanbul'u — «Çarigrad»¹. III. İvan, Paleologos hanedanından prenses Sofiya ile evlenince, kendini Bizans İmparatorluğunun meşru varisi olarak ilân etmişti. Yüzyıllar boyunca Rus çarlarının İstanbul üzerinde hak iddia etmeleri bundandır. Fakat, Türkiye'yi talan etmenin yolunu hazırlayan, Ruslardan ziyade Avusturya'dır. 1706'da Sitvatorok antlaşmasıyla, Habsburg hanedanı her yıl sultana vergi ödeme yükümünden kurtuldu. Birkaç başarı daha elde edince, Avusturyalılar Türkiye'nin yenilemez olduğu önyargısını yıkmaya karar verdiler. Budapeşte'yi geri alabildiler ve Belgrad'ı kuşattılar. Karlofça

⁽¹⁾ 1912'de. Gerçekten, iki yıl sonra, I. Dünya Savaşı patlamıştı. Ç. N.

antlaşması sayesinde, Macaristan'la Transilvanya Avusturya imparatoruna kaldı.

Avusturya'nın bu başarıları Büyük Petro'yu heyecanlandırdı. Rusyanın öteden beri göz dikmiş olduğu yerlerin elden kaçmasından korktu, ve Azak'ta çok ağır bir yenilgiye uğramış olduğu halde Karadeniz'e inmeye başladı. Rusların ilerleyişine, Avusturya, ordusunu tekrar harekete geçirerek cevap verdi. Çağının en usta stratejilerinden biri olan Prens Eugen, muzaffer Avusturya ordusunu Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından içeri soktu ve Babiâli'yi Pasarofça antlaşmasını imzalamak zorunda bıraktı (Temmuz 1718). Bu antlaşma, Banat'ı, Tamsvar'ı, kuzey Sırbistan'ı ve Eflâk'ın büyük kısmını Avusturya'ya terk ediyordu. Böylece Avusturya, rakibi Rusya'nın elde ettiği avantaja karşı denge kurmuş oluyordu.

I. Katerina zamanında, iki rakip ülke, cüretli bir denemeye girişmek üzere bir ara ittifak kurdular. O sıralarda Kazaklar Kırım'da akınlar düzenliyor, Avusturya ise Novi Pazar'ı talep ediyordu. İki müttefik, Osmanlı İmparatorluğunun can çektiğine inanıyor ve başarı sağlayacaklarından emin buluyorlardı. Fakat Türkiye son bir çabayla ikisini de yenilgiye uğratmayı başarabildi. Ama ne var ki bu çaba onu kurtaramadı: Kazandığı zafer, gücünü tüketmişti. Müttefikler, uğradıkları yenilgiden onun kadar sarsılmış değillerdi. Rusya, saldırmaya hazır durumda, Osmanlı İmparatorluğunun başucunda sabırla bekliyordu. Nitekim 1770'de Navarin'e inerek Osmanlı donanmasını yaktı. Avusturya İmparatoru II. Joseph telâşlandı, Türkiye'ye yardıma hazır olduğunu beyan etti, ama muğlak metinler sayesinde Muhteşem Süleyman'ın ülkesini Rus egemenliğine tabi kılan Rusçuk - Kaynarca antlaşmasının akdine mâni olamadı. Çar I. Aleksandr, Napoleon'un tasvibiyle Eflak - Buğdan eyaletlerine sahip çıktı, sonra Tuna boyundaki kaleleri aldı. Buna karşılık, Avusturya - Macaristan atik davranarak Rus fütuhatını dengeleyen avantaj-

lar kazandı : İllirya'yı, Karniol'u, Karentiya'yı, Hırvatistan'ı ve Dalmaçya'yı kesin olarak ele geçirdi.

Bu Rus - Avusturya zıtlığı ondokuzuncu yüzyılda daha derin nedenlere dayandı ve büsbütün belirginleşti. Yeni çatışmadan Rusya galip çıktı. General Dibiç'in yıldırım harekâtıyla hemen hemen İstanbul kapılarına varması, Edirne antlaşmasının onaylanmasıyla sonuçlandı. Rusya gerçek bir gözleme noktası elde etmiş oluyordu Tuna ağzlarında; diğer taraftan, Kafkasya'da birçok kaleyi işgal ediyor, Belgrad'daki nüfuzu ise doğrudan doğruya bir hâmilik niteliğine dönüşüyordu. Böylece Slav unsur Balkan Yarımadasında Cermen unsur aleyhine yeniden güç kazanıyor, Cermenlerin önünde bütün genişleme yol ve ihtimallerini kapatmak tehdidini doğuruyordu.

1853 baharında Rusya bu yönde daha cüretli bir adım attı. Prens Meçnikof, Babıâli'ye baskı yaparak onu Rusya ile «geçici bir ittifak» kurmaya zorlamak istedi. Bu ittifak sayesinde, Avrupa Türkiyesinde yaşayan on iki milyon Slav, Rus Çarının resmî himayesi altına girmiş olacaktı. Ültimat şeklinde yapılan bu teklif Kırım savaşına sebep oldu. Rusya, müttefiklere yenildi. Slav nüfuzunun genişlemesi bir ara durdu, ama kesin olarak önlenemedi. Rusların emellerine ağır bir darbe indiren Paris antlaşması da, nisbeten daha müsait olan Londra antlaşması da, bu genişlemeye set çekemedi.

Çok geçmeden 1877 Doğu savaşı patlak verecekti. Bu savaş Türkiye için felâket olacak, Rusya içinse —hele ünlü Ayastafanos antlaşmasından sonra— iddialarını gerçekleştirme yönünde büyük bir avantaj sağlayacaktı. Rusya'nın başarılarından bizzat Türkiye'den daha çok korkuya kapılan Avrupa, bu antlaşmanın gerçekleşmesine imkân vermedi. İngiltere'nin baskı ve tehditleri üzerine, Ayastafanos antlaşması Berlin Kongresinde değişikliklere uğradı ve Rus tasavvurlarını bozan yeni bir antlaşma meydana çıktı.

Bugünkü savaş işte o iki antlaşmanın direkt sonucundan başka birşey değildir. Çeyrek yüzyıl önceki Rus tasavvuru, bugün daha geniş bir biçimde gerçekleşmektedir. Ve aynı çıkarlara sahip ufak devletler, nüfuzlu hamilerinin silâhlı yardımına muhtaç olmadan, doğrudan doğruya kendileri ele almışlardır kaderlerini çizme işini. Ayastafanos antlaşmasının ne olduğunu, Berlin antlaşmasıyla ne gibi değişikliklere uğradığını ve bu son antlaşmanın da ne şekilde uygulandığını burada kısaca anlatırsak, okurlar bugünkü olayları ve Doğu'nun yarın alacağı değişik şekli daha kolay kavrayacaklardır. Bugünkü savaşın anahtarı 1970'lerdeki olaylarda bulunmaktadır.

İkinci Bölüm

Ayastafanos Ertesi

1878 yılı ocak ayının 20'sinde, Rus Generali Gurko, bu satırlar yazıldığı sırada Bulgar ordusunun çetin muhasarası karşısında hâlâ yiğitçe dayanan, Balkan Savaşının Port - Art-hur'u Edirne'ye giriyordu. O tarihten iki ay önce Ruslar, Osman Paşa'nın kahramanca mukavemetini kesin olarak kırmışlar, dört gün önce de Şipka'da Süleyman Paşa'nın ordusunu yenilgiye uğratmışlardı. Bu ordu 25.000 esir bırakarak geri çekilmiş, İstanbul yolunu Rus orduları önünde açık bırakmıştı. Gurko, o zaman şimdiki tahkimata sahip bulunmayan Edirne'ye büyük bir mukavemete rastlamadan girmişti. Ertesi gün iki Türk nazır da ters yönden —İstanbul yolundan— Edirne'ye giriyorlardı beyaz bayrakla : Barış görüşmelerine girişmek için, Sultan Abdülhamit mütareke diliyordu.

Plevne düştükten sonra, Rus ordularının Edirne'ye, Edirne'den de İstanbul'a kadar ilerleyeceği artık şüphe götürmezdi. Avrupa, özellikle Rusya'nın başarılarından son derece telaşa kapılmış olan İngiltere ile kuzeydeki büyük imparatorluğun geleneksel düşmanı Avusturya, çoktandır hazırlanmışlardı o güne. İngiltere, donanmasını, Beşika önünde Çanak-kale'ye girmeye hazır durumda istim üzerinde tutuyordu. Avusturya ise, tıpkı bugünkü gibi, seferberlik ilân etmiş, tehditkâr bir tavırla bekliyordu. Rus orduları başkumandanı Grandük Nikola, Rusya'ya çok pahalıya mal olmuş olan za-

ferini şanlı bir harekâtla süslemek istiyordu. Tek Plevne başarısı bile büyük bir yenilgi kadar yıkım olmuştu kendisine. *Grandük, İstanbul'a girmek için sabırsızlanıyordu. Ayasofya'nın sihrine kapılmıştı.* Rusya, daha önce İstanbul ve Boğazlara dokunmayacağına söz vermiş olmasına rağmen, *Grandük* gene de Sultanın temsilcilerini geri yollamaya, onların ardından İstanbul'a girip görüşmeleri orada yürütmeye hevesleniyordu. Büyük Konstantin'in başkentinin düşmesinden 425 yıl sonra İstanbul'a girmek, kazandığı zaferleri gerçekten süsleyen bir şan ve şeref olacaktı.

Ne var ki, Rusya başbakanı Prens Gorçakof, ihtiyatlı hareket etmeyi yeğ buluyordu. *Grandük, Gelibolu'yu işgal ederek İngiliz savaş gemilerinin yolunu kesmek ve İstanbul'a kadar ilerlemek için Petrograd'dan talimat isteyince, gelen cevap pek cesaret verici olmadı.* Abdülhamid'in temsilcileri 30 ocakta mütarekenin imzalandığını müjdelediler. Ama İngiltere'nin korkuları bununla son bulmuyordu. Rusya'nın barış şartları ne olacaktı? Şüphesiz bıçağı Türkiye'nin boğazına dayayıp her istediğini elde edebilecek, aksi takdirde İstanbul'a girmek tehdidinde bulunacaktı. Bu nedenle İngiltere, savaş filolarına, Çanakkale Boğazını geçme emri veriyor ve böylece mütarekenin imzasından hemen sonra yeni bir komplikasyon doğmuş oluyordu. İngiliz gemileri, Rus ordusunun ilerleyişine engel olmak niyetiyle İstanbul adaları önünde demirlemişti.

Bu durum Petrograd'da duyulduğunda, Çarla yakın müşavirleri büyük bir hiddete kapıldılar. Kazandığı pahalı zaferler ona, İstanbul'a kadar ilerleme hakkını verdiği halde, Rusya ılımlı davranmıştı. Ama buna rağmen, İngiltere, besbelli Rus zaferinin sonucunu mümkün olduğu kadar önemsiz hale getirmek niyetiyle, savaş gemilerini Boğazlardan içeri sokuyordu işte. Çar Aleksandr sadece pasif bir öfkeyle yetinmedi. Bilâkis, İngiliz tehdidini yok bilerek *Grandük Nikola'ya* muzaffer ordusunu her ne pahasına olursa olsun İs-

İstanbul'a sokmakta serbest olduğunu bildirdi : Bunun için silâhlarını İngiliz gemilerine çevirmek gerekse bile. Grandük, emri tekrarlatmadı : Birkaç gün sonra, ordusunu Ayastafanos'a soktu, ve İstanbul üzerine saldırıya geçmeye hazırlanıyordu ki, İngiliz gemileri ansızın İstanbul'dan ayrılıp gittiler. Sultan, İmparatorluğun başkentini kurtarmak için, gemileri uzaklaştırmasını İngiliz sefirinden bizzat rica etmişti. Grandük Nikola Çarigrad'a girmedi, ama bu, Rusya'nın Türkiye'ye çok ağır şartlar teklif etmesine mâni olmadı. Aynı yılın mart ayının 3'ünde aktedilen antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu için idam hükmü gibi birşeydi. Rusya beşbuçuk milyon franklık bir savaş tazminatı talep ediyordu. Ve Türkiye'nin bu meblâğı hiç bir zaman ödeyemeyeceğini bildiğinden, tazminatı ödemediği takdirde Küçük Asya'da Batum'u, Ardahan'ı, Kars'ı ve Bayazıt'ı, Avrupa'da da Dobruca'yı kendisine terketmesini şart koşuyordu; Rusya, Dobruca'yı, Besarabya'ya karşılık Romanya'ya verecekti. Böylece Rusya'nın sınırı Tuna'ya kadar genişlemiş oluyordu. Hepsi bu kadar değildi. Üç yarı bağımsız Balkan devleti —Romanya, Sırbistan ve Karadağ— tam bağımsızlığa kavuşuyor, üstelik de genişliyordu. Yukarda söylediğimiz gibi Dobruca Romanya'ya, Niş ve Mitroviça bölgeleri Sırbistan'a, Bosna'dan bir kısım arazi ile Adriyatik'te Antivari ve Dulçigno (Ülgün) limanları da Karadağ'a veriliyordu. Avusturya'nın emperyalist emellerinin başlıca konusunu teşkil eden Bosna - Hersek ise, aynı zamanda hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın gözetimi altında muhtariyete kavuşuyordu. Büyük bir Bulgar prensliğinin kuruluşuyla Türkiye daha önemli bir fedakârlığa zorlanıyordu. Sınırları Ayastafanos antlaşmasıyla çizilen ve haklı olarak «Büyük Bulgaristan» diye adlandırılan ülke, Tuna'dan Adriyatik'e kadar uzanıyor, esas Bulgaristan'dan başka Rumenli'yi ve Makedonya'yı da içine alıyordu. Böylece Avrupa Türkiye'si iki ayrı ve birbirinden uzak parçaya bölünüyordu : Batı tarafında Arnavutluk, doğu tarafında ise Trakya (Edir-

Ayastafanos antlaşmasında Avrupa Türkiye.

ne vilâyeti ve İstanbul) kalıyordu. Yeni kurulan Bulgar prensliği, Türkiye'den ayrılıp Rus himayesine sokuluyordu. Ayastafanos antlaşmasının 16. maddesi gereğince Ermeni vilâyetleri de aynı himaye altına giriyordu. Sultan, Rusya ile anlaşarak bu vilâyetlerde reformlar yapacaktı.

Doğu Avrupa'nın durumunu altüst eden bu antlaşma, batı ülkelerinde bir bomba etkisi yaratacağı şüphesiz. Ayastafanos antlaşması yalnız Türkiye'nin varlığını tehlikeye sokmakla kalmıyor, Doğuda çıkarları bulunan bütün Avrupa devletlerinin hesaplarını da bozuyordu. Bunlar arasında ilk sırada İngiltere geliyordu elbet. Beaconsfield ⁽¹⁾ kabinesi, antlaşmanın şartlarını haber alır almaz Rusya'ya savaş tehditleri yağdırdı. İngiliz filosu savaşa hazır duruma geçirildi. Cebelitarık ve Malta müstahkem mevkilerine asker ve silâh yığıldı. Hattâ Lord Beaconsfield, her ihtimale karşı hazır bulunmak için Hindistan'daki İngiliz ordusunu Avrupa'ya çağıracağını beyan etti - oysa Hindistan'ı boşaltırsa bir Rus saldırısına fırsat vermiş olur korkusuyla ancak 6000 asker getirebildi.

Bütün bunlar dolaylı tehditlerdi daha, ve Rusya bu tehditleri önemseyeceğı benzemiyordu. İngiltere bir ara Avusturya ile elele vererek tüm Osmanlı İmparatorluğunu bir İngiliz - Avusturya himayesine sokmayı ve bu suretle Rusya'yı kazanmış olduğu zaferin meyvelerinden yoksun bırakmayı denediyse de, Avusturya Başbakanı Kont Andrassy, Rusya'ya beklenmedik müttefikler kazandırabilecek ve Avrupa'da yeni bir tehlikeli durum yaratabilecek nitelikte olan bu cüretli adımı atmaktan kaçındı. İngiltere çaresiz Türkiye'ye başvurdu, onun varlığını korumak, özellikle Asya Türkiyesinin bütünluğunu muhafaza etmek vaadi üzerine, Kıbrıs hakkında gizli bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma kendisine adayı derhal işgal etme imkânını veriyordu ve daha sonra da

(1) *Disraeli*. Ç. N.

İngiliz emperyalizmine Mısır'ı ele geçirmeyi kolaylaştıracaktı. Beaconsfield kabinesi, bu antlaşmaya dayanarak, Dışişleri Bakanı Lord Salisbury eliyle Rusya'ya sert bir nota verdi, Çarın Ayastafanos antlaşmasında direndiği takdirde savaş doğacağı tehdidini savurdu. İngiltere'nin görüşü basit ve kesindi, sırf Karadeniz üzerindeki egemenlik sorununa inhisar ediyordu. Ayastafanos antlaşması, Rusya'yı bu denizin mutlak sahibi yapıyordu, bu ise Osmanlı İmparatorluğunun bağımsızlığını yok ediyordu. Bu itibarla, Türkiye'nin düştüğü çaresiz durumdan İngiltere'nin Doğu'daki çıkarları büyük zarar göreceğinden, İngiltere, antlaşmayı düzeltmeyi talep ediyordu.

Ne şekilde yapılacaktı bu düzeltme? Rusya'nın eski rakibi Avusturya, Ayastafanos antlaşmasını yeniden ele almak ve Avrupa devletlerinin Doğu'daki çıkarlarını Türkiye'nin yeni durumuna uydurmak üzere bir Avrupa kongresi toplanmasını isteyerek sorunu İngiltere'den önce çözmüştü. Avusturya, özellikle Bosna - Hersek'i işgal etmek, öte yandan Bulgaristan'ı himayesi altına alacak olan Rusya'ya karşı bir denge kurmak için kendisi de Karadağ'la Sırbistan'ı himayesine almak ve ekonomik ve siyasî genişlemesine Selânik ve Adalar yolunu açık tutmak istiyordu.

Eğer karşısında yalnız İngiltere bulunmuş olsaydı, Rusya boyun eğmezdi, çünkü uzak İngiltere ile savaş ihtimali onu pek korkutmazdı. Ama sınır komşusu Avusturya'dan ciddi şekilde kaygılanmaktaydı. Avusturya, Ayastafanos antlaşması açıklandıktan sonra güney sınırlarındaki askerî hazırlıklarını ve seferberliği daha da ilerletmişti. Rusya'nın endişe duymasının işaretlerinden biri de, Avusturya üzerine baskı yapması ve beride İngiltere ile kozunu paylaşınca kadar Avusturya'nın tarafsız kalmasını sağlaması için Almanya'ya yaptığı tekliftir. Fakat Doğu'da Slav nüfuzunun genişlemesini Alman nüfuzunun yayılması bakımından tehlike sayan Bismarck, bu teklifi kabul etmedi. Aksine, o da Kongre teklifini destekledi. Kongre'de Almanya'nın hiç bir çıkar gözetmeyeceğini, şahsen

kendisinin de «namuslu arabulucu» rolünden dışarı çıkmayacağını beyan etti. Ya başarılarını büsbütün tehlikeye düşürmek, ya da başeğmek düşünüyordu Rusya'ya. Son şıkkı seçti. Kongre'ye başkanlık edecek olan Prens Bismarck'ın desteğini kazanacağından emindi. Ve Bismarck'ın şahsî nüfuzu görüşmelerin seyrini büyük çapta etkileyebilirdi.

Fakat Rusya derin bir hayal kırıklığına uğrayacaktı bu yönden. Kongre, haziranın 13'ünde toplandı. Türkiye üç delege göndermişti : Mehmet Ali Paşa, Karatodori Paşa ve Sadullah Bey. Berlin Kongresi Ayastafanos antlaşmasını temelden bozdu ve değiştirdi. Rusya'nın kayıplarını ve İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya'nın elde ettikleri avantajları burada saymak, tasarımızın dışındadır. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki, bir ay sonra, temmuzun 13'ünde, kesin şeklini alan Berlin antlaşması, her ne kadar Türkiye'nin aleyhine olsa, yine de ülkeyi Ayastafanos antlaşmasıyla düştüğü feci durumdan kurtarmaktaydı. Rusya, Avrupa'da, sadece Besarabya'yı muhafaza ediyordu. Böylece sınırını Tuna'nın kuzey ağzına kadar genişletmiş oluyordu. Bu kadarcık bir avantaja karşılık Avusturya kıyas kabul etmez çapta iri bir lokma yutuyordu : Belirsiz bir süre için Bosna - Hersek'i işgal etmekle kalmıyor, lüzum gördüğü takdirde Novi Pazar sancağını da işgal etme serbestisini elde ediyordu.

Yazmaya teşebbüs ettiğimiz Balkan Savaşı tarihi bakımından en ilginç nokta, Balkan halklarının uğradığı hayal kırıklığıdır. Çünkü Ayastafanos antlaşması sayesinde Türkiye'nin yağmasından koparacakları paylar Berlin antlaşmasıyla kesintiye uğradı.

Yunanistan, ırkdaşlık hakkına dayanarak, Girit'i, Epir'i, Tesalya'yı ve Makedonya'nın bir kısmını, en azından Selânik yarımadasını istiyordu. Dikkati çeken bir nokta da şudur ki, bugünkü savaşta, bu satırların yazıldığı âna kadar Yunanlılara karşı kahramanca direnen Yanya hariç, Yunan orduları yukarda saydığımız yerleri bir dizi seri harekâtla işgal

ettiler. Karşılarındaki Türk kuvvetlerinin nispeten az ve zayıf olması onların başarısını büyük ölçüde kolaylaştırdı. 1878’de Rusya Yunanistan’a henüz hoş gözle bakmıyordu. Yalnız Slav unsuruna yardımcı olmak istiyordu. Bu nedenle, ilk olarak kendisi karşı çıktı Yunan taleplerine ve Kongre müzakereleri sırasında açıkça vaziyet aldı. Bunun üzerine Yunanlılar Fransa’nın desteğini kazanmanın yolunu buldular ve daha çok Fransız delegelerin ısrarı üzerinedir ki, Yunanistan sınırlarının genişletilmesi hususunda Türkiye ile doğrudan müzakerelere girişme müsaadesini kopardı. Kongre, bu müzakereler için yaklaşık bir sınır da tespit etti: Kalamas - Selebria hattı. İki tarafın anlaşamaması halinde, diğer devletlerin arabulucu olarak müdahalesini kararlaştırdı. Girit ise, 1868 reformlarını uygulamak şartıyla, Türkiye’ye kaldı.

Ayastafanos ertesinde büyük sevinç içinde bulunan Karadağ’a, kendisine vaadedilen topraklardan sadece Hersek’ten bir parça —Nikşiç ve Piva bölgeleri— ve Adriyatik’teki Antivari ve Dulcigno limanları verildi. Pirot Bulgar bölgesiyle Niş, yani Nişçava vadisinin hemen tümü, Sırbistan’a bırakıldı. Romanya, Güney Besarabya’yı Rusya’ya bırakmaya mecbur kaldı, karşılığında Tuna ağızlarını ve Silistre tepesine kadar Dobruca’yı aldı. Ama hiç değilse, Karadağ, Sırbistan ve Romanya önemli bir avantaj elde ettiler : Berlin antlaşması onları tam bağımsız ilân etti.

Geriye Bulgaristan kalıyordu. Esasen, Kongre görüşmelerinin baş konusu bu idi. Ayastafanos antlaşmasının yaratmaya heveslendiği Büyük Bulgaristan prensliği yerine, dar bir toprak parçasından bir Bulgar prensliği biçildi. Bu toprak Tuna ile Balkanlar arasında sıkışmıştı; bir yanında Sofya ve İsker, öbür yanında Struma vardı. Bu prenslik, sadece Rusya’nın değil, Avrupa devletlerinin kuracağı uluslararası bir komisyon nezaretinde kendi siyasî müesseselerini kendisi kuracak, Türkiye’ye de vergi ödeyecekti. Güneyinde, yukarı Meriç vadisinde bulunan Doğu Rumeli eyaleti, Filibe de dahil

olmak üzere, muhtar bir idareye kavuşacak; başında, Sultanın Avrupa devletlerinin tasvibiyle beş yıl için seçeceği bir Hristiyan valî bulunacaktı.

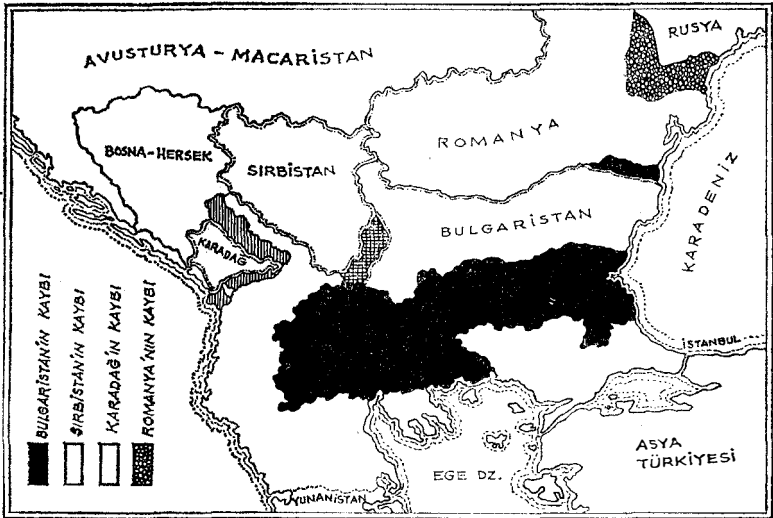
Böylece, Berlin kongresi, Ayastafanos antlaşmasıyla Bulgaristan'a peşkeş çekilen Makedonya'yı Osmanlı İmparatorluğuna bırakmış oluyordu. Makedonya'yı muhafaza etmekle, Türkiye, Arnavutluk bölgesini ve Epir'i başkente bağlayan dar da olsa yeterli bir toprağa sahip kalıyordu. Avrupa Türkiye'si, parçalanmış ve kısım kısım yağma edilmiş olmasına rağmen, gene de oldukça önemli, güzel ve zengin bir mülktü; bu mülk sayesinde Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devleti niteliğini koruyabilirdi.

Berlin Kongresindeki müzakerelere hâkim olan ruh, Doğu tehlikesini hiç değilse az çok sürekli biçimde ortadan kaldırma isteği değil, devletlerin aralarındaki rekabet ve kıskançlıktı. Antlaşmayı imzalayan delegelerin hepsi de sağlam bir barışı perçinlemediklerini, Avrupa Türkiyesinde çizdikleri sınırların, Balkan milletlerini hoşnut bırakmaktan uzak olduğunu pekâlâ biliyorlardı. Ne yeni kurulan Bulgar prensliği, ne Sırbistan, ne Karadağ, ne de Yunanistan doğal sınırlarına kavuşabilmişti. Dolayısıyla hiç biri her türlü genişleme isteğini bir yana atıp kesin olarak barış içinde kalkınmaya koyulamayacak, bu belâlı yarımada yeni yeni karışıklıklara sahne olacaktı. Ve burada kopan herhangi bir fırtına hızla tüm Avrupa'yı etkisi altına alabilir, dünya barışı için ağır bir tehlike meydana getirebilirdi.

Antlaşmanın en tehlikeli kısmı, üç ayrı Bulgaristan yaratılmasıydı. Oysa üç bölgede yaşayan Bulgarlar birbirinden farksızdı, aynı dili konuşurlardı, aynı örf ve âdetlere sahiptiler, aynı kıyafeti giyerlerdi, tarih boyunca aynı kaderi paylaşmışlardı. Aynı ruhu, aynı ülküyü taşıyan soydaş halkı üç kısma bölmek, elbette ki barışı garantiye alacak bir yol değildi. Diğer Balkan halkları da aynı durumdaydı. Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan kanları ve ağır fedakârlıklar pahasına ba-

ğimsizliklerini elde etmeyi başarmışlardı, fakat bu, ne tüm Sırp'ların, ne tüm Karadağlıların, ne de tüm Yunanlıların kurtuluşu olmuştu. Esaretten kurtulan Yunanlı, Karadağlı ve Sırp'lar yanında, başka Yunanlılar, başka Karadağlılar, başka Sırp'lar bağımlı kalmakta devam ediyorlardı. Bu durumda, aynı halkın şanssız bölümünün, şanslı bölümü gibi özgürlüğe kavuşmaya çabalamamasına, şanslı bölümünün ise özgürlükten nasibini alamamış olan soydaşlarının emellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmamasına elbette imkân olamazdı. Hiç bir güç engelleyemezdi bunu.

Bu bakımdan, Berlin Kongresinde yapılan düzenlemeler yalnız barışı garantilememekle kalmıyor, bilâkis öyle şartlar yaratıyordu ki, olayların göstermiş olduğu gibi, gelecekteki karışıklıkların tohumlarını atmaktan başka işe yaramıyordu.

Berlin antlaşmasında Avrupa Türkiyesi.

Ama bunda şaşılacak bir şey yoktu. Kongreye katılan devletler, özellikle İngiltere ile Avusturya —Avusturya'nın arkasında da Almanya— gelecekte barışı ve hakkı korumaktan ziyade Ayastafanos antlaşmasını tahrip etmek için toplanmışlardı Berlin'de. O anda tehlike, bu antlaşmadan geliyordu ve onlar için bu tehlikeyi savuşturmak, uygulaması imkânsız olmayan yeni bir antlaşmadan doğabilecek uzak tehlikelerden kaçınma endişesinden daha acil bir ihtiyaçtı. Nitekim, bütün bir ay süren müzakereler boyunca, bu gaye için çalıştılar : Düzelttiler, kesip biçtiler, durup dinlenmeden değiştirdiler; ne incesine baktılar, ne yarının sakıncalarından çekindiler. Berlin antlaşması karanlık ve karışık bir gelecek vaadediyordu. Fakat böyle karanlık ve karışık bir gelecek, çıkar birliği yapan devletlerin Doğu'da giriştiği avcılık için en uygun ortam değil miydi? Osmanlı İmparatorluğunu yağmalamak fikri hepsini büyülüyordu. Yağmaya niyetlenenler içinse, karanlık ve bulanık bir ortamdaki daha yararlı ne olabirdi?

Ayastafanos antlaşması, bir yandan gelecekteki yağmayı, diğer yandan da büyük devletlerin Doğu'da mevcut çıkarlarının güvenliğini tehlikeye soktuğu için o kadar heyecan yaratmıştı Avrupa'da. Avrupa devletleri Doğu'daki muazzam menfaatlerini, her ne pahasına olursa olsun, tehlikeye sokamazlardı, çünkü bu menfaatler onların varlığı ve refahı ile sıkı sıkıya bağlantılıydı. 1870'lerde durum değişik değildi. Bazıları henüz kesin olarak şekillenmemiş bu menfaatler etrafındaki çatışmalar had safhasındaydı. Ayastafanos antlaşmasıyla, Rusya gerek Avrupa, gerek Asya'da Türkiye'nin kaderine sahip çıkıyordu. Türkiye'nin bağımsızlığı lâfta kalıyor, büyük devletlerin Doğu'daki çıkarları mahvoluyordu. Ayastafanos antlaşmasını bozmakta gösterilen acelenin nedeni buydu.

Bu bozma işine önyak olan, İngiltere idi. Osmanlı İmparatorluğu değerli bir destek buldu Beaconsfield kabinesinde. Kongre müzakerelerinde, İmparatorluğun bütünlüğünü

koruma prensibinin en ateşli savunucuları İngiliz delegeleri olmuştu. Türkiye'ye sağlanan bu destekte ne insancılık rol oynuyordu, ne de özel bir şefkat. İngiltere sırf kendi çıkarı için kuvvet vermekteydi Türkiye'ye. Rus - Türk savaşı arifesinde, 1877'nin haziranında, İstanbul'daki İngiliz sefiri bunu açık açık söylüyordu :

«En büyük devlet adamlarınca takdir edilip benimsenmiş, Türkiye'ye destek olma siyaseti, esasen bununla hiç ilgisi olmayan şu son ayların olayları etkisiyle yıkılabilecek bir siyaset değildir. Biz bu siyaseti, Türklere ve onların dinine soyut bir sevgi beslediğimizden değil, sırf bizim amaçlarımız ve güvenliğimiz bakımından güdüyoruz. Bu siyaset, kısmen, Türkiye'nin Doğu'daki Rus emellerine karşı bir engel teşkil ettiği ve Sultanın, İslâm dininin halifesi olarak, milyonlarca Müslüman tebaası bulunan İngiltere için, yararlı olmasa bile, hiç değilse gerekli bir müttefik olduğu esasına dayanmaktadır.»

Türkiye'yi desteklemekle, İngiltere kendi çıkarlarına hizmet etmiş oluyordu, çünkü Türkiye, daima bir Rus istilâsıyla karşı karşıya bulunan İngiliz sömürgesi Hindistan için doğal bir kaleydi.

Gerçekten de Rusya, kendine menfaat aradığı her yerde mutlaka İngiltere ile karşı karşıya gelirdi. Kendi çıkarları yalnız İngiltere'nin zararına gerçekleşebilirdi. Bunun içindir ki, Büyük Britanya İmparatorluğu daima onun yolunu keserdi. Rusya'nın amacı denizdi. Egemen olduğu sınırsız toprağın engin okyanuslara açılacak bir yola ihtiyacı vardı. Boğazlara sahip olup Ege'ye çıkabilirse, Akdeniz açılacaktı önünde. Ayastafanos antlaşması da bunu amaçlıyordu. İngiltere'nin korkusu ise şuydu : Eğer Rusya İstanbul'a, Ermenistan'a, Acemistan'a veya Afganistan'a yerleşirse, Hindistan İmparatorluğunun anahtarlarını ele geçirmiş olurdu. Boğazlar açılınca, İstanbul, Rus egemenliği altına girerdi.

Ne var ki, İngiltere için mesele yalnız Rusya değildi. Türkiye'nin mirasını iç etmeye kalkışacak herhangi bir devlet ona aynı derecede tehlikeli gözükecek ve aynı direnme ile karşılaşacaktı İngiltere tarafından. Türkiye'nin en makbul sahibi Türkiye idi. Türkiye var oldukça, İngiltere müsterih olabilirdi. Bundan ötürüdür ki, daima Türkiye'nin varlığını korumaya çalışmış, Hristiyan unsurların şikâyet ve kıpırdamalarından doğacak tehlikeyi bertaraf etmek için de Osmanlı diyarında liberal ve hoşgörülü bir rejim kurulmasını sağlık vermiştir. Gülhane Hattı Hümayun'u ve Tanzimat, daha çok İngiltere'nin eseridir.

Geçerken şunu söyleyelim ki, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tutumu aynı değil bugün. Bunun müsebbibi de, canla başla Alman nüfuzunun kucağına atılan Türkiye'dir. Doğu'daki Alman rekabeti, İngiltere için Slav rekabeti kadar tehlikeli olmaya başladı. Ve İngiltere, siyasetini değiştirmek zorunda kaldı : Önce 8 nisan 1904'te Fransa ile, 31 ağustos 1907'de de Rusya ile antlaşmalar imzaladı. Bu üçlü antlaşma özellikle Doğu Sorunu için yeni bir sayfa açmış oldu. İngiltere'yle Rusya, birbirlerine yanaşarak karşılıklı kuşkularından kurtulabildiler, Hindistan sorunu üzerinde de anlaştılar. Bu sorun, Acemistan'ın taksimiyle pratik bir çözüm bulmuş oldu. Büyük bir ihtimalle, Rusya'nın Küçük Asya üzerindeki emelleri, 1878'de Berlin Kongresinde, daha önce de 1854 Kırım savaşında olduğu gibi İngiltere tarafından bir engelle karşılaşmaz artık.

İngiltere'yi Ayastafanos antlaşmasına karşı çıkaran hesapları gördükten sonra, şimdi de Avusturya'nın hesaplarına bir göz atalım : Gerek kendisi, gerekse tüm Almanlar ve özellikle Bismarck'ın dehası sayesinde vücut bulan Cermen İmparatorluğu bakımından hayatî önem taşıyan hesaplara. Şunu da hemen söyleyelim ki, İngiltere'nin yetmişlerdeki hesaplarının bugün Rusya ile Hindistan hakkında anlaştıktan sonra temelli bir değişikliğe uğramasına karşılık, Alman

unsurunun hesapları değişmemiştir. Şu sıralarda siyasî ufku karartan ve yarın bir Rus - Avusturya uyuşmazlığına dönüşebilecek Sırp - Avusturya uyuşmazlığının nedenleri, aslında, Avusturya'nın Ayastafanos antlaşmasına karşı çıkmasını gerektiren nedenlerin aynısıdır.

Bu nedenler, Cermen ve Slav unsurların asırlık rekabeti ile açıklanabilir. Bin yıla yakın bir süredir Cermenlerle Slavlar Orta Avrupa'da egemenlik kurmak için amansız bir mücadelemekteyken, Cermenler, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde, Orta Avrupa'da egemen olan unsurdur. Fakat gittikçe batıya doğru yayılmaya başladılar, Slavlar da Tuna boyundan onları izledi. Hattâ yakın zamanlara kadar Avusturya'nın Habsburg hanedanı uzun süre İtalya ve İspanya'ya hâkim oldu. Ancak en büyük Latin ülkesi Fransa, önceleri XIV. Louis ve daha sonra Büyük Napoléon dönemlerinde, Cermen unsurunu doğuya doğru, Slavların üzerine sürdü.

Böylece, Almanlar güneyden Latinler, kuzeyden Slavlar arasında sıkışınca Balkanlara döndüler, ve doğudaki yolun da ufak Balkan milletleri tarafından kesildiğini gördüler. Avrupa haritasına bir göz gezdirirsek Almanların ne denli kötü durumda bulunduklarını kolayca kavrayabiliriz. Tüm Avrupa'da kendilerine kalan, sağdan, soldan ve aşağıdan sıkı sıkıya kapalı bir koridordan ibarettir. Bu koridor gitgide daralarak onları boğulmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Tehlike özellikle Slav unsurdan geliyor, çünkü Slavlar bu koridorun iki yanını birden kapamakla kalmıyor, aynı zamanda Cermen unsurun önünde onun nefes almasına imkân verecek tek yolu da tıkıyor. Bu yol, Doğu yolu; soluk alabileceği pencere de, Ege'ye açılan Selânik. Doğu'ya, Balkan Yarımadasına yerleşen Slav egemenliğinin yarattığı tek tehlike, sadece bu gerekli pencereyi kapaması değildi. Arnavutluk kıyılarını işgal ederek Adriyatik denizini de kapıyordu Almanlara.

Almanlar Doğu yolunun gerekliliğini yeni anlamıyorlardı. Onlar için *Drang nach Osten* (Doğu'ya Doğru İlerleme) asırlık bir politika ilkesi teşkil ediyordu. Gerçi, Güney Avrupa'da girilen maceralar, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş dönemlerindeki yenilmez askerî gücü, bu politikayı uygulamaktan onları geri bırakmıştı, ama Balkanlara sarktıktan hemen sonra gözlerini yine Doğu'ya dikmişlerdi. Ve çok geçmeden Slav rekabetini karşılarında buldular. Cermen unsurun önünde bu doğal yolu açmakta da Bismarck'ın dehası rol oynadı : Doğu'ya egemen olma emelinin öncüsü olarak kalan Avusturya'yı o yola sevketti.

Bismarck'ın Doğu'ya karşı bu ilgisi nerden geliyordu? O Bismarck ki, «Doğu'nun bütün sorunları Pomeranya'lı bir tek askerin hayatına değmez!» derdi hep.

Bismarck, Alman İmparatorluğunu gerçekleştirdikten sonra, onun geleceğini de düşünmeye başlamıştı. Ve çok geçmeden, Almanya'nın, ekonomik gelişmesi için Kuzey Denizi'ni Akdeniz'e bağlayacak bir kara yoluna ihtiyacı olacağını sezmişti. Bu yol, Hamburg - Selânik çizgisiydi, Adriyatik üzerinden doğru Akdeniz'e inebilirdi. Bu hesaptan başka, Almanya Başbakanının Avusturya'nın tüm dikkatini Doğu'ya yöneltmeye zorlayan bir neden daha vardı; o da şuydu : Sadova yenilgisinden beri, Avusturya yeni kurulu Alman İmparatorluğu için bir tehdit meydana getirmekteydi. Bismarck, Avusturya'nın öc almaya kalkışacağından, gerekirse bunu, kendisi de intikama susamış Sedan mağlubu Fransa ile birleşerek yapacağından endişe etmekteydi hep. Alman İmparatorluğu, Başbakanının böyle bir tehlikeyi küçümsemesi için yeteri kadar güçlenmiş değildi daha. Avusturya'yı Doğu'ya doğru itmekle, Almanya hem bu tehditten sıyrılmış, hem de hayatî çıkarlarına yol açmış oluyordu.

Bismarck bu kaygılar içindeydi ki, Ayastafanos antlaşması bomba gibi patladı Avrupa'nın tepesi üstünde. Avustur-

ya da yaygarayı bastı İngiltere ile birlikte. Bismarck'ın telkinlerine uyan Avusturya, Bosna - Hersek'teki ve bütün Balkan ülkelerindeki kıpırdanışlardan yararlanarak Doğu'ya doğru büyük bir adım atmıştı bile. Bu adım, 1876 Temmuzunda Reichstandt'da İmparator Franz - Joseph'le Çar II. Aleksandr arasında vukubulan görüşmeyle de perçinlenmişti. Rusya, Türkiye ile savaşa girişmeden önce Avusturya'nın tarafsızlığını sağlamak istiyordu. İmparator Franz - Joseph, tarafsızlığına karşılık, Rusya'nın Bosna - Hersek üzerindeki bütün iddialarından Avusturya lehine vazgeçmesini şart koşmuştu. Bu anlaşma, 1877'nin ocak ayında yazılı bir antlaşmaya dönüşmüştü. Avusturya haklı olarak bunu Doğu'ya doğru ileri hareketinde bir zafer sayıyordu. Bosna - Hersek'in işgaliyle Arnavutluk yolu açılıyordu önünde. Oradan sonra Ege'ye açılan gerekli pencereye, Selânik'e, atılacak bir adım kalıyordu.

Ayastafanos antlaşması, işte bu yolu kapıyordu Cermen unsurun önünde. Ayastafanos'ta şekillenen Büyük Bulgaristan, Selânik'i büsbütün tecrit ediyordu. Oysa Selânik olmadan, Doğu'ya doğru Alman akını gereksizleşirdi. Antlaşmanın tüm tehlikesi bundan ibaret değildi. Rusya, dar Novi Pazar geçidini de (Arnavutluk yolu), en kolay aşılır yerleri Karadağ'a bırakarak, Avusturya önünde kapıyordu. Ayrıca, Bosna - Hersek'te yerleşmek üzere olan Avusturya himayesine Rus himayesini de katmak suretiyle, Avusturya'nın Doğu'ya doğru attığı ilk adımı da felce uğratiyordu.

Aslında Cermen ırkını tehdit eden Ayastafanos antlaşmasından telâsa kapılmaya, Almanya'nın İngiltere ve Avusturya kadar hakkı vardı. Fakat Bismarck gizli korkularını hissettirmek ve açıktan açığa Rusya'ya karşı çıkmak istemedi. Çünkü bu açık zıtlaşmanın başka bir kaçınılmaz sonucundan korkuyordu. Fransa ile Rusya arasında bir yakınlaşma, belki de askerî bir ittifak söz konusu olabilirdi. Müzakereler esnasında sadece «namuslu bir arabulucu» rolü oynayacağı, hiç

bir çıkar gözetmeyeceği konusunda verdiği beyanat Rusya'yı aldattı. Rusya, Bismarck'ın kendisinden yana olacağı ümduyla kongre teklifini derhal kabul etti. Gerçekten de Alman Başbakanı, kongrede hep kaçındı açıkça Rusya'ya karşı bir davranış içine girmekten. Ama Rusya lehinde bir tutum göstermekle beraber, Alman menfaatlerinden hiç bir şey feda etmedi. Öte yandan, İngiltere ile Rusya arasında mevcut zıtlığı canlı tutmaya çalıştı. Bir İngiliz - Rus düşmanlığının, gelecekte Doğu'da Alman nüfuzunun genişlemesini bütün kolaylaştıracağını düşünüyordu ve bu düşüncesinde haklıydı.

Ayastafanos antlaşmasını bozmakta gösterilen telâş içerisinde, Rusya'dan başka her devlet kendisinin kârlı çıktığını sanıyordu. Lord Beaconsfield de bu inançla ve bir an önce Slav tehlikesinden **kurtulabilmek** amacıyla, Avusturya'ya ve giderek Alman unsuruna değerli bir destek olmuştu. Fakat sonradan İngiltere çok büyük bir hata işlediğini anladı. Berlin antlaşmasından gerçekte kazançlı çıkan ne İngiltere, ne Türkiye, ne de bir başkasıydı. Yalnız Almanya kazanmıştı bu işte. Gerçi Lord Beaconsfield Rus tehlikesini Süveyş kanalından ve Hindistan'a giden yollardan uzaklaştırmayı başarabilmiş, hattâ Rusya'nın emellerine daha yakından göz kulak olabilmek için Kıbrıs'ı elde etmişti, ama Hindistan'ı tehdit eden tehlike kalkmamıştı. Slav tehlikesi bertaraf edilmiş, ama arkasından onun kadar korkunç başka bir tehlike belirmişti: Alman tehlikesi. Sözde çıkar gözetmemesine karşılık, Almanya yavaş yavaş yayılmaya başladı Türkiye'de. Ona bir kurtarıcı olarak görünmüştü. Ve Kayzer Wilhelm'in hiç çıkar beklemezsin Sultan Abdülhamit'e gösterdiği şahsi dostluktan büyülenen Türkiye, sevgiyle kucak açıyordu Almanya'ya. Almanya'nın Türkiye'de yayılması zamanla her alanı kapsamaya başladı. Doğu'nun başlıca kaynaklarını ele geçirmeyi amaçlayan Alman istilâsı bir sel gibi aktı. Alman sermayesi bir sürü teşebbüse el attı, demir-

yolları inşaatına sahip çıktı, ve rakip devletlerin direnmesine rağmen, Asya Türkiye'sinin en hayati kısmını ekonomik ve siyasi nüfuzu altına alan Bağdat hattının tekeline elde etmeyi başardı. Bu genişlemeyi tamamlamak için, Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesini de üstlendi. Bir grup Alman subayı Osmanlı ordusunda hizmete girdi. Başlarında ünlü Von der Goltz Paşa —Alman ordusunda mareşal— bulunuyordu ⁽¹⁾.

Almanya'nın Doğu'da genişlemesi en çok İngiltere'ye zarar veriyordu. İngiltere'nin, özellikle Hindistan'ın güvenliği bakımından doğal bir engel olan Türkiye'nin bütünlüğünü her ne pahasına olursa olsun korumak istemesinin hayati nedenlerini açıklamıştık. İngiltere'ye dönük bir politika izleyerek, Türkiye belki bütünlüğünü koruyabilir ve İngiliz danışmanların telkin ettikleri reformları uygulayarak hem içten hem dıştan varlığını kesin olarak sağlama bağlayabilirdi. Ne var ki, böyle bir siyaset güdeceğine, Almanya'nın kucağına atıldı. İngiltere, siyasetini değiştirmek zorunda kaldı ve Fransa'yla aktettiği dostluk antlaşması (*Entente Cordiale*) sayesinde Rusya ile de anlaşmaya varabildi. 1878'de Slav tehlikelerinden ürüp Almanya'ya yanaştığı gibi, Alman tehlikesinden ürkererek bu defa da Rusya'ya yanaştı. Bismarck'ın oyunları bir kere daha boşa gidiyordu. Berlin Kongresinde Rusya'ya karşı açıkça cephe almamıştı, ama Rusya aldanmamıştı bu kez. Berlin kongresinde uğramış olduğu hayal kırıklığı, Bismarck'ın oyununu yutmayacak kadar ağırdı. Almanya Başbakanının hesapları doğru çıkmadı, korktuğu Fransız - Rus ittifakı çok geçmeden gerçekleşti. Bismarck'ın bir umudu da şu olmuştu : İngiltere ve Rusya'nın Doğu'daki çıkarları çatışa-

(1) Von der Goltz Paşa şu sıralarda Alman basınında, Osmanlı ordusunun başarısızlıkları nedeniyle, çok sert eleştirilere konu olmaktadır. Aynı eleştiriler, Krupp'un ünlü silâhlarına da yöneltilmektedir. Özellikle Almanya'nın Türkiye'ye verdiği toplara. Çünkü bu toplar, müttefik orduların kullanmakta olduğu Fransız toplarından aşağı kalmıştır.

cak, bu iki ülke sürekli olarak birbirleriyle mücadele edecekler; bunun sonucu olarak, Almanya önünde yolu açık bırakacaklar; Alman nüfuzu da Doğu'da hiç bir engelle karşılaşmadan genişleyecek. Ne var ki, bu umut, bu hesap da boşa çıktı : İngiltere ile Rusya birbirleriyle yakınlaştı.

Şunu unutmamak gerek ki, iki eski düşman arasında bu yakınlaşmanın gerçekleştiği gün, Doğu Sorunu yepyeni bir mecraya girdi ve Türkiye'nin güvenliği ağır bir tehlikeyle karşılaştı. 31 ağustos 1907 tarihinde aktedilen İngiliz - Rus antlaşması, İngiltere'yle Rusya arasında bütün kuşkulara son veriyordu. İki hükümet, Orta Asya'daki nüfuz alanlarını tespit ediyordu. İngiltere Afganistan'ın en iyi kısmını kendine saklıyor, Acemistan'ı Rusya'ya bırakıyordu. Ve o taraftan müsterih olan iki büyük devlet, gerek Asya'da, gerek Balkanlarda, Alman nüfuzunun alabildiğine genişlemesine karşı savaşmak için elele veriyorlardı. Jön Türklerin çılgınca Alman tarafı tutumu, bu İngiliz - Rus yakınlaşmasını büsbütün pekiştirdi. O zamandan beri olayların gösterdiği gibi, bu yakınlaşma Türkiye'nin başına büyük felâketler getirdi (1).

(1) Bu satırlar yazıldığı zaman I. Dünya Savaşı henüz patlamamıştı. Ç. N.

Üçüncü Bölüm

Berlin Antlaşmasının Sonucu

Berlin antlaşmasının hazırlanmasında başlıca rolü oynayan Alman ruhu, ard düşüncelerine pek uygun sınırlar içine hapsetti Balkan milletlerini. Alman genişlemesinin doğal yolunu tamamiyle serbest bırakacak kadar yer verdi onlara. Avusturya, kendisini doğru Arnavutluk'a, ordan da Selânik'e götürecektir olan Novi Pazar'a ve Bosna - Hersek'e sahip olmuştur. O geçitten, bir engelle karşılaşmadan ilerlemeye devam edebilirdi artık. Nüfuzunu Arnavutluk'a da yayabilir ve uygun bir fırsat bulunca oraya da yerleşebilirdi.

Bu genişleme karşısında büyük bir tehlike vardı yalnız : Balkan milletlerinin ittifakı. Fakat Bismarck'ın şeytanî dehası bu tehlikeyi de önceden düşünmüş, onun önüne de set çekmişti. Berlin antlaşmasında topraklar öylesine hesaplı bölünmüştü ki, bütün Balkan milletleri arasında anlaşmazlık konusu bölgeler kalıyordu. Sırbistan'a terkedilen bir toprak üzerinde Bulgaristan'ın iddiaları vardı; Bulgaristan'a bırakılan bir toprakta Romanya'nın iddiaları vardı; kısacası hepsi o biçim yerleştirilmişti ki, sürekli olarak birbirleriyle anlaşmazlık halinde olacaklar ve zamanlarını aralarında didişmekle geçireceklerdi. Bu arada Avusturya onların zıtlıklarının büsbütün tahrik etmenin yollarını bulacak, öbür yandan da sessiz genişlemeye devam edecekti. Bu oyunu kolaylaştıran bir etken daha vardı : Balkan milletlerini eski kinler ayırıyor-

du birbirinden. Sırp larla Bulgar lar, Rumen lerle Rum lar, Rum larla Bulgar lar, hattâ Karadağ lılarla Sırp lar, elele verip ittifak kurmaktan ziyade birbirleriyle kavga etme eğilimindeydiler. Bunlar arasında yeni çatışmalar, yeni kinler yaratmak gayet kolay olacaktı tabii.

Ne var ki, Berlin antlaşmasını harfiyen uygulamaya imkân olmadı. Hoşnut olmayan Balkan milletleri şu veya bu şekilde başkaldırdılar bu antlaşmaya karşı. Herbiri kendi hesabına, çoğu zaman birbirine karşı kavgaya tutuştu. Bu, Balkan milletlerinin çağdaş tarihinde en meraklı sayfalardan birini meydana getirir, ve de bugünkü olayların anlaşılmasını büyük çapta kolaylaştırır. Bu bakımdan, durumu kısaca anlatmakta yarar vardır.

Romanya prensi Carol 1881'de kendini kral ilân etti. Sırbistan'da Prens Milan da aynı şeyi yaptı (1882). Sonra ikisi de bağımsız oldular. Bosnalılar hiç hoş karşılamadılar Avusturya işgalini; Çardan cesaret alarak uzun süre direndiler.

Bosna'nın işgalinden sonra Novi Pazar sancağının işgalini de kolaylaştıran Almanya ile Viyana Sarayı daha sıkı bir anlaşmayla bağlandı. Ondan bir ay önce, iki başbakan —Bismarck ve Andrassy— mevcut antlaşmalara, yani Frankfurt ve Berlin antlaşmalarına saygıyı sağlamak amacıyla bir ittifak kurdular. Eğer Rus Çarı ihtilâlcî partinin gelişmesinden korkmasaydı, ihtimal o anda Almanya ile ilişkilerini kesmekte tereddüt etmezdi. Ne var ki o sıralarda Nihilistler açık açık mücadeleye girişmişti Rus hükûmetine karşı. Çar II. Aleksandr da 1 mart 1881'de Nihilistlerin kurşununa kurban gidecekti.

Karadağ, Berlin antlaşmasının kendisine bıraktığı toprakları güçlkle işgal edebildi. Sultan Abdülhamit tarafından el altından kışkırtılan «Arnavut İttifakı» silâha sarıldı. Prens Nikola, ancak büyük devletlerin bir deniz gösterisi sayesinde askerlerini Antivari ve Dulcigno'ya (Ülgün) yerleştirebildi (1880).

Babîâli Epir'i ve Tesalya'yı Yunanistan'a bırakmaya da yanaşmadı. Devletler müdahaleye mecbur kaldılar. Türkiye Yanya'yı terketmeyi reddetti. 22 mayıs 1881 anlaşmasıyla yeni bir sınır çizildi. Bu sınır, bir yandan Arda'yı, öbür yandan Voyuza dağlarını uzunluğuna katedip Olympos'un güney ucu-na varıyordu. Yunanlılar diğer emellerini geleceğe bıraktılar.

Bulgarlar da çok geçmeden Berlin antlaşmasını ihlâl ettiler. Bu devlet henüz doğmuştu ki, hemen güçlenip bağımsızlığıyla övünmeye başladı. Geçici Rus valinin etkisi altında seçimle gelmiş bir konseyin oylarıyla kabul edilmiş olan 1879 anayasası sorumlu bir kabine ve bir millet meclisi (Sobraniye) kurdu. Bu meclisin üyelerinin dörtte üçü oylarla seçildi, kalan dörtte biri de Prens tarafından atandı. Sobraniye, 29 nisan 1879'da, Çar'ın akrabalarından Batenberg Prensi Aleksandr'ı Bulgaristan Prensi seçti. Bulgar garnizonları Rus subaylar emrinde teşkilâtlandırıldı. Rus hükümeti yeni doğan devlet üzerinde vesayetini muhafaza etmek niyetindeydi.

Ne var ki, Bulgarlar bu vesayete razı olmak istemediler. Gerek halk içinde, gerek Sobraniye'de, Rus etkisine karşı olan bir millî parti kuruldu. Batenberg Prensi, tahtından indirilmek tehdidi altında, bu partinin başına geçmek zorunda kaldı. Ruslarla Bulgarlar arasında çatışmalar giderek kızıştı. Prens bakan olarak atamış olduğu iki Rus subayı, Sobolef ile Kaulbars, 19 eylül 1883'de istifa ettiler. Kaulbars, çoğunluğun yüzüne «Domuzlar! Baldırı çıplaklar! Yalancılar!» diye bağıra çağıra öfkeyle çıktı Sobraniye'nin müzakere salonundan. Bulgarlar coşkun «Hurra!» larla karşılık verdiler. Ruslarla bozuşma böylece başlamış oluyordu.

O sırada Doğu Rumeli de bir Avrupa komisyonu denetiminde bağımsız bir prensliğe dönüşüyordu. O da bir millî muhafız örgütüne, oylarla seçilen bir eyalet meclisine sahip oluyor, başına da bir Hıristiyan vali geçiyordu. Bu valiyi, büyük devletlerin onayıyla Sultan tayin ediyordu. Bu göreve

önce Vogorides Prensi Aleko Paşa getirildi. Az sonra Gavril Paşa geçti onun yerine. Fakat Rumeli Bulgarları Bulgaristan'la birleşmek istiyorlardı. Bu, Osmanlı egemenliğinden tamamen sıyrılmak için bir fırsattı. Ateşli bir yurtsever olan Stranski, kısa sürede bütün memlekete yayılan bu hareketin başına geçti. 18 eylül 1885'te Filibe'de ihtilâl çıktı. Beyaz bir ihtilâldi bu, bir damla kan akmadı. Gavril Paşa tutuklandı, İstanbul'a gönderildi. Stranski başkanlığında kurulan bir geçici hükümet, Bulgaristan Prensi Aleksandr'ı Rumeli valiliğine getirdi. Aleksandr, Rusya'nın muhalefetine rağmen, millî partinin baskısı altında görevi kabul etti. Filibe'ye giderek, «Çifte Bulgaristan Prensi» ünvanını aldı.

Büyük devletler bu ihtilâli protesto etti. Ağır bir ihtilâldi gerçekten. Çünkü böylece Türkiye, kendisine bırakılmak istenilen Balkan savunma hattını kaybetmiş oluyordu. Ama şu var ki, yeni Bulgaristan besbelli Rus etkisinden kaçındığı için, devletlerin muhalefeti platonik düzeyde kaldı. Çar III. Aleksandr, aynı nedenlerle son derece öfkelenildi, hâlâ Batenberg Prensini hizmetinde bulunan Rus subayları geri çağırды, Batenberg Prensini de «Çifte Bulgaristan Prensi» olarak tanımadığını açıkladı. Roller tersine dönmüştü. Şimdi Rusya karşı çıkıyordu Bulgarlara, Avrupa ise Bulgarları destekliyor, hiç olmazsa istediğini yapmakta serbest bırakıyordu.

Yunanlılar Balkanlardaki dengenin bozulmasını protesto ettiler, toprak talebinde bulundular ve Tesalya sınırına asker sevketttiler. Avrupa, Yunanlılara silâhları bırakma çağırısında bulundu. Bu ultimatom sonuç vermeyince Alman, Avusturya - Macar, İngiliz, Fransız ve Rus gemilerinden kurulu uluslararası bir savaş filosu gönderilerek Yunan kıyıları bir «barışçı abluka» altına alındı. Fransa'nın dostça müdahalesi üzerine Yunanlılar boyun eğince, abluka da kaldırıldı (8 haziran 1886).

Bulgaristan'ın genişlemesini Sırp'lar da protesto ettiler, ama büyük devletler onlara aynı şekilde davranmadı. Prens

Milan, ordusunun başına geçip Bulgaristan'a saldırdı, başladı Sofya üzerine yürümeye. Prens Aleksandr önce Slivniça'da (19 kasım 1885), birkaç gün sonra da Çaribrod'da Prens Milan'ı yenilgiye uğrattı; bu sefer kendisi Sırp toprağına girdi, Pirot'da tekrar muzaffer oldu ve Niş'e doğru ilerledi. Fakat Avrupa araya girip onu durmaya zorladı. O günden sonra Prens Milan, Sırbistan halkının sevgisini kaybetti. Bir Rus subayının kızı olan karısı Natalya, oğlu Aleksandr'ın eğitimini üzerine aldı. Milan'a karşı bir millî parti kuruldu. Bu parti sırtını Rusya'ya dayıyordu, çünkü Avusturya Sırbistan'ın taleplerini desteklemeye yanaşmamıştı. Milan, 6 mart 1889'da tahttan çekildi, oğlu Aleksandr Sırbistan Kralı ilân edildi.

Başarısından cesaret alan Bulgaristan Rusya'nın vesayetinden büsbütün sıyrıldı. Birkaç subayın hâlâ temsil etmekte olduğu Rus yanlısı parti son bir atılım daha yaptı. Bir gece komplocular Batenberg Prensinin odasına girdiler, silâh tehdidi altında, tahttan çekildiğine dair bir vesika imzalattılar. Prens boyun eğdi. İmzasının altına, «Bulgaristan'ı Tanrı korusun» diye ilâve etti. Kardeşi Franz'la birlikte onu dışarı çıkarıp ormanlar içinden Tuna'ya kadar götürdüler, bir kayığa bindirdiler. Kayık Ren nehrine kadar ilerledi, Galatz yakınlarında Rus arazisinde karaya çıkardı onları. Yukardan verilen bir emirle, iki prens, jandarmalar tarafından Avusturya'nın Lemberg şehrine götürüldüler.

Bulgarlar bu cebir hareketini haber alınca kızdılar; Rus yanlısı partinin şefleri Zankof ile metropolit Klemanti'yi kovdular; Stanbulof'un başkanlığında geçici bir hükümet kurdular ve Batenberg Prensinin telgrafla yurda dâvet ettiler. Birkaç gün sonra Prens alkışlar arasında Bulgaristan'a döndü, Çara gayet yumuşak bir telgraf çekerek sadece komployu kınamasını istedi. Çar, tehditlerle dolu bir cevap yolladı. Prens bu kindar çıkış karşısında geriledi; Stanbulof'un başkanlığın-

da bir niyabet konseyi kurduktan sonra kesin olarak tahtını bıraktı (7 eylül 1886).

Onun şahsında, Rus yanlısı parti de yenilmiş oluyordu. Naip Stanbulof yeni bir prens aramaya koyuldu. Danimarka Prensi Valdemar bu tacı kabul etmek istemedi. Sobraniye, 7 temmuz 1887'de Saxe - Cobourg - Gotha Prensi Ferdinand'ı seçti. Ferdinand, ana tarafından, Fransa Kralı Louis-Philippe'-in torunuydu. Avusturya - Macaristan ordusunda subaydı. Avusturya ile Almanya, Ferdinand'ın seçilmesini desteklemişlerdi. Bismarck'ın bu müdahalesi sır olarak kalmadı, ve Çarın Almanya ile bozuşup Fransa'ya yaklaşmasına sebep oldu.

Ferdinand'la Başbakan Stanbulof, Rus yanlısı partinin teşebbüslerine karşı mücadele ettiler. Bu mücadelede Stanbulof gaddarlığıyla ün saldı, kin ve nefret kazandı. Fakat aynı zamanda iş de gördü : Bulgaristan'ı yabancı vesayetinden kurtardı, ulusal kişiliğinin bilincini kazandırdı, kendi gücüyle yaşayabilir duruma soktu onu, bağımsızlığın ilk yıllarında karşı karşıya bulunduğu engeller arasında onun iradesini güçlendirdi. Bulgaristan'ı erkenden uygarlık yoluna soktu, bu ülkenin Balkan devletleri arasında en gelişmiş ve enerjik devlet olarak meydana çıkmasını sağladı.

Hırslar yavaş yavaş yatıştı. Ferdinand, Stanbulof'tan ayrıldı. 1890'da binbaşı Paniça'yı idam ettiren Stanbulof'u, 1895'te, Paniça'nın öcünü almayı tasarlayanlar vurdular. Çar III. Aleksandr ölünce de, Prens Ferdinand Rusya'ya yaklaşmak için çaba harcadı, oğlu Boris'i Ortodoks Kilisesi kurallarınca vaftiz ettirdi; Çar II. Nikola çocuğun sağdıcı olmayı kabul etti. Prens Ferdinand'ın durumu yıldan yıla sağlamlaştı. Nihayet 1908 yılının eylül ayında eski başkent Tırnovo'da (Tırnova) büyük şenliklerle Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmeyi başardı. Bulgar halkının yeniden doğuşuydu bu.

1877 Türk - Rus savaşının başlıca sonuçlarından biri Doğu sorununu, özellikle Türkiye'nin paylaşılması sorununu ta-

mamen değiştirmek oldu. Ötedenberi sürüp gelen bir görüşe göre, Osmanlı İmparatorluğu, kaçınılmaz biçimde Avusturya'nın veya Rusya'nın ya da her ikisinin ortaklaşa payına düşen bir mülktü. 1877 savaşının sonucu bu görüşü temelinden değiştirdi. Yeni bir güc ortaya çıkıyordu : Balkan devletleri grubu. Bu grup, Osmanlı İmparatorluğunun doğrudan doğruya varisi oluyor, hem Avusturya'yı, hem Rusya'yı bir yana itiyordu. Genç, dinç, gayritabiî sınırları içinde bunalan, daima daha çok genişlemek için sabırsızlanan bir devletler topluluğu vücut bulmuştu. Hepsi de bu yarımadanın geleceğinde kesin bir rol oynamaya namzettii. Onlar için genişleme arzusu sadece bir hırsın sonucu değildi. Sınırları dışında soydaşları vardı. Onları kurtarmak, sadece bir millî görev olarak kalmayacak, aynı zamanda gelişmelerine yardımcı olacaktı. Yeni topraklar, yeni çalışan kollar bu ülkelere daha güçlü bir ekonomi, daha parlak bir siyasî anlam kazandıracaktı.

Görmezlikten gelinemeyecek bir gerçek vardı ortada : Doğu sorunu artık sadece Osmanlı devletinin güçsüzlüğüne bağlı değildi. Yeni doğmuş Balkan devletlerini de hesaba katmak gerekiyordu. Bu nedenle, Doğu üzerine ard niyetleri olan devletlerin politikasında yeni bir akım meydana geldi. Özellikle Rusya ile Avusturya, Balkan devletlerini kendi etkileri altında tutmak, çıkarlarını ve gelecekteki tasavvurlarını bu yoldan gerçekleştirmek çabasına girdiler. Bu yeni siyasî tutumda tekrar Alman ve Slav unsurların asırlık rekabeti belirdi. Biz burada, bu rekabetin yeni görüntüleri üzerinde duracak değiliz. Yalnız sonucunu kaydetmekle yetineceğiz (Günümüzde cereyan eden olaylar da bu sonucu açıkça göstermektedir): Rusya ve dolayısıyla Slav unsur, zafere ulaşmıştır. Bu yeni mücadelede Kuzeydeki büyük imparatorluğun başarısı şu bakımdan daha belirgin oluyor : İlk günlerdeki düşmanlığa rağmen, Rusya, Balkanların en güçlü devleti olan Bulgaristan'ı kendi tarafına çelebildi. O Bulgaristan ki, Bismarck'ın

uzağı gören dehası, Rus etkisinden kurtulsun diye başına bir Avusturyalı prens getirmişti.

Bununla beraber, bu küçük devletler için bir parlak sonuca ulaşmak pek kolay olmadı. Gerek sınırları içerisinde, gerekse devlet olarak aralarında sürüp giden iç çatışmalar, onların gelişme ve güçlenmesini uzun süre geciktirdi. Özellikle bu küçük devletlerde az çok çıkarıcı politikacıların kıztırıp durdukları parti mücadeleleri felâket getirdi onlara. Çoğu zaman kanlı ihtilâller, askerî isyanlar, halkın başkaldırmaları, güçlü bir idarî örgütten yoksun bu yeni devletleri hem içte, hem dışta zaafa uğratmaktaydı.

Balkan devletleri arasındaki kin, onlar yönünden daha feci bir şeydi. Berlin antlaşmasından hayal kırıklığına uğrayan Rumenlerle Yunanlılar, Sırplarla Bulgarlar, Karadağlılarla Sırp, birbirlerini kıskanmaya başladılar. Hiç biri memnun kalmamıştı. Ama herbiri komşusunun kendisinden daha kârlı çıktığını düşünüyordu. Bu suretle, eski kinlerin ve tarihî anıların gittikçe alevlendirdiği karşılıklı bir nefret hüküm sürüyordu aralarında. Sırplarla Bulgarlar, Bulgarların zaferiyle sonuçlanan 1885 savaşını uzun süre unutmadılar. Sonra Rumenlerle Yunanlılar birbirlerini kırmaya başladılar. Bulgarlar da kendi sınırları içerisinde bulunan Rumlara karşı katliama giriştiler, onların binalarını yaktılar, kiliselerini işgal ettiler. Bu kanlı kavgalardan küçük Karadağ bile uzak kalmadı, boyuna Sırbistan'la çatıştı. Bu katliamlar, çarpışmalar, sadece kendi sınırları içerisinde cereyan etmiyordu. Makedonya yaylalarını daha hunharca olaylar kana boyuyordu. Orada, her bir Balkan milleti kendi iddialarını yürütmek ve bir etki alanı yaratmak istiyordu silâh gücüyle. Bir zamanlar özgürlük, bağımsızlık ülküsüyle silâha sarılan çetelerin yerine, birbirlerini boğazlamayı tasarlayan yeni çeteler türemişti. Rum, Bulgar, Rumen, Sırp çeteleri hiç durmadan vuruşuyorlardı. Kötü bir yönetimin boyunduruğu altında bulunan Makedonya köylüsü - yerli halk - kardeş kavgasına kurban

gidiyordu. Çoğu zaman komitacılar tüm köyleri, kasabaları yakıp yıkıyorlardı.

Alman siyaseti, kendi eseri olan Berlin antlaşması sayesinde böylece başarı kazanmış oluyordu. Alman yayılması önünde Ege yolunun açık kalması için, Balkan devletlerinin engel meydana getirmemeleri lâzımdı. Bunun için de sürekli olarak kavgalı kalmaları, birbirlerini zayıflatmaları, yabancı müdahalelere karşı elele vermemeleri gerekiyordu. Berlin kongresinde yapılan toprak bölüşmesinin gayesi de bu olmuştu. Avusturya uyanık bekliyordu. Balkan devletlerinin karşılıklı zıtlıklarını ve kinlerini —sönmeye yüz tuttuğu anda— hemen canlandırmaya hazırды. 1885’de Sırları Bulgarlara karşı savaşa iten oydu; amacı, Sırların dikkatini Adriyatik kıyılarından başka yere çevirmek ve Bulgaristan aleyhinde genişlemeye sevketmekti.

Elbette ki Sultan II. Abdülhamid’in de işine geliyordu bu durum. Balkan milletlerinin birleşmesi, İmparatorluğun Avrupa topraklarını tehlikeye sokabilirdi. Onlar aralarında kavgaya tutuştukça, kendisi de yeni anlaşmazlık konuları yaratıyordu onlara.

Dördüncü Bölüm

Balkanların Rönesansı

Ama gün geldi, Balkan milletleri hatalı davrandıklarını hissettiler, hareketlerini değiştirip daha akıllı bir davranış benimsediler. Bir Balkan ittifakı kurma tasarısından çok uzaktılar daha. Önce başka bir görev düşüyordu onlara : İç bün-yelerini güçlendirmek. Bu hedefe yönelmeye başladılar.

Kesin olarak bu yola giren ilk devlet Bulgaristan oldu. Kısa süre içinde iç çatışmalardan sıyrıldı, varlığıyla ilgili hayatî sorunları yüzüstü bırakmadı. Parti kavgaları şiddetliydi gerçi, ama her parti önce yurdun menfaatlerini göz önünde bulunduruyordu. Memleket ilerliyor, ekonomik ve siyasî gelişme durmuyordu. Özellikle askerî bakımdan güçlenmek için olağanüstü çaba sarfedildi. Yıllar süren bu çaba sonunda, tüm Balkan Yarımadasının en güçlü, en iyi örgütlenmiş ordusuna sahip oldu Bulgaristan. Daha çeyrek asır evvel Bulgaristan'ın ne parası, ne ordusu, ne teşkilâtı olduğu, ikiye bölünmüş, hem düşmanlarının, hem de hamilerinin tehdidi altında bulunduğu düşünülürse, elde ettiği başarılı sonuca hayret etmemek elden gelmez.

Bu sonucu, Bulgaristan kısmen hükümdarına borçludur. *Times*'ın ünlü muhabiri de Blovitz'in anılarından öğrenildiğine göre, Berlin kongresinde eski Mısır Başbakanı Nubar Pa-

şa'nın (1) Bulgaristan Prensi seçilmesi önerilmişti bir ara. Bu öneriyi İngiltere, Avusturya, Fransa ve Almanya (hattâ biz-zat Bismarck) desteklemişlerdi. Fakat Rusya bunun kendi et-kisini sığara indirmek amacıyla tertiplenen bir oyun olduğunu düşünerek şiddetle karşı çıktı. Bunun üzerine, bilindiği gibi, Çar'ın da akrabası olan Batenberg Prensi Aleksandr seçildi.

Nubar Paşa, Mısır'daki başarılarıyla uluslararası alanda ün kazanmıştı gerçi. Ama ne olursa olsun, şimdiki Kral Ferdinand kadar kolaylık ve imkânlarla sahip olamazdı. Avrupa hanedanlarıyla akrabalık bağları, uluslararası durumu, kişiliğinin önemi, öylesine zor bir ülkenin başında tasavvurlarını gerçekleştirmek için büyük kozlardı. Evet, Ferdinand'ın seçilmesi daha çok Bismarck'ın işiydi. Ama şunu teslim etmek gerekir ki, Kral Ferdinand herşeyden önce Bulgaristan'ın çıkarlarını düşündü. Aslını, akrabalık bağlarını, seçilmesini gerektiren siyasî hesapları bir yana itti. Gerçi önceleri Rus etkisine karşı mücadele etti, ama bu mücadele Bulgaristan'ı gerçekten bağımsız hale getirmek için gerekliydi. Nitekim sonradan, ve hattâ Bulgar halkının muhalefetine rağmen, Rusya'ya yaklaştı, çünkü Bulgaristan'ın esas menfaatlerinin Kuzeydeki büyük «kurtarıcı İmparatorluktan» ayrılmamasını gerektirdiğine inanmıştı. Bugünkü olaylar, bu inancın ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

Sırbistan bu yolda Bulgaristan'dan çok geri kaldı. Orada da parti kavgaları, başkaldırmalar, komplolar, kardeş kavgaları eksik olmadı. Ama Sırp politikacıları, ülkenin yüksek menfaatlerini kendi hesaplarından üstün tutamadılar çoğu zaman. Şu da var ki, Sırbistan'da ilerleme ve gelişmeyi köstekleyen başka bir engel vardı. Bir grup subayın gece vakti kraliyet sarayına girerek Kral Aleksandr'la Kraliçe Draga'yı

(1) Oldukça yaygın olan bir kanaatin aksine, Boğos Nubar Paşa bir Mısır Paşasıdır, Osmanlı Paşası değil. Ç. N.

öldürdüğü güne dek (11 haziran 1903), ağır bir istibdat hüküm sürmüştü bu ülkede. Stanbulof da bir zamanlar Bulgaristan'da korkunç bir baskı kurmuştu. Ama zorba Stanbulof aynı zamanda Bulgaristan'ın gelişmesine de çalışmıştı. Obrenoviçlerin istibdadı böyle değildi. Ülkenin hayatı kaynaklarını emip boşa harcıyordu. Sırbistan ismen bağımsızdı zaten. Esas egemenlik Avusturya'daydı. Berlin antlaşması Sırbistan'ı öylesine elverişsiz sınırlar içine sıkıştırmıştı ki, Avusturya'nın etkisi altına girmemesine imkân yoktu. Denizden yoksundu. Balkan devleti olmaktan çok, bir Tuna devletiydi. Varlığı, yetiştirdiği hayvanların, özellikle domuzların ihracına bağlı olduğundan, Avusturya'nın ekonomik vesayetini kabul etmek zorundaydı, ve bu vesayet geniş bir siyasî vesayetten hiç de farklı değildi. Komşu imparatorluk Sırların davalarını satın alıp, ihraç ederdi. Sonradan yapılan tecrübenin ispat ettiği gibi, bu ekonomik esarete son vermek büsbütün imkânsız değildi. Ama şu var ki, kötü yönetim ve halkın sırtından geçinen, şaşaalı ve müsrif bir yaşantıya kendini kaptırmış hanedan, komşu imparatorluğun, «lütufkâr» yardımı olmadığı takdirde Sırbistan'ın aç kalacağı kanısını yerleştirmişti. Avusturya ise, bu egemen durumunu kıyasıya sömürmekteydi. Sırbistan hükümdarları onun sayesinde koruyorlardı tahtlarını. Bakaıhları Avusturya tayin veya azlediyordu. Avusturya'nın ajanları her yerde dolaşüyor, peşpeşe gelip giden hükümetleri denetim altında tutuyorlardı. Kâh parayla, daha çok da tehditle, siyasî örgütlere baş eğiyorlardı. Ayrıca, iktidarda bulunan Obrenoviçlerle Sırbistan tahtında hak iddia eden Karayorgeviçler arasındaki zıtlığı daima canlı tutuyorlardı. Kısacası, Avusturya, Berlin Kongresinin planını gerçekleştiriyordu. Doğuya doğru ilerlemesine set çekememesi için Sırbistan'ı tamamen güçsüz duruma getirmişti.

Kral Milan, Avusturya'nın tasarısını kolaylaştıran en uygun unsurdu. Hükmetmekten zevk alıyordu. Oysa Avusturya'nın desteği olmadan hükmetmesi biraz zor olurdu. Sırbis-

tan'ın «aklını başına getirmek» için Avusturya'nın esaslı korkutmalara, meselâ seferberliğe başvurması bile gerekli değildi. İhraç edilecek hayvanlara sınırlarını kapatması yeterliydi. Sırp hükümeti derhal dize gelirdi. 1896'da böyle oldu. Siyasî anlaşmazlıklar nedeniyle Avusturya canlı hayvan ithalini yasaklayınca öyle bir bunalım meydana geldi ki, Sırp hükümeti tezelden durumu düzeltmeye koyuldu, yani Avusturya'nın taleplerine başeğdi. Hattâ haysiyet kırıcı durumlara katlandı. Şu halde, Sırbistan, Avusturya hükümetinin müsaade ettiği ölçüde gelişebilirdi. Hiç değilse domuzlarının kaderi bunu gerektiriyordu!

Avusturya ile Sırbistan arasındaki ilişkilerde başlıca etken, Doğuya doğru yayılma arzusuymdu. Sırbistan'da Avusturya'nın attığı her adım Doğu yolunu güvence altına almak amacına yönelikti. Milan daha kralken, Avusturya onunla gizli bir anlaşma imzalamayı başardı. Bu anlaşma gereğince, Avusturya Obrenoviçlerin, özellikle *Milan'ın tahtını desteklemeye söz veriyordu*. Şu şartla ki, Sırbistan, Makedonya'da ve Selânik'te «nizam ve asayişini korumak» gerektiği takdirde, Avusturya askerlerinin topraklarından geçmesine müsaade edecekti. Bu anlaşma Sırp - Bulgar savaşından üç yıl evvel, 1882'de aktedilmişti. Milan yenilince tahtını muhafaza edemedi. Fakat Avusturya sözünü tuttu, Obrenoviç hanedanını destekledi, etkisini kullanarak Milan'ın oğlu Aleksandr'ın tahta çıkmasını sağladı. Aleksandr'ın öldürülmesiyle sonuçlanan subaylar komplosunu (1903) Avusturyalı ajanların tahrik etmiş olması çok muhtemeldir. Çünkü Kral Aleksandr, babası gibi körükörüne bağlı değildi Avusturya'nın niyetlerine. Kendi ülkesinde ismen kral olmaktan daha ileri bir mevkiye sahip bulunmak istiyordu. Aleksandr'ın ölümüyle, Obrenoviç hanedanı tükenmiş oluyordu. Kala kala, Milan'ın İstanbullu bir Rum sevgilisinden evlilik dışı doğma bir oğlu kalıyordu. Sırbistan tahtı Karayorgeviçlere geçti. Kral Petar atalarının mirasını devralmak için ülkesine döndü he-

men. Onun tahta çıkması da başlıca Avusturya'nın rızası ve yardımıyla gerçekleşti. Bununla beraber, Viyana Sarayı, her ihtimale karşı Milan'ın evlilik dışı oğlunu hâlâ eli altında bulundurmaktadır.

Kral Petar'ın tahta oturması Sırbistan'a bir sistem değişikliği getirdi. Avusturya'nın baskısı altında temelli bir ulusal kalkınma kolay iş değildi. Ama gerçek yurtseverler meydana çıktılar. Kralla elele verip bu yeni ülküyü gerçekleştirmeye uğraştılar. Kral Petar ilkönce ülkenin idare şeklini değiştirdi. Obrenoviçlerin keyfî istibdadına son verdi. Sırbistan meşrutî rejimle idare edilmeye başlandı. Bu da yeni bir kuvvet, o zamana kadar Sırbistan'da mevcut olmayan bir kuvvet oluşturdu : Bu kuvvet, kamuoyu idi. Obrenoviçler kendi istedikleri adamları bakan tayin ederlerdi; şimdi artık Sırp halkı kaderini yönetecek olan kişileri parlamentoya seçtiği temsilciler vasıtasıyla tayin ediyordu.

Önce ülkenin ekonomik durumunu düzeltmek gerekiyordu. Milan'la Aleksandr öylesine israfa dalmışlardı ki, Petar tahta oturduğu sırada ülke iflâsın eşiğindeydi. Ufacık Sırbistan sadece on beş yıl içinde 362 milyon borca gömülmüştü. İstikrazlar %20'ye varan faizler yüklemişti devlete. Yani hükümet 362 milyondan ancak 290 milyonunu alabilmişti. Derhal tedbirler alındı ve çok geçmeden, sarfedilen çabalar meyve vermeye başladı : 1896'da ancak 18 milyon bulabilen gümrük gelirleri, 1905'te 38 milyon aşmıştı.

Millî eğitim sorunu da derhal ele alındı. Hemen tamamiyle cahil olan köylü, özel bir itina gördü. Her tarafta okullar açıldı; bütün ülkede asayiş sağlamak için tedbirler alındı, güvenlik kuruldu. Elbette ki ülkenin temel kaynakları, canlı hayvan, özellikle domuzlar, ihmal edilemezdi. Hayvan cinslerini islâh etmek ve üretimi artırmak için çalışmalara başlandı. İhracatta önemli yer tutan tahıl da özel bir itina konusu oldu.

Bu kalkınma çalışmalarını yürüten, Paşiç yönetimindeki Sırp Radikal Partisiydi. Radikaller, Sırbistan'da, özellikle Avusturya'nın hegemonyasından sıyrılmak ve tam bağımsız hale gelmek için sabırsızlanan unsuru meydana getirmek, içte meşrutî idare ve ekonomik kalkınma, dışta Viyana ve Budapeşte karşısında bağımsızlık istemektedirler. Ayrıca, Sırbistan dışındaki Sırp'ları desteklemek ve diğer bütün Slav unsurlara yaklaşmak tasavvurundadırlar. Görüldüğü gibi, Kral Petar'ın tahta çıkmasından beri, Avusturya, etkisinden çok şey kaybetmiş bulunuyordu, çünkü bu Avusturya aleyhtarı ve Slavcı parti iktidara geçmeyi başarabilmişti.

Elbette ki çok geçmeden bir çatışma olacak, Sırbistan geçmişteki sultayı silkip atacağını Avusturya'ya hissettirecekti.

Paşiç iktidara geçtiğinde, Avusturya ile Sırbistan arasındaki ticaret anlaşmasının süresi dolmuştu. Yenilemek gerekiyordu. Ama şartlar çok ağırdı. Radikal hükümet Avusturya ile görüşmeler yapmakla birlikte, onun ekonomik egemenliğinden kurtulmak için çareler arıyordu. Diğer komşu ülkelerle anlaşmak suretiyle ihracat için yeni pazarlar bulmayı kararlaştırdı. Bu yolda anlaştığı ilk devlet Bulgaristan oldu. Çünkü hasımlar Sırbistan'la Bulgaristan'ın gümrük birliği ilkesini kabul ettiklerini, Avrupa, 1905 yılının aralık ayında duydu. Bundan en çok Avusturya hükümeti telâşa kapıldı. Ekonomik anlaşmalar hemen her zaman siyasî anlaşmalara yol açar. Sırbistan'la Bulgaristan'ın ekonomik birlik kurmalarında Avusturya daha büyük bir tehlike görmekteydi: Bu birlik, ileride siyasî bir federasyona dönüşebilir ve Balkanların öbür Slav devleti olan Karadağ da bu federasyona kolayca katılabilirdi. Avusturya'nın telâş ve korkusu büsbütün yersiz değildi. Nitekim, bugünkü Balkan İttifakı, Sırp - Bulgar ekonomik anlaşmasından doğacaktı.

Viyana hükümeti vakit kaybetmeksizin bir nota vererek, Sırbistan'ın Bulgaristan'la anlaşması halinde Avusturya - Macaristan sınırlarının Sırp ihracatına kapanacağını bildirdi. Balkanlarda bir Slav federasyonu kurulması tehlikesi Avusturya için o kadar büyüktü ki, Viyana hükümeti daha sert tedbirlere başvurdu. Eskiden sadece sınırlarını kapamakla yetinirken, bu defa savurduğu tehditlerle beraber askerî hareketlere de girişti. Fakat Paşiç bu tedbirlerden yılmadı. Bunun bir de sebebi vardı. Paşiç hükümeti gizlice tahkikat yaptırarak, Avusturya'nın, Sırbistan'dan ithal ettiği canlı hayvan ve tahılın sadece yarısını alıkoyduğunu, öbür yarısını yabancı ülkelere sattığını öğrenmiş bulunuyordu. Sırp mallarının Avusturya yoluyla hangi ülkelere ihraç edildiğini ortaya çıkarmak, ve yeni pazarlar yaratmak için, tezelden 500.000 franklık bir ödenek ayrıldı. Böylece, Avusturya dışında alıcılar bulmayı başardı; mallarını elverişli şartlarla ihraç etti; İbrailiya, Varna, Selânik yoluyla Malta'ya, Cenova'ya, Marsilya'ya kadar götürdü; domuz ihracatında Amerika ile rekabete girdi. Ve Sırbistan, Avusturya - Macaristan sınırlarının kapanmış olmasına rağmen, ihracatının durmadığını, bilâkis hissedilir bir artış gösterdiğini hayretle müşahade etti. Bu sonuç, Sırpların bağımsızlık duygusunu güçlendirecek en önemli etken oldu.

Paşiç, başarısını kötüye kullanmadı. Herşeye rağmen, Avusturya ile yürüttüğü ticaret anlaşmasını yenileme müzakerelerini keşmedi. Hem, ortada yeni komplikasyonlar da vardı. Orduyu güçlendirmek tasarısı çerçevesinde, ilkönce, 1877' den kalma ve artık hiç bir işe yaramayan topları yenilemek gerekiyordu. Sırbistan hızlı ateş eden toplar almak arzusundaydı. Ama kinden satın alacaktı? Krupp'tan mı, Schneider'den (Creusot) mi? Sırp subayları hem Avusturya'daki Krupp, hem de Creusot'daki Schneider fabrikalarını ziyaret edip silâhları denediler. Sonuç Fransız topları lehineydi. Fakat Avusturya, Sırbistan istediği topları kendisinden almadığı takdir-

de ticaret anlaşması müzakerelerine hiç başlamayacağı ve sınırlarını Sırp ihracatına sürekli olarak kapalı tutacağı tehdidini savurdu.

Bu yeni çatışmanın nedenini anlamak zor değil. Toplar, bir ülkeye yalnız başına gitmez. Beraberinde onları imâl eden ülkenin manevî etkisini de götürür. Eğer küçük bir devlet söz konusu ise, talim ve terbiyeciler de refakat ederler manevî etkiye. Sırbistan'dan önce, evvelâ Bulgaristan, sonra da Yunanistan, Krupp'ları ordularından defetmişler, Schneider kullanıyorlardı. Schneider'in toplarıyla beraber Fransız talimciler de gitmişlerdi elbette o ülkelere. Darbeyi yiyen, doğrudan doğruya Alman unsuruydu. Avusturya'nın tehditlerine rağmen, Sırbistan'da da aynı durum meydana geldi. Üstelik Sırp kamuoyu, Avusturya'nın dostane olmayan davranışları karşısında, bir Avusturya firmasının vereceği toplara güvenmek istemiyordu. Sonunda, taviz veren Avusturya oldu, ve daha az elverişli şartlarla da olsa, ticaret anlaşmasını imzaladı.

1908'de, Bosna - Hersek'in kesin işgali sırasında, patlak veren çok daha şiddetli bir bunalım az kalsın Sırbistan'ı felâkete sürükleyecek bir savaşa yol açacaktı. Bosna - Hersek'in 1.700.000 nüfusu hemen tümüyle Sırp'tır, fakat ancak 800.000'i Ortodoks'tur; kalan nüfusun 600.000'i Müslüman, 300.000'i de Katoliktir. O kocaman toprak parçası Berlin Kongresinden beri Avusturya'nın işgali altında bulunmaktaydı, ama ilhak edilmemişti. Bosna - Hersek'te tahammül edilir şartlar vardı gerçi, fakat halk memnun değildi Avusturya'nın sultasından. Bu hoşnutsuzluk 1906'da hissedilir derecede arttı. Hattâ bir ara İmparator Franz - Joseph, vahim olaylar çıkmasından çekinerek, Bosna'yı ziyaret etmek tasavvurundan vazgeçmek zorunda kaldı. Avusturya, ilhakı bir gereklilik sayıyordu artık, çünkü Slav unsurlarının gittikçe Alman unsurlarına karşı safları sıklaştırdığı açık seçik görülüyordu. Yalnız, Avusturya, bunu yapmak için fırsat kolluyordu. Bu fır-

satı, 1908 Osmanlı ihtilâli, daha doğrusu Jön Türkler'in cılgınlığı yarattı. Gerçekten Jön Türkler, ellerinde bulunan toprakları sağlama bağlayıp güvenlik altına alacaklarına, elden çıkmış toprakları yeniden ele geçirme hevesine kapıldılar, yeniden açılacak Osmanlı parlamentosu için Bosna - Hersek'e genel seçim talimatı yolladılar!

Avusturya'nın Bosna - Hersek'i kesin olarak yutması Jön Türklerden çok Sırpların *millî duygularını* zedeledi. Acıları o kadar derindi ki, Sırbistan'ın feci bir hata işleyeceğinden, zorlu komşusuna karşı silâha sarılacağından korkuldu bir ara. Fransa'nın dostane arabuluculuğu Sırpların acısını yatıştırdı. Artık elden çıkmış Bosna - Hersek yerine, Sırbistan'ın önünde başka ufuklar açıldı şüphesiz. Bugünkü savaşın muzaffer orduları tarafından selâmlanan ufuklar. Oysa eğer Jön Türkler o sırada kendileri bir Balkan ittifakının başına geçmiş olsalardı —ki o zaman daha imkânsız değildi bu— ne kazançlar elde edebilirlerdi! Ama işte, her zaman olduğu gibi, uzağı görme yeteneğinden yoksun kaldılar.

Yedikleri bu ağır darbe üzerine Sırplar büsbütün sarıldılar içte güçlenme işine. Sonra, büyük devletlerin rekabetinden yararlanıp siyasi durumlarını sağlamlaştırmayı bildiler. Özellikle ordularını güçlendirmek için çaba esirgemediler. Ve bugün işte sonuç ortada.

Karadağ'ın kalkınması hepsininkinden daha güç oldu. Bu ülkede herşey —tabiat, şartlar, gelenekler, insanlar, âdetler ve komşular— buna engel teşkil etmekteydi. O verimsiz, kayalık yaylaların tepelerinde uygarlığa yer yoktu. Uygarlığın temeli topraktır. Toprak, çalışmanın en verimli kaynağıdır. Çalışma aşkı ise, yaşamın şiddet koşulları yerine barışçı ve yapıcı koşullar getirerek, insan soyunun ıslahında başlıca rolü oynamıştır. Uygarlık, bu koşulların direkt sonucudur.

Karadağlıların altı yüzyıllık bir geçmişi vardı o dağlarda. Fakat teşkilâtlı bir halk olarak değil, silâhlı gruplar halinde bağımsız yaşamışlardı. Karadağ halkı Slav ailesinin ayrı bir dalı değildir. Aslında Sırptır. Tarihi 1389 savaşında Hüdaven-digâr'ın Kosova meydanında yığıldığı eski güçlü Sırp devletinin kalıntılarından. Tarumar olan Sırp'lardan tek Zeta prens-leri muzaffer kılıca boyun eğmek istemediler. O aşılmaz dağ-larda zor bir hayat sürmeyi esarete tercih ettiler. Muzaffer Türkler kaç defa çıktılar o dağlara, fakat hiç bir zaman ora-lara yerleşmek istemediler. Civardaki vadiler ve deniz kıyısı ellerinde bulunduğundan, bu asi halkı tecrit etme imkânına sahiptiler. Akıllı bir davranıştı bu. Dağların işgali bir yarar sağlamazdı. Toprak yoktu, tarım yoktu, gelir yoktu. Halkın kendisi geçinmiyordu ki, Türkleri doyursun. Karadağlılar vergi yerine tüfek ateşi ve yatağan darbesi yağdırırlardı. Bu korkunç dağlılarla cenkleşmekten Türkler hiç bir şey kazan-mış değillerdir. Silâhlı çatışmalar daima pahalıya mal olmuş-tur. Üstelik, çarpışma son bulduğu anda, her şey eski haline dönmüştür. Yetmişlerdeki büyük savaşta Türkler, Karadağ-lıların 25.800 askerine ve 300 topuna karşı 117.000 asker ve 307 top çıkarmaya mecbur kaldılar. Sonuç şu oldu : Karadağlı-ların verdiği 1360 ölü, 3400 yaralı ve esire karşılık, Os-manlılar 18.035 ölü, 22.700 yaralı, 4095 esir verdiler, ayrıca 20.000 Osmanlı askeri de çeşitli hastalıklara kurban gitti.

Şu halde, Karadağlılarla kavgaya tutuşmakta Türkiye'nin menfaati yoktu. Bununla beraber, 1389'dan beri sürekli olarak onlarla uğraşmaktan kurtaramadı kendini. Onlara karşı ne kadar da iyi niyet beslese, gene de bir an gelir, kılıcı kının-dan sıyırmaya mecbur kalırdı. Karadağlılar rahat durmaz-lardı. Bunda Türkün suçu yoktu, ama Karadağlılar da suçlu değildi. Onları dağlarından aşağı inmeye zorlayan, hayatın gereği ve herşeyden önce geçim derdiydi. Dağdan inince de, karşılarına ilk çıkan Türktü. Denizden ve topraktan yoksun Karadağlı, yaşamak için eşkiyalık etmek zorundaydı. Kış bas-

tırmadan dağdan iner, insanları soyar, köyleri, tarlaları talan eder, büyük baş hayvanı sürer, kışlık erzakını toplayıp dağa dönerdi. Gelirler de ganimetini elinden alırlar diye bir korkusu yoktu; çünkü kar, kısa sürede bütün geçitleri kapatırdı. Elbette ki bu işler adam öldürmeden olamazdı. Çetine'deki Aziz Kara İvan manastırında ünlü bir kule vardır. Karadağlılar bu kuleyi, öldürdükleri Türk ve Arnavutların kafataslarıyla süslerlerdi. Kış aylarında da bu kurukafaları top gibi kullanarak oyun oynamakla vakit geçirirlerdi.

Çaresiz kalan Türkler bu badireden sıyrılmanın bir yolunu buldular nihayet. Aşağıda, ovalarda ve İşkodra'da, Karadağlı çocuklar devşirme usulüyle Müslüman yapılmış yeniçeri olmuşlardı. İşkodra paşası 1687'de tekrar Çetine'ye girdiğinde, 64 yıl önce olduğu gibi sadece Aziz İvan manastırını tahrip etmekle yetinmedi, Karadağlıları haraca bağladı, başlarına da Karadağlı mühtedi yeniçerileri nöbetçi koydu. Bu sistem 1702'ye kadar az çok başarılı sonuç verdi. Fakat bu tarihte —hâlâ bugüne kadar süren— Petroviçler soyu başa geçince, kanlı olaylar dönemi geri geldi. Yeni Vladika Danilo mühtedi Karadağlıların nezaretinden korkmuyordu. Başka bakımdan tehlikeli sayıyordu yeniçerilerin orada bulunmalarını. Karadağlı yeniçeriler, halka nazaran, çok parlak imtiyazlara ve rahat bir yaşantıya sahip bulunuyorlardı. Bunu gören birkaç Karadağlı, Müslüman olmak için ovaya inmişlerdi. Bunun sonu nereye varır, belli olmazdı. Danilo heyecanlı ve azimli adarıdı. Vakıt kaybetmeden, tüm halkın katıldığı muazzam bir komplonun başına geçti ve Noel gecesi bütün Karadağlı yeniçerileri kılıçtan geçirdiler (1702). Bunun üzerine, eşkiyalık hareketleri yeniden başladı. Osmanlı ordusu yeni bir sefere çıkmak zorunda kaldı, 1714'te tekrar Çetine'ye girerek bir daha yaktı manastırını. Ama yine sonuç çıkmadı. 1876'nın sonlarına kadar, Karadağlılar silâhı elden bırakmadılar. Onları Türklere karşı harekete geçiren sadece geçim sorunu değildi artık. Asırlık kavgalar, verilen kur-

banlar, her sefer yeniden tahrip edilen kutsal Aziz İvan manastırının hali ve de din ayrılığı, onlarda Türklere ve Arnavutlara karşı derin bir kin uyandırmıştı. Öc almaktan bahsedilen bir edebiyat doğmuştu yavaş yavaş. Cenkeci ve intikamcı şarkılar yayılıyordu ağızdan ağıza, analar kinle dolu ninnilerle büyütüyorlardı bebelerini. Eskiden bir geçim yolu olan adam öldürme, artık bir millî ülkü olmuştu.

Bunca cenkten sonra Karadağlıların savaşçı yetenekleri arttı. Savaş, tıpkı tarım veya zanaat gibi bir uğraş haline geldi. Büyük Napoleon'un yenilmez askerleri bile onlarla başa çıkamadılar. 1807'de Vladika Petar, o sırada Ruslarla savaş halinde bulunan Fransa'nın seferi kuvvetini kabul etmeyi reddedip, Rusya'nın düşmanını kendi düşmanı saydığını gösterince, Fransız ve Karadağlı kuvvetler arasında çarpışma başladı. Vladika, Napoleon'un ordusunu püskürttü, bir sürü yüksek rütbeli subay ve bir de general öldürdü. O kış, Fransızların kurukafaları da eklendi Türklerin kafataslarına...

İşte böylesine çetin bir dağ halkının başına geçecekti Kral Nikola (Karadağlılar Nikita derler ona). Bir Arnavut besesi kurşununa kurban giden amcası Prens Danilo, ölmeden önce onu kendisine halef tayin etmişti. Nikola o sırada Paris'te Louis - le - Grand lisesinde öğrenciydi ve 19 yaşındaydı. Ülkesi ise, kötü bir döneme girmiş bulunuyordu.

Danilo, Grahovo'da, ağır bir yenilgiye uğratmıştı Türkleri. Fakat Türkler büyük bir sayı üstünlüğüyle yeniden saldırıya geçmişlerdi. Türkiye bir süredir olağanüstü bir önem vermeye başlamıştı Karadağ'a. Yüzyıllar boyunca o dağ yığınının önemsememişti, ama şimdi birdenbire üzerine titrer olmuştu. Bu değişiklik, sebepsiz değildi. Osmanlı devlet adamları Balkanlarda oluşacak bir Slavlar federasyonu tehlikesini sezmışlerdi. Rus savaşları gözlerini açmıştı. Kaldı ki, Balkan halkları da bağımsızlık arzularını gizlemekteydiler. Karadağ, böyle bir federasyon için mükemmel bir kale olabilirdi.

Ve zaten bir Rus kalesiydi aslında. Karadağ Vladikaları, Büyükle Petro ile yazısız fakat sağlam bir ittifak kuran birinci Danilo Petroviç'in Rusya'ya gidip dönmesinden beri, iktidara geçer geçmez Petrograd'a gidip tahtlarını sağlamlaştırmayı gelenek haline getirmişlerdi. Yani fiilen Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Rusya'nın himayesi altına girmiş oluyorlardı. II. Petar «**Gospodar**» (Prens) ünvanını aldığı zaman tekrar Petrograd'a giderek yeni ünvanını Çara onaylatmıştı.

Ne var ki, genç Nikola Prenslik tahtına oturduğunda, araya soğukluk girmişti. Çünkü Kırım savaşında Karadağ al-dırmamış, tarafsız kalmıştı. Onu sağlam ve sadık bir müttefik sayan Rusya'yı acı bir hayal kırıklığına uğratmıştı bu davranışıyla. Bu nedenle, Ömer Paşa, Karadağ'a girip her tarafı yakıp yıkmaya başladığında meydana boş buldu, çünkü Rusya müdahale etmiyor, henüz tahta çıkmış olan Prens Nikola'yı kaderiyle başbaşa bırakıyordu. Diğer Avrupa devletleriye Paris antlaşmasıyla Karadağ'ı Osmanlı ülkesinin bir parçası olarak kabul etmiş bulunmaktaydılar. Nikola, Çarın yardımını elde etmek için çok çaba harcadı, ama boşuna. Sonunda Fransa müdahale edip Osmanlı ordusunu durdurdu. Karadağ'a maddi yardım da yaptı. Açlıkla karşı karşıya kalan halka bağış yoluyla toplanan büyük meblâğlar gönderildi. Nikola iyi tanırdı halkını; bağışların ancak ufak bir kısmını erzaka hasretti, kalan parayla silâh satın alıp savaşçıların eline verdi. Karadağlılar, aç oldukları halde, ekmekten çok silâha sarıldılar. Çok geçmeden 1875 - 78 bunalımı patlak verince, Karadağlılar bu silâhlarla 60.000 zayıat verdirdiler Osmanlı ordusuna. Bu defa Karadağ, Rus emellerine hizmet etmek için Petrograd'dan talimat beklememişti. Bunun mükâfatı, bağımsızlık oldu. Rusya Ayastafanos antlaşmasında bu bağımsızlığı onaylattı, Hersek'ten, Novi Pazar'dan ve Arnavutluk'tan güzel, verimli topraklar kattı Karadağ arazisine.

Fakat diğer Balkan milletleri gibi, Karadağ da hayal kırıklığına uğradı Berlin Kongresinde. Avusturya'nın hesapları

yüzünden, onun payı da kısıldı. Bununla beraber, eski hali gözönüne getirilirse, elde ettiği yine az değildi. Evvelce ne denizi vardı, ne işlenecek toprağı; Berlin antlaşması ona hem deniz, hem toprak verdi. Karadağ artık yeni bir yola girebilirdi. Bu yol, uygarlık yolu olacaktı. Ve bu yolda Karadağ, askerî alanda göstermiş olduğu değer kadar yetenek koydu ortaya. Teşkilâtlanmış bir devlet haline geldi, yasalara ve müesseselere sahip oldu. Bir avuç toprağı ve ancak 250.000 nüfusu olmasına rağmen, uluslararası ilişkilerde belirli bir ağırlık kazanmayı başardı.

Bu başarılarda da —Bulgaristan'da olduğu gibi— Prens'in akıllı tutumu büyük rol oynadı. Genç Prens, Batının kültürünü, fikirlerini almış, Fransa'daki özgürlük düzenine ve elde edilen sonuçlara hayran kalmıştı. *Gospodar* sıfatıyla Çetina'ya dönünce, Fransa'daki gibi bir düzeni kendi ülkesinde de kurmanın imkânsız olduğunu anladı. Karadağ halkı eşkiyalıkla geçinmek zorundaydı, başka türlü yaşayamazdı. Daha 1877 savaşı patlak vermeden, Dalmaçya'da geziye çıkmış olan Avusturya İmparatoruyla buluşmuş, İmparator ulu dağların haşmetinden etkilenerek Prense, pek yükseklerde yaşadığını söylemişti. Bunun üzerine Prens şu cevabı vermişti: «Türkler toprağı aldılar elimden; Avusturyalılar, denizi. Bana da gökler kaldı.» Şu halde, Karadağlıları uygar âdetlere itmek için önce tabiatın elverişsizliğine çare bulmak gerekirdi. Başka türlü kurtuluş yoktu. Fransız kültürüyle yetişmiş, Paris'in ince âdetlerine alışmış olan Prens Nikola da, bu ünvanına rağmen, bir eşkiya başı olmaktan öteye gidemezdi yoksa. Bu nedenle, şevk ve heyecanla sarıldı savaş çaresine.

Savaşta cengâverlik yeteneklerini gösteren Nikola, Berlin Kongresinden sonra da teşkilâtçılık ve hükümdarlık yeteneklerini ortaya koydu. Önce, halkını silâhlandırmak için ondan ekmeğı esirgemmişti. Silâhlar beklenen işi görmüştü. Şimdi yeni, değişik silâhlar, zanaat ve tarım aletleri gerekliydi. Yeni toprak kazancı her türlü çalışma imkânını veriyordu artık

halkına. Podgoriça'nın zengin kırları ve İşkodra gölünün kıyıları üretime çok elverişliydi. Ticaret yolunu açan deniz üzerine iki limana sahip olmuştu. Fakat Karadağlıları çalışmaya alıştırmak kolay iş değildi. Elleri silâh tutmaya alışıktı. En hafif alet bile ağır geliyordu onlara. Prens, halkının huyunu değiştirmek için hiç bir çaba esirgemedi. Zanaatların, bilhassa tarımın en iyi metodlarını öğretmek için özel elemanlar getirtti, başarılı olan dağlıları mükâfatlandırdı ve onların çalışkanlığını daha da tahrik etmek için, başkentin en işlek meydanında, elinde çekiç, demir döverek bizzat örnek oldu onlara. Aynı zamanda halkın eğitimiyle de meşgul oluyordu. Her tarafta karma okullar açılıyor, ilköğretim zorunlu ilân ediliyor (1906), öğretmen okulu kuruluyor, doğrudan doğruya yabancılardan alınma değil, halkın örf ve âdetlerine uydurulmuş kanunlar hazırlanıyordu. Birçok genç, gerek kendi paralarıyla, gerek prensin verdiği ödeneklerle, Avrupa üniversitelerinde okuyorlar, kamu hizmetlerine hazırlanıyorlardı. Çalışma aşkı gittikçe yayılıyordu halk arasında. Çokları da Amerikalara kadar göç ediyor, ama memleketle bağları kesilmiyordu. Bilâkis, yurtlarını unutmuyor, biraz da onu yüceltmek için çalışıyorlardı yadellerde. Bosna - Hersek'in ilhaki dolayısıyla patlak veren 1908 bunalımında Karadağ'ın da Avusturya ile savaşa tutuşması tehlikesi başgösterince, Amerika'ya yerleşmiş bulunan tüm Karadağlılar hep birlikte savaşa katılmaya geleceklerini telgrafla bildirdiler. Savaş çıkmayacağı hakkında teminat vermek için telgraf üzerine telgraf yığdırmak icap etti onlara.

Karadağ'daki gelişme öylesine belirgindi ki, yabancı sermaye yavaş yavaş oraya girmeye başladı. Ülke bakirdi ve yapılacak çok iş vardı. Kurulu düzen ise, teşebbüslerin güvenliği için her türlü garantiyi veriyordu.

İrade gücüyle gerçekleşmişti bu değişme. Yine de, yeni düzen, yeni âdetler halkın ruhunu değiştirmeyecek biçimde kökleştiriliyordu. Uyarlaşan Karadağlı, hep aynı cengâverdi;

ataları gibi mağrur, bağımsızlığına tutkunduydu; silâh düşmezdi elinden. Sınırlarda çarpışmalar hiç eksik değildi. Novi Pazar Sancağında yabancı hâkimiyeti altında bulunan soydaşlarına yardım etmek için sınırı da geçerdi çoğu zaman. Hele Karadağlı ve Arnavut çobanlar arasında boyuna otlak kavgaları olurdu. Bu kavgalar sınırlı kalmaz, genişlerdi. Bu nedenle, eski kin ve nefret sürüp giderdi.

Herşeye rağmen, eğer Prens Nikola iyi bir teşkilâtçı olduğu kadar usta bir diplomat olmasaydı, bu gelişme büyük bir anlam taşımayabilirdi. Bir zamanlar gayet basitti Karadağ'ın siyaseti : Rus emellerine ve hesaplarına sadık kalmak. Bu, sanıldığı gibi soyut değil, aslında gerçekçi bir siyasetti. Duygusal etkenler yok değildi gerçi. Ruslarla soydaşlık bağları gibi. Ama Karadağ'ın Petrograd'ın talimatına uymasının başka bir nedeni vardı. Dört yanı Osmanlı İmparatorluğuyla çevrili Karadağ, soluk almak, yaşayabilmek için durmadan Türklerle mücadele etmek zorundaydı. Bu mücadelede kendisine yardım eden, sadece Rusya idi. Rusya'dan her yıl para ve silâh yardımı alırdı. Yardımlar, Berlin Kongresinden sonra da devam etti, hattâ silâh sevkiyatı daha da önemli ölçülere vardı. Rusya ile ittifak, vazgeçilmez bir gereklilikti.

Yalnız şu var ki, bu siyaset Karadağ'ı tecrit ediyordu. Prens Nikola, büyük ve güçlü devletlerin bile mevkilerini uluslararası ilişkilerle pekiştirdiğini çok iyi anlamıştı. Yeni topraklar ve denize çıkışı sağlayan Karadağ kendisine çekidüzen vermeliydi, vermeliydi ki ilerde yeni emellerin gerçekleştirilmesine imkân hazırlasın. Berlin antlaşması bütün istediklerini verememişti. İlk fırsattan yararlanmak için sağlam dayanaklar bulmalıydı. Bu dayanakları diplomasi yoluyla kazanacaktı.

Rusya'ya sadık kalmakla beraber, Prens Nikola bütün komşularıyla sıkı ilişkiler kurmaya başladı. Hattâ halkının asırlık düşmanlığı bir yana koyup, İstanbul'a Abdülhamid'i

ziyarete geldi Türkiye aynı geleneksel düşmândı hep, ama ne de olsa eski sistemle —sürekli eşkiyalık ve kırımla— mücadele etmek imkânı yoktu onunla. Uzun zaman vardı ki, yeni meşgaleler bulan Karadağlılar, düşmanlarının kurukafalarıyla top oynamıyorlardı artık, ve Çetine'deki kule yeni kafataslarıyla bezenmiyordu. Prens Nikola, Berlin Kongresinden beri hem denizden, hem Bosna - Hersek'ten, hem Novi Pazar yönünden Karadağ'ı kuşatan ve bu ülkeyi nüfuzu altına almak için belirgin çabalar harcayan Avusturya'yı da hesaba katmak zorundaydı. Viyana ve Petrograd hükümetleri dost kaldıkları sürece Prens'in işi kolaylaşmıştı. Fakat bu iki ülke daha çok anlaşmazlık halinde bulundukları için, Rusya'nın müttefiki, Avusturya'nın da komşusu olan Karadağ iki hasım ve onların zıt çıkarları arasında ezilmemek için olağanüstü esneklik gösterebilmeliydi.

Unutmamak gerekir ki, Avusturya için Karadağ'ın büyük önemi vardı. Avusturya Selanik'e inmek için dar Novi Pazar geçidine muhtaçtı. Karadağ'la Sırbistan elele verince, bu geçidi kapatabilirlerdi. Bu bakımdan, Karadağ'ı yumruğunun tehdidi altında tutmak, Avusturya için bir devlet siyaseti gereği idi. Prens Nikola, İtalya Sarayı ile akrabalık kurarak bu tehlikeyi kısmen giderdi. Kızının İtalya Kraliçesi olması, sadece manevî bir destek sağlamakla kalmıyordu. İtalya, Adriyatik'te Avusturya'nın en büyük rakibiydi. Güçlü bir Karadağ, herşeyden önce Avusturya'nın genişlemesine karşı engel teşkil edecekti. Bir süredir Karadağ'a para ve silâh sadece Ruslardan gelmiyordu. Prens Nikola'nın majeste damadı da para ve top yollamaktaydı kayınpederine. Ve Karadağ'a giren yabancı sermayenin çoğu İtalya'dan gelmekteydi.

Karadağ sadece İtalya Sarayı ile akrabalık kurmuş değildir. Büyük kızı (ölmüştür) Sırbistan Kralı Petar'ın karısıydı (o sırada Petar tahta çıkmış değildi daha). Sonra, iki kızını da grandüklerle evlendirerek Petrograd sarayına gelin göndermişti. Bütün bu hısımlıklar, siyasî hesaplara dayanır :

Uzağı gören Prens, ülkesinin durumunu bilhassa bu bağlarla pekiştirmişti. Bu gibi sorunlarda o denli usta ve basiretliydi ki, Sırbistanla birlik kurma niyetiyle, bir yandan henüz tahttan uzak yaşayan Prens Petar Karayorgeviç'e kızını verirken, öte yandan da tahtta bulunan Kral Aleksandr Obrenoviç'in akrabalarından bir kızı oğlu Mirko'ya gelin almıştı. Sırbistan tahtı ister Obrenoviçlerin, ister Karayorgeviçlerin eline geçsin, iki şıkta da o tahtta oturan, kendisine hısım olacaktı.

Prens Nikola, diplomasideki müstesna ve pratik yeteneklerini özellikle 1908 bunalımında gösterdi. Bosna - Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı karşısında Sırlar az kalsın harbe tutuşuyorlardı, ama telâşa kapılmakla bir şey kazanamadılar. Oysa küçük Karadağ, yalnız lâfla değil, sabırsız askerlerini Avusturya sınırlarına yığarak fiilen savaş tehdidinde bulundu ve Adriyatik'teki kıyılarını, özellikle Antivari limanını, kesin olarak egemenliği altına aldı. Berlin anlaşmasının 29. maddesi gereğince Karadağ savaş gemilerine sahip olamaz, limanlarına yabancı savaş gemilerini kabul edemezdi. Bu limanlarda polis ve sağlık servisleri de Avusturya'nın tekelindeydi. Nikola, 1908 bunalımından yararlanarak, bu kısıtlamalardan kurtardı kıyılarını. Bu, Berlin Antlaşmasının ilk ihlâli değildi. Bosna - Hersek'in ilhakı da bir ihlâldi. Ve kısa bir süre önce, Doğu Rumeli'yi Bulgaristan'a katan ve Tırnovo'da kendisini Çar ilân ettiren Prens Ferdinand da ihlâl etmişti aynı antlaşmayı. İtalya, Fransa, Rusya ve İngiltere 1908 bunalımında Karadağ'a destek oldular. 1910'da, bir Fransız filosu resmen Antivari limanını ziyaret etti. Karadağ'ın zaferi ve egemenliği fiilen tanınmış oluyordu.

Ama Karadağ'ın tarihinde sadece parlak sayfalar değil, kara sayfalar da var. Özellikle anayasa sorunu.

Ekim 1905'te, Karadağ Prensi, kendiliğinden, ona bir anayasa ihsan ettiğini halkına bildirdi. Bu lûtfunu şu sözler-

le açıklıyordu : «Kültürlü bir topluma mensup herkes aynı zamanda hür bir vatandaş olmalıdır». Gerçekten bir lûtuftu bu. Ne dış baskı olmuştu, ne de içte halktan gelen bir talep. Kendisiye, ülkenin mutlak hâkimiydi.

Bu anayasa gereğince 76 üyeli bir parlamento kuruluyordu. Yılda 15 kuron vergi veren her Karadağlı, seçmen olmaya hak kazanıyordu. Basın özgürlüğü ilân ediliyor, ilköğretim parasız oluyordu. Prens parlamentoya malî denetim hakkı tanıyor, ama kendisine de son derece geniş imtiyazlar saklıyordu. Ordunun başı kendisi olacaktı. Savaş ya da barış kararını vermek kendisine aitti. Parlamentaoya hesap vermeden kendisi atayacak veya azledecekti bakanları. Parlamentaoyu feshedebilir, yenisini de istediği zaman seçtirebilirdi (zaten 76 üyeden 14'ü atamayla geliyordu meclise).

Prens Nikola, belki bir parlamenter rejim teminatıyla yabancı sermayeyi teşvik etmek için tutmuştu bu yolu. Belki de, hepsi parlamentoya sahip bulunan diğer Balkan ülkelerinden geri kalmamak için. Esas nedeni ne olursa olsun, öngörülen sonuç gerçekleşmedi. Prens, sadece kendi nesli mensup olanları hesaba katmıştı. Sevilen, sayılan hükümdar olarak kalacağını, karar ve uygulamalarda mutlak serbestliğini muhafaza edeceğini sanmıştı. Parlamenter sistem, bir dış cîla niteliğini aşmayacak, bir lüks, bir süs teşkil edecek ve eski düzeni yıkmayacaktı.

Oysa, eski neslin yanında, Avrupa üniversitelerinde eğitim gören bir kuşak da vardı artık. Bu kuşak demokratik ideallerle dolmuştu bile, ve elbette ki parlamenter sistemden yararlanarak memlekette gerçek demokrasi düzenini kurmaya çalışacaktı. Prens çabucak hayal kırıklığına uğradı. Parlamento açılır açılmaz demeçler aşırı niteliğe büründü. Bakanları kendisiyle fikir ayrılığı içine düştüler, şahsî masraflarına bile karışmaya, hattâ prenslik tahsisatını kısmaya yelteniler. «Millî Radikal» adını alan ve başında Radoviç'in bu-

lunduğu ilerici parti kısa sürede gençliği elde ederek güçlü bir muhalefet unsuru haline geldi. Prens hoşnut değildi durumdan. Feodal haklarının ellerinden alınmasını ve dünkü serfleriyle bir tutulmalarını hazmedemeyen büyük aile reisleri de hoşnut değillerdi.

Çok geçmeden, Prens, tek kurtuluş yolunu seçti : Eski sisteme dönecekti. Geriye dönüş imkânsızdı şiddete başvurulmadan. Şiddete başvurdu. Zulüm yaptı. Keyfî yasaklar koydu. Tertiplere girdi. Bütün bu olup bitenler gençliği ve ilerici partiyi ona karşı çıkardı. Birçok aydın Karadağlı yabancı ülkelerde, özellikle Sırbistan'da mülteci hayatı sürmeye ve Prens'e karşı mücadele etmeye mecbur kaldılar.

Bu iç parçalanmaya paralel olarak, Sırbistan'la aralarında zıtlık da başgösterdi. İki soydaş ülke birbirinden kuşkulanıyordu. Gerek Çetine Sarayında, gerek Belgrad Sarayında, komplo korkusu hâkimdi. Hele Prens Nikola, bizzat damadının kendisini öldürtüp Karadağ'ı ilhak etmek istediğinden şüpheleniyordu daima. Anayasanın rafa kaldırılmasından hoşnut kalmayan Karadağlı gençlerin Sırbistan tarafından barındırılması, bu şüpheyi büsbütün artırıyordu. Bu şüphe ne derece yerindeydi, bilinmez. Ancak şu bir gerçektir ki, Nikola bu kuşkulardan ve sözde kendisine karşı düzenlenen bombalı suikast rivayetlerinden yararlanıp Millî Radikal Partiyi kesin olarak tasfiye etti. Parti lideri Radović, komploya «katılma» suçundan on beş yıl hüküm giydi. Partisine mensup bütün tanınmış kişiler ve birçok aydın genç de zindanlara atıldılar, ya da ülkeden uzaklaşmak zorunda kaldılar.

Ama çok geçmeden Prens Nikola, işlediği hataları unutturmak ve yeniden halkına yaklaşmak için çaba harcamaya girişti. Ülkeye yapmış olduğu hizmetlerin canlı anıları onun bu girişimi kolaylaştırdı. Sırbistan'la aralarındaki anlaşmazlık da giderildi. Barışma, aynı gaye etrafında birleşmeye vardı. Nikola, bu birleşmenin sadece Sırplarla değil, Hırvat, Bul-

gar ve Yunanlılarla da gerçekleşmesini temenni eden yazılar bile yazdı. Başka devletlerle de iyi ilişkiler kurmaya devam etti. Çünkü yetmişlerde yeterli görünen toprakları dar gelmeye başlamıştı ve Nikola ilk fırsatta daha da genişlemeye bakacaktı. Yeni çalışan kollar yetmişmiş, işlenecek toprak kalmamıştı. Toprak bulamayan Karadağlı, artık eşkiyalık yapamadığından, başka ülkelere göçüyordu yaşamını sürdürebilmek için. Göç, Karadağ gibi küçük bir ülke için yararlı bir çözüm değildi. Bu nedenle, arazisini genişletmek zorundaydı. Hayatî bir zorunluluktuktu bu. Nikola, Osmanlı hükümetiyle uzun görüşmeler yaptı. Drina ırmağının sürükleyip getirdiği kumlar Boyana ırmağını tıkıyordu. Boyana'nın akışını düzenlemek istiyordu Nikola. İşkodra gölünün seviyesini alçaltacak, sular altında bulunan çok verimli topraklar tarıma açılacaktı. Ama Osmanlı hükümeti kulak asmadı ve bu tutumuyla Karadağ'ın —kendi çapında— emperyalist emellerini teşvik etmiş oldu. Bu memleketin başından belâ hiç eksik olmaz, ama birazcık deşersek görürüz ki, daha çok yöneticilerdir belâyı dâvet eden.

Prens Nikola'nın önemli bir başarısı da, Katolik Melisorlarla kardeşlik bağları kurması oldu. Melisorlar, Arnavutların en dehşetli ve savaşçı unsuruydu. İşte bu unsuru, Jön Türklerin akıl almaz düşüncesizliği kesin olarak Karadağ'ın kollarına attı. Bu, büyük bir zaferdi Karadağ için. Melisorların Osmanlı yurdundan kopması sadece Türkiye'ye inen bir darbe değildi. Alman unsuru için daha acı bir kayıptı. Çünkü uzun süredir Avusturya, kendisi gibi Katolik mezhebine mensup bu unsuru kendi tarafına çekmek için çaba harcamaktaydı. Kendi parası ve propagandasıyla Osmanlı devletinden kopan bu kuvvet gidip Slavlarla elele verdi, Almanların doğuya doğru ilerlemesi karşısında yeni bir engel meydana getirdi.

Prens Nikola iki yıl önce Çetine'de kendini kral ilân edince, Berlin Antlaşmasını bir kere daha çiğnemiş oldu. Ama hiç bir devletten bir protesto çıkmadı. Mütevazı bir kışlaya

benzeyen Çetine Sarayında, bu vesileyle, Bulgaristan Kralı Ferdinand'la veliaht Boris, İtalya Kral ve Kraliçesi (Nikola'nın kızı), Rus Grandük Nikola Nikolayeviç ve eşi (Karadağ Kralının öbür kızı), Sırbistan Veliahtı Aleksandr ve kızkardeşi Elena (ikisi de Kral Nikola'nın torunları) bir araya gelmişlerdi. Bu davetliler arasında bir de ünlü siyasî şahsiyet bulunmaktaydı: Osmanlı devletini temsil eden Hüseyin Hilmi Paşa. Balkan İttifakı sürprizinin tüm dünyayı şaşkına çevirdiği bugünlerde, Hilmi Paşa acaba ne düşünüyor? 1910 yılının o taç giyme gününde Çetine Sarayında toplanan «aile meclisi» nin, kurulmak üzere bulunan Balkan İttifakının bir gizli oturumundan başka bir şey olmadığını düşünüyor mu?

Yunanistan'ın gelişmesi uzun sürdü, zahmetli oldu. Siyasî partilerin ve her çeşit demagogların alevlendirdiği hırslar en çok memleket için öldürücü oldu. Yunanistan teşkilâtlanmış devlet olarak uzun süre bir anlam bile ifade etmedi. Bağımsızlık savaşı çağının Yunanistan'ı kaldı hep. İsmen mevcut bir disiplin görüntüsünün gerisinde tam bir anarşi hüküm sürüyordu ülkede. Gününe göre, herkes aynı zamanda hem emir veriyor, hem emir alıyordu. Boyunduruktan erken kurulmasına ve öteki Balkan devletlerini tehdit eden tehlikelerden masun bulunmasına rağmen, hemen her alanda onlardan geri kaldı. Boş, şamatacı, işten ziyade lâfa ve jeste dayanan bir yurtseverlik, kalkınma yolunda Yunanlıları köstekleyen başlıca etken oldu. Politikacılar yıllar boyu gevezelik ederek hizmet ettiler yurtlarına. Partiler, kamu hizmeti için değil, kodamanların kişisel ihtiraslarına ve hesaplarına hizmet etmek için kuruldu ve işledi. Ordu da siyasî akımlara kapıldı, demagogların elinde bir âlet haline geldi; bir şunun, bir bunun emeline hizmet etti; içten parçalandı, çözüldü, dağıldı. Ve günün birinde (1897'de) vatanın orduya ihtiyacı olduğu zaman, kaçmak, kaçmak, yine kaçmaktan baş-

ka bir iş göremedi; cedlerinin bir avuç adamla muazzam orduları yendikleri mevzileri bile çarpışmadan terketti. Yunanistan korkunç bir kâbusla uyanıverdi: Ordusu yoktu ve Ethem Paşa'nın muzaffer tümenleri önünde Atina'ya kadar açtı yol. Eğer Avrupa devletleri müdahale etmemiş olsaydı, Helenizmin başkenti üstünde Türk bayrağının dalgalanmasına hiç bir şey engel olamazdı.

Berlin Antlaşmasından beri, Yunanistan gücünü aşan megalomanilere kaptırdı kendini. İç bunalımlarda kullanılabileceği azbuçuk hayatiyeti bu megalomaniler uğruna harcadı. Yurt dışında kazandıkları paranın büyük kısmını vatana bağışlayan hamiyetli Yunanlılar olmasaydı, Yunanistan sürekli olarak iflâs durumunda kalacaktı. Peşpeşe gelip giden hükümetler, ancak cömert bağışlar sayesinde durumu idare edebiliyordu.

Türk - Yunan savaşıdan sonra, bağışlar arttı ve daha pratik yardımları kapsadı. İçinde bulunduğumuz savaşta Yunanistan'ın denize hâkimiyetini sağlayan unsur, *Averof* zırhlısı, aynı adı taşıyan bir tek kişinin bağışdır.

Herşeye rağmen, Yunanistan çok fakirdi. En iyi üretim usulleri deneniyor, fakat bir sonuç vermiyordu. Topraktan yoksundu. Genişleme arzusu, sanıldığı gibi, sadece millî ihtirastan değil, hayat şartlarından doğuyordu. Yunanlılar yaşayabilmek için dışarıya göç ediyor, bundan da memleket ekonomisi zarar görüyordu.

1897 gelip çatinca, ülke savunmasız kaldı. Dayanıklı bir halka, güzel geleneklere sahip bu ülkede yöneticilerin beceriksizliği herşeyi bozmuştu. Yöneticilerin örneği halkın da çözülmesine yol açmış, Helenler değerli yeteneklerini gitgide kaybetmişlerdi.

97 savaşı yine ders olmadı onlara. İç siyasî çatışmalar, anarşik durum, daha da kötüye giderek sürdü. Ne siyasî, ne askerî makamlar gerekli otoriteye sahip olamadı. Kral bile

azametini koruyamadı, saygı telkin edemedi. Krala karşı hoşnutsuzluk öylesine arttı ki, tahttan indirileceğine yahut istifa edeceğine dair söylentiler çıktı. Hoşnutsuzluk, özellikle hanedan prenslerine karşıydı. Ordunun ve donanmanın başında bulunan prenslerin çevresinde dalkavuklar türemişti. Kavuk sallamaya alışkın olmayan yetenekli elemanlara bütün kapılar, bütün terfi imkânları kapalıydı. Bu hazin durum, giderek, değişmez bir devlet yönetimine dönüşüyordu. Bu durum ordu isyan edip Atina feci olaylara sahne oluncaya kadar sürdü.

Girit sorunu da belâ açtı Yunanistan'ın başına. İnatla ve Avrupa devletlerinin desteğiyle Osmanlı boyunduruğundan sıyrılan Giritliler, gözlerini Yunanistan'dan ayırmıyor, Yunanistan da aynı şekilde karşılık veriyordu. Helenizm, uzun zamandan beri faaliyettedir Girit'te. Bilhassa Yunanistan'ın kurtuluşundan sonra, bu faaliyet sistematik hale gelmişti. Yunanistan'ın eski ihtilâlcı örgütü *Etniki Etriya*, bağımsızlıktan sonra Helenizmin *Meğali İdea*'sının gerçekleşmesine vermişti kendini; Girit'te özel teşkilâtlar muhafaza ediyor, ilhak lehine durmadan propaganda yürütüyordu. Osmanlı yönetiminin sert tutumu da Atina ajanlarının işini büyük çapta kolaylaştırıyordu. Bütün adalar içinde Girit'in özel bir durumu vardı. Ötekiler Osmanlı egemenliğinde bulundukları halde, aslında Yunanistan'ın parçası olarak kalmışlardı, oralarda Müslüman nüfus bulunmadığından Osmanlı boyunduruğunu hissetmiyorlardı. Girit ise, aksine, kısmen Müslümandı. Oradaki Müslümanları korumak amacıyla İstanbul hükümetinin aldığı sert tedbirler bu boyunduruğu pek yakından hissettiriyordu Giritli Rumlara.

Bir dizi reform vaadeden 1868 fermanına kadar, Girit kanlı olaylara, çarpışmalara sahne olurdu. Adadaki Müslümanlarla Rumlar boyuna vuruşurlardı. 1868'den sonra da durum değişmedi. Reform fermanı uygulamaya konulmadı. 1897 savaşı bunun sonucunda patladı. Oysa Yunanistan, bu savaştan kolayca kaçınabilirdi. Çünkü daha çarpışmalar baş-

lamadan, büyük devletler Girit için muhtariyet elde etmiş bulunuyorlardı. Ne var ki, yöneticileri Girit sorununun daha olgunlaşmadığını kavrayamadılar. Sonra, Yunanistan iyi hesaplayamadı kendi gücünü. Avrupa devletlerinin öğütlerine rağmen, kılıcını çeker çekmez tüm Helen unsurunun ayağa kalkacağını umdu. Sonu hayal kırıklığı oldu.

97'den bugünkü savaşa kadar geçen zaman içinde Girit Yunanistan için bir başbelâsı olmaya devam etti. Yunan devletiyle birleşmesi ada için pek de yararlı olmayacaktı belki, çünkü yoksul Yunanistan adanın gelirlerinin büyük kısmını alıp götürecekti. Yani Girit ekonomik bakımdan zararlı çıkacaktı. Oysa büyük devletlerin adada kurdukları idare şekliyle Girit dünyanın en rahat ülkelerinden biri haline gelebilirdi. Ayrıca, Yunan idaresine geçtikten sonra, Avrupa tarafından kurulan rejimin verdiği mutlak özgürlüğü bulabilecek miydi? Bütün bu noktalar, genellikle Yunanlı devlet adamlarından daha basiretli olan Giritli idarecilerin dikkatinden kaçamazdı elbet. Şu var ki, Girit için *enosis* her türlü hesap ve düşüncenin üstünde, tarihî bir zorunluluktur. Helenizm, Girit Rum toplumunu tamamen etkisi altına almıştı. Herşeye rağmen, hattâ özel çıkarlarına rağmen, ilhak için çalışacaklar, kendilerini bu ülkünün gerçeğe geçmesine kaptıracaklardı.

Girit'in ilhakı kısmen kurtaracaktı Yunanistan'ın ekonomik durumunu. Daha önce kardeş ada, anavatana en ünlü evlâdını, Bay Venizelos'u vererek, siyasî kurtuluş imkânını armağan etmişti. Bay Venizelos, teşkilâtta yoksun, güçsüz Yunanistan'ın gerçek bir reformcusu oldu ve Yunanistan'a bugünkü zaferleri kazanma imkânı vermek suretiyle Helenizme de büyük hizmet yaptı. Daha on yıl önce bilinmeyen bu kimse, bugün Avrupa diplomasisinin en ünlü simalarından biridir. İşbaşına gelmesi ancak dört yıl olduysa da, hükümdarından son ferdine kadar herkesin kalkınma için engel teşkil ettiği

ve siyasî beceriksizliğin bir alın yazısı sanıldığı bir ülkede çok şey düzeltti bu süre içinde.

Tabii hatırlardadır ki Jön Türkler, Bay Venizelos başbakanlığa atandığında, şiddetle itiraz ettiler. Daha önce de, onun Atina parlamentosuna seçilmesine karşı çıkmışlardı. Hatta onun milletvekili ve başbakan olmasını bir savaş nedeni sayanlar vardı ve yarı resmî *Tanin*'de bu doğrultuda yazılar çıkıyordu. İleri sürülen fikir şuydu: Bay Venizelos Giritliydi, şu halde Osmanlı tebaasıydı ve bir Osmanlı tebaası yabancı bir parlamentoya üye, yabancı bir kabinede başbakan olamazdı. Avrupa devletleri de Girit'in Atina'ya milletvekili göndermesine karşı çıkıyorlardı - fakat Girit'i Osmanlı toprağı saydıklarından değil, Girit'in henüz kesin olarak Yunanistan'la birleşmemiş bulunduğundan. Aslında, ada, geri dönmemek üzere ayrılmıştı İmparatorluktan.

Bay Venizelos'un işi pek zordu. Evvelâ kral ailesi vardı; ordu ve donanma prenslerin elindeydi. Sonra, partiler ve parti liderleri vardı: Hepsinin ipliği pazara çıkmıştı. Her tarafta çöreklenmiş memurlara rastlanıyordu. Arkasında bir partisi bile bulunmayan bir tek adam, topuyla başa çıkacaktı işte. Çünkü bir kuvvetti o. Jön Türklerin kendisine muhalefet etmelerinin Yunan halkında uyandırdığı sevgiden de yararlandı ve en etkili yeteneği olan belâgatini kullandı. Seçimlerde büyük bir başarı kazanınca, bir kere memur kadrolarını temizlemeye başladı. Rüşvetle, iltimasla bir koltuğa kurulan memurlar atıldılar. Ordu da elendi. Bu çok daha zor işi başarmak için iradesini Saray'a bile kabul ettirdi ve hanedan prenslerine tanınmış olan sınırsız yetkileri kanunî ölçülere indirdi.

Bütün bu sert tedbirler kolay uygulanamadı elbet. Yolsuzluklar döneminin böylesine temelli kapatılması, uzun süre millet parasını çarçur etmeye alışmış kodamanların muhalefetiyle karşılaştı. Ama Bay Venizelos'u destekleyenler ülke-

nin en iyi elemanlarıydı. Zamanla, düşmanları bile kendisini takdir etmeye başladılar. Süratli ve kendinden emin hareket ediyordu. Kısa zamanda elde ettiği başarılar karşısında direnmeler eridi, kayboldu ve Bay Venizelos'un önünde engelsiz faaliyet alanı açıldı.

Başlıca amaçlarından biri, ülkenin askerî gücünü teşkilâtlandırmak oldu. 97 savaşında ezilmiş Yunan ordusuna çekici düzen vermeye boşuna çalışan Fransız askerî uzmanları, Bay Venizelos'un aldığı tedbirler sayesinde kendileri de sonuç elde etmeye başladılar. İngilizler de donanmayı teşkilâtlandırdılar.

Bütün bunlar sessiz sedasız yapılıyordu. Yunanistan'ın şansına, Rum unsurun başlıca kusuru Bay Venizelos'ta yoktu: Ne gevezeydi, ne de megaloman. Değerli konuşma yeteneğini ancak gerektiği zaman, o da pek az kullanırdı. Bu az konuşması sayesinde, görevine başladıktan beri görünüşte gayet samimî ilişkiler sürdürdüğü Jön Türkleri de, Avrupa'yı da uyutabildi —yani aldattı. Savaştan bir hafta evvel Balkan İttifakının varlığı açıklanınca, Yunanistan'ın bu ittifaka gerçekten katılmış olacağına kimse inanmak istemiyordu. Onun adının da geçmesi blöf sayılıyordu. Fırsattan yararlanarak birşeyler, meselâ Girit'i koparmak hevesinde olduğu sanılıyordu. Türkiye de paylaşıyordu bu kanıyı. Nitekim Karadağ'a, Sırbistan'a ve Bulgaristan'a karşı peşpeşe savaş ilân ettikten sonra, hâlâ Yunan hükümetiyle müzakereler yapıyordu. Oysa Yunanistan iki haftadır ciddî bir seferberliğe girişmişti. Ama savaş ilânından hemen sonra 130.000 kişilik disiplinli, iyi silâhlanmış ve her türlü donatımı olan bir Yunan ordusu sınırı geçince artık şüphe kalmadı : Gerçekten bir Yunan ordusu mevcuttu.

Bay Venizelos, ülkenin dış ilişkilerini düzeltmeye de çaba harcadı. En nazik sorun, Jön Türklerle iyi geçinme soru-nuydu. Giritlilerin rahat durmamaları, Atina parlamentosuna

milletvekili yollamak için direktmeleri, iki ülke arasında soğukluk yaralmıştı. Jön Türkler Girit'i Osmanlı toprağı saymakta ısrar ediyorlar ve başka bir çareye sahip bulunmadıklarından Yunan ticaretini ve gemilerini boykot ediyorlardı. Ama bundan zararlı çıkan, bizzat Türkiye oluyordu. Bay Venizelos ard düşüncelerini hiç belli etmeden Jön Türklerin taleplerini olumlu karşıladı, Giritlilere lâf anlatmak için bizzat çaba harcadı, hattâ şiddete başvurdu. Osmanlı hükümeti güven duydu ona karşı. Boykot kaldırıldı. Alışılmamış ölçüde dostane ilişkiler gelişti Atina ile İstanbul arasında. Bay Venizelos, Girit sorununun henüz olgunlaşmadığını çok iyi bilirdi, Yunanistan'ı yeniden tehlikeye ve zarara sokmak istemiyordu. Temkinli ve basiretli hareketi Avrupa devletlerinin de sempatisini kazandı. Bay Venizelos'un, hiç kimsenin tehlikeye düşürmek istemediği bir barış sevdasına, Girit'le Yunanistan'ın kaderini Avrupa'nın iradesine bıraktığı kanısı hâkim oldu. O sırada Bay Venizelos el altından Balkan İttifakını gerçekleştirmeye uğraşıyordu.

Bu ittifaka katılmak kolay iş değildi Yunanistan için. Kurulacak devletler blokunun ruhu —Balkanların en güçlü devleti sıfatıyla— Bulgaristan olacaktı. Bulgarlarla Rumlar arasındaki derin, korkunç nefret, herhangi bir yakınlaşmayı imkânsız kılardı. Sırbistan'ın da Yunanistan'la arası iyi değildi. Makedonya üzerindeki iddiaları ancak birbiri aleyhine gerçekleşebilirdi. 1897 savaşında, Helenizm davasının başarıya ulaşabileceği korkusu duyulurken, Sırbistan'la Bulgaristan, bir zafer anında Yunan iddialarını gemlemek için, elele verip gerekli hazırlıklara başlamışlardı. O kritik günlerde onlar Yunanistan'dan çok Türkiye'den yana idiler. O zamandan beri, karşılıklı nefret için mevcut nedenler eksilmemekle kalmamış, bilâkis artmış ve büsbütün karmaşık bir hal almıştı. Bu bakımdan, Balkanlardaki denge tersine döndüğü takdirde, Yunanistan için Türkiye ile ittifak kurmak daha kârlı görünüyordu. Slavcılıkla Helenizmin çatışması yeni bir şey

değildi. Karşılıklı zıt çıkarların birbiriyle bağdaşabileceğini gösteren hiç bir belirti yoktu daha.

Fakat Bay Venizelos ülkesinin yararını Türkiye ile kuracağı bir ittifakta aramaktan uzaktı. Bir kere Girit çocuğuydu, kanlı olaylar döneminde yetişmiş, nefret gelenekleriyle beslenmişti. Sonra, Slav unsuruyla mücadele, eski ve kısır bir yöntemin devamı olacak, büyük bir yarar sağlamayacaktı Yunanistan'a. Bundan en çok kazançlı çıkan, Türkiye olacaktı. Oysa diğer Balkan devletleriyle kurulacak bir ittifak, zor da olsa, Yunanistan'a büyük avantajlar sağlayabilir ve zafer günü gelip çattınca Helenizm çok daha kârlı çıkardı. Bu nedenle, Yunan halkının antislav duygularını unutturmaya çalıştı, zihinleri alıstırdı Balkan ittifakı fikrine.

Balkan milletlerinin yeniden doğuşuna bir göz atarken, yetenekli liderlerin ortaya çıkmasından başka, dayandıkları halkların genç, hayatiyet dolu, hırslı halklar olduğunu görürüz. Alınan sonuçlarda en büyük başarı payı onlara düşmektedir. Liderlerin bütün ustalığı, değerli madenlerden güzel eşyalar işlemek olmuştur.

Bu ülkelerin siyasî kaderini ellerinde tutanlar, büyük devletlerin dostluğundan da, düşmanlığından da kurtulabilmek, tam bağımsız olmak için Balkan devletleri arasında bir ittifak kurulmasının gerekliliğini hiç düşünmemiş olamazlardı elbet. Fakat uzun yıllar, aralarında bir yakınlaşma kuramadılar, her fırsatta bilâkis birbirlerini yediler. Avrupa Türkiye'sini daha Osmanlı İmparatorluğunun elinden kapmadan, birbirlerinin elinden kapmaya koyuldular. Bu peşin miras kavgasında, birbirlerinin kanını döktüler, yaktılar, yıktılar, Rumeli'yi bir cinayet ve şiddet sahnesi haline getirdiler.

Önce bu «miras» a bir göz gezdirelim.

Beşinci Bölüm

Paylaşılamayan Miras

Son savaşa varıncaya kadar Avrupa'da Türklerin elinde sadece üç ülke kalmıştı : Trakya, Makedonya ve Arnavutluk. Bu ülkeler Edirne, Selânik, Manastır, Yanya, İşkodra ve Kosova vilâyetlerine bölünmüştü. Viyana kapılarına dayanan eski fütuhata oranla, elde kalan çok birşey değildi, ama Türkiye'ye bir Avrupa devleti niteliğini muhafaza ettirmeye yeterliydi. Ayastafanos antlaşması bu kadarını bile çok görmüştü. Fakat büyük devletlerin rekabeti sayesinde, Türkiye, bir Asya devleti olarak girdiği Berlin Kongresinden yine bir Avrupa devleti olarak çıkmıştı.

Bu bir kurtuluş muydu gerçekten? Ünlü politikacılar ve bizzat Von der Goltz Paşa, birçok defalar, Türkiye'nin (memleketin gelişmesinde büyük rol oynayabilecek olan) Ermeni unsurunu kendisine bağlı olarak muhafaza etmek suretiyle bir Asya devleti olduğu takdirde varlığını daha kolay sürdürebileceğini söylemişlerdir. Berlin Kongresi tarafından kendisine terkedilen belâlı ülkeler nasılsa eninde sonunda elden gidecekti, üstelik Asya'daki Osmanlı topraklarının güvenliğini de tehlikeye sokabilirdi. Bu görüşte gerçek payı olduğunu bugün daha iyi anlıyoruz.

Berlin Kongresi, Osmanlı devletine ülkeler değil, başbelâları bırakıyordu. Bu topraklar tam otuz beş yıl dert kaynağı oldu. Devlete, para ve insan bakımından sonsuz fedakâr-

lıklar gerektirdi, devletin güç kaybetmesine sebep oldu. Bugün Makedonya, Trakya ve Arnavutluk elden çıkıyorsa, asırlık nedenlerle çıkıyor; bugünkü Türk devletinin bunda suçu yoktur.

Bu ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu için kaybının mu-kadder olduğunu daha iyi kavramak için, Ayastafanos antlaşmasının dayandığı siyasi mezhebi —milliyetler prensibini— hatırlamalıyız. Bismarck güçlü Alman İmparatorluğunu bu prensibe oturtmuştu. Çok geçmeden Rusya da benimsemişti onu; çünkü bu prensip, gücünden çok şey kaybetmiş olan din faktöründen daha sürekli ve sağlam bir dayanağı Panslavizm için : Bulgar'a ait olan Bulgar'a, Sırp'a ait olan Sırp'a, Karadağ'a ait olan Karadağ'a verilmeliydi. Günün birinde de bu Slav devletleri en güçlü Slav devleti olan Rusya ile birleşirlerdi (Almanya'da olduğu gibi).

Bismarck'ın etkisi altında bulunan Berlin Kongresi milliyetler prensibine karşı gelemedi, çünkü Alman İmparatorluğunun birliği bu prensibe bağlıydı. Hattâ İngiltere için de aynı tehlike geçerliydi. Çünkü o da siyasi birliğini aynı milliyetler temeline oturtmuştu. Bu nedenle, Rus plânlarını bozmak niyetiyle toplanan Berlin Kongresi Rus taleplerinin en canalcı noktasını tasvip etmek zorunda kaldı.

Ama büyük batılı devletlerin Slav unsurunun Doğu'da genişlemesine karşı set çekmeleri gerekiyordu. Nasıl? Çıkış yolunu da aynı milliyetler prensibi gösterdi onlara.

Ayastafanos antlaşmasının toprak dağıtma yöntemi tartışılmaz değildi. Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Karadağ, birer milli devlet olarak kurulmuş, milli sınırları içinde ezici çoğunluk aynı unsura ait olmuştu. Türkiye de oralarda kök salmamış, hattâ idari yöntemini bile adamakıllı empoze edememişti ve nihayet sayı üstünlüğüne de sahip değildi o ülkelerde. Osmanlı devletinin bu ülkeler üzerinde ancak bir fetih hakkı vardı. Onları, hâkimiyet altında kılıcı tutuyordu. Ve işte kılıçla alınan kılıçla gidiyordu.

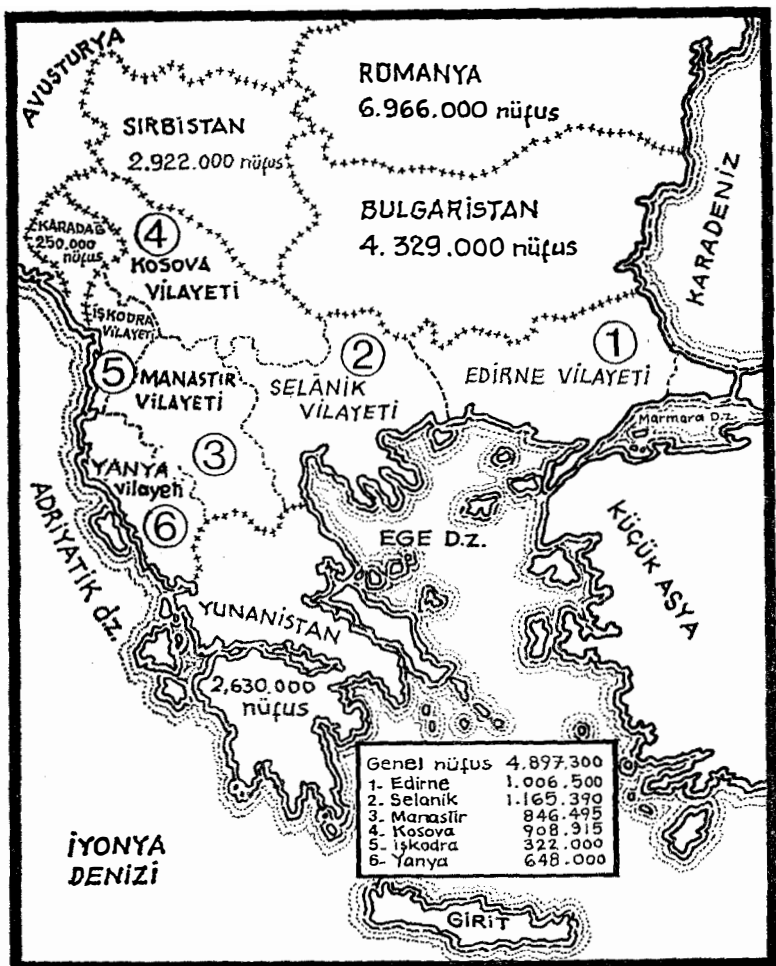
Ama bu yeni devletler kurulduktan sonra da hâlâ kavga konusu olarak kalan, yukarıda saydıklarımız gibi millî bir devlet halinde kurulması ve bilhassa mevcut devletlerden birine yamanması mümkün veya kolay olmayan, ne olacağı bilinmeyen, bilinmesi de çıkarıcılarca istenmeyen bazı topraklar vardı. Oralarda karma halk yaşıyordu. Kimindi o topraklar? Herkes «Benim!» derdi. Fakat milliyetler prensibine göre bir çözüm bulmak imkânsız olarak görünürdü.

Bunun en belirgin örneği Makedonya idi. Ayastafanos'ta Rusya Makedonya'nın büyük kısmını Büyük Bulgaristan'a pay çıkarmıştı. Oysa Makedonya'da, Bulgarlardan başka, Türkler de vardı. Sırlar da, Rumlar, Arnavutlar, Ulahlar (Rumenler) da. Ve hukukî sahibi olmalarına rağmen, ses seda çıkarmayan Türkler hariç, o halklardan her biri Bulgaristan'a verilen payın kendi hakkı olduğunu iddia ediyordu.

Batılı devletler, milliyetler prensibine gölge düşürmek endişesini ileri sürerek Makedonya'yı Bulgaristan'a bırakmamayı başardılar.

Berlin Kongresi, Doğu Rumeli konusunda da aynı şekilde hareket etti. Fakat Rumların bütün iddialarına rağmen Bulgarlar daima ezici çoğunluğa sahip olagelmışlerdi orada. Ve yedi yıl sonra Bulgaristan kansız bir darbeyle —Sultanın hâkimiyeti altında da olsa— Doğu Rumeli'yi kendisiyle birleştiriyordu. Avrupa mâni olmadı buna, çünkü bu hareket milliyetler prensibine aykırı değildi, ve Bulgaristan Rus nüfuzunu silkip atmıştı, yani kazandığı yeni topraklar Rusya'nın İstanbul üzerinde etkisini artırmaya yaramayacaktı.

Büyük devletler için, bu gibi karışık bölgeler nimetti. Çünkü milliyetler prensibi uyarınca bir çözüm bulunamayınca, zaman sorunu olgunlaştırsın, esas hak sahibi belirsin diye eski statükoyu muhafaza ediyorlardı. Tabii, ard düşünceleri, doğuya açılan emperyalist emellerini gerçekleştirme yolunda bir fırsatını bulup o tartışma konusu toprakları ilhak etmek yahut serbestçe kullanmaktı.

Avrupa Türkiyesinde nüfus dağılımı

- 1) EDİRNE VİLAYETİ: — 250.000 Müslüman Türk, 3000 Ortodoks Türk, 370.000 Bulgar, 115.000 Müslüman Bulgar, 3500 Ortodoks Arnavut, 220.000 Ortodoks Rum, 30.000 Ermeni, 15.000 Müslüman Çingene.

- 2) SELÂNİK VİLÂYETİ: — 333.440 Müslüman Türk, 446.050 Bulgar, 98.590 Müslüman Bulgar, 168.500 Rum, 24.970 Ortodoks Ulah, 55.320 Yahudi, 22.200 Müslüman Çingene, 16.320 karışık.
- 3) MANASTIR VİLÂYETİ: — 11.550 Müslüman Türk, 330.800 Bulgar, 23.900 Müslüman Bulgar, 61.930 Rum, 64 945 Ortodoks Ulah, 218.650 Müslüman Arnavut, 34.700 karışık.
- 4) KOSOVA VİLÂYETİ: — 89.350 Müslüman Türk, 251.000 Bulgar, 13.680 Müslüman Bulgar, 112.870 Ortodoks Sırp, 150 Ortodoks Rum, 910 Ortodoks Ulah, 418.250 Müslüman Arnavut, 21905 karışık.
- 5) İŞKODRA VİLÂYETİ: — 12.000 Müslüman Türk, 80.000 Müslüman Arnavut, 30.000 Sırp, 140.000 Katolik Arnavut, 10.000 Ulah, 40.000 Müslüman Sırp, 5000 Yahudi, 5000 Çingene.
- 6) YANYA VİLÂYETİ: — 10.000 Müslüman Türk, 180.000 Müslüman Arnavut, 25.000 Katolik Arnavut, 110.000 Ortodoks Arnavut, 20.000 Bulgar, 110.000 Rum, 180.000 Ulah, 7000 Çingene, 6000 Yahudi.

Fakat o bölgeler üzerinde hak iddia edenlerin de işine geliyordu tartışma konusu toprakların Osmanlı devletine bırakılması. Çünkü o topraklardan biri bir rakibe gitti mi, onu artık geri almanın imkânı bulunamazdı, oysa Osmanlı devletin elinde bulunduğu sürece, punduna getirip elinden kapabilme umudunu beslerlerdi daima.

Görülüyor ki, Avrupa devletleri için o topraklar emanet olarak bırakılıyordu Osmanlılara. Emanet ise mülkiyet değildi, hele bir sürü sahibi varsa. Bunlardan biri mirasa kuncaya kadar, emaneti Türklerin muhafaza etmeleri daha iyi olurdu.

İşte birçok müsibetlere, savaşlara v.s.'ye rağmen Trakya, Makedonya ve Arnavutluk'un Osmanlı devletinin elinde kalmış olabilmesinin hikmeti budur. Bu emanetin korunması pahalıya maloluyordu Osmanlı devletine. Fakat kimin malı olacağı daha belli olmayan o toprakların insanları da çok şey çekiyorlardı. Çünkü gelecek için tasavvurlar kuran Balkan devletleri uygun fırsatta iddialarını geçerli kılmak için kendi nüfuz bölgelerini, ve dolayısıyla hak iddia etme imkânlarını genişletme peşindeydiler. Bu yol da, çatışma yoluydu. Çünkü bütün diğerlerinin de onu taklit etmesine yol açıyordu. Hepsi de aynı şey üzerinde hak iddia ettiklerinden, dolayısıyla birinin iddia ettiği hak diğerininkini çürütmüş ve bir kenara itmiş oluyordu. Bu nedenledir ki, 1878'den beriye bu topraklar korkunç cinayetlere, boğuşmalara, didişmelere sahne oldu. Büyük devletler olsun, Osmanlı devleti olsun, küçük Balkan milletlerinin birbirlerini yemelerini önlemek için etkin bir tedbir almaya heveslenmediler, çünkü onların karpışmaları büyük devletlerin de, Sultanın da işine geliyordu.

Değişik ırk ve dinlere mensup halklarla karşı karşıya bulunan, onları tebaa yapan Türkler için parçalayıp hâkim olmak siyasî bir prensipti elbet ve Osmanlı İmparatorluğunun varlığını korumakta önemli bir etken teşkil ederdi. Fakat özellikle Balkan Yarımadasında, bu sistemi kuranlar Türkler değildi. Bizans İmparatorluğu zamanında ve daha önce de, Asya ve Avrupa ırklarının kaynaştığı o potayı idare etmek aynı prensiple mümkün oluyordu. Bu prensip o zaman Türklere de uygulanmıştı.

Türkler Avrupa'ya dokuzuncu yüzyılda girmişlerdir. Uzak diyarlarında patlak veren iç kavgalar yüzünden kaçıp Avrupa'ya geçen birtakım Türkler Bizans İmparatorluğundan sığınma hakkı dilediler ve Vardar kıyılarında yerleşmeyi başardılar. Henüz İslâm dinini kabul etmiş değillerdi. Bir çeşit putperestlik olan dinlerini değiştirdiler, fakat savaşçı âdetlerini ve göçebe yaşantılarını bırakmadılar. Yiğit insanlar ve

mükemmel cengâverlerdi. Rumlar onlara *Vardaryot* (Vardarlı) derlerdi. Bizans Sarayı muhafız alayı onlardan kurulmuştu. İmparatorluğu iç entrikalarına yabancı olduklarından, güvenilir, sadık muhafızlardı. Fakat göçlerin ardı kesilmedi. 1065, 1123, 1243 tarihlerinde yeni göç dalgaları Avrupa'ya vardı. Peçenekler denize kadar indiler. Kumanlar Makedonya'ya girdiler.

Türk kavimler çoğalıp hatırı sayılır bir kuvvet meydana getirmeye başlayınca, Bizans İmparatorluğu haklı olarak endişelenmeye başladı. Neyse ki, bu kavimler arasında dirlik yoktu pek. Hattâ aşiretler ve daha küçük üniteler arasında bile rekabet, kavga eksik olmazdı. Hepsisi de silâhlı olduğundan sık sık kan dökülürdü. Bu anlaşmazlık ve çatışmalar Bizans İmparatorluğu lehine olduğundan, Bizans'ın dost olarak gönderdiği arabulucular kavgacıları barıştırtırken kavganın, kinlerin sürüp gitmesini sağlayacak biçimde davranırlardı. Sonra, Bizans, o kavimleri mümkün olduğu kadar birbirinden uzak tutar, aralarında kendisine daha sadık unsurlar yerleştirir, yahut bu tampon unsurların sayısını artırır. İlk gelen Türk kavmi Vardar kıyılarına yerleşmişti; daha sonra gelenlere Bizans, Ohri ovasını verdi; Peçenekler Karaferye'de yerleştiler; Kumanlar da tarumar oldular, bir kısmı Makedonya'da kaldı, bir kısmı Trakya'ya götürüldü, bir kısmı da Küçükasya'ya kadar sürüldü.

Bugünkü Avrupa Türkiyesinin manzarası on asır öncekinin aynıdır. Yalnız roller tersine dönmüştür: O devirde Türkler öyle yaşamıştılar, şimdi aynı sistemi diğerlerine uyguluyorlardı. Nüfusun karma olması bu uygulamayı kolaylaştırıyordu. Tartışma konusu üç bölgede —Trakya, Makedonya ve Arnavutluk'ta— Türklerden ve Arnavutlardan başka dört Hristiyan kavim daha yaşıyordu: Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar ve Rumlar. Hepsisi de o toprakların asıl sahibi olma iddia ve umudunu taşıyordu. Dört Balkan veya Tuna devle-

ti —Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Yunanistan— o toprakları ilhak etmek ve biraz nefes almak umuduyla, bu çeşitli kavimlerin iddialarını destekliyordu. Bir de büyük devletler vardı: Onlar da kendi hesap ve emellerine göre birinin ya da öbürünün iddialarına destek oluyordu. Durum bu olunca, Osmanlı İmparatorluğunun bölerek hâkim olma yöntemi kolaylaşıyordu. Bir zamanlar Bizans İmparatorluğu Türklere nasıl yaptıysa, Osmanlı Devleti de sağdan soldan, özellikle Bosna - Hersek'ten muhacir getirtiyor, yerlilerin sayı üstünlüğünü yok etmeye uğraşiyor, muhtemel tehditlere de set çekmeye bakıyordu.

Biraz kurcalarsak görürüz ki, içinde bulunduğumuz savaşın nedenlerinden biri de bu muhacir yığma politikasıdır. Mülkiyet hakkına sahip olduklarına kesin olarak inanan Balkan milletleri, Osmanlılara da bu hakkı tanımayı akıllarından bile geçirmiyorlardı. Şöyle ki, Osmanlı Devletinin tek başına mülkiyete sahip duruma gelmek için çaba harcadığı görülünce, Balkan ittifakının kurulması kolaylaştı ve hızlandırıldı.

Bu arada, Jön Türklerin bu siyaseti adamakılı benimsemeleri, Arnavutlar gibi değerli bir unsurun kendilerine karşı çıkmasına mal oldu. Akıllı bir siyaset miydi bu? Bu sorunun cevabını bugünkü olaylarda aramak gerek.

Altıncı Bölüm

Avrupa Türkiyesinde İrklar Mücadelesi

Bu savaştan önce Avrupa Türkiyesini meydana getiren üç diyardan en az çatışma konusu olanı Trakya (Edirne vilâyeti) idi. Diğer ikisine, Makedonya ve Arnavutluk'a oranla, Trakya oldukça sakin bir yerdi. Son İngiliz istatistiklerine göre, Trakya'nın nüfusu şöyle bölünmüştü : 370.000 Ortodoks Bulgar, 115.000 Müslüman Bulgar (Pomak), 250.000 Müslüman Türk, 3.000 Ortodoks Türk, 220.000 Ortodoks Rum, 3.500 Ortodoks Arnavut, 30.000 Ermeni ve 15.000 Müslüman Çingene. Daha önce de söylediğimiz gibi, Berlin Kongresinde Rusya, Bulgarların Trakya üzerindeki haklarını kabul ettirmek için çok çaba harcadı, fakat o vilâyette Rumların —Bulgarlar kadar olmasa da— önemli bir sayı teşkil ettikleri ileri sürüldü.

Şu bir gerçek ki, Bulgarlar Trakya'nın yerlileriydi. Rumlar ise —Ege'de olsun, Karadeniz'de olsun, kıyı halkı olan Rumlar— sonradan gelmişlerdi çokluk.

Yukardaki istatistikten görülyor ki, bugünkü savaşa varıncaya kadar, Trakya'daki Müslüman nüfus 383.000'e yükselmişti. Berlin Kongresi sırasında İslâm unsur bu kadar kalabalık değildi, yoksa Bulgaristan'ın yayılmasını önlemek üzere sallantılı bir Rum faktörü ileri sürüleceğine, zaten hukuki

sahip olan Türk unsurunu kullanmak daha kolay olurdu. Trakya vilâyetinde İslâm nüfusun artması Berlin Kongresinden sonra olmuştur. Oranın asıl Müslüman yerlisi —eğer mühtedi Bulgarlar olan Pomakları ayırırsak— sayıca çok azdı; geri kalanı, çeşitli yerlerden getirilmiş göçmenlerden ibaretti. Bunlar az çok yerleşmişlerdi yeni yurtlarında, ama ona anılarla bağlı değillerdi. İstikrarsız bir nüfustu. Nitekim savaş patlar patlamaz İstanbul'a aktı, İstanbul'dan da Asya'ya doğru çekildi. Ve terkettiği yurda son bir veda, bir acı hasret bakışı bile fırlatmadı.

Ne var ki, Trakya vilâyetinde kalabalık bir İslâm unsurunun oluşturulması Osmanlı hükümeti için devlet idaresinin getirdiği bir gerekliliktir. Milliyetler prensibinin ne felâketler getirdiğini daha önce görmüştük. Kocaman ülkeler çıkmıştı elden. İleri sürülen başlıca gerekçe de, o ülkede hâkim unsurun şu ya da bu millettten olduğu, dolayısıyla o ülkenin o millete verilmesi gerektiğiydi. Eğer bu prensip Trakya için de uygulansaydı, İstanbul bile tehlikeye düşecekti, çünkü Trakya İstanbul'un anahtarıdır. İşte bilhassa başkentin korunması sorunu, hükümeti Trakya'ya büyük bir Müslüman göçmen kütlesi yerleştirmeye zorladı. Milliyetler prensibine karşı milliyetler prensibi, bir çeşit, panzehirle tedavi. Berlin Kongresi bu bakımdan büyük bir ders olmuştu Osmanlı Devleti için. Abdülhamit bu dersi iyi öğrendiğinden, aynı sistemi Doğuda da uyguladı.

Ama Trakya'da, İmparatorluğun başka bölgelerinde ırk kavgalarını sürekli olarak sürdürmek için uygulanan yöntemler kullanılmadı. Bir Trakya problemi yoktu, daha olgunlaşmamıştı. Bu vilâyet üzerinde hak iddiasında bulunan Rumlarla Bulgarlar, tüm enerjilerini Makedonya'da harcamaktaydılar. Bu, ciddî bir barış nedeniydi ve Türkiye'nin çok ihtiyacı vardı bu barışa. Başkentin bu kadar yakınında bulunan bir bölgede başgösterecek kıpırdaşmalar İstanbul'a kadar ya-

yılabilir ve bulaşıcı niteliğe bürünebilirdi. Abdülhamit, «böl - ve - hâkim - ol» prensibini Avrupa Türkiyesinde en iyi şekilde uyguladığı halde, daima Trakya'nın sükûn içinde bulunmasına çalıştı. Bütün çabasını, oradaki İslâm nüfusunu çoğaltmaya yöneltti. Bir de, eskiden Bulgarlardan sadece din bakımından ayrılan, ruhen Bulgar kalan Pomak unsurunu kazanmak için hiç bir gayreti esirgemedi. Abdülhamit zamanında bu ruh, Bulgar olmaktan çıktı, Türk'e yöneldi gitgide ve Pomaklar hattâ nefret etmeye başladılar Bulgarlardan. Bugünkü savaş patlayınca, Bulgarlar ilk darbeyi Pomaklardan yediler. Bunlar Bulgar öldürmekle yetinmediler, Osmanlı ordusuna en iyi şekilde casusluk ettiler.

Eğer Makedonya cehennemiyle karşılaştırırsak, Trak'ın bu hali bize cennet gibi görünecektir. Makedonya dediğimiz yer bir çeşit Babil'dir. Doğu ile uğraşan Türk ve yabancı bütün devlet adamlarının asırlık endişe kaynağı olmasına rağmen, onun gerçek sınırlarını çizmek imkânı bile bulunmamıştır. Nüfusu da aynı çapta belirsiz kalmaktadır. Makedonya halkını Bulgarlar Bulgar sayar; Yunanistan, Rum; Sırbistan, Sırp; Romanya, Romen. Taşındıkları «Makedonyalı» adı bir milliyeti ifade etmez. Meselâ Bulgaristan deyince, Bulgarların ülkesini anlarız, yahut öyle bir ülke ki orada Bulgarlar siyasî, etnik, kültürel üstünlükleriyle hâkim unsur haline gelmişlerdir. Halbuki Makedonya dediğimiz zaman, Makedonyalıların ülkesi diye bir anlam çıkaramayız, çünkü «Makedonyalı» sıfatının bir anlamı yoktur. Ve işte şaşılacak, ama gerçek bir paradoks çıkıyor ortaya: bir Makedonya var, ama Makedonyalı yok, Makedonya'da yaşayan Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar, Türkler, v.s. var sadece. Maruz kaldığı bütün istilâlar, bütün egemenlikler iz bırakmıştır orada. Pelasgoslardan başlayarak, Helenler, Romalılar, Türkler, Slavlar, Sırlar, Bulgarlar, velhasıl bu verimli diyarı ele geçiren bütün kavimler, bütün halklar, onun çeşitli yerlerinde koloniler kurmuş, kendilerinden halk bırakmışlardır. Bütün Bal-

kan milletlerinin aynı zamanda Makedonya üzerinde iddialar ileri sürmeleri bundandır. Herbiri, «Orası benim, sadece benim» diye diretiyordu. Şu da var ki, Makedonya, bu iddiaları haklı gösterecek bol dayanak veriyordu herkese. Makedonya'yı egemenliği altına almayı amaçlayan üç kavim —Rumlar, Slavlar ve Latinler— orada istedikleri kadar etnik dayanak veya tarihî hatıra bulabilirlerdi. Zaten aynı zamanda hem Sofya'da, hem Atina'da, hem Belgrad'da, hem de Bükreş'te boyuna yeni baştan hazırlanan çeşitli haritalar da bu esaslara göre çizilirdi. Bu haritalar daima birbirini inkâr eder, herbiri diğerleriyle çelişirdi. Haritaya lüzum görmeyen, tesadüfen bir harita çizmişse üzerinde ırkların ayırımını yapmayan bir tek Türkiye vardı Balkanlarda.

Bu hususta bir fikir vermek için, çeşitli nüfus istatistiklerinin karşılaştırmalı bir tablosunu veriyoruz. Bu tablo, Balkan devletlerinden her birinin Makedonya halklarını ne gibi oranlara böldüğünü açıkça gösterir :

	<i>Sırp listesi</i>	<i>Bulgar listesi</i>	<i>Yunan listesi</i>
<i>Türk</i>	231.400	489.664	576.600
<i>Bulgar</i>	57.600	1.184.036	454.700
<i>Sırp</i>	2.048.320	700	
<i>Rum</i>	201.140	222.152	656.300
<i>Arnavut</i>	165.620	124.211	— —
<i>Ulah</i>	74.465	77.267	41.200
<i>Karışık</i>	101.875	147.244	91.700
T O P L A M :	2.880.420	2.245.274	1.820.500

Böylece, milliyetler prensibinden yararlanmak umuduy-la, her ülke Makedonya'nın nüfus çoğunluğunu kendine mal etmeye uğraşıyordu.

Yalnız şu var ki, haritalar, istatistikler ne şekilde hazırlanmış olursa olsun, Bulgarlar da, Sırlar da, Yunanlılar da, Rumenler de, iddia sınırlarını alabildiğine genişletmekle beraber, diğer milletleri büsbütün Makedonya dışı bırakamıyorlardı. Az yer veriyorlardı diğerlerine, ama nihayet onların varlığını kabul ediyorlardı. Osmanlı Devleti de Makedonya'daki Hristiyan unsurun varlığını tanımak zorundaydı, çünkü bölgesel dinî liderlere beratlar verirdi. Berat, her türlü iddia bir yana, bir halkın varlığını ve sayısını gösteren en değerli belgedir. Makedonya'da, padişah beratları, Rumlar için ayrı dinî örgüt, Slavlar için ayrı örgüt tanıyordu, oysa eskilerde bütün o bölge salt Helenizmin etki alanıydı ve İstanbul'da Rum Patriğinin yetkisi altında bulunurdu.

Şu halde, Makedonya'da tartışma konusu olan, çeşitli ırkların varlığı değil, o bölge Osmanlı Devletinin elinden kılacağı zaman hangi etnik topluluğun malı olacağı, başka bir deyimle hangi Balkan devletine katılacağıydı!

Önce, bunlardan herbirinin ileri sürdüğü iddiaları ve savunma delillerini görelim.

Yunanlıların iddiaları Makedonyalı Philippos ve oğlu Büyük İskender devrinden başlıyor, daha sonra Bizans İmparatorluğu döneminden geçiyordu. Atalarının, bu tartışma konusu ülkelerde şerefli bir tarihî geçmişi olmuştu. Onların dolaysız varisi kendileriydi. Şu halde, eğer imparatorluğun mirası paylaşılabaksa, kendilerinin tek varis olma hakkına sahip bulunduklarını sanıyorlardı. Türkten koparılacak şey kendilerinin, dolayısıyla kendilerine iade edilmeliydi. Yunanlılar 1860'a kadar bu basit izaha dayandırmışlardı iddialarını.

Fatih'in, İstanbul'daki Rum Patriğini Avrupa Türkiyesindeki bütün reayanın hem ruhanî, hem cismanî reisi olarak atamış olması da bu izaha güç katıyordu. Avrupa Türkiyesinde mevcut yönetim sistemi de bu durumu doğruluyordu zaten : Bütün Hristiyanlar Rum metropolitler tarafından idare

ediliyordu, ve metropolitler İstanbul Patriğinin vekilleriydi. Avrupa Türkiyesinde, Rumların ruhanî - idarî düzeni dışın-da başka hiç bir düzen yoktu. Bugün birbirini yiyen ırklar, İstanbul Patrikhanesine ve onun temsil ettiği Ortodoks dine bağlıydı, birbirleriyle hiç değilse görünüşte sıkı bir birlik halindeydiler. Türkler için Rumeli'de her millet Rum'du. O halde bir Makedonya problemi yoktu, salt bir Rum soru-nuydu bu. İslâm, Türk'tü; Hristiyan, Rum'du.

Bu demek değildi ki, Yunan ve diğer unsurlar arasında antipati nedenleri yoktu. İlerde de görüleceği gibi, Rum Patrikhanesi zorbalık ve gaddarlıkla başeğdirmişti Rum olmayan unsurlara. Çok defa Fener Patrikhanesinin faaliyetine karşı başkaldırmayı denemiş, fakat bir başarı kazanamamıştı bu unsurlar. Slavların uyanması onsekizinci yüzyılda başladı, fakat zaman zaman görülen isyanlar ancak 1860'ta sonuç verdi. Rumlar iddialarını tarihi geleneklere dayandırmışlardı. Slavlar aradılar, taradılar, özellikle manastırlarda elyazısı belgeler ve kronolojiler buldular ve gördüler ki kendileri de o ülkelerde şanlı bir tarih yaşamışlarmış geçmişte, dolayısıyla kendilerinin de iddia sahibi olma hakkı var. Yunan isyanı ve Yunanistan'ın kurtuluşu bu iddiaların gerçekleşmesini büsbütün mümkün kılıyordu. Bir an önce belirli unsur olarak varlıklarını kabul ettirmeye sabırsızlanıyorlardı. Benliğin bilinci ilkönce Bulgarlarda başladı. 1860'da Rum unsura karşı daha şiddetle mücadeleye giriştiler. Rumların kalabalık olduğu bazı Makedonya bölgelerinde bu mücadele tam bir mukavemete dönüştü. Din, daha doğrusu kiliselerin mülkiyeti sorunu, buna vesile teşkil etti. Bulgarların kalabalık olduğu bölgelerde onlar da kiliselere sahip çıkmak ve kendi din adamlarıyla muhtar ruhanî yönetim kurmak istiyorlardı.

Helenizm ağır bir darbe yiyordu. Bulgar iddiaları onu alt-üst etti. Telâşlanması için de hem dinî, hem siyasi nedenler vardı. *Helenizmin eksenî olan İstanbul Rum Patrikhanesi Av-*

rupa Türkiyesindeki yaygın nüfuzunu kaybediyordu. Ortodoks Kilisesinin içerisinde yeni bir idarî bölüm yaratılınca, siyasî birliğin temeli olan dinî birlik bozuluyordu. Sonra, yeni bir mirasçı çıkıyordu meydana : Slav unsuru. Bu mirasçı esas Yunan unsurundan sayı bakımından daha üstün olduğu için, meydana getirdiği tehlike de ona göre büyüktü. Bulgarların örneğine uyarak bütün öteki Slav halklar Helenizme karşı çıkabilirlerdi. Onların arkasında Panslavizmin korkunç gücü duruyordu. Yunan unsurunu Türk ve Slav unsurları arasında tek başına kalmaya mahkûm edecek olan siyasî bölünmeyi önlemek için dinî bölünmeyi önlemek gerekirdi.

Anlaşmazlık, Türkün ocağına düştü. Rumlar hukukî bakımdan güçlüydüler ve Türk hükümetinin kararından hiç şüpheleri yoktu : Madem ki Babiâli tüm Avrupa Türkiyesinde Rumunkinden başka dinî örgüt tanımıyordu, o halde kiliselerin de Rum kalması gerektiğini kolaylıkla kabul edecekti. Bulgarların ayrı dinî örgütü yoktu, o halde ayrı kilise sahibi de olamazlardı. Hele yüzyıllar boyunca Rum rahipler tarafından yönetilmişse o kiliseler! Bu kadar emin, peşinen kazanılmış bir davaya sahip olan Rumlar, hayâl kırıklığına uğradılar. Babiâli, onların inkâr edilemez hakkını reddetti. Fermanlar koydular ortaya, yüzyıllardır muktesep hak halini alan, kanun yerine geçen imtiyazlara sarıldılar: Nafile. Babiâli kulak asmadı, asmamak için de sebepleri vardı. Yunanistan bağımsızlığını kazanalı, Osmanlı hükümeti, egemenliği altında kalan Rum unsurundan gözlerini hiç ayırmıyordu, çünkü Helenizmin gelecek için beslediği tasavvurları biliyordu. Rum Patrikhanesinin ve Avrupa Türkiyesindeki temsilcilerinin (metropolitlerin) Yunan konsoloslarıyla elele Helenizmin Meğali İdea'sını gerçekleştirmeye çalıştıkları malûmuydu. Eskiden, Helenizmin güçlü hamleleri karşısında Türkler yalnızdı; Avrupa Türkiyesindeki tüm reyanın Helenizm fikri etrafında birleşmiş olmaları, direncini kırıyordu. Ve işte birdenbire beklenmedik müttefikler ortaya çıkıyordu: Bulgar-

lar. Hem onlar, görünüşe göre, Helenlere karşı bizzat Osmanlı Devletinden daha amansız bir hasım olacaklardı. Bu kadar uygun bir fırsattan yararlanmamak, büyük akılsızlık olurdu Osmanlı devlet adamları için. Sonra, Bulgarların Helenlerden kopması, Rumları değerli savaşçılardan yoksun bırakırdı. Bulgarlar müttefik haline gelince Babîâli güc kazanır, Helenizm ise zayıflardı. Bu nedenlerle Babîâli Bulgarlara hak verdi, dinî yönetim ayrılığını teşvik etti. Rum Patrikhanesi bu ayrılığı hizip olarak ilân edince, ayrılık büsbütün somut temellere oturtuldu. Babîâli bu parçalama sistemini daha da ileri götürdü. 1870'te Bulgar Egzark'ını resmen tüm Bulgar topluluğunun şefi olarak tanıdı. Böylece ayrı Bulgar Kilisesi kuruldu. Babîâli, Kiliseyi Kiliseye karşı çıkarıyordu.

Geçerken şunu da söyleyelim ki, bu sistem Ermenilere de uygulanmıştır. Bir zamanlar, Ermeni Patrikleri ve ileri gelenler, Ermeniler arasında yabancı dinlerin tutunmasına imkân tanımanın memlekette yabancı elemanların kökleşmesini kolaylaştırmak olacağı hususunda ikna edebilmişlerdi Babîâliyi. Din, siyasî genişlemenin öncüsüydü, bahanesi de olabildi. Babîâli uzun süre bu kaniya bağlı kaldı, hattâ yabancı sefirlerin işe karışmalarına rağmen Ermeni Patrikhanesini yabancı din müritlerini çok sert, bazen kanlı tedbirlerle ezmekte serbest bıraktı. Yayılmalarına engel olan Ermeni Patriklerini yola getirmek için, Cizvitler İstanbul'daki Fransa elçiliğinin bütün imkân ve tehditlerini boşuna kullanıyorlardı. Memleket içinde gerçek bir kuvvet olan Ermeni Patriklerini Babîâli öylesine koruyordu ki, elçilik tehditlerinin biraz tehlikeli hale gelmesi üzerine bir patriğe karşı sert tedbirler almak zorunluluğu doğsa, bunu göz boyama kabilinden yapar, hemen yaptığını tamir etmeye çalışırdı. Bunun böyle olduğunu bildiklerinden, Cizvitler, en korkunç hasımları olan Patrik Avedik'e sürgün cezası verdirtmeyi başarinca, onu Fransa'ya kaçırdılar, önce Mont Saint - Michel manastırına, sonra da Bastille'e kapattılar; Bastille'de öldü. Fakat sonra, ye-

ni adamlar çıktı, yeni prensipler ve tehlikeler oluştu, devlet siyaseti değişti, yavaş yavaş Ermeni - Katolik, Ermeni - Protestan topluluklar vücut buldu.

Osmanlı Devletinin Avrupa Türkiyesinde uygulanan bu yöntemden ne kazanç elde ettiği, üzerinde durulacak bir sorundur elbet. Memleketin dertlerini günü gününe ele almayaya, yarının işini Allaha bırakmaya alışmış devlet adamları, Rum Patrikhanesine karşı güttükleri siyasetle günün birinde karşılarında bir Bulgar tehlikesi de bulacaklarını düşünemediler belki de. Bu tehlike, Yunan tehlikesinden daha büyüktü, çünkü Bulgarlar Slav olduklarından, güçlü Slav İmparatorluğun himayesindeydiler. Ne var ki, günün şartları, Helenizmi zayıflatmanın gereği, Bulgarların uzattığı fırsat, geleceği unutturdu Babîâlî'ye : Yarın yeni bir tehlike çıkarsa o zaman da o düşünülmüdü. Kısa bir süre sonra, Babîâlî, aynı düşüncelerle, Rumlara karşı Ulahların taleplerini de destekledi.

Bulgarların ayrılmasıyla bağrından vurulan Helenizm yenilgiyi kabul etmedi. «Meğali İdea» Yunan unsurunun varlık nedeniydi. Bu ülküye karşı beslediği inanç hafif bir şey değildi, bir tek darbeyle tahrip edilemezdi. Bilâkis, Rumlar daha sıkı sarıldılar ülkülerine. Evet, Slav unsurunun varlığını, hattâ Makedonya'da Rum unsuruna oranla sayı üstünlüğünü kabul etmek zorundaydılar. Bu gerçeği itiraf ettiler mi, mücadele yöntemini değiştirirler, salt sayı üstünlüğünün önemini inkâr ederler, şu itirazı yaparlardı : Bir milletin gücü sayısında değildir, uygarlığı ve tarihi içindedir. Bir kavim, kültürlü elemanı, *elit*'iyle ölçülür. Philippos'un ve Büyük İskender'in zamanından beri Makedonya daima Yunan uygarlığının ocağı olmuştur. Barbar kavimler çok gelip geçmiştir oradan, ama Yunan unsuru daima muzaffer olmuştur; sayı üstünlüğüyle değil, uygarlığı sayesinde. Makedonya orduları fütuhat devirlerinde Yunan uygarlığını yaymışlardır Doğuya. Bizans da Yunan ruhunu ve kültürünü yaymıştır yeryüzün-

de. Ve tekrar Bizans, Balkanlara inen Slav halkları uygarlaştırmıştır. Sırlar da, Bulgarlar da, bir süre direndikten sonra onun aydınlatan, yararlı egemenliğine seve seve boyun eğmişlerdir. Yunan unsuru, yenik düştüğü zaman bile kendisi tutmuştur terakki meşalesini. Helenizm bir kaba kuvvet değil, bir «fikir»dir. Ve Helenizme mensup olmak için mutlaka aslen Yunan olmak gerekmez. Yunan olmayan, hattâ Slav olan çok kişi var ki, Helenizme inanır.

Bulgar hizbinin ayrılışından sonra Yunanlılar bu yeni gerekçeleri ileri sürdüler. Makedonya üzerindeki iddialarını güçlendirmek için «Slavca konuşan Rumlar» formülünden özellikle yararlandılar. Eskiden olduğu gibi, yeni zamanlarda da, Makedonya'daki genellikle bütün Slavları ve Bulgarları da Yunanlılar eğitmişlerdir. Onlara sadece dinlerini değil, dillerini, alfabelerini de empoze etmişlerdi. Tabii ki, Makedonya'yı Yunanlaştırmak için yürütülmüştü bu eğitim çalışması. Bu uğurda sarfedilen çabalar, Yunan âleminin buna ne denli önem verdiğini gösterir. İlk Yunan okulu ünlü Rum eğitimcisi Vulgaris tarafından 1740'ta Kozani'de açılmıştır. Vulgaris aynı zamanda heyecanlı öğretmenlerden bir grup da meydana getirdi. Öğrencileri, onun örneğine uyarak, vakit geçirmeden Makedonya'nın diğer kısımlarına yayıldılar, okullar açtılar. O sırada esas Yunanistan'da ancak iki ilkokul vardı: Biri Daniça'da, öbürü Atina'da. Bu da gösterir ki, Makedonya'nın eğitimi onları daha fazla ilgilendiriyordu. Açtıkları müesseseler okuldu gerçi ama aynı zamanda Helenizm ocaklarıydı. 1877'de 111 okula sahiptiler; bu okullarda 5361 öğrenci okuyordu. On yıl sonra, okul sayısı 333'e, öğrenci sayısı ise 18.541'e ulaşmıştı. 1877'den 1890'a, bu eğitimsel ve siyasi faaliyet Bulgar propagandası ve Osmanlı hükümetinin isteksizliği yüzünden duraksadı. Bu faaliyeti finanse edenler, yurt dışındaki zenginler, İstanbul Patrikhanesi ve Yunan hükümetiydi (bu sonuncusu el altından). Sonuç, Helenizmin kök salması oldu. Slavların, Bulgarların büyük bir kısmı Rum-

ca okuyup yazıyordu. Rum Kilisesinden ayrılmış Bulgarların propagandası, Bulgar komitacılarının geniş faaliyeti ve tedhiş hareketleri, onlara Bulgarlıklarını güçlkle kabul ettirebildi.

Yunan iddialarının amaç edindiği bölge kabataslak şu şekilde çizilebilir: Tesalya sınırının kuzeyindeki Rumluk, Olympos'un kuzey yamaçları, küçük Karaferya ve Vodena şehirleri, sonra, Selânik'ten öteye Halkidikya yarımadası. Oradan Doğuya doğru uzanan kıyılar da Yunan iddialarının sınırları içindeydi. Yunanlılar Orfano, Kavala ve Çanakkale yoluyla, 300.000 Rumun yaşadığı İstanbul'a varmayı düşünüyorlardı. Küçük Asya'nın batı kıyılarını da Yunanlı sayıyor ve Adalar bölgesinde Yunan kavminin çizmiş olduğu büyük daireyi Rodos ve Girit'le tamamlıyorlardı. Helenizmin esas alanı budur; bu alanı Bizans İmparatorluğunun eski arazisiyle karşılaştırdınca, ilginç bir manzara ortaya çıkar.

Bizans İmparatorluğu

Fakat Yunanlılar, Makedonyalı Philippos'un Trakya'dan öteye geçtiğini hatırlayıp, komşu topraklara da çeviriyorlardı gözlerini. Batı yönünde, Manastırda, zengin bir Yunan kolonisi vardı. Doğu yönünde, Yunan halkı Orfano'dan Serez'e kadar uzanıyordu. Bu iki yoldan, ve de Halkidikya yarımadasından, Rumlar Makedonya'yı ele geçirmeyi umuyorlardı. Bu emel, kendileri için sadece bir ihtiras amacı değildi. Kendi toprakları tarıma elverişsiz olduğundan, Yunanistan ekonomik bakımdan kötü durumdaydı. Makedonya, ihtirasın ötesinde, pratik bir amaç da ifade ediyordu, çünkü onun verimli toprakları Yunanistan'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacaktı.

Bu iddiaları ileri süren Rumların karşısında hem Türk Devleti, hem de Slav unsurları vardı. Helenizm lehine yaptıkları propaganda çok şiddetli direnmelerle karşılaşılıyordu. Bulgarlar onların eylemcilerini öldürüyor, Abdülhamid'in hükümeti de çoğu zaman bile bile koruyordu bu cinayetlerin faillerini. Jön Türkler bu yöntemi sürdürdüler. Hattâ Grevena Rum metropoliti'nin katli olayında Jön Türkler dış desteğe de gerek görmediler. Bulgar çeteleri yetiyordu. Rumlar da çeteler kurmak zorunda kaldılar. Fakat Rum çeteleri çoğu zaman iç çatışmalarla kendi kendilerini zayıflattılar. Çok defa, metropolitler Yunanistan konsoloslarıyla de çatıştırlardı, çünkü propaganda için gerekli para konsolosların elindeydi. Atina Helenizm hareketleriyle o kadar yakından ilgilenirdi ki, Osmanlı tebaası Rum metropolitler genellikle doğrudan doğruya Yunan hükümetine başvururlardı bir konsolosun geri çağrılmasını talep etmek için. Osmanlı valileri bu durumu bilirlerdi. Yapılan hareketler bazen Osmanlı vatanına karşı düpedüz ihanet niteliğini taşırdı. Ama çok zaman örtbas edilir, İstanbul'a aksetmezdi. Nihayet, devir, Abdülhamit devriydi ve rüşvet her kapıyı açardı.

97 Savaşı ve başarısız Girit siyaseti Helenizme ağır bir darbe indirmişti. Yunanistan'ın yenilgisi karşısında bir çok

değillerdi, çünkü Demosthenes onları Yunan unsuruna yabancı ve düşman ilân etmişti. Oysa altı ve yedinci yüzyıllarda bir çok Slav grubun arka arkaya Balkan yarımadasına gelip yerleştikleri bir tarihî gerçektir. Safkan Slavlar olan Sırplar, sonra da Slavlaşmış Tatarlar olan Bulgarlar, güçlü imparatorluklar kurmuşlar, Bizans İmparatorluğu bunlarla uzun süre mücadele etmişti. Onuncu yüzyılda Bulgar Çarı Simeon, kocaman bir ülkenin hâkimiydi; bu ülkeye Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk dahildi. Slavlar Peloponez'e kadar inmişlerdi; bugüne kadar izleri kalmıştır orada. Şu halde, eğer keramet tarihî geçmişteyse, Makedonya'da Bulgarlar da Yunanlılar kadar hak sahibiydiler. Yunanlıların buna karşı başka bir iddiası da vardı: Slavları Helenizm uygarlaştırmıştı, dolayısıyla onlardan üstün kalmalı ve onların yaşadıkları topraklara sahip bulunmalıydı. Bulgarlar buna şu akıllı cevabı veriyorlardı: «Vaktiyle Galya'yı ve Büyük Britanya'yı Romalılar uygarlaştırmıştı; bugün İtalyanlar bu gerekçeyle dayanarak Fransa ve İngiltere'ye sahip çıkabilirler mi?» Sonra, eğer Yunanlılar uygarlık verdilerse, diyorlardı, kendileri de yozlaşmış, soysuzlaşmış, gevşemiş Yunan halkına kendi gürbüz, genç, hayatıyet dolu kanlarını aşılamışlar ve Bizans İslâm istilâlarına ancak bu sayede karşı koyabilmişti.

Bütün bu tartışmalar yenidir fakat. Daha önce Yunan unsuru Balkanların bütün kavimlerini mutlak egemenliği altına almıştı. Bunu, Fatih'in verdiği imtiyazdan sonuna kadar yararlanarak başarmıştı. Bu imtiyaz, Avrupa Türkiyesinin tüm Hristiyan nüfusunu, «Rumî» genel adı altında İstanbul Rum Patrikhanesinin ruhanî - idarî yetkisine tabi kılıyordu. Bulgarların ve genellikle bütün diğer Slavların millî bilinci bu kurulu düzene karşı başkaldırtacak kadar güçlü değildi. Geçmişlerinden de pek haberleri yoktu. Koskoca imparatorluklar kuran atalarını bilmiyorlardı, çünkü tarih yoktu. Osmanlı «millet»lerini tarihsiz bırakıp pasif bir unsur haline getirme siyasetini, Sultan Abdülhamit'ten çok önce Rum Patriği uy-

gulamıştır Balkanlardaki Slav halkları Rumlaştırmak için. Helenizm tehlikesini hissetmekten henüz çok uzak olan ve uzağı görebilme yeteneğinden yoksun Osmanlı yöneticileri de Fener Patrikhanesine yardım ederek onun elinde alet oluyorlardı. Slav unsur sadece Osmanlıların siyasî - sosyal boyunduruğunu değil, Rumların entellektüel ve dinî boyunduruğunu da taşıyordu. Ve bu ikincisi, genellikle birincisinden daha ağırdı. Fener Patrikhanesi onların dillerini, dinî ayinlerini, edebiyatlarını, bilhassa tarihlerini yasaklıyordu. Sayısız Slav elyazmaları kör bir fanatizmle yakılıyordu. İslâmın yapmadığını Rum din adamları yapıyorlardı. Bulgarca bir kitaba sahip olmak, cinayet işlemek gibi birşeydi. Kitap müsadere edilip yakılır, sahibinin başına da türlü belâ gelirdi. Tırnovo'daki eski Bulgar Patrikhanesinin zengin kütüphanesi bu fanatizme kurban gitti. Rum papazlar, tarihî İskenderiye Kütüphanesinin yok oluşunu andıran bir vandallıkla onu ateşe verdiler. Onsekizinci yüzyılda Fener Patrikhanesi eserini bütünlümlenmiş sayıyordu artık. Slav yoktu. Slav olan bir kişi, ataları hakkında belirsiz, tutarsız birtakım bilgilerden başka hiç bir bilgiye sahip değildi, Rumlardan ayrı bir millet olduğu bilincine varamazdı. Bu durumdan yararlanan Fener Patrikhanesi 1766'da İpek Sırp piskoposluğunu, bir yıl sonra da Ohri Bulgar patrikliğini lâğvetti. Daha önce de Sırp ve Bulgar dinî ayin şekilleri arasındaki farkları kaldırmış olduğundan, artık gerçekten bir Slav unsur kalmıyordu karşısında. Rum Patrikhanesi aynı zamanda hem köle, hem efendi idi. Osmanlı devletinde herkes aynı durumdaydı zaten; vezir den tut da halkın en önemsiz ferdine kadar herkes, üst'üne körükörüne itaat etmekle yükümlüydü, diğer yandan da ast'ını merhametsizce ezerdi. Rum patrikhanesi de devletin karşısında köle, kendisine tabi halklar üzerinde efendi idi. Bu efendiliğini ne denli barbarca uyguladığını gördük.

Ama zulüm ne kadar sert ve acımasız olursa olsun, daima bir kıvılcım sıçrar, sönmez, ve günün birinde o kıvılcım-

dan büyük bir yangın çıkartılabilir. Bütün zulümlerin kade-ridir bu. Rumlar da istisna teşkil etmediler bu bakımdan. Onların engizisyoncu takibatından kurtarılabilen bir takım el-yazması eserler gizlice saklandı manastırlarda. Slavların ye-niden uyanışı o manastırlardan ve o eserlerden başlayacaktı.

1762'de Aynaros manastırından Paisiyus adındaki Bul-gar keşiş, kavminin tarihini yazmaya koyuldu. Rum patrikha-nesi tehlikeyi görerek zulme başladı. Fakat sonuç alamadı. Paisiyus'un örneği başkalarını da coşturdu, havarileri çıktı, köy köy gezip rastladıkları Bulgarlara onun kitabındaki ger-çekleri anlattılar.

Bulgar keşişin eseri, Rusya'da daha büyük yankılar uyan-dırdı. Rus devlet adamları Slav nüfuzunu Balkanlarda yay-mak ve Çarigrad (İstanbul) kapılarına kadar getirmek için bu eserden yararlanmaya baktılar, Rus üniversitelerini Bul-gar gençlerine ardına kadar açtılar, onlara geçmişlerini öğ-rettiler, tarihlerini öğretiler, bilhassa müstakbel bağımsızlık umutları vererek coşturdular. Bu delikanlılar Yunan etki-sinden tamamen sıyrılmış olarak dönüyorlardı Rusya'dan; köylerinde, kentlerinde fanatik bir mücadeleğe girişiyorlardı Rumlara karşı. Rum zulmü şiddetlendikçe, Bulgarların diren-mesi de sertleşiyordu.

İkinci maddesi imparatorluğun Hristiyan nüfusu hak-kında tahkikat emreden 1856 Hattı Hümayun'una kadar, Rum Patrikhanesi Rumeli'deki tüm Hristiyan halklar üzerindeki imtiyazlarını muhafaza etmiş ve onların Rumlaştırma niye-tinden vazgeçmemiştir. Şüphesiz eğer Slav halkların iç işle-rine karışmasaydı, onların millî haysiyetine saygı gösterseydi, daha yumuşak bir yönetim kursaydı, bu amaca ulaşması da-ha kolay olurdu. Halbuki, *sevgi* yoluyla egemenlik kuraca-ğına, *dehşet* yoluyla tahakküm etmeyi tercih etti. Şiddet ise, isyan getirir. Devlet, imparatorluğun unsurlarına nasıl hatalı davranıyorlarsa, Rum Patrikhanesi de aynı hatayı işliyordu.

Bütün kilise görevlileri ya Rum, ya da iyice Rumlaşmış Slavlardı. Bunlar halkı insafsızca eziyorlardı. Köy köy geziyor, ne bulurlarsa alıp götürüyorlardı. Rum papazların geçtiği yerler düpedüz kuruyordu.

Daha önce anlattığımız gibi, 1857'de Bulgarlar bağımsız Kilise ve ayrı cemaat talep edince, Helenizmin yayılmasından endişeye düşen Babîâli, bu bölünmeye taraftardı. Rusya da Slav unsurdan yanaydı. Fakat Kırım savaşı yeni bitmişti ve hükümet dünkü müttefikleri İngiltere ile Fransa'da hoşnutsuzluk uyandırmaktan çekiniyordu. Bu nedenle, 1860'dan 1870'e kadar mesele sürüncemede kaldı. Bu arada —her biri kendi hesabına olmak şartıyla— Rusya ile Fransa elele Rum Patrikhanesi aleyhine faaliyet gösterdiler. Rusya Slavlık davasını güdüyor, Fransa ise Katolik bir Makedonya yaratmak istiyordu. Bu amaçla, Lazarist Cizvitler, Türkiye'nin her tarafında misyonlar kurmuşlardı. Önceleri başarı kazandılar. 1861'de Katolik Makedonyalıların sayısı 14.000'e yükselmişti. Babîâli, Fransa'nın talebi üzerine, onları ayrı cemaat kabul etti. Müşkülât çıkarmadı, çünkü bir Katolik unsurun meydana çıkması hem Helenizmi, hem Panslavizmi zayıflatma bakımından işine yarardı. Fakat hareketi başlatan Bulgar asıllı Katolik piskopos Sobolski 1861'de birdenbire ortadan kaybolunca, öldürüldüğü kanısına varıldı, Katolik Makedonyalıların çoğu da Slav Kilisesine döndü.

Bulgarlar, Rusya'nın teşvikiyle, 1867 nisanında, Rum piskoposu ve papazları Tırnovo'dan kovdular. Bir ay sonra, «Gizli Bulgar Merkez Komitesi» Sultana bir ultiatom vererek şu taleplerde bulundu : 1 — Bulgaristan muhtar bir yönetime kavuşacak, Sultan Bulgaristan Kralı ünvanını taşıyacak. 2 — Bulgaristan'ın ayrı Kilisesi, Sinod'u ve Tırnovo'da oturan bir patriği olacak. Komite, bu şartları kabul edilmediği takdirde, Bulgarları ayaklandırıp Balkanları geçeceği tehdidini savuyordu. O sırada Girit isyanı en şiddetli dönemindeydi, ve

bu cüreti mümkün kılan bir ortam yaratmaktaydı. Babıâli Bulgarlarla ilişkileri kesmeksizin üç yıl sürüncemede bıraktı meseleyi. Aynı yıllarda Tuna eyaletlerini barışa kavuşturmakla meşgul olan Mithat Paşa, Bulgarların hiç değilse ikinci talebini kabul etmeyi salık verdi, çünkü ayrı bir Bulgar Kilisesinin kurulması sadece Fener Patrikhanesine zarardı, oysa Babıâli, Hristiyanlar arasında yeni bir çatışma konusu yaratmakla büsbütün kârlı çıkacaktı. Nihayet 10 mart 1870'de Sultan, Bulgar Egzarklığını kuran fermanı ihsan eyledi. Yeni nizamname mucibince, Rum Patrikhanesi ne doğrudan, ne de dolaylı olarak, Bulgar kilisesinin hiç bir işine karışmayacak, egzark seçimini derhal onaylayacaktı. Sultanın beratı kesin onay sayılacaktı. Fener'deki Bulgar manastırı ve kilisesi egzark'ın yetkisi altında bulunacaktı. Bu fermana göre, Bulgar kilisesi Rum Patrikhanesinden tamamen ayrılmış olmuyordu. Fakat yeni bölgelerin patrikhanenin yetkisinden çıkıp egzarklığın yetkisini tercih etmeye başlaması üzerine, Rum Patrikhanesi fermana muhalefet etti. Seçimle gelen Egzark Antimos 1872'ye kadar Sultanın beratını alamadı. Sadrazam Ali Paşa beratı kasten geciktiriyordu, çünkü Bulgarlar egzarkın seçiminin onaylanmasını tehlikeye sokmamak için, Rumlar da seçim onaylanır korkusuyla, rahat duruyorlardı yerlerinde. Fakat Ali Paşa ölüp de yerine Mahmut Nedim Paşa geçince, General İgnatiyef'in ısrarı üzerine, 16 nisan 1872'de Antimos'un seçimi onaylandı, sekiz gün sonra da kendisine Mecidiye nişanı verildi. Ne var ki, Sultanın beratına rağmen, Fener Patrikhanesi onayını vermedi. Antimos da, Fener'de, Patrikhaneden iki adım ötede, debdebeli bir ayin yaptı, patriğin adını da anmadı; sonra Bulgar kilisesinin bağımsızlığını ilân eden ferman okundu. O sırada Rum Patrikhanesinde toplanan meclis, bütün Bulgar din adamlarını Ortodoks Kilisesinden ihraç edip hizipçi ilân etti.

Patrikhaneden ayrıldıktan sonra, Bulgarlar daha şevkle çalışmaya devam ettiler. Daha beş yıl önce Makedonya'da her-

şey Rumken, iki yıl içerisinde büyük bir Bulgar kitlesi meydana geldi.

Bu dinî faaliyetin gerisinde siyasî propaganda da almış yürümüşü. İsyana zemin hazırlanıyordu. Helenizm tehlikesinden dehşete kapılan Osmanlı hükümeti Bulgarlarla Rumları birbirinden ayırmakla ve birbirine düşman etmekle Avrupa kıtasındaki mülkünü garantiye almış olacağını sanmıştı. Oysa, farkına varmadan, Bulgarların önünde kurtuluş yolunu açmış bulunuyordu. Rum Patrikhanesinin baskısından kurtulduktan sonra, Bulgarlar, tarihlerini ve dillerini serbestçe derinlemesine öğrenme imkânına kavuşmuşlar, öz örf ve âdetlerini yeniden yaşatmaya başlamışlardı. Rumlardan hakaret görmemek veya mezalimden kurtulmak için ırkının adını bile anmaz olan bu halk, Bulgar adını taşımaktan gurur duyuyordu artık.

Bulgarların gizli siyasî faaliyetlerinden, önce Yunanlılar kaygılandı, **çünkü** gelecek hakkındaki tasarıları bozulmaktaydı. Osmanlı hükümeti sadece dış görünüşleri kavrayabiliyor, Bulgar propagandasını Rumlarla Bulgarlar arasındaki ayrılığın daha da büyümesi olarak yorumluyordu. Bu durum, siyasetine uygun düşerdi.

Babîâlî'nin gözünü Rum Patrikhanesi açtı şüphesiz. Babîâlî Üsküp, Ohri, Veles Bulgar piskoposlarının beratlarını vermemişti daha. O sırada Tuna valisi bulunan Mithat Paşa'ya danıştı. Mithat Paşa beratların verilmemesinde ısrar etti. Daha birkaç yıl önce Bulgar Kilisesine bağımsızlık tanınması için tavsiyede bulunmuş olduğu düşünülürse, herhalde Rum kaynaklarından bir ihbar almış olsa gerekti. Kendisi Türkiye'nin devlet sisteminde yeni bir anlayışın temelini atacaktı. Jön Türklerin anlayışındaydı bu ve her çareye başvurarak Türk unsurunu bütün diğer unsurlar zararına güçlendirmeyi ve Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü korumayı amaçlıyordu. Mithat Paşa Bulgar propagandasının gizli gayesini sezin-

ce, Tuna valiliğinde de uyguladı bu prensibi. Bulgarlara karşı şiddet hareketleri başladı. 1872'den 1876'ya, Bulgar ayaklanmasına kadar, dört yıl, okul ve kiliselerin kapatılması, hapis, sürgün, v.s. günlük olaylardan sayıldı.

Sonra, iki yıllık kısa bir süre içerisinde olaylar sür'atle birbirini kovaladı: Ayaklanmalar, kanlı çatışmalar, Türk - Yunan savaşı, Edirne mütarekesi, Ayastafanos antlaşması, büyük Bulgaristan tasarısı, Berlin Kongresi ve nihayet Bulgaristan Prenslığının tanınması.

Bu sonuç, Osmanlı devleti için de, Rumlar için de, olumsuzdu. Bulgaristan'ın bağımsızlığı Rumları o kadar korkutuyordu ki, Bulgar ayaklanmasında çok sayıda Rum, Osmanlı ordusuna gönüllü yazılıp ayaklanmayı bastırmaya gittiler ve asileri acımasız kırdılar.

Fakat başarılarına rağmen, Bulgarlar da, Rumlar gibi, tatmin olmuş değillerdi, çünkü Makedonya'yı alamamışlardı. Mücadele baştan başlıyordu. Ve en çetini, eğitim ve propaganda alanında sürdürülüyordu. Bu alanda avantaj Rumlardaydı. Ama Bulgarlar ağır ve emin adımlarla yürürlerdi her işte. Eğitim işinde de öyle yaptılar. 1882'de nihayet okul imtiyazını Rumlardan aldılar, kendi okullarını Osmanlı hükümetinin kontrolüne soktular. Bulgarlar Rum okullarından o kadar zarar görüyorlardı ki, Osmanlı hükümetinin himayesini bir nimet saydılar. 1885'den sonra boyuna yeni okullar açtılar. Öğretmenler askerî bir disipline tabi tutuldular, öğrencilere Büyük Bulgaristan ülküsü aşılandı, Makedonya'nın Bulgarlara ait olduğu öğretilti. Ortaya koydukları fütuhat hırsı öylesine büyüktü ki, Ayastafanos'ta tasarlanan Büyük Bulgaristan bile «Daha Büyük Bir Bulgaristan» kurma hayalleri yanında solda sıfır kalıyordu.

Rumlar Makedonya'da şiddet ve baskı usulleriyle genişletmişlerdi nüfuzlarını; şiddet ve baskı karşısında gerileyebilirlerdi. Makedonya'nın her yanında Bulgar çeteleri faaliyete

başladı. Lâfla ikna olmayanları kurşun ya da bıçak yola getiriyordu. Rumlar da çeteler kurdular. Ve iki taraf da merhametsizce birbirini öldürmeye başladı.

Yalnız Hristiyan unsurları değil, Müslüman unsurları bile birbirine düşürüp tahtını sağlamlaştırmakta usta olan Sultan Abdülhamit için boğazlaşanları daha da kıskırtmak bir çocuk oyunuydu. Nitekim Balkan savaşı dolayısıyla Almanların *Lorelei* gemisiyle Selânik'ten İstanbul'a getirilirken, düşük Sultan, kaptana kendisini niçin naklettiklerini sorar. Kaptan olayları anlatınca, Abdülhamit şaşakalır. «Hayret!» der, «Türkiye'de Rumlarla Bulgarlar arasındaki kini canlı tutacak bir devlet adamı kalmadı mı? Zor bir şey miydi bu?»

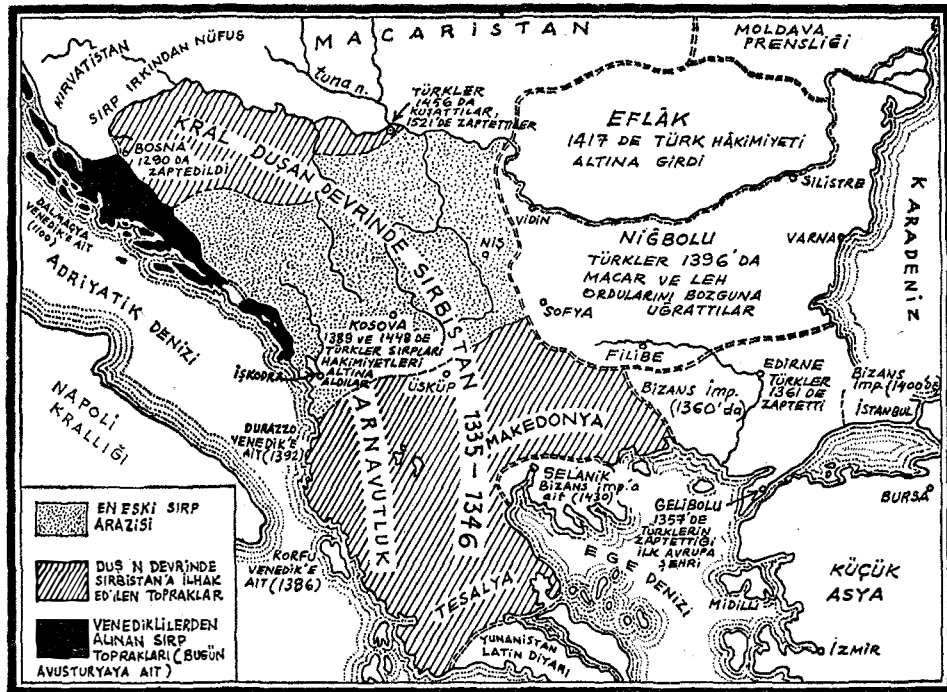
Abdülhamid'in yöntemi basit fakat etkindi. Bulgarların kalabalık oldukları yerlerde Rumları destekler, Rumların çoğunlukta oldukları yerlerde Bulgarlara yardımcı olurdu. Ne Yunandan, ne de Sırp'tan korkardı. Onun çekindiği, Bulgarlardı. Çünkü Bulgarlar, gücünün bilincine varan askerî bir devlet olma yolundaydı. Halk, kuvvete, güçlüye karşı hayranlık duyar. Makedonya halkının çoğunluğu da Bulgarlara karşı sempati beslemeye başlamıştı. Bu nedenlerle Abdülhamit, Rum çetelerini kayırma siyasetini güttü ve bu gizli himaye sayesinde Rumlar Bulgarlara ağır darbeler indirdiler Makedonya'da. 1906'da, Fener Patrikhanesinin resmî organı *Eklisiyastiki Alithia*, Sultanın politikasından cesaret alarak yalnız Bulgar çetelerini değil, tüm Bulgarları, prenslerini, hükümetlerini hedef alan bir saldırı kampanyası açmıştı. Bulgaristan'daki Rumlar da Bulgar toprakları üzerinde Bulgar aleyhtarı mitingler yapıyorlardı. Yeni atanan Varna Rum piskoposunun görevi başına gitmesi, beklenen patlamaya vesile teşkil etti. Bulgarlar piskoposun karaya çıkmasını engellediler. Meydana gelen olaylarda sekiz Bulgar, onbir Rum öldü. 7 ağustosta karışıklıklar Filibe'ye sıçradı. Bulgarlar Rum okullarını tahrip ettiler, Rum mağazalarını yağma ettiler, Rum piskoposluk binası işgal edildi. Ertesi gün karı-

şıklıklar Stanimaka'ya yayıldı. Fakat katliam olmadı. Bulgar hükümetinin cesaret verici tutumu taşkınlıklara yeşil ışık yakmıştı.

O sırada Marienbad'da bulunan Prens Ferdinand'la Başbakan Petkof alelacele Bulgaristan'a dönüp sert tedbirler aldılar ve karışıklıklar son buldu. Ama Bulgar hükümeti Doğu Rumeli'deki Rum unsuru daha sıkı kontrol altında tutmaya karar verdi. Berlin antlaşmasının 4. ve 5. maddelerine rağmen, bütün Rum okullarını kapattı, dört Rum piskoposunun da Bulgar uyruklu olmalarını şart koştu. Bulgar halkı da Rum tüccarları boykot etti. Bir yıl geçtikten sonra da boykot devam edince, onbinlerce Rum Bulgaristan'ı terkedip Atina'ya doluştular. Yunan hükümeti onlara toprak vermek için borçlanmak zorunda kaldı.

Pek yakın bir geçmişte cereyan eden bu olaylar gözönünde bulundurulursa, Sultan Abdülhamid'in elbette şaşmaya hakkı vardı.

Makedonya üzerinde iddia sahibi olan unsurlar arasında, en geç Sırlar meydana çıkmışlardır. Ama onlar da Rumlar ve Bulgarlar kadar inatçı olmuşlardır. Sırlar, 1870'lere kadar Makedonya'nın lâfını etmezlerdi. Berlin Kongresinde de oralı olmamışlardı. Onları ilgilendiren, geniş Bosna - Hersek arazisiydi. Kosova ve Manastır eyaletleri de vardı; bunlar Sırp kalmış topraklardı ve milliyetler prensibi çerçevesine girerdi. Fakat Berlin Kongresinde Bosna, Hersek, Novi Pazar Avusturya'ya verilince, Sırların dikkati Makedonya'ya çevrilmiş oldu. Avusturya Adriyatik yolunu kapatmıştı. Sırbistan Makedonya'ya inip Ege denizine çıkmaya mecburdu soluk almak için. Bundan ötürüdür ki Bulgarlar, Ulahlar ve Yunanlılar Makedonya'yı birbirlerinden koparmaya uğraşırken, birdenbire karşılarında Sırbistan'ı buluverdiler. Babiâli, Sırlara, iddialarının hangi esasa dayandığını sormadı. Kavgaya yeni bir unsurun katılması hiç de fena bir şey değildi. Fakat diğer

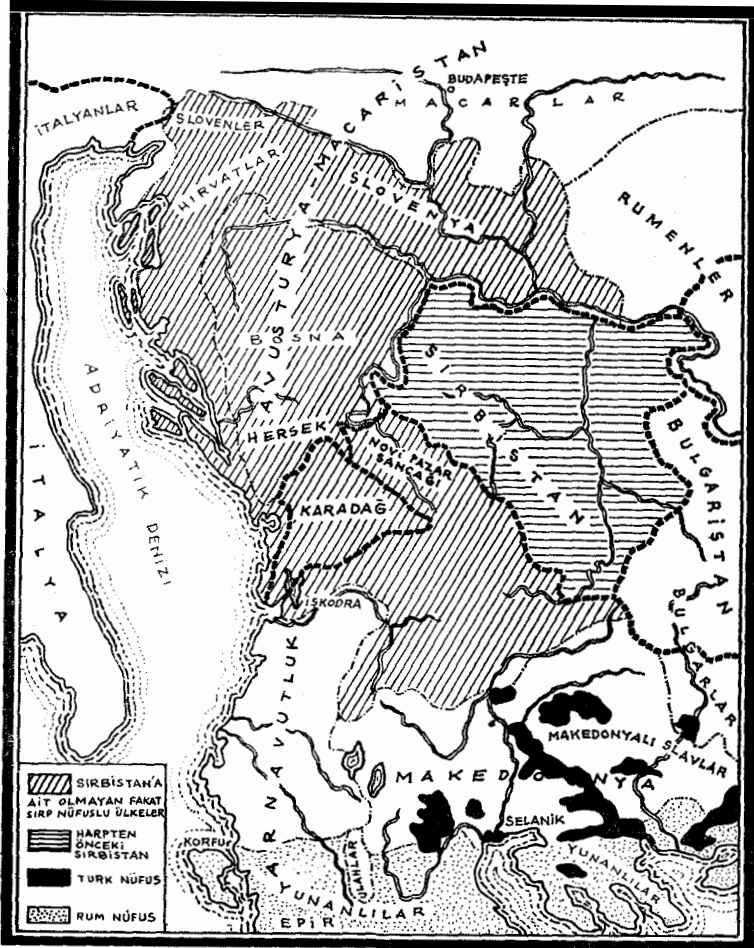

Eski Sırp İmparatorluğu

kavgacılar bunu sordular. Sırların cevabı hazırды : «Tüm Makedonyalılar, ister Rum adını taşısınlar, ister Ulah, ister Bulgar, isim değiştirmiş Sırlardı; Arnavutlar bile Sırpı aslında...» Sırlar da tarihe dayandırıyorlardı iddialarını. Sırp iddialarının bir de teorisyenı ortaya çıktı : Bay Gopçeviç. Bu zat bir nüfus istatistiği hazırladı. Makedonya'da bir tek Bulgarın bile mevcut olmadığını iddia ediyordu!

Fakat Bulgar çeteleriyle başa çıkamayan Sırlar, yıllar geçtikçe bu iddiaları bir yana koyup, daha mantıkî taleplerle yetindiler. Bu talepler çerçevesine, Hüdavendigâr'ın Sırp İmparatorluğunu yıktığı Kosova ovası, İpek, Prizren ve Priştina sancakları ve Duşan'ın başkenti Üsküp giriyordu. Bugüne kadar Eski Sırbistan adını taşıyan bu geniş bölgede 600.000 Arnavutla çevrili 400.000 Sırp yaşıardı. Bunların durumu hiç de iyi değildi. Sırp köylüsünün silâh taşımaya hakkı yoktu, oysa Arnavutlar tepeden tırnağa silâhlıydılar. Zulüm, talan, kız kaçıırma, zorla din değiştirtme olağan şeylerdi. Birçok Sırp, Arnavutların zulmünden kurtulmak ve de onların yararlandıkları avantajlara sahip olmak için İslâm dinini kabul ederlerdi. Kosova vilâyetindeki 600.000 Arnavuttan hiç değilse 200.000'i mühtedi Sırlardı. Geri kalanlar ya o hayata dayanırlar, ya da sınırı geçerek Sırbistan'a yük olurlardı.

Bu durum, Sırbistan'ın müdahalesi için çok uygun şartlar yaratmaktaydı. Eski Sırbistan'da Sırp okulları açılmaya başlamıştı. Bir konsolosluk kurulmuş, Üsküp'te bir metropolitlik ihdas edilmiş, Rum metropolitliği lâğvedilmişti. O zaman Bulgarlar işe karışıp Eski Sırbistan'da bir Sırp unsurunun varlığını inkâr etmeye başladılar ve çete hareketini oralara yaydılar. Çeteler öylesine dehşet saçıyordu ki, Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptırttığı nüfus sayımında çoğu Sırlar Bulgar olduklarını söylediler. Bir an geldi ki, Bulgar baskısı Arnavutlarınkini de geçti. Bunun üzerine Sırlar da çeteler kurdular. Bu çetelerin baskısı altında, Bulgarız diyenler tekrar Sırpılığı kabul ettiler.

Sırbistan dışındaki Sırp nüfusunun dağılımı

Ulahların Makedonya üzerindeki iddiaları da tarihi verilere dayanıyordu. Bununla beraber, 1860'lara kadar böyle bir unsurun varlığından kimse haberdar değildi. Helenizm erit-

mişti Ulah halkını. Bunlar kendilerini Helen sayar, Rumca konuşur, Rumca yazarlardı. Meğali İdea'nın en ateşli eylemcileriydiler. Yunan bağımsızlık savaşında Yunanlılardan daha şevkle çarpışmışlar büyük kahramanlar çıkarmışlardı. Yunanistan dışında, özellikle Makedonya'da, Helenizm propagandası zengin Ulah tüccarlarının parasıyla yürütülürdü.

Elbette ki, Romanya hoş gözle bakmazdı olanlara. Romanya'nın yerlileri nefret ederlerdi Rumlardan. Çünkü kendileri de, Bulgarlar ve sırpalar gibi, uzun süre Patrikhanenin ve Rum din adamlarının, üstelik bir de Babîali tarafından atanmış Rum *hospodar*'ların hâkimiyeti altında yaşamışlardı. Sonunda Fener'in boyunduruğunu silkip atmışlar, Romanya'daki bütün Rum kilise ve manastırlarını ve gayrimenkullerini zaptetmişlerdi. Fakat Romanya'da yerleşmiş Makedonyalı Ulahlar aracılığıyla Rumen parası Rum Patrikhanesine akmaya devam ediyordu.

Helenizme hizmet eden bu Ulahlar, aslında kendileri Rumen olduklarından, Romanya'daki infial daha da büyüyordu. Rumen unsuru Ortaçağda Balkan ve Karpat dağları arasında kalan tüm ülkeyi işgal etmekteydi. Slav istilâsı onu üç kısma ayırdı. Bir kısmı kuzeyde, Transilvanya dağlarında kaldı, oradan Tuna ovasına indi; bugünkü Romanyalılar onlardır. İkinci kısım, Slavlardan kaçıp İstria'ya indi, zamanla soydaşları İtalyanlarla kaynaştı. Üçüncü kısım, güneye indi, Balkanlara ve Pindos kayalıklarına sığındı; Rumen unsurun bu bölümü Makedonya Ulahlarını oluşturdu. Bunların millî şuuru yoktu, kendilerini Helen sayarlar, Helenizmin zaferi için çalışırlardı. Romanya ile hiç bir ilişkileri yoktu.

1850 ilâ 1860'da, tam on yıl, Romanya bu Rumlaşmış Rumenleri kazanmak için çaba harcadı. Onlarda millî şuuru uyandırmak için ateşli Rumen eylemciler Makedonya'ya geçtiler. O on yıldan sonra bir beş yıl daha boşuna uğraştılar. Reşit Paşa, Helenizmi zayıflatmak amacıyla Rumen propagan-

dacılara yardım etti. Fakat hiç bir sonuç alınamadı. Ulahlar, inançla, Rumlardan daha Rum olduklarında ısrar ediyorlardı.

1865'de Apostolo Margariti adında bir Ulah çıktı ortaya. Paisiyus Bulgarlara, Gorçeviç Sırlara ne yaptıysa, Margariti de Rumenlere onu yaptı. 1876 Türk - Rus savaşı ve milliyetler prensibi, Margariti'nin propagandasını daha etkin hale getirdi. Onüçüncü yüzyılda Makedonya'daki Bulgar İmparatorluğunda Rumen asıllı hükümdarların bulunduğunu ileri sürerek yeniden bir Ulah imparatorluğu kurmayı ve Makedonya'yı **onun sınırları içine almayı** tasarlıyordu. Oysa o devlet, başında Ulah hükümdarlar bulunan bir Bulgar imparatorluğu idi. Yoksa, meselâ Ermeniler de bir sürü ünlü imparator vermişlerdir Bizans'a, ama hiç bir Ermeni kalkıp da Bizans'ı bir Ermeni İmparatorluğu olarak ilân etmeyi aklından geçirmemiştir. Ne var ki, Margiriti bu gibi düşüncelere kapılan adam değildi. Amaca ulaştıran her çare onun için makbuldü. Arnavut unsurunu da ele geçirmeye çalıştı; ünlü bir beyanamede, Yunanlıların Mısır'dan ve Finike'den gelme göçmenler olduklarını, kendilerini Yunanistan ve Makedonya'nın sahibi olarak göstermeye hakları omadığını, oraların esas sahibinin Ulahlar ve Arnavutlar olduğunu iddia etti. Margariti'ye göre, Yunanlılar asalaktı, yılda 15 milyon frank çekerdi Makedonya'dan. Bu sömürüye son vermek lâzımdı. Bir Fransız misyoner de, Arnavutları Latinleştirme çabası içinde, Margariti'yi destekledi.

Elbette ki, Rumlar amansız bir mücadeleye giriştiler onlara karşı, çürkü Ulah ve Arnavut unsurların baştan çıkarılması kendileri için büyük kayıp olacaktı. İstanbul Patrikhane siyle Atina elele verip korkunç bir mezalime başladılar. Baş aktörler, kıyafet değiştirmiş Yunanlı subayların kumandasında faaliyet gösteren çetelerdi. Margariti'ye dört defa suikast tertiplendi, ama şevki kırılmadı. Ancak öldükten sonra propagandası zayıfladı. Buna mukabil, Rum çetelerinin ölçüyü aşan vahşeti karşısında, Rumen hükümeti, Türkiye ile daima iyi

ilişkileri bulunmasından yararlanarak, Ulahları Helenizmden ayırmanın Türkiye için daha yararlı olacağına inandırdı Babîli'yi. Romanya'nın İstanbul elçisi, Ulahları Rum unsurdan ayırıp ayrı cemaat haline sokan 25 Mayıs 1905 fermanını elde etmeyi başardı. Fener'le Atina birbirine girdiler. Yunanlı subaylarla çeteleri, faaliyetlerini artırdılar. Ulahlar Romanya'dan imdat istediler. Yunanistan'la Romanya arasında notalar teati edildi. Atina olaylarda parmağı olduğunu inkâr etti. Bükreş sokaklarında göstericiler etkin tedbirler talep ediyorlardı hükümetten. Rumen hükümeti ülkedeki Rumları kitlesinde sınır dışı etmeye başladı; Yunanistan'la ilişkilerini kesti ve ticaret anlaşmasını feshetti. Bu karar Yunan ticareti için bir felâketti. Böylece Rumlar hiç bir şey kazanmaksızın her şeyi kaybettiler. Bugün de Ulah sorunu ortada durmaktadır.

Trakya ve Makedonya gibi, Arnavutluk da Avrupa Türkiyesinin bir parçasıydı. Osmanlı İmparatorluğunun en sadık ülkesiydi. Yarı bağımsızdı. Bu ülkenin halkı uzun süre Avrupa Türkiyesinin tabîi savunucusuydu. İç ayaklanmaları o bastırırdı. Dış istilâlar bu ülkede kırılırdı. Jön Türkler, Arnavut kurşunları altında can veren birkaç İttihatçının öcünü almak uğruna, bu derece sadık ve imparatorluğun varlığı için vazgeçilmez bir unsuru kendilerine amansız düşman ettiler. Arnavutluğun bir kısmını harabeye çeviren tenkil harekâtında ne siyasî basiret vardı, ne de uzağı görürlük. Eğer Arnavut unsuru Osmanlı tahtına sadık kalmış olsaydı, bir Balkan birliği zor tasarlanır, bir Balkan ittifakı bu kadar kolay ve emin zaferleri zor kazanırdı. Jön Türklerin kendilerinden soğuttukları unsur, sandıkları kadar önemsiz değildi. Çok geçmeden başkaları ele geçirdi onları. Melisoların Karadağ'la işbirliği yapmaları, son savaşta Kral Nikola'nın ordularına değerli bir yardım oldu. Yabancı devletlerin, özellikle İtalya ve Avusturya'nın kışkırtmasıyla vücut bulan bağımsızlık arzusu, Arnavutluk'un Osmanlı İmparatorluğundan kopmasını büsbütün

kesinleştirdi, ve Balkan birliğinin kurulmasını daha da kolaylaştırdı.

Arnavutlar, üç ayrı dine mensup olmalarına ve aralarında dil birliği de bulunmamasına rağmen, ırk kavgalarından uzak kalmışlardı. Çoğunluğu, kuzeyli Gega ırkına mensuptu. Bu ırka mensup Arnavutlar çoktandır İslâm dinini kabul etmişler, ancak bir kaç Katolik aile kalmıştı. Kuzey ucunda Katolik Arnavutlar yaşarlardı : Melisorlar, Mirditler, v.s. Bunlardan bazıları Sırpların, bazıları Karadağlıların sempatisiniydi. Güney bölgesinde ise Toskalar otururlardı. Toskaların çoğunluğu Rum Ortodokstu; İslâm dinini kabul edenler azdı. Berlin Kongresi, nüfusu Arnavut olan bir ilçeyi Karadağ'a bıraktığı zaman, bütün bu ayrı dinden Arnavut kavimleri derhal elele vererek bir «Arnavut İttifakı» kurdular, kardeşlerini savunmak için ayaklandılar. Gerek İtalya'nın, gerek Babâî'nin el altından kışkırttığı 100.000'den fazla Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavut, aylarca Karadağlılarla çarpıştı. Avrupa devletlerinin bir deniz gösterisi ancak sakinleştirebildi onları. Kısa bir süre sonra, Arnavut unsuruna karşı güven duyan Sultan Abdülhamit, şahsının ve sarayının savunmasını onlara teslim etti.

Arnavutlar genellikle Kürtlere benzetilirdi. Bu iki halk, imparatorluğun Avrupa ve Asya ülkelerinde aynı rolü oynamaktaydılar. Sultan Abdülhamit, Kürtleri Asya'daki Hristiyanlara, Arnavutları da Avrupa'daki Hristiyanlara bekçi tayin etmişti. İkisi de hemen aynı imtiyazlardan yararlanırlardı. Vergi ödemezler, askerlik yapmazlardı. Kürtler Ermenilerden, Arnavutlar da Slavlardan haraç alırlardı. Bu vergiler, devletin aldığı vergiden daha düzenli tahsil edilirdi. Arnavut, uzun boylu uğraşmaz, taşsildar kullanmazdı. Kendisi şahsen çıkardı tahsilâta. Yılda bir, Ayios Yoryios yortusunda, dağlardan iner, kendisine yetecek kadarını toplayıp dönerdi. Onun tahta çetelesi, devlet tahsildarının hesap defterinden daha emindi. Ağır işlerde de çalıştırılmazdı. Bu savaşın en ilginç sonuçlarından

biri olan Arnavut bağımsızlığının ilânını anlatırken Arnavutlardan tekrar bahsedeceğiz. Burada şu kadarını söyleyelim ki Arnavutlar, bu savaştan evvel Makedonya üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardı. Bu hareketin başında bulunanlar şöyle diyorlardı : — Makedonya neden sırf Rumlarla Bulgarlar arasında bölüşülecekmiş ki? Biz onlardan daha eskiyiz, Pelasgosların doğrudan torunuyuz. Pelasgoslar bir zamanlar tüm yarımadaı işgal ediyorlardı; Yunanlılarla Makedonyalılar onların sadece birer dalıdır. Akhilleus ve Büyük İskender Yunanlı değillerdi; Pelasgoslardandı, yani Arnavuttu. Slavlara gelince, Sırp lar da, Bulgarlar da Arnavutların köleleri olmuşlardır daima. Kalabalık ve cesur olan Arnavut halkı neden başkasına bıraksın güzel Makedonya ovalarını?

Arnavutların böylece sahneye çıkışı Makedonya'daki ırklar kavgasını biraz daha karmaşık hale getiriyordu. Çeşitli ırklar birbirlerini boğazlamaktan başka birşey düşünmüyorlardı.

Fakat Balkan ülkelerinde durumun olumsuzluğunu ve tehlikelerini görebilen devlet adamları meydana çıkınca, elbette ki ya aralarında anlaşacaklar, ya da anlaşmazlıklarını geçici olarak bir yana bırakıp ortak çıkarlarını korumaya önem vereceklerdi. Gerçekten de böyle oldu ve herkesi şaşırtan Balkan İttifakı doğuverdi. Jön Türkler bu ittifaka engel olabilerlerdi daha. Fakat Avrupa Türkiyesinde uyguladıkları idare yöntemi çok kötüydü. Hiç bir şey düzeltemediler, bilâkis daha kötü şartlar yarattılar. Bunun sonunda da, birbirlerini boğazlayan milletler Osmanlı Devletine karşı ittifak kurup birleştiler.

İ K İ N C İ K E S İ M

Yedinci Bölüm

İmkânsız Reform

Avrupa Türkiyesini arasız allak bullak eden bu ırklar mücadelesinde Türklerin rolü neydi? Bu, ilginç bir soru elbette. Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar, Arnavutlar, Trakya'yı Makedonya'yı ve Arnavutluk'u birbiri elinden kapmaya çalışırlarken, o toprakların bir hukukî sahibi bulunduğunu hesaba bile katmıyorlardı. Bir sahip ki, hele onların az çok sakat tarihî haklarıyla karşılaştılınca adamakıllı hak sahibi olarak çıkardı karşılarına. Türkler o diyarlar üzerinde kılıcının hakkına, fetih hakkına sahiptiler. Oralarda başkalarının kanını dökmekten defalarca kendi kanlarıyla sulamışlardı o ovaları, yaylaları en ulularından bir sultana, ünlü kumandanlara ve sayısız askere mal olmuştu o topraklar. Sonra, o diyarlar Türklerin elindeydi, Türklerin idaresindeydi, mülkiyet hakları bir çok uluslararası antlaşmayla tanınmıştı. Ama bütün bunlara aldıran yoktu. Bir Türk devletinin varlığını, bilhassa o ülkelerde bir Türk yönetiminin, Türk memurlarının ve Türk ordularının mevcudiyetini hiç hesaba katmaksızın, her kavim kendisi için bir mülkiyet hakkı yaratmaya uğraşıyordu. Tuhafı şu ki, bu mülkiyet hakkı doğrudan doğruya Türk'e karşı değil, başka bir kavme veya kavimlere karşı yaratılmaya çalışılıyordu, sanki

asıl sahibi Türkler değilmiş gibi. Her hususta tamamen zıt kanaatler besleyen bu kavimler, sadece bir noktada her zaman mutabık olurlardı. O nokta da şuydu: Tartışma konusu ülkeler üzerinde Türklerin hakkı kesin olarak reddedilecekti. Hepsi de, bağımsızlıklarını kazandıktan beri, o diyarları Türklerin elinde sağlam mülkiyet değil, geçici bir emanet saymaya alışmışlardı. Bu kanaatin ne gibi temellere dayandığını bundan önce anlatmıştık. Balkan devletlerinin iddiaları milliyetler prensibinden esinleniyordu, ve Berlin Kongresi de bu prensibi resmen tanımış, tarafların iddialarını hukukî bir temele oturtmuştu.

İlk bakışta, şu soru akla gelebilir : Osmanlı İmparatorluğuna ait bir ülke, Bulgarlar veya Sırplarla meskûn diye niçin Bulgaristan'a veya Sırbistan'a verilsin? Bunun cevabı şu: Ayrı bir Sırp devletinin, ayrı bir Bulgar devletinin kurulmasını gerektiren prensip gereğince. Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan arka arkaya bağımsızlıklarını kazanmışlardı, çünkü Osmanlı devleti o ülkelerde reform yapamamış, sağlam bir yönetim kuramamıştı. Baskı, aşırılık, sonunda isyanlara, uluslararası komplikasyonlara yol açmış, durumdan memnun olmayan milletlerin kurtuluşu kaçınılmaz bir zorun olmuştu. Elbette ki, büyük devletlerin bu prensibi savunması sadece insancıl fikirlerden değil, kendi öz çıkarlarını kollamalarındandı. Ama nedenler ne olursa olsun, mazlum halkların kurtuluşu prensibini resmen kabul etmişlerdi. Osmanlı devleti, kıpırdaşan unsurların koruyucularını frenleyecek, entrika çevirmekten caydıracak gücü kaybedince, kâh askerî, kâh diplomatik harekâtla işi idare etmeye başladı. Bu iki çare de etkisiz kaldığı anlarda, imparatorluktan bir parça daha kopup gidiyordu. Balkan devletleri böyle doğdu yavaş yavaş. Doğduktan sonra da sabırla bekledi, uygun fırsatları kolladı, ve inandı ki Osmanlı hükümetleri hiç bir zaman gerçek bir reform yapamayacak. İdarede reform yapılamadıkça da, kendilerine daima yeni fırsatlar düşecekti.

Yalnız Balkanlarda değil, tüm İmparatorlukta mutlaka yapılması gerekli reformlar niçin yapılamazdı? (Asya'daki Osmanlı mülklerinde durum daha iyi değil, daha kötüydü). Türkiye tarihinin en ilginç ve şaşırtıcı sorunlarından biri de budur. Reformun bir gereklilik olduğu ilân edileli bir yüzyıl geçmiştir. Ama bütün reform teşebbüsleri başarısızlığa uğramış ve İmparatorluk, unsurlarının şikâyet ettikleri kötü idareye son vereceğine, onu daha da sağlamlaştırmıştır. Bunun sebebi ne? Bir devlet, bir halk, her işi başarabilir. Dünyü tabi milletler bile birkaç on yıl içinde modern devletler kurduktan sonra, altı yüzyıllık şan ve ihtişamı sırtında taşıyan Osmanlı İmparatorluğu, hele reformun, kendi varlığını sürdürmek için şart olduğunu anlayınca, modern bir devlete dönüşebilmeliydi. Düne kadar Jön Türkler de yapabilirlerdi bunu. Olmadı, yapılamadı. Çünkü *mümkün değildi*. İmparatorluğun iç yapısı, asırlık değişmez yöntemi, nüfusun çeşitliliği, din farkları, tarihi gelenekler ve nedenler, bir hâkim unsurun varlığı, bu unsurun bütün diğer tebaa halklardan üstün olma hakkı, buna karşılık sayıca diğer unsurlar toplamından daha az oluşu ve daha başka nedenler, denemeleri imkânsız kılıyordu. Reformun temeli eşitliktir. Oysa, din farkı ve *millet-i hâkime* prensipleri baki kaldıkça, eşitlik asla kurulamazdı. Ve rejim de, temelden anayasal olma imkânını kaybederdi.

Fakat bir an önyargısız, bağımsız bir düşünce çerçevesi içinde mütalaa edelim sorunu, ve bu durumdan kaçınmanın imkânı var mıydı, onu araştıralım.

Osmanlı Devleti içinde Türklerin rolünü kimse inkâr edemez. Göçebe bir halkla koskoca bir imparatorluk kuran, şaşırtıcı fetihler gerçekleştiren, beş yüzyıl boyunca tüm Avrupa'yı titreten, zaptettikleri bir karış toprağı bile kanlarıyla sulayan, bu imparatorluğu kurmak için en değerli evlâtlarını şehit veren, bütün bu imkânsız görünen işleri başaran bir halkın, kendi kurduğu ve yaşattığı bir imparatorlukta hiç değilse en çok avantaja mazhar unsurlarla eşit bir seviyede

yerini alması bir haktır elbet. Ama şu var ki, bu memlekette gerçek bir eşitlik kurulursa, Türk unsuru, sadece epe çok avantajla mazhar unsurlarla eşit olmamakla kalmayacak, daha da geride kalacaktır. Dediğimiz gibi, sayı bakımından gücü fazla değildir. İmparatorluğun 24 milyonluk nüfusundan ancak 7 milyonu Türktür. Uzun yüzyıllar boyunca hemen her gün savaşa gittiğinden erkek evlâtlarını kaybetmiştir. Savaştan başka bir şeyle uğraşacak vakit bulamamıştır. Ne çoğalabilmiş, ne gelişebilmiştir, çünkü bu iki avantaj barış içinde yaşamakla kazanılabilir. Eşitlik sistemi içerisinde, sayısının azlığı yönetim yollarını kapatacaktır önünde. Zanaat, ticaret, alışveriş, onun işi değildir. Sayıca kendisinden çok aşağı olan unsurlar bile, eşitsizlik engeli kalkınca, onu geçeceklerdir. İmparatorluğun demografik tablosunu gözönünde bulundurursak, eşitlik ilkesinin Türk unsuruna avantaj sağlamayacağı kolayca anlaşılır. Şu halde reform, varlığını sürdürmek için şart olmakla beraber, eşitlik sisteminden kaçınmak da şarttı. Eşitlik olmadan ise, reform olamazdı. Jön Türkler çoktandır bu ikilemele karşı karşıya bulunuyorlardı. Reform yapılırsa, Türk unsuru *muhakkak* kaydebecekti; reform yapılmazsa, *muhtemelen* Türkiye elden gidecekti. İki şer'den ehven'i, *muhtemel* olanıydı tabii. Ve muhtemeli seçtiler. Mithat Paşa da bu kördüğümle karşılaşmıştı yolu üzerinde. «Türkiye Türklerindir» ilkesinin ilk bayraktarlarından olan bu devlet adamı, aynı zamanda hem memleketi hem de Türk unsuru kurtarma çabası içinde, reformu eşitlik ilkesiyle birlikte kabul edemezdi. Memleketi tehdit eden dış müdahalelere ve muhtemel toprak kayıplarına karşı başka deva bulamadığı için reformdan vaz da geçemezdi. Çaresiz samimiyetsiz bir sistem buldu: Memleketin hoşnutsuz unsurlarını parlak lâflarla yahut biçimsel bir düzen ve kurumlarla oyalayacak, her şeyi vaadedip hiç bir şey vermeyecekti. Dış görünüşüyle liberal, gerçekte zorba bir sistem olacaktı bu. 1908'de, Mithat Paşa'dan otuz yıl sonra, Jön Türkler bu samimiyetsiz sistemi uyguladılar.

Avrupa Türkiyesi böyle elden gitti. Aynı durum Asya Türkiyesinde de sürdürülürse, sonucun farklı olmasına imkân yoktur. Çünkü orada da aynı şartlar mevcuttur : Irklar arası çatışma, toprak sorunu, kötü yönetim, imtiyazlı sömürücü zümreler ve büyük devletlerin rekabeti.

Sekizinci Bölüm

Balkan Yarımadasında Türkler

İlk Türk kavimlerinin Balkan Yarımadasına dokuzuncu yüzyılda indiklerini söylemiştik.

Ondört ve onbeşinci yüzyıllarda Osmanlı Türkleri Balkan Yarımadasına geçtiklerinde, daha önce gelmiş olan soydaşlarından bir iz bulamamış olsalar gerek.

İlk gelen kavimlerin, bir çeşit putperestlik olan dinlerini değiştirdiklerini de yazmıştık. Hristiyan dini bu putperestlikten o kadar üstündü ki, Bizans'ın dinî makamları Ortodoksluğu çabucak kabul ettirmişlerdi onlara. İlk Helenleştirme adımıydı bu. Bizans uygarlığı parlak ve çekiciydi. Türkler onların dinini kabul ettikten sonra, onların örf ve âdetlerini de aldılar, dillerini benimsediler. Kumanlardan çok kişi Bizanslı adlarla senatoya bile girmişlerdi. Birçok Ermeninin imparatorluk tahtına kadar yükseldiği gibi. Türk senatörler olsun, Ermeni imparatorlar olsun, bunlar Helenleşmiş Türkler ve Ermenilerdi. Eski halklarıyla kandaşıktan başka bir bağları yoktu.

1331'de 70 gemiyle Selânik'e varan yeni bir Türk dalgası Vardar'ın batısına yayıldı. Bir kısmı orada yerleşti (bunların torunları hâlâ orada yaşarlar). Kalanı Karaferia'yı talana verdikten sonra Anadolu'ya döndü. Gelibolu'nun Süleyman Paşa tarafından işgaline kadar, Türkler Avrupa'ya iki sefer

daha yaptılar. Bizans İmparatoru, İstanbul'u tehdit eden Sırp Kralı Duşan'a karşı Sultan Orhan'ı yardıma çağırdı, ve bu yardım karşılık kızını Sultana verdi. Gelibolu'nun işgalinden hemen sonra, Kosova kahramanı I. Murat Hüdavendigâr'ın fetihleri başladı. O sıralarda Türkler, İstanbul'un anahtarı olan Edirne'yi ele geçirdiler (1361). Sultan Murat bu şehri başkent yaptı, böylece Sultan Bayazıt'ın Balkan Yarımadasındaki istilâları kolaylaştı. İstanbul'un fethinden 83 yıl önce, 1370'de, tüm Makedonya Türklerin elindeydi. Türk istilâlarının sırrı neydi? Çeşitli dinlere ve ırklara mensup halkların yaşadığı ülkelere nasıl yerleşiyor ve en şaşılacak tarafı, onları kendi tarafına nasıl çekiyordu? Bunu kavramak için o devirdeki Türklerin iç teşkilâtına ve yaşantısına bir göz gezdirmek yeter.

Türk halkının çeşitli bölümleri ataerkil bir sistemle yönetilirdi. Türkler, bir tek mutlak şefin iradesine boyun eğmeye alışkınlardı; hoşlarına gitmese bile, ondan gelen her arzuyu ya da kaprisi sayarlardı. Mutlak bir istibdatı bu, ama görüldüğü kadar da nahoş değildi. İstisnasız savaşçı olduklarından, Türkler, işgal edilen şehirler ve ele geçirilen düşmanlar üzerinde talan ve mülkiyet hakkına sahiptiler. Kavimlerinden ayrılamaz, hiç bir ülkede tek başlarına bağımsız yaşayamazlardı, çünkü mutlaka düşman sayılır ve öldürülürlerdi. Sonra, askerlikten başka bir meslekleri de yoktu. Böylece kavim, tümüyle, bir çeşit orduydı, hükümdarı da kumandan. Bu hükümdar sadece mutlak itaat isterdi. Buna karşılık, askerlerini, yenilen düşmanın şahsı ve malı üzerinde her çeşit tasarrufta serbest bırakırdı.

Bu itaat kuralı, bir karşılıklı menfaat sistemiydi. Bu sistemin devamında itaat edenin de, ettirenin de çıkarı vardı. Artık idarî - siyasi karmaşık ve ağır örgütlere gerek kalmıyordu. Esasen, siyasi örgütler çokluk sosyal örgütlerin dolaysız ürünüdür. Türklerde ise, sosyal teşkilatlanma da olmamıştır.

Daima bütün fertleri sentez halinde birleştiren bir aile, bir ordu niteliğini muhafaza etmişlerdi. Bu büyük ailede en basit köylü en üst rütbedekilerle temas halindeydi, ve bir gün içinde en yüksek mevkiye gelebilirdi; bunun için de ne ünlü bir aileden gelmesi, ne de soyluluk belgeleri ibraz etmesi gerekirdi. Türklerde sınıf yoktu. Mutlak iktidara sahip bir şefle sadık kullarından oluşan bütün bir halk vardı. Saray ricali bile özel bir sınıf teşkil etmezdi, çünkü genellikle birdenbire ikbale eren en basit insanlardan kurulurdu.

Bu şartlar devlet yönetimini de son derece basitleştirirdi. Karışık idarî incelikler tamamen gereksiz hale geliyordu. Türkler basit bir asker yaşantısı sürerlerdi. Kuralı da askerlik kuralıydı, yani itaat. İşgal edilen ülkelerin halkı da aynı itaat kuralına tabiydi. Şu farkla ki, askerlik ödevinden masundu, karşılığında vergi öderdi. Türkler kendilerinden olmayanlara kötü muamele etmezler, onları ezmezler, hor görmezler, dinlerine saygı gösterirlerdi. Bu davranışta etken olan Şeyh Celâleddin'in *Mesnevî*'siydi belki de. Bu kitap, her şeyden evvel genel kardeşlik ve sınırsız hoşgörü öğreten bir eserdi. Dinleri; şekil ve renk itibarıyla birbirinden farklı, ama aynı suyu ihtiva eden testilere benzetiyordu.

Türkler Avrupa'ya sefere çıkıp da yarımadada yayılmaya başlayınca, yumruklarından çok, bu güzel insancıl fikirler sayesinde kök salabildiler. Bağnaz olmadıkları, dini mesele yapmadıkları için, çok defa Rum prenslerle ittifak kurdular, hakanları Rum İmparatorunun ve Sırp Kralının kızlarıyla evlenebildiler, onların dinini bile değiştirmediler. Hıristiyan unsurlarla hoş geçindiler. Hattâ onların yeteneklerinden yararlanırlar, bu amaçla gerektiği zaman onları en yüksek mevkilere ulaştırırlardı. Zaman geçti, askerî meslek de açıldı Hıristiyan unsurun önünde. Memleket yönetiminde onların yararlarını görünce, sonucu takdir edip ordunun da onların hizmetinden yararlanmasını istediler. Yeniçeri ordusu-

nun kurulması, bu düşüncenin sonucudur. Ermeniler, Rumlar, Sırp, Bulgarlar, Osmanlı tebaası olan herkes, o ocakta eşitti.

Bu basit, hoşgörölü yönetim şekli, Fatih'e, İstanbul'un fethine kadar sürdü. Sultan II. Mehmet de bağınaz değildi. Onun fatihliği siyasiydi. Egemenlik altına alınan halkların iç idari teşkilâtının muhafaza edilmesi, aynı siyasi ferasetin ürünüydü. Fatih İstanbul'u aldıktan sonra kurulu düzeni değıştirmede, hattâ Rum prensliklerine bile dokunmadı. Rum Patrikliğini lâğvetmedi, bilâkis patriğe daha geniş yetkiler tanıdı. Rum Patrikliğine paralel olarak, aynı yetkilerle donanmış bir Ermeni Patrikliği ihdas etti.

Müslüman ve Hristiyan unsurların eşit haklarla devletin hizmetinde kullanılmaları, Osmanlılık prensibinin pratikte uygulanmasıydı. Beş yüzyıl sonra Jön Türkler aynı prensibi ilân edecekler, ama bir türlü uygulamayacaklardı. Fatih ve selefleri, devlete yararlı elemanlar arasında din ayırımı yapmıyorlardı. Bizans ise, bütün tebaasına mutlaka Ortodoks dinini kabul ettirmeye, onları Helenleştirmeye çalışırdı. Şu halde Osmanlı hâkimiyeti tercih edilirdi. Çünkü o devirlerde *millet* kavramı bilinmediğinden, milletlerin hüviyet ve haklarını dinler temsil ederdi.

Gel zaman, git zaman, Osmanlı devletinin tutumunda değışmeler oldu. Hristiyan Avrupa karşısında daha güçlü olmak için büyük İslâm camiasının başına geçmek uygun bulundu. Sultanlar aynı zamanda Halife oldular. Kahire'den İstanbul'a gelen müderrisler, yeni bir zihniyet getirdiler. Devlet katında din faktörü hoşgörünün yerini aldı. Din ayırımı ve gayrimüslimlerin ihtidası bir sistem oldu yavaş yavaş. İslâm olmayan her şey ülke yönetiminden uzak tutuldu. Devletin menfaati gerektirdiği zaman eğer bir gayrimüslimin bilgisine, yeteneğine başvurmak kaçınılmaz oluyorsa, başvurulurdu, ama onun yapacağı görev itibarı olarak bir Müslümana

verilir, işi bilfiil yapan gayrimüslimin adı anılmaz, çok çok müşavir denirdi. Bunun en belirgin örneği, Kazaz Artin Amira'dır; zamanın sadrazamlarından çok daha ağır sorumluluklar yüklendiği ve Osmanlı tahtına paha biçilmez hizmetler ettiği halde, bir devlet adamı ünvanına sahip olmadığından, oynadığı rol bilinmez, ve Türk tarihçiler onun varlığını bile kaydetmezler. Ayırım, günlük yaşantıya da girdi. Müslim ve gayrimüslim arasında kıyafet farklılığı zorunlu oldu. Gayrimüslimlere Sultanın beratı olmadan ata binmek yasaklandı. Onlar bazı mahallelerden de geçemezlerdi. Kiliselerde çan çalınamazdı. Askerlik mesleği de kapandı onların yüzüne. Hristiyan halklarla yaratılıp süren Yeniçeri ocağı bir İslâm topluluğu haline geldi. Bu ayırımın sonucu olarak Müslim ve gayrimüslim unsurlar arasında karşılıklı kırgınlıklar doğacaktı elbet. Bu kırgınlıklar da birtakım tehlikeli fikirlere yol açacaktı. *Hâkim unsur - Tabi unsur* ayırımı gibi. Gayrimüslimleri sağmal sayıp onların üretimi, canı, malı üzerinde tasarruf hakkına sahip olmak gibi. *Tabi* unsurları küçümsemek, tahkir etmek gibi.

Bu suretle, iki belirli devlet yönetimi şekli görüyoruz : Birincisi *hoşgörü dönemi* (Avrupa kıtasında Türklerin zaptettikleri ülkelerde kolayca yerleşebilmelerini izah eder), ve *hoşgörüsüzlük dönemi* (gayrimüslim unsurları gitgide hoşnutsuz kılan ve aynı şartlar içerisinde tekrarlanan benzer olaylar sonunda o ülkelerin Osmanlı İmparatorluğundan kısım kısım kopmasıyla sonuçlanan nedenleri içerir).

Hoşgörüsüzlük dönemine girdikten çok sonra da, Osmanlı devleti hem kendi tebaasına, hem yabancı devletlere iradesini kabul ettirecek kadar güçlüydü daha. Yabancı devletlere karşı muzaffer kalabildiği sürece, *tabi unsurlar* rahat dururlardı. Korku, onların kurtuluş emelini boğardı. Devlet, yabancıya karşı güçsüz kaldığı zaman kendini müşkül durumda gördü, özellikle Avrupa kıtasında. Yenilmezliğine inancı sarsılmış-

tı. Tabi halklar, Rumlardan başlayarak, kurtuluşun mümkün olacağına inandılar gitgide. Muzaffer yabancı, bazen bir çıkar sağlamak, çok zaman da İmparatorluğu daha zayıflatıp mülkünü yağma etmek amacıyla, onları başkaldırmaya teşvik ve himaye etti. Korkunç bir yakın geleceğin —bugünkü olayların— ön işareti olan bu durumdan sıyrılmak için Türkiye'nin önünde iki yol bulunuyordu: Biri, emin bir yol, yani şiddet yolu. Öteki de reform. Önceki bölümde reformun imkânsız olduğunu anlatmıştık. O halde şiddet yolu kalıyordu. Osmanlı devletinin çağdaş tarihi, II. Mahmut'tan (ilk Yunan isyanından) beriye Osmanlı hükümetinin, kendi sınırları içerisinde meydana gelen hoşnutsuzlukları ve bunun sonucu olan ayaklanmaları bastırmak için şiddet tedbirlerine başvurmayı tercih ettiğini gösterir. Kios'da (1822), Kürt bölgelerinde, Lübnan'da (1860), Sırbistan'da (1862), Bulgaristan ve Hersek'te (1876), Ermeni vilâyetlerinde (1896), Girit'te (1897), Makedonya'da (1904) yürütülen tenkil siyaseti, bu tercihin belirgin delilidir. Fakat bu siyaseti aynı zamanda her tarafta uygulamakta yetersiz kaldığı için, sürekli baskı yöntemleri uygulamak için de imtiyazlı unsurlar yaratıldı. Bunlar, imparatorluğun karışıklık çıkaran ya da karışıklık çıkarmaya eğilimli vilâyetlerinde bekçilik edecek, asi halkları sindirip hoşnutsuzluklarını açığa vurmalarını önleyeceklerdi. İmtiyazlı unsurlar, hükümete yaptıkları bu yardım karşılığında sözü geçen halklar üzerinde tasarruf hakkına sahip olacaklardı. Bu hizmete, özellikle iki unsur tahsis edilmişti: Avrupa Türkiye'sinde Arnavutlar, Asya Türkiye'sinde Kürtler. Bu suretle korkudan ileri gelen bir sükûnet içerisinde, Abdülhamid'in «berkemâl» asayîsi kurulmak isteniyordu. İmparatorluğun çeşitli unsurları arasında barışı, eşitliği, kardeşliği kuracağına onların birbirine düşürüp kırdırmayı bir idare yöntemi sayan idarecilerin, devletin yüksek menfaatlerine ne derece hizmet etmiş oldukları, üzerinde uzun düşünülmesi gereken bir husustur.

Mutlak merkeziyetçilik, üç kıtaya yayılmış bu kadar büyük bir imparatorluğu yönetmenin en uygunsuz şekliydi herhalde. Nitekim Arabistan, Mezopotamya, Suriye, Mısır, Arnavutluk, v.s.'de, devletin hâkimiyeti çok defa gerçek olmaksızın ziyade itibarî olmuştur. Bu bakımdan, devletin gücünü aşan bir hâkimiyet uygulamak için zaman zaman başvurulmuş sert tedbirler ve kanun dışı yöntemler imparatorluğu çöküşe, yıkıma götürecekti.

Dert, sadece gayritabiî ve kanun dışı uygulamalar değildi halbuki. Tabiî ve kanunî teamül ve uygulamalarda da olumsuz usuller vardı. Vilâyetlerden çoğunun bugüne kadar ilkel bir durumda kalmış olması da şunu isbat eder: Belki yüzyıllar boyunca o vilâyetlerde valiler bulunmuş, fakat yönetim olmamıştır. Bir dönemde valilerin atanma şeklini akla getirirsek, sistemden gelen bozukluğun suçunu valilere yüklemekte tereddüt ederiz. Eskiden bir çok vilâyetlerin valiliği ihale usulüyle verilirdi. Valiliğe talip olan, o vilâyet için bir «fiyat verirdi», yani her yıl Babıâli'ye göndereceği vergiyi tahmini olarak önceden tespit ederdi. Meselâ, diyelim ki, yılda 100.000 kese göndermeyi taahhüt etti. Artırma üzerinde kalırsa, İstanbul'dan bir kefil göstermedikçe görevi başına gidemezdi. O zamanlar hemen tek muteber kefil (genellikle Ermeni olan) sarraflardı. Vali adayı bir sarraftan öbürüne gider, herbirinin şartlarını inceler, pazarlık eder, nihayet aralarından biriyle anlaşır. Sarraf, hükümete, kefil olduğunu bildirir, aday da atanmış olurdu. Ama yine gidemezdi görevi başına, yani hiç değilse kendi başına gidemezdi. Artık hükümetle işi kalmamıştı, fakat sarraf vardı. Sarraf, yanına güvendiği bir adamını katmadan, yola çıkarmazdı valiyi. Bu adam bir malî yetkiliydi. Valiliğin bütün gelir ve gideri onun elinden geçerd. Vergileri o toplar, masraflara o nezaret eder, rüşvetleri o alırdı. Vali ise, resmî protokol ödevlerini yerine getirmekten başka işle uğraşmaz, sadece malî yetkilinin müşkülâtla karşılaştığı durumlarda müdahale ederdi. Yıl sonunda, çok zaman daha

da erken, hükümet, valinin ödemeyi taahhüt ettiği vergiyi sarraftan tahsil ederdi. Öte taraftan malî yetkili de vergiyi ve kararlaştırılmış kârı sarrafa yollar, kendi payını alıkor, kalan parayı da valiye teslim ederdi. Bu sistemde hükümetin katmerli avantajı vardı : Hem vilâyetlerden düzenli olarak vergi tahsil etmiş olur, hem de imparatorluğun en uzak vilâyetlerinde bile bir valinin fesat çıkarıp çıkarmadığını kontrol ederdi. Çünkü böyle bir durum olduğu takdirde malî yetkili derhal patronuna haber ulaştırırdı. Sarraf artık kefil olamayacağını hükümete bildirince, vali hemen azledilirdi.

Fakat hükümetin sağladığı avantaja karşın, halk çok çekerdi bu uygulamadan. Malî yetkili hem devletin vergisini, hem valinin parasını, hem sarrafın komisyonunu, hem de kendi kârını çıkarmak için halka zulüm ve baskı yapardı. Zavallı halk kimi kime şikâyet edecek?

Avrupa'dan alınan yeni idarî usul, bu ihale teamülünü kaldırdı. Sarrafın müdahalesi, kefalet, malî murakıp da tarihe karıştı. Valileri artık Babîâli tayin ediyordu doğrudan doğruya. Fakat zaman zaman eski âdet yeni bir şekil altında hortluyordu. Sarayla veya Babîâli ile ilişkisi olan bir «hamî» sayesinde vali olunabiliyordu. Ama büyük bir meblâğ karşılığında. Bu parayı çıkarabilmek de yine baskıyı gerektiriyordu. Şu farkla ki, baskı yapan artık sarrafın mutemedi değildi. Ama vali ne etsin? Nüfuzlu hamisine şükranını ispat etmek ve onun sürekli himayesini kaybetmemek zorundaydı. Halbuki aldığı maaş büyük bir şey değildi ve maaşlar genellikle ödenmezdi. Vali, hamisini tatmin etmedi mi, rakipleri onu devirip yerine geçerlerdi.

Elbette ki çok defa dürüst, namuslu, aydın kişiler, *yeme sanatını* bilmeyen , ya da rüşvete tahammülü olmayan, prensip sahibi görevliler valiliğe yükselirlerdi. Fakat onlar da eli kolu bağlı kalırlar, bir iş göremezler, yani *yönetici* olamazlardı. Bütün iyi niyetleri, «etraf»larının, şahısların ve kuru-

luşların direnmesi karşısında etkisiz kalırdı. Vali doğru adamsa ve etrafını *idare* etmiyorsa, alt kademelerde bir çıkar zinciri kuranların hoşuna gitmezdi bu. Ayağını kaydırmak için her çareye başvurur, ne yapar yapar bunu başarırdı da. Yerine gelen yenisi de yemiyorsa, aynı entrikalar ona karşı da çevrilir, onun da ayağı kaydırılırdı, ta ki «anlayışlı» birisi bulunana. Bu sistem Abdülhamit zamanında doruğuna ulaşmıştı. Jön Türkler yönetiminin son döneminde de temelden kaldıramadı.

Şunu hemen ilâve edelim ki, Avrupa Türkiyesinin Müslim halkı da kötü yönetimden şikâyetçiydi. Ama bazı avantajlara da sahipti. Özellikle toprak beyleri, imtiyazlı bir yaşantı sürerlerdi. Ve onların boyunduruğu devletin hâkimiyetinden daha ağırdı. Ardı arkası gelmeyen isyanlar sadece bir siyasî ya da dinî kuruluş arzusunun değil, daha ziyade şiddetli bir sosyal kurtuluş arzusunun sonucuydu. Özellikle Makedonya'da toprak beylerinden nefret edilirdi. Doğuda olduğu gibi, Batıda da aynı marabalık, kölelik düzeni, bir çeşit feodal sistem yürürlükteydi. Makedonya topraklarının en güzel kısmı, hemen hemen fetih döneminden beri, beylerin tekelineydi. Geniş çiftliklerde üretimi yerli kiracı yapar, ama hiç bir zaman mültezim olamazdı. Bey, çiftliğini işleten köylüyü istediği gibi sömürürdü. Gereken parayı o verirdi köylüye. Köylü, bir kere borçlandı mı, artık yakasını kurtaramazdı. Çünkü %20, çok defa %40 faiz ödemek zorundaydı. Öder, öder, borcu bitmezdi. Gerçi ziraat bankaları vardı, ama bu bankalardan sadece beyler ve tek tük müreffeh Hristiyanlar yararlanabilirdi.

Kiracı, daha başka mükellefiyetlere de katlanmak zorundaydı. Hasattan sonra beyin payını onun istediği yere nakletmeye mecburdu (genellikle 80 - 100 km. uzaklıkta bir yer). Tarım âletleri ve hayvanların bakımı kendi üzerindeydi. Bey, sadece tohumluk verirdi. Kiracılardan her biri yılda dört araba odun verirdi beye, ve yıldan on gün *angarya* çalışırdı beye

ait başka bir toprak üzerinde. Beyin tahılını öğütme işlerine bakar, buna karşılık kendi ekmeklik buğdayını parasız öğüttürürdü ancak. Beyin başlıca sömürü aleti olan korucunun aylığını da ödemek zorundaydı. Tüm âşarı kendi payından öder, beyin payına dokunamazdı. Sömürü bununla da son bulmazdı. Köylü, ürünü kaldırıp ambarlayamazdı; beyin gelip devletin âşarını ve kendi payını almasını beklemek zorundaydı. Ama kendi payına düşen ürüne de sahip olamazdı. Kendi payını, genellikle tahıl ticaretiyle uğraşan beye satmak zorundaydı. Fakat bey, hasattan hemen sonra gelip almazdı ürünü. Bozulma, çürüme tehlikesi başgösterinceye kadar bekler, sonra çok ucuz fiyata alıp götürürdü. Köylünün ürününü almaya gelen mültezim üstelik bir de dış kirası alırdı.

Bu sistemi bir süre için de olsa yürürlükten kaldırmayı başarabilen yönetici Ağa Hüseyin Paşa, Abdülmecit tahta çıkınca Bulgaristan'a vali olarak atanmıştı. Paşa bilekli adamdı, bileği kuvvetli adam. Aklına koyduğu iş olağanüstü zordu. Bir yandan yapıyordu, bir yandan bozuyorlardı. Ama azimliydi. Yılmadı. Her şeyi tamamen düzeltemediyse de, halkı ezen, sömüren bütün imtiyazları, bu arada dış kirasını da kaldırdı. Emrini dinlemeyen bir beyin ibret olsun diye bütün dişlerini söktürmekte tereddüt etmediği ve dişsiz kalan beye, «Artık kimseden dış kirası isteyemezsin!» dediği rivayet edilir. Ne yazık ki, bu gibi yöneticiler az gelmiştir, ve halefleri hemen eski düzene dönmüşlerdir.

Bu feodal yaşantıya alışan beyler değişik, modern bir düzene katlanırlar mı, yoksa eski sistemi devam ettirmek umduyla Asya Türkiyesine mi göç ederler, ileride belli olacak.

Dokuzuncu Bölüm

Ayaklanma Dönemi

Makedonyalı köylüler kısım kısım sınırı geçip Bulgaristan'a doluşurken, 1885 başarısından cesaret alan Bulgarlar Doğu Rumeli'de yapmış oldukları hareketi Makedonya'da da tekrarlamak için bir ihtilâl örgütü kurmaya başladılar. Ayaklanma başarıya ulaştığı takdirde, Doğu Rumeli meselesinde olduğu gibi, Avrupa devletlerinin tasvibini elde edeceklerini umuyorlardı.

Bu ihtilâlcî teşkilâtın temelini atan, İmparatorluk sınırları içinde kalmış Bulgarların durumunu düzeltmek için Sofya'da toplanan Osmanlı Slavları Kongresidir. Bu Kongre 1893'te «Makedonya - Edirne Teşkilâtı»nı kurdu. Aslında ihtilâlcî, fakat ılımlı eğilimlere sahip bir kuruluştu bu. 1899'a kadar Sofya hükümetinin himayesi altında kaldı. Prens Ferdinand'ın ağır, ihtiyatlı, ancak emin sonuçlar için harekete geçen politikası örgütün üyelerini de etkiledi, onların faaliyetini gemledi. Avrupa'nın eğilimlerini örgütün yöneticilerinden çok daha iyi bilen prens, ayaklanmayı zamansız buluyor, başarısını garanti etmeden harekete geçmek istemiyordu.

Ne var ki, Makedonyalılar o kadar ince hesaplardan ve diplomasi oyunlarından birşey anlamıyorlar, ayaklanmadan başka yol görmüyorlardı. İhtilâlcî fikirler en fazla ordunun genç elemanları arasında yaygındı; bunlar da kesin harekete geçmeye sabırsızlanıyorlardı. En ateşlisi, teğmen Boris Sa-

rafof, nihayet bir çetenin başına geçip Osmanlı toprağına girdi, ufak Melnik şehrini birkaç saat süreyle işgal altında tuttu, sonra çekilmek zorunda kaldı. Bu eylemi sayesinde Bulgarlar arasında popüler oldu, Komite'de nüfuzu arttı. İhtilâl örgütü, onun telkinleriyle suikastler tertiplemeye başladı, tedhiş yaptı. Bulgar ihtilâlcilerini Osmanlı hükûmetine ihbar etmekle suçlanan Makedonyalı Ulah profesör Mihayilanu Bükreş'te öldürüldü. Gürültü koptu. Bulgar hükûmeti Sarafof'u ister istemez tutuklamak zorunda kaldı, fakat çok geçmeden salıverdi.

O zamana kadar, Bulgaristan'daki örgütün hareketsizliğinden bıkan Makedonyalılar bir «İç Örgüt» kurmuşlardı. Bu örgüt tüm Makedonya'da ve Edirne, Manastır vilâyetlerinde kök saldı. Lideri, Delçef adında bir komitacıydı. Selânik'te eylemleri yöneten bir Merkez Komitesi bulunuyordu. Makedonya ve Trakya (Manastır, Selânik ve Edirne vilâyetleri) sekiz ihtilâlcı sancağına bölünmüştü : Selânik, Manastır, Üsküp, Serez, Drama, Strumniça, Melnik ve Edirne. «İç Örgüt»ün mahkemeleri vardı, halktan vergi alır, karşı gelenleri, hainleri öldürtürdü.

Sarafof ve kafadarları bu «İç Örgüt»le elele verip genel ayaklanma hazırladılar. Bu arada, Sofya hükûmetine bağlı İhtilâl Komitesinin «Dış Örgüt»ü, ihtiyatlı politika çizgisinde kalarak «İç Örgüt»e karşı mücadeleye girişti. Aralarındaki mücadele vuruşmaya kadar gitti. Mart'ın 4'ünde, Fransa'nın Manastır konsolosu, hükûmetine, her tarafta gizliden gizliye ilkbaharda patlak verecek bir ihtilâlden bahsedildiğini rapor ediyor, aynı zamanda Rumların, bu hareketi kırmak için Osmanlı hükûmetiyle işbirliği yaptıklarını, ihtilâlcileri ihbar ettiklerini ilâve ediyordu. Sırlar ise tarafsız kalıyorlardı. Ama ihtilâl başarıya ulaşırsa onu desteklemeye hazırıldılar. 1902 yılının ilkbaharında, gerçekten ihtilâl patlak verdi. Çeteler sınırı geçip Osmanlı kuvvetleriyle çarpışmaya başladı. Bulgar hükûmeti zamansız görülen bu hareketi durdurmak için bü-

tün çabasını harcadı. Fakat Sarafof ve Stancef zamanı uygun görerek Grandük Nikola'nın itidal tavsiyelerine rağmen, hareketi geliştirmeye karar verdiler. İhtilâlcı kuvvetler Düyunu Umumî temsilcisini, âşar tahsildarını ve üç jandarmayı öldürdüler, Struma vadisinde 50 kişilik bir Osmanlı müfrezesini kuşatıp silâhlarını ve cephanelerini ele geçirdiler, erleri serbest bıraktılar.

1902 ihtilâli başladığı zaman, Avusturya ile Rusya 1897 antlaşmasına dayanan statükoyu savunmakta devam ediyorlardı. Fakat yeni tedbirlerin gerekliliğini de görmüyor değillerdi. Makedonya'daki ayaklanmalar bu gerekliliği ön plana çıkardı. Zaten Fransa reform taraftarıydı. Fransa'nın Selânik konsolosu, Makedonya'daki toprak rejimini, âşar sistemini, mültezimlik düzenini anlatarak, ayaklanmayı haklı gösteriyor, reformun mutlaka yapılması gerektiğini savunuyordu. Petrograd da aynı doğrultuda teşebbüslerde bulunuyordu. Transvaal'de işini bitiren İngiltere, Doğu'da aktif bir rol oynamaya pek hevesli görünüyordu. Rusya'nın Uzakdoğu'da ilerlemesinden kuşku duyuyordu. Ortadoğu'yu karıştırırsa Rusya'nın dikkatini Uzakdoğu'dan beriye çevirteceğini ve Hindistan'a yönelebilecek tehditleri uzaklaştıracığını hesaplıyordu. Bu niyetle, İngiltere de destekledi Fransa'nın teşebbüsünü. Bu teşebbüsün amacı, 1897 Avusturya - Rus anlaşması gereğince uygulanan tarafsızlık politikasını terkedip bir müdahale politikası gütmektir. Buna gerekçe olarak, yalnız Makedonya ayaklanması değil, bir Türk - Bulgar savaşı tehlikesi gösteriliyordu. Çünkü kış bastırınca çeteler Bulgaristan'a dönmeye başlamışlardı. Ama bahar geldiği zaman tekrar sınırı geçeceklerdi. Bulgaristan Prensi daha ne kadar dayanabilirdi kamuoyunun baskısına?

Fakat büyük devletler daha bir adım atmadan, Babîâli teşebbüsü ele aldı, özel talimatla Makedonya için bir genel müfettiş tayin etti, yardımcı olarak da iki komisyon kurdu. Komisyonlardan biri, müfettişin başkanlığında mahallinde in-

celemeler yapıp Makedonya'da yapılması gerekli reformları tespit edecek, öbür komisyon ise Babıâli'de kalarak birinci komisyonun tekliflerini inceleyecekti. Bu teşebbüsün, Almanya ve Avusturya tarafından hükümete teklif edilmiş olması çok muhtemeldir. Böylece, Babıâli, müdahale hakkına sahip iki devletten —Avusturya ve Rusya— Avusturya'yı kendi tarafına çekmiş oluyor ve Rusya'nın da işe karışmasını önlüyordu. İki hafta sonra, bu işte aracılık yapan Almanya komisyonunu alıyor, yani Bağdat demiryolunun imtiyazını kendisine veren fermanı elde ediyordu.

Makedonya'ya atanan genel müfettiş, Hüseyin Hilmi Paşa oldu. Midilli'li mütevazı bir ailenin çocuğu olan Hüseyin Hilmi Paşa, Şam'da parlak bir meslek hayatı geçirmiş, sonra Yemen'e vali olarak merkeziyetçi bir siyaset kurmuştu. Bu siyaset Arapların ayaklanmalarına yol açmış, bizzat Paşa bir Arap suikastçısının kurşununa hedef olmuş, vücudunda bu kurşunu taşıyarak dönmüştü Yemen'den.

Makedonya'ya genel müfettiş olarak atandıktan sonra, Paşa şu beyanatı vermişti: «Hristiyanların haline acıyorlar, bunda belki de haklıdırlar. Ama kim düşünüyor zavallı Türk köylüsünü? O, ses çıkarmaksızın, şikâyet etmeksizin ıstırap çekiyor. Tarlasını, ailesini köyünü bırakıp askere gidiyor, demiryollarını koruyor, çeteleri takip ediyor, Sultana itaat ediyor. Makedonya'nın düpedüz mahvıdır bu. Silâh altında tutulan bu 90.000 insan sadece tüketicidir, hiç bir şey üretmez. Eğer karışıklıklar olmasaydı, yılda 10.000 çocuk daha doğabilir ve hepsi de Sultanın sadık tebaaları olurdu. Avrupa ne istiyor? Reform mu? Pekâlâ. Ama önce bize reformları uygulayacak imkânı versin. Uzun tereddütlerden, müzakerelerden sonra, reform masraflarını karşılayacak olan %3 gümrük zammını zar zor kabul ettirebildik. Nihayet Türkiye'nin, üç vilâyete avantaj sağlamak ve ayaklanmayı bir mükâfatla teşvik etmek için kendini mahvetmesi istenemez.»

Hilmi Paşa aralık ayının 8'inde Selânik'e varıp göreve başlamıştı. Bir hafta sonra Fransa'nın İstanbul'daki maslahatgüzarı Makedonyalıların Bulgaristan'a göçünün artarak devam ettiğini, Bulgaristan'ın, kamuoyunu yatıştıramayacağını, çok vahim sonuçlar meydana geleceğini bildiriyordu. Fransa Dışişleri Bakanı Bay Delcassé, Petrograd'a başvurdu; Çarı, Avusturya ile birlikte daha kesin tedbirler almaya ikna etti. Rusya Dışişleri Bakanı Kont Lamsdorf Viyana'ya gitmek için yola çıktı, fakat önce Sofya ve Belgrad'a uğradı; amacı, ihtilâl hareketine son vermeleri için Bulgar ve Sırp hükümetlerini kandırmaktı. İki hükümet de baş eğdi. Bulgar Başbakanı Bay Danef çeteleri silâhsızlandırdı; şeflerini hapsedti, yahut ülkeden çıkardı; çetelerin geçmesini yasaklamak için her tarafa nöbetçiler koydu; ılımlıları da, aşırıları da gemledi; iki örgütün liderlerini, Mihailovski'yi, Zonçef'i, Stançef'i, albay Yankof'u, v.s. adalete teslim etti. 21 şubat 1903'te Avusturya ile Rusya, 1897 antlaşması esasına dayanarak yeni bir proje hazırlayıp Babıâli'ye sundular. Buna göre, genel müfettiş, görevine devam edecek, büyük devletlerin tasvibi olmadan geri çağırılmayacak, askerî kuvveti Saray'a danışmadan istediği gibi kullanabilecek, valiler onun emrine tabi olacaklar, polisi yeni baştan teşkilâtlandırmak için «yabancı uzmanlar» getirtilecek, her bölgenin Hristiyan nüfusuyla orantılı olarak Hristiyan polisler atanacak, Hristiyan nüfusun çoğunluk teşkil ettiği yerlerde korucular Hristiyan olacaktı. Vilâyetlerden her biri Osmanlı Bankasının denetimi altında malî bağımsızlığa kavuşacaktı. Âşar usulü değişecekti.

Sunulduktan dört gün sonra, Babıâli bu projeyi kabul etti ve «Rumeli eyaletine ilişkin tamamlayıcı talimat» adı altında 2 nisanda yayınlattı.

Makedonyalılar kayıtsızlıkla karşıladılar bu tasarıyı. Onu yetersiz sayıyorlardı. Arnavutlar ise bilâkis çok taviz verildiği kanısındaydılar. Hoşnutsuzluklarını fiilen de ifade etmek ve projenin uygulanmasına engel olmak için Arnavutlar da bir

ayaklanma hareketine başladılar, İpek'te ve Diakova'da toplanıp Hristiyan Sırlara saldırdılar. Reform fermanlarının tabii sonucuydu bu; Girit'te de hep böyle olmuştu.

Arnavutlar İpek ve Diakova'dan Mitroviça'ya indiler, şehri kuşattılar. Onlara karşı top kullanmak icap etti.

Bulgarlar, Arnavutların ayaklanmasına ikinci ve daha yaygın bir ayaklanma denemesiyle karşılık verdiler. 1903 yılının yaz ayları baştan başa, Makedonya'yı ve Edirne vilâyetini, özellikle kıyı kesimini savaş meydanına çeviren çarpışmalarla geçti. Fransa'nın İstanbul elçisinin 11 ağustos tarihli raporuna göre, asilerin 30.000 kişi olduğu tahmin ediliyordu, ve hepsi de iyi silâhlanmıştı. Kruşevo köyü, askerî kuvvetlerin kuşatmasına rağmen, bir hafta asilerin elinde kaldı. Manastır'dan Kırk Kilise'ye kadar her yer alevler içindeydi. Boris Safof, sınır boyunda bizzat çete savaşı yapıyordu. Çeteler sadece Türklere yahut Türk müesseselerine saldırmıyorlardı. Yabancılarla, özellikle Almanlara ve onların müesseselerine de bombalar atıyor, suikastler tertip ediyorlardı.

Çete savaşının şiddeti arttıkça, bir Türk - Bulgar savaşı ihtimali de büyüyordu. Bulgaristan hazırlıksız değildi. Bay Danef'in temkinli siyaseti, kamuoyunun baskısı karşısında iflâs etmiş, Makedonyalılar lehine daha etkin harekete girişmeye taraftar olan Stanbulofcular (Petrof - Petkof kabinesi) iktidara gelmişti. Fakat Avrupa devletlerinin eğilimi Türkiye lehineydi. Ve Sultan Abdülhamit, 1897'de Yunan ordusunu ezdiği gibi Bulgar ordusunu da yeneceğine inanıyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa, Saray'la Avrupa arasında kalmıştı. Ne ayaklanmanın, ne de tenkil hareketinin önünü alabiliyordu. Arnavutların ayaklanması başka bir tehlikeyi de içeriyordu : Sultan, korunmasını Arnavutlardan kurulu muhafız birliğine tevdi etmiş olduğundan, bu unsuru hoşnutsuz kılmak istemezdi. Ağustos ortalarında, Manastır'daki yabancı konsoloslara karşı genel bir katliam bekleniyordu. Fransız el-

çisi Babiâli'ye, özellikle Fransa konsolosunun tehlikede bulunduğunu, böyle bir suikastın Osmanlı hükûmetine ağır sorumluluk yükleyeceğini ihtar etmişti.

Bulgar ayaklanması büyük devletlerin sempatisini kazanmamıştı gerçi, ama Avusturya - Rus anlaşmasının Makedonya'ya barış getiremeyeceği kanısını güçlendirmişti. İngiltere ile Fransa daha sert tedbirlere taraftardı. İngiltere Kralı Edward mayıs ayında Paris'i ziyaret etmişti. İngiltere'ye yakınlığıyla tanınan bay Delcassé hâlâ Fransa Dışişleri Bakanıydı. İngiltere ve Fransa hükümetleri özellikle Doğu sorunları üzerinde aynı görüşleri paylaşıyorlardı. O sıralarda Rusya'da da İngiltere lehine bir hareket vardı. Bir İngiliz - Rus yakınlaşması muhtemel görünüyordu. Ne var ki, Çar'ın çevresinde bulunanlar bu yakınlaşmayı hoş görmüyorlardı. Sonra, Rus taraftarı Danef kabinesinin düşmesi ve Rus aleyhtarı Stanbulofçuların iktidara geçmesi, Rusların Bulgaristan'a yardım etmeye yanaşmaması için sebeplerdi. Nitekim, barışı imkânsız kılan Türkler değil, Bulgarlardır diyerek Avusturya'dan başka bir devletle işbirliği yapmayı reddetti. İngiltere ile Fransa bu fikirde değillerdi. Bay Delcassé, Avrupa'nın kontrolü olmadan hiç bir reformun uygulanamayacağını savunuyordu. İngiltere de aynı görüşü ileri sürüyordu.

Bu itibarla, Avrupa'nın Türkiye aleyhine yeni bir anlaşmaya varmasından korkuluyordu. Tehlikenin ciddiyetini gösteren bir belirti de, 1903 yılı süresince aynı zamanda hem İngiltere'de hem Fransa'da, hem İtalya'da Türk aleyhtarı mitinglerin yapılmasıydı.

Bu defa da Babiâli olayların üstüne gitti. Avrupa'nın baskı yapmasını beklemeden, bir dış baskıyı gereksiz kılan adını attı : Sofya ile doğrudan müzakerelere girişti. Bol vaadde bulundu. Önce, bütün Makedonyalı ihtilâlcilere genel af çıkaracaktı. Sonra, Makedonya'nın yönetimine Hristiyanlar da katılacaktı. Polis teşkilâtı karma olacak, okullar ve kilise-

ler serbest olacak, reformun uygulanmasına nezaret edecek bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyonun yarısı Türklerden, yarısı da egzark tarafından atanmış ve Sultanın onayından geçmiş Bulgarlardan kurulu olacaktı. Bulgaristan bu vaadlere güvenmedi ve eylülün 23'ünde Türkiye'nin önce bastırma hareketine son vermesini, Bulgaristan'a sığınmış Makedonyalıları masraflarını kendisi ödeyerek yurtlarına iade etmesini, seferberliği durdurmasını ve sınıra yığdığı kuvvetleri geri çekmesini şart koştu. Buna karşılık, Bulgaristan da ihtiyatları silâh altına çağıran seferberlik kararnamesini iptal edecekti. Kısa bir süre sonra Babıâli daha da ileri gitti: Avusturya ve Rusya sefirlerine, genel müfettişe yardımcı olarak yalnız Türklerden ve Bulgarlardan değil, bir Bulgardan, bir Rumdan, bir Ulahdan, bir Sırpstan ve bir Türkten kurulu bir komisyon teşkil etmeye söz verdi. Birbirine düşman unsurlardan meydana gelen böyle bir komisyonun hiç bir zaman anlaşıp iş görmeyi başaramayacağını Babıâli pekâlâ bilirdi.

2 kasım 1903'te, Avusturya ve Rus dışişleri bakanları buluşacak, Makedonya hakkında yeni ve daha pratik tedbirler alacaklardı. Daha görüşme yapılmadan, İngiliz hükümeti Viyana elçisine, kararlaştırılacak tasarıya temel teşkil edecek bazı telkinler ulaştırmasını arzuladığını bildirdi. İtalya'nın da tasvip ettiği bu yazılı telkinler oldukça sert bir üslûpla kaleme alınmıştı. İngiliz hükümeti şöyle diyordu : «Kanımızca, uygulanması Türk hükümetine tabi ve yabancı kontrolden masun bir Türk valiye bırakılmış hiç bir tasarı tatmin edici sonuç veremeyecektir.» Londra hükümeti ne Balkan devletleriyle, ne de Berlin antlaşmasını imzalayan devletlerle hiç bir ilişkisi olmayan bir Hristiyan vali atanmasını yahut da bir Türk vali atayarak ona Avrupalı yardımcılar verilmesini telkin ediyor, bu yardımcılardan seçilmesini Rusya'ya ve Avusturya'ya bırakıyordu. Ayrıca İngiliz hükümeti, polis teşkilâtını yeni baştan kurmak için gerekli sayıda Avrupalı subay ve astsubayın atanmasını, disiplinsiz askerin Makedon-

ya'dan geri çekilmesini, Makedonya'da faaliyet gösteren Osmanlı kuvvetlerine altışar subay verilerek bu kuvvetlerin hareketlerinin kontrol altında tutulmasını ve karışıklıklardan zarar gören halklara para yardımı yapılmasını öneriyordu.

İngiliz hükümetinin bu önerilerinin ne rol oynadığını anlamak için, hazırlanan tasarının başlıca önerileriyle karşılaş-tırmak yeterlidir :

a) Hilmi Paşa'ya yardımcı olarak Avusturyalı ve Rus siyasi komiserler atanacak; bunlar her yerde genel müfettiş refakat edecekler, Hristiyan halkların ihtiyaçlarına dikkatini çekecekler, mahallî makamların yolsuzluklarına işaret edecekler, İstanbul'daki yabancı elçilerin bu hususta öne sürecekleri tavsiyeleri bildirecekler ve ülkede cereyan eden olayları kendi hükümetlerine iletecekler. Sözü geçen komiserlere kâtipler ve tercümanlar yardımcı olarak verilecek, bunlar da Makedonya bölgesinde teftişler yapmaya, Hristiyan köylerinin halkını sorguya çekmeye ve mahallî makamları denetlemeye yetkili olacaklar. Siyasî komiserlerin görev süresi iki yıl olacak.

b) Polisi teşkilâtlandırma işi, «Osmanlı hükümetinin hizmetine girecek» Avrupalı bir generale tevdi edilecek, ayrıca Avrupalı subaylar kendi bölgelerinde eğitimci ve teşkilâtçı olarak görev yapacaklar, sadece polise değil, askerlere de nezaret edecekler.

c) Ülkede sükûnet geri gelir gelmez, Türk validen idarî bölgelerin toprak sınırlandırılmasının değiştirilmesi talep edilecek.

d) İdarî ve adlî kuruluşlar yenilenecek, Hristiyanlara da açılacak, mahallî muhtariyet daha belirgin hale getirilecek.

e) Başlıca merkezlerde eşit sayıda Müslüman ve Hristiyan üyelerden müteşekkil komisyonlar kurulacak, karışık-

lıklar sırasında işlenen siyasî ve âdi suçlar soruşturulacak; bu komisyonlara Avusturya ve Rusya konsolosları da katılacaklar.

f) Karışıklıklardan zarar gören Hristiyanlara tazminat verilecek veya yardım edilecek.

g) Türkler tarafından yakılan köylerin halkı bir yıl süreyle vergiden muaf tutulacak.

h) Şubat ayında vaadedilen reformlar derhal uygulanacak.

i) *İlâve*'ler (ikinci sınıf ihtiyatlar) terhis edilecek ve artık katiyen başıbozuk gruplar kurulmayacak

Gürülüyor ki, yeni Avusturya - Rus tasarısı aslında İngilizlerin telkinlerine dayanan bir anlaşmaydı.

Tahmin edileceği üzere, Sultan Abdülhamit bu tasarının bütün maddelerini reddetti, çünkü hükümler haklarını halledar ediyordu. Ayrıca Sultan, Hilmi Paşa'nın aldığı mükemmel tedbirlerin bu maddelerin büyük kısmını gereksiz kıldığını söylüyor, delil olarak da yolsuz iş gören binden fazla memuru azlettiğini ileri sürüyordu. Avusturya ve Rus elçileri ikna edilmiş görünmediler. Bu tasarımı kabul etmediği takdirde Osmanlı hükümetinin, büyük devletleri, Makedonya'ya bir Hristiyan vali atamak zorunda bırakacağını Babıâli'ye hissettirdiler. Bu tehdit Sultanı uyardı. Abdülhamit, prensip olarak dokuz maddeyi kabul etti, fakat ayrıntılar üzerinde müzakerelere girişme hakkını mahfuz tuttu. Avusturya ile Rusya elçileri, sadece tasarının kabulünü gözönüne aldılar, yeni müzakerelere girişmeksizin, Hilmi Paşa'ya yardım edecek olan iki siyasî komiseri tayin ettiler. Abdülhamit yılmadı, komiserlerin görevine itiraz etti, sonra da polis komutanına itiraz etti: Bu göreve bir Almanın gerilmesini istiyordu. Büyük devletler Alman generalini değil, İtalyan generali Degiorgis'i tayin ettiler. Kendisine, polis teşkilâtının

talim ve terbiyesiyle uğraşacak beş subay refakat ediyordu. Bunlar 1904 baharında göreve başladılar. Avusturyalı subaylar Üsküp'e, İtalyanlar Manastır'a, Ruslar Selânik'e, Fransızlar Serez'e, İngilizler Drama'ya yerleştiler. Yalnız Almanya bölge seçmedi, tek bir subay gönderdi; bu subay, Selânik polis okuluna müdür oldu.

Bu sırada Rus - Japon savaşı çıktı. Rusya bütün dikkatini Uzakdoğu'ya çevirdi; Fas sorunu da İngiltere'yle Fransa'yı ve Almanya'yı meşgul etti. Babiâli bu uluslararası bunalımlardan yararlanıp Makedonya için kararlaştırılmış reformları uygulamadı. İstanbul - Sofya ilişkileri tekrar gerginleşti. Büyük devletler kendilerini bir kez daha Türk-Bulgar savaşı tehlikesiyle karşı karşıya buldular. Oysa hepsi de ne pahasına olursa olsun barışı muhafaza etmek zorundaydı o günlerde. Babiâli'ye baskı yapıp Bulgaristan'la 26 mart anlaşmasını imzalamaya zorladılar. Bu anlaşma gereğince Bulgaristan çetelerinin kurulmasına mani olmayı, Bulgaristan'a sığınan çetecileri cezalandırmayı, patlayıcı ve zehirleyici maddelerin Türkiye'ye sokulmasını yasaklamayı vaadediyor, Türkiye de askıda kalmış reformları gerçekleştirmeyi taahhüt ediyordu.

Reformlar bir kere daha kâğıt üzerinde kaldı. Yabancı subaylar hükümetlerine raporlar göndermekle yetindiler. Bulgar çeteleri faaliyetlerine yeniden başladılar.

Onuncu Bölüm

Reval Görüşmesine Doğru

Makedonya'daki idarî bölgelerin sınırlarını baştan çizmeyi öngören (c) maddesinin uygulanmasına hazırlık olarak, Rum, Bulgar, Sırp, Rumen eylemciler kiliseleri, okulları, vakıf mallarını birbiri elinden kapmaya, birbirini boğazlamaya başladılar tekrar. Tabîî ki, bu ortamda reform sözü edilemezdi artık.

Fakat büyük devletler bu kanlı çatışmalardan kaygılanmaya başlamışlardı. İngiltere ile Fransa arasındaki «İyi Niyet Anlaşması»nın mimarlarından olan Lord Lansdowne 1905 yılı aralık ayında İngiltere'nin Viyana ve Petrograd elçilerine, reformlar için Türkiye'ye baskı yapılması gerektiğini yazmıştı. İngiliz hükümetine göre bu baskı sadece Avusturya ve Rusya tarafından değil, Berlin antlaşmasını imzalayan bütün devletlerin işbirliğiyle yapılmalıydı. Altı gün sonra Avusturya ve Rusya'nın İstanbul elçileri, İngiltere'nin yapacağı müracaatı önleyerek, Babiâli'ye bir nota verip Makedonya'da bir takım malî reformların yapılmasını istediler. Bu nota, Rus - Avusturya görüşüyle İngiliz görüşünü birbirine karşı çıkararak ağır bir uluslararası bunalıma yol açtı. Rusya ve Avusturya hükümetleri malî reform teklif etme hakkının kendilerine ait olduğunu ileri sürüyor, Lord Lansdowne ise bu hakkı reddediyor, diğer büyük devletlerin de Doğu'da aynı derecede menfaatleri bulunduğunu, dolayısıyla aynı haklara

sahip olduklarını söylüyordu. Elbette ki, Babîâli ne İngiliz görüşünü kabul edebilirdi, ne de Makedonya'da malî reform yapılmasını talep eden 17 ocak tarihli Avusturya - Rus notasını. Devletler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanıp Avusturya - Rus tasarısını suya düşürmeyi uman Babîâli, kendi teşebbüsüyle doğrudan doğruya Osmanlı Bankasıyla bir malî reform mukavelesi aktetti. Mukavele, 3 mart tarihinde Avrupa kabinelerine bildirildi. Ne Avrupa devletlerinin tasvibine, ne de onların murakabesine lüzum kalıyordu. Almanya, Osmanlı hükûmetine dostane bir destek sağlamış olmak amacıyla Babîâli'nin tasarısını derhal kabul etti. Fakat bu tutum ters sonuç verdi. Fransa'nın İstanbul elçisi Bay Constant firsattan yararlanarak öteki sefirlere 17 ocak Avusturya - Rus tasarısından vazgeçilmesini, onun yerine Babîâli ile Osmanlı Bankası arasında aktedilen ve Almanya'nın tasvibine mazhar olan mukavelenin uygulanmasını önerdi. Bay Constant, mukaveleye eklenecek bir ilâve madde ile, Makedonya'daki malî durumun denetimini yalnız Avusturya ile Rusya'nın değil, Doğu'da menfaatleri bulunan altı büyük devletin sağlamasını öngörüyordu. Fransız elçisi, bu diplomatik ustalık sayesinde hem İngiltere'yi tatmin etmiş oluyor, hem de Almanya'yı ister istemez Türkiye aleyhine bir Avrupa anlaşmasına dahil ediyordu. Rus hükûmeti bu çözüm şeklini kabul etti, Avusturya kabinesinin onayını da kazandı. Anlaşma hemen imzalandı, 9 mayısta altı büyük devletin elçileri tarafından Babîâli'ye sunuldu. Hükûmet bu tasarıyı prensip olarak bile kabul etmedi. 24 haziranda, devletler yeni bir nota verdiler. Babîâli ancak 10 temmuzda cevap verdi, tasarıyı kesin olarak reddetti. Gerekçesi şuydu: Malî delegelerin atanması Osmanlı Devletinin hükûmranlığını yokedecekti. Avrupa devletleri bu gerekçeyi kabul etmediler, kendi başlarına dört malî delege tayin ettiler, biri Alman, biri İngiliz, biri İtalyan, biri de Fransız. Bu dört delege, Avusturyalı ve Rus siyasî komiselere ve Hilmi Paşa'ya yardım edeceklerdi.

Babîâli bunları reddetti; devletler yeni notalar verdiler. Nihayet altı devlet, Sultanı bir deniz gösterisiyle zorlamaya kalkıştılar. Son anda Almanya gösteriye katılmaktan vazgeçti. Diğer beş devletin zırhlıları Pire'de toplandılar, Avusturyalı Amiral Ritter'in kumandası altında harekete geçerek 7 ekimde Midilli gümrüğünü, postahane ve telgrafhanesini işgal ettiler ve Lesbos'a doğru yola çıktılar. Sultan Abdülhamit, Almanya'nın tavsiyesi üzerine taviz vermeyi kabul etti, şu şartla ki, malî delegelerin görev süresi iki yıl olacak, aralarında bir de Türk bulunacak, «delege» diye değil, «danışman» adıyla anılacaklardı. Devletler, Osmanlı hükümrânlığının itibarı olarak korunmasına itiraz etmediler, çünkü Sultan, taleplerini kabul ediyordu. Malî «danışman»lar 23 aralık 1905'te göreve başladılar. O zamana kadar Babîâli, Hilmi Paşa'nın Degiorgis (Paşa) in ve Avrupalı suvay ve sivil müfettişlerin görev sürelerini iki yıl uzatmıştı.

Bu arada çete hareketi epeyi durulmuştu. Makedonya yerlileri ayaklanmalardan çok zarar görmüşler, çok çekmişlerdi. Bunun sonucu olarak, Makedonya hakkında çetelere karşı bir akım başgöstermişti. Bu karşı akımı gören çeteciler de daha ılımlı ve ihtiyatlı hareket etmeye başladılar. Ayrıca, bir çok ihtilâl lideri de ya çarpışmalarda vurulmuş, ya da tutuklanmıştı. Liderler arasında da çatışmalar oluyordu. Nitekim, ünlü Boris Sarafof 1907'de Bulgar ihtilâlcilerin kurşunuyla öldürüldü. Bu durumdan yararlanarak, ciddi reformlar da yaparak, Makedonya'yı sükûna kavuşturmak imkânı doğuyordu. Ama hükümet bu fırsatı kaçırdı. Reformlar yine uygulanmadı. Avrupalı «gözlemci»ler hiç bir yarar sağlamadılar. Polis teşkilâtı etkisiz kaldı. Malî delegeler de güçsüzlüklerini itiraf ettiler. Vergi tahsilâtı bir türlü düzene sokulamıyordu. Arnavutlar bazı vergileri ödemeyi reddediyorlar, silâhla karşı koyuyorlardı tahsildarlara. Makedonya'nın özellikle adli teşkilâtı yürekler acısıydı. Adaletin adı vardı sadece. Rüşvet geçer akçeydi. Adalet görevlilerini yermek de

mümkün değildi, çünkü maaşlarını alamazlardı, açıktan geçimlerini sağlamadıkları takdirde açlığa mahkûmdular. Bu durumu Lord Lansdowne 1904'ün sonlarına doğru Babıâli'ye gönderdiği bir notada belirtiyor, o yıl Selânik vilâyetinde yargıçların maaşlarının ancak yarısını alabildiklerini açıklayarak bu duruma mutlaka bir çare bulunmasını öneriyordu. 1907'de İngiltere aynı öneriyi bu defa da Avrupa devletlerine yaptı. Kral VII. Edward 1907 yılının ağustos ayında Avusturya ve Alman İmparatorları ve Fransa Cumhurbaşkanı Clémenceau ile görüşüp Babıâli üzerine yapılacak yeni bir baskının bu adli reformun kapsamını kararlaştırmıştı. Fakat hiç bir devlet Avusturya - Rus işbirliği ve uzlaşmasını hiçe saymak istemediğinden, Doğu Sorunu hakkında girilecek yeni teşebbüsleri yine bu iki devlete bıraktılar. 1907 yılının ağustosunda, Viyana ile Petrograd adli reform tasarısını hazırlamaya koyuldular. Bir süre sonra tasarı büyük devletlerin İstanbul'daki sefirlerine tevdi edildi; sefirler tasarı üzerinde uyuştuktan sonra derhal uygulama talebiyle Babıâli'ye sunacaklardı. Onlar görüşedursunlar, uyanıklığını hiç kaybetmeyen Abdülhamit, tasarının bir suretini ele geçirmiş ⁽¹⁾ ve sefirler daha anlaşmaya varmadan ayrılık tohumları ekmeye başlamıştı. Bu, onun için zor bir iş değildi. Çünkü Avrupalı sefirlerin Osmanlı İmparatorluğunun halkları için mutluluk talep etmelerinin insan sevgisinden ileri gelmediğini, kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet ettiklerini çok iyi bilirdi. Ağustos 1907'de İstanbul'daki sefirlerden özellikle üçü —Fransa, İtalya ve Almanya sefirleri— birer ticaret temsilcisi gibi davranmaya başlamışlardı. Abdülhamit ufak lokmalar atarak büyük lokmalar koparma yöntemini uygulamaya koyuldu. Tasarının bir örneğini erkenden eline geçirmiş olduğundan,

(1) İtalyan basını, Alman hükümetini tasarının suretini Babıâli'ye vermekle suçladı. Kölnische Zeitung'un bir yalanlaması bu husustaki şüpheyi gideremedi.

buna bol vakit buldu. Tasarı, sefirlere ağustosun başında yollanmıştı; Babıâli'ye ekimde verilecekti. Sultan, önce İtalya'daki Ansaldo gemi tezgâhlarıyla bir mukavele aktetti; Osmanlı devleti hesabına 350.000 sterlin değerinde bir savaş gemisi yapılacaktı. Sonra, Fransız sefirin ağzına bir kaç madden imtiyazı attı; ayrıca, Osmanlı Bankasıyla da doğrudan doğruya Fransız sermayesinin yararlandığı bir istikraz anlaşması imzalandı. Almanya'nın da talepleri vardı. O günlerde üç teşebbüsle ilgileniyordu: Karaköy köprüsünün yapımı, Konya ovasındaki bataklıkların kurutulması ve Anadolu demiryolu imtiyazının genişletilmesi. Üç teşebbüs de başarıya sonuçlandı. Tabii Avusturya da pay istedi. Avusturya'nın Doğu Demiryolları Şirketi, Osmanlı hükümetiyle anlaşmazlık halindeydi. Avusturya sefirinin mütracaatları üzerine, Sultan, şirketi tatmin etmeyi vaadetti, gerçekten sözünü tuttu, Avusturya da kazanılmış oldu. Sonsuz istişarelerden sonra sefirler kesin redaksiyon için masa başına oturunca görüldü ki, hepsi de mutabık oldukları halde, Rus ve İngiliz sefirleri hariç, hiç biri acele etmeye yanaşmıyordu. Ağızlarına birer parmak bal çalınan büyük devletlerin temsilcilerinin daha başka bekledikleri de vardı. Bu yüzden, Sultanı kaygılandıran, kasıtlı haberler uçuruluyordu Avrupa'da.

Tam o sıralarda (ekim 1907) Makedonya'da görevli Avrupalı subaylar, yıllık raporları hazırlayarak, Sultandan yeni lokmalar koparma imkânını verdiler sefirlere. Yabancı subaylar deliller ileri sürerek Makedonya'daki polis teşkilâtından yakınıyorlar, daha temelli reformlar istiyorlar ve teşkilâtın genel müfettişe karşı bağımsız olmasını öneriyorlardı. Askerî ve sivil görevlilerin maaş alamadıkları da kaydedilen raporda, gümrük resmine %3 zam yapıldığı halde, bu gelir fazlasının (anlaşma uyarınca) %75'inin Makedonya'nın ihtiyaçlarına tahsis edilmediği, bu yüzden Hilmi Paşa'nın eli kolu bağlı kaldığı yazılıydı.

Sefirler durumu Babıâli'ye bildirdiler, reform işinin daha ciddi tutulmasını istediler. Abdülhamit, kendine özgü başka bir yöntem uyguladı. Yabancı sefirler arasında hiç tavize yanaşmayan iki kişi vardı: Rus ve İngiliz sefirleri. Abdülhamit onların dikkatini Makedonya'dan başka yöne çevirmek için İran sınırından Urmiye bölgesine asker geçirdi, aynı zamanda hem Mezopotamya'da, hem Ermenistan'da Kürtleri kullanarak sözde Ermeni ihtilâlcisi kovaladı. Tabii asıl gayesi İngiliz-Rus tehlikesini Makedonya'dan Küçük Asya'ya aktarmak, onları Doğu'da oyalamaktı. Fakat Alman ve İtalyan sefirleri, büyük devletlerin kaçınılmaz müdahalesine meydan vermemek için Doğu illerinde sulh ve sükûnu yeniden kurmasını ve hattâ bazı reformlar yapmasını sağlık verince, başlattığı hareketi çabuk durdurdu.

Herşeye rağmen, Makedonya'da adli reformlar yapmaya ilişkin Avusturya - Rus tasarısı ekimde sunuldu. Abdülhamit o zaman bu tasarıya karşı çok daha geniş kapsamlı bir reform tasarısı çıkardı. Bu reform yalnız Makedonya'da değil, tüm Avrupa Türkiyesinde uygulanacaktı. Adli reformun sürünce mede kalmasında çıkarı olan dört devlet, Sultandan yeni birşeyler koparmak umuduyla bu karşı öneriyi incelemeye karar verdiler.

Onlar inceleyedursun, Abdülhamit yeni bir problem daha attı ortaya : Durumun düzeldiğini, Mürtsteg tasarısının uygulandığını ileri sürerek yabancı komiserlere ve subaylara gerek kalmadığını bildirdi, geri çekilmelerini talep etti. İki yıllık görev süreleri 1906'da uzatılmıştı ve 1908'in martında son buluyordu. Tarım ve Madenler Bakanı Selim Paşa Avrupa başkentlerinde Osmanlı görüşünü izah etmek göreviyle İstanbul'dan ayrıldı. Pazarlık başlamıştı, ve konusu, Avrupalı görevlilerin uzaklaştırılmalarından çok, adli reformun reddiydi. Avusturya olsun, diğer devletler olsun, adli reform talebini gevşetmişlerdi. Karşılık olarak, Abdülhamit te Av-

rupalı görevlilere karşı muhalefetini gevşetiyordu. Sultana ve dolayısıyla devletin siyasetine yön veren, Alman sefiriydi o sırada; Avrupa hükümetleri nezdinde aracı rolünü oynuyor, İstanbul'daki sefirlerin faaliyetini idare ediyor, tabii bu arada kendi memleketinin de çıkarlarını kolluyordu. Nihayet 13 mart 1908'de Sultan, Makedonya'da görevli bütün yabancı askerî ve sivil temsilcilerin ve malî müfettişlerin görev sürelerini, değil yalnız iki yıl, gümrük resmini %3 artırma kararının sonuna, yani 12 temmuz 1912'e kadar uzatmayı taahhüt etti. Bu tavizi verirken, Alman sefirinden, büyük devletlerin artık bir adli reform sorunu ortaya atmayacaklarına dair teminat almıştı.

On birinci Bölüm

Temmuz İhtilâli

13 mart 1908'e kadar «Avrupa'da bir şey değişmemiştir». Avusturya Dışişleri Bakanı Baron Ehrenthal, Dışişleri Komisyonunda verdiği nutukta, Doğu'ya ilişkin Avusturya - Rus anlaşmasına son veriyor, Almanya ile birlikte izleyeceği yeni yolu gösteriyordu. Bakan, şöyle diyordu : «Balkanlardaki siyasetimiz gereğince, biz toprak kazanma peşinde değiliz. Balkanlarda bizim sadece uygarlaştırıcı ve ekonomik bir rolümüz vardır. Balkan ülkeleri önemli bir gelişmenin arifesinde bulunmaktadır. Mezopotamya'nın ve Küçük Asya'nın ekonomik hayata açılması Alman müteşebbis ruhunun bir eseri sayılacaktır hep. Başka büyük uygar devletler de Osmanlı İmparatorluğunda yeni ekonomik kaynaklar yaratmaya çalışmaktadır. Bütün bu teşebbüsler yeni ve çok önemli demiryollarının yapımıyla ilgidir ve büyük bir amaca, Batı ile Doğu arasında İstanbul ve Boğazlar yoluyla muazzam bir ekonomik mübadele yaratma amacına yöneliktir. Şüphesiz, İstanbul'un ötesinde bulunan ülkeler bu bakımdan büyük önem taşımaya namzettir. Fakat biz de, Bosna'nın işgalinden beri, bir Balkan devletiyiz. Dolayısıyla görevimiz ve amacımız, çağımızın ısrar ettiği özeilikleri iyi tespit etmek ve onlardan yararlanmak olmalıdır. Bu sözleri, bir demiryolu politikası öngördüğüm için söylüyorum.»

Baron Ehrenthal işte ansızın bu politikayı ortaya çıkarıyordu ve bunun yanında reform politikası artık anlamını kaybediyordu. Fakat önce demiryolu politikasının ne olduğunu açıklayalım. Ehrenthal, Bosna hattını Doğu demiryollarının Osmanlı hatlarıyla birleştirmek niyetinde olduğunu açıklıyordu. Bosna hattı Uvae'ye kadar uzanıyordu, Osmanlı hattı ise İstanbul - Selânik yoluyla Mitroviça'ya ulaşıyordu. Bu iki uç noktasını —Uvae ile Mitroviça'yı— birbirine bağlamak için Novi Pazar Sancağından bir demiryolu hattı geçirmek lâzımdı. Ehrenthal şöyle diyordu: «Bosna hattı Osmanlı hatlarıyla birleşince, ticaretimiz Saray Bosna'dan doğru Ege'ye, oradan da Akdeniz'e yönelecektir. Diğer taraftan, Türk ve Yunan hatlarının da kısa sürede bağlantı kurlmaları beklenmektedir. Bu suretle Viyana, Budapeşte, Saray Bosna, Atina ve Pire arasında ulaştırma sağlanacak ve bu hat Orta Avrupa ile Mısır ve Hindistan arasında en doğru yolu meydana getirilecektir.» Görülüyor ki, Ehrenthal 27 ocak nutkunda Avusturya'nın İstanbul sefirinin Uvae-Mitroviça hattının iznini koparmak için çaba harcadığını bildirirken, bir ekonomik emperyalizm tasarısını açıklamış oluyordu (').

Avusturya'nın hedefi «barışçı yollarla yayılma» idi şu halde, ve Bay Ehrenthal bunun gerçekleşebileceğine inanıyordu, çünkü o sıralarda Cezayir'de toplanan sefirler konseyi Fransa'nın Fas'a «barışçı yollarla nüfuz etme» politikasının meşru olduğunu ilân etmiş bulunuyordu. Kaldı ki, Avusturya'nın attığı bu adım Berlin antlaşmasında da öngörülmüş ve meşruluğu tanınmıştı. Antlaşmanın 25. maddesi şöyle der: «Bosna ve Hersek eyaletleri Avusturya - Macaristan tarafından işgal edilecek ve yönetilecektir. Avusturya - Macaristan hükümeti, Sırbistan ve Karadağ'ın ortasından Mitroviça'ya kadar uzanan Novi Pazar Sancağının yönetimini deruhte etmek istemediği

(') Abdülhamit, hattın yapımına izin veren iradeyi 30 ocakta çıkardı.

için, orada Osmanlı yönetimi devam edecektir. Ancak, yeni siyasî durumun korunması ve ulaştırma yollarının serbestisinin ve güvenliğinin teminat altına alınması amacıyla, Avusturya - Macaristan, eski Bosna eyaletinin bütün o kısmı üzerinde asker bulundurma ve askerî ve ticarî yollar yapma hakkını mahfuz tutar. Avusturya - Macaristan ve Osmanlı hükümetleri bu hususta ayrıntıları aralarında kararlaştıracaklardır.» Görülüyor ki, Bismarck gibi bir dâhinin temsil ettiği Alman ruhu, daha 1878'de, Selânik'e götüren yolu açık tutmuştu. Yeni hattın hareket noktası olan Uvae, Mitroviça'dan ancak 160 km. uzaklıktaydı. Osmanlı demiryolu hattı Mitroviça'dan başlar; bu hattın sermayesi ve yöneticileri Avusturyalı ve Almandır. Mitroviça'dan öteye, Doğu demiryollarının hattı, tarihî Kosova ovasından ve Şar dağı geçitlerinden Üsküp'e inerek Niş yoluyla Belgrad'dan uzanan hatla birleşir, Vardar kıyılarından Selânik'e ulaşır. Görüldüğü gibi Bay Ehrenthal'ın güttüğü demiryolu politikası Alman unsurun geleneksel politikası olan *Drang nach Osten*'den başka bir şey değildi, ve amacı Hamburg'u Selânik'e bağlayan bir yol sağlayıp Ege'ye, oradan da Akdeniz'e inmekti (1).

Bu konuda Abdülhamit'le görüşmeler yaparken Bay Ehrenthal otuz yıl evvel Berlin antlaşmasının tanıdığı haktan yararlanıyordu. Geçen otuz yıl içinde Novi Pazar Sancağını Avusturya'nın pençesinden kurtarmaya çalışmış olan Abdülhamit 1908'de Avusturya'nın taleplerine baş eğiyordu. Bunun nedeni, Makedonya reformlarını ve müfettişler sorununu suya düşürme arzusuydu.

(1) Yeni demiryolu Avusturya'yı, Macaristan'a bağımlı kalmaktan da kurtarıyordu. Avusturya, Doğu ile Budapeşte yoluyla bağlantı kurmaktaydı. Selânik'e ulaşmak için, Budapeşte - Belgrad - Niş hattından başka karayolu yoktu. Uvae - Mitroviça hattı yapılırsa Avusturya hem Macaristan'a, hem Sırbistan'a muhtaç olmaktan kurtulacak, günün birinde Macaristan ayrı bir devlet olsa bile Doğu'ya doğru atılım politikasına zarar vermeyecekti.

Bay Ehrenthal'in öne sürdüğü ekonomik genişleme bahanesi ardında siyasî amaçlar ve hattâ emperyalist umutlar yatıyordu. Barışçı yollardan yayılma, aslında, bir emperyalizm aracı, daha doğrusu emperyalizmin çeşitli şekillerinden biridir. Birkaç örnek verelim: Hindistan ve Mısır'da İngiltere; Fas, Cezayir ve Tunus'ta Fransa; Türkistan, Mançurya ve Moğolistan'da Rusya, bu şekilde yerleşmişlerdir. Demiryolu ise, bu biçim emperyalizmin en emîn aracıdır. Demiryolu, siyasî çıkarlarla özdeşleşen ekonomik çıkarları beraberinde götürür, bu çıkarların güvenliğine bahane teşkil eder ve gerçekleşmesini kolaylaştırır. Bay Ehrenthal'in ileri sürdüğü ekonomik gerekçeler de Avusturya'nın yeni politikasının niyetini gizleyemezdi tabii. Veliht Arşidük Franz - Ferdinand ve çevresindeki genç ve ateşli subaylar bu siyasetin temellerini daha 1902'de atmışlardı, fakat Avusturya - Macaristan'ın iç bunalımları onu uygulama fırsatı vermemişti. Şimdi iç ve dış güçlükler bertaraf edildiğinden, yeni siyaset resmen açıklanabiliyordu.

Bay Ehrenthal'in tuttuğu yeni yol, Doğu'yu egemenliği altına almak için yalnız demiryolundan değil, Makedonya'daki durumun sürüp gitmesinden de yararlanmayı öngörüyordu. Avusturya'yı reform siyasetine razı etmeye imkân yoktu artık. Abdülhamid'in gözüne girmeye son derece ihtiyacı vardı. Sonra, Avrupa Türkiyesinde hüküm süren kargaşalık da işine yarıyordu. İmparatorluğun çeşitli unsurları birbirini boğazlamalı, Müslümanlarla Hristiyanlar birbirini zayıflatmalıydı ki, iki tarafın da gücü ve direnci kırılsın, uygun dış şartlar ortaya çıkınca müdahale ve hattâ işgal imkânı açılsın Habsburg'ların önünde ve ne Müslümanlar, ne Hristiyanlar, müşterek Osmanlı yurdunu yabancıya karşı koruyabilsin.

O tarihte, Rusya da siyasî bir toparlanma dönemine girmişti. Uzakdoğu'da uğradığı ağır yenilginin tabii sonucuydu bu. Uzak diyarlarda girişilen maceralar kamuoyunun sempa-

tisini kazandırmamıştı hükümete. Mançurya ve Kore, Rus halkının gönlünü okşamıyordu. Bu nedenle halk, tahtın çevresinde kenetlenip yurtseverlik örneği vereceğine, ihtilâl hareketini desteklemişti. Hükümet bastırmıştı hareketi, ama halkın güven ve desteğini kazanmak da âcıl bir gereklilikti. Sallanmaya başlayan tahtı güçlendirmek için en iyi çare, tarihî geleneklere dönmek, Uzakdoğu yerine Yakındoğu politikasını benimsemek, yani Slav kardeşlerin yardımına koşmaktı. Bunun için başka nedenler, dış etkenler de vardı. Balkanlarda Avusturya - Rus siyasî işbirliği süresinde, Rusya nüfuzunu yavaş yavaş kaybetmiş, yerini Avusturya almıştı. Statükoyu koruma politikası Avusturya'ya yaramıştı. Rus devlet adamlarının istilâ emelleri yoktu artık Balkanlarda. Yeni doğan ufak devletler bağımsızlıklarına çok bağlıydılar. Kurtuluşları uğruna kan döktüğü o ülkelerde bir manevî nüfuz hakkı vardı ve bununla yetinecekti.

Tam o sırada Bay Ehrenthal'in nutku, Rusya'nın yüreğine su serpti. Avusturya - Rus anlaşmasından Rusya da kurtulmak istiyordu. Büyük bir fırsattı bu, çünkü Avusturya, demiryolu politikasını başarıya ulaştırmak için Sultanın suyunu gitmek zorundaydı. Yani reform işini uyutmaya çalışacaktı. Rusya da reformlara sahip çıkacak, hem Balkan devletlerinin, hem de Avrupa Türkiyesi halklarının sempatisini kazanacaktı.

Ne var ki, Rusya bu fırsattan gereğince yararlanamadı. Petrograd'ın resmî çevreleri ve basın sert tepki gösterdi Bay Ehrenthal'in nutkuna. İngiltere Kralı Edward da yıllık nutkunda Avusturya - Rus anlaşmasının son bulduğunu ilân etti ve fakat reform sorununun unutulamayacağını, bundan böyle bütün büyük devletlerin işbirliğiyle yürütüleceğini ihtar etti. Sağdan soldan saldırıya hedef olan Bay Ehrenthal yeni bir demeç vererek demiryolu politikasının reform tasarılarından vazgeçildiğini ifade etmediğini, diğer devletlerin reform

politikasını sürdürmekte serbest olduklarını söyledi. Eğer Rusya İngiltere ile ele verip reformlara sahip çıksaydı, çok şey değişebilirdi. Ama Rusya başka bir yol tuttu; Avusturya'nın demiryolu tasarısına karşı Tuna nehrinden Adriyatik'e kadar uzanan yeni bir demiryolu tasarısı çıkardı. Bu hat, yarımada'nın Slav ülkeleri arasında bir bağlantı olacaktı. Avusturya Mitroviça'ya mühendisler yollarken, Rusya ile Sırbistan Babiâli'ye başvurup Tuna - Adriyatik hattının imtiyazını istediler.

Bu tasarı Karadağ'la Bulgaristan'ı hoşnut bırakmadı, çünkü bu iki ülke yeni demiryolu hattından yararlanamıyordu. Bunun üzerine, Bulgaristan da Babiâli'den, Köstendil'de son bulan demiryolu hattını Kumanova yoluyla Üsküp'e kadar uzatma iznini rica etti. Böylece, Bulgar malları kolayca Selânik'e ulaşabilecek ve Bulgaristan Akdeniz'le bağlantı kurmuş olacaktı.

Aynı zamanda Sultana başka tasarılar da sunulmuştu. Yunanlılar Larisa hattını Selânik'e bağlamak istiyorlardı.

Abdülhamit, etrafında dolaşan ricacıların taleplerini ne red, ne de kabul ediyordu. Sözde ekonomik gelişme amacıyla sunulan bu çeşitli tasarıların altında siyasî amaçlar yatı­ tığını pekâlâ anlıyordu. Bu çeşitli tasarıların birbirini etkisiz kılacağını da biliyordu. Tasarı sahibi ülkeler hep anlaşmazlık halinde olacaklar, kendisi de kolayca direnebilecekti. Tabii bu demiryolu kavgası sürüp giderken, Makedonya'daki reformların sözü edilmiyordu artık.

Fakat sorunun tekrar ortaya atılması da kaçınılmazdı. Nitekim 3 mart tarihinde Sid Edward Grey büyük devletlere bir sirküler göndererek şu önerilerde bulundu :

1 — Üç Makedonya vilâyetine Osmanlı tabiiyetinde bulunan Müslüman veya Hristiyan bir genel vali atanacak, bu valiyi Sultan büyük devletlerin tasvibi olmadan azledemeyecek.

2 — Sultanın haysiyetini korumak için Makedonya'da görevli siyasî komiserler, malî müfettişler ve polis şefiyle işbirliği eden Avrupalı subaylar, Türkiye hizmetinde bulunan memurlar sayılacaklar.

3 — Jandarma sayısı artırılacak ve çetelerin takibinde asker yerine jandarma kullanılacak, aylıkları asker maaşından ödenecek.

4 — Askerin Makedonya'dan çekilmesiyle meydana gelecek boşluğu doldurmak için, Sultanın mülkünün bütünlüğünü ve iç güvenliğini büyük devletler garanti edecekler.

Görüldüğü gibi, bu tasarıda adli reform sözü geçmiyordu. İngiltere, büyük devletlerin bu konuda bir başarı elde edemeyeceğine inanmıştı. Sultana empoze ettikleri bütün reformlar onun siyasî hükümlanlığına hanel getiriyordu, ama adli reform doğrudan doğruya dini otoritesine darbe indirirdi. Makedonya, İmparatorluğun bir parçası olarak kaldığı sürece, Abdülhamit bu darbeyi yemeye razı olmayacaktı asla. Sultan, aynı zamanda Halifeydi. Türkiye'nin adli müesseselerinin temeli şeriattı. Şeriati Hristiyanların kontrolüne tabî kılmak, dini çiğnemek demektir. Dinle birlikte kendi halifelik sıfatı da çiğnenmiş olacaktı. Sultan, haklı olarak tahammül edemezdi buna. İngiltere aynı tehlikeye kendisi de maruz bulunmasaydı, belki umursamaz, adli reformda diretirdi. Fakat Hindistan'da milyonlarca Müslüman tebaası vardı. Türkiye'de İslâm dinine ağır bir darbe indirirse, Hindistan'da yankı bulurdu bu. İngiltere kendi sömürgesinde hoşnutsuzluk nedenleri yaratmaktan kaçınıyordu.

Buna rağmen, İngiltere'nin önerisi gene de kabul edilebilir cinsten değildi. Büyük devletlere tabi bir genel valinin atanması, Avrupa Türkiyesindeki askerlerin azaltılması talebi, Sultanın hükümlanlık haklarına tecavüz niteliği taşıyordu. Yabancı bir müdahale karşısında silâhı elden atan bir devlet,

egemenliğini kaybetmiş demektir. Sonra, devletlerin garantisi herhangi bir dış saldırıya mâni olabilir miydi? İngiltere'nin önerileri büyük devletlere de çok aşırı ve tehlikeli geldi ve hiç kimse uygulanmasını talep etmeye yanaşmadı. Esasen, asıl maksadı reform sorununu tekrar masaya getirmek olan İngiltere de ısrar etmedi. Abdülhamit, Avrupa devletlerinin İngiliz önerilerini reddetmesine sevindi elbet, fakat sevinci uzun sürmedi. 26 Martta bu defa Rusya tarafından yeni bir tasarı atıldı ortaya. Bu tasarı daha tehlikeliydi, çünkü adli reform sorununu hortlatıyordu. Ayrıca, genel müfettişin görevini yedi yıl daha uzatıyor, bütün kamu müesseselerini malî müfettişlerin yetkisine tabi kılıyordu. Siyasî komiserlerle malî müfettişler eşit yetkilerle donanıyordu. Sadece, Sultanın hükümlanlık haklarını kurtarmak için, siyasî komiserlerle malî müfettişler Osmanlı Devletinin hizmetine girecekler, Türk görevlileri olarak iş görecektlerdi. Yani Türk devlet memuru etiketi altında, Avrupa'nın yönetimini ve reformlarını yürütecekler, genel müfettiş de, Babîâlî tarafından atanmış olmasına rağmen, Avrupa devletlerinin temsilcisi haline gelmiş olacaktı. Bütün hükümet daireleri Avrupalı müfettişlerin kontrolü altına girecekti. Polis teşkilâtı da doğrudan doğruya Avrupalı uzmanların emrine tabi olacaktı. Köylerde, mütecavizlerle suçluları bulup yakalamak ve güvenliği korumak için mahallî gönüllü müfrezeleri kurulacaktı. Bu suretle halk kendi zabıta kuvvetlerini kendisi sağlayacaktı. Bu tasarımı önce İngiltere kabul etti, sonra sırayla Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya onaylarını bildirdiler. Balkan devletleri de kabul edince, Makedonya'da yapılacak reformlar fiilî aşamaya girmiş oldu.

Acaba Sultan razı olacak mıydı? Devletler umutluydu, çünkü Sultana itibarî bir hükümlanlık kalıyordu, ama, görünüş kurtarılmış oluyordu; yabancı temsilciler kararlarını Osmanlı hükümeti namına alacak ve uygulayacaklardı.

Ve birdenbire yeni olaylar büyük devletlerin Doğu politikasını altüst etti.

9 nisan 1908'de ansızın bir Trablusgarb sorunu çıkıverdi ortaya. Problem yeni değildi aslında. Çoktandır İtalya bir işgal hareketine zemin hazırlıyordu. O günlerde, Fransa'nın Fas'da egemenliğini yaydığını görünce, İtalya, vaktin geldiğini düşünerek, «barışçı yollardan genişleme» politikasını Trablusgarb'da uygulamaya niyetlendi. Büyük devletlerden hiçbirinin kendisine engel olmayacağından emindi.

Bu yeni belâ karşısında ne yapacaktı Abdülhamit? Belki kendisi de bilmiyordu bunu. İşte tam o sırada hiç ummadığı bir yerden kıymetli bir destek gördü. O tehlikeli günlerde, Trablusgarb Valisi, İmparatorluğun en dürüst askerlerinden biri olan Recep Paşaydı (Meşrutiyetin ilânından hemen sonra Harbiye Nazırlığına getirilen ve zamansız olarak vefat eden Recep Paşa). Bu adam, Trablusgarb'ı kurtardı ve buna en çok şaşan da Abdülhamit oldu. Recep Paşa, Sultanı sevmezdi. Valilik de lütuf olarak verilmiş değildi kendisine. Valiydi, ama, sürgüne gönderilmişti. Ancak, Nazım ve Fuat Paşalardan daha şanslıydı, çünkü etrafı casuslarla çevrili olmasına rağmen, nihayet valiydi, nispeten hareket serbestisi vardı Trablus'da. Yalnız, orasını terkedemezdi. Abdülhamid'in kısıtlamasından yalnız İtalyanlar kurtarabilirlerdi onu. Fakat Recep Paşa Jön Türklerdendi, Türkiye'nin bütünlüğünü ve bu bütün içinde Türk unsurunun üstünlüğünü koruma fikrine tüm benliğiyle sarılmıştı. Koyu milliyetçiydi. Türk toprağından ve haklarından en ufak bir fedakârlık bile infial yaratırdı onda. İstanbul'da Abdülhamit daha ne yapacağını kararlaştırmış değilken, Recep Paşa İtalya'nın hareketlerine karşı çok sert tepki gösterdi. Direnmeyi Trablus'tan değil, İstanbul'dan bekleyen Roma hükümeti şaşkına döndü. İstanbul Recep Paşa'nın hareket tarzını benimseyince, İtalyan donanması harekete geçti. Alman Başbakanı Roma'ya koştu, İtal-

yanların cengâverlik damarını yatıştırmaya uğraştı. Aynı zamanda Almanya'nın İstanbul sefiri de Bağdat demiryolunun en hayatî kısmı olan Toros hattının kefalet bedelini(her kilometre için 20.000 frank) Sultandan tahsil etti. Abdülhamit, kendisini rahatsız etmeyenlerin, cömertliğinden yararlanabileceklerini özellikle İngiltere ve Rusya'ya göstermek istemekteydi. Londra ve Petrograd hoşnutsuzluklarını gizlemediler. Fransa da Almanya'ya verilen tavizden zarar görüyordu, fakat onun da Ereğli kömür madenlerinde bir hesabı olduğundan ses çıkarmadı.

10 haziranda Rus Çarıyla İngiltere Kralı, «Makedonya'da Reform» tasarısına son şeklini vermek için Reval'de buluştular. On gün sonra, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, tasarı hazır olur olmaz diğer devletlerin onayına sunulacağını yarıresmî olarak ilân etti.

Fakat buna vakit kalmadı. O sırada, Makedonya'daki Osmanlı ordusunda ihtilâlcı propaganda yürütülüyor, ayaklanma fikri subaylardan başlayıp en alt kademelere kadar yayılıyordu. Abdülhamit rejiminin en büyük kurbanlarından biri de askerdı. Maaşı ödenmez, elbise ayakkabı verilmez, karnı doyurulmazdı. Silâh altında uzun yıllar, hemen hemen bir ömür geçirirdi. Hareketin başında bulunan Jön Türkler önce bu hoşnutsuz askeri ele geçirdiler. Subaylar Sultanın memleketi sattığına inandırdılar askeri. Bunu isbat etmek gayet de kolaydı zaten. Deliller, Makedonya'nın bir ucundan öbürüne, herkesin gözü önündeydi. Osmanlı hükümetinin bütün dairelerinin başında birer Avrupalı vardı. Genel müfettiş, vali, sivil, asker memurlar, adli görevliler onların kontrolü altındaydı. Polis de Avrupalı yöneticilerin elindeydi. Türk hükümranlığından ne kalıyordu arda? Jön Türkleri isyana sevkeden, bu yabancı kontrolün haysiyet kırıcı mevcudiyetiydi. Memleket gerçekten satılıyordu. Olup bitenler onların milliyetçi ruhunu derinden yaralıyordu. Bunun acısını

kendi içlerinde duydukları için kolaylıkla tüm orduya da aşılabilirler. Dert yalnız Makedonya'dan gelmiyordu. Trablusgarb da tehlikedeydi; Recep Paşa, bizzat Abdülhamit'in emriyle her an vazgeçebilirdi İtalyanlara karşı direnmekten. Uvae - Mitroviça demiryolu hattı Avusturya'nın egemenliğini Kosova'nın merkezine kadar yayabilirdi; Novi Pazar da elden gidebilirdi. Öte yandan, Almanlar Anadolu'da adım adım yerleşmekteydiler. Bağdat hattı boyunca uzanan nüfuz bölgelerini genişletiyorlardı. Bu nüfuz, zamanla egemenliğe dönüşebilirdi. Sonra, tanı o sırada büyük devletler Girit'ten askerlerini çekmişlerdi, ve ada artık engelle karşılaşmadan Yunanistan'la birleşebilecekti. Sisam (Samos) için de aynı tehlike vardı. Sofulis ve emri altındaki çete, besbelli, Yunanistan'ın kıskırtmasıyla hareket ediyordu.

Reval buluşması, bu tehlikeleri büsbütün artırdı ve orduyu isyana sevketti. Özellikle Manastır ve Selânik isyana sahne oldu. Manastır'da Niyazi ve Enver Beyler faaliyet gösteriyorlardı. Selânik'te 1 ilâ 5 temmuzda Abdülhamid'in casusları kurşunlara kurban giderken, askerler de silâhlarını bırakıp terhis talep ediyorlardı. Abdülhamit, umutsuzluğa kapılıp isyanı Arnavutlar eliyle bastırmayı denedi. Mitroviça kolordusu komutanı Şemsi Paşa bu maksatla Ferizovik'te büyük bir Arnavut kitlesi topladı. Fakat Jön Türkler Komitesi'nin delegeleri, başlattıkları hareketin gayesinin memleketi Avrupa'nın müdahalelerinden kurtarmak olduğu ve bunun Arnavut halkına da yararlı olacağı konusunda Arnavutları ikna ettiler. Sonuç şu oldu : Şemsi Paşa'nın topladığı Arnavutlar asilere karşı yürüyeceklerine, onlarla birlik olup Meşrutiyet istediler. Yalnız nüfuzlu bir lider, İsa Bolatin, karşı koydu onlara fakat direnmesi bir işe yaramadı. Komite'nin ölümüne mahkûm ettiği Şemsi Paşa bile, bir süre sonra, Sultana sadakatini hayatiyle ödedi. Asker, Sultanın emrine itaat etmiyordu. Ayaklanmaya karşı çıkarmak istediği kuvvet ken-

disine karşı dönebilirdi. Makedonya Genel Müfettişi Hilmi Paşa'nın, hareketi bastırılmayacak derecede güçlü gösteren bir telgrafı, Sultanı kesin olarak ikna etti ve temmuzun 24'ünde Meşrutiyet ilân edildi.

Olay sadece bir özgürlük hareketi değil, özellikle milliyetçi ve yurtsever bir hareketti. Rumeli'deki ayaklanmanın gayesi Abdülhamit istibdadına son vermek değil, yabancıların memlekette gittikçe kökleşen egemenliğine gem vurmak ve Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü korumaktı. İhtilâli asker yaptı; harekete katılan bütün askerler Makedonya'daki Üçüncü Orduya mensuptular - Yabancı müdahalesini ve gelecek tehlikeyi en çok hisseden orduya. Yabancı vesayetine terkedilen üç eyalet adım adım çıkıyordu Osmanlı egemenliğinden. Reval'de alınan kararlar er geç Sultana kabul ettirilecekti. Ordu ne tarafa dönse karşısında yabancı buluyordu. Genelkurmayın üst kademelerinde Alman subayları, Sultanın çevresinde İtalyan yaverler, devletin bütün daireleri başında her milletten memurlar vardı. Hepsi de bol maaş alıyordu, bağımsızdı; Sultanın tebaasından esirgenen imtiyazlara sahipti. Ama bilhassa Makedonya'da subaylar, sayıları gittikçe artan yabancıları buluyorlardı karşılarında: Rus ve Avusturyalı «siyasî komiser»ler, İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan «malî müşavir»ler, bunlardan her birinin sekreterleri ve tercümanları, «polis komutanları» ve «eğitimci subaylar», velhasıl üç eyalette hükümete ve tüm devlet dairelerine nezaret eden bir Avrupalı memur kalabalığı. Makedonya'nın en ufak şehirlerinde bile Avusturyalı, Rus, Fransız, İtalyan ve İngiliz subaylar karargâh kurmuşlardı. Bir Alman binbaşısı yönetiyordu Selânik Polis Okulu'nu. Otoriteleri sınırlı da olsa, Osmanlı subaylarına emir verme hakkına sahiptiler. Sonra, yabancılar, cansıkıcı tanıklardı: Osmanlı ordusunun ısırapları ve yürekler acısı iç durumu yabancıların gözleri önüne seriliyor, bu da ordu mensuplarının haysiyetine dokunuyordu. Jön Türklerin ateşli yurtseverliği onulmaz yaralar alı-

yordu. İçte müstebit olan Abdülhamit mutlakiyetinin dışı karşı zayıf ve çekingen olduğu, eğer hizaya getirilmezse kısa sürede tüm imparatorluğu parça parça yabancılara peşkeş çekeceği öne sürülüyordu.

İhtilâlin fikriyatında yabancı düşmanlığı da vardı şu halde. Fakat Jön Türkler, yabancının desteği olmadan bir şey yapamayacaklarını, özellikle daima yabancı sermayeye muhtaç kalacaklarını da bilirlerdi. Ne var ki, kendi ülkelerine sahip kalmak istiyorlardı. Hattâ, Abdülhamit devrinde devletten hemen hemen fiilen ayrılan diyarları bile geri almak emelini güdüyorlardı. Yabancı müdahalelere karşı tahammülsüzlüklerini önce belli etmediler. Fakat bazı olaylar, özellikle Makedonya'da görevli yabancı subay ve memurlara yapılan uyarmalar, görevlerini bırakma telkinleri, yabancı teşebbüslere yardım eden Osmanlılara karşı takındıkları sert tutum, onların esas politikasını belli etti. Kâmil Paşa kabinesi de programında, bazı yabancı ülke tebaalarının Türkiye'de yararlandıkları imtiyazlı duruma, ilgili devletlerin onayı ile, son verileceğini kaydetmekteydi. Yani Kâmil Paşa, kapitülâsyonları kaldırma sorununu ortaya atıyordu.

Abdülhamid'in yeni rejime katlanması kolay izah edilebilir. Yeni rejim, onun için de kurtuluştı. Ülkenin en önemli parçalarından biri olan Makedonya, İmparatorluktan kopmak üzereydi, ve kendisi buna mani olamazdı, güçsüzdü. Dostları, düşmanları kadar pahalıya mal oluyorlardı Abdülhamid'e. Yabancı müdahaleler sonucunda kopacak bir fırtına onun başına patlayacaktı. Temmuz ihtilâli işte o fırtınaydı, ama kendi başına patlamıyordu. Jön Türkler akıllı davranmışlar, Sultanın şahsını bahis konusu yapmamışlar, bütün sorumluluğu «etraf»a yüklemişlerdi. Basının ilk özgür yayınları da bu doğrultuydu. Beklenmedik bir başarıya ulaşan Jön Türk hareketi büyük bir kuvvete dayanmıyordu. Abdülhamit direnmeyi deneyebilirdi ve bunun için büyük bir kudret vardı daha arka-

sında. Fakat kendisine karşı kötü niyetler beslenmediğini görünce, Makedonya için giriştiği taahhütler çıkmazından kurtulmanın sevinciyle, Jön Türklerin yerleşmesine ses çıkarmadı, «etraf»ının kurbanı olduğu görüşünü kendisi de benimsedi.

İhtilâlin balayı döneminde, hiç kimse Abdülhamit kadar meşrutiyetçi görünmeye çaba harcamadı.

On ikinci Bölüm

Yeni Rejim

Temmuz ihtilâlinin ilk sonuçlarından biri, büyük devletlerin Makedonya hakkında yapılmış ve yapılacak bütün teşebbüslerden ellerini çekmeleri oldu. Türkiye'nin kaderine hükmedenler değişiyordu. Abdülhamid'in mutlak egemenliği yeni elemanlara geçiyordu. Bu elemanlara «Komite» adı veriliyordu, fakat bu belirsiz adla anılan teşkilâtın gerçek gücü ve emelleri hakkında güvenilir bilgiler mevcut değildi. «Komite» herşeydi o günlerde. Esrarlı şartlar altında meydana çıkmıştı. Hangi yolu izleyeceği belli değildi. Osmanlı devleti, gücünü ve dışta nüfuzunu kaybettiğinden beri, özel bir siyasete sahip olamamıştı; büyük devletler karşısında pasif bir hareket hattı izliyor, duruma göre İstanbul'da en ağır basan yönü benimsiyordu. Bu yön bazan İngiltere'ye, bazen Fransa'ya, bazen Rusya'ya dönük oluyordu; son zamanlarda da Almanya ağır basıyordu. Avrupa'da meydana gelen siyasî değişiklikler sonunda durum daha basitleşmişti. Avrupa'nın politikası iki siyasî akıma teslim edilmişti: Biri İttifak devletleri, biri İtilâf devletleri. Büyük devletler, yeni rejimin hiç bir zaman aktif bir rol oynayamayacağını, daima pasif kalacağını düşünüyorlardı. Ama hangi tarafa eğileceğini bilemiyorlardı. Hepsi de kendine göre umutlar besliyordu: Yeni kârlı teşebbüsler umudu. Bu umutlar ve belirsizlikler içerisinde, elbette ki Makedonya sorununu deşmek istemezlerdi. Kaldı ki, dev-

letin yeni sahipleri yalnız Makedonya'ya değil, baştanbaşa tüm imparatorluğu cennete çevirme vaadlerinde bulunuyorlardı Allahın günü.

Ayrıca, tüm ülkede olduğu gibi, Makedonya'da da Meşrutiyetin ilânı engin bir coşkunlukla kutlanmıştı. Daha bir hafta evvel birbirini boğazlayan, yahut Türk unsurla vuruşan ırklar, çünkü acılarını, kin ve nefretlerini unutarak yeni hürriyet güneşini inanç ve kıvançla selâmlıyorlardı. Çünkü düşmanların kardeş olarak kucaklaşıp öpüştüğü o unutulmaz günlerde, hiç bir devlet, gülünç olmadan, bu insanlar hesabına reformdan sözedemezdi. Her ırkın çeteleri kavgadan vazgeçerek dağlardan şehirlere iniyordu. Makedonyalı Bulgar göçmenler kütle halinde yerlerine yurtlarına dönüyorlardı. Arnavutlar artık birbirlerini vurmamaya, kan davası gütmemeye yemin ediyorlardı. Hilmi Paşa, takip ettirdiği çetecilere nutuk çekiyor, barış içinde yaşamalarını öğütüyordu. Selânik'te, Manastır'da, Üsküp'te tarifi imkânsız bir coşkunluk hüküm sürüyordu. Sokaklarda Bulgar, Sırp, Rum kabileleri doluyor, hürriyet sarhoşluğu içinde kucaklaşıp barışıyorlardı. Meydanlar, kulüp ve iyatrolarda, herkes *Marseillaise*'i söylüyordu bıkıp usanmadan. Yıllar süren çabaların ve mücadelelerin yapamadığını tek «Meşrutiyet» kelimesi başarıyordu. Yeni rejim, Bulgarlarda ve genel olarak tüm Slavlarda hayal kırıklığı yaratmıştı, çünkü kurtulan ırkdaşlarıyla birleşme umudu yokoluyordu. Fakat herkes rahata susamıştı. Makedonyalı köylüler yıllar yılı bir yandan komitacıların faaliyetlerinden, diğer yandan komitacıları takibe çıkan askerden çok çekmişti. Adalet ve eşitlik sloganlarıyla gelen yeni rejime dört elle sarılıyorlardı. İhtilâlcî örgütler ve komitacılar da yorgundu. Nefes almak için fırsat arıyorlardı. Önce Makedonya ihilâl komitesinin «İç Örgütü» iltihak etti yeni rejime, legale geçti, ancak Bulgar halkının umutları boşa çıkarsa tekerrar illegale döneceğini bildirdi. Dehşet saçan komitacılar hürriyet şarkıları söyleyerek gruplar halinde Selânik'e indiler

ve silâh elde Meşrutiyeti selâmladılar. Jön Türkler, onların silâhlarını «İç Örgüt»e teslim etmelerine müsaade ettiler. Sırp-lar da silâhları bıraktılar. Onların en yakın düşmanı Arnavutlar Meşrutiyet taraftarı görünüyorlardı ve Sırlara el uzattılar - tıpkı Doğu'da Kürtlerle Ermenilerin kucaklaştığı gibi. Yalnız Rumlar çete hareketine devam ettiler ve temmuzun 18'inde Ribacı köyünü basıp yirmi beş Bulgarı öldürdüler. Rumlar, yapılan devrimin geçici bir şey olduğunu, bir kaç gün içinde bastırılacağını sanmışlardı. Fakat Jön Türkler, Türkiye'de gerçekten birşeylerin değiştiğini, hükümetten, yaptıkları katliamı cezasız bırakmasını yahut teşvik etmesini artık beklememeleri gerektiğini onlara anlatmayı başardılar. Ağustosun 4'ünden itibaren bütün Rum çeteleri dağılma emri aldılar. Çeteciler kısım kısım Selânik'e indiler, silâhlarını hükümete teslim edip Yunanistan'a geçtiler.

Jön Türkler, Makedonya'da üslenmiş yabancı memurlara usulüyle yol vermek için bu sevinçli coşkunluk havasından mükemmelen yararlandılar. Artık Abdülhamid'in şiddet devri son bulmuştu. Özgürlük ve yenilenme devri başlamıştı Türkiye'de. Olağanüstü memurlara ve uyguladıkları olağanüstü yöntemlere gerek yoktu. Yeni yöneticiler sadece Makedonya'ya değil, tüm imparatorluğa reform uygulayacaklardı. Ama bunun için, önce kendi yurtlarında evsahibi olmaları gerekiyordu. Zaten ilgili halklar bile sevinç gösterileriyle yeni rejime karşı duydukları güveni açığa vuruyorlardı.

Çok geçmeden, bütün yabancı temsilciler çekilip gittiler. Jön Türkler ilk zaferi kazanmış oluyorlardı. Fakat Bay V. Bérard'ın görüşüyle, Jön Türklerin Makedonya reformlarına sırt çevirmeleri tamir edilmez bir hata ve bugünkü felâketlerin kaynağı olmuştur. Eğer, der Bay Bérard, 1908'de Makedonya Avrupa gözlemcilerinin kontrolü ve garantisi altında bırakılmış olsaydı, 1912'de Yunan, Sırp ve Bulgar ordularına kapalı kalır, yani Osmanlı toprağı olarak kalırdı. Fakat Jön Türk

yöneticiler gerçek dostlarının tavsiyelerini dinlemeyip Viyana ve Petrograd'ın teşviklerine uydular. Gerçekten, ihtilâlden üç - dört hafta sonra ve o sırada tezgâhlanmakta olan Bosna - Hersek'in ilhakından dört - beş hafta evvel, Ruslarla Avusturyalılar siyasî komiserlerini çekmeyi teklif ettiler.

Fakat Rusya bu kararı kayıtsız şartsız vermiyordu. Daha Makedonya'daki temsilcilerini geri çekmeden, diğer devletlere birer sirküler göndererek, yeni rejime icraat şansı tanımak ve Osmanlı hükümeti tarafından gösterilen iyi niyete güvensizlikle mukabele etmiş olmamak için reform tasarısını Babiâli'ye şimdilik sunmaktan geri durduğunu, fakat Türkiye'nin çabalarını dikkatle gözleyeceğini bildirmişti. Avrupa Türkiyesindeki durum değişmediği takdirde, reform taleplerini tekrarlama hakkı mahfuz tutuluyordu.

Diğer devletler, Rusya'nın bu ihtiyatı kaydını tasvip ettiler, Makedonya'da müdahale haklarının ortadan kalkmadığını, ancak geçici olarak ertelendiğini doğruladılar. Ayrıca, Rusya, Balkan devletleri nezdinde tüm nüfuzunu kullanarak yeni rejimin icraatını köstekleyecek hareketlerden kaçınmalarını sağlayacaktı.

İşte, Balkan savaşının başlamasından az önce —ama çok geç— bu mahfuz hakka dayanan büyük devletler müdahale ederek reform sorununu yeniden ve daha radikal biçimde ortaya çıkardılar. Rusya, Osmanlı hükümetini taahhütlerini yerine getirmemekle suçlayarak bütün sorumluluğu ona yükledi. Şüphesiz, asılsız değildi bu suçlama. Fakat acaba Rusya Balkan devletleri üzerinde nüfuzunu kullanma taahhüdünü yerine getirmiş miydi?

Yeni rejime karşı ilk darbe Bulgaristan'dan geldi: Rus sirkülerinden tam iki ay sonra mutlak bağımsızlığını ilân etti. Rusya'nın desteğinden emindi. Avusturya da Bulgaristan'ı cesaretlendiriyordu, çünkü bu ülke Berlin antlaşmasını çiğ-

nerse, Avusturya için de Bosna - Hersek'in ilhakına zemin hazırlanmış olurdu.

Prens Ferdinand İmparator Franz - Joseph'i ziyarete gitmiş, Budapeşte'de krallar gibi karşılanmıştı. Bulgaristan'a dönüşünde, bağımsızlığın ilânı kararlaştırılmıştı. Yalnız vesile eksikti. Vesileyi de, Bulgaristan'ın İstanbul sefiri Bay Geşof (şimdi Başbakan) yarattı: Sadrazam tarafından verilen bir ziyafete dâvet edilmediğini bahane ederek İstanbul'dan ayrıldı gitti. Bulgaristan izahat talep etti. Diplomatik bir bunalım ortaya çıktı. Buna bir de demiryolu sorunu da eklenince, mesele büsbütün çatallaştı. Doğu Rumeli'deki Bulgar demiryolu hatlarının bir kısmını Doğu Demiryolları Şirketi işletiyor, karşılığında da Türkiye'ye belirli bir meblâğ ödüyordu. Bu anlaşma, Doğu Rumeli daha Osmanlı toprağıyken yapılmıştı. Bulgarlar bundan hoşlanmıyorlardı, Bulgar yurdunun içinden geçen bir Türk toprağı şeridi sayıyorlardı o hattı. Tam Geşof olayı hakkında İstanbul'dan izahat talep edildiği sırada, Bulgaristan'da bir demiryolu grevi patlak verdi. Hükümet demiryolu servisini asker vasıtasıyla sağlamak zorunda kaldı. Grev çabuk sona erdi, fakat hükümet askerleri çekmeyi ve demiryolunu şirketin memurlarına teslim etmeyi reddetti. Şirketin, seyrüseferi tatmin-kâr şekilde sağlamadığını, yeterli sayıda tren koymadığını ileri sürüyordu. Aynı zamanda, sorunu Babiâliyle barışçı yollardan çözümlemeyi öneriyordu. Fakat Osmanlı hükümeti uzlaşmaya yanaşmadı, Berlin antlaşmasına dayanarak büyük devletlere başvurdu. Avusturya, İtalya, Almanya ve İngiltere Sofya hükümetine itirazda bulundular, fakat Ruslar çekimser kaldı. Bulgaristan, devletlere verdiği cevapta, demiryoluna halkın talebi üzerine el konulduğunu, artık geri verilemeyeceğini ileri sürdü. Prens Ferdinand da, eylülün 22'sinde (5 ekim) kendini Çar, Bulgaristan'ı da bağımsız krallık ilân etti eski başkent Tırnovo'da. Babiâli'den başka hiç bir devlet itiraz etmedi. Herkesin başka derdi vardı. Tam o günlerde, Avusturya İmparatoru Bosna -

Hersek'in Avusturya'ya kesin ilhakını ilân etti. Doğunun statükosu, dolayısıyla de belâlı Berlin antlaşmasının kurmuş olduğu denge, altüst olmuştu böylece. Ortaya çıkan şiddetli bunalımda, Avusturya, yalnız Türkiye'yi değil, İttifak devletlerini, Sırbistan'ı ve Karadağ'ı da karşısında buldu, hattâ müttefiki İtalya bile buna karşı çıktı. Avusturya, Bosna - Hersek'in ilhakı karşılığında Novi Pazar'ı Türkiye'ye iade etmeye kalkıştığı halde, Jön Türkler Berlin antlaşması esasına dayanarak bu hareketi protesto ettiler. Sırbistan'la Karadağ'ın protestoları daha da sert oldu. Rusya, İngiltere ve Fransa da bu iki Balkan devletini desteklediler. Büyük bir Slav kitlesinin Cermen unsurun egemenliği altına girmesi bir kayıptı Rusya için. İngiltere, Hindistan'ın güvenliği bakımından Almanların Doğuya doğru genişlemesinden kuşku duyuyordu. İtalya ise, Adriyatik'deki dengenin bozulmamasıyla ilgiliydi ve Arnavutluk'un bir kısmı üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Sırbistan'la Karadağ'a ihtiyacı vardı.

Sonunda, Alman İmparatorunun tehditkâr müdahalesi, durumu Avusturya lehine çevirdi. Haklarını silâhla savunmaktan âciz olan Jön Türkler, önce boykotla mücadele ettiler, elden giden iki eyalete karşılık hiç değilse 54 milyon frank koparabildiler Avusturya'dan. İtalyanlar Trablusgarb hususunda kendilerine verilen umutlar üzerine seslerini kestiler. Fransa da Fas için fazla ileri gitmedi. Rusya ise, Avusturya'nın elde ettiği avantaja karşı, Boğazları açtırarak denge kurmak istedi, başaramadı.

Aslında, Türkiye bu bunalımdan kârlı çıktı da denilebilir. İmparatorluğun kaybettiği iki eyalet otuz yıldır kendisine ait değildi zaten. Bulgaristan ise, ötedenberi fiilen bağımsızdı, ve Türkiye bile bu bağımsızlığı inkâr etmiyordu. Jön Türkler sadece manevî bir darbe yemiş oluyorlardı, ama karşılığında da o anda pek muhtaç oldukları önemli meblâğlar elde ediyorlardı.

Jön Türkler dört yıllık iktidarları süresince başarılı olmadılar. Özellikle memleket kazançlı çıkmadı. Bütün ırklar bir bakıma hoşnutsuz kaldı. Her bir ırkın, yetenekleri ve eğilimleri bakımından katkıda bulunacağı ortak bir vatanın oluşturulması gerçekleştirilemedi. Oysa İmparatorluğun başından parçalanma tehlikesini defetmek için bütün unsurların elele verip işbirliği yapmaları şarttı.

İlk parlamento seçimleri, Jön Türklerin yönünü açıkça belli etti. Herkesin ağzında olan eşitlik ilkesine rağmen, seçimlerden —Türk unsuru hariç— hiç bir ırk hoşnut kalmadı. Jön Türk teşkilâtının platformu yayınlanınca görüldü ki, bütün vatandaşların eşitliğini ilân eden cümleler arasında, ülkedeki çeşitli halkların eğitimini belirli bir kalıba dökmeyi hedef tutan hükümler de vardı. Bu hükümler elbette ki imparatorluğu meydana getiren unsurlar arasında soğukluk ve karşılıklı kuşku yaratacak, kısacası Osmanlılık fikrini tahrip edecekti.

Başarısızlıklarının bir nedeni de, iç kavgalar oldu. Memleketin çeşitli bölgelerinde ve halklarında ortak yurt fikrini yerleştirmenin ve sağlam, güçlü bir birlik kurmanın bir çok çareleri vardı şüphesiz. Yeni yöneticiler, mutlak merkeziyeti seçtiler. Bu sistem gayeye uygun değildi, hatta gayeye erme yolunda ciddi bir engeldi. Mahallî şartlar ve âdetler temeli üzerinde tedrici bir ademimerkeziyetçilik çok olumlu sonuç verirdi. İmparatorluğu meydana getiren unsurları kazanıp manevî birlik kurmanın en iyi çaresiydi bu. Mutlak merkeziyetçilikle gayritabiî bir egemenlik kurma denemesi başarıya ulaşamazdı; ulaşamadı da. Dersim, Arabistan, Havran, Arnavutluk seferleri, tam anlamıyla savaş harekâtı niteliğini taşıyordu, fakat beklenen sonucu vermedi. Adana olayları da yeni rejim için tamiri imkânsız ağır bir darbe oldu. Merkezi hükümet ne yasalarını empoze edebildi, ne de görüşlerini. Yer yer, Arabistan'da olduğu gibi, barış aktetmek için eskisinden daha geniş bir muhtariyet tanımak zorunda kaldı. Sa-

vaşlar son buldu, ama yarattıkları kin ve nefret kaldı, vatan ve kardeşlik fikri büsbütün tahrip oldu. İmparatorluğun çeşitli bölgeleri hâlâ hazin durumda. Bu arada, kişisel hesapları vatanın yüksek menfaatlerinden üstün tutan iç parti kavgalarını da hatırlatmak gerekir.

İçerde başarısız kalan Jön Türkler, dış ilişkilerde de başarı sağlayamadılar. Sağlam, güvenilir dayanaklar yaratmadan, Avrupa siyasetinde aktif rol oynamaya çalıştılar. Sadece kuşku ve soğukluk yaratabildiler. Bunun sonucu olarak da Türkiye’de menfaatleri bulunan hiç bir devletle sağlam ve sürekli anlaşmalar akte demediler. Yeni sahneye çıktıklarında tüm Avrupa’nın sempatisini kazanmışken, çok geçmeden yalnız kaldılar, tutunacak sağlam bir yer bulmaksızın şu veya bu yön arasında bocalayıp durdular. Dost edinemediler; Abdülhamit gibi, düşmanlarından ziyade dostlarından zarar gördüler. Büyük devletlerin zıt iddiaları arasında denge kuracaklarına, Almanya’ya ve genel olarak İttifak devletlerine bağlı kalmayı tercih ettiler. Oysa en çok üçlü İttifak devletleri yaraladı milliyetçi duygularını : Avusturya Bosna - Hersek’i İtalya Trablusgarb’ı işgal etti, Almanya Potsdam’da Rusya ile anlaşarak muhtemel bir Rus saldırısı karşısında imparatorluğun doğu vilâyetlerini savunulmaz hale soktu. Ve nihayet Trablusgarb’ın kaybedilmesi, Komite’nin düşmesine sebep oldu.

On üçüncü Bölüm

Arnavut Sorunu

Tarih dönemlerinden hiç bir değişikliğe uğramadan geçen tek Avrupa halkı, Arnavutlardır belki. Tarih öncesi dönemlerde, Arnavutlar sarp dağlarda yaşarlardı. Büyük İskender, Helen kültürüyle yetişmişti, Yunanca konuşurdu, ama öfkeye kapılınca Arnavutça söverdi. İskender'in ve haleflerinin peşinden giden Arnavutlar, Asya'daki imparatorlukları çiğnemişler, Roma İmparatorluğuna karşı savaşmışlar, sonra da ona tabi olmuşlardır. Ortaçağ'da Slav akını Arnavut yaylalarına girmiş, ama Arnavutları yutamamıştır. Özgürlüğüne âşık Arnavut halkı, Slav unsurdan öc almak için, 'Kosova'da Sırlara karşı Hüdavendigâr'a yardım etmiştir. Fakat Türkler onları kendilerine tabi kılmaya kalkışınca ünlü İskender Bey'in (Jorj Kastrioti) önderliğinde Türklere karşı savaşmaya başlamışlar ve İskender Bey ölünceye kadar muzaffer kalmıştır. O öldükten sonra Türkler nihayet Arnavutluk'a da hâkim olmuşlar, fakat onların belini kıramamışlardır. Bir kısım halk İtalya'ya kaçıp Sicilya'ya yerleşmiştir, ve nesli bugün hâlâ sürer orada. Ünlü İtalyan devlet adamı Crespi onlardandı. Arnavutlardan çoğu baskı altında kalmaksızın ve topraklarını, feodal haklarını muhafaza edebilmek için İslâm dinini kabul etmişlerdir. Din değiştirmek, onlar için siyasî bir operasyondur. Reaya ile bir tutulmak istemezlerdi. İhtida, onların örf ve âdetlerinden, geleneklerinden bir şey değiştirmezdi;

bunları korumak için katlanılan bir fedakârlıktı. Müslüman olmakla silâhlarını muhafaza edebiliyorlardı ve silâh, namus-larını, özgürlüklerini korumak, özellikle ırklarının en kutsal âdetini —kan davasını— yerine getirebilmek için mutlaka gerekliydi.

Arnavut, hizmet ettiği kişiye sarsılmaz sadakatle bağlanırdı. Kendi geleneklerine de aynı sadakatle bağlıydı. Tek zayıf tarafı din duygusuydu - din, onun için gaye değil, vasıtaydı. İsteddiği zaman din değiştirirdi. Mühtedi Arnavutlar Ayios Yeoryios ve Ayios Nikolaos'u sayarlardı; hocaya da, papaza da giderlerdi gerektiğinde, ve üzerlerinde haç saklarlardı. Dinleri de bir Müslümanlık - Hristiyanlık karışımıydı ve çoğunlukla Bektaşîydiler.

Arnavutlar fikir ve kültür yönünden de istidatlıdılar. Batılı kafasına sahip ünlü yazarlar yetiştirmişlerdir. İsmail Kemal Bey, Ali Kemal Bey (*İkdam*'ın başyazarı), Derviş Hima Bey, Arnavuttular; en güzel Fransızca - Türkçe sözlüğü, bir Arnavut olan Sami Bey hazırlamıştır. Arnavutlar hem emsalsiz askerler, hem çok yetenekli devlet adamları, hem de ciddi hasımlar vermişlerdir Osmanlı İmparatorluğuna. Onyedinci yüzyılda devleti kaçınılmaz bir çöküşten kurtaran ünlü Köprülüler ailesi Arnavuttu. Yanya'nın Tepedelenli Ali Paşa'sı, İşkodra'nın Mahmut Paşa'sı ve onun yeğeni Mustafa Paşa, keza Arnavuttular ve Yunan isyanını bastırmakla Osmanlı tahtına değerli bir hizmet ifa etmişlerdir. Daha sonra, Yunanlıların hayal ettiği bağımsızlığı kendileri kazanmak isteyip Sultana karşı isyan ettiler, fakat başaramadılar. Abdülhamit döneminin bazı sadrazamları, bu arada Ferit Paşa Arnavuttu. Her millete, herkese, hattâ öz ailesine karşı kuşkulu olan Abdülhamit, kayıtsız şartsız güven beslerdi Arnavutlara, korumasını onlara bırakmıştı.

Gerçekten de, ayaklanma olaylarına rağmen, Arnavut unsur Osmanlı tahtına daima sadık kalmıştı. Yalnız bağımsızlık savaşında Yunanlılar safında çarpışan Ortodoks Arnavut

kahramanlar çıkmış; bunun dışında Arnavutlar, Avrupa Türkiyesinde başkaldırmaya eğilimli unsurları zapteden bir polis rolü oynamışlardır.

1878 bunalımında, Berlin kongresinde bazı toprakların Karadağ'a bırakılması karşısında, Hristiyan, Müslüman Arnavutlar birleşip iki yıl hem Avrupa, hem Osmanlı devletlerine karşı çıkararak savaştılar, ortalığı altüst ettiler. Bu direnme Abdülhamid'in işine yaradığından, önce el altından silâh, erzak ve para yardımı yaptı onlara. Fakat kendisi için de tehlike olmaya başladılar. Sonunda, büyük devletlerin baskısı altında, Sultan, bir ordu gönderip Arnavutları Berlin antlaşmasına baş eğmeye silâhla zorladı, ama Arnavutlar da millî birlik gereğini daha iyi hissettiler.

Daha sonra, Makedonya'daki ırk kavgaları sırasında, Arnavutlar da kendi geleceklerini sağlama bağlamak için harekete geçtiler. Silâhlı olmaları ve bazı imtiyazlardan yararlanmaları, işlerini kolaylaştırıyordu. Apostolo Margariti'nin sürdürdüğü Helenizm karşıtı propaganda ve Rumen hükümetinin kışkırtmaları, Arnavutların nefretini Rumlara çevirdi. Bükreş'te Arnavut okulları açıldı, Arnavutça gazeteler yayınlandı. Aydın bir Arnavut kuşağı yetişti bağımsızlık umutları doğdu. Arnavutluk tahtının varisi olduklarını iddia eden kimseler çıktı ortaya.

1908 ihtilâli patlak verdiği zaman, Arnavutluk'ta bir millî hareket mevcuttu. Hareketin başında Müslüman Arnavutlar bulunuyordu. Fakat doğrudan doğruya Osmanlı hükümetine başkaldırma niyeti görülüyordu. Silâhlı gruplar daha çok Rumları sıkıştırıyor, Arnavutlaşmaya zorluyorlardı. Arnavut bölgelerinde binbir entrika dönüyor; her milletten, her mezhepten din adamları, yabancı misyonerler, siyasî ajanlar, prenslik iddiasında bulunan kimseler, tam bir kargaşalık yaratıyorlardı. Tabii büyük devletlerin müdahalelerini de unutmamak gerek.

Arnavutlar reformlara karşıydı. Jön Türkler Reval buluşmasını izah ederek onların yurtseverliğini tahrik ettiler. Yabancılar imparatorluğun içişlerine karışırlarsa, Arnavutların imtiyazları da tehlikeye girerdi. Bu imtiyazların devamını yalnız Meşrutiyet sağlayabilirdi. Arnavutlar bu nedenle ihtilâli desteklediler ve başarısını kolaylaştırdılar. Ve kurulmasını kolaylaştırdıkları yeni rejimin kendilerine en ağır darbeyi indireceğini hiç akıllarından geçirmediler. Çekimser bir tutuma giren Mirdit'ler hariç, tüm Arnavutluk anlatılması imkânsız bir coşkunlukla karşıladı Meşrutiyeti. Fakat Jön Türklerle Arnavutların, aynı Meşrutiyeti ne derece farklı açılardan gördükleri daha ilk günlerden ortaya çıktı.

Jön Türkler, İstanbul ve Selânik'te, Türk yok, Bulgar yok, Ermeni, Rum, Arnavut yok, Hristiyan ya da Müslüman yok, sadece Osmanlılar var, Sultana ve anayasaya sadık, Sultanın ve anayasanın karşısında eşit yurttaşlar var diye nutuk çekerlerken; Tiran ve Elbasan'da toplanan milliyetçi Arnavutlar Arnavutçanın Arnavutluk'ta resmî dil olması gerektiğini savunuyor, salt Arnavut okulları açılmasını talep ediyorlardı. Manastır'da toplanan kongrede Latin harfleriyle bir Arnavut alfabesi meydana getirmeye karar verildi. Sözlükçü Sami Bey'in yeğeni Mithat Bey, Arnavutça bir gazete çıkarmaya başladı.

Mirditlerin Prensi Prinç Paşa, yıllardır sürgünde bulunduğu Kastamonu'dan ülkesine dönünce kabilesinin coşkun gösterileriyle karşılandı. Nüfuzu kısa sürede hem Hristiyan, hem Müslüman Arnavutları kapsayarak genişledi. Babıâli işkillendi. Arnavutları yatıştırmak için delegeler yolladı, Meşrutiyetin amaçlarını açıklayan konuşmalar yaptırdı.

31 Mart hareketinde, hocalar Arnavutları Jön Türkler aleyhine kışkırtmaya çalıştılar. Fakat kimse âdetlerine ve imtiyazlarına dokunmadığı için, Arnavutlar kayıtsız kaldılar. Jön Türk hükümeti henüz sert tedbirler almış değildi Arnavut-

luk'ta. Princk Paşa da sadık kaldı Meşrutiyete, ve nüfuzunu bu yönde kullandı. Fakat Abdülhamit tahttan indirilip, harekete katılan Arnavut askerler idam edildiğinde, Arnavutluk'ta büyük bir hoşnutsuzluk rüzgârı esti. Özellikle gericiiliğin ocağı olan İşkodra'da şiddetli protesto gösterileri yapıldı. Bedri Paşa aşiret reislerini çağırıp nüfus sayımı yapacağını bildirince gösteriler arttı. Hristiyan Arnavutlar buna kulak asmadılar. Müslümanlar ise sayımın zorunlu askeri hizmet ve yerî vergiler konulmasıyla ilgili olduğunu anladıklarından, emre uymayı reddettiler. Paşa, kanuna baş eğmelerini öğütledi, kanunda tadiller yapılabileceğini söyledi. Müslüman beylerden bazıları itaate taraftardı. Fakat diğerleri sayım memurlarına silâhla karşı koyacaklarını bildirdiler. Bunlar derhal Princk Paşa'ya da haber salıp hükümete karşı mücadele etmek üzere gelmesini, başlarına geçmesini rica ettiler. Fakat aslında barışsever bir adam olan Princk Bib - Doda, sadakatinden dönmek istemedi. Onun bu çekimserliğine rağmen hareket genişliyordu. Bedri Paşa İşkodra kalesinin topraklarını şehrin İslâm semtlerine çevirdi. Bir hoca ile nüfuzlu bir bey tutuklandılar. Diğerleri silâhı bıraktılar. Aynı zamanda Skiala Katolik aşiretleri dinî reisleri aracılığıyla bir dilekçe vererek askerlik yapmaya da, vergi vermeye de razı olduklarını bildirdiler, ama şu şartla ki Müslümanlar da aynı şeyi yapacaklardı, yeni rejim yalnız adıyla değil, gerçekten yeni olacak, yaşantılarını esaslı biçimde düzeltecekti. İki dinin eşitsizliğini kaldırmak için bölükbaşı ve sergerde sisteminin kaldırılmasını ve her aşiret için kendi yargıclarını kendi seçme hakkını talep ediyorlardı. Ama, diyorlardı, eğer yeni bir ad altında yine eski düzen sürüp gidecekse, biz imtiyazlarımızı muhafaza etmeyi tercih ederiz.

Epir'de de durum kötüye gidiyordu. Hürriyet'in ilk günlerindeki kardeşlik gösterileri unutulmuştu. Parlamento seçimleri Rumların Müslümanlara karşı yeniden kin beslemelerine sebep olmuştu. Rumlar beş milletvekili çıkaracaklarını

umarken ancak üç milletvekili çıkarabildiler. Oysa İslâmlar sayıca az oldukları halde dört milletvekili çıkardılar. Müslüman Arnavutlar tekrar türeyen Rum çetelerine karşılık verince, eski karışıklıklar hortladı. İsmail Kemal Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın İstanbul'a gitmesinden sonra önce Avrupa'ya kaçtı, sonra Yanya'ya geçip Epir ve Arnavutluk harekâtını idare etti. Mayısta, başkaldırma sırası Toskalara geldi. Babîâlî'ye taleplerini bildirdiler ve artık hiç barışmadılar hükümetle. Manastır'da da durum aynıydı. Okullarda, camilerde ve mahkemelerde sırf Arnavutça kullanılması talep ediliyordu. Kuzey Arnavutluk'ta işler daha da karıştı. Hareketin başında ünlü İsa Bolatin bulunuyordu. Jön Türkler durumu fırsat bilerek Bolatin'den öc almak için Sultan tarafından ona ihsan edilen çiftliği devlet, millet malı diye askerî kuvvetle geri aldılar. İsa Bolatin de dağa çıkıp çete kurdu. Fakat Cavit Paşa ona fırsat vermedi. On altı top alarak gitti, Bolatin'in sığındığı köyü yaktı, çevredeki doksansekiz burcu yıktı ve yeni burç yapımını yasakladı. Bu askerî harekâtın esas gayesi, derebeylerine ağır bir darbe indirmek ve imtiyazlarını kısıtlamaktı. Paşa «tedip» harekâtına toplarını da konuşdurarak devam etti, Luma dağlarına çıktı, Melisörlar ülkesine girip silâhsızlanma, âşardan ayrı askerlik ve okul vergileri de talep etti. Sorunda dağlılar silâha sarıldılar, Paşa da şiddetli çarpışmalar verdikten sonra kış geldiği gerekçesiyle Mitroviça'ya çekildi askeriyle. Paşa'nın yaptıkları her tarafta duyuldu. Herkes öc almak için silâhlı çatışmaya hazırlanıyor ve baharı bekliyordu.

Mahmut Şevket Paşa durumun ağırlığını hissedip hem Arnavutluk'ta, hem Makedonya'da genel silâhsızlandırma harekâtını başlattı. Elli bin kişilik bir ordu yürüdü Arnavutluk'a. Harekât amansız oldu. Arnavutların imtiyazlı durumuna şiddet yoluyla son verilecekti. Şüphe yok ki İmparatorluğun bu asi bölgesinde kurmak istenilen yeni idarî sistem gerekliydi, iyiydi, ama Arnavut halkının ruhî ve sosyal du-

rumunu ve kültür seviyesini de gözönünde bulundurmak gerekirdi. Yeni düzen şartlarını getirmeye uğraşmadan önce, başka türlü bir çalışma yapılmalı, özellikle kültür verilmeliydi halka. Burada da ilk adım atılmadan ikinci adım atıldı. İyilik yerine kötülük doğmasının nedeni budur.

Priştina'daki ilk çarpışmada 10.000 kişilik asi kuvvet başarı kazanınca, Turgut Paşa gerekli tedbirleri aldı ve gerçek bir savaş başladı. Kanlı çarpışmalardan sonra Osmanlı ordusu asileri tarumar edip —Kuzey bölgesi hariç— tüm ülkeyi zaptetti. Arnavutlar ve şefleri Karadağ'a sığındılar. Debre dağlarında kalan binlerce Arnavut hükümetten yeni taleplerde bulununca, 1911 martında yeni bir sefere girildi. Bütün Kuzey Arnavutluk ayaklandı bu defa. Üzerlerine büyük bir ordu sevk etmek gerekecekti. O sırada Avusturya hükümeti araya girdi. Rusya Karadağ'la ilgili bir nota vermişti. İtalya da Hristiyanları korumak amacıyla müdahaleye hazırlanıyordu. Sultan geri çekilmek zorunda kaldı, Arnavutlara genel af çıkardı, silâh taşımaya, okullarında ve idarî işlerinde Latin harflerini kullanmaya izin verdi, vergileri hafifletti, idarî görevlere Arnavutları atadı ve kişisel hazinesinden önemli meblâğlar ödedi yardım olarak.

Arnavutlar barıştılar, ama sadece Sultanla barıştılar, Jön Türklerle değil. Nitekim ertesi yıl ayaklanma yeniden başladı. Askerin bir kısmı asilere iltihak etti. Ayaklananlar Müslüman Arnavutlardı, liderleri de eski Osmanlı milletvekili Hasan Beydi. Katolik Arnavutlar da Müslümanlara yardım etmek için silâha sarılmaya hazırlandılar. Hükümet asker sevk etmeye karar verdi bu defa; subaylara, aşırı davranmalarını, halkı kazanmalarını tavsiye etti. Fakat hareket son bulmadı. Ilımlılığı yüzünden şüpheli sayılan Prink Paşa kendi halkı tarafından gözaltına alındı. En enteresanı da, Kosova'daki Sırp'ların ve Arnavutların birleşmesi oldu (ilk defa olarak böyle birşey oluyordu). İsmail Kemal Bey Karadağ'dan

Melisorlar ülkesine girdi. İsa Bolatin'le eski milletvekili Basri Bey de güçlü çetelerin başında meydana çıktılar. Ayaklanmanın asıl hedefinin Arnavutluk muhtariyeti olduğu belli oluyordu gitgide. Mayısın 13'ünde İsmail Kemal Bey ve bütün diğer İslâm ve Hristiyan şefler tarafından imzalanan bir talepname bu hususta hiç şüphe bırakmıyordu artık. Arnavutlar şu talepleri ileri sürüyorlardı :

- 1 — *Arnavutluğun siyasî sınırları çizilecek.*
- 2 — *Arnavut bayrağı yeniden ihdas edilecek.*
- 3 — *Eski Arnavut ailelerinden birine mensup bir şahıs Arnavutluk genel valisi olarak atanacak.*
- 4 — *Başka milletlere mensup bütün memurlar Arnavutluk'tan uzaklaştırılacak, onların yerine Arnavutlar getirilecek.*
- 5 — *Latin harfleriyle yazılan Arnavut dili resmî dil olacak.*
- 6 — *Büyük devletler bu şartların kabulü ve uygulanması hususunda garanti verecek.*

Hükümet bu taleplere önem vermedi tabii. Ancak, kesin askerî harekâta girişmeden önce verdiği süreyi bir hafta daha uzattı. Bu da sonuçsuz kaldı. Bir yandan da, İtilâfçılar ve genellikle tüm muhalifler, İttihatçılara karşı tahrikleri artırmak ve İttihatçı kabineyi devirmek için bu olayları istismar ediyorlardı. Hoşnutsuzluk orduya da yayılıyordu. İtilâfçı subaylar İttihatçılara karşı hislerini gizlemiyorlardı. Hükümetin durumu günden güne sarsılıyor, İttihat ve Terakki'nin de onunla beraber sarsıldığı görülüyordu. Mayısın 17'sinde, Hacı Adil Bey, Arnavutlara taviz verme niteliğinde tedbirler önerdi. Bu tedbirlerden biri, beher aileye ihtiyacı kadar parasız toprak dağıtmayı vaadetmeyi bile öngörüyordu.

Aynı gün, Arnavutluk'taki kolordunun komutanı İsmail Fazıl Paşa bir tebliğle Arnavutları silâhlarını kırk sekiz saat

içinde teslim etmeye çağırırdı. Arnavutlar ertesi günü İpek üzerine genel bir saldırıya geçerek cevap verdiler bu çağrıya. Bütün gün süren tam bir muharebe oldu, iki taraf da çok kayıp verdi. Hacı Adil Bey altı gün sonra İstanbul'a döndü, Meclisi Mebusan'da uzun bir demeçle izahat verdi, hareketi seflere ve yabancı ülkelerin kışkırtmalarına yükledi. Meclis, nazırın demecini güvenle karşıladı. Ama o sırada isyan genişliyordu. Sadece Müslüman Arnavutların sayısı 13.000'i geçiyordu. Tüm ayaklananlar 20.000 kadardı. İstanbul'da hükümet taraftarı gazeteler durumun ağırlığını gizlemeye çalışıyorlardı. Fakat Arnavutluk'tan gelen haberler, ayaklanmanın kolay kolay son bulmayacağını gösteriyordu.

Diğer taraftan, Osmanlı ordusundan sürekli olarak subay ve erler kaçıp asilere iltihak ediyorlardı. *Halaskâran*'a üye subaylar, İttihat ve Terakki'nin ve Sait Paşa kabinesinin iktidardan çekilmesini, önceki Hakkı Paşa hükümetinin Trablusgarb'ı savunmasız bıraktığı için mahkemeye verilmesini, yeni genel seçimler yapılmasını istiyorlardı. Firarların artmasından korkan hükümet gereken sertliği gösteremiyordu. Haziranın 16'sında, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa siyasi toplantılar ve gösterilerle ve siyasi partilere mensup subay ve erlerle ilgili bir kanun tasarısı sundu Parlamente'ya: Subayların siyasetle uğraşmaları yasaklanıyordu. Muhafızlar bu kanunun İttihatçı aleyhtarı subaylara uygulanacağından kuşku duyduklarını öne sürerek olay çıkardılar. Hükümet, Rumeli'deki askere güvenmediğinden, Anadolu'daki ordudan bir kısmını Arnavutluk'a nakletmek istedi. Aydın komutanı Arnavutlarla çarpışmayı reddetti. Konya komutanı da aynı şeyi yaptı. Firarî subayların yerine gönderilen yeni subayların bir kısmı da Arnavutlara karşı yapılacak harekâta katılmayı reddettiler. Subaylara bakarak erler de Arnavutluk'a gitmek istemiyorlardı. Kırklareli ve Gelibolu'dan sevkedilecek askerleri yola çıkarabilmek için, Manastır'a götürülmeyecekleri, Hristiyan Mirditlere karşı savaşacakları hususunda teminat ve-

rildi onlara. Arnavut milletvekillerinin gensoru önergesine Hacı Adil Bey cevap vererek tatmin edici açıklamalarda bulundu. Ne var ki, iki gün sonra Mahmud Şevket Paşa Harbiye Nazırlığından istifa etti. İstanbul'da ve Avrupa'da bu istifa büyük etki yaptı. Sait Paşa bir halef bulmakta çok güçlük çekti. Genelkurmay Başkan Vekili Hadi Paşa ve Levazım Şubesi Şefi İsmail Hakkı Paşa da istifa ettiler. Harbiye Nazırlığı, Nâzım Paşa'ya teklif edildi, çünkü orduda popülerdi. Paşa şu şartları ileri sürdü : 1) Siyasî suçlulara genel af çıkarılacak. 2) Örfi idare kalkacak. 3) Asilere karşı askerî harekât son bulacak. 4) Arnavutluk'taki askerler geri çekilecek. 5) Ordudan firar edenlere karşı sert davranılmayacak. 6) İstanbul kumandanlığı Harbiye Nazırlığı göreviyle birleştirilecek.

Bu şartlar kabul edilmedi. Başka hiç bir kumandan da Harbiye Nazırlığını kabul etmedi.

İstanbul'da bunalım devam ederken, Arnavutluk'ta da çarpışmalar sürüp gidiyordu. Temmuzun 3'ünde, Meclisi Mebusan büyük çoğunlukla hükümete güven oyu verdi. Fakat ertesi günü kabine, muhalif askerlerin baskısına dayanamamış olarak istifa etti. Trablusgarb'ın kaybı yüzünden bütün popülerliğini ve nüfuzunu kaybeden İttihat ve Terakki, aleyhinde yürütülen sert mücadelede dayanamıyordu.

9 temmuzda göreve başlayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde Nazım Paşa Harbiye Nazırı, Gabriyel Efendi Noradunkyan Hariciye Nazırı, Mahmud Muhtar Paşa Bahriye Nazırı oldular. Kâmil Paşa kabineye girmemiş, Şurayı Devlet Başkanlığına atanmıştı. Bu kabine büyük çöküntüyle karşılandı, fakat Arnavutluk olaylarına çabucak son veremedi. Muhalifler, özellikle *Halaskâran* İttihat ve Terakki'ye karşı ilk zaferi kazanmıştı. Fakat İttihat ve Terakki, Meclisi Mebusan'da hâkim durumdaydı. Yeni hükümet ilk günden Meclisi Mebusan'ı feshetme gereğiyle karşı karşıya geldi. Tam bir anarşi or-

duyu parçalamakta, ülkeyi zayıflatmakta, Balkan devletlerinin savaşı iştahını açmaktaydı. Hükümet alenacele Arnavutluk'a telgraf çekip asilere karşı takibatın durdurulmasını emretti. Aynı zamanda âyandan Reşit Paşa başkanlığında bir komisyon kuruldu : Görevi, Arnavutluk'a gidip asileri yatıştırmaktı. Tam zamanıydı, çünkü Arnavutlar, Meclisi Mebusan feshedilmediği takdirde Selânîk'e ineceklerini, oradan da başkent üzerine yürüyeceklerini telgrafla bildiriyorlardı. Altmış bin asi Kosova'da Hüdavendigâr'ın mezarı başında taleplerini tekrarladılar. Toplam sayıları 100.000'e ulaşmıştı. 17.000 asi de Üsküp üzerine yürümek için yoldaydı. Arnavutluk'a varmış olan hükümet komisyonu hareketi bastıramazdı.

Nihayet temmuzun 22'sinde, Meclisi Mebusan'ı fesheden irade-i şahane çıktı. Ertesi gün son bir oturum yapan Meclis (bu oturumda Cavit Bey önemli bir demeç verdi), kabineyi beklemeden, toplantılarını kendiliğinden «erteledi». Meclis dağıldıktan sonra Sadrazam Paşa üç - dört milletvekili önünde fesih iradesini okudu.

Fakat Meclis'in feshi de Arnavutluk'u sükûna kavuşturamadı. Bilâkis, 7 ağustosta İstanbul'a varan bir telgraf, asilerin hep birden Üsküp üzerine yürüdüklerini, iki yüz öncü asinin şehre girip resmî daireleri işgal ettiklerini bildiriyordu. Vali muavini görevini de yapan İpek hâkimi öldürülmüştü. Hükümet komisyonu elinden geleni yapıyordu. Çünkü o sıralarda yapılan Koçana katliamı nedeniyle Bulgaristan düpedüz savaş hazırlıkları yapıyordu. Temmuzun 29'unda Müşir İbrahim Paşa, komisyon tarafından hükümete Arnavutların on dört maddelik taleplerini bildirdi: Barış zamanında Arnavutlar askerlik hizmetini kendi ülkelerinde yapacaklar; bütün okullarda Arnavutça öğretilecek; müsadere edilen silâhlar geri verilecek, kullanılmaz hale gelmiş olanlar için tazminat ödenecek; yakılmış binalar baştan yapılacak; memurlar Arnavutçayı iyi bilecekler, v.s. Asiler daha tarım ve eğitim

reformu, yol, Trablusgarb'ın elden çıkmasının sorumlularına ceza da talep ediyorlardı. İstenilen, İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya için idarî ademimerkeziyetti. Oysa bu dört vilâyet, sadece Arnavutların değildi; orada, sıra ile, Karadağ'ın, Sırbistan'ın, Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın da iddiaları vardı. Balkan devletlerinin, Osmanlılardan fazla telâşa kapılma sebepleri vardı. Çünkü, bundan önce de yazdığımız gibi, her devlet günün birinde Türklerin elinde «emanet» saydığı bu toprakları ilhak etme umudunu taşıyordu yıllardan beri ve çok fedakârlık yapmış, çok kan dökmüştü o günkü avantajlı durumda erişmek için. O günlerde, Balkan İttifakı kurulmuştu zaten. Bu ittifak Osmanlı devletine karşıydı. Babiâli ehvenîşer'i tercih etti : Arnavutların taleplerini kabul etti. Buna rağmen, bazı taleplerde tadiller yapmak umuduyla değerli zaman kaybetti. Aradan geçen iki hafta içerisinde Makedonya'ya da muhtariyet verme vaadiyle Balkan İttifakını oyalamaya çalıştı. Bu zaman kazanma hesabı Arnavutların bazı ihtiyatsız hareketleri yüzünden bozuldu (Berana'da Sırların katli, Yanya'da Rumlara yapılan tehditler, Karadağ'a karşı saldırılar). Balkanlı müttefikler tehlikeyi görüp işlerini çabuklaştırdılar.

Arnavut taleplerinin bildirilmesinden on beş gün sonra, savaş kaçınılmazdı artık. Doğu Avrupa silâh şakırtılarıyla doluyordu. Yüzbinlik ordular harekete geçiriliyordu.

Eylül 1912'de, Karadağ tarafından Babiâli'ye verilen ultimatom, askerî harekât dönemini açıyordu.

ÜÇÜNCÜ KESİM

On dördüncü Bölüm

Savaş Nasıl Çıktı

Meşrutiyetin balayı günlerinde, Osmanlı İmparatorluğunu meydana getiren bütün ırklarda bir umut vardı: Yeni rejim idarî ademimerkeziyet sistemini temel ilke kabul edecek, federal bir imparatorluk fikrini adım adım gerçekleştirecek diye düşünülüyordu. Kurtuluş yolu buydu. O tarihte hâlâ mümkün görünen tek çare, memleketteki darmadağınık unsurlardan, etnik kalıntılarından, birleşik ve güçlü bir devlet kurmaktı.

İlk milletvekili seçimleri ve Jön Türklerin şoven niyetleri önce bir hayal kırıklığı yarattıysa da, Türk olmayan unsurlar umutlarını kaybetmekten uzaktılar. Devrim bitmemişti daha. Bir geçiş dönemiydi bu. Jön Türkler hatalarını anlayabilirlerdi. Sonra, Ahrar vardı, İttihatçı olmayan diğer elemanlar vardı, başlarında Prens Sabahattin vardı, ve Prens ateli bir ademimerkeziyet taraftarıydı. Makedonya halkları da umut doluydu. Nitekim 31 Mart gerici hareketi Meşrutiyeti tehlikeye sokunca, Rumı, Bulgarı, Sırbı, hep birden gönüllü yazıldılar, Maşmud Şevket Paşa'nın ordusunda hizmet ederek İstanbul'un alınmasına ve anayasal düzenin yeniden kurulmasına yardım ettiler.

31 Mart hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması, İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğünü getirdi. Ordu, arkasındaydı; bu avantajdan yararlandı, tüm idareyi eline aldı. Türk olmayan unsurlar kamu görevlerinden uzaklaştırılıyor, hatta etnik imtiyazlar tehlikeye düşüyordu. Bir yıl geçmeden, Hürriyet sevinç ve coşkunluğu, yerini soğukluğa bırakmıştı. Hayal kırıklığı bilhassa Makedonya'da derin oldu. Jön Türklerin şovenizmi en çok orada hissedilmişti. Makedonya yerlisi kavimler, hasta ölmeden mirasını paylaşmaya kalkmışken, birden hastanın dirildiğini ve mirasını kimseye kaptırmamaya kararlı olduğunu gördüler. Aynı şeyi özellikle Balkan devletleri de görüyordu. Osmanlı Devleti, gelirlerinin büyük kısmını ordusunu güçlendirmeye harcıyordu. 1910 yılının sonbaharında, 70.000 kişilik bir ordu Balkanların en kuvvetli devleti Bulgaristan'ın sınırlarında manevra yapıyordu. Von Der Goltz Paşa ve Alman subayları orduyu yeniden teşkilâtlandırmak için durup dinlenmeden çalışıyorlar, bir İngiliz amirali donanmaya çekidüzen veriyordu. Avrupa Türkiyesinin önemli noktaları tahkim ediliyordu. Güçlü bir Osmanlı Devleti, Balkan devletleri için bir tehlike, hiç değilse emellerine set çeken bir varlıktı. Bu nedenle, Balkan devletlerinin ve Balkanlardaki çeşitli unsurların aralarındaki anlaşmazlıkları, kinleri alelacele bir tarafa bırakıp ortak tehlikeye karşı birleşmeleri normaldi.

1912 Arnavut isyanı patlak verdiği zaman, Makedonya, Abdülhamit devrindekinden farksız bir durumdaydı hemen hemen. Komitacılar yine faaliyetliydi. Suikastler, sabotajlar birbirini izliyordu. Ve Babıâli, Makedonya'ya iki milyon Müslüman yerleştirerek sorunu kökünden çözümleme tasarısını var gücüyle gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Haziranın başında, Bulgar Çarı, ailesi ve Başbakanı Avusturya Sarayını ziyaret ettiler, sonra Almanya'ya geçerek İmparator Wilhelm'e misafir oldular. Aynı ayın 6'sında Karadağ

Kralı da Avusturya İmparatorunu ziyarete gitti. O günlerde ilk defa olarak İtalyan basını Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında anlaşma olduğunu kesin olarak ilân etti. Bulgaristan'da büyük mitingler yapılıyor, hükümet ılımlılıkla suçlanıyor, Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaş ilân etmeye zorlanıyordu. Ay sonuna doğru durumu o kadar ağırlaştı ki, Başbakan Geşof, Rusya'nın Sofya sefirine Arnavutluk ve Makedonya olaylarının Bulgar hükümetini müdahaleye mecbur bırakacağını bildirdi.

Bu arada, nisbeten sakin kalmış olan Trakya'da da durum karışmış, çeteler faaliyetlerini artırmıştı. Ordu ve polis, parti kavgalarını ve İstanbul'daki olayları izliyorlardı. Sırbistan, yirmi günlük bir talim için ihtiyatları silâh altına aldı (artık terhis etmeyecekti onları). Temmuzun 4'ünde Sait Paşa kabinesi askerin baskısı altında düşerken, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan, Osmanlı ordusunun iç anlaşmazlıklarından ve İstanbul'daki hükümet çevrelerinde sürüp giden bunalımdan yararlanarak Türkiye sınırlarına asker yığıyorlardı. Ayın 15'inde, Fransız ve İngiliz hükümetleri, Balkan devletlerine birer nota vererek rahat durmalarını ve Türkiye'ye karşı herhangi bir hareketten sakınmalarını ihtar ettiler. Fakat bütün sınırlarda olaylar, çarpışmalar yayılıp büyüyordu. Koçana olayları, daha sonra Berana sorunu, yüzlerce kişinin hayatına mal olmakla kalmadı, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'da tansiyonu yükseltip durumu daha da vahimleştirdi. Savaş taraftarı hareketler Sırbistan'da da yayıldı. Yunanistan aynı akımlara kapıldı ve sınırlarının güvenliğini korumak gerekçesiyle 40.000 asker yığdı.

Muhtar Paşa kabinesi hiç bir şey yapmıyor, Kâmil Paşa'nın nüfuzu sayesinde İngiltere'nin bunalımı gözeceğini umuyordu. Fakat Türkiye dışında bütün devletler çok ağır olaylar arifesinde bulunulduğunu anlamaya başlamışlardı. Bu gi-dişle savaş kaçınılmaz hale gelecekti. Çünkü Balkan İttifakı

yeni bir kuvvet oluşturmıştu Avrupa'da, bir çeşit yedinci büyük devlet. Hem İttifak güçlüydü, hem de arkasında İtilâf devletleri vardı. Almanya ve Avusturya bu durumda bir şey yapamazlardı ve telâşa kapılmışlardı. Üstelik, İtalya da Balkan devletlerini cesaretlendiren bir tavır takınmıştı, çünkü Osmanlı Devletine karşı savaş açarlarsa, Babıâli Trablusgarb'ın hesabını kapatmak ve barış aktetmek zorunda kalacaktı.

Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Berchtold umutsuz durumdan sıyrılmak için son bir girişimde bulundu, Makedonya'yı tedrici bir ademimerkeziyet usulüyle idarî muhtariyete kavuşturmayı teklif etti büyük devletlere. Bu sistemden bütün Osmanlı unsurlar da yararlanacaktı. Savaşın önünü almak için bir buluştu bu. Almanya, bu teklifi derhal destekledi. Fakat Rusya, Fransa ve İngiltere kuşkuyla karşıladılar. İtilâf devletleri. Fakat Rusya, Fransa ve İngiltere kuşkuyla karşıladılar. Balkanlarda kopacak bir savaştan en çok Avusturya zarar görecekti. Türkiye'nin muzaffer çıkmasına ihtimal yoktu. Onun yiyeceği darbe Avusturya'nın emellerine —Doğuya ilerleme politikasına— da dokunacaktı. Bu bakımdan, önce kendi çıkarını düşündüğüne şüphe yoktu. İtilâf devletlerinin bu hesaba gelmeleri beklenilemezdi.

En şaşılacak nokta, Babıâli'nin tutumu oldu. Avusturya'nın teklifi kendisi için bir cankurtaran simidi olduğu halde, hoş karşılamadı. Oysa bu teklif kabul edilirse sonu gelmez müzakerelere girişilir, savaş tehlikesi kalkar, zaman kazanılır, hem askerî gücünü artırma, hem de diplomatik durumu nu düzeltme fırsatı bulunurdu.

Balkan devletleri de hemen reddettiler Kont Berchtold'un teklifini. Bu da gösterir ki kabul etmekte Türkiye için yarar vardı.

On beşinci Bölüm

Günler Gebe İdi

Kont Berchtold, Doğu bunalımını diplomasinin labirentine sürerek fırtınanın önünü almaya uğraşırken, bilhassa bu girişime sinirlenen Balkan devletlerinde savaş lehine hareketler zaptedilmez ölçülere ulaşıyordu.

Ağustosun 12'sinde Sofya'da yapılan dev mitingde eski Binbaşı Protegerof, Adana, İştîp ve Koçana olaylarından bahsedip şöyle dedi: «400.000 asker ve binlerce topla bu zillete katlanmak ayıptır bizim için». Birçok konuşmacı Krala ve hükümete çattı, hattâ onları tehdit etti. Sokaklarda şöyle bağırılıyordu: «Eğer Kral kendini millet için feda etmezse, millet onu feda eder.»

Sırbistan'da da durum parlak değildi. Sırp çeteleri hem Arnavutlara, hem Osmanlı askerlerine saldırıyorlardı. Kraliyet sarayının önünde bile mitingler yapıldı, seferberlik talep edildi. Hükümet istifa etti. İktidara gelen radikal lider Bay Paşiç derhal ülkeyi geniş çapta silâhlandırmaya koyuldu.

Atina'da hükümet doğrudan doğruya savaş hazırlıkları yapıyordu. Bütün subaylar kıtalarına iltihak etme emrini almışlardı. Muazzam mitingler yapılıyordu. Gösterici delegasyonlarına Bay Venizelos'un verdiği demeç, Atina basını tarafından savaşın kaçınılmaz olduğu şeklinde yorumlandı.

Karadağ'da ise, zaten fiilen savaş cereyan ediyordu. Hükümet 18 ilâ 45 yaşındakileri silâh altına çağırıyordu. Bütün sınır boyu ateşler içindeydi. Melisorlar ve diğer Karadağlı gruplar İşkodra'yı kuşatmışlardı. Tüm Melisorların silâha sarılmalarından korkuluyordu.

Avrupa diplomasisi yangının bacayı sarmasını önleyecek çareyi boşuna arayıp duruyordu. Başbakanlar, dışışleri bakanları başkentler arasında mekik dokuyorlardı. Bu telâş Balkan ülkelerini büsbütün sınırlendiriyordu, çünkü büyük devletlerin her şeyi kendi çıkarları doğrultusunda çözümlemeye bakacaklarını biliyorlardı. Kont Berchtold, yaptığı teklifler üzerinde genel bir anlaşma olacağını ümit ettiğini söylerken, bir yandan da Arnavutluk ve Makedonya sorunlarına uygun bir çözüm bulması için Babiâli'ye öğüt veriyordu. Fakat iş işten geçmişti artık. Ve Osmanlı ordusunun Trakya'da büyük manevralar yapması kararı, bunu bir tehdit sayan Bulgar hükümetine savaş hazırlıklarını çabuklaştırmak için vesile teşkil etti. Ülkede ticaret durdu. Herkes bugünden yarına seferberlik ilânını bekliyordu.

Genel kanaate göre Balkan İttifakı devletleri Rus Dışışleri Bakanı Bay Sazanof'un Londra, Paris ve Berlin'i ziyaretten dönmesini bekliyorlardı savaşı başlatmak için.

Mahmut Muhtar Paşa kabinesi ise, umursamazlığa yakın bir iyimserliğe kendini kaptırmış görünüyordu. Türk basını da iyimserdi; savaşın en erken ilkbaharda çıkabileceğini hesaplıyordu. Bulgarların Balkan kışına alışık oldukları unutuluyordu. Savaşa karar verilmişse, herhalde kışın soğuğu durduracak değildi onları. Acaba Noradunkyan Efendi de mi o yanlış kanaati besliyordu? Bilmiyoruz. Ama bir İstanbul tesine şu demeci verdiğini biliyoruz : «Bulgar hükümetinin barışçı beyanatının samimiyetine inanmamak için hiç bir sebep mevcut değil.» Ve Bulgaristan barışa bağlı kaldığı takdirde diğer Balkan devletlerinin de onun örneğini takip edecekleri-

ni ilâve ediyordu. Noradunkyan Efendinin bu demeci belki bir diplomatik oyundu. Ama şu var ki, o günlerde, İstanbul'da hiç bir askerî hareket görülüyordu. Hattâ 1304 doğumlu muvazzafların terhisi iradesi çıkmış, uygulanıyordu. Babıâli, ihtimal, büyük devletlerin giriştiği barışçı teşebbüslere fazla bel bağlamaktaydı. Belki de ilân ettiği büyük manevralarla Balkan devletlerini korkutacağını düşünüyordu. Oysa bu manevraları yapmaya vakit kalmayacaktı.

Sırbistan ve Yunanistan hızla silâhlınmaya ve sefer hazırlıklarına devam ediyorlardı. O sırada Samos'ta başlayan ayaklanma, Atina'ya savaş hazırlıklarını ileri götürme fırsatını verdi. Bay Venizelos eğer çok arzu ettikleri barışı koruma imkânı kalmazsa savaşa hazır olduklarını söylüyordu.

Bütün bunlar yeterli değilmiş gibi, bir de Melisorların genel ayaklanması patlak verdi.

Dört ülkenin sınırlarındaki yangını söndürmek için büyük devletler zaman kazanma peşindeydiler hâlâ. İngiliz ve Rus sefirleri, Babıâli'ye bir muhtıra vererek Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde reformlar yapılması hususunda telkinlerde bulundular. İttifak devletleri ve İtilâf devletleri arasında anlaşma olduğu ilân ediliyordu, ama bu lâftı. İki blok o günlerde yine rekabete girmişlerdi. Anlaşma daha sonra Bay Poincaré'nin çabalarıyla gerçekleşecek, fakat iş iştenden geçmiş, savaş başlamış olacaktı. Yapılacak tek şey, savaşı Balkanlarda sınırlamak olacaktı. Kâmil Paşa'nın İngiliz taraftarlığının etkisinde kalan Mahmut Muhtar Paşa kabinesi ise İtilâf devletlerini tercih edecekti.

Teşebbüsler sürerken, Babıâli yalnız dışta değil, içte de çok müşkül durumdaydı. İttihatçılar rahat durmuyorlardı. Abdülhamid'in erkânına ve casuslarına af çıkarmaya, Meclisi Mebusanı feshetmeye yönelen tedbirler üzerine, Meşrutiyetin tehlikede olduğunu, istibdadın geri geleceğini ilân ediyorlar-

dı. Yeni kabineyi tenkit eden koyu İttihatçı Şeyh Ubeydullah hapse tıklandı. Hüseyin Cahit ve eski Maliye Nazırı Mehmet Cavit beyler de hapisteydiler. Ordunun birliği de bozulmuştu. İttihatçı ve İtilâfçı subayların birbirine düşmeleri erlere kötü örnek oluyordu. Arnavutlara karşı sevkedilen ordu tam bir çözülme içindeydi. Yer yer askerler subaylara kumanda ediyorlardı. Hükümet, Çanakkale'de başkaldıran askere karşı top kullanmak zorunda kaldı. Dört ülke saldırıya hazırlanırken, İstanbul, Bizans kavgalarına teslim olmuş durumdaydı. Tıpkı beş yüzyıl evvel, Fatih'in taarruzu arifesinde Bizans'ta olduğu gibi.

İngiliz ve Rus sefirlerinin müracaatı üzerine, kabine, Abdülhamid'in yöntemini benimsedi : Talep edilenden fazlasını içeren bir reform tasarısını ilân etti. Hükümet, dıştan baskı yapıldığını itiraf ediyor, tasarladığı reformun yalnız Rumeli'yi değil, Anadolu'yu da kapsayacağını bildiriyordu. Reformun ana hatları şunlardı: Halkın hükümetle olan sorunları hak ve hukuk dairesinde çözümlenecek. Vilâyetlerde sükûn ve güvenin tesisi için resmî makamlara gereken talimat verilecek. Arnavutluk için tasarlanan reformlar memleketin diğer kısımlarında da uygulanacak. Adlî teşkilât bulunmayan yerlerde davalar mahallî âdetlere göre yürütülecek. Memurlar ırk ve din ayırımı yapılmaksızın atanacaklar ve tercihan mahallî dili bilenler arasından seçilecekler. Okullarda mahallî diller de programa alınacak. Ekonomik gelişme sağlamak için demiryolu, yol, sulama gibi tesislere hız verilecek. Nahiye teşkilâtı kurulacak. Barış zamanında, Rumelili askerler, askerliklerini Rumeli'de yapacaklar.

Yıllardır bu gibi vaadlerde bulunuluyor, fakat hiç biri gerçekleşmiyordu. Acaba bu defa sonuç ne olacaktı?

İttihatçı basın fırsattan yararlanmak için tasarımı ciddiye aldı ve çok şiddetli eleştirilere başladı. Sefirlerin talebiyle reform yapmayı millî haysiyeti zedeler nitelikte görüyordu.

Hükümet, imtiyazlı eyaletler meydana getirerek imparatorluğun parçalanmasını kolaylaştırıyordu. Yabancı müdahalesini kabul etmekle, Türkiye'nin bağımsızlığına fiilen son vermiş oluyordu. *Tanin* gazetesi, sefirlere sözde Hristiyanları korumak amacıyla devletin iç işlerine karışma imkânını veren Berlin antlaşmasının kadük hale geldiğini ilân ediyordu.

Eylülün 18'inde, beklenen fırtına koptuğu zaman, durum bu merkezdeydi.

On altıncı Bölüm

Söz Silâhın

1 Ekim 1912 sabahı, İstanbul halkı büyük bir heyecan geçirdi.

İtalyan savaşının yarattığı durum, ülkeyi iflâsın eşğine vardırması zaten. Ne iş vardı ne güç, ne ticaret ne para, ne de kredi. Alışveriş durmuş, güven kalkmış, birçokları iflâs etmiş veya etmek üzereydi. Geçim zor, sefalet yaygındı. Bu kadarı yetmiyormuş gibi, Sait Paşa kabinesi halk için yıkım olan vergi zamlarını miras bırakıp gitmişti Muhtar Paşa kabinesi de bu zamları kaldırma vaadiyle işbaşına gelmişti. Fakat o da vaadini bir kenara koyup yeni vergiler peşine düşmüştü. Devlet hazinesinin halkın cebinden bir farkı yoktu. İttihatçı basır, memur maaşlarının ödenemeyeceğini büyük zevkle haber veriyordu. Kabineyi devirmek için harcanan umutsuz çabalar arasında, kullanabileceği en etkin mücadele aracıydı bu. Geçim derdi bu, şaka değil. Günün en koyu İtilâfçısı, boğaz derdi araya girince, bütün İtilâfçılardan soğuyabilir, çıkarını sağlayacak partiye iltihak edebilirdi. Bu konuda her iki taraf da birbirini suçlayamazdı: Sait Paşa düşükten sonra birçok İttihatçı çıkar saikiyle Kâmil Paşa'nın tarafına dönmüştü. Halkının psikolojisini iyi bilen yaşlı diplomat, iş başına gelince şöyle bir demec vermekte tereddüt etmemişti : «İttihat ve Terakki ölmüştür, çok geçmeden gömeceğim onu.» Demek istiyordu ki, maaş dağıtımı kendi ellerinde

olduğundan, partilerin en büyük gücünü teşkil eden memurlar tezden hükümetten yana olacaktı. İttihatçı basın da silâhı geriye çeviriyor, hükümete ağır bir darbe indirmek umuduy-la aynı geçim çıkarlarını tehlikede gösteriyordu. O kritik gün-lerde hükümetin bütün söylentileri bir yana bırakıp yalnız maaşlarla ilgili haberi yalanlaması anlamlıdır.

Halk, İtalyan savaşının bir çözüme bağlanacağını umu-yordu. Balkan bunalımı ise, o kadar uzun zamandır devam ediyordu ki, pek fazla ilgi çekmiyordu artık. Halk alışmıştı. Osmanlı nazırları da, durumun ağır olduğunu söylemekle be-raber, savaş ihtimalini bertaraf ediyorlardı. Bu nedenle ki İstanbul halkı, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanıs-tan'ın genel seferberlik ilân ettiklerini öğrenince, 1 ekim sa-bahı şaşkına döndü. Öğleyin varan telgraflar heyecanı artırı-dı. Şüphe kalmamıştı artık: Dört devlet arasında bir saldırı ve savunma ittifakı kurulmuştu ve nerdeyse Türkiye'ye ül-timatom vermek üzereydiler.

Bulgar hükümeti Edirne civarında ve sınırları boyunca manevra için yapılan yığınağı bahane ederek genel seferber-lik emrini vermişti. Zaten o emri vermezse, iktidarda kal-ması biraz zordu. Çünkü muhalifler Makedonyalılarla birle-şip «Ya savaş, ya ayaklanma!» diye bağırıyorlardı. Söyledik-lerini yapacakları da belliydi. Seferberlik haberi, coşkun gös-terilerle, «hurra!» larla karşılandı halk tarafından.

Ertesi günü, Filibe'deki Türkler tutuklanarak 9. tugayın kışlasına götürüldüler. Türk evlerinde arama yapıldı. Akşam üzeri, Türkler divaniharb tarafından kurulmuş bir komisyo-nun karşısına çıkarıldılar. Komisyon başkanı Türklerden özür diledi ve şunları söyledi: «Vatandaşlarımız olduğunuz halde sizleri tutuklamak zorunda kaldığımızdan ötürü müteessiriz. Ne yapalım ki yurdun menfaati bunu gerektiriyordu. Yerleri-nize dönmenizi ve Bulgar vatandaşları olarak görevleriniz-den sapmamanızı rica ederiz. Bu uyarmayı hiçe sayacak olan-

lar merhametsizce cezalandırılacaklardır.» Az sonra, Türkler serbestçe dolaşıyorlardı. Başka bir tedbir alınmadı onlara karşı. Askerî ve sivil makamlar Türklerin şiddet veya hakarete uğramamaları için her tedbiri almıştı. Hükümet memurları askerlere, savaşın *Türk halkına* karşı değil, *Türk hükümetine* karşı yapıldığını anlatıyorlardı. Osmanlı tebaaları korunuyor, sert bir basın kanunu halkı tahrik eden yazıların yayınına yasaklıyordu. İhtikâra niyetlenen dükkâncılara ağır cezalar verilecekti.

Yunanistan da aynı bahaneyle seferberlik emri vermişti. Girit te heyecan içindeydi ve anavatanla birleşmeyi gün meselesi sayıyordu.

Sırbistan, ordusu için satın almış olduğu binlerce sandık silâh ve cephanenin Osmanlı hükümeti tarafından Üsküp, Selânik ve Kumanovo'da alıkonulmasını bahane edebilirdi. Sırbistan'ın İstanbul sefiri, Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendiye 48 saatlik bir mühlet vermişti sorunu çözümlemek için; Sırbistan bir yandan da seferberliğini tamamlamaya çalışıyordu.

Karadağ'ın seferberlik ilânı bir formaliteden başka şey değildi, çünkü kaç zamandır seferberliğini tamamlamış, savaş ilân etmeksizin savaşıyordu.

Ekimin 1'inde öğle vakti Rusya'nın da Türkiye üzerine baskı yapıp taviz vermesini sağlamak için Kafkaslarda seferberliğe giriştiği haberi gelmişti.

Bütün bu telgraflar üzerine Osmanlı tahvilleri büyük düşüş kaydetti. Aynı gün saat 10'da bakanlar kurulunun yaptığı toplantı olağanüstü anlam taşıdı, çünkü Genelkurmay Başkanı Hâdi ve I. Kolordu Komutanı Abdullah Paşalar da katıldılar bu toplantıya. Hükümet, Balkan devletlerinin tahrik edici tutumlarını protesto etmeye karar verdi. Rumeli'deki askerî komutanlara da her ihtimale karşı hazır bulunmaları talimatını gönderdi. Kabine, barışçı niyetlerini ispat etmiş ol-

mak için, büyük manevraların geri bırakıldığını büyük devletlere resmen bildirdi. Bu bir tavizdi (1), ama gene de savaşın önünü alabileceği şüpheliydi. Artık herkes kaçınılmaz sayıyordu savaşı. Türkiye'nin her tarafından gelen telgraflar Türk halkının savaşı coşkun bir sevinçle kabul ettiğini bildiriyordu. Anadolu vilâyetlerinden çok sayıda gönüllünün yola çıktığı haber alındı. Kosova'da 40.000 kişilik bir miting yapıldı; 20.000 Müslüman ve Hristiyan, Kayseri'de miting yaptı. «Yaşasın harb, Sofya'ya, Sofya'ya!» diye bağıırıyordu herkes. İstanbul'da da aynı sözler inletiyordu yeri göğü. Tren seferleri kısıtlanmıştı yolcular için. Olağanüstü seferberlik ilân edilmiş değildi, ama, bütün gün trenler orduya işliyordu. Basın, ordunun hareketleri hakkında hiç bir şey yazmama talimatı almıştı. Siyasî partiler dünkü düşmanlıklarını unutmaya çalışıyordu. Basının sloganı şuydu: «Vatan tehlikede». İttihatçılar, hükümete karşı olmakla beraber savaş süresince onu destekleyeceklerini beyan ediyorlardı. Telâş ve heyecan o kadar büyüktü ki, hükümet, Sultanın doğum yıldönümünü yanlışlıkla bir gün erken kutladı. Hattâ bayrak asmamış olan Sırp, Bulgar, Yunan ve Karadağ sefaretlerine uyarmada bulundu ve asıl yıldönümün ertesi güne rastladığını onlardan öğrendi. Karadeniz'de bulunan bütün Osmanlı gemileri İstanbul'a döndü. Babiâli, zamanında Türk karasularından uzaklaşamamış olan Bulgar ve Yunan gemilerine el koydu. Sultanın bir iradesi, Harbiye nezareti bütçesine 399.935.100 kuruşluk bir olağanüstü kredi ekleme yetkisini verdi hükümete. Başka bir irade ile Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, Osmanlı orduları başkumandan vekilliğine getirildi.

(1) *Balkan devletlerinin ve özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya sefirlerinin protestoları üzerine, Babiâli, tüm Avrupa Türkiye'sinde yapılacak manevralardan bir kere vazgeçmişti; şimdi de, yalnız Trakya vilâyetinde, Edirne çevresinde yapılacak manevralardan vazgeçmiş oluyordu.*

Ekimin 2'sinde Osmanlı Darülfünunu öğrencileri savaş lehine büyük bir miting yaptılar, şehri dolaştılar, Balkan devletleri sefarethanelerinin camılarını kırdılar. Polis müdahale etmek zorunda kaldı.

Özellikle İttihatçı gazeteler kayıtsız şartsız savaş istiyordu. Muhalif basının aşırı gitmesinin bir nedeni de yayılan haberlerdi. Bu haberlere göre, hükümet içinde fikir ayrılıkları vardı, nazırların çoğu, bu arada bizzat Nâzım Paşa, savaş ilânına karşıydılar. İttihatçıların o günlerdeki zihniyeti hakkında bir fikir vermek için, üniversiteli Enis Avni Bey'in «Aka Gündüz» takma adıyla *Tanin*'in 21 eylül tarihli sayısında neşrettirdiği ünlü bir makalenin bazı kısımlarını aşağıda dercediyoruz. Enis Avni Bey, Fatih'in kabri önünde diz çöküp and içiyor, şöyle diyordu :

*Bastiğim toprakların her tutamından kan fışkıracak...
Uzattığım pençemin altında baharlar hizan, hizanlar zindan olacak...*

*Taş üstünde taş bırakırsam, arkada kalan ocağım sönsün...
Gülistanları süngümle kabristan edeceğim... Tarihe dümdüz bir harabe bırakacağım ki, üstüne, on asır bir medeniyet kuramasın...*

Dal üstünde yaprak, burc üstünde bayrak bırakırsam, iman tahtamın ortasına kara damga vurulsun...

Nefesimden yangın, silâhımdan ölüm, adımından uçurum saçağım...

Her beyaz renge bir pençe barut lekesi, her barut lekesine bir avuç kan bulayacağım...

Merhameti yatağanımın ağzına... mefkûreyi tüfeğimin kapsülüne... medeniyeti atımın arka nalına asacağım...

Dağların kovukları, ormanların gölgeleri, harabelerin buruşuk çehreleri ebediyete «buralardan geçen Türk hikâyesini» söyleyecek...

Belki bu gibi neşriyatın bıraktığı olumsuz izlenimi hafifletmek içindir ki Noradunkyan Efendi, savaşın ilk günlerinde, bir yabancı muhabire şu demeci verdi: «Bu savaş amansız bir savaş olacak, fakat biz kendi hesabımıza vahşi bir savaş olmaması için elimizden geleni yapacağız. Medenî halklar gibi çarpışacağız ve düşmanın ülkesine girersek yabancı eve giren misafirler gibi davranacağız. Düşman topraklarında katliam olmayacağından Avrupa emin olabilir.» (1).

Ekimin 4'ünde, iki büyük miting tertiplendi Sultanahmet meydanında. Sabah İtilâf, öğleden sonra İttihat ve Terakki, yüzbinlerce göstericiyle İstanbul'a unutulmaz bir gün yaşattılar. Müslüman, Hristiyan, her ırktan, her partiden Osmanlılar vatanın savunması için birleşiyorlardı. Bütün gösterici kabileleri hep aynı sloganları tempo ile tekrarlıyordu : «Harp isteriz, harp, harp, harp!.. Sofya'ya! Sofya'ya..» İttihatçılar mitinginde Talât Bey, Hasan Fehmi Efendi, Cemaladdin Arif Bey, Agop Efendi Boyacıyan, Nesim Mazlia Efendi, Dr. Paşayan Efendi, Ömer Naci Bey, heyecanlı konuşmalar yaptılar. Göstericiler Fatih'in kabrini ziyaret ederek intikam andı içtiller.

O günden sonra gösteriler hergün tekrarlandı. Merkez kumandanlığında açılan gönüllü kayıt defteri hızla doluyordu.

Bütün bunlara rağmen, hükümet savaşın önünün alınabileceğini beyan ediyordu. Genel seferberlik iradesi çıkmış olmasına rağmen, Suriye, Mezopotamya ve Doğu vilâyetlerinde seferberlik ilân edilmemişti. Sınırlı seferberlik için de, Balkan devletlerinin genel seferberlik ilân etmelerine karşı zorunlu bir karar olduğu duyuruluyordu büyük devletlere. Babiâli, barışseverliğinin yeni delillerini de verdi : İyimser-

(1) Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, muhasamat başladığı sırada, orduya bir günlük emir çıkararak, düşman ülkesine girdikten sonra askerî yasalara aykırı hareket edenlerin kurşuna dizileceklerini ilân etti. Sultan da aynı yönde bir tebliğ çıkardı.

liğini göstermek için Koçana katliamını tertipleyenlerden birini ölüme, öbürünü de ömür boyunca küreğe mahkûm etti. Daha sonra, Osmanlı askerleri Samos'u tamamen boşalttılar.

Fakat bu ufak tefek tavizler Balkanlarda yatıştırıcı etki yapmadı. İstanbul'daki gösteriler, özellikle Balkan devletleri sefarethanelerine göstericilerce yöneltilen saldırılar, çok sert yorumlara konu teşkil ediyordu. Bu arada yurt dışında bulunan Yunan, Sırp, Bulgar, Karadağlı gençler acele ülkelerine dönüyor, silâhlarını da beraber getiriyorlardı. Askerî hizmetten muaf olan milletvekilleri, prensler, sefirler, yurtlarına dönerek orduya giriyorlardı. «Otuz yıldır bugünü bekliyorduk,» diyorlardı çokları. Sırbistan'da kadınlar da askerî talim yapıyorlardı. Birçok zengin Sırp, servetlerini hükümete bağışlıyorlardı savaş masraflarına katkıda bulunmak için. Ekimin 6'sında Sobraniye tüm Bulgaristan'da savaş hali ilân eden kraliyet emirnamesini tasdik etti. Yalnız sosyalistler aleyhte konuşular. Başbakan, Sobraniye'nin toplantı dönemini kapatırken, bütün milletvekilleri aylıklarını savaş giderlerine ve uçak alınmasına tahsis ettiler.

Ekimin 5'inde olağanüstü bir toplantı yapan Sırp Skupçina'sı da kralın nutkuyla açıldı; coşkun bir hava içinde, hükümetin istediği kredileri onayladı. Orada da tek itiraz sosyalistlerden geldi.

İstanbul'da ise, barış lehine bir akım doğuyordu. Seferberlik çok ağır yürütülüyordu. Osmanlı ordusunun hazırlıksız olduğuna inanan hükümetin her ne pahasına olursa olsun barışı korumaya çalıştığı belli oluyordu. Tehlike yalnız Avrupa'daki sınırlarından gelmiyordu; imparatorluğun Asya'daki sınırları da tehdit altındaydı. Kâmil Paşa, silâhların talihli Osmanlı ordusunun yüzüne gülmediği takdirde savaşın imparatorluğun çöküşüyle sonuçlanacağını söylüyordu. Hükümet taraftarı gazeteler —*İkdam*, *Sabah* v.s.— büyük devletlerin Balkan devletlerine baskı yapacağını umuyordu. İttihatçı basın ise, Balkan ülkelerinde yaşayan Türklere yapılan tüy-

ler ürpertici mezalimden bahsediyor, halkın duygularını sa-
vaş lehine tahrik ediyordu.

Barış taraftarlarını korkutan, büyük devletler arasında-
ki anlaşmazlıktı. Fransa Başbakanı Bay Poincaré devletlerin
zıt çıkarlarını bağdaştırmak için insanüstü gayretler sarfedi-
yordu. Amacı, o günlerde harbin önünü almanın tek yolu gibi
görünen bir tasarı üzerinde hepsini birleştirmektir. Bay Poin-
caré'nin önerisi şuydu : Bir yandan Balkan devletlerine baskı
yapılacak, öbür yandan da Türkiye, gerçekleştirilmesine ken-
dilerinin nezaret edeceği reformları uygulamaya zorlana-
caktı. Balkan devletlerini ikna etmek için şöyle diyecek-
lerdi : «Reformları artık Türkiye'den değil, bizden bekle-
yeceksiniz; onların uygulanacağını bizler garanti ediyoruz.»
Türkiye'ye gelince, ona bir kurtuluş yolu teklif ediyorlardı ve
onu kolayca kandırabileceklerdi herhalde. Büyük devletlerin
müdahalesinin bir hukukî mesnedi de vardı zaten : Berlin
antlaşmasının 23. maddesi onlara bu hakkı veriyordu. Otuz
yıldır unutulmaya terk edilen bu madde şöyle der :

*Madde 23 — Babiâli, 1868 esas yönetmeliği, haklı tadilatı
yaparak, Girit adasında titizlikle uygulamayı taahhüt eder.*

*Mahallî ihtiyaçlara uygun hale sokulan benzer yönetme-
likler (Girit'e tanınan vergi muafiyeti hariç), işbu antlaşmada
özel bir teşkilât öngörülmemiş olan Avrupa Türkiyesinin öte-
ki kesimlerinde de yürürlüğe konacaktır.*

*Babiâli, yerli halkın geniş çapta temsil edildiği özel ko-
misyonlar kurarak, her bir vilâyette bu yeni yönetmeliklerin
ayrıntılarını tesbit etmekle görevlendirecektir.*

*Bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkacak teşkilât tasarı-
ları Babiâli'nin tetkikine sunulacak, ve Babiâli, onları yürür-
lüğe koyacak kanunları çıkarmadan önce, Doğu Rumeli için
kurulmuş bulunan Avrupa komisyonunun fikrini alacaktır.*

Görüldüğü gibi, 23. madde, bir Avrupa komisyonunun
kontrolü altında idarî ademimerkeziyet öngörüyordu. Bu mad-

de hiç bir zaman uygulanmadı. Çünkü Osmanlı hükümeti, kendiliğinden, hem Rumeli, hem de Anadolu için daha geniş kapsamlı bir proje sundu : Madem ki reform yapılacaktı, neden yalnız Rumeli yararlınsındı? Anadolu'nun kabahati neydi? Reformlardan tüm imparatorluk eşit olarak faydalanmalıydı.

Doğu Rumeli komisyonu 23 ağustos 1880'de onayladı bu projeyi. «Vilâyetler Kanunu» adıyla bilinen bu tasarı başlıca şu yenilikleri getiriyordu: «Her vilâyetin sakinleri, ırk ve din farkı gözetilmeksizin kanun nazarında eşittirler, aynı haklara ve aynı ödevlere sahiptirler» (Madde 2). Bu kanun, kişi hürriyetini teminat altına alır ve Batıdaki anayasalardan alınan şu hükümleri getirir : Her vatandaş mesken masuniyetinden yararlanır; kanunsuz vergi tahsil edilemez; eğitim ve basın serbesttir. Valiler beş yıl için atanırlar; valiye bir Meclis-i İdare yardımcı olur. Bu meclise, validen başka, vali muavini, defterdar, adli müfettiş, maarif müfettişi, ziraî ve ticarî müfettişler, müftü, gayrimüslim cemaatlerin ruhanî şefleri ile genel yönetim kurullarından yedi üye iştirak ederler. Kanunlar, kararnameler, v.s. mahallin başlıca dilleriyle yayınlanır. Şayet vali İslamsa, vali muavini Hristiyan olur. Bu kanunun kapsamına giren vilâyetlerde Çerkez göçmen yerleştirilmez. Bu kanunla ihdas edilen vilâyet meclisleri dört yıl için halk tarafından seçilir; vali, temsilci genel sayısının dörtte biri kadarını kendisi tayin edebilir. Tartışmalar halka açık olur. Vilâyet meclisleri, normal temsilciler meclisi yetkilerine sahiptir, vilâyetlerin bütçesini oylar, kanunlar hazırlayıp Babiâli'nin onayına sunar. Her bir cemaatin ayrı yönetim meclisi, köylerde ve şehirlerin başlıca semtlerinde de ihtiyar meclisleri bulunur. Adalet, eğitim ve din kuruluşları aynı eşitlik ilkesine tabidir. Sancak, kaza ve nahiyeler yönetimi de bu esasa tabidir. Kanun, gerektiği takdirde jandarma komutanlığına Avrupalı subayların atanabileceğini de söyler.

Bu derece müsavatçı ve liberal bir kanun yanında Berlin antlaşmasının 23. maddesi ne değer taşıyabilirdi ki? Avrupa devletleri bir istiyor, Babiâli on veriyordu. Nedeni de basitti: Eğer 23. madde uygulansaydı, reform işine Avrupalılar müdahale edeceklerdi. Halbuki Vilâyetler Kanunu ile gerçi Babiâli çok daha fazlasını ihsan ediyordu ama, nihayet, uygulama yetkisini de kendine saklıyordu. Kendi evinin efendisi olarak kalıyordu.

Kanun, Doğu Rumeli komisyonunun onayına sunuldu. Babiâli'nin cömertliğinden hayrete kapılan komisyon, rapora şu şerhi düştü: «Türkiye'de iyi kanunlar daima mevcut olagelmıştır, fakat uygulamaları genellikle yetersiz kalmıştır. Büyük devletlerin tasvibine arz olunur.»

Fakat bu kanun da, diğerleri gibi, uygulamaya konulmadı. Aradan otuz yıl geçti. Ve şimdi, otuz yıl sonra yine aynı noktaya gelinmiş oldu. Bay Poincaré'nin önerisi dolayısıyla, 23. madde umacısı tekrar devletin karşısına dikiliyordu. 1880'-de Vilâyetler Kanunu tasarısıyla savuşturulan tehlike hortlamıştı. Hem bu defa büyük devletlerin niyeti pek ciddiydi. Çünkü artık Avrupa Türkiyesinin halklarıyla değil, harıl harıl silâhlanan ve hızla savaşa hazırlanan Balkan devletleriyle işleri vardı. Yarım tedbirler onları tatmin edemezdi bu aşamada. Garantili reformlarla yetinecekler miydi? O bile belli değildi.

Bay Poincaré, uzun bir didinmeden sonra, nihayet teklifini büyük devletlere kabul ettirebildi.

Bunun üzerine Babiâli, reform uygulamasına yabancılارın müdahalesini bertaraf etmek için, 1880'deki çareye başvurdu: 6 ekimde büyük devletlerin İstanbul sefirlerine otuz yıl önceki Vilâyetler Kanunu'nu derhal uygulamaya koyacağını bildirdi.

Aynı gün, sabahtan, Bay Poincaré'nin başarıya ulaştığı, bütün İstanbul'da duyulmuştu. Bir iyimserlik havası esti. Osmanlı haber ajansı şu haberi verdi: «Aldığımız haberler ve

dışarıdan bize ulaşan telgraflar, bir Türk - Balkan ihtilâfı tehlikesinin zail olduğunu göstermektedir.» Gazetelerde, en büyük puntolarla, umut verici başlıklar göze çarpıyordu : «Sulha doğru», «Harb tehlikesi kalktı» v.s. gibi ⁽¹⁾. Akşama doğru, Babıâli'nin 1880 Vilâyetler Kanunu'nu uygulama hususundaki kararlılığı belli olunca, ve hele Osmanlı ajansı meseleyi doğrulayınca, umutlar büsbütün güç kazandı. Hattâ niyetinin pek ciddî olduğunu belli etmek için, Babıâli, 1880 kanununu devletlerin müracaatını nötralize etmek için uygulamaya karar vermiş olmadığını, esasen yirmi gündür bu kanun üzerinde çalışıldığını beyân ediyordu. Gazeteler, büyük devletlerin sefirleri tarafından Babıâli'nin koridorlarında sarfedilen bir sözü naklediyorlardı : «*La guerre est écartée*» (Savaş bertaraf edilmiştir). Savaş heyulâsından kurtulmuş olmanın sevinci içinde, İstanbul, İngiliz Başbakanı Bay Asquith'in nutkuna dikkat bile etmedi. Bay Asquith karamsarlığını muhafaza ediyor, «Uzun süredir uluslararası ufuk bu kadar karamış değildi,» diyor ve barışın korunmasının artık kendi ellerinde olmadığını, ancak mümkün olanı yapabileceklerini ilâve ediyordu. Bu uzak görüşlü demeç dikkati çekmedi gerçi, ama üç gün sonra gerçekten savaş ilân edilecekti.

İstanbul kendini barış umutlarına kaptırmışken, 7 ekim günü ansızın Darülfünun öğrencilerinin gösterisi patlak verdi. Daha doğrusu bu gösteri, İttihat ve Terakki tarafından öğrenciler adına ve onların işbirliğiyle tertiplenmişti.

Osmanlı Darülfünununda yapılan ve hemen sırf İttihatçı öğrencilerin katıldığı bir toplantıdan sonra, 100 - 150 kişilik bir katile yola çıkmıştı. Yolda, meraklılar ve İttihatçılar da katılınca, katile büyümüştü. Göstericiler, halkı, savaş talep etmek ve vatanın şerefini korumak için kendileriyle beraber

(1) İttihatçı basın, Berlin antlaşmasının 23. maddesine ve Vilâyetler Kanunu'na karşı en sert tepkiyi gösterirken, bütün diğer gazeteler hükümetin kararını sevinçle karşılamıştı.

yürümeye davet ediyorlardı. Kafile Babıâli'ye vardığında göstericilerden başka bin kişi toplanmıştı halktan. Bir - iki saat içinde kalabalık on misli arttı. Babıâli'yi korumakla görevli polisler parmaklığın kapısını savunmayı boşuna denediler. Göstericiler içeriye girdiler, sadrazamlık makamının merdivenlerini işgal edip kabinenin savaş ilân edileceğine dair halka teminat vermesini istediler. Makamın iç kapıları derhal kapatıldı. Bu da göstericileri azdırdı. Bir kaç öğrenci ve bir kaç İttihatçı, kafilenin önden taşıdığı Darülfünun bayrağını merdivenlere diktikten sonra heyecanlı nutuklar söylemeye başladılar. Bütün konuşmacılar derin etki yapıyorlardı, çünkü halk arasında Balkan devletlerine karşı şiddetli bir kızgınlık vardı. Onların, Osmanlı imparatorluğuna meydan okuması bir hakaret geliyordu eski zaferlerin anılarıyla dolu Türk halkına.

Konuşmacıların asıl öfkesi, Berlin antlaşmasının 23. maddesine karşıydı. Her taraftan «Kahrolsun Yirmi üçüncü madde!» sesleri duyuluyordu. Konuşmacılar, bu maddenin kabul edilmesiyle Türkiye'nin bağımsızlığının son bulacağını, Rumeli'nin artık elden çıkacağını, bunun Türkiye'ye en büyük hakaret olacağını anlatıyorlardı. «Öldü mü bu millet? Evlatları ne güne bekliyor? İşte hepimiz hazırız kanımızı son damlasına kadar akıtmaya!» diye haykırıyorlardı. Fakat kabine ortaya çıkmamakta direniyordu. Bir saat geçmişti. Tekrarlanan davetler üzerine, Ahmet Muhtar Paşa haber yolladı, içerde önemli müzakerelerde bulunduklarını, soruna milletin arzuları yönünde bir çözüm bulmaya çalıştıklarını, kabinenin, vatanseverlik görevini yapacağını, halkın dağılmasını ve güvenle beklemesini bildirdi. Bu cevap göstericileri büsbütün tahrik etti. «Evvelki gün Saraya gittiğimizde Sultan derhal bize göründü; Muhtar Paşa Sultandan ulu mudur ki, yüzünü göstermek istemez?» diye bağırıyorlardı. Sadrazam şahsen gelip 23. maddenin kabul edilmeyeceğine dair teminat vermedikçe orada kalacaklarını bildirdiler. Nihayet bir nazır dışarı çıktı,

kabine adına konuşmak istedi. Bırakmadılar. «Muhtar Paşa gelsin, başkasını istemeyiz!» diye tekrarlıyorlardı. Belki de kabineyi devirme denemesiydi yapılan. Kabine düşünce, İttihatçılar gelirdi iktidara, ve İttihatçılar kesin olarak savaşa taraftardı.

Nutuklar devam ederken, caddenin üst başından bir bora-zan sesi duyuldu. Babîâlî'de bulunan Nâzım Paşa tehlikeyi sezip telefonla asker istemişti Harbiye nezaretinden. Göstericiler, «Yaşasın ordu!» haykırılarıyla ve alkışlarla karşıladılar askerleri, bölük komutanını attan aşağı aldılar, omuzlar üzerinde içeri götürdüler; kolay kazandılar onu. «Biz vatanın çiçekleriyiz, yarının umuduyuz. Memleketin alnından bu karayı silmekten başka bir talebimiz yoktur!» diye bağırıyorlardı. «Düşman köpeklerine karşı esirgenen askerin kendi üzerlerine sevkedilmesinden» yakınıyorlardı. Onları dağıtma-ya gelen subay da heyecanlı bir konuşma yaptıktan sonra askerlerini parmaklığın yan kapısından Babîâlî'nin arka tarafına çekti, halkı istediğini yapmakta serbest bıraktı. Harbiye nezaretinden yeni asker istemek icap etti. Bu defa bölüğe kumanda eden subay göstericilerin bağrıışmalarına, alkışlarına kulak asmadı, görevini tam olarak yaptı. Asker, göstericileri dışarı çıkardı. Bir kaç öğrencinin direnmesi fayda etmedi. Komutan, askere, camları kırıp içeri girmelerini ve nazırları korumalarını emretti, mavzerleri de her ihtimale karşı doldurttu. Az sonra başka birlikler de yetişt, avluda mevzi aldı. O zaman, düzenin korunmasından emin olan Muhtar Paşa önce oğlu Bahriye nazırı Mahmut Muhtar Paşa'yı gönderdi, sonra da kendisi göründü. Göstericiler : «Kahrolsun 23. madde!.. Yaşasın harp!..» diye bağırmaya devam ediyorlardı. Baba-oğul sırasıyla halka hitap edip kurtuluşu mutlaka savaşta aramamak gerektiğine inandırmaya çalıştılar. Sadrazam da, Bahriye nazırı da, şanlı bir maziye sahip askerlerdi. Birinci Rus savaşında, ikincisi Yunan savaşında kahramanca dövüşmüşlerdi. Böylesine bir maziye sahip bulunan kimseler

savaştan korkabilirler miydi? Bu suali sorunca, kalabalık bir-şey diyemedi. Fakat Enis Avni Bey (*Aka Gündüz*) arkadaşları adına söz alarak, «Paşa,» dedi, «sen dünün gazisisin; vatanın çiçekleri olan bu gençler yarının gazileri olmak isterler. Hepsi de hayatını feda etmeye hazır. Vatanın böyle müdafileri olduktan sonra 23. madde nasıl kabul edilir?»

Bunun üzerine Ahmet Muhtar Paşa sözü geçen maddenin ve genellikle reformun tarihçesini yaptı kısaca. Rus savaşını hatırlattı. Savaşın başında Osmanlı ordusunun, kazandığı başarıları özellikle kendisine borçlu olduğunu söylemedi, ancak gönüllülükle, «Vazifemizi yaptık,» dedi. Sonra savaşı talihinin döndüğünü, devletin —kendi tabiriyle— «bir mende-bur şeyi» (Ayastafanos antlaşmasını) imzalamak zorunda kaldığını anlattı ve Berlin antlaşmasına vararak 23. maddenin nasıl doğduğunu çok ince ve tebessümsüz bir espriyle şöyle açıkladı: «Memlekette hakikî müsavat olmadığı ve bu sebeple Hristiyan unsurların bazı sıkıntılara uğradıkları hususunda bizi ikna etmeye çalıştılar. Belli ki, bizim devlet adamlarımızın anladıkları müsavatla büyük devletlerin anladığı müsavat birbirinden tamamen ayrı şeylerdi; çünkü devletlerin müsavat yok diye en fazla ısrar ettikleri anda, bizim devlet adamlarımız da memlekette müsavat var diye en fazla bağırıyorlardı. Kuvvet devletlerdeydi; onların sözü geçti. Netice, 23. madde oldu. 1880 Vilâyetler Kanunu da bu esas üzerine hazırlandı. Bilâhare devlet idaresinin makbul usullerini o kanunla telif etme imkânı bulunamadı; faydadan ziyade zarar tevhit edeceği görüldü ve tatbik edilmedi.»

Bu demekti ki, bugün de aynı kanun uygulamaya konulunca devletin yönetim sistemiyle bağdaşmayabilir ve bir yana atılabilirdi. Fakat paşanın etrafını alan ateşli kafalar bu inceliği kavrayamadılar, hattâ birkaçı: «Kahrolsun müsavat! Biz müsavat istemiyoruz!» diye bağıldılar. Babasından sonra bir defa daha söz alan Mahmut Muhtar Paşa, imparatorluğun

şerefi tehlikeye girdiği takdirde savaş ilân etmeye tereddüt etmeyeceklerini, bizzat kendisi nazırlıktan istifa ederek cepheye gideceğini söyledi ⁽¹⁾ ve ilâve etti: «O zamana kadar, bırakın da dinç kafa ile işimize bakalım, ne yapacağımızı ifşa etmemizi istemeyin bizden. Biz meşrutî bir hükümetiz. Yarın öbür gün seçimler yapıp Parlamento toplanınca, yaptıklarımızın hesabını orada veririz.»

Göstericiler gevşemeye başlamışlardı. Avluda bekleyen askerî kuvvet ve sadrazamın etrafını alan hükümet taraftarları, heyecanlarını söndürdü. Muhtar Paşa içeri girince gösteri de bitti. Yine aynı sloganları bağırarak Babıâli'den ayrıldılar.

İstanbul'daki son gösteri oldu bu. Çünkü aynı gece hükümet yeniden örfî idare ilân etti, bütün mitingler, gösteriler, nutuklar yasaklandı. Gazetelerin gösteri hakkında en hafif bir imâda bulunması bile men edildi. Ertesi sabah gazeteler, bir yarı ayaklanma niteliğine bürünen üniversiteliler gösterisinden hiç söz etmedi ⁽²⁾. Gösteriyi tertipleyenler ve tasarlayanlar birer birer tutuklandılar. Fakat bu gösteri çok derin etki yaptı, çünkü İttihatçılar olayı mükemmel istismar ettiler. Hükümeti Balkan devletleri karşısında baş eğmek ve hakarete ses çıkarmamakla suçladılar. Babıâli, bu tahrikleri tahmin ettiğinden, gösteriden hemen sonra bir resmî tebliğ yayımlayarak reformlar hakkında daha müzakereler yapıldı-

⁽¹⁾ Mahmut Muhtar Paşa sözüne sadık kaldı: *Muhasamat* başlar başlamaz savaş alanına hareket etti ve az sonra ağır yaralı durumda İstanbul'a getirildi.

⁽²⁾ Yalnız, İttihat ve Terakki organı Tanin, kısa bir haber yayınladı gösteri hakkında. Ayrıca, «Bulgar Şamarı» başlığı altında şunları yazdı: «Biz kanunu yabancı sefirlerin baskısı ve müdahalesi altında kabul etmekle, Avrupa'nın, Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde müdahale hakkına sahip olduğunu tasdik etmiş bulunuyoruz. Bir devletin kanunu sefirler veya Balkan devletleri tarafından değil, Mebusan Meclisi tarafından hazırlanır.»

ğını, çeşitli tarihlerde çıkarılan kanun, talimatname ve tasarıların gözden geçirildiğini, yeni hazırlanacak reform kanununda Osmanlı devletinin temel hak ve menfaatlerinin de gözönünde bulundurulacağını ve kanunun parlamentonun onayına sunulacağını, dolayısıyla halkın yalan yanlış haberlere inanarak heyecana kapılmaması gerektiğini ilân etti. Bu tebliğ, hükümetin 23. maddeyi kabul etmeyeceği anlamına da gelebilirdi.

Öte yandan, tam bu resmî tebliğin çıkarıldığı gün, Noradunkyan Efendi büyük devletlerin İstanbul sefirlerine, 23. maddeyi yahut bu maddeden vücut bulmuş olan Vilâyetler Kanununu derhal uygulamaya koyacaklarını vaadediyordu. Şu halde, hükümet güç durumdaydı. Belli ki savaş istemiyordu. Savaştan kaçınmak için büyük devletlerin karşısında boyun eğmesi gerekiyordu. Bu takdirde de halk çıkacaktı karşısına. Boyun eğmezse, savaş kaçınılmaz olacaktı. Bu duruma çıkar yol bulamamıştı daha. Bir taraftan devletleri, bir taraftan da kendi halkını idare ediyordu. Olaylara yön veren kendisi değildi; olaylar yön veriyordu hükümete. Babıâli, Avusturya ve Rus hükümetlerinin, Bay Poincaré'nin tasarısı gereğince ve bütün büyük devletler adına dört Balkan başkenti nezdinde yapacağı müracaatın sonucuna bağlamıştı umudunu. Bir kere Balkan devletleri gemlendi mi, tehlikeleri uzaklaştırmanın çaresi bulunurdu elbet.

Fakat yönü veren yine olaylar oldu. Üniversiteliler gösterisinin ertesi günü, ekimin 8'inde Karadağ, Osmanlı İmparatorluğuna karşı resmen savaş ilân etti. Balkan İttifakı, büyük devletleri bir emrivaki karşısında bırakmak ve beklenen teşebbüslerini boşa çıkarmak için savaşı başlatma işini Karadağ'a bırakıyor, onu ileri sürüyordu.

Artık barışı düşünmek çılgınlık olurdu. Öğleye doğru, Karadağ maslahatgüzarı Bay Plamenatz, Osmanlı kabinesinin toplantı halinde bulunduğu Babıâli'ye gitti, Hariciye nazırıy-

la bir görüşme talep etti. Noradunkyan Efendi, onu derhal makamında kabul etti. Kısa süren bir görüşmeden sonra, maslahatgüzar, savaş ilânını bildiren şu notayı Noardunkyan Efendiye tevdi etti :

Ekselans,

Karadağ kraliyet hükümetinin, Osmanlı hükümetiyle aralarında devamlı olarak çıkan anlaşmazlıkların barışçı yollarından çözümünü için harcadığı bütün dostane çabaların tükendiğinden dolayı üzüntü duymaktayım.

Kralım Majeste I. Nikola'nın izniyle, Karadağ kraliyet hükümetinin bugünden itibaren Osmanlı hükümetiyle bütün ilişkileri kestiğini, gerek Karadağlıların, gerekse Osmanlı egemenliği altında bulunan kardeşlerinin yüzyıllardır hiçe sayılan haklarının tanınmasını Karadağlıların silâhlarına tevdi ettiğini, Ekselansınıza bildirmekle şeref duyuyum.

PLAMENATZ

8 Ekim / 25 Eylül 1912

Noradunkyan efendi için bu nota bir yenilik değildi. Çünkü bir gece evvel Çetine'deki Osmanlı temsilcisi Muhtar Bey'den bu konuda bilgi almıştı. Hariciye nazırı, kendisine has soğukkanlılıkla Bay Plamenatz'ın notasını aldı, Osmanlı hükümetinin, komşularına karşı daima iyi niyetle hareket ettiğini söyledi. Fakat madem ki şimdi Karadağ Türkiye'ye karşı düşmanca bir davranış içine giriyor ve hattâ savaş ilân ediyordu, Babiâli de savaşı kabul ediyordu, vatanın şerefini ve Osmanlı milletinin kutsal haklarını korumak için gereken tedbirleri alacaktı. Bay Plamenatz bu sözleri aynı soğukkanlılıkla dinledi ve pasaportunu istedi. Maslahatgüzar'ın ayrılmasından sonra, Hariciye nazırı tekrar toplantıya girdi ve notayı kabine arkadaşlarına verdi. Hükümet. Harbiye nazırının açıklamalarını ve Osmanlı ordusunun teşkilâtlanması hu-

susunda verdiği teminatı dinledikten sonra, savaş kararı verdi. Dahiliye nazırı derhal bütün valilere savaşın ilân edildiğini ve Osmanlı halkına bildirilmek üzere Karadağ notasının metnini telledi. Hariciye nazırı da durumu bütün Osmanlı sefaretlerine bir genelgeyle bildirdi.

Az sonra, gerekli tedbirleri almak için Harbiye nazırı Nâzım Paşa'nın başkanlığında askerî şura toplandı. İlk gelen telgraflar, İşkodra gölü üzerinde olaylar meydana geldiğini bildiriyordu. Daha sonra, ilk savaş harekâtının başladığı haber alındı : Karadağlılar Berana'yı kuşatmışlardı. Harbiye nezareti derhal İşkodra genel komutanına Karadağ sınırını geçerek Çetine üzerine yürümesini emretti. Akşam üzeri, İngiltere Dışişleri bakanının bir demeci çıktı telgraftan. Bakan, Türkiye ile Balkan İttifakı arasında savaş artık kaçınılmaz görüyor ve bundan sonra büyük devletlerin yapabileceği tek şeyin savaş Balkanlarda sınırlandırmak olacağını söylüyordu.

Ertesi sabah *Tanin* gazetesi, «*Hele şükür!..*» diyor, yalnız Karadağ'ın Türkiye için henüz pek ufak bir lokma olduğuna hayıflanıyordu.

On yedinci Bölüm

Türkiye'nin Savaş Gücü

8 ekim ⁽¹⁾ günü öğleyin Karadağ'ın savaş ilânı haberi İstanbul'da büyük telâş yarattı. O sabaha kadar çokları iyimserdi daha. Fakat savaşı kaçınılmaz sayanlar bile dört müttefikten ilk saldırıya geçenin küçücük Karadağ olacağını umuyorlardı. Bir an, Bay Plamenatz'ın diğer Balkanlı meslekdaşlarından birkaç saat erken davranmış olduğu, akşam olmadan Bulgar, Sırp ve Yunan sefirlerinin de onu takip edecekleri sanıldı. Hattâ birkaç aceleci gazete bütün müttefiklerin hep birlikte savaş ilân ettiğini yazdı. Halk sokaklara dökülmüştü. Meraklılar Beyoğlu'na çıkmışlar; Bulgar, Yunan ve Sırp sefaretleri önünde armaların aşağı alınmasını beklemişlerdi saatlerce. Fakat en çok kalabalık Babiâli caddesinde, gazete idarehaneleri önünde toplanmıştı. Gazete kapılarında, karatahtalar üzerinde tebeşirle haberler yazılıyordu. Hükümet taraftarı **Alemdar** gazetesi daha o saatlerde karatahta üzerinde 1200 Karadağlı öldürtmüş, ilk Osmanlı zaferini müjdelemişti ⁽²⁾. Örfî idareye rağmen, Babiâli çevresinde büyük

⁽¹⁾ Eski takvimle, 25 eylül. Kitapta bazı tarihler eski takvime göre yazılmıştır. Ç. N.

⁽²⁾ Tüm savaş boyunca İstanbul basını hayalî zaferler vermekten vazgeçmedi. Bulgarlar İstanbul kapılarına varırken de devam etti bu. Yalnız İttihatçı Tanin istisna teşkil etti ve basının bu tutumunu yerdi. Bazılarına göre, maksadı doğruyu yazmak değil, yenilgi haberleriyle hükümeti zor duruma düşürmekti.

bir kalabalık toplanmıştı. Herkes haber istiyordu. Ve herkesin ağzından Bulgarın adı duyuluyordu. Oydu asıl düşman, en ciddi ve en güçlü hasım. Bulgaristan'ın tutumunun ne olduğunu bilmek istiyordu halk.

Ertesi günü, İstanbul bir muharip şehir görüntüsüne bürünmüştü. Hükümet büyük devletlerden umudu kesmiş, var gücüyle savaş hazırlığına koyulmuştu. Bütün askerî binalar arı kovanı gibi işliyordu. Daha çok bir gezi olan Taksim stadı meydanı boydanboya toplar, arabalar, atlar, çadırlar, yük arabaları, saman yığınları ve her türlü savaş araçlarıyla kaplıydı. Atlar kısmen arabacılarından ve ahırlardan müsadere edilmişti. Aynı manzara Harbiye nezareti ve Sultanahmet meydanlarında da görölüyordu. Sirkeci'de trafik hemen hemen durmuştu. Yalnız yüzlerce yük arabası ve Mahmut Şevket Paşa zamanında satın alınmış olan bir kaç askerî otomobil sürekli olarak erzak ve mühimmat taşıyordu gece gündüz. Trenler sadece askerî nakliyata tahsis edilmişti. Askere çağrılan yalınayak, sefil, perişan köylüler, bir gün sonra askerî üniformayı giyince tanınmaz hale geliyor, neşeli, kendinden emin, yiğit cengâverler olup çıkıyorlardı. Bu kadar cesur askerlerden kurulu bir ordunun yenilebileceği akıldan hayalden geçemezdi. Askerin geçtiği her yerde alkış tufanı kopuyor, coşkun gösteriler bilhassa sancaklar geçerken ayyuka çıkıyordu. Tüm İstanbul'da askerle halk özdeşleşmişti. Kışlaların önünde Türk kadınlarla Hristiyan kadınlar birarada bekliyor, savaşa yolladıkları oğullarını, nişanlılarını, kocalarını son bir defa daha görebilmek, birbirlerini son bir tebessümle selâmlamak umuduyla avunuyorlardı. Tramvayların beygirleri de müsadere edilmiş olduğundan, şehiriçi ulaşım daha bir güçleşmişti.

Bu manzaralar iki hafta devam etti. Asya yakasından Avrupa yakasına günde 15.000 asker geçiyordu. Hiç beklemeden üniformalarını giyiyor, silâh ve malzemeyi alıp derhal Trakya'daki Doğu ordusuna iltihak etmek üzere trene

biniyorlardı. Bazıları İzmit'ten vapurla doğru Ayastafanos'a çıkıyor, her gün orada kurulan büyük bir ordu trenle hareket edip yerini arkadan gelenlere bırakıyordu. İstanbul'dan hareket eden erler, baştan aşağı yeni elbise giymiş bulunuyorlardı. Sırtlarında haki üniforma, gri kaput vardı; şayak kefiye taşıyorlardı. Techizatları tamamı. Yalnız kumanya çantaları hemen hemen boş gibiydi. Bu gıcır gıcır elbise ve techizatı İttihat ve Terakki iktidarının Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa gizlice hazırlatmıştı. Fakat kolay değildi 250.000 kişiyi giydirmek. İlk hareket eden askerin hiç bir eksiği yoktu. Ayniyat depoları yavaş yavaş boşalmaya başladı. Abdülhamit döneminin mavi şayaktan üniformaları ortaya çıktı. Daha sonra, bu bile bulunmayacaktı.

Ama erler, iyi giyinmiş olsun ya da olmasın, hiç homurdanmıyorlardı. O günlerde hiç kimse tarihin en korkunç felâketlerinden birinin kurbanı olacağını aklından geçirmiyor, şevk ve heyecanla gidiyordu cepheye. Savaşın, iki aylık bir gezinti olacağına inanç tamdı ⁽¹⁾.

Savaşın başlangıç günlerinde Türkiye'nin gücü neydi? Jön Türkler iktidara geçer geçmez bütün güçlerini orduya vermişlerdi. Herşeyi, hatta kalkınmanın temel faktörü olan eğitimi bile feda ediyorlardı orduya Abdülhamit zamanında çözülmüş, ihmal edilmiş orduyu yeniden teşkilâtlandırmak kolay iş değildi elbet. Fakat hiç bir çabayı esirgemediler. Orduyu Von der Goltz Paşa emrindeki Alman subayları talim ettiriyorlardı. İyi bir reorganizasyon tasarısı mevcuttu. Ordu, genel çizgileriyle şu şekilde düzenleniyordu :

(1) *Bakırköy'de bir Alman subayı, Bulgar ordusunun, dünyanın en iyi ordusu olan Prusya ordusuyla eş değerde bir ordu olduğunu, bu nedenle Türklerin Prusya ordusuna karşı dövüşmeye gidercesine yola çıkmaları gerektiğini söyleyince, bu sözleri kahkahalarla karşılanmıştı.*

Ülke	Başkent ve nüfusu	Hükümdar ve tahta çıktığı tarih	Yüzölç. Km²	Nüfus	Asker sayısı		Millî gelir (Frank olarak)
					Barişta	Seferde	
Osmanlı İmp.	İstanbul 1.100.000	Sultan V. Mehmet Reşat 14.4.1909	170.000	6.000.000 (Asya ile beraber: 24.000.000)	600.000	1.400.000 (Asya ile beraber)	697.197.200
Bulgaristan	Sofya 102.769	Kral Ferdi- nand 7.7.1887	96.655	4.500.000	235.000	378.000	168.445.000
Sırbistan	Belgrad 90.000	Kral I. Petar 15.6.1903	48.803	2.750.000	200.000	324.000	103.644.200
Yunanistan	Atina 235.450	Kral I. Yeor- yios 5.6.1863	65.662	2.750.000	50.000	192.000	234.331.600
Karadağ	Çetine 5.000	Kral Nikola 14.8.1860	9.030	250.000	25.000	37.200	4.182.500

Muharip devletlerin karşılaştırmalı tablosu.

Nizamiye ordusu iki kısımdan kuruluydu; ikinci kısım, birinci nizamiyenin ihtiyatını meydana getiriyordu. Asıl ihtiyat (redif) sınıfı, birinci ve ikinci nizamiye askerlerinden; müstahfız ordusu, 39-40 yaştaki rediflerden oluşuyordu.

Nizamiye ordusu piyade, avcı (nişancı), mitralyöz, sınır muhafız, süvari, topçu (sahra, dağ, havan), istihkâm, muhabere, demiryolu, levazım birliklerinden kuruluydu.

Büyük askeri birlikler 14 nizamiye kolordusu meydana getiriyordu. Kolordulardan her birinde üç piyade tümeni, üç nişancı tugayı, bir süvari birliği, üç topçu bataryası, bir istihkâm birliği, bir nakliye birliği, bir sıhhiye birliği vardı.

Tüm kara kuvvetleri komutanlığı temelden değiştirildi 1911'de. Osmanlı askeri kuvvetleri başlıca dört orduya ayrılmıştı :

Birinci Ordu : Merkezi : İstanbul. Bölgesi: Trakta ve Küçükasya, Karadeniz'den Bulgurlu - İstanbul demiryolunun güneyine kadar uzanan kısım. Birinci ordu, I., II., III. ve IV. nizamiye kolordularından kuruluydu (Sırayla, İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne). Ayrıca, 14 redif tümeni vardı.

İkinci Ordu : Merkezi : Selânik. Bölgesi : Selânik, Manastır, Aydın, Suriye'ye kadar olan saha. İkinci ordu V., VI., VII. ve VIII. nizamiye kolordularından kuruluydu (Sırayla, Selânik, Manastır, Üsküp, Şam). Ayrıca, üç bağımsız nizamiye tümeni (22. tümen Koçana'da, 23. tümen Yanya'da, 24. tümen İşkodra'da) ve 28 redif tümeni (13'ü Selanik'te, 8'i Aydın'da, 7'si Şam'da) vardı.

Üçüncü Ordu : Merkezi : Erzincan. IX., X. ve XI. nizamiye kolordularından (Sırayla, Erzurum, Erzincan, Van) ve 8 redif tümeninden kuruluydu.

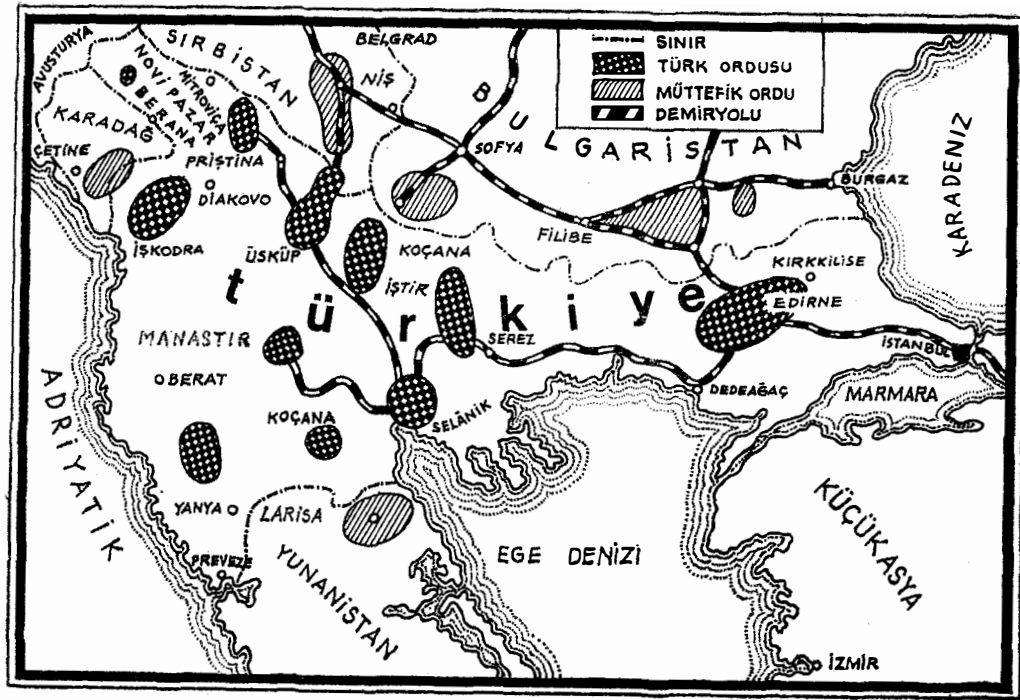
Dördüncü Ordu : Merkezi : Bağdat. XII. ve XIII. nizamiye kolordularından (Musul ve Bağdat) ve 4 redif tümeninden kuruluydu.

XIV. kolordu ise Yemen'de kalırdı, merkezi San'a idi, bu teşkilâtta bağımsızdı.

Trablus'daki 42. tümenle Hicaz bölgesindeki 43. tümen de bağımsızdı.

Bu ordu, tümüyle, büyük bir askerî kuvvet demekti, uzun süre başarılı bir savaşı sürdürebilirdi. Fakat savaş kapıyı çalarken ordunun reorganizasyonu henüz tamamlanmış değildi. Daha çok iş vardı yapılacak. Techizat eksikti, at ve taşıt yetersizdi. İç ayaklanmaları bastırmak için yapılan seferler reorganizasyonu geciktirmişti. Memlekette yol yoktu, demiryolu azdı, asker nakli kolay değildi seferberlikte. İtalyan savaşı sürdüğünden, İtalyan donanması denizleri tutuyordu, deniz yolu da kapalıydı. Düşmanlarına oranla, asker az talim görmüştü, disiplini tam değildi ve yorgun elemanı çoktu. Ordunun %25'ini teşkil eden Hristiyanlara —Ermeniler ve Yahudiler hariç— fazla bel bağlanamazdı, ne Rumu, ne Bulgarı, ne de Sırbı şevkle dövüşemezdi soydaşlarına karşı. Daha birçok maddî ve psikolojik etkenler Osmanlı ordusunun fiilî gücünü azaltıyordu. Balkan İttifakı orduları ise hem hazırlıklıydı, hem de millî ülkeleriyle güçlenmişti. Ufak ülkeler olduğundan ulaştırma imkânları büyüktü, araçları yeterliydi. Her biri bir cephede dövüşecekti, oysa Osmanlı ordusu dört cephe tutacaktı. İmparatorluğun diğer sınırları da ayrı. Bu durumları gözönünde bulundurursak, Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşaların savaştan niçin o kadar kaçındıklarını daha iyi anlarız. Üstelik, Osmanlı İmparatorluğu muzaffer olduğu takdirde bir şey kazanacak değildi. Bütün düşman ülkelerini zaptetse bile, Avrupa onu orada bırakmazdı. Halbuki Balkan devletleri kazansa, işgal ettikleri yerleri alacaklardı. Bu bakımdan, savaş, sadece bir namus, şeref, haysiyet savaşı olacaktı.

Ama savaş kaçınılmaz hale gelince, hükümet, düşmanın karşısına azamî kuvvetle çıkmak için her çareye başvurdu ve şaşılacak bir süratle başardı seferberliği. Buna rağmen, muhasamat başladığında, askerî yığınak tamamlanmış değildi, ve bu yetersizlik düşmanın hızlı başarılarını kolaylaştırdı.

Savaş ilân edildiği gün, müttefik ordular karşısında Osmanlı ordularının yığınağı.

İlk çarpışmalar başlarken, Rumeli'deki Osmanlı kuvvetlerinin durumu şuydu :

Genel karargâh İstanbul'da kalıyordu. Başkomutan (Sultana vekâleten) Harbiye nazırı Nâzım Paşa idi, Genelkurmay başkanları ise Hadi Paşa ve Miralay Pertev Beydi.

Birinci Ordu (Doğu) : Trakya'da; Birinci Ordu'nun dört kolordusundan müteşekkildi. Komutanı Abdullah Paşa idi. Harekât bölgesi : Dimotika - Kırkkilise hattı.

İkinci Ordu (Batı) : Makedonya'da; üç bağımsız gruba ayrılmıştı. Komutanı Ali Rıza Paşa idi. Merkezi : Selânik. Harekât bölgesi : *Birinci grup* : Hepsi rediflerden kurulu üç kolordu; Sırp - Bulgar sınırı, Üsküp - İştîp hattı. *İkinci grup* : Bir nizamiye ve iki redif tümeni; merkezi İşkodra; harekât bölgesi : Karadağ. *Üçüncü grup* : Her biri iki nizamiye ve bir redif tümeninden kurulu iki kolordu; bu kolordular, birincisi Epir'de Yanya bölgesinde, ikincisi Tesalya'da Koçana bölgesinde olmak üzere Yunanlılara karşı harekât yapacaktı.

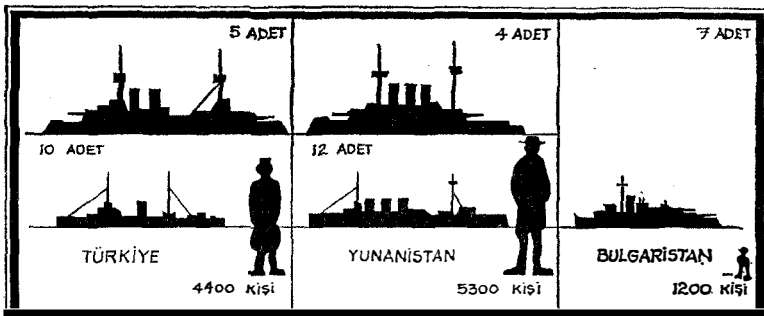
Piyadede iki tip tüfek vardı : Biri mavzer, öbürü tadil edilmiş martin ⁽¹⁾. İkisinde de aynı sivri uçlu fişek kullanılırdı; bu, aynı tipte tüfek kullanan orduların cephane ikmalini kolaylaştırıyordu. Süvariler, kısa namlulu, mavzer sisteminde Alman karabinası taşıyordu.

Bu iki ordu, düşmanın karşısına çıkmak zorunda kaldığı zaman henüz tam teşkilâtlanmış değildi. Osmanlı hükümeti Rumeli'de 400.000 kişi çıkarmayı ümit ediyordu, fakat tasarı kâğıt üzerinde kaldı. Aslında belki daha çok sayıda asker yolladı, ama üniforma taşıyan herkes bir muharip değildir. İnsan, techizat, cephane ve besin yedekleriyle gerçek asker olur. Osmanlı ordusunda ise çokları bu yedeklerden, hattâ bir lokma ekmekten, çiğneyebilecekleri ottan, kökten bile yoksun kaldılar...

(1) Rediflerin büyük kısmı normal martinle talim görmüş olduğundan, bu iki türlü tüfeği de kullanmasını iyi bilmezdi.

Rumeli'de faaliyet gösterecek yedi kolordunun sahra topu bakımından durumu şöyleydi : I. Kolordu : 30 batarya; II. Kolordu : 48; III. Kolordu : 48, IV. Kolordu : 30; V. Kolordu : (yaklaşık) 20; VI. Kolordu : (yaklaşık) 20; VII. Kolordu : (yaklaşık) 24 batarya. Meşrutiyetin ilânından sonra Jön Türklerce 1903 ve 1905'te satın alınan seri ateş gücüne sahip toplar, askerî depolardan çıkarılıp kolordulara dağıtıldı. Daha sonra Türkiye, seri ateş gücüne sahip beheri altı topluk 93 batarya satın aldı Krupp'tan; her bir topun 500 mermisi vardı. Beheri dört topluk 23 Krupp bataryası ve 9 Creusot bataryası daha sipariş edilmişti, ama teslimat yapılmamıştı daha. Topçu birliklerinin büyük kısmı yarı bindirilmişti. Bindirilmiş topçular çok azdı, sadece I., II. ve III. kolordularda mevcuttu, elindeki toplar da eski tipte Krupp toplarıydı.

Dağ topları ise şu şekilde dağılmıştı : I. Kolordu : 6 batarya; II. Kolordu : 7; III. Kolordu : 15; IV. Kolordu : 6; V. Kolordu : 3; VI. Kolordu : 1 veya 2; VII. Kolordu 1 veya 2 batarya. Her biri 6 toptan kurulu bu bataryalardan 26'sının topları seri ateş gücü olan Krupp toplarıydı. Bu yedi kolorduda 11 sahra havan topu, 3 batarya ve 120 mitralyöz mevcuttu (70 Hotchkiss ve 50 Maxim). Şu halde, top bakımından da avantaj Osmanlı ordusunda değildi.

Muharip devletlerin deniz kuvvetleri

İşte, Anayasa gereğince ordunun başkomutanı olan Sultana vekâleten silâhlı kuvvetleri sevk ve idare yetkisi alan Harbiye nazırı Nâzım Paşa'nın elindeki imkânlar bundan ibaretti. Mareşal von der Goltz Paşa'nın, Osmanlı ordusunun en iyi generali olarak nitelendirmekte tereddüt etmediği, Lüleburgaz hezimetinden sonra Doğu ordusunun komutasını ele alarak Bulgar ordusunu Çatalca önlerinde durduran Nâzım Paşa, İmparatorluğun en dürüst ve sempatik askerlerinden biriydi. İstanbul'da doğmuştu. Çerkez asıllıydı. Askerî öğretimini Paris'te, Saint - Cyr okulunda tamamlamıştı. Fransa'da geçirdiği yıllarda Batı'nın liberal fikirlerini benimsemiş, bu fikirlerin ateşli savunucusu olarak dönmüştü İstanbul'a. Abdülhamid'in kuşkularını davet etmesi için bu kadarı yeter de artardı bile. Zaten kendisi de, Abdülhamit devrinde memlekette yaygın hale gelen ahlâksız ve müstebit idarî yöntemle karşı duyduğu öfkeyi gizlememekteydi. Meşrutiyetin ilânından beşbuçuk yıl önce Büyüka'da gece vakti tutuklanmış, Yıldız'da kurulan bir divanıharp tarafından rütbelerinin sökülmesine ve kalebendlığe mahkûm edilmiş, Erzincan'a sürülmüştü. Abdülhamit, onun varına yoğunla el koymuştu. Nâzım Paşa ailesinden, çocuklarından uzak, her türlü dostluktan yoksun, daima göz altında, casuslar, muhbirlerle çevrili olarak, sürgün hayatına sabırla tahammül ediyordu. Önceleri, ihtilâttan menedilmişti, Erzincan kalesinin zindanlarından birinin sınırını aşamıyordu. Daha sonra, bir öfke anında, sert ve cüretli bir telgraf yollamıştı Sultana : Hâlâ öcünü alamadın mı, bana eziyet ettirmekte devam edecek misin? diye sormuştu. Mağrur bir yürekten çıkan bu acı, meydan okuyan telgrafta öylesine etkileyici birşey vardı ki, Abdülhamit (çok defa bu gibi zaaf anları olmuştur), derhal Paşa'ya uygulanan sert rejimin hafifletilmesini emretmişti. Paşa, artık şehirde dolaşabiliyor, ama sınırlarını aşamıyordu. Gazete ve kitap getirtmesine müsaade ediliyordu. O da okuyor, durup dinlenmeden okuyordu. Bir yandan kendisi gibi ıstırap çeken

sevdiklerini hayal ediyor, bir yandan da istibdat altında inleyen halkı, yıkılışa doğru sürükleyen bahtsız yurdunu düşünüyordu. Düşenin dostu olmaz diye bir atasözü var. Paşadan herkes yüz çevirmişti. «Mimli» idi. Onunla karşılaşmamak, tehlikeye girmemek için herkes ondan kaçıyor, gezindiği yerlerden geçmemeye bakıyordu.

Abdülhamit rejiminden en çok ıstırap çekenlerden Erzincanlı Ermeniler, aynı kaderi paylaşan Paşayı bağırklarına bastılar. Karakterinin asaleti, yüksek ruh hasleti, onu o kadar sevdirmişti ki, uzun ve sabırlı bir çalışma ile, onu kaçırmak için bir plan hazırladılar. Polis şüphelenmeye başlamış, bazı Ermenileri takip ettirmişti. Ama sır sızmadı. Firar, Trabzon yoluyla olacaktı. Orada Paşa'nın bir samimî dostu vardı: Binbaşı Saffet Bey. Bazı Ermeniler Trabzon'a gidecek onunla görüşmeler yapmışlar, tekrar Erzincan'a dönmüşlerdi. Beraberlerinde de, Saffet Beyin kılavuz olarak seçtiği iki Laz getirmişlerdi. Ve 1908'in temmuzundan birbuçuk ay evvel, beş kişilik küçük bir kfile, gece vakti Erzincan'dan çıkıp Trabzon yolunu tuttu. Fakat ana yoldan değil, kimsenin kullanmadığı sapa yollardan ilerliyordu. Grupta, uzun boyu ile en çok göze çarpan, sivil giyinmiş Nâzım Paşa idi. İkisi, kılavuzlardı. Dördüncüsü, Erzincan'a sürülmüş bir subay, Asaf Bey'di. Asaf Bey, Müşür Fuat Paşa'nın yeğeniydi (Fuat Paşa da sürgündeydi o sıra). Beşincisi ise, Suren Sarafyan adında bir Ermeni genci idi. Suren Sarafyan, firar hazırlıklarını yapan kişiydi ve Paşanın feci ölümüne kadar onun yanından ayrılmadı hiç. Yedi gün yedi gece yürüyerek Erzincan - Trabzon yolunu katetmişler, şehre dört saat kala Saffet Bey güvenilir adamlarıyla onları karşılayıp sağ salım Trabzon'a sokmuştu.

O sırada, Erzincan'da, resmî makamlar birbirine geçmişti. Nâzım Paşa'nın, onca casus ve muhbirlerle çevrilmiş olduğu halde kaçmayı başarması, herkesi şaşkına döndürmüştü. Tabii ilkönce şüpheler Ermenilere yönelmişti. Çokları tutuklan-

muş, sorguya çekilmiş, gözaltına alınmıştı. Hiç kimse bildiğini söylememişti. Ve paşayı bulmak kabil olmamıştı. 4. Kolordu Komutanı Zeki Paşa, derhal sekiz yüz atlı salmıştı dört yana. Sonuç alamayınca, şüpheli yerlere (bu arada Trabzon'a da) telgrafla durumu bildirmişti. Fakat herşeye rağmen kaçaklar, Saffet Bey'in yardımıyla, bir kayığa atlayıp Suhumi'ye, oradan da sahte pasaportlarla Batum'a vardılar. Paşa, bir süre Ermenilerin yanında kaldı.

Nâzım Paşa'nın İstanbul'a dönüşü, kendisi için bir sürpriz olacaktı. Marsilya'ya gitmek için *Messagerie* gemisine binen Paşa, İstanbul'a vardığında, Meşrutiyet bir - iki gündür ilân edilmiş bulunuyordu. Nâzım Paşa'nın vapurda olduğunu duyan dostları, onu karaya inmeye ikna ettiler.

İttihat ve Terakki ile bu doğru askerin yıldızı hemen hiç barışmadı. Komite, ona karşı daima kuşkulu bir tavır takındı, ama bu kuşkunun neye dayandığını da hiç bir zaman söyleyemedi. Nâzım Paşa ile Mahmut Şevket Paşa da pek sevişmezlerdi. İki zıt tip meydana getirirlerdi. Nâzım Paşa tatlı, yumuşak tabiatlıydı, enerjisi de şüpheliydi; Mahmut Şevket Paşa ise sertti, sarsılmaz bir enerjisi vardı. Aralarındaki antipati olmasaydı, bu iki zıt şahsiyet birbirlerini tamamlayabilir, değerli bir güç meydana getirebilirlerdi. Meşrutiyetten sonra Nâzım Paşa Edirne'deki kolordunun başına getirildi. 31 Mart olayında da İstanbul'daki I. kolordu kumandanlığını yaptı ve otoritesi sayesinde, ayaklanan askeri yatıştırmayı başardı. Aynı zamanda, Kurtuluş Ordusunun İstanbul'a girişini kolaylaştırmak için tedbirler aldı, Abdülhamid'i direnme çılgınlığından vazgeçirdi, yoksa çok kan dökülürdü. Sadrazam Tevfik Paşa, Harbiye Nazırlığını Nâzım Paşa'ya verdi. Fakat az sonra kabine çekildi. İttihat ve Terakki, Nâzım Paşa'yı Bağdat'a vali olarak gönderdi. Orada Paşa, Mithat Paşa devrini hatırlatan bir icraatla ün yaptı. Fakat kendisini rahat bırakmadılar. Popüleriğini yok etmek için herşeyi yaptılar. Hakkı Paşa, onu geri çağdı. Nâzım Paşa, disipline bağlılığını göstermek için baş eğdi,

Muharip orduların Eylül sonundaki durumu.

yalnız bir protesto telgrafı gönderdi. Maiyetindeki subayların ve Mezopotamya'daki Arap kabilelerinin başkente çektiler telgraflar ve gösterileri fayda etmedi. Paşa emre itaatsizlik etmek istemedi. İstanbul'a döndükten sonra bir kenara çekildi. Ancak 1912 ihtilâli onu Harbiye nezaretine getirdi.

Nâzım Paşa, çok doğru ve merhametli adamdı. Parayı sevmez, ağzındaki lokmayı muhtaca verirdi. Osmanlı devlet adamları İstanbul'un en güzel yerlerinde konaklar, köşkler yaptırmışken, onun şahsî bir evi bile yoktu. İttihatçılar devrilince, Kâmil Paşa'nın istibdat rejimi kuracağından korkuluyordu bir ara. Fakat kabinede Nâzım Paşa'nın bulunması kuşkuları gidermek için yeterli bir nedendi. Onun varlığı, özgürlüğün garantisiydi ⁽¹⁾. Kusurları ne olursa olsun, devlet erkânı içinde en saygıdeğer insandı. Öldürülmesi, Türkiye için gerçek bir felâket oldu. Ufak bir anekdot, onun asil ruhunu meydana koymaya ve onun hatırası önünde tazimle eğilmemize eyterli sebep teşkil eder. Anekdotu Bay Stéphané Lausanne'a anlatan, istifasından sonra Nice'e yerleşmiş olan Noradunkyan Efendinin kendisidir. Eski Hariciye Nazırı şöyle diyor :

«Mütareke akdi için General Savof ve Bay Danef'le görüşmek üzere Nâzım Paşa ile birlikte Çatalca'ya gittiğimiz gün, dondurucu bir soğuk vardı. Herkes en kalın kürkünü giymişti. Yalnız Nâzım Paşa paltosuzdu. «Nâzım Paşa, dedim. Palto giymemeniz çılgınlık.»

Yol üzerinde sıralanmış talihsiz askerlerimizi gösterdi bana ve dedi ki :

«Ya bunlar? Bakın bunların paltosu var mı?.. Halbuki bunlar çılgın değil...»

Bütün Nazım Paşa, işte bu sözün içinde.

⁽¹⁾ Kendisi Çatalca'dayken Kâmil Paşa'nın hapsedtirdiği İttihatçı şefler onun sayesinde serbest bırakıldılar. Bunu yapmış olmasaydı, İttihatçıların darbesi vukubulmaz, kendisi de öldürülmezdi.

On sekizinci Bölüm

Son Perde

İmparatorluğun askerî bakımdan hazırlıksız olduğunu ve hükümetin haklı kaygularını bilmeyen memleket şevkle savaşa hazırlanırken, kesin müdahale ve garanti üzerinde anlaşılan büyük devletler namına Rus ve Avusturya - Macaristan hükümetleri Sofya, Atina, Belgrad ve Çetine kabinelerine şu notayı verdiler :

Rus ve Avusturya - Macaristan hükümetleri, Balkan devletlerine aşağıdaki hususları bildirdiler :

1 — Büyük devletler, barışı ihlâl edecek her davranışı takbih eder.

2 — Büyük devletler, Berlin antlaşmasının 23. maddesine dayanarak, halkların menfaati için, Türkiye'nin idare sisteminde reformu gerçekleştirmeyi deruhte edecekler. Bu reform, Sultanın hükümrânlığına ve Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğüne hâlel getirmeyecektir.

3 — Eğer herşeye rağmen Balkan ülkeleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş çıkarsa, büyük devletler savaştan sonra Avrupa Türkiye'sinin toprak statükosunda hiç bir değişikliği kabul etmeyecekler ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ Büyük devletlerin her zamanki gibi ne derece samimi olduklarının takdir edilebilmesi için şu kadarını söyleyelim ki, savaştan sonra Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki toprak bütünlüğünü korumak amacıyla hiç bir şey yapmamakla kalmadılar, üstelik Türkiye'nin, savaşla alınmamış topraklarını, şehirlerini ve adalarını bile müttefiklere bırakmak için her çabayı harcadılar.

Büyük devletler işbu deklarasyon esasına dayanarak İstanbul'da teşebbüslerde bulunacaklar.

Avrupa'nın bu teminatı, müttefikleri tatmin edecek unsurlardan yoksun değildi gerçi. Fakat Balkanlı müttefikler böyle bir garantiyle gerçekten yetinmeye niyetli olsalar bile —ki buna hiç ihtimal yoktu— nota biraz geç kalmıştı artık. Müttefikler seferberliklerinin büyük kısmını tamamlamışlardı. Askerî yığınaklar hemen hemen bitiyordu. Köyleri, şehirleri boşalmış, ticaret ve her türlü iş durmuştu. Hepsisi de gücünü aşan masraflara girişmişti. Artık geri dönemezlerdi. Dönerlerse, iç ayaklanmalar olurdu. Buna rağmen, Bulgaristan Başbakanı Bay Geşof, derhal red cevabı vermedi. Orduların hareketi tamamlanmış olmadığından, zaman kazanmaya ihtiyacı vardı. Ertesi günü toplanan bakanlar kurulu, notanın reformlar hakkında gerekli açıklamaları yapmadığını, mameafih karar vermeden önce Belgrad ve Atina hükümetleriyle konunun müzakere edileceğini bildirdi. Karadağ ise, sözü geçen notanın tevdiinden önce savaş ilân etmiş olduğundan, artık çok geç olduğunu söylemekle yetindi; iki aydır Babilî nezdinde yaptığı müracaatlar sonuç vermediği için silâha başvurmak zorunda kaldığını ileri sürdü.

Rus ve Avusturya - Macaristan hükümetleri tarafından Balkan devletlerine yapılan müracaatı İstanbul da şüphayle karşıladı. Barışa inananlar çok azdı artık. Aynı mealdeki nota daha Babilî'ye varmadan, İttihat ve Terakki'nin başını çektiği savaş taraftarları, büyük devletlerin bu soruna karışmaya hakları olmadığını, yapılan hakareti temizlemenin yalnız Türkiye'ye düştüğünü ileri sürerek müdahaleye karşı çıkıyorlardı. Halk ise, her an müttefiklerin müşterek bir ultimatom vermelerini bekliyordu. Fakat üç sefir de yatıştırıcı haberler veriyorlardı. Bulgar sefiri, sükûnetle, sefarethanenin göstericiler tarafından taşlanan pencerelerine yeni cam taktırıyor, bunu barışın korunacağı hakkında bir teminat olarak gösteriyordu. Üç sefir de düpedüz Türkiye'yi uyutuyor-

lardı, çünkü hükümetlerinin seferberliği tamamlamak için zamana ihtiyaçları vardı. Osmanlı hükümeti ise, ordularını cephelere yığmak için onlardan daha çok zamana muhtaçtı; bu nedenle, oynanan oyunu yutar görünüyor, bütün umutların kaybolmadığını beyan ediyordu.

Büyük devletlerin notası Avusturya sefarethanesi baş tercümanı tarafından 10 ekimde Babıâli'ye verildi. Nota şu şekilde kaleme alınmıştı :

Aşağıda imzası bulunan Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya sefirleri ⁽¹⁾, hükümetlerinden aldıkları talimat üzerine, Osmanlı hükümeti tarafından alenen verilen beyanat gereğince Türkiye'nin Avrupa'daki vilâyetlerinde Babıâli tarafından yapılacak reformlar hakkındaki vaadleri senet ittihaz ettiklerini ve Babıâli'nin 1880 Vilâyetler Kanunu uyarınca sözü geçen vilâyetlerdeki idari reformların uygulamasını büyük devletlerin işbirliğiyle ve halkın menfaatlerine uygun bir usulle sağlayacağını tabî bulduklarını bildirmekle görevlendirilmiş bulunmaktadır.

Adı geçen sefirler, bu reformların, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü hiç bir surette haleldar etmeyeceğini ayrıca beyan ederler.

10 Ekim 1912 ⁽²⁾

Beş sefirin imzasını taşıyan bu nota, reformlarda büyük devletlerin işbirliğini söz konusu ettiği cihetle, Türkiye tarafından kabul edilemezdi elbet. Aksi takdirde, İttihatçılar ayaklanırdı. Tanin, savaş lehinde yayın yapmaya devam ediyordu. Gazete, yabancı müdahaleye karşı çıkararak şunları ya-

⁽¹⁾ Türkiye ile savaş halinde bulunduğundan, İtalya bu notaya katılmamış, fakat o günlerde büyük devletlerin bütün girişimlerini onaylamıştı.

⁽²⁾ Milâdi takvim.

zıyordu : «Bugün hortlatmak istedikleri 23. maddenin peşinden yarın 61. maddenin (') de hortlatılmayacağını ve aynı müdahale hakkının Doğu Anadolu için de belirmeyeceğini kim temin edebilir? Binaenaleyh, Avrupa'nın müdahalesi ve iç işlerimizin Avrupa'nın kontrolüne tabi kılınması mevzuubahis edilince sadece Rumeli'yi değil, Doğu Anadolu'yu da düşünmemiz gerek, çünkü Rumeli'yi bekleyen kaderden Anadolu'yu kurtarmak mümkün olamayacaktır.» Hükümet basını ise reformları uygulamaya taraftardı. Özellikle, İtilâfçı olarak tanınmış liderlerden Lütü Fikri Bey *Teminat* gazetesinde *Tanın'*e karşı mücadele ediyor, «Avrupa, şimdiye kadar reform adı altında Türkiye'den, Osmanlı Teşkilât-ı Esasiye kanunun tecviz etmediği hiç bir şeyi talep etmiş değildir,» diye yazıyordu. Hükümet ise, notaya verilecek cevabı geciktirip duruyordu. O günlerde özellikle Türk - İtalyan barışıyla meşguldü. Uşi'de yapılan müzakereler İtalyanların talepleri yüzünden birdenbire kesilmişti. Bunun üzerine, Roma Hükümeti, harekât alanını genişletme, Midilli'yi ve Samos'u işgal edip askerî üs haline getirme, İzmir yoluyla asker naklini yasaklama ve hattâ Anadolu kıyılarına asker çıkarma tehdidinde bulunmuştu. Aynı zamanda, I. İtalyan filosu Amiral Viala'nın komutası altında Adalar denizine doğru yola çıkmıştı. Babıâli için çok ciddî bir meseleydi bu elbet. İtalya'yı karşısına alarak Balkan devletleriyle savaşmak, doğrudan doğruya felâketi göze almak demektir. Savaş ise, artık kaçınılmazdı. Bu durumda, yapılacak fazla bir şey yoktu. İtalya, tehditlerini gerçekleştirmeye geçmeden, üç gün mühlet vermişti Türkiye'ye. Üç gün sonra, Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, barış antlaşmasını imzalamak zorunda kalacaktı.

11 ekim günü (28 eylül) Harbiye Nezareti Sultanın bir demecini yayımlattı. Padişah, ezcümle şöyle diyordu :

(') *Berlin antlaşmasının Ermeni vilâyetleriyle ilgili reform maddesi.*

Memleketimizin maruz bulunduğu müşkülâta rağmen, mümkün olduğu nisbette ve tedricen reform yapıyoruz. Halkımızın saadeti için çalışıyoruz. Fakat memleketimize göz dikmiş olan ve biz terakki ettikçe tasavvurlarını tahakkuk ettiremeyeceklerini gören küçük komşularımız, reformlarımıza ve terakkimize engel olmak ve içinde bulunduğumuz zorluklardan istifade etmek istiyorlar, hudut boylarındaki eyaletlerimize saldırmak üzere aralarında anlaşılıyorlar.

Altıyüz yıldan beri Osmanlıların zaferlerine sahne olan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'daki hayalpe-restler, Osmanlıların, canlarını ne kadar pahalıya sattıklarını unutuyorlar, hudutlarımıza asker yığarak milletimizin şerefinin bekçisi olan ordumuzu harekete geçirmeye bizi icbar ediyorlar.

Bu itibarla, ikinci müfettişlik (II. Ordu) bölgesindeki bütün rediflerle müstahfızların ve üçüncü müfettişlik (III. Ordu) bölgesindeki redif ve müstahfızların bir kısmının harekete geçirilmesini emrediyoruz. Atalarınızın, uğrunda kanlarını akıttıkları vatanımızı müdafaa etmek bugün sizlere düşmektedir.

Düşmanlarımız hudutlarımızda toplanıyor, mirasınızı elinizden kapmak, evlâtlarınızın ve torunlarınızın saadetini yıkmak istiyorlar. Atalarınız gibi, sizler de vatanı cesaretle müdafaa etmelisiniz. Vatanınıza uzanan eli kılıçla kesmek için hudutlara koşmalısınız. Trablus'ta dövüşen kardeşlerinize lâyük olduğunuzu göstermelisiniz.

Allah sizlere zaferler ihsan eylesin, Osmanlıları zaferlerinizle sevindirsin.

MEHMED REŞAD

Aynı zamanda, Bulgaristan'da Çar Ferdinand, kendisine vekâleten Başkomutan olarak, ordunun başına en sevilen askerlerden General Savof'u getirmişti. Bu atama orduda büyük sevinç yaratmıştı. Sayısı 20.000'i aşan çeteler de gruplar halinde sınıra doğru akmaya başlamıştı. Sırp ordusu Bulgar

ordusuyla işbirliği yapmak üzere Bulgaristan'a girmiş ve coşkun gösterilerle, çeşitli hediyelerle karşılanmıştı. Bu dönüş ilginçti. Yirmi yedi yıl önce hemen aynı günlerde (14 Kasım 1885) Sırp ordusu bir daha Bulgaristan'a girmişti, fakat müstevli olarak. O zaman, Bulgaristan Savunma Bakanı Nikiforof adında otuz yaşlarında genç bir binbaşydı. Bugün ise şaşılacak bir rastlantıyla, Sofya garında dost Sırp birliklerini Savunma Bakanı sıfatıyla karşılayan da bir General Nikiforof'du!

Ekimin 13'ünde, nihayet müttefikler kesin bir adım attılar. O gün Başbakan Geşof, Sofya'daki Osmanlı maslahatgüzarı Mukbil Bey'e aşağıdaki notayı tevdi etti (Nota aynı zamanda Rus ve Avusturya - Macaristan sefirlerine de bildirildi) :

Aşağıda imzası bulunan ben, Başbakan ve Dışişleri ve Diyanet İşleri Bakanı, aşağıdaki notayı ve ekli memorandumu Osmanlı İmparatorluğu hükümetine bildirmesini Türkiye maslahatgüzarından rica etmekle şeref duymaktayım.

Beş büyük devletin, Avusturya - Macaristan ve Rusya hükümetleri aracılığıyla Balkan devletleri nezdinde yapmış olduğu ve Avrupa Türkiyesinde idarî reformların gerçekleştirilmesi işini üzerine aldığını vaadeden müracaata rağmen, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetleri doğrudan doğruya Haşmetli Sultanın hükümetine başvurarak imparatorluk eyaletlerinde yaşayan Hristiyan halkların mutsuz durumunu düzeltmenin, Avrupa Türkiyesinde reformu ve sükûnu garantiye almanın, Babiâli'nin çok zaman sebepsiz yere tahrik ettiği Balkan devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında sağlam bir barış kurmanın ancak radikal, samimiyetle ve tam olarak uygulanan reformlarla sağlanabileceğini bildirmek zorunluğunu duymaktadırlar.

Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetleri, meydana gelen olaylar sonucu, Karadağ hükümetinin de işbu mücaata katılamadığına esef etmekle beraber, Babiâli'yi büyük

devletler ve Balkan devletleriyle elele vcrerek Avrupa Türkiyesinde Berlin antlaşmasının 23. maddesi uyarınca öngörülen reformları uygulamaya, bu reformları milliyetler ilkesine dayandırmaya (idari otonomi, Belçikalı ya da İsviçreli genel valiler, seçimle gelen vilâyet parlamentosu, jandarma kuvveti, serbest eğitim, vilâyet milis kuvveti), uygulamayı eşit sayıda Hristiyan ve Müslüman üyelerden kurulu ve büyük devletlerle dört Balkan devletinin nezareti altında bulunacak bir yüksek konseye bırakmaya dâvet ederler.

Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetleri, Türkiye'nin bu talebi kabul ettiğini beyan edebileceğini, işbu nota ile ekli memorandumda sözü geçen reformları altı aylık bir süre içerisinde uygulamaya başlamayı taahhüt edeceğini ve rızasını belirtmiş olmak için ordusunun seferberlik emrini geri alacağını ümit ederler.

13 Ekim 1912

GEŞOF

13 Ekim 1912 tarihli notaya ekli memorandum şu teklifleri kapsıyordu :

1 — İmparatorluğu meydana getiren milletlerin etnik otonomisi bütün sonuçlarıyla tasdik edilecek.

2 — Osmanlı parlamentosunda her bir millet nüfusuyla orantılı olarak temsil edilecek.

3 — Hristiyanlarla meskûn vilâyetlerin bütün resmî dairelerine Hristiyanlar alınacak.

4 — Hristiyan toplulukların bütün okulları Osmanlı okullarına muadil sayılacak.

5 — Babıâli, Osmanlı vilâyetlerine İslâm nüfus yerleştirmek suretiyle onların etnik çehresini değiştirmeye çalışmayacağını taahhüt edecek.

6 — Hristiyanlar, askerlik hizmetini kendi yerlerinde, yine Hristiyan kadrolarla yapacaklar; kadrolar kuruluncaya kadar, askerlik hizmeti tatil edilecek.

7 — Avrupa Türkiyesinin polis teşkilâtı, İsviçreli ve Belçikalı komutanlar nezaretinde reorganize edilecek.

8 — Hristiyan nüfusu da bulunan vilâyetlere, büyük devletlerce onaylanan İsviçreli veya Belçikalı valiler atanacak; valilere o bölgece seçilmiş genel meclisler yardımcı olacak.

9 — İşbu reformun uygulanmasına nezaret etmek üzere eşit sayıda müslim ve gayrimüslim üyelerden kurulu bir yüksek konsey, sadrazamla işbirliği yapacak.

Büyük devletlerin ve Balkan devletlerinin sefirleri bu konseyin faaliyetini ve çalışmalarını kontrole mezun kılınacaklar.

Sırp hükümeti, Belgrad'daki Osmanlı Sefiri Ali Fuat Bey'e ve Rus ve Avusturyalı sefirlere; Yunan hükümeti de Atina'daki Osmanlı sefiri Muhtar Bey'e ve Rus ve Avusturyalı sefirlere, benzer notalar verdiler. Ali Fuat Bey'le Mukbil Bey, bu notaları ihtiyat kaydıyla kabul etmişlerdi, çünkü diplomatik teamül gereğince notalar Balkan devletlerinin İstanbul sefirleri tarafından Babıâli'ye verilmeliydi. Yalnız Atina'daki Osmanlı sefiri, notayı aldıktan üç saat sonra kabul edemeyeceğini bildirerek geri çevirdi. Yunanistan Dışişleri Bakanı Bay Koromilas bir kere kabul edilen bir notanın artık reddedilemeyeceğini ileri sürerek notayı Osmanlı sefaretine geri yoladı. Nota bir daha reddedilince Bay Koromilas, diplomatik teamülleri tekrar çiğneyerek doğrudan doğruya Babıâli'ye, Hariciye Nazırına telgraf çekerek Atina sefirine notayı kabul etmesi için talimat vermesini istedi. Noradunkyan Efendi derhal şu cevabı verdi : Eğer Yunanistan'ın notası Bulgaristan'la Sırbistan'ın verdikleri notaların eşiyse, vermeye gerek yok; yok eğer başka bir nitelik taşıyorsa, nota Hariciye nezaretine İstanbul'daki Yunan sefiri kanalıyla tevdi edilebilir.

Diplomasi çevreleri ve özellikle İstanbul, bir çeşit hayretle karşıladı bu notayı. Gerçi barışa yönelik bir nota değildi. Ama ne de olsa, herkes 24 saat veya en çok 48 saat süreli bir ulti-matom bekliyordu. Bunu bilhassa Babıâli bekliyordu. Bu kanaat öylesine derindi ki, haber ajansları notanın verildiğini

bildirince tüm İstanbul basını, ajansların bir kelime hatası yaptığına hükmederek, notayı ulti-matom olarak tercüme etti.

Bu arada, Hariciye nezareti kalem-i mahsus müdürü Et-hem Bey Avusturya - Macaristan sefaretine giderek, büyük devletler tarafından Babıâli'ye verilmiş olan notanın cevabını sefir Marki Pallavicini'ye teslim etti. Türk cevabı şöyleydi :

Aşağıda imzası bulunan ben, Haşmetli Sultanın Hariciye Nazırı; Avusturya - Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya sefirleri eliyle, temsil ettikleri hükümetler namına sunulan 10 ekim tarihli notaya cevaben, İmparatorluk hükümetinin Avrupa Türkiyesinde idarî reform yapma zaruretini zaten hissetmiş olduğunu hatırlatmakla şeref duyarım. İmparatorluk hükümeti bu reform zaruretine o derece kanidir ki, reformları hiç bir dış müdahale olmaksızın tatbik etmek ister, çünkü bu şekilde tatbik edilmesinin memleketin ilerlemesine ve ekonomik gelişmesine yardım edeceğinden ve aynı zamanda Osmanlı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun liberal esprisi mucibince İmparatorluğun bu kısmındaki nüfusunu teşkil eden çeşitli ırklara mensup unsurlar arasında sulh ve ahengi temin edeceğinden emin bulunmaktadır.

Bu münasebetle şunu da belirtmek gerekir ki, eğer bugüne kadar sözü geçen vilâyetlerin iç durumunu düzeltmek için yapılan çeşitli denemeler beklenen sonucu vermediyse, bu gecikmenin başlıca sebeplerinden biri de, hiç şüphesiz, asıl gayesinin ne olduğu bilinen karışıklık mihraklarının tahrik ettiği cinayet ve güvensizlik ortamıdır.

Mamaafih, İmparatorluk hükümeti, büyük devletlerin bugünkü durum muvacehesinde verilmesinde yarar gördükleri notanın dostane gayesini takdir eder. İmparatorluk hükümeti, neticeleri büyük felâketlere müncer olacak bir çatışma tehlikesini bertaraf etmek gayesiyle büyük devletlerin sarfettikleri gayretleri yürekten destekler.

İmparatorluk hükümeti, büyük devletlerin yüklendikleri bu insanî görevi kolaylaştırmak gayesiyle, bu yönde ilk adımı kendisinin attığına kanidir.

İmparatorluk hükümeti, Berlin antlaşmasının bazı maddelerinin, ne lafzına, ne de esprisine uygun bir şekilde uygulandığını ve bu sebeple Osmanlı menfaatlerinin bir çok durumlarda bundan zedelendiğini beyan etmek istemez. İmparatorluk hükümeti, mezkûr antlaşmanın 23. maddesinin bugün diğer maddelerinden daha çok değer ve geçerlilik taşıyıp taşımadığını da tetkik konusu yapmak istemez. Bununla beraber, İmparatorluk hükümeti, Osmanlı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu uyarınca, 1880 tasarısını gelecek toplantı döneminin birinci günü Osmanlı Parlamentosuna ve Padişahın tasdikine arz-etmeye kendiliğinden karar vermiş olduğunu beyan eder.

Büyük devletler, Osmanlı makamlarının, kanun meriyete girer girmez onu titizlikle tatbik edeceklerinden emin olabirler.

Değişik bir rejim tarafından bu uygulamadan az çok sistematik bir şekilde kaçınılması keyfiyetine dayanılarak, bugünkü meşrutî hükümetin de mazinin sapmalarından kaçınmak istemediğine veya kaçınamayacağına hükmetmek, büyük bir haksızlık olacaktır. Bu hususta bazı kuşkulardan yararlanarak sadece memleketin değil, halkların da asıl menfaatlerine uygun olan çareleri bir tarafa bırakıp başka çareler aramak da adaletsizlik olur.

İstanbul, 1/14 Ekim

Gabriel Noradunkyan

Bu nota, anlaşmazlığa barışçı bir çözüm bulmaktan çok, Osmanlı hükümetinin haysiyetini kurtarmak emelini taşımaktaydı herşeyden önce. Bir yandar Balkan devletleri, diğer yandan büyük devletler, patlak veren buhranın sözlü veya yazılı vaadlerle atlatılacak şeylerden olmadığını, bu defa reformların

uygulanması konusunda daha sağlam garantiler gerektiğini az çok nazik bir dille anlatmışlardı Babîâli'ye. Noradunkyan Efendi, «az çok sistematik bir şekilde» kulak arkası edilen reformları «değişik bir rejim»e yüklemeye çalışmakla boşuna yoruluyordu. Temsil ettiği hükümetin geçmişin «sıpmalarından kesin olarak kaçınacağına» boşuna söz veriyordu. Babîâli'nin, buhranı atlatmak için ilk vaadi değildi bu. Kaldı ki, taleplerin Türkiye tarafından kabul edilmesinin bile artık savaşı önleyemeyeceğini devletler de, Türkiye'de çok iyi biliyorlardı. Bundan ötürü de Hariciye Nazırı, notasına buhranı halledecek hiç bir husus koymamış, yalnız Osmanlı devletinin haysiyetini kurtarmaya bakmıştı.

Üç Balkan devletinin notaları ise, devletin haysiyetine en ağır darbeyi indirmek gayesini taşıyor olmalıydı. Balkan devletleri, büyük devletlerle beraber müdahale hakkı istiyor, Avrupa Türkiyesini otonom hale getiriyor, Türkiye'den başka herkese karşı sorumlu olan bir Avrupalı vali istiyorlardı. Bu kadarı yetmiyormuş gibi, Sadrazama nezaret edecek bir yüksek konseyin kurulmasını öneriyor, bu konseyi de hem büyük devletlerin, hem Balkan devletlerinin kontrolü altına sokuyorlardı. Üstelik, reformların uygulanmaya konulmasına altı aylık bir süre tanımak ve seferberlik emrini iptal etmeye davet etmek cüretini gösteriyorlardı.

Hükümet, olağanüstü bir toplantı yaparak, İmparatorluğun şerefini kurtarmak için 15 ekimde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'la ilişkilerini kesti. Yarıresmî bir tebliğde şöyle deniliyordu: «Balkan devletlerinin hakaretamiz notasından sonra artık onlarla resmî ilişkiler sürdürmek imkânı kalmamıştır. Dolayısıyla, Sofya ve Belgrad sefirlerimize derhal İstanbul'a dönmeleri için emir verilmiştir.» Sefirler Bulgar ve Sırp hükümetlerine bu konuda hiç bir bilgi vermeyecek, pasaport da almayacaklardı. Sefaret mensupları da sefirlerle

hareket edeceklerdi ⁽¹⁾. Kabine, aynı zamanda, Avrupa'daki Osmanlı sefirlerine, büyük devletlere bildirilmek üzere şu notayı gönderdi :

Büyük devletler, Bulgaristan ve Sırbistan'ın ⁽²⁾ Avrupa Türkiye'sindeki vilâyetlerimizle ilgili ve ordumuzun terhisini talep eden notası hakkında tabiidir ki bilgi almışlardır.

Bu nota tarafımızca cevaba lâıyk görülmediği için, Sofya ve Belgrad temsilcilerimizi mahallî makamlarla bütün ilgileri kesip İstanbul'a dönmeye davet ettik.

Barışın korunması için harcadığımız çabaların, Avrupa'nın tavassutunu bir yana itmek ve mevcudiyetini hiçe say.nak suretiyle küçük devletlerin saygısızlık göstermiş bulundukları büyük devletlerce takdir edileceğini umarız.

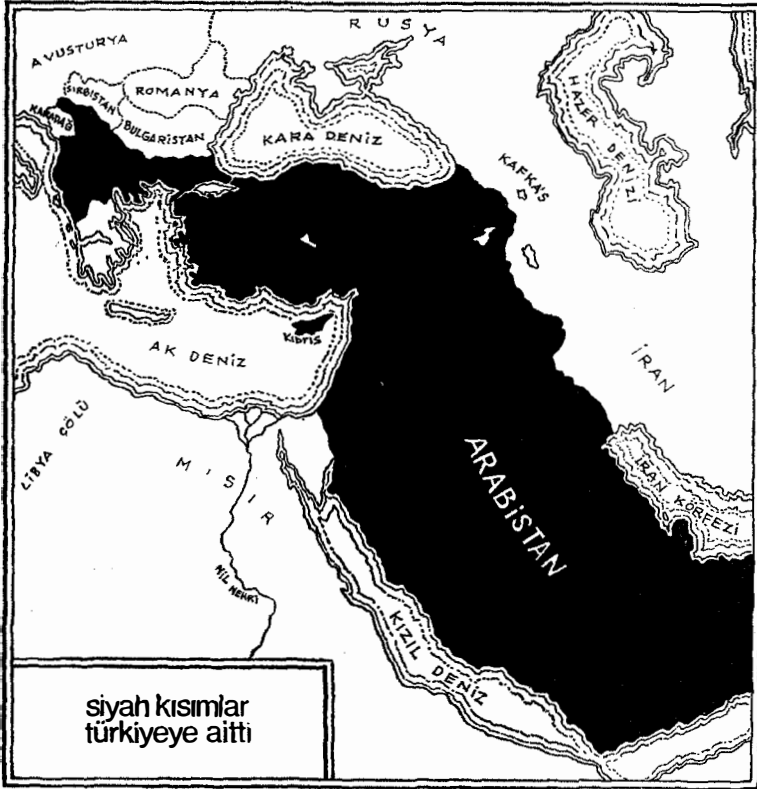
Görüldüğü gibi, Babıâli, ilişkileri kesmekle yetiniyor ve notayı cevaplandırmaya değer bulmayıp, bu şerefi küçük devletlerden esirgiyordu. 1854 Kırım harbinde, Rusya da bu şekilde davranmıştı. Osmanlı temsilcileri, Türkiye'nin, şerefini korumak için ilişkilerini kesmeye mecbur kaldığını, harp çıktığı takdirde bütün sorumluluğun Bulgaristan'a ve müttetiklerine ait olduğunu da bildireceklerdi. Bakanlar Kurulunun bu kararları hakkında kendisine bilgi verilen Sultan, der-

⁽¹⁾ *Balkan ülkelerinde görevli Osmanlı sefirlerine çekilen telgrafın metni şuydu : «Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti, Bulgar (veya Yunan, veya Sırp) notasını cevaba lâıyk bulmadığı için, ve Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan büyük devletlerin aracılığını bir yana iterek onlara karşı saygısız davrandığı cihetle, nezdinde sefir olarak tayin edilmiş olduğumuz hükümetle bütün ilişkileri kesmenizi emrederim.*

Gabriel Noradunkyan»

⁽²⁾ *Burada Yunanistan'ın adı geçmiyordu, çünkü Atina'daki Osmanlı sefirinin reddetmesi üzerine Yunan Hükümeti notayı Babıâli'ye yetiştirememişti. Babıâli, Yunanistan'la ilişkilerini daha sonra kesti.*

hal bir irade ile, devletin şerefının korunması için gerekli bütün tedbirlerin alınmasını emretti.

Muharip devletlerin yüzölçümü oranı.

Babiâli'nin eli hâlâ harp ilân etmeye varmıyordu. Bunun nedenlerini biliyoruz. Öte yandan, onu harbe girmeye zorlayan nedenleri de biliyoruz. Bu açmazdan kurtulma ümidi yoktu gerçi. Fakat o sırada, barışın korunması için hâlâ çaba harcayan Bay Poincaré, büyük devletler arasında yeni bir an-

laşma gerçekleştirebilmişti. Balkan devletlerini savaştan geri durdurmak için son defa olarak bu devletlere başvurulacaktı. Babiâli, bu teşebbüslerin sonucunu beklemeye karar verdi. 16 ekim tarihli yarıresmî bir bildiri, haberi verdikten sonra, şöyle diyordu : «Babiâli, Osmanlı İmparatorluğunun şerefini tam olarak korumakla beraber, Sofya Hükümetinin ve onun müttefiki olan hükümetlerin niyetlerini boşa çıkarmayı tercih eder. Siyaset âlemi, Osmanlı hükümetinin dünkü kararını ⁽¹⁾ bu yönden mütalâa etmektedir ve şüphe yok ki takdir etmektedir.» *Eğer pazarlık veya anlaşma yoluyla sulhü koruma imkânı doğsaydı, Babiâli, büyük devletlerin baskısı ve zoru altında savaştan vazgeçmeye mecbur kaldığını ileri sürerek Türk kamuoyu önünde kendini haklı çıkarabilirdi. Türk kamuoyu kendisinden tüm Avrupa'ya karşı meydan okumasını talep edemezdi nihayet. Fakat bu da başarısız kaldı, çünkü büyük devletlerin müracaatı sonuç vermedi.*

Ertesi gün, büyük devletlerden umudunu kesen Babiâli, şerefini kendi eliyle temizleme kararını verdi. 17 ekim sabahı, Hariciye Nezareti Kalemimahsus Müdürü Ethem Bey, Bulgar Sefarethanesine giderek, Babiâli tarafından sefir Bay Sarafof'a şu bildiriği teslim etti :

Bulgar kuvvetlerinin seferberliği ve Osmanlı sınırında yığınak yapmaları, sınır boyunca müshakem mevkilere ve askerî mevzilere hergün tekrarlanan saldırılar, Türkiye'nin iç işlerine müdahaleler ve Bulgar Hükümetinin anlaşılmasız olduğu kadar kabulü de imkânsız talepleri, Türkiye ile Bulgaristan arasında İmparatorluk hükümetinin daima korumak arzusunda bulunduğu barışı sürdürme imkânı bırakmamıştır.

Dolayısıyla, Bulgaristan Kraliyet Sefarethanesi başına ve personeline, pasaportlarını alıp mümkün olan süratle Osmanlı arazisini terketmeleri gereği bildirilir.

(1) İlişkileri kesme kararını.

Ethem Bey, daha sonra Sırbistan sefaretine giderek Bay Nenadoviç'e aynı mealde bir bildiri verdi. Aynı gece, Osmanlı orduları Sırp ve Bulgar sınırlarında taarruza geçme emrini aldılar. Harp ilânından hemen sonra Hariciye Nazırı Nordan-kyan Efendi, bir telgraf - sirkülerle yabancı ülkelerdeki bütün Osmanlı sefirlerine durumu bildirdi, Dahiliye Nazırı Daniş Bey de harp ilânını taşra makamlarına tebliğ etti, vilâyetler halkının vatanseverliğine çağrıda bulundu. Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Nâzım Paşa ise, Osmanlı ordusuna şu tebliği çıkardı :

Kara ve deniz kuvvetleri başkumandanı Haşmetli Sultandan almış olduğum iradeyi tevfikân, siz, kahraman Osmanlı ordusuna hitap ediyorum.

Zabitler, neferler,

Asırlardır, vatanımız bu derece mühim bir an yaşamış değildir. Sulh ve hattâ dostluk içinde yanyana yaşamaktan başka bir şey istemediğimiz komşu hükümetler, bütün adalet kanunlarını ve hukuku çiğneyerek, sulhu korumak için sarfettiğimiz gayretleri boşa çıkarmak için, büyük Avrupa devletlerinin öğüt ve iyi niyetlerini hiçe sayarak, bize meydan okumaya cüret ediyorlar. Bütün millet onların bu cüretkâr davranışını hiddet ve nefretle karşılamış ve bu hakareti yapmaya cüret edenlere lâayık oldukları şamarı indirme vazifesini sizlere tevdi etmiş bulunmaktadır.

Zabitler ve neferler, yapılan hakaretin intikamını almak, devletimizin şerefini ve mukaddes haklarını korumak, ve muzafer Osmanlıların meziyetlerinin bozulmadığını, atalarının şanlı ananelerini, cesaretini, vatan uğruna gösterdikleri hudsutsuz fedakârlık ruhunu tamamen muhafaza ettiklerini kâinat önünde isbat etmek, sizlere düşmektedir. Atalarımızın şanlı evlâtları da bugüne kadar vukubulan bütün harplerde kahramanlıklarıyla dünyanın hayranlığını celbetmişler ve sizlere örnek olmuşlardır. Askerlik meziyetleri bakımından siz-

lerden aşağı kalan düşmanlarınıza, Allahın yardımıyla ağır bir ders vermek, sizler için vatanî bir borçtur.

Fakat hayatınızı tehlikeye atmak pahasına müdafaa edeceğiniz gaye her ne kadar hakiki ve haklı da olsa, unutmayın ki, Allahın yardımıyla göstereceğiniz cesarettten başka, bir örnek daha vermek zorundasınız. Bu da, insanlık karşısında göstereceğiniz disiplin ruhu ve kumandanlarınıza mutlak itaattir. Sebepsiz yere ve gaddarca kan dökmek lâzımdır. Masumlara, acizlere, kadın ve çocuklara ve esirlere mezalim yapmamalısınız. Silâhsız halkın can ve malı ve her ırkın kendisine göre mukaddes olan dinî müesseseleri korunmalıdır. Ancak kendileirne emir verenlere itaat için size karşı dövüşen, fakat içlerinden harbe lânet eden ve size dostluk ellerini uzatmak isteyen biçarelere acımak lâzımdır. Sizleri pek az tanıyan medenî milletlere, Osmanlıların en ileri milletler seviyesinde bulunduklarını ve siyasî adalet prensiplerinin eninde sonunda muzaffer olacağına inandıklarını göstermelisiniz.

Vatanın yiğit müdafileri, umumî tehlike karşısında birleşmiş olarak, vazife şuuruyla, ileri! Marş ileri! Bilin ki, Cenabıhakkın yardımı ve bütün milletin ruhu sizinle beraberdir. Cesaretinizi mükâfatlandıran, ihtiyaçlarınızı düşünen, yaralarınızı saran ve ailelerinize yardım için her türlü fedakârlığa hazır, sadık ve merhametli kalbler var arkanızda. Marş ileri! Zaferlerinize, en mukaddes vazifenizin ifasıyla, ailelerinizi, akrabalarınızı ve bütün vatandaşlarınızı mesut ve medyun kılın. Allah hepinizi muvaffak etsin.

Harbiye Nazırı ve İmparatorluk
Ordusu Başkumandan Vekili
Birinci Ferik Nâzım

Harp ilânı İstanbul'da büyük coşkunluk yarattı. Her taraftan gönüllüler Harbiye Nezaretine doğru akıyorlardı. Çokları atlarını da beraber getirip orduya armağan ediyorlardı. Savaşın sonucu hususunda kimsenin kuşkusu yoktu.

Babıâli'nin harp ilânına ve İstanbul'dan ayrılmaları dâvetine, Bulgar ve Sırp sefirleri ertesi gün (18 ekim) mukabil bir harp ilânı niteliğinde olan şu resmi cevabı yolladılar :

Bulgar, Yunan ve Sırp hükümetlerinin 30 (¹) eylül tarihinde tevdi etmekle şeref duydukları notaya Babıâli cevap vermemiştir. Diğer taraftan, Sırbistan'a ait silâh ve cephanelerin Babıâli tarafından müsadere ve keza Babıâli tarafından Yunan gemilerine el konulması sonucu çok ağırlaşan durum, Türk askerlerinin uluslararası prensipleri çiğneyerek Bulgar ve Sırp sınır karakollarına saldırılarından ve Babıâli'nin de diplomatik ilişkileri kesmesinden sonra, büsbütün tehditlerle yüklü bir niteliğe bürünmüştür.

Bu itibarla, Majeste Sırbistan (ya da Bulgaristan) Kralının hükümeti, derin teessüf duymakla beraber, kendini silâh zoruna başvurmaya mecbur hisseder ve Sırbistan (ya da Bulgaristan) la Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin kesilmesinden doğacak sorumluluğun Osmanlı hükümetine düşeceğini bildirir. Şu andan itibaren Sırbistan'ın (veya Bulgaristan'ın) kendini Türkiye ile savaş halinde saydığını, görevim bitmiş olduğu cihetle, en kısa zamanda İstanbul'dan ayrılacağını, Haşmetli Sultanın Hükümetine bildirmekle şeref duymaktayım.

Sırbistan'da (veya Bulgaristan'da) ikamet eden Osmanlı tebaaları istedikleri takdirde ayrılmakta serbesttirler, ama kalmak isterlerse, kanunların himayesinden hiç bir zaman mahrum kalmayacaklarına emin olabilirler.»

Aynı gün, Bulgar ve Sırp hükümetleri, temsilcileri eliyle büyük devletlere şu bildiriye ulaştırdılar :

Sınırlarımız içinde yaşayan etnik toplulukların hayatını çekilmez hale getiren Türkiye'deki anarşik durum, son zamanlarda daha da şiddetlenmiştir. Büyük devletler, Berlin

(¹) Rumî takvim.

antlaşmasının 23. maddesinde öngörülen reformları uygulamaya teşebbüs etmişlerdir. Avrupa'nın müşterek talebine karşılık, Babiâli, kendisi tarafından bir çok defalar denenmiş çareye başvurmuş, Avrupa vilâyetlerinde olduğu gibi Asya vilâyetlerinde de, dış müdahaleye gerek kalmaksızın, reformların uygulanacağını beyan etmiştir. Osmanlı hükümetinin ciddî reform vaadleri bütün dünyanın istihfafını mucip olmuştur. Olayların seyri, bu vaadlerin ne derece ciddî olduğunu iyice göstermiş bulunmaktadır. Bu bakımdan, Bulgar, Yunan, Karadağ ve Sırp hükümetleri, Türkiye'de meskûn soydaşlarının maruz kaldıkları eziyetlere tahammül edemeyerek, ve onların durumunun gelecek için arzettiği korkunç tehlikeleri nazarı itibare alarak, Türkiye'de yaşayan Hıristiyanların yaşantısını düzeltebilecek reformları gerçekleştirmek amacıyla, esaslı bir kontrol talep etmeye karar vermişlerdir. Bu son teşebbüs Türkiye'nin niyetlerine uygun düşmediğinden, ciddî bir sebep olmaksızın, ordusunu Balkan devletlerine karşı harekete geçirmiş ve diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan da seferberlik ilân etmeye üzümlere mecbur kalmışlardır. Sırp (ya da Bulgar) Hükümeti, artık silâh yoluna müracaat etmekte haklı olduğuna inanmış bulunmaktadır. Şu andan itibaren Sırbistan (ya da Bulgaristan) harp halinde bulunduğundan, 1907 tarihli uluslararası kanunlar gereğince harp ilânını Türkiye'ye bildirmiştir. Sırp (veya Bulgar) hükümeti, harp ilânıyla güdülen amacın bütün medenî milletlerin menfaatlerine uygun düştüğüne kanidir. Vilâyetlerin yabancı uyruklularının menfaatleri liberal espriyle korunacaktır. Sırbistan (ya da Bulgaristan) Kraliyet Hükümeti, dost milletlerin sempatisine güvenmekte ve Sırp (ya da Bulgar) hükümetinin yüklendiği ağır görev karşısında tarafsız kalmaları için yabancı hükümetlere çağrıda bulunmaktadır.

Türkiye ile müttefikler arasında durum basitti artık. Bir ölüm kalım savaşıydı bu. Yalnız bir karanlık nokta kalıyordu

ki, o da, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı anlaşılmaz «iyi niyet»iydi. Babiâli, harp ilânında Yunanistan'ın adını anmamış, onunla yalnız diplomatik ilişkilerini kesmekle yetinmişti. Bu şaşılacak tutumu izah etmeden önce, Atina'daki olaylara bir göz gezdirelim.

Yunanistan, seferberliğe, 1 ekimde başlamıştı. Kopenhag'da bulunan Kral Yeoryios, hemen yola çıktı; ekimin 13'ünde Viyana'ya vardı; yalnız Avusturya Dışişleri Bakanıyla değil, Fransız, Rus ve İtalyan sefirleriyle de görüştü. Konu, Doğu bunalımıydı. Bunalım, bir kaç gün sonra Yunanistan bakımından daha da karışacak, Türkiye, Yunan gemilerine el koyacaktı. Kral Yeoryios, Viyana'dan Yunanistan'a geçti; 9 ekim akşamı Atina'ya vardı. Kendisini bütün bakanlar, tüm sinod, sefirler, kral ailesi üyeleri ve büyük bir kalabalık karşıladı. Halk, «Yaşasın Yunan Kralı! Yaşasın savaş!» diye bağıırıyordu. Saraya varıncaya kadar coşkun gösteriler devam etti. Kral, sarayın balkonuna çıkarak halka hitap etmek zorunda kaldı, Yunan halkını ve vatanseverliğini övdü, durumu «olağanüstü kritik» olarak niteledi, hükümete tam olarak güvendiğini söyledi. Halk bu sözleri alkışlarla karşıladı, Başbakanı evine kadar götürdü. Orada, Bay Venizelos şu konuşmayı yaptı : «Kralın sizleri öven sözlerinden sonra, bana söyleyecek bir şey kalmıyor. Barışın korunacağını hâlâ ummaktayım, çünkü ne bizim, ne de dost ve müttefiklerimizin hiç bir fütuhât gayesi yoktur...» Halk, Başbakanın sözünü yarıda kesip savaş lehine gösteriye başladı. Bay Venizelos susmalarını emretti ve konuşmasını şöyle bitirdi : «Bizim taleplerimiz komşu İmparatorluğun menfaatlerine de uygundur, Balkan devletleriyle barış içinde bir komşuluk sürdürmesinin vazgeçilmez temel şartıdır. Ama şayet umutlarımız boşa çıkarsa, Yunan halkı ordusuna ve donanmasına güvenebilir. Gerekliği takdirde, silâhlı kuvvetlerimizin, millî menfaatleri korumaya gücü yeter. Bu itibarla, sizleri benimle beraber yaşasın ordu!.. yaşasın donanma!.. yaşasın millet!.. diye bağırmaya davet ederim.»

İki gün sonra, 11 ekimde, Velihaht Prens Konstantin, oğlu Prens Yeoryios ve kurmay heyetiyle birlikte hareket edip Tesalya ordusunun komutasını ele almaya gitti.

14 ekimde, Yunan Parlamentosu, heyecanlı bir hava içinde toplantı dönemini açtı. Durumun gerektirdiği bütün olağanüstü tedbirler ve krediler oybirliğiyle kabul edildi. Çeşitli partilerin liderleri, üyelerine, hükümetin etrafında kenetlenmeleri ve onu desteklemeleri için çağrıda bulundular. Birtakım askerî işler ve prensleri orduda hizmete çağıran emirname ile sıkıyönetim ilânı da bu celsede oylandı ⁽¹⁾. Hükümet, savaş için olağanüstü krediler istedi. Donanmanın, savaşmaya ve denizlerde egemenliği muhafaza etmeye gücü yeteceğini beyan eden Deniz Kuvvetleri Bakanının sözleri şiddetli alkışlarla karşılandı. Ama günün en önemli olayı, Giritli milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna girişiydi. Giritliler çoktandır Yunan Parlamentosuna kırk milletvekili seçmişlerdi. Fakat Jön Türk hükümeti onların Yunan Parlamentosuna girişini savaş nedeni sayacağını açıklamış olduğundan, amaçlarına erişememişlerdi. Vasi devletler, hattâ onların Girit'ten yola çıkmalarına bile muhalefet etmişlerdi. Adadan kaçarak Atina'ya geçmeyi deneyenlerden birkaçı yakalanarak Girit'e geri gönderilmişler, Atina'ya varabilenler veya zaten Atina'da bulunanlar, Bay Venizelos'un red cevabıyla karşılaşmışlardı. Yunan hükümeti onların parlamentoya girmelerini yasaklamak için askerî kuvvet bile kullanmıştı. Çünkü Balkan İttifakının gebelik dönemiymiş ve Bay Venizelos, Türkiye ile

(1) Yunan Meclisi Moratoryom da ilân etti. Bulgaristan ve Sırbistan da aynı tedbiri almışlardı. Moratoryoma en çok ihtiyacı olan, Türkiye'deki iş adamlarıydı. Fakat Babıâli, Avrupa bankalarının baskısı altında, bu kolaylığı sağlayamadı halkına. Üstelik vergilere %25 zam yaptı, vergi tahsilâtını hızlandırdı, emlak vergilerini ve temettüyü keyfi takdirlere göre artırdı. Böylece savaş dolayısıyla vergi artışı %50'ye ulaştı. Belediye vergisi de %10 artırıldı.

dost kalarak onu uyutmak için her çareye başvuruyordu. Ama şimdi bu nedenler ortadan kalktığından, Giritli milletvekilleri alkışlar ve «yaşa» sesleri arasında parlamentoya girmişlerdi. Bay Venizelos onlara, hoş geldiniz, dedi. Tüm meclis ayakta alkışlıyordu onları. Bu tezahürat, kardeş adanın ilhakı formalitesiydi. Biraz sonra coşkunluk daha da arttı, çünkü Bay Venizelos, Yunan Hükümetinin, adanın Yunanistan'la birleşmesi yönünde Girit Meclisinin verdiği kararı kabul ettiğini ve Yunanistan'la Girit'in artık bir tek parlamentosu olacağını kesin olarak ilân ettiğini söyledi. Sonra, uluslararası komplikasyonlara sebebiyet vermemek için, büyük devletlerin Girit hakkındaki kararlarına saygı göstereceğini beyan etti. 1897'den beriye, Yunanistan, Girit üzerinde aşağıdaki haklara sahip bulunuyordu :

1 — Girit'in icra organının başında, Kral tarafından seçilmiş bir Yunanlı bulunuyordu. 2 — Girit jandarmasına ve milis kuvvetlerine Yunan subayları komuta ediyordu. 3 — Girit'in adalet ve devlet işlerini yürütmek için Yunanlı memurlar ve yargıçlar gönderilebiliyordu. Türkiye'ye gelince, Suda körfezinin ağzındaki bir adacıkta Osmanlı bayrağı bulundurmak hakkına sahipti sadece. Yunanistan, Giritli milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna katılmalarını çoktandır istiyordu. Fakat büyük devletler, fırsat düşünceye kadar sabretmeyi tavsiye etmişlerdi. Şimdi fırsat düşmüştü, ve Bay Venizelos bu fırsattan yararlanıyordu. Çok geçmeden, adanın kesin olarak Yunanistan'a ilhakı için de fırsat doğacaktı.

Meclis oturumundan sonra, Yunan hükümeti Girit hükümetine Bay Venizelos'un nutkunu bildirdi, geçici olarak adayı yönetmeye devam etmesini, Yunan anayasası uyarınca yeni seçimler yapmasını ve adanın yerlisi olan İslâmları korumasını tavsiye etti.

Bu olayı bildiren telgrafın varışından bir gün önce, Yunan sefiri Bay Griparis, sefarethanenin baş tercümanı Bay

Naum aracılığıyla el konmuş bulunan Yunan gemilerinin serbest bırakılması için yirmi dört saatlik mühlet vermişti Babiâli'ye. Yunanistan'ın talebini İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya destekliyorlardı. Fakat Babiâli, Yunan ulti-matomuna cevap vermeye gerek görmedi, çünkü müttefiklerin 13 ekim tarihli notası üzerine, Yunanistan'la da ilişkilerini kesmişti. Fakat adı geçen büyük devletlere ve dolaylı olarak da Yunanistan'a bir tavizde bulunmuş olmak için, yabancı mal taşıyan gemilerin Boğazlardan geçmesine razı oldu. Yabancı mal taşıyan Yunan gemilerini de serbest bırakmaya karar verdi.

Babiâli, Bulgaristan ve Sırbistan'a karşı harp ilân etmek zorunda kaldığı gün, durum buydu. Ve bu iki devletin müt'efiki bir Yunanistan'ın varlığı hesaba katılmadı. Giritli milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna girmeleri, başlıbaşına bir savaş nedeniydi aslında, çünkü bu vesileyle verilen demeçler, adanın Yunanistan'a ilhakını öngörüyordu. Fakat Türkiye, harp ilân etmedi. Girit'le ilgili işler vasi devletlerin yetkisi içinde olduğundan, Atina hükümetinin tutumunu o devletler nezdinde protesto edeceğini ilân etmekle yetindi. O günlerin kargaşalığı içinde bu platonik protestonun bile yapıp yapılmadığı meçhul kaldı. Türkiye tarafından Yunanistan'a karşı gösterilen bu «iyi niyet» konusunda çok yorum yapıldı. Yunanistan'ın notası Türkiye'ye varmadığı için bu ülkeye karşı harp ilân edilemeyeceğini ileri süren Hariciye Nazırının cevabı, herhalde bir diplomatik cevaptı ve gerçeği yansıtmaktan çok uzaktı. Nota varmadıysa, Giritli milletvekilleri sorunu harp ilânı için yeterli sebep teşkil etmez miydi? Gerçek şu ki, o günlerde Türkiye Yunanistan'ı Balkan İttifakından ayırmak için son bir çaba harcadı. Yunan halkının karakteri, özellikle Bulgarlara karşı beslediği sonsuz nefret bilindiği için, Yunanistan'ı ekarte etmek kolay göründü Babiâli'ye. Yunanistan'ın Balkan devletleriyle işbirliği yapmasına pek şaşan resmî çevrelerin bir kısmı, Yunanistan'ın diğerlerine ancak şartlı bir taahhülle bağlı olduğu, onlara askerî destek sağla-

mak zorunda bulunmadığı kanısındaydı. Böyle düşünenler, hâlâ ümit beslemekte haklıydılar. Babıâli'nin Yunanistan'a karşı yumuşak davranışı, bu ümitle izah edilir. O günlerde özel olarak Yunanistan'a verilen tavizlerin izahı da burada aranmalıdır. Yunan gemilerinden bir kısmının serbest bırakılmasından başka, hükümet, İstanbul'daki Yunan sefare-tine karşı yapılan saldırılar için özür de diledi. Sonra, İtalyan savaşı sırasında devlet aleyhinde faaliyet gösteren adalı Osmanlı uyruklu Rumlar için vaadettiği genel affı çabuklaştı-rarak yeni bir tavizde bulundu. Daha Yunanistan'la savaş hali yokken, hükümet, sözü geçen affı yürürlüğe koyan aşağıdaki kararnameyi yayınlattı :

İtalyan askerleri tarafından işgal edilen ve Türkiye'ye iade edilecek adaların sakinlerinden muhasamata iştirak etmiş veya muhasamat esnasında mesuliyeti mucip davranışlar-da bulunmuş olanlar affedilmişlerdir.

Bu itibarla, zümre ve sınıf farkı gözetilmeksizin hiç bir şahıs, muhasamat esnasında gösterdiği siyasi veya askerî herhangi bir faaliyet veya serdettiği herhangi bir fikir yüzünden, adli mercilerce takibata uğramayacak ve cezalandırılmaya-caktır.

İşbu umumî af âdi suçlara şamil değildir.

Bu vesile ile muvakkat bir kanun çıkarılacaktır. Ayrıca, mezkûr adaların ırk ve din tefriki yapılmaksızın bütün sakinlerine sükûn ve saadet, hak ve adalet getirmek için idarî ve adli reformlar tatbik edilecektir.

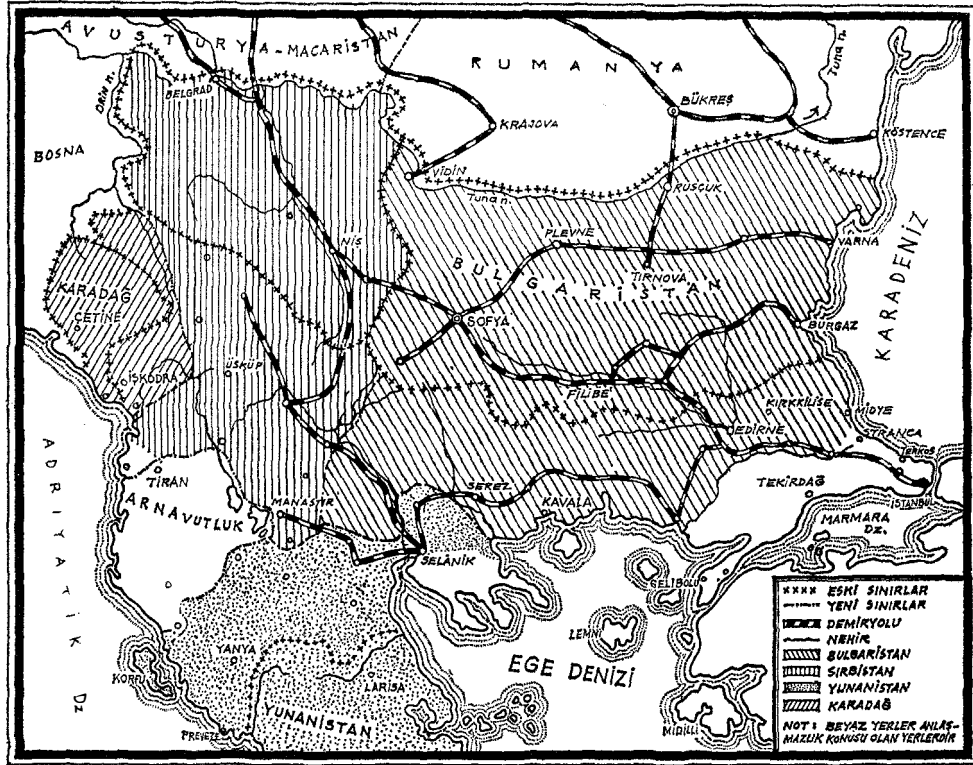
Aynı adalara, mahallî dile ve âdetlere aşına ve icap eden vasıfları haiz memur ve hâkimler tayin edileceklerdir.

Yunanistan'ın, Balkan İttifakından ayrılması az şey de-ğildi Türkiye için. İtalyan hükümetinin tehdidi karşısında, Babıâli, barış antlaşmasını imzalamış, Afrika'daki Osmanlı

mülkünü İtalya'ya bırakmıştı ⁽¹⁾. Bu barış sayesinde Türkiye İtalyan tehlikesini bertaraf ediyor ve bir kısım yorgun asker kazanıyordu (İtalya, Osmanlı askerlerini derhal bir gemiye doldurarak İstanbul'a yollamıştı). Ama Türkiye yine denizlere sahip olamıyordu, Asya'daki askerlerini İzmir ve Çanakale yoluyla Selânik'e çıkaramıyor, Batı ordusunu takviye edemiyordu. Çünkü İtalyan zırhlılarının yerine Yunan zırhlıları geçiyordu. Nicelik ve nitelik bakımından zayıf olan Osmanlı donanması hiç bir zaman denizleri bu zırhlılardan temizleyemeyecekti. Görülüyor ki, eğer Yunanistan tarafsız kalıp Osmanlı savaş ve nakliye gemileri önünde denizi açık bıraksaydı, Türkiye için büyük bir avantaj olacaktı bu.

Şüphesiz, ufak tefek tavizlerle böyle bir sonuca varmak mümkün değildi. Daha cazip bir lokma gerekliydi. Pek muhtemeldir ki, o günlerde Babîâli, Girit'i Yunanistan'a bırakmaya hazırdı. Hiç değilse bu yolda çalışacak devletler bulunurdu. Fakat böyle bir çözüm için çok geçti artık. Belki bir yıl evvel, bu taviz bir Türk - Yunan ittifakının ilk adımını teşkil edebilirdi. Ama Balkan İttifakı kurulalıberi, Yunanistan gözlemlerini daha cazip bir bölgeye, Epir'e dikmişti. Yunanistan, kurtuluşundan beri, bu bölgeyi ele geçirmek isterdi zaten. Bundan başka, Makedonya'nın Helenleşmiş kısmı da vardı daha. Balkan İttifakı bütün bu topraklara sahip olma imkânını veriyordu. Böylece Yunanistan, demiryollarını Avrupa hattına bağlayabilecek ve gelişmesini çok ağırlaştıran bir tecrit durumundan kurtulacaktı. Bütün bu avantajlara karşılık Girit'i vaat etmek, ilginç bir teklif olamazdı herhalde. Bhusus ki, denizlere hâkim olduğundan, Yunanistan, Girit'i işgal etmek için Türkiye'nin rızasına muhtaç değildi.

(1) Osmanlı ihtilâlinin tanınmış simalarından Enver Bey, Afrika'da bir avuç askerle aylardan beri İtalyanlara karşı koymaktaydı.

Balkan devletleri ne hesapla yola çıkmışlardı? (Eski imparatorlukların haritalarıyla karşılaştırm.)

Bu nedenle, Babıâli'nin Yunanistan'ı kendi tarafına kazanma çabaları sonuç vermedi, ve Yunanistan, müttefikleriyle birleşti. Yunanistan'ın İstanbul Sefiri Bay Griparis, 18 ekim günü Bulgaristan ve Sırbistan notalarının aynı olan bir harp ilânı notasını Babıâli'ye verdi. Aynı günün akşamı üç sefir, sefaret memurlarıyla birlikte İstanbul'dan ayrıldılar. Bulgaristan Bulgar uyrukluların korunmasını Rusya'ya, Sırbistan Sırpların korunmasını Almanya'ya, Yunanistan da Yunan tebaalarının korunmasını Fransa'ya bıraktı.

Böylece söz, ateş ve çeliğe kaldı. Türkiye'nin harp ilân etmesi üzerine, kaygılı bir kararsızlık dönemi başlamıştı. Buharan ne kadar sürecekti? Sonuç ne olacaktı? Müttefikler aralarındaki iğreti bağı savaş boyunca muhafaza edebilecekler miydi? Avrupa diplomasisi bu sorular karşısında şaşırmış kalmıştı. Patlayan fırtınanın içinde yönünü kaybetmiş görünüyordu. Avrupa diplomasisi için daha derin kaygı nedenleri de mevcuttu. Savaş Balkanlarda sınırlamak mümkün olacak mıydı? Bu gaye için —özellikle Paris ve Londra'da— bütün çabalar sarfediliyordu o sıra. Kavga sadece Osmanlı devletiyle Balkan devletleri arasında değil, özellikle Slavlar ve Almanlar arasında idi. Bu savaş, yüzyıllardır süregelen bir mücadelenin, Doğuya doğru genişlemek için harcanan çabaların kaderini tayin edecektir. Sonuç, iki taraftan biri lehine olacaktı. Balkanlarda toplar daha gürlemeye başlamamışken, Cermenlik ve Slavlık şampiyonları Avusturya ile Rusya'nın silâhlanmaya hazırlandıkları haberi çıkmıştı. Fiilî muharipeler kadar kendilerini de ilgilendiren bir savaşta, gerektiği zaman silâh elde müdahale etmeye hazır bulunmak istiyorlardı. Öyle bir durum olursa... Evet, o zaman tüm Avrupa onların peşinden gidecek, sonra... Sonrasını düşünmek bile başdöndürücü ihtimallere sürüklüyordu insanı.

Üç Balkan devletinin sefirleri İstanbul'dan ayrıldıkları sırada, durum buydu.

Ötede, savaş başlamıştı bile, ve Bulgar, Yunan, Sırp orduları aynı zamanda sekiz noktadan Osmanlı arazisine saldırıyorlardı.

DÖRDÜNCÜ KESİM

Karadağ Savaşları (8 ekim — 12 aralık 1912)

Birinci Bölüm

Karşılıklı Kuvvetler

«Eğer bir korkak bulunursa, silâhları derhal alınacak ve yaşadığı sürece artık bir daha hiç silâh taşıyamayacak. Ebediyen şerefsiz sayılacak, hiç bir iş yapamayacak. Bir önlük giydirilecek ona, böylece onun göğsünde bir erkek kalbi çarpmadığı anlaşılacak...»

Karadağ'ın dağ kanunu bu hükmü taşıyor. Bu merhametsiz ilkel kanunun benimsemiş bir avuç halktı 8 ekim 1912'-de Osmanlı İmparatorluğuna karşı harp ilân eden. Karadağlılardan hiç birinin, kanunun öngördüğü zillete katlanmak zorunda kaldığı hatırlanmaz. Belki biraz da bu korkunç kanundan ötürü, Çernagora yaylalarından korkak çıkmaz. Çünkü en korkunç ölüm bile bu cezadan yeğdir.

Bu ufak ülkenin temsilcisi İstanbul'da savaş ilânını Hariciye Nazırına verirken, Çetine'de de Kral Nikola, Osmanlı Temsilcisi Muhtar Beyi saraya davet etmiş, üç çeyrek saat

samimî bir görüşme yapmış, misafirini ağırlamış, sonra Türkiye'ye harp ilân etmek zorunda kaldığını bildirmiş ve pasaportları vermişti. Yaverlerinin, sınıra kadar kendilerine refakat edeceklerini de söylemişti..

O sırada halk, sarayın önünde birikmiş, hükümdarın harp ilânını bizzat bildirmesini bekliyordu. Sonsuz alkışlar, haykırışmalar, sevinç çığlıkları bir bayram havası yaratıyordu. Hiç kimse, düşman imparatorluğun temsilcilerine kötü bir söz söylemedi, hattâ yan bile bakmadı. Muhtar Bey, kalabalığı yarararak geçti. Gerçekten Karadağlıların şövalye ruhu, küçük, haysiyetsiz düşmanlık gösterileriyle bağdaşmazdı.

Muhtar Bey, henüz gözden kaybolmuştu ki, Kral, sarayın balkonuna çıktı, bir el işaretiyle gösterilere son verdi, heyecanlı bir hitabe okudu. Kral Nikola şöyle diyordu :

Eski Sırbistan'daki mazlum kardeşlerimizden yükselen acı feryatlara daha uzun süre dayanamayız. Vatan sevgisi onların yardımına koşmamızı emrediyor bize. Bu görevimizi çoktan yerine getirmiş olurduk, fakat barışçı çabalarımın başarısına ulaşacağını umdum. Ne yazık ki, Türkiye'de yaşayan Sırpların özgürlüğünü kan dökmeden sağlamak için yaptığım bütün teşebbüsler boşa gitti. Barışı bozmak, kılıcı çekmek zorunda kaldığım için çok üzgünüm. Sizleri peşimden gelmeye çağırıyorum. Mazlum kardeşlerimize ve hakları için, kurtuluşları için, Karadağ'la birleşmek için iki yıldır aslanlar gibi çarpışan yiğit Melisorlara yardım elimizi uzatmaya çağırıyorum sizi. Karadağ yalnız değildir. Müttefikleriniz olan Hristiyan Balkan krallıkları Karadağ'la beraberdir. Yurtları Asyalıların saldırısına uğradıktan beri, bütün Balkan halkları bu ittifakın gerçekleşmesini bekliyorlardı. Bu ittifakı ben de hep arzu etmişimdir.

Eski asker evlâtlarımın vatanın şerefini her zamankinden daha yüksek tutacaklarını ve ordumuzun şanına şan katacaklarını umarım. Büyük bir imparatorluğa karşı savaşmak

için cesaret gerek. Karadağlılar kendilerini daima lâıyk görmüşlerdir buna. Medenî âlemin, Sırp milletinin ve bütün Slav milletlerin bize karşı sempati beslediklerine emin olabilirsiniz. Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan halkları bu kutsal girişimde bizlerle birliktirler. Biz Türkiye'ye kibirle değil, asil duygularla, yani kardeşlerimizin imhasını önlemek gayesiyle saldırıyoruz. Cesaretle geçin sınırı. Sırp kardeşlerimiz orada sizleri bekliyorlar; başlarında da asil kralları, sevgili damadım bulunmaktadır. Onlarla elele, mazlum kardeşlerimize özgürlük götüreceksiniz. Çocukluğumdan beri hayalimde yaşattığım bu teşebbüsümüzü Tanrı takdis etsin. Yaşasın Karadağ! Yaşasın Balkan İttifakı!

Az sonra, Çetine sokaklarında şarkı söyleyip danseden halkın arasına bizzat Kral da karıştı. Veliaht Prens Danilo ile Prens Petar o akşam Podgoriça'daki genel karargâha hareket edeceklerdi, ve Kral, oğullarına refakat etmek istiyordu. Harbiye Bakanı General Martinoviç de İşkodra'ya saldırarak olan ordunun komutasını ele almak üzere Antivari'ye hareket ediyordu.

Savaş, gerçek savaştı artık. Türkiye ile Karadağ için bir yenilik değildi gerçi, ama, Avrupa için hayal kırıklığı oldu. Özellikle barışseverler hayal kırıklığına uğramışlardı.

Karadağ ordusu tam anlamıyla bir yurdiçi savunma ordusudur. 1910'da çıkarılan kanun gereğince, 18 ilâ 62 yaşındaki bütün Karadağlılar askerdir (18 ilâ 53 yaşındakiler muvazzaf, 53 ilâ 62 yaşındakiler ihtiyat). Bu kanun sayesinde, Karadağ, barış zamanında 25.000, savaşta ise 37.200 kişiyi silâh altında bulundurur.

Bu 37.200 asker dört tümene ayrılmıştır. Her tümende atlı avcı birlikleri, muhabere ve istihkâm birlikleri, dağ topu, havan topu, mitralyözcü birlikler, az sayıda süvari, levazım ve

iaşe grubu vardır. Sahra ve dağ topu bataryaları genellikle eski tip Krupp'lardan kuruludur. Seri ateş gücüne sahip Rus yapısı 76 mm.'lik iki batarya, İtalyan yapısı 90 mm.'lik üç sahra topu bataryası, Rus yapısı seri ateş gücüne sahip dört dağ topu bataryası ve İtalyan yapısı üç dağ topu bataryası, istisna teşkil eder.

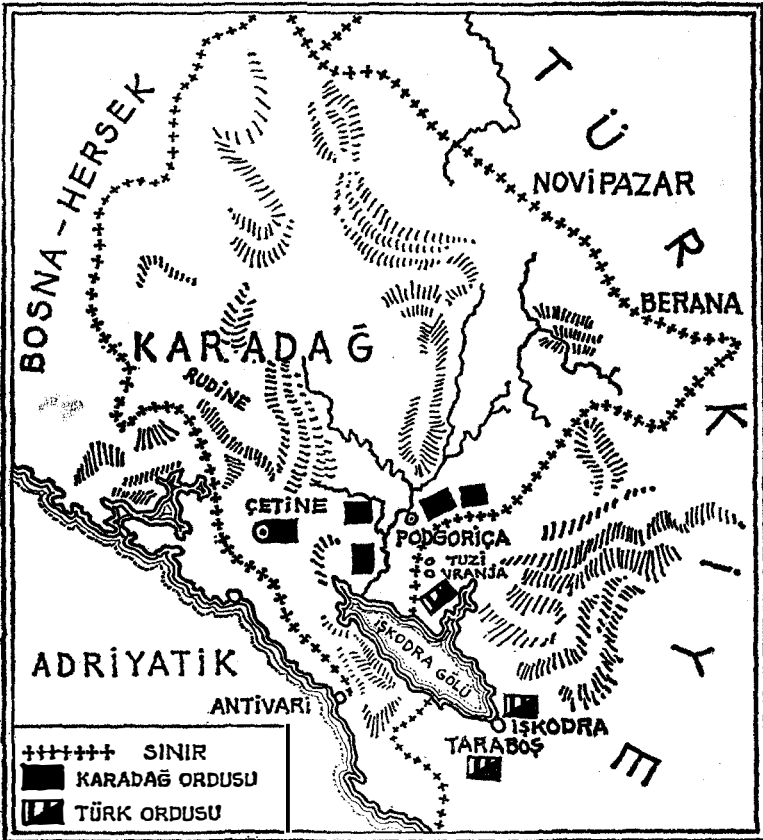
Orduda süvari yoktur. Alelâde yük arabalarından başka taşıt aracı da yoktur. Tıbbî teşkilâtta, hastabakıcılardan, yaralı tedavi eden sıhhiye gruplarından da yoksundur. Bu durumda bulunan bir ordu, elbette ki saldırı savaşına gelmez. Şu var ki, Karadağ askeri, yeke yek, korkunç bir cengâver olagelmıştır. Cesareti, dayanıklılığı, coşkun yurtseverliği, amansız düşmanlığı dillere destandır. Karadağlılar, çocuk yaşta yurdun dağlarını savunmaya hazırlanırlar. Uzun boylu askerî talime ihtiyaçları yoktur. Gerektiği zaman, seferberliği beklemeden, silâh taşıyan herkes dövüşmeye koşar; karı, çocuk, ev, bark, herşeyi terkedip gider, hasretle ardına bakmaz bile. Dövüşme içgüdüsü başta gelir.

Karadağ ordusunda iki tip tüfek vardır : Rus Berdan'ı ile kısa namlulu bir çifte.

Normal zamanda, 24. Osmanlı bağımsız tümeni İşkodra' da kalırdı. Balkan devletleriyle Türkiye arasında gerginlik artınca, Nâzım Paşa, bir redif tümenini de İşkodra'ya gönderdi. Harp ilânı sırasında, çok sayıda Müslüman Arnavut gönüllü de bu orduya katıldı. Daha sonra, VI. kolorduya mensup bir kaç birlik, Kumanova'daki orduya katılamayınca, Hasan Rıza Paşa'nın komutasında bulunan bu kuvvetlerle birleşti.

İşkodra gölünün güney ucunda kurulmuş bulunan İşkodra şehri, askerî bakımdan büyük önem taşımaz. Kuzey - doğu ve güney yönlerinden bir dizi istihkâmla korunur (Golemi,

Bardanyoli, Birdiça); batı yönünde 400 metre yükseklikte, göle ve şehre hâkim kayalığın güney ucunda ünlü Taraboş kalesi bulunur. İşkodra'yı savunan istihkâmlar, Taraboş dahil, 25 km.'lik bir cephe meydana getiriyordu. Sırlar yardımı yetiinceye kadar, Karadağlılar bu cepheyi tamamen kuşatamadılar.

Savaş ilânında Türk - Karadağ ordularının durumu.

Kuzeye doğru, Podgoriça'nın karşısında, Türk sınırı boyunca bir dizi müstahkem mevki vardır (Detçiç, Rogayi, İşkipçanik, Vladina, Vranja, Helm); bunlar, uzi eşhrini batıdan çevirir, kuzeyden ve güneyden de korur, aynı zamanda İşkodra'ya inen yola hâkimdir.

İşkodra ve civarının nüfusu, çoğunlukla İslâmdır. Fakat bütün doğu ve kuzey - doğu bölgeleri Melisorların ⁽¹⁾ işgali altındaydı. 27 ilâ 30 bin kadar Melisor vardı. 1911 ayaklanmasından beri, bunlardan bir kısmı Karadağ arazisinde bulunuyordu. Çarpışmalar sırasında tam bir feragatle Karadağlılara yardım ettiler.

Ülkenin coğrafi durumu nedeniyle, ovalık yerlerde çarpışmaya imkân yoktu. Zaten Karadağ ordusu ancak dağların, yaylaların savunmasında bir değer taşırdı, düzlükte büyük muharebeler vermeye uygun değildi. Nitekim çeşitli mevzilere ve az çok dayanıklı müstahkem mevkilere saldırmıştır genellikle. Kral Nikola, baştan beri, daha sonra Karadağ'ın genişlemesine temel teşkil edecek birtakım coğrafi ve siyasi mevkiileri zaptetmeyi gaye edinmişti. Hem Novi Pazar sancağından, hem İşkodra bölgesinden, hem de Adriyatik kıyılarından toprak lâzımdı kendisine. Bu hedefe varmak için askerî kuvvetlerini başlıca üç orduya bölmüştü. Bu ordular, seferberlik emri çıktıktan dört gün sonra büyük kısmıyla hazırdu ve şu şekilde düzenlenmişti :

1. Savaş Bakanı General Martinoviç'in komutasında bulunan Güney Ordusu (I. Tümen), gölün güney - batı yönünde harekâta başladı.

2. General Veliko Lazaroviç'in komutasındaki Merkez Ordusu (II. Tümen ve IV. Tümenin bir kısmından kuruluydu), gölün güney - doğu yönünde harekete geçti.

(1) «Melisor» dağlı demektir.

3. III. Tümeden ve IV. Tümenin bir kısmından kurulu, General Yanko Vukotić komutasında bulunan Kuzey Ordusu ise, Kolaşin'den hareketle, Novi Pazar sancağında faaliyet gösterdi; orada Sırlarla birleşecekti.

Son iki ordu harekâtlarını tamamladıktan sonra İşkodra önünde buluşacaklar, güney ordusuyla birleşerek İşkodra muhasarasına yardım edeceklerdi.

İkinci Bölüm

Merkez Ordusunun Harekâtı

Kral Nikola'nın, üç ordusu için genel karargâh olarak seçtiği Podgoriça, ideal bir merkez değildi elbet. Fakat civardaki bataklıklarda daha iyi bir yer bulmak da büsbütün imkânsızdı. Şehir, sınırdan üç mil uzaktadır. Berlin kongresinden beri Karadağ'a aittir. Tam bir Doğu kentidir. Daracık, kirli, yamru yumru sokakları vardır. En renkli kısmı Müslümanlarla meskûn semttir. Orada, Hristiyan unsurdan tecrit olmuş durumda güçsüz, zavallı, boynu bükük bir Türk topluluğu yaşar.

9 ekim sabahı, halkın gösterileri arasında, Kral Nikola, veliaht ve kurmay heyetiyle birlikte ata binip civardaki tepeye çıktı. Merkez Ordusu, Vraga yoluyla İşkodra'ya doğru ilerlemek için, Tuzi'ye kadar uzanan hattın üzerindeki müstahkem mevkilleri zaptetmeyi tasarlıyordu. Kurmay heyeti, Osmanlı kuvvetleri hakkında sağlam bilgilere sahipti, planlarını itina ile hazırlamıştı. İlk günlerin hızlı başarıları bununla izah edilebilir. Türkler, sürprizle karşılaşarak, müstahkem mevkilere takviye kuvveti göndermeye vakit bulamamışlardı. Harp ilânından epeyce evvel, Esat Paşa, civardaki Hristiyan Arnavutları kendi tarafına çekmeye teşebbüs etmiş, Karadağlılara karşı kullanmak şartıyla onlara silâh ve cephane vermeyi teklif etmişti. Melisorlar, bu teşebbüsü başarısızlığa uğratmışlar, Esat Paşa da öfkeye kapılıp, birkaç köy yakmıştı.

Ve ansızın, Karadağ, genel seferberlik ilân etmişti. Osmanlı Batı Ordusu Komutanlığı ancak harp ilânından bir gün önce İşkodra Komutanlığına Tuzi'ye takviye kuvveti gönderme talimatını vermişti. Ama artık çok geçti. İşkodra'ya gönderilen birliklerin yolu Melisorlar tarafından tutulmuştu. Çarpışmalar bütün gün sürdü, Osmanlı birlikleri ilerleyemedi. Ertesi gün harp ilân edildi.

Ele geçirilecek ilk mevki, Planıça idi. Karadağlıların ilk topu saat 8'de Prens Petar tarafından ateşlendi. Yirmi dakika süren bir topçu düellosundan sonra, Osmanlı askerleri Planıça tepesine çekildiler, öğleyin de tepeyi boşalttılar. Karadağ piyadesi ağır ağır ilerleyerek Planıça tepesini ve köyünü işgal etti. Bir gün sonra, General Lazaroviç, o hâkim mevkidен yararlanarak Detçiç'e karşı taarruza geçti. Karadağlılar keçi gibi tırmandılar dağa. Taraflar, tam on dört saat amansızca boğuştu. Sonunda, Türkler, düşmanın sayı üstünlüğü karşısında beyaz bayrak çekmek zorunda kaldılar. Türk komutanı, askerlerinin başında, Prens Danilo'ya gidip kılıcını uzattı. Prens kılıcı almayı reddetti ve şöyle dedi: «Yiğitler, kılıçlarını muhafaza etme hakkına sahiptirler.» Ve bütün Türk subayları, kılıçlarını muhafaza ettiler. Gece geç vakit, Kral Nikola, Detçiç'in Türk komutanını kabul etti. «Konuğumsunuz, dedi ona. Bana bu zevki veren savaşın cilvesine müteşekkirim.» Sonra Türk komutanını otomobiline alıp Podgoriça'ya götürdü.

Detçiç'in işgali haberi halkta derin sevinç yarattı. Çünkü İşkodra yolu üzerinde ilk önemli mevkiydi. Karadağlılar, Detçiç'te dört top ele geçirdiler. Ertesi gün, General Lazaroviç, Rogaji müstahkem mevkiini de işgal etti. Osmanlı bataryalarını susturan Karadağ kuvvetleri, müstahkem mevkiileri teker teker düşürürken, bir kaç bin Melisor da İşkipçanık ve Tuzi'deki Osmanlı kuvvetlerinin İşkodra üzerine ricat yolunu kesiyorlardı. Osmanlı Komutanı Ali Bey, 30 ekim günü inatçı bir direnme gösterdi. Fakat istihkâmlar yıkılmış, savunma im-

kânı kalmamış, ricat hattı da kesilmiş olduğundan, Ali Bey teslim olmayı kabul etti. Türk askerleri Prens Danilo'nun karargâhına gelirken, Karadağlılar selâm resmini ifa ettiler, askerî bando Osmanlı marşını çaldı. Ali Bey'le beraber teslim olan Osmanlı subaylarının sayısı 82, er sayısı 3000 - 4000 idi. Karadağlılar, Tuzi'de 8000 mavzer, 1500 martin, 4 mitralyöz, 11 top ele geçirdiler. Bol miktarda cephane ve malzeme de buldular. Podgoriça'da esirleri kabul eden Kral Nikola, düşmanlarının yiğitliğini överek esir subaylara kılıç taşıma hakkını verdi. Olağanüstü uygulanan Miralay Ali Bey, namus sözü vererek Podgoriça'da serbest yaşadı, ailesini de getirtti.

Detçiç ve İşkipçanik'in düşmesinden sonra, Merkez Ordusunun önünde Vraça ovası açılıyordu. 24. Osmanlı tümeninden büyük bir kısım, Karadağlıların ileri harekâtını durdurmak amacıyla ovada toplanmıştı. Esat Paşa'nın Arnavut birlikleri de Osmanlı Ordusuna yardım ediyorlardı. Bu direnme fayda etmedi. Yalnız, Karadağ ordusu, Helm bataklıklarından ve gölden geçmek, bilhassa topları geçirmek için dört gün kaybetti. Nihayet bataklıklardan kurtulabildi ve Vraça ovasındaki direnmeye rağmen, İşkodra önlerine vardı.

Merkez ordusunun başarılarına General Vukotić komutasındaki Kuzey Ordusunun başarıları da eklenince, yalnız Karadağ'da değil, tüm Slav âleminde sevinç ve heyecan hüküm sürdü. Daha diğer müttefikler savaşa başlamadan, müttefiklerden en güçsüzünün elde ettiği bu başarılar, hayra alâmet göründü. Her taraftan sıhhi teçizat, ilaç, tıbbî malzeme sevkiyatı başladı Karadağ'a. Askerî başarılar, bölgedeki Arnavutları da fazlasıyla etkiledi. Bir çok aşiret reisi Kral Nikola'ya başvurarak Karadağ ordusuna katılmayı vaadettiler.

Haberler, İstanbul'da şaşkınlık ve üzüntü yarattı. Balkan Savaşının, İmparatorluğun ezici zaferiyle son bulacağı kanısı yaygındı. Gerçi Kral Nikola'nın zaferleri önemli şeyler değildi. Fakat nihayet ilk çarpışmalardı, ve ilk andaki başarı-

sızlıklar halkta moral bozukluğu yaratabilir, meydana gelen hoşnutsuzluktan muhalifler yararlanırlardı. Bu nedenle, gerçeği gizlemek için mümkün olan her şey yapıldı. Muhtar Paşa hükümeti ve hükümet taraftarı basın elele verdiler ve her gün yeni zafer haberleri dolaştı İstanbul'da. Bu asılsız haberler, savaş sonucu pahalılığı ve geçim sıkıntısını unutturmak gayesini de güdüyordu ⁽¹⁾.

Veliaht Prens Danilo'nun esir alındığı ve İstanbul'a doğru yola çıkarıldığı haberi bile geldi. Yalnız basın haberlerinde değil, iki resmi tebliğde de gerçeğe uymayan noktalar vardı ⁽²⁾. Bu iki tebliği aşağıda veriyoruz :

Gusinye bölgesindeki askerlerimize takviye kuvveti yetiştigiinden, askerlerimiz taarruza geçip Karadağlıları hududun ötesine geri püskürtmüşlerdir. Şimdi çarpışmalar Karadağ arazisinde devam etmektedir. Karadağlılar büyük zayıflık vermişlerdir. Berana çevresinde muharebe devam etmektedir. Karadağlılar Berane hastahanesini top ateşine tutmuşlardır. Tuzi'deki kuvvetlerimiz, Melisorlarla takviye edilmiş iki Karadağ tümenine kahramanca mukavemet etmişlerdir. Kanlı muharebeler devam etmektedir. Yüzbaşı Salahattin Bey ve Kâmil Bey harb meydanında şan ve şeref kazanarak şehit olmuşlardır. Karadağlıların Vranja'daki ileri hareketiyle dün

⁽¹⁾ İstanbul'da önce ekmek eksildi, çünkü fırın işçileri silâh altına alınmışlardı. 4000 işçiden 2800'ü gittikten sonra, hükümet onların sevkini durdurdu. Yakacak odun, kömür ve Rumeli'den gelen yiyecek maddeleri (et, peynir v.s.) pahalılandı. Erzak, orduya ve kuşatılma tehlikesinde bulunan şehirlere veriliyordu. İstanbul'daki toptancılar bu fırsatı istismar ederek bütün gıda maddelerinin fiyatını artırdılar. Hükümet, mutlak kayıtsızlığıyla, muhtekirlere karşı hiç bir tedbir almadı.

⁽²⁾ Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ve I. Kolordu Komutanı Ömer Yaver Paşa, o günlerde huzura kabul ediliyor ve Sultana, Osmanlı kuvvetlerinin Karadağ'a karşı kazandıkları zaferleri müjdeliyorlardı.

başlayan muharebe çok kanlı olmuş ve askerimizin galibiyetiyle neticelenmiştir. Tuzi ve Vranja'da Karadağlılar büyük zayıat vermişlerdir.

Türk askerlerinin cesareti, özellikle şehit düşen iki subayın kahramanlığı hakkında tebliğde sarfedilen sözler doğrudur, hatta azdı bile. Çünkü Kral Nikola'nın, oğullarının ve genellikle her Karadağlı subayın tasdik ettiği gibi, Osmanlı askerleri o savaş meydanında büyük cesaretle savaşmışlar ve her çarpışmadan sonra her iki taraf da —galip veya mağlûp— birbirinde kıskanacak bir şey bulamamışlardı. Gerçeğe uymayan noktalar, sadece, kesin galibiyet veya Karadağ arazi-sinde cereyan eden savaşlar hakkında ileri sürülen iddialardı.

İkinci tebliğ de şu :

Yabancı gazetelerden bazıları, Tuzi'de birkaç bin Osmanlı askerinin, bir çok silâhın ve sekiz topun Karadağlıların eline geçtiğini yazmışlardı. Tuzi, her türlü münakaleden ve istihkâmdan mahrum, ufak bir hudut köyüdür. Podgoriça hattına nezaret eden taburun merkezidir. Resmî malûmata nazaran, Tuzi'ye taarruz eden Karadağlılar askerî kuvvetle çarpışmışlardır. Bu kuvvet, göl yolundan, merkez taburu ile irtibat kurmaya muvaffak olmuştur. Bu arada, Karadağlılar, göl yolu ile nakledilen değersiz ve işe yaramaz sekiz eski topu zaptetmişlerdir. Taaruz eden Karadağlılara günlerce ve şiddetle karşı koyan Osmanlı askerleri asi Melisorların bir komplosuna kurban gitmişlerdir. Bu Melisorlar, Osmanlı askerlerine arkadan saldırmışlardır. Zabıt ve neferlerden bir kısmının şehit düşmeleri üzerine, Osmanlı askerleri orada bir tabur bırakarak Helm yoluyla ve muntazaman ricat etmişlerdir. Tuzi'de kalan tabur, askerlik şerefini koruma vazifesini şanlı bir şekilde yerine getirebilmiştir. Karadağlılar tarafından sözde mühim bir muharebe olarak takdim edilen Tuzi vakası basit bir hudut çarpışmasıdır. Ufak bir muvaffakiyetlerini mübalağa ederek böbürlenlen Karadağlılar daha hududu bile aş-

mamışlardır. Binlerce Melisor'un desteğiyle dövüşen iki Karadağ taburuna bir tek Osmanlı taburu beş gün karşı koymuştur ki, parlak bir askerî muvaffakiyet olarak sayanı takdirdir. Asıl muharebeler bundan sonra başlayacaktır.

Bu resmî tebliği yayınlatan Dahiliye Nezareti, ya gerçeği gizlemeye çalışıyordu, ya da Karadağ sınırındaki o önemli mevki ve bilhassa o mevkiî savunan İşkipçanik müstahkem mevkiî hakkında gerçekten fikir sahibi değildi. Fakat tebliğin en çok dikkat çeken tarafı, «Karadağlıların Osmanlı sınırını henüz aşamadıkları ve asıl muharebelerin bundan sonra başlayacağı» idi. Bu tebliğ yayınlandığı sırada, üç Karadağ ordusu üç noktadan Osmanlı sınırını geçmiş bulunuyordu. Dahası, İşkodra ve ona hâkim Taraboş kalesi hariç, az çok önemli bütün müstahkem mevkiller Karadağlılarca zaptedilmişti. Karadağ kuvvetleri İşkodra'yı muhasara etmek için hızla ilerliyorlardı.

Burada kaydetmemiz gereken bir husus da şu : Askerî makamlar 17 ekimden itibaren İstanbul'da yayınlanan bütün gazetelere sansür koydu. İttihat ve Terakki de, iktidara gelir gelmez, eski hükümetin gerçekleri gizlemeyi hedef tutan tebliğler çıkarma yöntemini bir bildiriyle yerdi, o güne kadar halkı sürekli olarak aldattıklarını iddia etti.

Üçüncü Bölüm

Kuzey Ordusunun Harekâtı

General Yanko Vukotić komutasındaki Kuzey Ordusunun üç görevi vardı :

1. Aynı zamanda Berana ve Plava yoluyla İpek'e taarruz etmek.

2. Novi Pazar Sancak'ının kuzey kısmını Osmanlı garnizonlarından temizlemek ve aynı maksatla sınırı geçecek olan Sırplarla birleşmek.

3. İpek'ten Diyakova ve Prizrend üzerine yürümek. Karadağ kuvvetleri Prizrend'den İškodra'ya inecekler, şehri muhasara eden Güney ve Merkez ordularını takviye edeceklerdi.

Harp ilân edildiği gün, bu ordu Kolaçin'de toplanmıştı; ertesi günü harekete geçti, Andriyeviça yoluyla sınırı geçerek iki kola ayrıldı : Bir kolu Kuzeyden Berana üzerine, öbür kolu Güneyden Plava üzerine yürüdü.

Berana, Plava, Biyelopoli (Akova), Plevliye, Türk nizamî askerlerinin savundukları müstahkem mevkiilerdi. Harp ilân edildiği gün, nizamiye kuvvetlerine redifler, müstahfızlar ve Arnavut gönüllüler de katılmışlardı. Toplam sayıları 6000 ilâ 8000 kişiydi. Novi Pazar Sancak'ının bu kısmı dağlık, engebeli bir arazidir. Çete savaşına, tuzak kurmaya elverişlidir. Muntazam askerî harekâta uygun değildir. Berana, Sırp

arazisine yirmi saat mesafede, 500 haneli bir kasabadır. Nüfusunun büyük kısmı İslâmdır. Fakat çevresinde tamamiyle Ortodoks Sırplarla meskûn yirmiden fazla köy vardı. Karadağ dilini konuşan bu Sırplar, özellikle Berana yakınlarında ve Akova yöresinde yaşarlar.

Berana yönünden sınırı geçen Karadağlılar, ilk adımdan itibaren Osmanlı garnizonlarıyla savaşmak zorunda kaldılar ve çok ağır ilerleyebildiler. Berana'nın batısındaki Pogana tepesini şiddetli çarpışmalardan sonra ekimin 2'sinde ele geçirebildiler. O gece 1500 ilâ 2000 redif ve başıbozuk Arnavut, Berana'yı terkedip Roci'ye doğru kaçtılar. Toplam 700 nizamiye ve 500 rediften ibaret olan Berana garnizonu, elindeki 14 Krupp topuyla, Karadağlıların büyük sayı üstünlüğüne rağmen, hayranlık uyandıran bir cesaretle dövüşmeye devam etti. Kasabanın İslâm nüfusu, hemen tümüyle (kadın ve çocuklar dahil) elele vererek garnizonun yanında düşmanla savaştı. Fakat öğleye doğru, Karadağlılar, çeşitli mevzilere dağılmış olan Osmanlı birliklerinin bağlantısını kestiler ve onları hemen her yönden kuşattılar. Bu umutsuz durumda bile, garnizon bütün saldırılara karşı koymaya devam etti, ancak saat 11'de, artık savunma imkânı kalmayınca, teslim oldu. 500 esir, 14 top, 700 - 800 tüfek ve bol cephane aldılar Karadağlılar. Garnizonun bir kısmı muhasara çemberini yararak kurtulabildi, beraberinde de bir kaç top kaçırdı ⁽¹⁾.

Berana'nın düşmesi büyük sevinç yarattı Karadağ'da. Haber, 21 pare topla duyuruldu halka. Kral Nikola müttetiklerin temsilcilerine bir ziyafet verdi, onların tebriklerini kabul etti. Haberin bu kadar sevinç yaratmasının nedeni şuydu : Artık Sırp ordusuyla işbirliği yapılacak, Sancak'ın kuzeyinde yayılmış bulunan Osmanlı kuvvetlerinin İpek'le bağlantıları kesilebilecekti.

⁽¹⁾ Berana'nın düşmesinden sonra, Karadağlıların teslim aldıkları Osmanlı askerlerinin sayısı 6000'e yükselmisti.

Bu durumun önemini hisseden İpek komutanı, kasabayı geri almayı denedi. Arnavut aşiret reisi Asım Bey Mahmut - Begoviç, 2000 kişilik bir kuvvetle Berana'ya doğru yola çıktı. Fakat komutan, gücüne güvenip, keşif kolu çıkarmadı. Bu ihmal, korkunç bir felâkete sebep oldu. İpek'ten 15 km. mesafede, batıda bulunan Rugovo'ya varmışlardı. Rugovo'nun kuzey - batı yönünde kayalıklar arasında bir geçit vardı. Kayalıklara tırmanmak imkânsızdı. Mutlaka o dar geçitten ilerlemek gerekiyordu. Asım Bey umursamadan daldı geçide. Karadağlıların, kayalıkların tepesinde mevzilenmiş olduklarını, sessiz sedasız kendisini beklediklerini düşünmedi. General Vukotić haberi zamanında almış, güçlü bir birliğe tevdi etmişti geçidin savunmasını. Karadağlılar, Asım Bey'in askerlerinin tümüyle geçide girmelerini ve en dar yerlerine varmalarını beklediler. Ve orada, dehşetli bir facia meydana geldi. Geçidin iki yanından kurşun yağmaya başladı. Gafil avlanan Asım Bey ve adamları için hiç bir kurtuluş umudu yoktu. Silâh bile atamadılar, çünkü düşmanı göremiyorlardı. Bir süre sonra gür bir ses duyuldu :

— Ateşi kesin! Kurşundan tasarruf edin!

Karadağlıların komutanıydı bağırان. Emrin arkasını getirmeye ihtiyaç kalmadı, çünkü Karadağlılar, onun ne demek istediğini anlamışlardı. Tüfekleri bir tarafa atıldılar, kocaman kaya parçalarını kaldırıp aşağıya yuvarlamaya başladılar. Her atışta, vahşi sevinç çığlıkları kopuyordu. Aşağıdan ise yürek paralayan feryatlar, öfkeli bağrışmalar karşılık veriyordu. Kayalar, kurşundan daha fazla insan öldürüyordu. Bazı yerde, beş - on kişi birden üstüste düşüyor, eziliyor, birbirine geçmiş et, kemik, elbise ve toprak kütlesi haline gelip, tanınmaz oluyordu. İnsaf, merhamet yoktu Karadağlılarda. Fakat aşağıda umutsuzca ölenler de aman dilemediler, teslim olmayı teklif etmediler. Korkunç katliam saatler sürdü. Karadağlıların hırsı durulunca, Asım Bey'in birliğinden ancak 280 kişi kalmıştı.

Çoğu yaralı. 1720 kişi ölmüş, geçit korkunç bir ceset yığınıyla dolmuştu.

Asım Bey ve diğer sağ kalanlar, üç günlük yolu yaya kat ederek Podgoriça'ya götürüldüler. Bir Avrupa gazetesinin muhabiri onları gördü. Üst baş paramparça, altışar altışar birbirine bağlı olarak çarşıda, çamurun içine oturmuşlardı. Yaşadıkları dehşet, hâlâ yüzlerinde okunuyordu. Sanki orada da başlarına kayalar düşecekmiş gibi gözlerini kaldırmaktan sakınıyorlardı. Hazindi görünüşleri.

Muhakkak ki Berana'nın işgalinden daha önemli bir olaydı bu. Kral Nikola, General Vukotić'e, en yüksek askerî nişanı olan Obiliç nişanını verdi. İpek'teki Osmanlı kuvvetleri artık taarruza geçemeyeceklerdi. Civardaki Müslüman Arnavutlar da Asım Bey'in yenilgisinden etkilenerek Osmanlıları desteklemeye istekli görünmediler.

Berana işgal edilirken, General Vukotić'in ordusu Plava ve Gusinye üzerine yürüyordu. Karadağlılar Vizitor dağındaki müstahkem mevki ele geçirdikten sonra Plava kasabasına karşı taarruza geçtiler. Plava'da oldukça önemli bir garnizon vardı. Karadağlıların ötedenberi en mütaassıp hasımları olan Ragovalı Arnavutlar da orada toplanmışlardı. Karadağlılar, iki günde altı taarruzda bulundular, her defasında da geri püskürtüldüler. Nihayet harabe haline gelen kasabaya girebildiler. Arnavutlar, burada Türk askerleriyle birlikte emsalsiz bir yiğitlikle dövüşmüşlerdi. Türkler, 500 - 600 ölü vermişlerdi. Ertesi günü Gusinye de düştü. General Vukotić, kuvvetlerini toparlayıp İpek üzerine yürüdü.

İpek, Sırlar için, ve genel olarak tüm Slavlar için, büyük anlam taşıyan bir şehir. Katolikler için Roma, İslâm için Mekke neyse, Slavlar için de İpek odur. Eski Sırp Krallığı devrinde bir din ve kültür merkezi olmuştur. Tarihî manastırları ve anıtları vardır. Karadağlıların veya Sırların bu şehre girmeleri yarımada'daki Slavları çok olumlu yönde etkileyecekti.

General Vukotić, hızla ilerleyip yol üzerindeki Osmanlı birliklerini etkisiz hale getirdi. Bu birlikler bir genel komutanlığın belirli emirlerinden yoksun kalmışlar, ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Usta bir komutanın elinde olsaydı, Osmanlı kuvvetleri Novi Pazar sancağını kolayca savunabilir, Sırplarla Karadağlıları çok güç durumda bırakabilirdi. Fakat bilinçli bir askerî komuta olmayınca, birbirinden habersiz garnizonların kahramanca direnmeleri fayda etmedi. Bu direnmelere rağmen General Vukotić, İpek'in tabii savunma hatları olan Poklin ve Zliyet tepelerini ele geçirince, mukavemetle karşılaşmadan İpek'e girdi. Slavlar nazarında, savaş başladıktan beri en önemli manevî zaferdi bu. Slav ülkelerden tebrik telgrafları yağdı Kral Nikola'ya. Bir gün sonra Sırp lar da İpek'e vardılar.

General Vukotić İpek üzerine yürürken, Kuzey ordusundan ayrılan bir kısım birlikler Biyelopoli (Akova)'ye karşı saldırıya geçti. Teslim olması için haber yollanan Osmanlı garnizonu ateşle cevap verince, genel taarruz emri verildi ve akşama doğru şehir düştü. Garnizonun bir kısmı kaçıp kurtulabildi.

Karadağlılar, Akova'da da geçici yönetim kurduktan sonra, Siyeniça'ya doğru ileri harekâta devam ettiler. Orada IV. Sırp ordusuyla birleşeceklerdi. Siyeniça'ya yaklaştıklarında, ters yönden ilerleyen Sırp ordusunun top seslerini duydular. Yoğun bir sis olduğundan, birbirlerini göremiyorlardı. Ama top sesleri çok yakın olduklarını belli ediyordu. Savaş meydanında birleşmenin heyecan ve sevinci içerisinde, sabırsızlıkla üstüste taarruzlara girişiyorlardı. Savunması zaten güçsüz ve garnizonu önemsiz olan Siyeniça, bu taarruzlara dayanamadı. Önce Sırp lar girdiler şehre, ertesi gün de Karadağlılar. Bu birleşme, taşkın bir sevinç yarattı iki orduda. Ne disiplin kaldı, ne emir dinleyen. Sırp ve Karadağlı askerler kucaklaşıp bayram ediyorlardı. Esir düşen Osmanlı garnizonunun bir kısmı, kendileriyle ilgilenen kimse bulunmadığını

görünce, kuzeye doğru kaçıp kurtuldu esaretten. Bunun üzerine müttefik subaylar, orduda nizam, intizamı sağlamak için, sert tedbirlere başvurdular.

Sırplar, Siyeniça'da bir kısım asker bırakarak, Novi Pazar sancağının kuzey ucundaki son Osmanlı durağı olan Plevliye'ye yöneldiler. Kuzey Ordusunun bağımsız bir kolu da Avusturya - Macaristan sınırı üzerinde bulunan Plevliye'ye (Taşlıca) ilerliyordu. General Bojoviç komutasındaki bu kuvvet, Akova'nın düşmesinden sonra, Tara ırmağını aşmış, ufak tefek Osmanlı garnizonlarını Plevliye'ye doğru sürmüştü. Sırplar Pripoli'yi zaptettikten sonra Plevliye önüne vardıkları zaman, General Bojoviç ordusunun sağ kanadı şiddetli bir taarruzla Osmanlı savunma hatlarını parçalayıp şehre girmiş, fakat garnizonu yenememişti. Osmanlı askerleri her sokağı karış karış savunuyorlardı. Sırplar, tam zamanında yetiştiler. Çarpışma çok kanlı oldu. Üç ordu da gözü dönmüşçesine dövdü. Bilhassa Türkler. Müttefikler çok az sayıda Osmanlı esiri alabildiler. Garnizon Komutanı, Binbaşı Ali Mümtaz Bey idi. Harp Okulunu bitirdikten sonra Von der Goltz Paşa'nın yanında staj görmüş, yetenekli bir subaydı. Garnizondan sağ kalan 1380 er ve 77 subayla birlikte sınırı geçerek Saraybosna'ya girdi, Avusturya makamlarına teslim olmayı tercih etti. Orada çok dostane muamele gördüler, tarafsızlık yasaları gereğince harbin bitimine kadar enterne edilmek üzere çeşitli kışlalara dağıtıldılar. Osmanlı askerlerinin üstü başı perişandı. Harp ilânından beri, Plevliye'ye sığınuncaya kadar, Novi Pazar sancağının her tarafını gezmişler, hep takip edilmişler, ve belli ki çok çekmişlerdi. *Neue Freie Presse* gazetesinin muhabirine bir beyanat veren Ali Mümtaz Bey, savaşa hazır olmadıkları halde savaş açan devlet adamlarını Türkiye'nin yenilgilerine sebep olarak gösterdi. Osmanlı askerî makamlarının ne derece gaflet ve kayıtsızlık içinde bulundukla-

rını göstermek bakımından, Ali Mümtaz Bey'in anlattıklarını nakletmeye değer :

«Kıtalarım, diyordu Mümtaz Bey, biri Anadolu'dan, biri Rumeli'den alınma iki birlikten ibaretti. Biri Plevliye'de, öbürü Prepoli'de bulunuyordu. Plevliye'de dört mitralyöz, Rus harbinden kalma dört top vardı. Arnavut isyanı başlayınca, birkaç gün içinde bütün o havali seferberlik durumuna geçti. Bana da yeni birlikler geldi. Arnavut asilere karşı harekâta bulunan orduya yardım etmek için yedek kuvvet olarak hazır bekleyecektim. Fakat İstanbul'da kabine değişikliği olunca ⁽¹⁾, yeni hükümet Arnavutlarla barış aktetti, silâh altına alınan erler tekrar yerlerine gönderildiler. Kabinenin değişmesinden bir ay sonra, yani harp başladıktan bir buçuk ay önce, bana gönderilmiş olan yardımcı askerleri iade etmem için bana da emir geldi. Bu emri yerine getirdikten sonra elimde üç zayıf birlik kaldı. Her birinde 275 kişi vardı ancak. Tümü 680 kişiydi. Yarıısı Plevliye'de, yarıısı Prepoli'de. Fakat bu kadarını bile muhafaza edemedim. Harp ilânından on gün önce, Üsküp kumandanlığından, talimli eratımı Üsküp'e gönderme emrini aldım. Onların yerine bir kaç yüz muvazzaf verildi bana. Bulunduğumuz noktada, durumun gayet kritik, muhasamatın başlamasının yakın olduğunu hissediyorduk. Yeni askere alınan acemi muvazzaflar gelince, mutad talim metodunu bir yana bırakıp, alelacele bütün savaş bilgilerini verdim onlara. On gün sonra harp patlayınca, erat ancak silâh doldurup silâh boşaltmayı biliyordu. Ama en önde savaşa atılma kaderi de onlarını. Üsküp Komutanlığı harp ilânını bana tam otuz altı saat sonra bildirdi. Emrim altında bulunan Plevliye ve Pripoli'deki iki birlik ve iki redif birliği çarpışmaya dayanamazlardı elbette. Buna rağmen, Üsküp Komutanlığı, müfreze-lerimden birini Siyeniça'ya yollamamı emretti. Çarpışmalar

⁽¹⁾ *Sait Paşa'nın düşmesi ve Gazi Muhtar Paşa kabinesinin kurulması sonucu ortaya çıkan değişiklik.*

başlar başlamaz rediflerle başıbozuklar silâhlarını attılar, halk ise direnmeksizin düşmana teslim oldu. Sancağın tümü Sırp lar ve Karadağlılar tarafından işgal edilip Türkiye'den tamamiyle ayrılınca, Bana'ya kaçmaya karar verdik. Sadece 400 kişimiz vardı. Bunların büyük kısmı acemi ve manen çökmüş erlerden ibaretti. Karşımızda ise, mitralyözleri ve dağ topları olan 3000 Karadağlı ve 7000 Sırp bulunuyordu. Tüm Plevliye arazisi Mitroviça'ya kadar düşmanın elindeydi. Biz Boljenik'te idik, yani Bosna sınırından beş kilometre uzakta. Başka karakollardan kaçan subay ve erler de bize iltihak ettiler. Aralıksız yirmi gün dayandık. Ekmekten başka yiyeceğimiz yoktu. Çoğu zaman kar altında uyuyorduk. Yirmi gündür bir çorba bile içmemiştim. Bir günlük ekmeğimiz kalmıştı artık. Kararsız durumdaydık. Subaylarla müzakere ettik. Ya açlıktan ölecektik, ya da 400 askerle 10.000 Karadağlıya ve Sırba karşı gagesiz bir dövüşe girişecektik. Bize bir tek çare kalıyordu : Bosna'ya geçmek ve hiç değilse 900 silâhımızı ve dört mitralyözümüzü kurtarmak. Ben teslim olmayı teklif ettim. Subaylar hemfikir olmadılar, Bosna'ya geçmeyi kararlaştırdılar. Bunun üzerine yazılı bir protokol hazırlandı, bütün subaylar imzaladılar.»

Taşlıca'nın düşmesiyle, Karadağlılarla Sırp lar, tüm Novi Pazar sancağını ele geçirmiş oluyorlardı. Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'ta harekâta bulunan müttefik orduları tam bir güven ve serbestlik kazanıyorlardı böylece.

General Vukotić, İpek'ten hareket ederek, Kuzey ordu-sunun harekâtı için tespit edilen dairenin uc noktasını teşkil eden Diyakova'ya doğru ilerlemeye devam etti ⁽¹⁾. Yolda rastladıkları Osmanlı birliklerini dağıttıktan sonra, Diyakova

⁽¹⁾ General Vukotić'in planında Prizren'i işgal etmek de vardı. Fakat III. Sırp ordusu daha erken davranıp Prizren'i ele geçirmiş, Diyakova üzerine yürümeye başlamıştı bile.

yolunda engel kalmadı. Güneyden gelen Sırplar, çok güçlü toplar getiriyorlardı. Bu toplar harekâtı daha da kolaylaştırdı. Vukotić ordusunun sağ kanadı, şehrin tahkimatına karşı şiddetli bir saldırıya geçti ve siperlere sığınan garnizonu süngü ile geri püskürttü. Karadağlılar, saldırının hızıyla, şehrin kapılarına vardılar. Bütün cepheye toplar gürlemekteydi. Diyakova bir Arnavut şehri olduğundan, taarruz edenlerin dosttan fazla düşmanı vardı orada. Arnavutların büyük kısmı garnizona yardım ediyordu. Fakat Karadağ saldırısı öylesine şiddetli oldu ki, şehrin direnmesi uzun sürmedi. Bir kaç saat sonra Karadağ ve Sırp kuvvetleri beraberce Diyakova'ya girdiler.

General Vukotić, zaman kaybetmeden güneye inmeye başladı. İşkodra'yı kuşatan ordulara iltihak edecekti. Karadağlılar, bütün çabalarına rağmen, müstahkem şehri zaptedememiş, hattâ henüz tamamen kuşatamamışlardı.

Diyakova'dan Karadağlılarla hareket eden Sırpların başlıca kuvvetleri, Arnavutluk içinden ileri harekâta devam ederek Adriyatik'e inceklerdi; hedefleri, Durazzo limanıydı. Sırp kuvvetlerinin kalan kısmı İşkodra'yı kuşatan Karadağ ordularını takviye etmeye gidecekti.

Bazı yerlerde kalınlığı birkaç metreyi bulan kar ve buz içinden hızla ilerleyen ve toplarını bile nakletmeyi başaran Kuzey ordusu, Drina vadisinden, iki gün sonra Melisorlar arazisine girdi ve İşkodra'ya doğru yoluna durmadan devam etti.

Dördüncü Bölüm

İstırap ve Yas Sahneleri

Tüm halkıyla dövüşen Karadağ'da, hemen hemen değişen birşey yoktu. Savaş, bu halkın ruhudur. Yüzyıllardan beri, Karadağ durmadan savaşmaktadır Türklerle. 1385'te başlamıştır bu kanlı düello. Fakat Karadağ'a diz çöktürmek mümkün olmamıştır. 1385'te, Türkler 40.000 kişiydi dağların eteklerinde : geri çekilmek zorunda kaldılar. Kara İvan'ın 1000 dağlı ile savunduğu İşkodra'yı, Fatih'in Bizans'ı alan ordusu bile, 70.000 askeriyle zaptedemedi. 1613 ve 1697 denemeleri sonuçsuz kaldı. 29 temmuz 1712'de, Karevlaç'ta 30.000 Türk şehit oldu. 1768'de, dağ geçitlerinde 40.000 şehit daha verildi. 1853'te, Ömer Paşa'nın 70.000 askeri de uzaklaşmak zorunda kaldı. Beş yıl sonra, 4000 Türk daha şehit oldu. Ve nihayet 1876 savaşı, iki yıl içinde Osmanlı ordusuna 70.000 insana mal oldu ve Berlin antlaşmasıyla sonuçlandı. Şimdi yine büyük kasabalar boşalmıştı, her tarafta yaralılar görülmüyordu, hiç durmadan toplar gürlüyordu, köyler kasabalar yanıyordu. Fakat Karadağ'da normal hayat buydu. Çocuklar, barış döneminde bile, kan (hayvan kanı) görerek büyürler, yetiştirilirlerdi.

Başkent Çetine tenhalaşmıştı. Herkes, gösterişsizce, dövüşmeye koşmuştu. Dükkânlarda çocuklar almışlardı babalarının, ağabeylerinin yerini. Savaş boyunca, Karadağ yiyecek ve cephane sıkıntısı çekmedi. Fakat hekim ve ilâç yoktu. Tüm ülkede tıbbî teşkilâta benzer hiç bir şey mevcut değildi. Dağ-

larda seyyar hastahane bile yoktu. Talihsiz yaralılar, çoğu kez sadece karılarının yardımıyla, Rijeka'ya kadar yürümek zorundaydılar yaralarını sardırmak için. Bu demektir ki, o durumda iki - üç gün yürürlerdi! Rijeka'ya varıncaya kadar gangren hekimden evvel davranmış olurdu ve tıbbî müdahaleye gerek kalmazdı... Yaraları cerrahî müdahaleyi gerektiren hastalar, on altı kilometre yol katederek İşkodra'dan Çetine'ye gitmek zorundaydılar. Çokları, daha hekim yüzü görmeden, yolda ölürlerdi. Hemen her evde bir ölü vardı, ve aynı manzara görülürdü : Titrek bir mum aleviyle aydınlanan, alçak tavanlı bir odanın ortasına yatırılmış bir ceset. Ölü'nün takkesi, tabancaları ve ufak bir tahta haç konmuş göğsü üzerine. Yaşlı ana, ölenin yiğitliğini anlatan ağıtlar yakarak gezinir odada. Öteki kadınlar da nakaratla karşılık verirler.

Journal'in muhabiri şöyle diyordu : «Karadağ'da bulduğum süre içerisinde, yani savaş boyunca, savaşın parlak yönlerini hiç görmedim. Gözlerim önüne serilen, sadece savaşın çirkinlikleriydi. Vahşi kavgalara, kahramanca atılımlara, bir rüya gibi hızlı ve tatlı ölüme imrenme fırsatını bulamadım. Ben burada topların iğrenç katliamını, hastahanelerde uzayıp giden can çekişmeleri gördüm sadece. Seyrettiğim yaralardan temiz kan değil, kokmuş cerahat akıyordu artık. Rijeka revirinde basit bir müşhil bile verilemiyordu yaralılara, çünkü en ilkel kaplar bile mevcut değildi. Reviri her ziyaretimde aynı dehşeti duymuşumdur. Bu memlekette herkes yiğitlikte komşusunu geçmek hevesinde. Bu nedenle, tedbirsizce dövüşür, ateşe atılır. Orada otuz yaşlarında bir dağlı gördüm; ciğerlerine iki kurşun saplanmış. Derisi davul gibi şişmişti. Yarasından yoğurt kıvamında kapkara bir köpük akıyordu. Adam orali değildi. Acıyı küçümsüyordu. Yedi gün yedi gece ölüme karşı koydu. Cenaze sahneleri, bu hastahane sahnelerinden daha az yürek paralayıcıdır. Daha sonra, Fransız ve İngiliz kızılhaçları yardıma gidince, yaralıları tedavi etme imkânı doğdu.»

İşte bu halk, kendisine lâıyk bir hasım buldu karşısında. Bütün tanıklar tasdik ederler ki, Karadağ cephesinde çarpışan Osmanlı kuvvetleri, görevlerini lâıykıyla yaptılar ve talihsizlik anlarında bile imparatorluk ordusuna şan ve şeref kazandırdılar. İşkodra'nın altı ay süren savunması, Osmanlı ordusu için bir şeref tacıdır tek başına. Cesaret ve kahramanlığa âşık Kral Nikola bile, kızı İtalya Kraliçesine yazdığı bir mektupta bunu itiraf etmiştir.

Beşinci Bölüm

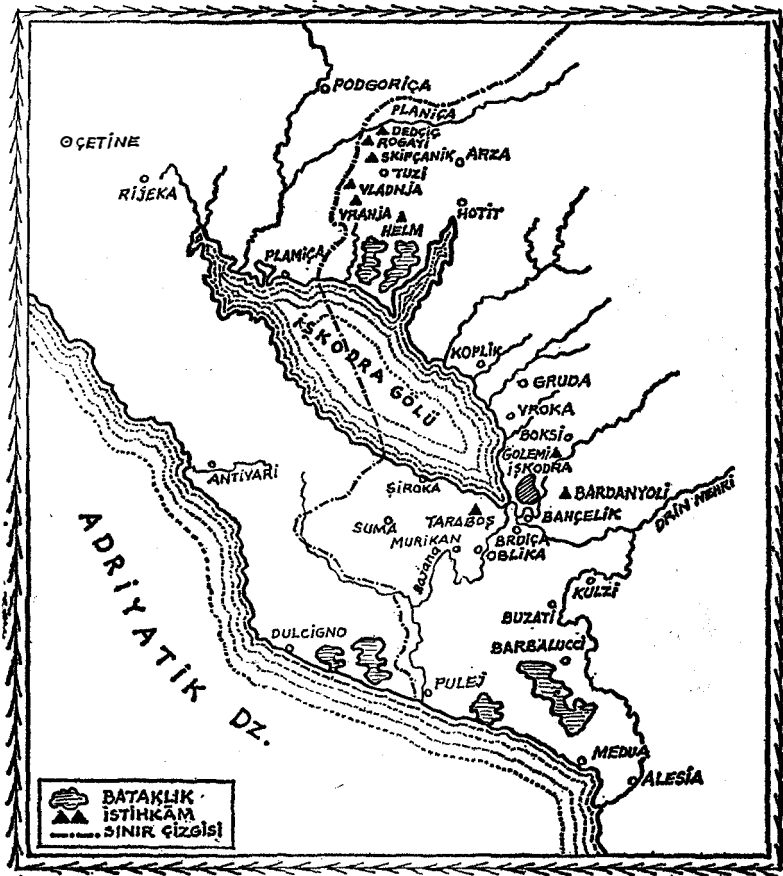
İşkodra Muhasarası

Bir gölün çevresinde, bir dizi kayalık tepeler ortasında kurulu bir şehir İşkodra. Ufak bir şehir : Ancak 30.000 nüfusu var. Nüfusun üçte ikisi Müslüman, üçte biri Hristiyan. En basit kulübesi bile tahkimata benzer. Evleri, bahçelerini, kuyularını ve de haremîni, çok defa üç - beş metre yükseklikte duvarlar korur. Birkaç ufak, çamurlu meydanı var şehrin. İlkel, ahşap dükkânlarda her çeşit silâh ve rengârenk incik boncuk satılır. Beş camisi var. Daracık sokaklarında küçük mezarlıklar çıkar karşınıza her adımbaşlı. Mezarlar beyaz taşlarla örtülü; taşların üzerinde yazı yok.

Karadağlıların hemen tüm savaş gücü bu şehrin çevresine yığılacaktı. İşkodra, Kral Nikola'nın arzu edeceği en uygun başkentti. Şehri almakla, gölü ve civardaki verimli toprakları da ele geçirmiş olacaktı. Fakir ülkesi için bir servet kaynağı olurdu bu. Şehir üzerinde Karadağ'ın iddiaları da vardı. Bir zamanlar başkent orasıydı. Fakat Arnavut paşalar uzun süre orada oturduklarından, Arnavutlar da İşkodra'yı kendi başkentleri sayarlardı. Kavga, bu iki iddia arasında oluyordu. Ve kavgaya katılan Osmanlı askerleri nankör bir çaba için feda ediyorlardı canlarını. Şehir Karadağ'a da, Arnavutluk'a da kalsa (harbin ilk sonuçları alınır alınmaz, Avrupa diplomasisi Arnavutluk'a otonomi vermeyi kararlaştırmıştı), Türkiye'nin kazanacağı hiç bir şey yoktu. Ama Türk kanı da akıyordu orada.

İşkodra garnizonu, harp ilân edildiği günlerde, 15.000 kişilik bir ordudan ibaretti. Bu orduda İstanbul nizamiyesi de vardı, Arnavut başıbozuk da, Asyalı redif de, Afrikalı zenci de; velhasıl, bütün Doğu ülkelerinden temsilciler mevcuttu. Asıl nizamiye ordusu 6000 kişiydi (¹). Çoğunluk Arnavut olan gönüllüler ve Esat Paşa'nın şehre sokmuş olduğu yerli Arnavut birlikleri, savaş sırasında gittikçe artarak 20.000'e ulaşacaktı. İki enerjik komutanın, Hasan Rıza ve Esat Paşaların elinde, bu karma ordu mükemmel bir savunma kuvveti halini aldı kısa zamanda. Zaten şehrin muhasarası uzun süre göstermelik kaldı. İşkodra, dışarı ile bağlantısını korudu, Adriyatik yoluyla iâşe, v.s. ikmali yapabildi, takviye aldı. Çünkü Karadağ kuvvetleri yetersizdi. Şehrin doğal durumu, civardaki tepeler, savunmayı kolaylaştırıyor, aynı ölçüde de kuşatanların işini zorlaştırıyordu. Şehrin kendisi, stratejik değer taşımazdı. Fakat Tepe, (Küçük Taraboş) ile birlikte şehrin civarına ve bataklıklara hkim olan Taraboş ve daha bir dizi müstahkem mevki —Kraja, Şiroka, Murikan, Oblika, Goriça, Brdiça, Bardanyoli, Golemi, Boksi v.s.—, İşkodra'yı gerçekten zaptedilmez bir müstahkem şehir haline getirirdi. Bütün bu tahkimatı tamamen kuşatmak ve düşürmek için çok büyük askerî kuvvet, bol ve etkili top ve cephaneye, ve özellikle kanlı taarruzlara girişebilmek için olağanüstü kurban vermek gerekirdi. Karadağ, bu şartlardan azını yerine getirebilirdi. Bizzat Von der Goltz Paşa'nın nezareti altında tam iki yıl tahkim edilen asıl Taraboş, strateji biliminin en son buluşlarına uygun bütün araçlarla donatılmıştı. 60 ağır muhasara topu, yaklaşık 100 mitralyöz ve bol cephanesi vardı. Taraboş'ta ne kalle vardı, ne burç, ne engel. Bütün tahkimat yerle birdi. düşman hiç bir şey göremez, çoğu zaman rastgele kör atışı yapmak zorunda kalır, mermilerini boşa harcardı.

(¹) 24. Bağımsız tümen. Mütemmim redif tümeni harp ilânından az önce gönderilmişti.

Işkodra gölü ve civardaki mevziler.

Merkez ordusu, Işkodra'yı kuzey - doğu cephesinden kuşatmak için sınır istihkamlarını zaptederek Vranka ovasına inerken, Başbakan ve Savaş Bakanı General Martinoviç komutasındaki Güney Ordusu, Antivari ve Dulcigno'dan hareketle ekimin 10'unda iki noktadan sınırı geçti. Ordunun esas

kısmı General Martinoviç'le İşkodra gölü kıyısından ilerledi; sağ kanadını teşkil eden birlikler, güneye saparak bir yüzer köprüden Bojana ırmağını aştılar. Ordunun esas kısmı başarımlı bir çarpışmadan sonra Zogaji'ye kadar ilerledi. Zogaji, göl kıyısından, Taraboş'a en yakın noktadır. Oradan, General Martinoviç, müstahkem dağa karşı bir gece hücumu tertiple-di. Karanlık bastıktan epeyce sonra, 1000 kişilik bir Karadağ kuvveti ansızın tepeye saldırdı. Fakat Türkler hazır bekliyorlardı. Projektörler Karadağ mevzilerini ortaya çıkarınca dehşetli bir top ve tüfek ateşi başladı. Taraboş'un seri ateş gücüne sahip topları Karadağlıları perişan ediyordu. Bombardıman başlar başlamaz General Martinoviç, hücumu kalkan birliğiyle geri çekilme emrini vermişti. Fakat, birliğin er ve subayları emri dinlememişler, kurşun ve mermi yağmuru altında ilerlemeye devam etmişlerdi. Projektörlerin ve top ateşinin trajik parıltılarıyla aydınlanan gecenin karanlığında, hücumu kalkan 1000 Karadağlıdan ancak 100'ü geri dönebildi; kalan 900 kişiden 300'ü ölmüş, 600'ü yaralanmıştı. Türkler bir de bayrak almışlardı düşmandan. Bunlar, Taraboş önünde Karadağlıların verdikleri ilk kurbanlardı. Daha pek çok kurban vereceklerdi orada!

Bu faciadan sonra, General Martinoviç'le kurmay heyeti, Taraboş'u gafil avlayarak zaptedemeyeceklerini anladılar. Ancak düzenli bir muhasara sonunda düşürebilirlerdi onu. Martinoviç: «Taraboş bizim Port - Arthur'ümüz olacak» diyordu. Muhasara için gerekli olan ağır toplar, yol olmadığından, olanların da elverişsizliğinden, Plamiça'da kalıyordu. Topların bir kısmını Prens Petar, İşkodra'yı kuzey - doğudan kuşatmaya giden Merkez ordusuna yetiştirmek için göl yoluyla Poklin'e götürdü. Kalan büyük kısmı yine göl yoluyla İskiya'ya nakledildi. Nakliyat kolay olmadı. Çünkü, Türklerin, gölde, ufak toplar ve mitralyözlerle donanmış dört - beş vapuru vardı. Bunlar İşkodra önünde savaş gemisi görevini yapıyordu.

General Martinoviç, takviye topları alıp bataryaları güç-belâ kurduktan sonra Taraboş'a ateş etmeye başladı, fakat önemli bir sonuç elde edemedi.

Vraka'da toplanan ve göl yoluyla muhasara topları alan Merkez ordusu, 20 ekimde doğu yönünden İşkodra kalesini topa tutmaya başladı, şehrin meskûn yerlerini, özellikle Müslüman mahallelerini de esirgemedi.

Kar, tepeleri örtmeye başlamıştı. Kış bastırıyor, kuşatma harekâtı büsbütün güçleşiyordu. Yaşlı Kral, harekâtı daha kolay takip edebilsin diye, genel karargâhını Plamiça'ya nakletti. Ferdinand, bütün gününü orada geçiriyordu.

Ekimin 22'sine kadar, Karadağlılar zaman zaman Taraboş'u ve İşkodra'yı bombalamaya devam ettiler. Fakat ne bir ilerleme kaydedebildiler, ne de Osmanlılara fazla zayıat verdirebildiler. Halbuki Osmanlıların top ateşi büyük tahribat yapıyor, çok insan öldürüyordu. Rijeka, Çetine ve bütün civar köyler yaralılarla doluydu. Karadağlıların, kayıplarına oranla elde ettikleri sonuç, hiçti. İşkodra'nın muhasarası hâlâ itibarı göstermelik olmaktan ileri gidememişti. General Martinoviç, ne muhasara çemberini daraltabilmiş, ne de ağır toplarını yerleştirecek bütün mevzileri ele geçirebilmişti. Göl üzerinde bile Türkler hâlâ serbestçe dolaşıyorlar, sağdan soldan iase ikmal yapıyorlardı. 24 ekimde, Güney ordusunun sol kanadı Şiroka'yı ve Kraja'yı, sağ kanadı da Murikan'ı zaptetti. Karadağlılar, bütün toplarıyla ateş açtılar. Bombardıman öğleye kadar sürdü. Sonra Martinoviç, Taraboş'un Osmanlı komutanına bir heyet göndererek, boşuna kan dökülmemesi için teslim olmasını teklif etti. O sırada aynı teklif Prens Danilo tarafından da İşkodra komutanına iletiliyordu. Taraboş komutanı teslim olmayı reddedince bombardıman yeniden başladı. Güney ordusunun sol kanadı dağa karşı hücumla geçti. Çarpışmalar bütün gece devam etti. Sabaha karşı, Osmanlılar, birkaç ileri mevzii terketmek zorunda kaldılar, çünkü Ge-

neral Martinoviç'in sol kanadı Goriça'yı ele geçirmeyi başarmıştı. 25 ekimde, Türklerin cesur fakat umutsuz mukavemetine rağmen, önemli bir mevki olan Oblika düştü. Aynı gün, Merkez ordusu İşkodra'yı bombaladı. Şehrin üzerine düşen birkaç mermi, telâş yarattı. Hristiyan mahalleleri üzerinde beyaz bayraklar görüldü, fakat çabuk aşağı alındı.

28 ekime kadar karşılıklı hücumlar boşuna insan hayatına mal olmaktan başka sonuç vermedi. Martinoviç, Brdiça'yı almaya uğraşıyordu. Çünkü Brdiça, İşkodra'nın anahtarıydı. Orası zaptedilirse, şehir de düşerdi. Ama Brdiça'yı almak için önce korkunç Taraboş'u düşürmek gerekti.

Merkez ordusu, Melisorların desteğiyle, 27 ekim günü Boksi'yi zaptetmeyi başardı. Boksi, önemli bir dayanaktı düşman için. Bu bakımdan, Hasan Rıza Paşa, düşman daha yerleşmeden orasını geri almak için üç askerî birlikle bir Arnavut başıbozuk birliği gönderdi. Fakat, özellikle Melisorlar ve Arnavutlar arasında çok kanlı boğuşmalara ve karşılıklı ağır kayıplara rağmen, Karadağlıları oradan söküp atmak mümkün olamadı.

Ekimin 17. günü, Merkez ordusunun sol kanadı, ağır top- larla, İşkodra'nın doğusundaki Osmanlı bataryalarına karşı ateş açtı. Karadağlıların nişancılığı gayet iyiydi. Şehrin üzerine yalnız bir mermi düştü. Şehirde, teslim olma lehindeki akım bir hayli yaygın olmalı ki, bombardıman başlar başlamaz şehrin ileri gelenlerinden birkaçı gizlice dışarı çıkıp Prens Danilo'ya teslim olma teklifinde bulundular. Şu şartla ki, Karadağlılar şehre girdikten sonra yangın çıkarmayacaklar, katliam ve talan yapmayacaklar, kimseden öc almaya kalkmayacaklardı. Bu müracaat, şüphesiz bir komplonun sonucuydu; şehrin müdafileri, bu komploya yabancıydılar. Dövüşmekten bıkan Arnavutlar, belki de garnizonu teslim olmaya zorlamak istiyorlardı. Nitekim, dışarda Prens Danilo ile bu müzakereler yapılırken, şehrin içinde de, yükseklik bir yerde,

ileri gelenlerin müracaatını doğrular biçimde kırktan fazla beyaz bayrak dalgalanıyordu. Hasan Rıza Paşa, meseleyi çabuk haber aldı. Formalite adamı olmadığından, kalenin toptarını derhal beyaz bayrak çeken semte çevirtti ve semti acımasız tahrip etti. Çıkan yangın akşama kadar sürdü. Sonra şehirde tellâl çıkartıp, halka, İşkodra'yı teslim etseler bile, Tarabaş ve Brdiça'daki bütün toptarı şehre çevirteceğini, Karadağlılar daha İşkodra'ya girmeden şehri harabe haline getireceğini ihtar etti. Enerjik komutan, yumruğunun sertliğini daha önce de hissettirmiş olacak ki, Arnavutlar gibi inatçı, kindar bir halk, paşanın tehdidi karşısında sindi, teslim olma hevesinden vazgeçti.

Bu olaylar ve İşkodra ileri gelenlerinin müracaatı, Kral Nikola'yı ve kurmay heyetini ümitlendirdi. Şehrin gerçekten güç durumunda bulunduğunu, düşmenin yakın olduğunu sandılar. İleri gelenlerin anlattıklarına bakılırsa, İşkodra'da dehşet ve açlık kol geziyordu. Bir kilo ekmek bir mecidiyeye satılıyor-du. O da, bulunursa tabii. Serseri köpeklerin ve iskelete dönmüş birkaç katırın etinden, birtakım basit gıda maddelerinden ve ne idüğü belirsiz çamur gibi ekmekten başka yiyecek yoktu. Öte yandan, Karadağlıların şarapnelleri şehrin üstünde patlıyor, yangınlara sebep oluyor, sivil halkı öldürüyordu. Ufak tefek başkaldırmalar da oluyor, çok sert biçimde bastırılıyordu.

İşkodra'dan kaçan ileri gelenlerin bu anlattıklarından başka, şehirdeki olaylar ve yaşantı hakkında hemen hiç bir bilgi alınamadı. Yalnız, *Journal* tarafından Karadağ'a gönderilen ve muhasaradan sonra İşkodra'da kalan ikinci bir muhabir, gazetesine ilginç bir mektup ulaştırmanın yolunu bulabildi. Bu mektuptan bazı kısımları aşağıya aktarıyoruz :

«Virpazar'dan, Antivari'den, Podgoriça'dan ve Tuzi'den, muzaffer Karadağlılar Türk toprağına ayak basmışlardır. Melisor diye anılan Arnavutlar, hem dövüşte, hem talanda Karadağlılarla birleşmişlerdir. Melisorlar Katoliktirler; korkun

çobanlar, Asya Tatarlarına benzeyen savaşıllardır. On gündür muhasara altındayız. Garnizonun büyük kısmı Arnavut başıbozuklardan kuruludur. Şüphesiz cesurdurlar bu insanlar. Savaş, onlar için bir geçim yoludur.

Geceleyn kimse dışarı çıkmaz şehirde. Sabah olunca, herkes yiyecek derdine düşer. Çünkü karada olsun, gölde olsun, bütün yollar kesilmiştir. Sekiz gündür hiç bir kervan ulaşmamıştır İşkodra'ya. Yaşlı balıkçılar gölde balık avladıklarından, jambonlarımızı kışa saklayabiliyoruz. Yiyecek yok. Yediğimiz ekmek, çavdar ve mısır karışımı acayip bir şey. Et çok az bulunur ve çok pahalı bir metadır. Tavuk çok daha pahalıdır. Bir Türk - İtalyan melezi olan otelci, ufak porsiyonlara dünya kadar para alıyor. Isınmak için mutfağa sığınmak zorunda kalıyoruz, çünkü evlerin bahçelerinde bile ağaç kalmadı. Odun namına ne varsa yakılıyor.

Askerlerin ne yediği meçhul. Artık on iki saatte bir yemek yiyorlar. Çok defa evleri soyduklarını duyuyoruz. Daha çok, şarap yapan evler soyuluyor.

«Hiç bir eğlencemiz yoktur. Dünyanın geri kalan kısmıyla bütün bağlantımız kesilmiştir. Arada sırada Dulcigno'dan ya da Medua'dan gelip muhasara hattından süzülen yaşlı kadınlar birbiriyle çelişen haberler getiriyorlar. Birgün Bulgarların İstanbul'u zaptettiklerini duyuyoruz; başka bir gün Türklerin Bulgarları ezdiklerini haber alıyoruz. Yalan yanlış rivayetler yalnızlığımızı daha bir derinleştiriyor

Karanlık basar basmaz küçük kahvehaneler açılıyor. Kartal burunlu ihtiyarlar, ağızlarında çubuk, peykelere uzanıyorlar. Kahve fincanları elden ele geçiyor. Hemen hiç kimse konuşmuyor. Derhal dumana boğulan ufak kahvehanede müşteriler ya hayale dalar, ya da dua ederler. Bir de bakarsın bağrışmalar duyulur. Ve hiç sebep yokken devriyeler dışarı atarlar müşterileri. Sonra kepenkler kapatılır, kapılar kilitlenir. Muhasara altında bulunan İşkodra'da hayat budur işte.

Biraz da savaştan bahsedelim. Çarpışmalar çevremizde cereyan ediyor. On bir kilometre uzunluğunda, tahkim edilmiş bir dağ silsilesi üzerinde. Akşam olunca, toplar gürlemeye, tüfekler, mitralyözler takırdamaya başlar. Ansızın bir sessizlik olur, yürekler kaygı ile burkudur. Sonra yirmi top birden patlar. Bu gibi anlarda şehir bir mezarlığı andırır. Evlerde, kadınlar dua ederler. Satıcılar, dükkânlarının dip tarafına sığınır-lar. Bombardımandan beş altı saat sonra, ağaç dallarından yapılmış ilkel sedyelerle yaralılar şehre taşınır. Yaralıların yatağı bir ot şilteden ibarettir. Sarıklı bir hoca yaralıların başında dua okur. Hiç biri şikâyet etmez, hiç bir inilti duyulmaz. Yaralıyı rastgele bir yatağa veya ot üzerine uzandırır-lar. Sessiz, mütevekkil hastayı tedavi edecek bir cerrah yoktur. Zavallı, vücudundaki derin yarayı ağız açmaksızın sey-reder büyüyen gözlerle. Sonra gangreni, daha sonra da ölümü sey-reder... Bu zavallılardan biri şayet mucize kabilinden kurtul-sa bile, bundan mutluluk duyacağını sanmayın. Bilâkis, Alla-hın kendisini cennete lâayık görmediğini düşünecektir...»

Anlaşıldığına göre, İşkodra halkı muhasaradan hoşnut-suzdur. Böyle bir durumda, garnizonun işi daha zorlaşıyor. Yalnız dışardaki düşmanın içeriye girmesine mani olmak değil görevi; aynı zamanda, düşmanı içeri sokmasın diye şehir hal-kına da dikkat etmesi gerekiyor ⁽¹⁾. Kral Nikola garnizonun ve komutanlarının psikolojik durumuna bel bağlamış olacak ki, 15 ekim akşamı, sabahtan beri sürdürülen aralıksız bom-bardımanı durdurarak beyaz bayrak çekti ve bir heyet gön-derdi. Karadağlı heyet üyeleri, hükümdarları adına, Rıza Pa-şa'ya şöyle dediler :

«Mukavemetiniz hayranlık uyandırıyor. Fakat gayretle-riniz faydasızdır. Açlığa ve iklimin sertliğine dayanamazsınız. Teslim olun. Kırkkilise ve Kumanova'daki kardeşleriniz de teslim oldular.»

(1) Bu satırlar yazılırken İşkodra muhasarası devam ediyordu.

Hasan Rıza Paşa şu cevabı verdi :

«Bu kalede sahip benim. Ben sağ kaldıkça, Taraboş teslim olmayacaktır.»

Bu ruhu taşıyan komutanlar, teslim olmazlar elbet. Kral Nikola ısrar etmedi. Etrafındakilere, ben de onun yerinde olsaydım aynı şeyi yapardım, dedi. Şehri ya süngünün ucuyla, ya da aç bırakarak almak gerekiyordu. Fakat bu sonuca ulaşmak için daha pek çok zamana ihtiyaç olacaktı. Günler geçtikçe Karadağlıların kayıpları artıyordu. Bu gidişle İşkodra ile Taraboş, Çernagora'nın mezarlığı haline gelecekti. Yaralıların nakline bile yetişilmiyordu.

Ekimin 29'unda, Güney ordusunun sağ kanadı Buzati'yi zaptetti. Taraboş ve İşkodra'nın bombardımanı devam etti. Osmanlı kuvvetlerinin yaptıkları hücumlardan, cesaretlerinin kaybolmadığı belli oluyordu. Hücumların gayesi, Oblika'yı ve Boksi'yi geri almaktı. Bu iki müstahkem mevkiin kaybı güç durumda bırakmıştı garnizonu. 30 ekimde, General Martinoviç Pulej'e karşı harekâta girişti. Pulej, Bojana'nın sağ tarafında bulunan bir ufak kasabadır. Türkler oradan ırmak yoluyla iase getiriyorlardı. Oldukça önemli bir Osmanlı kuvveti vardı. 30 ekim sabahı bir Karadağ müfrezesi Bojana'yı geçip Osmanlı askerlerini dağıttı. Aynı gün Merkez ordusu Bardanyoli'ye saldırdı. Burasını savunan Arnavut gönüllüler bırakıp kaçtılar. Öncü Karadağ kuvvetleri Bardanyoli'ye yerleşip orasını tahkim etmeye başladı. Kaçan Arnavutlar beyaz bayrak çekerek geri geldiler. Karadağlılar kuşkulamadılar. Arnavutlar onların güvenini kötüye kullandılar, yaklaşık âni ateş açtılar Bardanyoli'yi zaptedenler üzerine. Karadağlılar 300 ölü ve yaralı bırakıp acele geri çekildiler. Arnavutlar kazandıkları galibiyetin hızıyla yaralıları parçaladılar. Ertesi gün, Bardanyoli tertibinin öcünü almak için General Martinoviç Taraboş'u şiddetli top ateşine tuttu. Bu ateş sırasında, yeri göğü titreten bir patlama meydana geldi. Mermilerden

biri barut deposuna düşmüştü. 1 kasımda, Karadağ topları Taraboş'un savunması için inşa edilmiş birkaç istihkâmı tahrip etti. Martinoviç, karargâhını Murikan'a nakletmişti. Muhasara çemberini daraltmaya uğraşıyordu. Ama ağır topları tepelere çıkarmak hiç de kolay değildi. Kar, yağmur, çamur, nakliyatı engelliyordu. Buna rağmen, bazen 600 - 700 metre yükseklerle çıkarılıyordu bataryalar. Hemen hemen sırf topçu düellosu yapılıyor, iki taraf da düşman bataryalarını susturmaya çalışıyor, askerler ise siperlerde hücum emrini bekliyorlardı.

Şehrin düşmesi gecikmekteydi. Merkez ve Kuzey ordularının başlangıçta elde ettikleri başarıların coşkunluğu gittikçe sönüyordu. Kralla oğulları cengâverlerine yeni şevk vermek için mevziden mevziye koşuyorlardı. Rusya'dan, Amerika'dan gelen Karadağlı gönüllüler heyecanları alevlendirmekte daha etkili oluyorlardı. Bu arada, Karadağ'ı kedere boğan bir olay da cereyan etti : Antivari cephaneliği patladı. Çok büyük miktarda patlayıcı madde, mermi ve kurşunun depolanmış bulunduğu, Venediklilerden kalma Staribari kalesi havaya uçtu. Düzenli bir meydan muharebesi kadar zarar ve kurbana sebep oldu bu patlama. Antivari Türklerinin, ya da Osmanlı esirlerinin bir sabotajına hükmedildi. Fakat hiç bir delil doğrulamadı bu şüpheyi.

Kış mevsimi ilerledikçe, Karadağlıların işi de güçleşiyordu. Her tarafı kar kaplamıştı. Zor geçit veren yollar bütün bütüne kapanmıştı. Para ve cephane sıkıntısı başlamıştı. Rusların yardımı olmasaydı, Karadağlılar İşkodra muhasarasından vazgeçmek zorunda kalırlardı. Muhasara altında yaşayan şehir de memnun değildi durumundan. Kasımın 3'ünde bir Osmanlı subayı Merkez ordusunun karargâhına giderek, Prens Danilo'ya, İşkodra'daki İtalyan, Fransız, Rus ve Avusturyalı konsolosların bir mektubunu teslim etti. Konsoloslar, şehir halkı adına, Karadağ orduları başkumandanlığından top atış-

larının dikkatli yapılmasını rica ediyor, mermilerin şehrin üzerine düştüğünü, halkta panik yarattığını söylüyorlardı. Prens Danilo, verdiği cevapta, dünyanın en iyi topçularının bile bütün mermilerini tam hedefe yollamalarına imkân bulunmadığını ileri sürdükten sonra, İşkodra'nın bir müstahkem şehir, bir kale olduğunu hatırlattı, yerli Müslüman nüfusun garnizonla beraber silâh elde çarpıştığını; bu bakımdan, insancıl düşünceleri maalesef harekâtın gereklerine feda etmek zorunda bulunduklarını bildirdi. Bu cevabı şehre götürecek olan Karadağlı subayın yanına da, Prens Danilo, Çetine'deki Avusturya askerî atâşesini kattı, çünkü Osmanlıların savaş nizamlarına —Bardanyoli'de olduğu gibi— riayet etmediklerini, dolayısıyla elçiyi öldürebileceklerini iddia ediyordu.

Kasımın 16'sına kadar karşılıklı tekrarlanan hücumlar sonuç vermedi. Bu tarihte, Merkez ordusu, 30 ekimde Arnavutların mahut tertibi sayesinde kaybedilmiş olan Bardanyoli'yi geri aldı. Fransız hükümetinin talebi üzerine, İşkodra'daki Fransızların şehirden çıkıp gitmelerine izin verildi. Bu talep de gösteriyordu ki, İşkodra'da durum iyi değildi. 19 kasımda, Vukotić komutasında Kuzey ordusu da İşkodra önüne vardı. General Çivkoviç komutasında bir Sırp ordusu da Karadağlıları takviye etmeye koşuyordu. Kral Nikola orduya bir mesaj yayımlayarak, fiilî başkomutanlığı üzerine aldığını, bütün muhasara harekâtını şahsen yöneteceğini bildirdi. Aynı zamanda Prens Danilo, Merkez ve Kuzey orduları komutanlığına, General Vukotić Genelkurmay Başkanlığına getiriliyorlar, General Martinoviç Güney ordusu komutanı kalıyordu.

21 kasımda, şiddetli bir çarpışma sırasında, garnizona mensup bir başıbozuk grubu, şehirden kaçmaya yeltendi. Türkler tüfek ateşi açarak onları geri dönmeye zorladılar. Ondan sonra kasımın 29'una kadar askerî harekât durdu, çünkü Bojana ve Drina ırmakları taşmıştı. Her taraf bataklık ol-

muştı. 29 kasımda, şiddetli bombardımanlar tekrar başladı. Fakat Taraboş kalesi dimdik ayaktaıdı. Garnizonun cephanesi bol olmalı ki, muhasara kuvvetlerinden daha çok mermi harcıyordu. Müttefikler ve Osmanlı devleti arasında mütareke görüşmeleri başlamış olduğundan, ateşkesten önce şehri düşürmek için Kral Nikola var gücüyle çalışıyordu. Cereyan eden çarpışmalarda, Karadağlılar epeyi zayıat verdiler, geri püskürtüldüler. Az kalsın bozguna uğrayacaklardı. Osmanlıların müthiş bir karşı hücumundan paniğe kapılan Karadağlıları Prens Mirko'nun birliği kurtardı. Bu bozgun, ordunun moralini öylesine sarstı ki, o akşam, Kral Nikola her tarafı dolaşarak para ve nişan dağıttı, askerlerinin şevkini kamçılarmaya çalıştı.

Ertesi günü (3 aralık) Çatalca önünde mütareke aktedildi ve Bulgar hükümeti Çetine'ye bir telgraf çekerek Kral Nikola'yı askerî harekâtı durdurmaya davet etti. Haber, yaşlı hükümdara derin bir soluk aldırttı. Çünkü orduları son derece yorgundu. Kral, gösterdiği feragat için halkına teşekkür etti, barış görüşmelerinin sonucu ne olursa olsun İşkodra'yı —«müstakbel başkent»ini— talep etmekten asla vazgeçmeyeceğini, gerekirse onu zaptetmek için tekrar silâha sarılacağını ilân etti, Melisorlara da teşekkürlerini bildirdi.

Altıncı Bölüm

Adriyatik'e Doğru

İşkodra'nın dayanmasında kumandanların değeri ve gar-nizonun metaneti kadar, Karadağlıların uzun süre gerçek bir muhasarayı başaramaması da rol oynamıştır. İşkodra kalesi-nin Adriyatik'le bağlantısı uzun zaman tamamiyle kesilmedi. Avusturya hükümetinin bu yoldan Osmanlı ordusuna yardım ulaştırmış olması da muhtemeldir. General Martinoviç bu bağ-lantıyı kesmek için Pulej'i zaptetti, fakat bununla iş bitmedi, çünkü Medua-Barbalucci-Buzati yolu da vardı daha. Kara-dağlıların zayıf tarafı yalnız bu da değildi; doğu yönünde de, Brdiça ile Bardanyoli arasında on kilometreden fazla bir çizgi, Sırp kuvvetleri yetişinceye kadar serbest kalmıştı. Fakat en önemlisi, Adriyatik yolu idi. Çünkü bütün ikmal konvoyları oradan yola çıkıyordu. Bu nedenle, General Martinoviç, dik-katini tekrar o yöne çevirmişti. Kasımın 4'ünde, ordusunun sağ kanadını Medua'ya (Shengjin) ve Alesio'ya yöneltti. Me-dua, direnme göstermeden zaptedildi. Limanda demirlemiş bulunan, Avusturya Lloyd'una ait iki gemide araştırma yapıldı. Karadağ kuvvetleri, acentenin protestolarına rağmen, bir gemide bulunan bütün erzakı, İşkodra müdafilerine gönderileceği şüphesiyle, müsadere ettiler, İşkodra'ya gönderilmek üzere Avusturya postahanesinde birikmiş mektuplara da el koydular. Çok geçmeden, General Martinoviç de beyaz bay-rak çeken şehre vardı ve Osmanlı kuvvetlerinin —Durazzo

ile— son irtibat noktası olan Alesio'ya doğru yoluna devam etti. Diakova'dan hareket eden Sırp ordusu da oraya yöneliyordu. Şehrin önünde kanlı çarpışmalar oldu. 600 Osmanlı askeri şehit düştü. Sırlar yettiğinde, meydan savaşı son bulmuştu. 6 kasımda, Alesio, Kral Nikola namına zaptedildi ve umumî binalara Karadağ bayrağı çekildi. Sırlar şehirde güçlü bir garnizon bırakarak Durazzo'ya doğru yollarına devam ettiler, Martinoviç ise tüm ordusuyla İşkodra'ya gitti.

Karadağlıların Adriyatik'e inmesi, Medua ve Alesio'nun zaptı, elbette ki Avusturya'nın Arnavutluk üzerindeki emellerini tehlikeye düşürüyordu. Daha ne Londra konferansı toplanmış, ne de muharip ülkelerin temsilcileri bir araya gelmişti. Avusturya, Doğu'da meydana gelen değişiklikler karşısında kayıtsız kalamayacağını resmen ilân etmişti, ama ne istediği belli değildi. Diğer büyük devletler ise, kendilerine de pay çıkarılmasını istemeksizin, buhranı çözmeye çalışmak niyetini belli ediyorlardı. Avusturyalı diplomatlar talepleri hakkında ne kadar da ağız açmasalar, kendilerini en çok kaygılandıran şeyin Adriyatik'e hâkim olma sorunu olduğu belliydi. Bu hâkimiyeti sağlamak için, Avusturya vesayetinde bir Arnavut prensliği yaratacaklardı. Bu soruna daha sonra ayrıntılarıyla değineceğiz.

30 ekimde, daha ne Medua, ne de Alesio zaptedilmişken, Çetine'deki Avusturya sefiri, Kral Nikola'ya, Avusturya'nın Arnavutluk'un bütünlüğünü korumak niyetinde olduğunu, bundan ötürü de Medua ve Alesio'ya karşı askerî harekâta girişilmesine kesin olarak muhalefet ettiğini hükümeti namına resmen bildirdi. İşkodra muhasarasını başarıyla sonuçlandırmak için Karadağlıların Alesio ve Medua'yı almaları gerektiğini yukarda söylemiştik. Bu nedenle, Kral Nikola, Avusturya'nın müdahalesini büsbütün kanun dışı hale getiren tarafsızlık kurallarına dayanarak, Avusturya sefirine, yaptığı tebliğatı yapılmamış saydığını bildirdi. Bu demekti ki, o iki

şehre karşı tertiplenen askerî harekâtı durdurmayacaktı. Ertesi günü, Çetine'deki İtalyan sefiri de aynı yönde bir girişimde bulundu, Avusturya ve İtalya'nın, Adriyatik'te ortak çıkarları bulunan başlıca iki devlet olarak, harp ilânından evvel Arnavutluk'un bütünlüğünü korumak hususunda aralarında anlaşmış olduklarını ve Medua ile Alesio'nun bu bütünün ayrılmaz parçaları olduğunu tebliğ etti. İtalyan sefiri aynı zamanda, Arnavutluk'un statükosunun korunmasında Karadağ için de yarar bulunduğunu, çünkü, statüko bozulduğu takdirde kaçınılmaz olarak komplikasyonlar doğabileceğini ve bundan en çok zarar görecektik olanın bizzat Karadağ olacağını nezaketle anlattı. Fakat Kral Nikola, derhal şu karşılığı verdi: Harbin ilk sonuçları alınır alınmaz, büyük devletler, Doğu'daki statükonun artık ölmüş olduğunu kendiliklerinden beyan etmişlerdi. Dolayısıyla, İtalya da savaştan önce Arnavutluk hakkında Avusturya ile aktettiği anlaşmayı yok sayabilirdi. Kasımın 4'ünde, Güney ordusunun sağ kolu Medua'ya girerken, sözü geçen iki sefir, tekrar Kral Nikola'ya başvurdular. Kral, Medua ile Alesio'nun Karadağ'a kalmaları gerektiğini, Avusturya'nın ya da büyük devletlerin Arnavutluk'un bağımsızlığı konusunda alacakları kararlara ancak bu şartlarla uyaacağını bir kere daha tekrarladı. İşkodra'nın lâfı yoktu daha. Kral Nikola, Avusturya vetosunun sadece Medua'yı ve Alesio'yu kapsamadığını, İşkodra'yı da, Arnavutluk sınırları içine sokma amacını güttüğünü çok iyi bilmesine rağmen, İşkodra'nın mülkiyetini söz konusu etmek istemiyordu. Daha sonra, Avusturya, maskesini büsbütün atacak ve İşkodra'nın kime ait olacağı sorununu da vetosu kapsamına alacak, önce Karadağlılarla Sırpların muhasarayı kaldırmalarını talep edecek, şehrin düşmesinden sonra da, muhasara süresince ölen binlerce askerin kanını hiçe sayarak, Kral Nikola'yı şehri boşaltmaya zorlayacaktı.

Barış görüşmeleri başladığı zaman, dört müttefikten en kaygılı olanı Karadağ'dı. Verdiği savaşların biricik hedefi,

İşkodra, düşmemiştir daha. Garnizonun direnme gücü eksilmemiştir bile. Öte yandan, büyük devletlerin çıkar çatışmaları, bir uluslararası buhrandan mutlaka kaçınma gerekliliği, arzulanan şehri Karadağ'ın emellerine terketmemeye tehlikesini yaratabilirdi. Bu nedenle, Londra'da yapılacak barış görüşmelerine katılan Karadağ delegeleri ⁽¹⁾, İşkodra konusunda hiç bir surette taviz vermeme talimatını aldılar Kraldan. Ocak ayının 5'inde, delegeler Londra konferansına bir muhtıra verdiler. Bu muhtırada, tarihi, ekonomik ve coğrafi delillerle İşkodra'nın Arnavutluk'tan ziyade Sırbistan'a ait olduğunu, Karadağ'ın serbestçe gelişebilmesi için bu şehre ihtiyacı olduğunu ispat ediyorlardı. Karadağlıların iddiaları şöyle özetleniyordu :

İşkodra ve havalisi, aşağı Zeta, hep Sırp arazisi olagelmıştır. Kosova meydan muharebesinde İşkodra ve Zeta Sırp-ları, bütün diğer Sırplarla birlikte çarpışmışlardı Türk'e karşı. Daha sonra, İslâm saldırıları nedeniyle, Venediklilerin boyunduruğunu Türk - Arnavut boyunduruğuna tercih ettiler. Sultanların orduları İşkodra'nın Sırp halkı tarafından üç defa bozguna uğratıldı. Türkler, İşkodra'ya ancak müzakere yoluyla sahip olabildiler. Fakat Türk hâkimiyeti kurulduktan sonra bile sultanlar tüm İşkodra ovasının yönetimini Karadağ hükümdarının iki oğluna, İvan Çernoyeviç'le Stanika Çernoyeviç'e bıraktılar. Stanika, o bölgenin otonomisini korumak amacıyla İslâm dinini kabul etti. Sonra, İşkodra ile Zeta diğer Sırp ellerinin kaderini paylaştı. Arnavut göçebeler oralara hâkim oldular, yağma ettiler, yerlileri zorla kovdular. Buna rağmen, otonom Sırp halkının kökü kazınmadı İşkodra'da, sayıları tekrar çoğaldı. İşkodra'da daima, Sırp kilisesi ve Sırp okullarıyla bir Sırp mahallesi bulunmuştur. İşkodra gö-

(1) *Eski Başbakan ve Dışişleri Bakanı Lazar Mişuškoviç, eski Adalet Bakanı ve Kralın Gizli Arşiv Şefi Lui Voynoviç ve Karadağ'ın eski İstanbul Maslahatgüzarı Yuvan Popoviç.*

lünde Sırp balıkçıların bir barınağı vardır. Banliyöde, Sırp köyleri mevcuttur. Birçok İslâm ve Katolik Arnavut sadece Sırp dilini kullanır. Banliyödeki bütün köyler Sırp adları taşırlar.

Delegasyon Başkanı Lazar Miyuşkoviç on yıl İşkodra'da konsolosluk yapmıştı. Şehir nüfusunun çoğunluğunu Müslüman Arnavutların teşkil etmesini, İşkodra'yı Karadağ'ın elinden almak için yeterli bir sebep saymıyordu. Bir kere bu Müslüman nüfus, din değiştirmeye zorlanmış Sırpların torunlarıydı. Sonra, Karadağ'ın hoşgörülü kanunları Arnavutlara Türk kanunlarından daha fazla özgürlük tanıyabilirdi. Esasen Arnavutlar Türk kanunlarından o kadar hoşnutsuzdular ki, daha bir Balkan harbi ihtimali bile mevcut değilken, ayaklanmak zorunda kalmışlardı. Karadağlıların hâlâ İşkodra'yı alamamış olup şehir üzerinde hak iddia edemeyecekleri yönünde yapılan itiraza karşılık Bay Miyuşkoviç, tam bir güvenle, muhasara altında bulunan kalenin düşmesinin kaçınılmaz olduğunu iddia ediyordu.

Karadağlı diplomatın bu inancı çok geç, fakat önemli bir anda gerçekleşecekti.

Yedinci Bölüm

İşkodra Önünde

Yorgun ve bitkin Karadağ 3 aralık tarihli ateş kes anlaşmasından yararlanamadı, yaralarını saramadı, çünkü muhasara altında bulunan kalenin savunucuları, Babıâli'den direkt olarak kendilerine bildirilmediğini öne sürerek, ateşkese uymayı reddettiler. Hasan Rıza Paşa, ateşkesi kendisine tebliğ etmeye gelen Karadağ delegesi teğmen Corceviç'i kabul bile etmedi, yabancı bir hükümet tarafından yapılan böyle bir tebligatı resmî nitelikten yoksun saydığını, askerî harekâtı durdurmayacağını kurmay başkanı aracılığıyla teğmene bildirdi. Delege şehirden ayrılır ayrılmaz, Rıza Paşa sözünü tuttu. Taraboş'tan müthiş bir top ateşi başladı Karadağ mevzilerine karşı. Aynı anda Osmanlı piyadesi bir kaç noktadan taarruza geçti. Karadağlılar, ateşkes şartlarına uymak işin mukabele etmediler. Fakat Türklerin Oblika ve Şiroka'yı tehdit ettiklerini görünce kendileri de ateş etmek zorunda kaldılar. Türkler inatçı bir direnmeden sonra mevzilerine çekildiler. 10 ve 11 aralıkta, Taraboş ve Trbiça toplarının himayesi altında Türkler tekrar Şiroka ve Oblika'ya saldırdılar, fakat bu deneme de başarısız geçti. 18 aralıkta bir Türk birliği güneyden bir hücum yaptı, yaklaşık on kilometre ilerleyerek Drin ırmağını geçti, yolda karşılaştığı Sırp askerle-

rini geriye püskürtüp kıyıdaki Katolik köylerini yağma etti, bir köyü de yaktı. Sırplar takviye kuvveti aldılar, 22 aralıkta Osmanlıları geriye püskürtmeyi başardılar. Osmanlı birliği şiddetli çarpışmalardan sonra mevzilerine döndü. Sırplar 200 er kaybettiler.

6 ocağa kadar Türkler hep ayrı noktalardan taarruza devam ettiler, fakat düşman işgalindeki hiç bir yeri geri alamadılar. Bu tarihte, Karadağlılar İşkodra'ya tekrar bir delegasyon göndererek mütarekenin imzalandığını bildirdiler. Fakat Karadağlıları kabul eden Türk delegasyonunun şefi Talât Bey, bu hususta Babiâli'den hiç bir bilgi almış olmadıklarını ileri sürerek kendilerini derhal şehirden uzaklaşmaya dâvet etti. 10 ocakta Türkler yeniden Oblika'ya saldırdılar. Bütün gün süren ve kendilerine çok pahalıya mal olan şiddetli çarpışmalardan sonra geri çekildiler. Ocağın 28'inde tekrarlanan bir taarruz da sonuç vermedi. Ertesi günü, 29 ocakta, Londra'da, Balkan devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu delegeleri arasında yürütülen barış görüşmeleri kesildi. Ateşkes protokolü uyarınca, dört gün sonra, 2 şubatta, muhasamat yeniden başladı. Bunun üzerine Karadağlılar Sırplarla birlikte bir genel taarruz planlamaya başladılar. 5 şubatta, Karadağlılar taarruz hazırlıklarıyla meşgulken, İşkodra komutanı tarafından Karadağ karargâhına bir delegasyon geldi ve bir mektup getirdi. Bu mektupta Esat Paşa bir ateşkes karardan haberdar edildiğini, bu itibarla Karadağ orduları başkomutanından bu hususta görüşmek üzere şehre delegeler gönderilmesini rica ettiğini bildırıyordu. Karadağlılar Binbaşı Urbıça'yı ve harp ilânı sırasında İstanbul'da maslahatgüzar olan Bay Plamenatz'ı şehre yolladılar. Bu delegeler ateşkesin son bulduğunu, muhasamatın yeniden başladığını, bu bakımdan her iki taraf için de görüşmelerin gereksiz olduğunu bildireceklerdi. Karadağ delegeleri İşkodra'da sadece Esat Paşa tarafından kabul edildiler. Esat Paşa, onlara Hasan Rıza Paşa'nın hasta olduğunu söyledi. Oysa şehirde dolaşan ve yan-

kıları Karadağlılara kadar ulaşan bir söylentiye göre, Hasan Rıza Paşa, o tarihte öldürülmüştü ⁽¹⁾.

Esat Paşa tarafından yapılan müracaat, Karadağlılarca, kalenin savunmasının zayıfladığına bir delil olarak kabul edildi. Genel taarruz hazırlıkları daha bir şevkle ileri götürüldü. O sırada Kral rahatsızdı, ama harekâta nezaret etmekten geri durmuyordu. Taarruzun başarısına kendisi de inanıyor, Hasan Rıza Paşa'nın ölüm haberi bu inancını büsbütün pekiştiriyordu.

6 şubatta, Albay Popoviç komutasında 15.000 Sırp, Buzati'den ilerleyerek güneyden İşkodra'nın yedi mil kadar yakınına sokuldular ve o hat üzerindeki müstahkem mevkiî zaptettiler. Ertesi gün, Albay Popoviç, askerlerini Brdiça'ya sürdü; o sırada General Martinoviç de o mevkiî ve ona hâkim olan Taraboş'u toplarıyla dövmeekteydi. Aynı zamanda, Kiri'nin doğusunda toplanmış bulunan 30.000 Karadağlı, General Vukotiç'in komutası altında kuzeyden Büyük Bardanyoli'ye karşı taarruza geçti. Bu taarruzun amacı, o tarafta bulunan Osmanlı askerlerini oyalamaktı. Karadağ topçusunun ateşine rağmen, Türkler korkunç bir hamle ile Karadağlıların siperlerine saldırdılar. Saldırı o kadar hızlı ve özellikle beklenmedik bir anda oldu ki, Karadağlılar bir ara gerilemeye başladılar. Fakat çabuk toparlanıp Türk hücumunu durdurdular. O sırada General Vukotiç, ordusunun bir kısmına Büyük - Bardanyolu tepesine saldırmasını emretti. Bu çok zor bir işti.

(1) *Hasan Rıza Paşa'nın ölümü hakkında dolaşan söylentilere göre, 30 (17) ocak akşamı Rıza Paşa tek başına Esat Paşa'nın evinden çıkarken, kimliği bilinmeyen üç kişi, üzerine ateş etmişlerdi. İki kurşunla yaralanan Rıza Paşa yedi saat can çekistikten sonra ölmüştü. Ölmeden önce, Esat Paşa'dan ve diğer subaylardan, İşkodra'yı teslim etmemeleri ve kanlarının son damlasına kadar dövüşmeleri için yalvarmıştı. Aynı söylentilere göre, Hasan Rıza Paşa'nın silâh arkadaşı, Taraboş savunmasının ruhu Mahmut Kâmil Bey de öldürülmüştü.*

Karadağlılar, aralıksız tüfek ve top ateşi altında, sarp tepeye tırmanarak çıkmak zorundaydılar. Türkler, siperlerle, kum torbalarıyla iyice korunuyorlardı. Bu savunma hattının gerisinde daha üç sıra dikenli tel vardı. Karadağlılar tırmana tırmana Türklere yaklaştılar. Nihayet kesin çarpışma oldu. İki taraf da eşit cesaretle dövüştü. Önce Karadağlılar geriye püskürtüldüler. Fakat hemen karşı saldırıya geçip Türkleri mevzilerinden çıkardılar. Türkler de bir karşı taarruzla tepeyi yeniden ele geçirdiler. İki gün bir gece süren muharebe de Türklerle Karadağlılar bu mevki on defa alıp verdiler. Bu boğuşmada başlıca rolü süngü oynadı, ve iki taraf da çok kurban verdi. Nihayet Karadağlılar kadar bitap kalan Türkler, tepenin batısından ricat ederek Kiri ırmağı bayunca mevzilendiler.

İşkodra'nın kuzeyinde bu karşılıklı taarruzlar sürüp giderken, General Martinoviç de doğrudan doğruya Taraboş'a karşı buna benzer bir harekât başlatıyordu. 8 şubat sabahı Taraboş'a karşı taarruz başladı. Şiroka ve Oblika'ya yerleştirilmiş toplar taarruza kalkan Karadağlıları koruyordu. Ordunun bir kısmı Zoga yoluyla ırmağın kıyısını takip ediyor, öbür kısmı da Taraboş'un yamaçlarını tırmanıyordu. Bu çifte taarruz karşısında Osmanlı kuvvetleri Taraboş'un savunma hatlarından önemli bir kısmını terkederek geri çekildiler. Fakat Karadağlılar zaptettikleri istihkâmlarda çok kalamadılar. Çünkü Sırpların kuşattıkları Brdiça düşmemişti ve Türkler Karadağlıları gerçek bir şarapnel yağmuruna tuttular. Karadağlılar 8 şubat gecesi ve ertesi günü direndilerse de, o kadar zayıat verdiler ki, işgal ettikleri mevzileri terkedip geri çekildiler. Sırplar da Brdiça önünde başarısızlığa uğramışlardı. Üç gün süren bu muharebelere Osmanlılardan 25.000, Karadağlılardan 40.000, Sırplardan 15.000 kişi katıldı. İki tarafın da kayıpları çok yüksek oldu. Karadağlılar 3500, Sırplar 600, Osmanlılar 4000 ölü ve yaralı verdiler. Karadağ Kraliçenin kardeşi yaralanmış, yeğenlerinden iki-

si de ölmüştü. Ölüler arasında 126 subay vardı. Çok az Osmanlı askeri esir düştü. Bunlar, İşkodra'da daha çok erzak ve cephane bulunduğunu söylediler. Karadağlılar bu muharebeyi Bulgarların Lüleburgaz zaferiyle mukayese etmekten çekinmediler. Fakat topu topu bir tek Büyük Bardanjoli'yi ele geçirebilmişlerdi. Bu müstahkem mevki sayesinde İşkodra'yı düşüreceklerini iddia ettilerse de, herhalde bu sonuç kendilerine pek pahalıya mal olmuştu. Çetine, tamamiyle hastahaneye dönmüştü; 2000 yaralı vardı şehirde. (Barış zamanında Çetine'nin toplam nüfusu 5000'i geçmez). Erkeklerin %9 ilâ 10'u ölmüş ya da yaralanmıştı. Kızılhaç heyetleri yaralılara yetişemiyordu.

Şubatın 14'ünde Karadağlılar bombardımana yeniden başladılar ve ateş 27 şubata kadar sürdü. Sonuç yok. Karlarla kaplı olan Taraboş, zayıf bir karşılık veriyor. *Corriere della Sera*'nın muhabiri, gazetesine bir mektup ulaştırmayı başardı. Bu mektuba göre, İşkodra dükkânlarında mallar git-tikçe eksiliyor. Şeker yerine pekmez kullanılıyor. Kahve sır olmuştur. Yağ yok. Sebze namına sadece lahana, ıspanak ve bazı otlar var. Patates yok.

Corriere'nin bu yayınından sonra, *Gazette de Lausanne*' da, Esat Paşa'nın bir bez parçası üzerine yazıp İstanbul'a gönderdiği şu mektubu çıktı :

İşkodra, 18 Şubat

Sihhatim çok iyidir. Kendimi hiç bir zaman bu kadar iyi hissetmemiştim. Benim endişelerimin asıl konusu sizsiniz, çünkü biz burada verdiğimiz savaşıardan ziyade Çatalca'yn düşünmekteyiz. Geçen hafta cereyan eden çarpışmalarda, dağlıları perişan ettik. Silâhlarımız hemen hergün başarılar kazanıyor. Sizi temin ederim ki dağlılarla savaşmak bizler için zevkli bir talim. Bu derece korkak olduklarını tahmin etmedim.

ESAT PAŞA

Kral Nikola, diplomasinin elinden kapmak istediği şehri bir an önce ele geçirmek için acele ediyordu. Şubatın 27'sinde, Sırbistan, İşkodra'ya yeni bir yardımcı ordu göndermeye karar verdi. Selânik'ten Yunan gemileriyle Durazzo, Medua ve Antivari'ye nakledilecek olan bu kuvvetlerle, İşkodra önünde bulunan Sırpların sayısı 30.000'i aşacaktı. Bu ordunun 10 ağır muhasara topu, 24 sahra topu, bir istihkâm birliği ve bol cephanesi vardı. Zaten Kral Nikola, 24 ocakta başlayan üç günlük muharebeden beri müttefik orduları genel komutanlığı görevinin büyük kısmını, İşkodra önünde bulunan Sırpların komutanı General Bojoviç'e devretmişti.

6 martta, Selânik'ten çekilen bir telgraf, Sırp yardımcı kuvvetlerinin ilk kısmının, muhasara topları ve bol cephane ile birlikte Yunan gemileriyle Karadağ limanına doğru yola çıktığını bildiriyordu. Nakliyat büyük dikkatle yapılıyordu, çünkü Hamidiye kruvazörü, Yunan donanmasına rağmen, Çanakkale'den çıkmayı başarmış, düşman kıyılarında dolaşmaya başlamıştı. O sıralarda da Adriyatik'te bulunuyordu. 11 martta, Sırp takviye kuvvetlerinin bir kısmı Medua'da karaya çıktı. Fakat nakliye gemilerini aynı gün tamamen boşaltmak mümkün olmadı. Ertesi günü öğleyin *Hamidiye* ansızın Durazzo önlerinde görüldü, şehri ve şehir dışındaki Sırp ordugâhını bombalamaya başladı. Bir saat süren sonuçsuz bombardımandan sonra, *Hamidiye* Medua'ya gitti ve henüz boşaltılmamış Yunan gemilerini dört buçuk kilometre uzaktan top ateşine tuttu. Otuz mermi attıktan sonra, Sırpların ateş menziline çıkarak biraz daha uzaklaştı ve yüzelli mermi daha attı limanın ve nakliye gemilerinin üstüne. *Hrisomalis*, *Sifnayu*, *Verenyotis* isabet alarak yandılar; *Manya* battı; *Eltis* yedi mermi yeyip delindi; *Trifilis* de iki yara aldı. Bombardımandan, ikisi *Trifilis*'in makinistleri olmak üzere dört Yunanlı öldü; Sırplar, yaklaşık elli ölü ve yaralı verdiler. Gemilerde at takımları, cephane ve otuz beygir vardı. Hepsi mahvoldu. Bu parlak başarısından sonra, *Hamidiye* ora-

dan uzaklaşıp gitti. Karadağlılar *Hamidiye*'nin saldırısının Avusturya'nın teşvikiyle yapıldığından şüphelendiler haklı olarak. Türk kruvazörü, baskından önce Dalmaçya kıyılarındaki bulunuyordu, ve tarafsızlık kurallarına rağmen, Avusturya makamlarının burnu dibinde serbestçe ikmâl yapıyordu. Karadağlılara göre, *Hamidiye*, Sırp askerlerinin nakil tarihlerini ve karaya çıkacakları yeri bizzat Avusturya hükümetinden duymuştu. Zaten Avusturya, Sırp takviye kuvvetlerinin yola çıkarılmasına mani olamamıştı, ama bu sevkiyatı diplomatik yoldan protesto etmişti. Diğer taraftan Yunanlılar şu iddiayı ileri sürüyorlardı: Medua bombardımanından önce *Hamidiye*'yi bulmak için Adriyatik'i arşınlayan Yunan savaş gemileri, ona benzeyen bir kruvazöre rastlamışlar, fakat Avusturya bayrağı çekilmiş olduğu ve yakınında bir çok Avusturya savaş gemisi bulunduğu için yaklaşmak istememişlerdi. Medua bombardımanı, Sırpların Selânik yolu ile İşkodra'ya yeni yardımcı kuvvet göndermeye devam etmelerine mani olamadı. Ancak, tedbirli davranmak için, konvoylara Yunan savaş gemileri refakat ediyordu.

Avusturya'nın sert protestolarına ve çıkardığı olaylara ve de arka arkaya savurduğu tehditlere rağmen, Kral Nikola, İşkodra bombardımanını durdurmadı. Martın 16'sında, Karadağlılarla Sırplar ellerindeki bütün topraklarla hem şehri, hem Taraboş'u şiddetle dövdüler. İşkodra'daki Avusturya konsolosluğu üzerine mermiler düştü; konsolosun kızı yaralandı. Başka mermiler, bir İtalyan rahibeler müessesesini kısmen tahrip etti. İşkodra'nın bütün bir semti de yandı. Az çok önemli taarruzlara geçildi. Bunlardan biri sırasında Prens Danilo, bir kurt tuzağına düşerek yaralandı. Sırbistan, İşkodra'ya takviye kuvveti göndermeye karar verirken, Avusturya da İşkodra'ya karşı harekâta son vermek ve müstahkem şehri otonom Arnavutluk'a iade etmek için var gücüyle uğraşıyordu. Londra konferansı, İşkodra'yı Arnavutluk'un ayrılmaz parçası ilân etmişti. Bütün devletler, ağır küskünlüklere maydan verme-

mek için, bu hususta mutabık kalmışlardı. İşkodra'nın Arnavutluk'a kalmasına Rusya da razı olmuştu, buna karşılık Karadağ'a başka arazi ve para bağışı yapılmasını önermişti. Fakat Kral Nikola, gerek şahsen kendisi, gerekse temsilcileri aracılığıyla, olaylar nasıl gelişirse gelişsin, İşkodra'dan asla vazgeçmeyeceğini bildiriyor, eğer bunca fedakârlıktan sonra şehri Karadağ'a kazandıramazsa içte ağır hoşnutsuzluğa dayanamayıp tahttan feragat etmek zorunda kalacağını ileri sürüyordu. Avusturya, büyük devletlerin tasvibinden cesaret alarak yeni bir sorun ortaya attı : İşkodra'nın muharip olmayan nüfusuna şehri terketme izni verilmesini talep etti. Alınan haberlere göre şehirde erzak kalmamış, açlık başgöstermişti. Esat Paşa'nın elinde daha epeyi erzak vardı, fakat orduya ait ve muhasaranın kaderinde kesin rol oynayacak olan erzakı sivillerle paylaşmak istemiyordu. Kral Nikola, önceleri bu talebe aldırmadı. Fakat öbür devletler de Avusturya'yı destekleyince, kabul etmeye mecbur kaldı ve Esat Paşa'ya haber saldı. Paşa, halkın şehirden çıkmasına izin vermedi. Devletler İstanbul'a başvurdular, Babıâli tarafından talimat verdirdiler Paşaya, fakat bu teşebbüs de sonuç vermedi. Başka olaylar da bunalımı artırdı. Avusturya'nın gayelerine hizmet etmekte pek temkinli davranmayan bir Katolik papaz, Arnavutluk'taki Francesko tarikatının şefi Rahip Paliç, esrarengiz şartlar altında vurularak öldürüldü. Katili bulunamadı. Avusturya yaygara kopardı. Ayrıca Karadağlıları, Kuzey Arnavutluk'ta Katolik ve Müslüman Arnavutlara baskı yolu ile Ortodoksluğu kabul ettirmekle de suçladı. Sonra, Medua'da Karadağlılarca el konmuş bulunan İşkodra vapuru sorunu da vardı.

Muhakkak ki, Avusturya tamamiyle haksız değildi. Ama şu da var ki, bu gibi olayları fazla büyütüyor, tehditleri asıl olayların önünü almak değil, İşkodra muhasarasını kaldırtmak gayesini güdüyordu. Direnme gücü azalan kale, bugünden yarına düşebilirdi. Karadağlılarla Sırplar, muhasara

çemberini daraltmışlardı. Sırplar ağır toplar getiriyordu. Esat Paşa, sonunda direnmeden vazgeçebilirdi. Avusturya ve diğer büyük devletler, bir emrivaki karşısında bulunmak istemiyorlardı. İşkodra düştükten sonra Kral Nikola'ya lâf anlatmak daha zor olurdu. Hedefine ulaşmak için, Avusturya, yeni bir taviz daha verdi. Arnavutluk'un kuzey sınırları hakkında ilk tasarısı, İşkodra'dan başka Prizren'i, İpek'i, Diakova'yı ve Debre'yi de kapsıyordu. Bu defa, bu şehirleri talep etmekten vazgeçtiğini, İşkodra'yı Arnavutluk'a bırakmak şartıyla öbürlerini müttefiklere bırakmaya razı olduğunu bildirdi. Fakat, Karadağ yine reddetti. Büyük devletler, Belgrad'a başvurarak İşkodra önünde bulunan kuvvetlerini geri çekmesini istediler. Bu da sonuç vermedi. Müttefiklerin bu inadı ağır bir durum yaratabilirdi. Çünkü Avusturya kendi başına harekete geçmeye ve anlaşmazlığı doğrudan doğruya Karadağ'la —elbette ki silâh gücüyle— çözümlemeye niyetli görünüyordu. Bir Avusturya filosu, Karadağ kıyılarına gitmeye hazır, istim üzerinde bekliyordu. Viyana hükümeti Bosna ve Dalmaçya sınırlarında da yığınak yapıyor, Karadağ'ı hem denizden, hem karadan vurmakla tehdit ediyordu. Avusturya'nın yalnız başına harekete geçmesinden doğacak tehlikeleri önlemek amacıyla, Londra'da toplanan sefirler, Kral Nikola'yı büyük devletlerin kararına boyun eğmeye ve İşkodra muhasarasını kaldırmaya zorlamak için, martın 31'inde, Karadağ kıyılarında bir uluslararası deniz kuvvetleri gösterisi yapmaya ve gerekirse bu kıyıları abluka altına almaya karar verdiler.

Sekizinci Bölüm

İşkodra'nın Teslimi

Büyük devletlerin tehditlerine ve kararlaştırılan deniz gösterisine kulak asmaksızın, Kral Nikola, İşkodra'ya karşı uygulanan muhasarayı sürdürdü. Rusya'da, İtalya'da, Avusturya'da, Slav eyaletlerinde ve genel olarak tüm Slav âleminde Karadağ lehine yapılan gürültülü gösteriler kendisine cesaret veriyordu. İtalyan ve Rus hükümetleri, İşkodra'nın Arnavutluk'a verilmesine razı olmuşlardı, ama halkları, Karadağ'a karşı sempati besliyor, Avusturya aleyhine gösteriler yapıyordu. Ağır olaylara meydana vermemek için, göstericileri polis kuvvetiyle dağıtmak gerekiyordu. Özellikle İtalya Kraliçesi Elena'nın (Kral Nikola'nın kızı) durumu zordu. İtalya, Arnavutluk'taki büyük menfaatleri uğruna Karadağ'a karşı Avusturya ile beraber hareket etmek zorundaydı. Ve Kraliçe Elena, öz babasına karşı İtalya'nın takındığı tavrı üzüntüyle seyretmekten başka bir şey yapamıyordu. İki Kral ailesi arasındaki hısmılık, İtalya'nın çıkarlarını unutturamazdı. Deniz gösterisine —karara katılmakla beraber— bilfiil katılmayan tek büyük devlet, Rusya idi.

Martın 31'inde, daha büyük devletler deniz gösterisinin ayrıntıları üzerinde anlaşmamışken, Karadağlılarla Sırplar, İşkodra'ya karşı yeni bir genel taarruza kalktılar. O gün ve ertesi günü, General Martinoviç, muhasaranın başından beri kazandığı başarılarından en büyüğünü elde etti : Taraboş'taki

Türk istihkâmlarının bütün hayatı dayanaklarını tahrip etti, hemen hemen ele geçirdi korkunç dağı. Alınan sonuç öylesine büyüktü ki, bir an, müstahkem şehri dize getirdiğine, kalenin düşmesinin bir saat meselesi olduğuna inandı. Telgraflarla derhal zaferi ilân ettiler. Şehrin düştüğü haberi çıktı. Fakat Taraboş'un en önemli istihkâmlarını kaybettikten sonra bile, Esat Paşa, inatla direnmeye devam ediyordu. Bu iki gün süren taarruz, Karadağ'a pahalıya mal oldu. Kral Nikola bu harekâttan daha kesin bir başarı ummuştı.

Taarruz haberi yayılmış, Kral Nikola'nın baş eğmeyeceğine yeni bir delil olarak kabul edilmişti. Nisanın 20'sinde, Avusturya filosu, diğer Avrupa savaş gemilerini beklemeden Antivari önüne vardı. Haber Çetine'ye vardığında geceydi, ve Kral uyumuştı. Derhal uyandırdılar, telgrafı gösterdiler. Kral Nikola, yatağından kalkmadı, kayıtsız bir tavırla, «Uykumda rahatsız etmeyin beni!» dedi ve yorganı başına çekti.

O tarihte, Sırp askerlerinin Karadağ limanlarına nakli hâlâ devam ediyordu. Alınan tedbirlere rağmen, *Hamidiye* kruvazörü, Adriyatik'te Yunan bandıralı *Leros* gemisini, Sırp askerlerini getirdikten sonra Yunanistan'a dönerken yakalayıp batırdı, kaptanı ve tayfaları esir aldı. Öteki devletlerin savaş gemileri de acele Adriyatik'e girdiler, 5 nisanı Anti-vari'ye vardılar. Avusturya, Karadağ sularına, üç zırhlı, ufak bir kruvazör ve üç muhrip göndermişti; aynı sularda demirlemiş bulunan iki savaş gemisiyle birkaç muhrip de bu filoya iltihak edecekti, İngiltere, iki zırhlı, bir kruvazör; Fransa, bir zırhlı-kruvazör; İtalya, iki zırhlı, bir zırhlı-kruvazör göndermişlerdi. Almanya da, bir zırhlı-kruvazörle katılıyordu gösteriye. Bu uluslararası filoya, komutanların en kıdemlisi olan İngiliz Visamirali kumanda ediyordu. Filo komutanı, Karadağ hükûmetine telgrafla şu bildiriyle ilettiler :

Filo komutanı Amiral, büyük devletlerin savaş gemilerinden kurulu bir uluslararası filonun, büyük devletlerin arzusuna baş eğmek istemeyen Karadağ'ın red cevabına karşı bir

protesto gösterisi olarak Antivari limanı açıklarında demirlemiş bulunduğunu Karadağ hükümetine bildirir.

Uluslararası filonun burada bulunması, büyük devletlerin birbirleriyle görüş birliğinde olduklarını ve Karadağ'ın artık gecikmeden arzularına baş eğdiğini görmek istediklerini ispat eder.

Bu itibarla, Amiral, Karadağ hükümetinin, büyük devletlerin arzularını yerine getirmeye hazır olduğunu derhal kendisine bildirmesini rica eder.

Karadağ hükümeti, bu telgrafa hemen cevap verdi. Önce, deniz gösterisini tarafsızlık kurallarının açık ihlâli olarak nitelendirerek protesto etti, sonra büyük devletlerin bu davranışının kendi davranışını değiştirmeye yetmeyeceğini bildirdi.

Ertesi günü Kral Nikola, Saray Mareşali Gregoviç'in aracılığı ile *Le Temps*'in Petrograd muhabirine aşağıdaki telgrafi yolladı :

Avrupa'nın bu savaş karşısında tarafsız kalacağı ilân edilmiş olmasına rağmen, ufacık Karadağ'ı İşkodra muhasarasından vazgeçmeye zorlamak amacıyla tertiplenmiş deniz kuvvetleri gösterisine Fransa'nın Edgar Quinet zırhlısının da katıldığını üzüntüyle haber almış bulunuyoruz. Kaderin acı bir cilvesi sonucu, liberal yazar, birlik ve özgürlük için mücadele eden milletlerin savunucusu Edgar Quinet'nin adı da karıştı bu baskı olayına. Bu baskı, bu tehdit, Balkanların bağımsızlığı için çarpışan küçük, fakat yürekli Karadağ'a yönelmiştir. O Karadağ ki, yüzyıllardır koruduğu özgür varlığı sayesinde, Doğu Hristiyanlarının kesin intikamına zemin hazırlamıştır. Şunu da belirtelim. Avrupa'nın aldığı baskı tedbirlerine rağmen, Karadağ ancak kaba kuvvet karşısında gerileyecektir. Avrupa, adaletsizliği yanı sıra, varsın bir de bize karşı kaba kuvvet kullanma gülünçlüğüne düşsün.

Büyük devletler, Karadağ hükümetinin bu red cevabını öngörmüşler miydi? Belli değil. Herhalde, düzenledikleri deniz gösterisi, güçsüzlüğü nedeniyle, bir çeşit karnaval gösterisini andırıyordu. Kral Nikola, bir Alman gazetesine gönderdiği telgrafta, İşkodra muhasarasından ancak olağanüstü şiddet tedbirleriyle vazgeçirilebileceğini teyid etti. Yani savaş gemilerinin gösterisi durumu değiştirmeye yetmeyecekti.

Büyük devletler Sırbistan'dan yana daha şanslı oldular. Bu ülkeyi, yeni takviye kuvveti göndermemesi ve İşkodra muhasarasına katılan kuvvetlerini geri çekmesi için ikna ettiler. Selânik'ten Durazzo'ya hareket etmek için vapura binen Sırp askerleri tekrar karaya çıktılar, çünkü yola çıksalar bile savaş gemileri onlara mani olacaktı. Sırbistan, muharebelerini tamamlamış olduğundan, işgal ettiği toprakları muhafaza edebilmek için büyük devletlerle hoş geçinmekte menfaati vardı elbet. Gerçi müttefik sıfatıyla Karadağlılara yardım etmek zorundaydı, ama düşman artık Türkiye değildi, dolayısıyla Sırbistan müttefikine sadık kalmakla mükellef saymıyordu kendini. Kavga, Türklere karşı olduğu sürece, Karadağlılar için her fedakârlığı yapmıştı. Şimdi Türkiye yoktu. İşkodra'ya karşı girişilen harekât, doğrudan doğruya Avrupa'ya karşıydı, çünkü Avrupa, Arnavutluk'un kurulmasını benimsemişti ve İşkodra'yı her türlü müdahaleye karşı korumak istiyordu.

Sırpların bu tutumu, Kral Nikola'nın orduları için ağır bir darbe oldu şüphesiz. Sırp ordusu komutanı Bojoviç, askerî bilgisiyle değerli bir yardımcı olmuştu. Ağır toplarıyla, Sırpların işbirliği daha az değerli değildi. Fakat Sırpların savaştan çekilmesi de umutsuzluk yaratmadı Karadağlılar arasında. Er geç İşkodra'ya muzaffer olarak girecekleri inancını muhafaza ediyorlardı. Kral Nikola, baskı ve tehditler karşısında boyun eğse bile, Karadağlılar muhasara çemberini kolay kolay sökmezlerdi. Karadağlı subaylar, «Ya İşkodra, ya ölüm!» diyorlardı.

Halk en çok, Rusya'nın da deniz gösterisine ve İşkodra'nın Arnavutluk'a bırakılmasına taraftar olmasından üzüntü duymuştu. Aynı üzüntüyü Rus halkı ve tüm Slav taraftarları da izhar ediyorlardı. Petrograd'daki dışişleri bakanlığı, herhalde hem Karadağ'ı inadından vazgeçirmek, hem de Slav unsurun olumsuz izlenimini silmek için, 10 nisanda şu tarihi tebliği yayınlattı :

«Balkan müttefiklerinin askerî başarıları karşısında, Rus hükümetinin güttüğü başlıca gaye, galiplerin, zaferlerinin meyvelerine mümkün olduğu kadar sahip olmalarını sağlamaktı. Uzun ve karmaşık müzakerelerden sonra, bu gayeye erişilebildi; çünkü müttefikler, başarılarını büyük devletlerin müdahale etmemesi sayesinde gerçekleştirebildiler. Bu suretle Rusya tarafından Balkan devletlerine yapılan hizmeti tam olarak takdir edebilmek için uluslararası durumun ve çıkar çatışmalarının karmaşıklığını öğrenmek gerekir.

Savaşın sınırlı kalması ancak için şartla mümkündü :

1 — Büyük devletler, kendi hesaplarına toprak kazancından ve bütün sair avantajlardan feragat etmeliydiler;

2 — Büyük devletler, herhangi bir münferit hareketten vazgeçmeliydiler.

Bu iki olumsuz şart, beraberinde bir üçüncü —bu defa olumlu— şart getiriyordu :

3 — Savaşın meydana getirdiği durum yeniden gözden geçirilmeli ve büyük devletlerin vazgeçemeyeceği menfaatlerle bağdaştırılmalıydı.

Bu, ancak bir Avrupa dayanışmasıyla mümkün olabilirdi, ve kararlar tüm Avrupa namına alınmalıydı. Keza münferit hareketlerin önlenebilmesi için Avrupa'nın verdiği kararın bağlayıcı niteliğinin herkesçe tanınması lâzımdı. Londra konferansı, bu şartlar altında toplandı ve Arnavutluk'un

kuzey ve kuzey - doğu sınırlarını tespit etme işini yeni sonuçlandırmış bulunmaktadır. Bu, ağır bir işti. Çünkü tabii olarak genişleme eğilimi gösteren Arnavutluk; Karadağ ve Sırbistan'ın menfaatleriyle çatışyordu. Öte yandan, Arnavutluk'un menfaatlerini Avusturya - Macaristan ve İtalya koruyorlardı. Bu iki devlet Adriyatik'teki statükonun korunmasına karşı öyle hayati bir ilgi gösteriyorlardı ki, bu konuda en ufak bir tartışmayı bile kabul etmiyorlardı. Statükonun korunması, bir Arnavut eyaletinin varlığını içeriyordu. Gerginlik, Arnavut kökenli homojen bir nüfusu barındıracak bir Arnavutluk'un sınırlarını mümkün olduğu kadar genişletme çabasından ileri geliyordu.

Uzun müzakerelerinden sonra, karşılıklı tavizler sayesinde, bir anlaşmaya varılabildi. Rusya; Prizren, İpek, Diakova ve Debre şehirlerinin Slavlarca muhafazasını sağladığı cihetle, İşkodra'nın Arnavutluk'ça ilhakını kabul etmeyi gerekli buldu. Bu taviz, barışın korunması için verildi. Bu tavizi vermeyip barışı bozmak, akılsızca bir davranış olacaktı, çünkü İşkodra, bir Arnavut merkezidir ve bu şehirde Katolik başpiskoposluğu bulunur. İşkodra'daki Rus viskonsülünden gelen raporlar, bu hususu tamamen doğrulamaktadır. Bu raporlarda Karadağlıların esas askerî rolü açıklanıyor, otuz beş yıl önce Karadağ Krallığıyla birleştirilen birkaç bin Katolik ve Müslüman Arnavut'u kaynaştırmaktan aciz kaldıkları ispat ediliyor. Bu bakımdan, İşkodra sancağının bir kısmının ilhakı, zaten sayısı az olan Karadağlılara 100.000 Arnavut ekleyerek Karadağ'ı büyük çapta zayıflatacaktı. Arnavutlar din, soy, dil bakımından Karadağlılara yabancıdır ve Karadağ'ı başka bir Arnavutluk haline getirme tehdidini doğuracaklardır. Temsilcimizin kanaatine göre, çok sayıda Katolığın Karadağ'la birleştirilmesi, onlara dış âlemle bağlarını sıkılaştırmak ve bu suretle memlekete dış etkilerin girmesini kolaylaştırmak fırsatını da verecektir. Savaş halinde, önceden Rusya'ya haber vermek ve onun onayını almak

hususunda yüklendiği taahhüdü, Kral Nikola yerine getirmedi. Buna rağmen Çar, kendisine cömertçe yardım etti. İşkodra sorunu karara bağlanınca, Kral Nikola'ya dostça bilgi verildi. Direnmeye devam ettiği takdirde ağır sorumluluklar altına gireceğine işaret edildi. Daha sonra, Karadağlıları boş yere kırdırarak şahsî gayeler peşinde koştuğunu iddia eden suçlamlardan sakınması için öğütte bulunuldu.

Fakat Kral Nikola'ya yapılan bütün müracaatlar hiç bir sonuç vermedi. Onun, Rusya ve diğer büyük devletlerin bir müdahalesine ve bir Avrupa harbine bel bağladığı apaçık görülmüyordu. Bu şartlar altında, Rus hükümeti, tedbirler alınmasına karşı çıkamadı. Bu tedbirler, Kral Nikola'nın büyük devletlerin iradesine boyun eğmeyi reddetmesi yüzünden zorunlu oldu. Ama Karadağ'ın, büyük bir filonun desteklediği Avrupa'nın iradesine boyun eğmesini haklı gösterecek bu cebri izzetinefis bakımından yeterli görerek inadından vazgeçeceğini, Çarlık hükümeti hâlâ ummaktadır. Bu takdirde, Avrupa İşkodra muhasarası nedeniyle aşırı fedakârlıklara katlanmaya mecbur kalan Karadağ halkının durumunu düzeltmenin elbet çarelerini bulacaktır.

Çarlık hükümeti, Rus halkına karşı başta gelen sorumluluğunu gözönünde bulundurmaktan vazgeçemez. Bu sorumluluk, hükümetimize, vatanın menfaatleri gerektirmedikçe, bir damla Rus kanının bile akıtılmaması zorununu yükler. Rusya, Slav-Ortodoks bir büyük devlet olduğundan, kardeşleri uğruna fedakârlık yapmaya daima hazırdır. O, yaptığı yardım için hiç bir zaman onlarla pazarlığa girişmeyecektir. Fakat onların da özel bir görevi vardır —ki bu görevi basınımız her zaman hatırlatamaz— : Rusya'nın verdiği öğütleri kötüye kullanmaksızın saymalıdır ve hatırlamalıdır ki, eğer biz onların zaferleriyle gururlanabiliyorsak, bu zaferler Rusya olmadan elde edilemezdi. Rusya onlara hayat verdi, onlara gerek mutlulukta, gerek felâkette vazgeçilmez bir destek olmakta devam etmektedir. Rusya, bilhassa onların karşılıklı an-

laşması için elzemdir; anlaşmazlık olduğu sürece, bu halklar hiç bir zaman kuvvet ve kudrete sahip olamazlar. Bununla beraber, Rusya ile diğer Slav halklar arasında mevcut ilişkiler, başka devlet ve milletlere karşı düşmanlık beslenmesi anlamına gelmez. Irk ayrılıkları, ırklar arası çatışmaları gerektirmez. Irkları birbirine karşı çıkarmakla barış dâvasının kazançlı çıkacağını kabul etmek zordur.

Haklı ve güçlü olduğuna inan Rusya'nın, endişeden tehdide geçmeye hiç ihtiyacı yoktur, çünkü tehditler hiç bir zaman bir halkın gücünü haklı göstermez.»

Karadağ hükümeti, bu bildiriye cevaben, hiç bir zaman kendi çıkarı için Avrupa'da bir harbi tahrik etmek istemediğini, hattâ sırf Karadağ'a yardım etmek gayesiyle savaşa girmemesi için Rusya'ya iki kez yalvardığını bildirdi. Sonunda, Çetine hükümeti, harp süresince Karadağ halkına aralıksız un sağlamış olan Rus hükümetine teşekkür ediyor, aynı zamanda her şeye rağmen İşkodra'dan vazgeçmeyeceğini de hissettiriyordu.

Aynı cevabı alan uluslararası filo komutanının durumu da pek parlak değildi. Karadağ hükümetinin red cevabı üzerine, çeşitli milletlere mensup amiraller arasında hemen anlaşmazlık başgöstermişti. Üçlü ittifak amiralleri, özellikle Avusturyalılarla Almanlar, zor kullanmaya başvurulmasını istiyorlar, Fransız ve İngiliz amiralleri ise, buna muhalefet ediyorlardı, çünkü bu zor kullanmanın hangi şartlar altında olacağını ve nerede son bulacağını kararlaştırmak kolay değildi. Karadağ limanlarını bombalamakla yetinilse, Kral Nikola'nın iradesini kırmaya yetmezdi, çünkü bombardıman anlamsız kalacaktı. İki liman —Antivari ve Dulcigno— işgal de edilse, bombalansa da, bu, İşkodra'ya karşı sürdürülen askeri harekâtı etkileyemezdi. Bir seferî kuvvet karaya çıkarıp Karadağ-

lıları İşkodra önünden zorla uzaklaştırmak sorunu ise daha ağır birşeydi. Galip bir ihtimalle, Karadağlılar karşı koyacaklardı, ve o zaman...

Olayların gelişmesini beklerken, amiraller, platonik kuvvet gösterisine biraz daha etkili bir anlam kazandırmak için, Karadağ kıyılarına abluka uygulamaya karar verdiler. 10 nisan, tam Rusya dışişleri bakanlığının yukardaki bildirisinin yayınlandığı gün, uluslararası filonun komutanı, Karadağ limanları sorumlularına şu notayı gönderdi :

Büyük devletleri temsil eden uluslararası filo adına, Antivari limanı ile Drin nehri ağzı arasında bulunan kıyıların abluka altına alındığını ilân ediyorum. Abluka, 10 nisan 1913 sabahı saat 8'de başlayacaktır. Enlemi 42'6 kuzey ve enlemi 41'45 kuzey arasında kalan kıyılar abluka altındadır. Bu saha içinde bulunan bütün limanlar ve ırmak ağızları ve kıynın karşısında bulunan adalar ablukaya dahildir. Abluka, hangi bandırayı taşırsa taşırsın, bütün gemileri kapsamaktadır. Abluka sınırları içerisinde bulunan gemiler 48 saat içinde, yani 12 nisan 1913 sabahı saat 8'e kadar abluka çizgisini terkede-bileceklerdir.

King Edward zırhlısı,

10 Nisan 1913.

Az zaman sonra, bu bildiri esasına dayanılarak, Karadağ Kralının *Rumia* yatına el konuldu. Yat, Medua'ya giden un yüklü üç yelkenliye refakat etmekteydi.

Bu tedbirler de fayda etmedi. İşkodra'nın bombalanması zaman zaman devam ediyordu. Karadağlılar, Sırpların boşaltıkları mevzileri hemen doldurmuşlardı. General Martinović kesin taarruz hazırlıklarıyla meşguldü. Taraboş'un ele geçirilen istihkâmları sayesinde bu defa mutlaka başarıya ulaşacaklarına inanıyorlardı. Nisanın 7'sine kadar, İşkodra arada sırada top ateşine tutuluyordu. Fakat Karadağlılar gevşek davranıyorlardı.

Sonra ansızın, dış dünya ile Karadağ'ın bütün bağlantıları kesiliverdi. Posta, telgraf, yollar, velhasıl bütün haberleşme şekillerine sert yasaklar kondu, bütün sınırlarda sıkı bir kontrol uygulandı. Üstüste iki gün Karadağ'dan hiç bir haber sızmadı. Olağanüstü, önemli olayların vukubulmakta olduğu belliydi ve Çetine hükümeti, Avrupa duyarsa olacakları daha gerçekleşmeden engeller diye korkuyordu. Tek duyulan şey şuydu : Esat Paşa ile Karadağ Kralı arasında müzakereler başlamıştı. Çetine'deki Avusturya askerî ataşesi, posta - telgraf bağlantısı kesilince, hükümetine bilgi vermek için sınırı bizzat geçmek istemiş, fakat Karadağ hükümeti yasaklamıştı. Büyük devletler, Londra konferansı ve Karadağ kıyılarını ablukaya alan deniz filosu tam bir kararsızlık içindeydiler. Neler olup bittiğini anlayamıyorlardı. Bu esrarı aydınlatmak için teşebbüslere girişeceklerdi şüphesiz, fakat vakit bulamadılar. Nisanın 10'unda, Çetine, «Karadağ ordusu muzaffer olarak İşkodra'ya girmiştir» diye ilân etti. Müstahkem şehir düşmüştü.

Şimdi durumda ani bir değişme olmuştu. Büyük devletler arasında onca güçlük ve fedakârlıkla gerçekleştirilebilen ve esasen hiç de sağlam olmayan anlaşma altüst oluyordu. Tüm üç ay süren tartışmalardan sonra, Avusturya ile Rusya nihayet lâf anlayabilmişler, İşkodra'yı Arnavutluk'un bir parçası olarak ilân etmişler, Karadağ'ı uluslararası barış uğruna ihtirasını feda etmeye çağırmışlardı. Kral Nikola söz dinlememişti bir türlü. Diyordu ki : Eğer büyük devletler İşkodra'yı Arnavutluk'a vereceklerse, bunu daha önceden, muhasara başlamadan söylemeliydiler. Aylar süren muhasara 5000 kişinin canına, muazzam maddî fedakârlığa mal olmuştur. Şimdi kalkıp da Karadağlıları İşkodra'dan kovmak, adaletsizlik değil mi? İyi bir savaşçı olduğu kadar, kurnaz bir diplomat olan ihtiyar tilki Nikola, büyük devletleri daha epeyi oyaladı : Bir gün hiddet, bir gün bedbinlik gösteriyor, kâh tüm dünyaya karşı savaşma tehdidini savuruyor, kâh taht-

tan feragate zorlanacağını yayıyordu. Ve bu oyunlarının yarattığı zihin karışıklığından yararlanarak işini yürütüyor, hem dövüyor, hem de İşkodra müdafii ile müzakereler yapıyordu. Ve işte kale düşmüştü.

Bu önemli olayı ilân eden telgraflar da Kral Nikola'nın usta diplomasisinin ürünü olmalı ki, Karadağlıların müstahkem şehri süngünün ucuyla ve dehşet verici bir taarruzdan sonra zaptettiklerini ve bu zaferin kendilerine çok büyük fedakârlığa malolduğunu iddia ediyordu. Telgraflar, binlerce ölüden söz ediyor, tüyler ürpertici kanlı muharebe sahneleri anlatıyordu. Tabii ki amaç, Karadağ'a karşı biraz daha sempati yaratmaktır.

Gerçek olarak bilinen tek şey, Kral Nikola'nın, şehri pazarlık yoluyla aldığıydı. Esat Paşa'ya cazip bir gelecek vaad etmişti : Arnavutluk Krallığı. Esat Paşa, Arnavutluk'taki anarşiden yararlanarak, eli altında bulunan ve çoğu Arnavut olan askerler sayesinde, Arnavutluk Kralı olabilirdi. Ve Kral Nikola'nın kandırıcı sözleri, aylardır gürleyen topların yapamadığını başarabilmişti işte. General Vukotić ile Karadağ'ın eski İstanbul maslahatgüzarı Bay Plamenatz, Kral Nikola namına yürütmüşlerdi pazarlığı. Bu maksatla iki defa müstahkem şehre gitmişlerdi. Pazarlık şu sonuca ulaşmıştı : Esat Paşa, bütün askerleri, silâh ve cephanesi ve hafif sahra toplarıyla şehirden çıkacak ve ihtiramla uğurlanacaktı. Esat Paşa şartları kabul etmişti. Daha 9 nisan gecesi, Karadağ bayrağı Taraboş ve Brdiça istihkâmları üzerinde dalgalanıyordu. Ertesi günü, Karadağlılar İşkodra'ya girdiler. Muhasara çemberi üzerinde bulunan bütün toplar salvolarla müjdeyi orduya bildirdi. Aynı gün Esat Paşa, ordusuyla birlikte İşkodra'dan hareket ederek doğduğu yer olan Tiran'a gidecek, orada kendini derhal Arnavutluk Kralı ilân edecekti. Bu durum, büyük devletleri çok müşkül mevkide bırakacaktı.

Esat Paşa, İstanbul'da çok tanınmış bir sima idi. Durazzo mebusu olarak ve İttihat ve Terakki'ye muhalefetiyle tanınırdı. Tiran ve yöresinde büyük nüfuz sahibi olan Arnavut Topdan ailesinin reisiydi. Feodal faaliyeti sayesinde büyük toprak sahibi olmuş ve memleketinde nüfuzu son derece artmıştı. Bu nedenle Sultan Abdülhamid'in lütfuna mazhar oldu. Başlangıçta basit bir jandarma subayıydı. Arka arkaya hızla terfi etti. Kardeşi Gani Bey de Sultanın yaveri oldu. Daha sonra Gani Bey, Beyoğlu'nda bir muhallebici dükkânında öldürüldü. Adamları, onun öcünü almakta gecikmediler; Gani Bey'in katlinden sorumlu tuttukları Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın oğlunu Galata köprüsü üzerinde vurup öldürdüler. Halil Rifat Paşa, Esat'ı cezalandıramadı ve Sultan onu pašalığa yükseltince acısından öldü. Merşutiyetten sonra, Esat Paşa, İttihat ve Terakki'ye katılarak Durazzo'dan mebus seçildi. Bu sıfatla, 31 Mart olaylarından sonra, Yıldız'a giderek Abdülhamid'e tahttan indirileceğini tebliğ edecek olan heyete başkanlık etti. Son yıllarda, «Kızıl Sultan»la arası açılan Esat Paşa bu ödevi zevkle yerine getirdi. Abdülhamid'e tahttan indirildiği haberini, «Bugün Meclis-i Mebusan seni hal'etti,» diyerek kendisi verdi. Çok geçmeden Arnavutluk'ta alınan askeri tedbirler nedeniyle İttihat ve Terakki ile de bozuştı ve Milliyetçi - Arnavut grubunun reisi olarak Parlamentoda ona karşı mücadeleye devam etti. 1912'de İttihat ve Terakki onu tekrar kazanmak için yeniden mebus seçtirdi. Fakat Komite düşer düşmez, Esat Paşa, Muhtar Paşa kabinesini destekledi, parlamentonun can çekiştiği günlerde nutuklarıyla gürültü kopmasına sebep oldu. Hattâ birgün Meclis Reisi Halil Bey'i öldürme tehdidinde bulundu da toplantı salonundan polis marifetiyle dışarı çıkarıldı. İşkodra düşünce, şehrin kaderine tek başına hükmetmek emeliyle şehrin kahraman müdafii Hasan Rıza Paşa'yı kendisinin öldürttüğünden şüphelenildi. Rıza Paşa, onun evinden ayrıldığı sırada vurulmuştu.

Kral Nikola 10 nisan günü, Çetine'de bulunuyordu. Veliaht Danilo'nun İşkodra'nın teslim olduğunu bildiren telgrafı varınca, haber derhal başkentte yayıldı. Halk, sarayın önünde birikip coşkun gösterilerde bulundu. Müttefiklerden ve tüm Slav ülkelerden tebrik telgrafları yağıyordu. Kral balkona çıkıp bunca meşakkatle alınan şehri muhafaza edeceğini söyledi, katlandığı sınırsız fedakârlıklar için halka teşekkür etti.

Aynı gün, Kral, General Vukotići İşkodra'ya askerî vali, Bay Plamenatz'ı da sivil vali tayin etti.

BEŞİNCİ KESİM

Sırbistan Savaşları

Birinci Bölüm

Karşılıklı Kuvvetler

Sırbistan da «kurtarıcı» savaş saymıştı Balkan harbini. Harp ilân edildiği öğrenilir öğrenilmez, ülkenin her tarafında hazırlıklara başlanmıştı. Özellikle Belgrad - Selânik ve Belgrad - Sofya demiryolu hatlarının kavşak noktası ve askeri toplanma merkezi olan Niş, heyecanlı günler yaşadı. Niş istasyonunda günde kırk katar kesişiyordu. Her şey kusursuz bir düzenlilik ve disiplin içinde geçiyordu. Mükemmel teşkilâtlanmış seyyar hastahanelerde iki yüzden fazla Rus kadını görev almıştı. Rus havacısı Abramoviç ve birkaç Fransız havacısı da Sırbistan hizmetine girmişlerdi. Osmanlı tebaasından Makedonyalı Sırlar da soydaşları saflarında dövüşmek için gruplarla sınırı geçiyorlardı; bazılarının sırtında Osmanlı üniforması vardı.

Kral Petar'ın harp ilânı bildirisinde, Makedonya'da reformları gerçekleştirmek için harcanan sonuçsuz çabalar anlatılıyor, sonra Eski Sırbistan'dan bahsediliyor, Osmanlı hükümetinin yüzyıllar boyunca Sırlara karşı güttüğü siyaset yeriliyordu. Bildiri şöyle devam ediyordu :

Kardeşlerimiz için özgürlük ve daha iyi bir yaşantı, Sırbistan Krallığı için de daha çok terakki sağlamak için kah-

raman orduma kutsal savaşa başlamasını emrettim. Müttefiklerimizden kahraman orduları da bizimle beraber düşmana karşı yürüyorlar. Yüzyıllar boyunca aynı acıları çektiğimizden, hepimizin menfaati birdir. Ordum, Eski Sırbistan'da, Hıristiyan Sırplardan başka, İslam Sırplar, ve onların yanında Hıristiyan veya İslam Arnavutlar da bulacak. Mutlulukta da, acıda da, hemen her zaman ortak olmuşuzdur onlarla. Biz hep-sine aynı özgürlüğü, aynı kardeşliği ve eşitliği götürüyoruz. Kardeşler, sizi kahraman orduma yardıma davet ederim.

Harp ilân edildiği gün (18 ekim 1912), Kral, maiyeti ile birlikte özel trenle Niş'e hareket etti. İstasyona gitmeden bir dinî törene katılmış, Sırp ordularının zaferi için dua etmişti.

Sırbistan'ın askerî teşkilâtının temeli, 13 kasım 1886'da kabul edilmiş olup, daha sonra çeşitli değişikliklere uğrayan kanundu. 1901'de yapılan son değişikliğe göre, askerlik hizmeti, 17 ilâ 50 yaşındaki bütün Sırplar için zorunludur. 21 ilâ 31 yaşındakiler birinci sınıf, 31 ilâ 38 yaşındakiler ikinci sınıf, 38 ilâ 45 yaşındakiler üçüncü sınıf asker sayılırlar. 17 ilâ 21 ve 45 ilâ 50 yaşındakiler mahallî muhafız kuvveti olarak hizmet görür. Askerlik süresi, faal orduda süvariler için iki yıl, diğerleri için on sekiz aydır.

Seferberlik ânında Sırp ordusunun durumu şöyleydi :

Birinci sınıf askerlerden kurulu beş faal tümen; her bir tümende, piyadeden başka, süvari birliği, dokuz bataryalı topçu birliği, istihkâm birliği ve hizmet grupları : Her tümende toplam 17.000 asker, 530 at ve 36 top.

(Orduda, benzer teşkilâta sahip ve faal tümenlerin dışında kalan ihtiyatlardan kurulu bir tümen daha vardı.)

İki bataryalı topçu birliğiyle desteklenmiş bir süvari tümeni.

Süvari ve topçu birlikleriyle desteklenmiş ve ikinci sınıf askerlerden kurulu beş tümen.

Bir süvari birliğiyle desteklenmiş ve üçüncü sınıf askerlerden kurulu beş tümen.

Topçu birlikleri.

20.000 kişiden (600'ü subay) kurulu ve çok iyi teşkilâtlanmış levazım, ikmal ve iâşe birlikleri.

Birinci sınıf askerlerde 1900 tipi 7 milimetrelilik mavzer tüfek, ikinci sınıf askerlerde 1880 tipi mavzer tüfek vardı. Toplar, seri ateş gücüne sahip 1908 tipi 77 mm.'lik Schneider - Creusot'lardı.

Sırbistan'ın elinde, muntazam askerlerden başka, çok sayıda gönüllü de vardı. Bunların çoğu Makedonya'dan kaçmış, Osmanlı tebaalı Sırp-lar ve Ruslardı. Osmanlı tebaalı Sırp-lardan 8500 kişilik bir gönüllü ordusu bile kurulmuştu. Aralarında, talim görmüş ve görmekte olan birkaç gönüllü kadın asker de vardı, ki bunların en ünlüsü, nişanlısıyla birlikte çarpışmalara katılan Sofia İvanoviç olmuştur.

Makedonya'daki Osmanlı kuvvetleri II. (Batı) ordunun faal birliklerinden oluşuyordu. Bunlar Selânik'teki V., Manastır'daki VI. ve Üsküp'teki VII. kolordulardan ve Kozani'deki 22., Yanya'daki 23., İşkodra'daki 24. bağımsız tümenlerden ve bir süvari tümeninden ibaretti. Bu kuvvetlere, yedek kuvvetleri de eklemek gerek : Birinci sınıf yedeklerden kurulu iki tümen (13. tümen Manastır'da, 15 tümen Üsküp'te), ve ikinci sınıf yedeklerden kurulu on bir tümen. Bütün bu yedekler, yerli unsurlardan meydana getirilmişti. Doğu ordusuna Anadolu'dan ancak bir yedek tümen yollamak mümkün olabildi; Tahsin Paşa'nın yenilgisi sırasında bu tümen oradaydı.

Batı ordusu genel komutanı Ali Rıza Paşa, Yunanlılar ve Karadağlılar karşısında üç bağımsız tümen bıraktı (22. ve 23. tümenler Yunanlılara, 24. tümen Karadağlılara), yardımcı

olarak da üç yedek tümen verdi. Novi Pazar Sancak'ında ise Karadağlılara ve Sırlara karşı özellikle müstahfızlardan kurulu az çok güçlü garnizonlar bıraktı, ve geri kalan kuvvetleri dört kısma ayırarak Sırlara karşı yığdı.

Zeki Paşa komutasındaki merkez kuvvetleri esas kuvvetti, İştîp'le Üsküp arasında yayılmıştı. Bunlar Cavid Paşa'nın komutasında bulunan VI. kolordudan, Fethi Paşa komutasında bulunan iki tümenenden (VII. kolordunun 19. ve 21. tümenleri), Faik Bey komutasında bulunan ve Kumanovo'nun kuzeyinde harekât yapan bir süvari tümeninden, ayrıca birinci sınıf ihtiyatlardan kurulu 15. tümenenden ve Selânîk, Manastır, Üsküp ve İştîp'teki ikinci sınıf ihtiyatlardan kurulu dört tümenenden oluşuyordu.

Ferik Tevfik Paşa'nın komutasında VII. kolorduya mensup 20. tümen ve Priştina ile Gilan'daki ikinci sınıf ihtiyatlardan kurulu tümenler sol cenah (Priştina tarafında) kuvvetlerini meydana getiriyordu.

Sağ cenahta ise, V. kolordu bulunuyordu. Kolordunun 14. tümeni Ali Nadir Bey komutasında Struma vadisinde harekâta bulunuyordu. 13. ve 15. tümenler ise, ikinci sınıf ihtiyatlardan kurulu iki tümenle birlikte, Kara Said Paşa komutasında Radovista tarafında (İştîp ve Strumiça arasında) kalıyor ve esas ordunun sağ kanadını teşkil ediyordu.

Geri kalan yedek tümenlerden meydana gelen dördüncü grup ise, Priler (Perlepe) tarafında kalıyor ve ardıcı kuvvet olarak vazife görüyordu.

Askerî yığınak tamamlandıktan sonra, Sırların askerî gücü dört ordudan meydana geliyordu. Ordular başkomutanı Kral Petar'dı. Genelkurmay başkanı General Putnik, yardımcısı Albay Miçiç'ti. Bu dört ordudan ilk üçü, birlikte, Osmanlı Batı ordusunun üslendiği Üsküp - İştîp bölgesinde harekâta bulunacaktı.

I. ordu Veliaht Prens Aleksandr'ın komutası altındaydı; kurmay başkanı General Bojoviç'ti. Ordu, yukarı Morava tarafında toplanmıştı, Niş'ten demiryolu boyunca takip ederek doğru Vranja'ya, oradan da Üsküp'e inecekti. En az üçünün birinci sınıf askerden kurulu olduğu beş veya altı tümenenden oluşuyordu.

II. ordu Köstendil tarafında, Bulgar arazisinde toplanmıştı; General Steranoviç komutasında Eğri - Palanga yoluyla Üsküp üzerine yürüyecekti. Biri birinci sınıf olmak üzere iki veya üç tümenenden kuruluydu.

General Yankoviç komutasındaki III. ordu, Niş'in güney - batı yönünde toplanmıştı; Kurşumliye'den, Kačanik geçidi yoluyla Vardar ovasından geçerek, Priştina'ya yürüyecekti. İki veya üç tümenenden kuruluydu (biri muhtemelen birinci sınıf).

Nihayet daha batıda Novi Pazar'ın kuzeyinde, Kraljevo'da, IV. ordu vardı. Bu ordu, diğer üç ordudan bağımsızdı ve General Zivkoviç'in komutası altında bulunuyordu. İkinci ve üçüncü sınıf iki tümenenden kuruluydu. Karadağlılarla birlikte, Novi Pazar'ı Osmanlı garnizonlarından temizleyecekti.

Daha harp ilân edilmeden, sınırda az çok önemli çarpışmalar oldu. İki taraf da yüzlérce kişi kaybetti. Sırp topraklarına giren Osmanlı birliklerinin esas amacı, Sırp ordusunun yığınak yapmasını önlemek olsa gerekti.

Aynı zamanda Arnavutlar da, özellikle Novi Pazar Sancağ'ında, dehşet verici aşırılıklar yapıyorlardı. Bu fecaate biraz da Sırp çeteleri sebep oluyordu. Onlar da sınırı geçip Arnavut köylerine saldırıyorlardı. Daha harp ilân edilmeden, Kosova'da, Köprülü'de, Üsküp'te ve daha başka yerlerde bombalar patladı. Savaş boyunca da çeteler bu aşırılıklara devam edecekler(hattâ kitlevî katliam, çapulculuk ve soygun yapacaklardı.

Harp resmen 18 ekimde ilân edildi. Aynı gün, dört Sırp ordusu sınıra saldırdı. İlk üçünün hedefi, Makedonya ve Arnavutluk, dördüncüsünün hedefi de Novi Pazar Sancak'ıydı. Dubniça'dan hareketle Makedonya'ya giren IV. Bulgar ordusu da üç Sırp ordusuyla işbirliği yapacaktı.

İkinci Bölüm

Kumanovo Muharebesi

Harp ilân edilip Sırp ve Bulgar orduları sınırı geçtiği zaman, Osmanlı Batı ordusunun yığınağı henüz tamamlanmış değildi. Sırp planı gereğince, I. II. ve III. ordular toplanma merkezlerinden (I. ordu, Vranja; II. ordu, Köstendil; III. ordu, Kurşumliye) Üsküp üzerine yürüyecekti. I. ordu Morava boyundan doğru Üsküp'e inecekti. Sol kanadını teşkil eden II. ordu, Köstendil'den hareketle Eğri Palanga yoluyla Kriva vadisinden ilerleyecekti. Sağ kanadını teşkil eden III. ordu ise, Kurşumliye'den hareketle Priştina'ya incek, oradan Vardar ovası yoluyla Üsküp'e varacaktı. Yolları oldukça yüksek ve kayalık dağlarla birbirinden ayrılan bu üç ordu, ancak Üsküp önlerinde birleşebilirdi.

19 ekimde III. ordu General Yankoviç komutasında Merdar geçidinden Labi (Malokosovo) vadisine çıktı ve Osmanlı ordusunun sol kanadına doğru ilerlemeye başladı. III. ordu ile Osmanlıların sol kanadı arasında çarpışma aynı gün Poduevatz (Podniyevo)'nun doğusunda vukubuldu ve ertesi günü Osmanlıların ricatıyla son buldu. Osmanlılar Poduevatz'ta bir bayrak, 80 çadır, büyük miktarda erzak, sandıklarla cephane, 80 manda ve başka malzeme terketmişlerdi. Çarpışmalar sırasında bir Osmanlı birliği de esir düştü. 21 ekimde III. ordunun öncü kuvvetleri Lab vadisinden tarihi Kosova ovasına doğru saldırdı; yaklaşık beş buçuk yüzyıl önce Gazi Hüdaven-

digâr Sultan Murat I, Sırp İmparatorluğunu bu ovada yıkmıştı. 22 ekimde tüm III. ordu Ferik Tefvik Paşa komutasındaki ordunun büyük kısmıyla çarpıştı. Belki de Arnavutların meydana getirdiği kargaşa yüzünden, Osmanlı kuvvetleri bu tarihî sahrada beklenen metaneti gösteremediler. General Yankoviç'in askerleri onları çabuk bozguna uğrattılar. Türkler güneye doğru çekildiler. Akşam üzeri Sırplar Priştina'ya girdiler, 2000 kişilik bir ardıcı Arnavut grubunu dağıttılar. Priştina'yı aldıktan sonra Sırplar, Kaçanik yolu ile Üsküp'e inmek için Verizoviç'e doğru ileri harekâta devam ettiler.

O sırada General Stepanoviç komutasında bulunan II. ordu da başarılı bir ileri harekâtla 20 ekimde sınırı geçip ikiye ayrılmıştı. Sol kolu, Ruan tepesinden Karatova'ya, sağ kolu da Kriva yaylasından Eğri Palanga'ya yöneliyordu. İkinci kol, 21 ekim sabahı Eğri Palanga'ya girdi. Sırplar yerli İslâm halk arasında öyle bir panik yaratmışlardı ki, zavallılar çocuklarını Kumanovo yolunda bırakarak kaçmışlardı. Sol kol ise Osigovo tepesinden inerek Sultantepe'deki Türk mevzilerini zaptetti, Karatova'ya doğru ilerlemeye başladı. Bir Bulgar birliği de Osigovo'dan inip Çarevo - Selo yakınlarından sınırı geçiyor, Bregalniça vadisinden Koçana üzerine yürüyordu.

II. ordunun sol kanadı 21 ekimde öğleye doğru Karatova'ya, sağ kanadı ise aynı günün akşamı Kumanovo'dan 30 km. uzaklıktaki Stratçin'e girmişlerdi. Her iki kanat da Kumanovo'ya doğru ileri harekâta devam ediyordu.

I. ordu 20 ekimde Vranja'dan yola çıkmıştı. Öncü kuvvetleri Bajanovatz ve Rujan sınır muhafızlarını geriye püskürttüler. Osmanlı muhafızları demiryolu köprüsünü havaya uçurarak Tabanovçe'ye doğru ricat ettiler. Bir Sırp istihkâm bölüğü köprüyü hemen tamir etti. 22 ekimde, II. ve III. ordular daha 30 - 40 km. uzaktalarken, I. ordunun öncüleri Osmanlı öncüleriyle temasa geçmişlerdi bile. Kumanovo'dan ancak

birkaç kilometre uzaktaydılar. I. ordunun tek başına muharebeye gireceği anlaşıyordu. Zeki Paşa, Sırp ordularının bu müşkül durumundan yararlanabilirdi şüphesiz. Sırp ordularından en yakın olanına karşı hücumla geçebilir, öbür ordular daha imdada yetişmeden büyük sayı üstünlüğü sayesinde onu ezebilirdi. Halbuki anlaşılmasa bir tutumla 23 ekime kadar hareketsiz kaldı ve ancak bu tarihte taarruza girişti. Fakat artık geç kalmıştı. Çünkü aynı gün I. Sırp ordusu cepheden taarruza geçerken II. ordu da Stratçin'den ilerleyerek muharebe meydanına yaklaşmıştı, I. ordunun hareketlerini soldan koruyabilirdi. Ve Türkler kötü duruma düşebilirlerdi. Nitekim düştüler de. Ve meydana gelen felâket sonucu, Osmanlı Batı ordusu, onulmaz biçimde çözüldü.

Kumanovo meydan muharebesi, 23 ekim günü öğleden sonra saat iki buçukta, şehrin kuzeyinde altı kilometre mesafede bulunan Tabanovçe yönünde başladı. Zeki Paşa, kıymetli bir zaman kaybından sonra, VII. kolorduyu I. Sırp ordusunun üzerine sürerek taarruzu başlattı. Hava sisliydi. Sağanak yağıyordu. Türkler, önce müthiş bir hücum yaptılar. Coşmuşlardı, çünkü komutanları bir Osmanlı ordusunun Sırp askeri karşısında yenilebileceğini akıllarından bile geçirmiyorlardı. Bu güvenle güçlenen Türkler, saatlerce aynı şiddetle saldırıya devam ettiler ve Sırp ordusunu kuşatmaya çalıştılar. Sırplar, düz sahrada bulunduklarından kendilerini iyi koruyamıyorlar, gerilemeye başlıyorlardı. Türkler ise çevredeki tepelerde mevzilenmiş, çok sağlam tahkimata sahiptiler. Sırplar, akşam geç vakte kadar savunmada kaldılar ve Osmanlı taarruzunu durdurmayı başardılarsa da, bir adım bile ilerleyemediler. Yoğun sis nedeniyle ağır toplarını da kullanamadılar. Savaş gece de aralıksız devam etti. Türkler ay ışığında hücumlarını tekrarladılar. Sırplar da her taraftan taarruza kalktılar. Osmanlı topları hiç durmadan gürlüyor, düşman üzerine mermi yağıdırıyordu. Sırplar : «Peki, bizim *Fransızlar* nerde?» diye soruyorlardı birbirlerine. Yani Fransız topları.

Sırp topçuları hem uygun mevzilere sahip değillerdi, hem de Osmanlı mevzilerini bombardıman etmekten çekiniyorlardı, çünkü bir çok yerde Arnavutlar, Türkler, Sırlar birbirine girmişler, «süngü ve bıçakla boğuşuyorlardı bir karış toprak kapmak için» ⁽¹⁾. Taze Sırp kuvvetleri, bir süngü hücumu ile bu vahşi mücadeleyi sona erdirdiler, tepeyi ele geçirdiler, Türkleri dört kilometre geriye sürdüler. Başka noktalarda da aynı şiddetle cereyan eden savaşlar sonunda, Sırlar, o gece, başka birkaç müstahkem mevki daha zaptettiler ve acele tahkimat yaparak taarruza hazırlandılar. Gün ağarırken, toplarını Baniska ırmağının iki yanında, Straka ve Karabikan tepelerine yerleştirmiş bulunuyorlardı. II. ordunun bir kısmı ise Staro - Nagoriçino'ya varıyor, toplarıyla Sırp ordusunu soldan destekliyordu. Bu yardımcı kuvvet savaşa katılmaya vakit bulamadı.

Sabah erken, muharebe aynı şiddetle yeniden başladı. Sırp piyadesi, topçusu tarafından ne kadar korunsa da, hâlâ sahada, açıktaydı ve ağır kayıplara uğruyordu. Bu dezavantajına rağmen, bir çok defalar, Kumanovo'nun kuzey ve kuzey - doğu yönlerinden Osmanlı siperlerine karşı süngü hücumuna kalktı.

Fakat Sırp bataryaları artık kurulmuştu. Seri ateş eden Creusot'lar, VII. Osmanlı kolordusunu öyle hırpaladı ki, bir kaç saatlik savaşmadan sonra Zeki Paşa daha emin bir hat üzerinde geri çekilme kararını verdi. Bahusus ki, II. Sırp ordusu gitgide yaklaşıyordu ve Osmanlı kuvvetlerini sağdan kuşatabilirdi. Zeki Paşa, ricatını korumak için, Cavit Paşa'ya VI. kolorduyla II. Sırp ordusunun ileri harekâtını durdurmasını ve I. orduyu yandan tehdit etmesini emretti. Bu suretle kendisi çekilmeye vakit bulabilecekti. Fakat daha bu emir yerine getirilmeden, Sırp toplarının ateşi öylesine yoğunlaştı ki, VII. kolordu tamamen çözüldü. Üç süvari birliği mermi-

(1) *Daily Telegraph* muhabirinden.

ler altında imha oldu. Hiç bir direnme umudu kalmamıştı. Osmanlı askerleri hiç bir noktayı tutamıyorlardı. Genel bir şaşkınlık hüküm sürüyordu saflarda. Silâh bile atmıyorlardı. Bunun üzerine Zeki Paşa, artık Cavit Paşa'nın girişeceği harekâtın sonucunu beklemeden, ricat emrini verdi. Ve facia da bundan doğru. Çoğunlukla Arnavutlardan kurulu Üsküp redifleri tümeni, Sırp bataryalarının ateşine en çok maruz bulunan kuvvetti ve panik içinde bulunuyordu. Ricat borusunu duyar duymaz, askerler korkunç bağrışmalarla kaçmaya başladılar. Panik, bütün orduya sirayet etti. Ne nizam kaldı ne intizam. Subaylar, çılgına dönmüş erleri durdurmak ve ordunun genel ricatini düzene sokmak için yalvarıp yakarıyorlardı, ama nafiye. Kaçanların çığlıkları bütün sesleri bastırıyordu. Birkaç dakika sonra, tüm ordu kaçıyordu patırdıyla. Silâh, cephane, top, ne varsa muharebe meydanında bırakılıyordu. Birçokları, topların beygirlerini çözüp sırtlarına atlayarak kaçıyorlardı. Geride kalanlar ise beyaz bayrak çekerek teslim oluyorlardı. Öğleye iki saat kala, Osmanlı Batı ordusunun başlıca kuvvetleriyle tek başına dövüşmüş olan I. Sırp ordusu, Kumanovo'yu, şehrin batı yönündeki tepeleri ve Lirkovo vadisini zapt ediyordu. Sağ kanadı, son bir hamle ile, VII. kolordunun kalıntılarını geriye püskürterek Matejiki tepelerinde bulunan bir dizi stratejik mevki ele geçirdi. Buradan Osmanlıların ricatını korumak hâlâ mümkündü. Cavit Paşa'nın tecrit edilen VI. kolordusu, Sırpların hücumlarına dayanamadı, kendisi de büyük kayıplar vererek ricat etti.

Zeki Paşa'nın esas kuvvetlerinin sağ kanadını teşkil eden ve Kara Sait Paşa'nın komutasında bulunan ordu ise, Bregalniça'dan ilerleyen Bulgar ordusu tarafından Koçana yakınlarında yenilgiye uğratıldığından, Kumanovo muharebesinde Zeki Paşa'ya yardım etme imkânını bulamadı. Bu yenilgi, II. Sırp ordusunun sol kanadı önünde yolu açık bıraktı. Sırp ordusu sıkıntıya uğramadan Ovçerolo ovasına (Köprülü'nün kuzeyinde) girdi. Orada ele geçirdiği askerî malzeme, Osmanlı-

ların Ovçerolo'da muharebe vermek niyetinde olduklarını gösteriyordu ('). Osmanlı Batı ordusunun büyük kısmı tarumar olmuş, kaçmış veya çeşitli istikametlerde ricat etmişti. Kuvvetler arasında irtibat kalmamıştı.

Felâket bu kadarla bitmedi. Zeki Paşa'nın ordusu, oradan Üsküp'e geçmek için, panik içinde Kumanovo istasyonuna koşarken, istasyonda hiç bir tertibat alınmış değildi. Beş gündür arka arkaya katarlar varmış, yüzlerce vagon yığılmıştı. Bunların yükü bile boşaltılmamıştı. Osmanlı ordusu kendine güveniyor, düşmanı püskürteceğinden, muzaffer olarak Sırbistan'a gireceğinden emin bulunuyordu (²). Bu nedenle, istasyonda en basit tedbirler bile ihmal edilmişti. Halbuki demiryolu, askerî harekâtın en elzem dayanağıydı. 11 eylül sabahı muharebe yeniden başlayıp Sırp lar taarruza geçerken, Manastır'dan sahra topları gelmişti. Fakat hiç kimse bu topları vagonlardan indirmemişti. Oysa ötede, özellikle toplarının güçsüzlüğü yüzünden, Osmanlı ordusu dakikadan dakikaya perişan oluyordu. İstasyonda bulunan birkaç subay, demiryolu memurlarına şöyle diyorlardı : «Aceleye lüzum yok. Kal-sın. Düşman püskürtülmüştür. İlerliyoruz.» Sonra, yenilgi üzerine, telâşa kapılıp Üsküp'e telgraf telgraf üzerine çekmişler, acele vagon istemişlerdi. Kaçan ordu, istasyon çevresine karmakarışık yığılırken, demiryolu hatlarında öyle bir düzensizlik vardı ki, ancak iki katar hareket edebildi. Bütün çevre

(¹) Osmanlıların ilk planı, büyük meydan muharebesini Ovçerolo'da vermeyi öngörüüyordu. Fakat orada hem I., hem II. Sırp ordularını karşılarında bulacaklarını düşünerek I. orduyu yalnız yakalayıp yenmek için Kumanovo'ya ilerlemişlerdi.

(²) Sofya, Atina ve Belgrad'da yapılacak zafer resmigeçitlerinde giymek üzere büyük üniformalarını beraber almaları için, cepheye giden subaylara talimat verildiği haberleri yayılmıştı İstanbul'da. Fethi Paşa, uzun süre elçi olarak bulunduğu Belgrad'a muzaffer olarak girmekten sıkılacağını, çünkü orada bir çok Sırp dostu olduğunu söylemişti.

sakini Müslümanlar, kadın, çocuk, ihtiyar, vagonların içine ve de üstüne yığılmışlardı. Yer tutmak için birbirlerini paralayınlar vardı. Sivil halka askerler de eklenmişti. Ne büyük kalmıştı, ne küçük, ne rütbe. Karmakarışık kalabalığı bir parça disipline sokmak için soğukkanlılığını muhafaza eden kimse yoktu. Trenler hareket ettirelemiyordu. Hatlardan birkaçı, ekmek, bisküvi ve cephane yüklü veya kısmen boşaltılmış vagonlarla işgal edilmişti. Bunlara bakan bile yoktu. Ama serbest hatlar da hiç yok değildi. Onlardan yararlanılabildi. Ne var ki, kaçaklar izdiham yaratıyorlardı. Özellikle yaralı vagonlarına yapılan saldırı hazin bir manazra arz ediyordu. Kaçan askerler yaralıları zorla vagonlardan çıkarıp atıyorlar, onların yerine kendileri giriyorlardı. Zavallılar ayakları altında kalıyor, merhametsizce eziliyorlardı. Feryatlarını dinleyen bile yoktu. Ve fakat hiç kimse hareket edemiyordu. Katarları düzene koyacak, yola çıkaracak kimse yoktu.

Sırplar istasyonun karşısındaki tepeler üzerinde görününce, bu acıklı manzara daha da feci hale gelmişti. Ne yapacağını bilemeyen bu insan sürüleri tüfek ateşi altında kırılmış ve kaçmaya başlamıştı. Tarifi imkânsız bir velvele içinde, kadın ve çocukları çiğneyerek, yanlarında bulunan bütün eşyaları —silâh, yiyecek, elbise, v.s.— Kumanovo - Üsküp yoluna saça saça kaçıyor, kaçıyorlardı. Büyük çabalarla biraraya getirilebiilen Osmanlı birliklerinin bir kısmı da bu yoldan ricat ediyordu. Üsküp'te oturan ve bu ricatın bizzat tanığı olan bir Fransız, gördüklerini şöyle anlatır *Débats* gazetesine: «Muharebeden sağ kalanlar, Kumanovo - Üsküp yolu üzerinde yığılmışlar. Bütün gece ağızlarına bir şey koymadan yürümüşler ve şimdi düzensiz bir sel gibi Üsküp sokaklarını dolduruyorlar. Yaralıları, komutansız kalmış ve açlıktan ölme kertesine gelmiş erler (çoğu iki - üç gündür bir lokma birşey yememişti) ardı arkası kesilmeyen kafieler halinde geçip gidiyorlar. Gemi aızıya almış atlar sağa sola koşuyor. Az çok disiplini muhafaza eden hiç bir grup mevcut değil. Gerçek-

ten dehşet verici, yürekler acısı bir kaçış bu. Subaysız, hat-tâ astsubaysız küçük gruplar Üsküp istasyonuna doğru akıyor. Hepsinin gözlerinde Sırp toplarının yarattığı dehşet okunuyor hâlâ. Ansızın birisi «Gâvur geliyor!» diye bağırıyor. Doğru değil. Ama bu feryat yetiyor yeni bir karışıklık, yeni bir panik yaratmaya. O zamana kadar toplarını terketmemiş olan birkaç asker artık dayanamıyor, beygirlerin kayışlarını kesiyor, sırtına atlayıp dört bir yana dağılıyorlar. Üsküp sokaklarında bu şekilde on sekiz top terkedildi. Öğleden sonra Türk subayları yetiştirler kaçanlara, «Nereye isterseniz gidin, siz artık asker değilsiniz, istemiyoruz sizi!» dediler. Ve bütün bu adamlar silâhlarını, fişekliklerini atıp Kalkandelen'e doğru kaçtılar.»

Bahtsız Türk subayları bu felâket getiren muharebede şerefle dövüşmüşlerdi oysa, ve aralarında birçokları şehit düşmüştü.

Sırp lar, Kumanovo istasyonunu zaptetmişler, bütün geride kalanları esir etmişlerdi. İstasyonda on vagon da yaralı bulmuşlardı. Sırp Kızılhaç'ı görevlileri, hepsini derhal kaldırıp götürmüşlerdi. O sırada Sırp gönüllülerle çeteler, civardaki İslâm köylerini talan etmekle ve buldukları Müslümanları öldürmekle meşguldüler. Yalnız kadın ve kızların hayatını bağışlıyorlardı. Fakat sağ kalanlar, ölenleri kıskanmak için çok sebep bulacaklardı ne yazık ki! Osmanlı askerleri, kaçarken, demiryollarını tahrip etmeyi ihmal etmiş, Sırp larla büyük bir kolaylık yapmışlardı. Prens Aleksis bir lokomotifle atlayarak hatları kontrol etmiş, Hacılar istasyonu şefinin odasında yarı yarıya dolu bir kahve fincanı, sönmüş bir sigara ve açık vaziyette bir de kitap bulmuştu. İstasyon şefi kaçmıştı. Kitap, Paul de Coq'un en açık saçık romanlarından biri olan *Monsieur Dupont*'du. Ötede, altmış saat süren korkunç bir muharabe sonuçlanırken, Hacılar istasyonu şefi, Paul de Coq okuyormuş meğer!..

Kumanovo'da Sırp lar, Zeki Paşa ile Batı ordusu genel komutanı Ali Rıza Paşa ve başka Osmanlı komutanları arasında teati edilmiş telgrafları da ele geçirdiler. Aşağıda birkaçını dercettiğimiz bu telgraflar o trajik günlerde Osmanlı komutanlarının ruhi durumunu göstermektedir. Görüleceği gibi, Zeki Paşa'nın ilk telgrafı, gazetelere verilmek üzere kaleme alınmış bir «resmî» telgraf niteliğinde, ve gerçeği yansıtmaktan çok uzak. Paşa, daha sonraki telgraflarında yavaş yavaş hazin durumu açıklamaya başlar.

Zeki Paşa'dan genel komutan Ali Rıza Paşa'ya :

23 ekim : Cavit ve Fethi Paşaların komutasında, ordu stratejik bir harekâta girişti ve Kumanovo'da Sırp ordusuna saldırıp onu yendi. Sırp lar muazzam kayıp vererek geri çekildiler.

Zeki Paşa'dan genel komutana :

24 ekim : Cavit Paşa'ya, VI. kolorduyla birlikte Sırp ordusunun sağ cenahına geçip ricat yolunu kesmesini emrettim. Bu harekât hakkında akşama hayırlı bir haber beklemekteyim.

Ali Rıza Paşa'dan, Arnavut Beyi İsa Bolerinaç'a :

24 ekim : Bugüne kadar depolarımızdan 68.000 tüfek aldınız ve daha hiç bir şey yapmadınız. Priştina zaptedilmiş : Bu, devlet ve halk için bir ayıp, Osmanlı ordusu için de bir hakarettir. Siz vaadlerinizi tutmadınız. Madem ki düzenli bir savaş veremiyorsunuz, çeteler teşkil edip düşmana saldırmakta acele edin.

Zeki Paşa'dan Ali Rıza Paşa'ya :

25 ekim : Büyük meydan muharebesinin akşam saat 6'ya kadar sürdüğünü bildirmiştim. VII. kolordumuz çok büyük kayıplara uğradı. Ona yardım etmek için Cavit Paşa'ya Sırp ordusunun sağ cenahına geçmesini ve VII. kolordunun geri

çekilmesine imkân yaratmasını emrettim. Fethi Paşa'ya da, Sırp lar tarafından kuşatılmadan ağır ağır geri çekilmesini emrettim. Fakat daha bu emirlerim uygulanmadan, savaş devam ediyordu. VII. kolordu Sırp bataryalarının tasavvur edilemeyecek ⁽¹⁾ şiddette ateşine maruz kalınca paniğe kapılıp kaçmaya başladı. Bu şartlar altında VII. kolordu tamamen mahvoldu. Kaçış esnasında 150 topumuz, cephane ve malzeme terkedildi. Kalan az sayıda asker çılgn vaziyette Üsküp'e vardı. Cavit Paşa'nın harekâtı başarısızlığa uğramıştı. Sağ kanadında savaş hâlâ devam ediyor, fakat VI. kolordu o kadar zayıf ki düşmanı geriye püskürtemez, ve korkarım mukavemeti kısa sürer. Bir nizamiye tümeniyle takviye edilen Kara Said Paşa'nın V. kolordusu Koçana yakınlarında Bulgarlara büyük zayıat verdirmişse de, çok yorgun ve ezilmiş olduğundan İştîp'e doğru çekilmektedir. Büyük meydan muharebemizin kaybedilmiş olduğunu size resmen bildirmekten çok üzgünüm.

Ali Rıza Paşa'dan Zeki Paşa'ya :

29 ekim : Büyük meydan muharebesinin kaybedilmiş olması beni çok üzdü. Ruhum acı ile dolu. Harp talihi bu defa düşmanın yüzüne güldü. Her harpte olabilir bu. Tevekkül göstermenizi tavsiye eder, bu feci durumda metin olmanızı temenni eylerim. V. kolorduya mensup bütün kuvvetleri Üsküp'ün yardımına yollayın. Ben de buradan size yardımcı kuvvet yollamaya çalışacağım. Allah yardımcımız olsun.

Fethi Paşa'dan Ali Rıza Paşa'ya :

29 ekim : Büyük meydan muharebesinden dönmekteyim. VII. kolordu tamamıyla mahvolmuştur. Üsküp yakınlarında kumandam altında bulunan az mevcutlu ordunun maneviyatı tamamen kırılmıştır. Onlardan birkaç birlik teşkil edip düşmanın Üsküp'e girmesine mani olmaya çalışıyorum.

İSTİP

(1) Telgrafta altı çizilmiş.

Ali Rıza Paşa'dan Fethi Paşa'ya :

29 ekim : *Büyük meydan muharebesinin kaybı tesellisiz kodu beni. Fakat her muharebede olabilir bu. Üsküp'ü müdafaa etmenizi rica ederim. İmkân olursa size yardımcı kuvvet göndereceğim.*

Zeki Paşa'dan Ali Rıza Paşa'ya :

29 ekim : *Cavit Paşa'nın VI. kolordusu bozgun halinde Üsküp'e çekilmiştir. Tetovo'daki redif tümeninin disiplinsizliği yüzünden, Sırlara karşı yaptığı taarruz tamamen başarısızlığa uğramıştır. Bu tümen, ricat emri verilir verilmez, derhal bırakıp kaçmaya başlar, diğer askerler arasında panik yaratır, onlar da aynı şeyi yaparlar. Büyük meydan muharebemiz kaybedilmiştir. VII. kolordu tümüyle yokolmuştur. VII. ve VI. kolordulardan arda kalanlar birleştirilerek ancak 10.000 kişi toplanabilir. Bugün, vatanın müdafaası için halkı ayaklandırmak üzere sancak'ın çeşitli yerlerine hocalar gönderdim, çünkü bugüne kadar silâha sarılanların sayısı 15.000'i geçmiyor. Bu 15.000 başıbozukla ve muntazam ordunun artıklarıyla Üsküp'ü müdafaaya gayret ediyorum. Zenelika'ya (1) kadar mevzilenmiş bulunuyorum. Üsküp tamamen tenhadır. Her tarafta korku hâkim. Vatanın selâmeti için herşeyi yapıyoruz.*

Bu telgraflardan da sezildiğine göre, Osmanlı Batı ordusunun hemen tamamını teşkil eden başlıca kuvvetler Kumanoovo muharabesine katıldılar. Bundan dolayıdır ki kumandan paşalar umutsuzluğa kapılıyorlardı. Batı ordusu böylesine bozguna uğrayınca, artık hiç bir taarruz harekâtına girişecek durumda değildi. İstanbul'dan yeni kuvvetler alma ümidi de yoktu, çünkü Bulgarların Trakya'da gerçekleştirdiği ileri harekât sonucu kara yolu kesilmişti, denize ise Yunan donanması hâkimdi. Muharebe 20 km. uzunluğunda bir cephe cere-

(1) Üsküp'le Köprülü arasında.

yan etmiş ve iki gün bir gece sürmüştü. Osmanlılar tarafından 80.000 kişi katılmıştı savaşa; bunlardan 6000'i ölmüş, 4000'i de yaralı veya esir düşmüştü. Osmanlı süvarileri komutanı Faik bey de esir düşenler arasındaydı; Belgrad'a gönderildi.

Zafer Sırlara da pahalya mal olmuştu. Yaklaşık 3000 ölü ve yaralı vermişlerdi. Çok subay kaybetmişlerdi. En çok kaybı, Osmanlı bataryalarının mevzilenmiş bulunduğu tepeleri piyade taarruzuyla aldıkları zaman vermişlerdi. Fakat sonra, o tepeler Sırp topçusu için mükemmel birer dayanak olmuş ve Türkleri o korkunç top ateşine tutarak muharebenin kaderini tayin etmişlerdi.

Kumanovo'da Sırlar tarafından, Kara Sait Paşa'ya karşı da Bulgarlar tarafından kazanılan zaferler sayesinde, üç Sırp ordusu artık hiç bir engele rastlamadan elele verebilir ve Vardar kıyılarında birleşmeyi gerçekleştirebilirdi.

Üçüncü Bölüm

Üsküp'ün Düşmesi

I. Sırp ordusu Kumanovo'da vakit kaybetmedi. Türklerin affedilmez bir hata işleyerek ricat sırasında tahrip etmedikleri demiryolundan yararlanarak, Üsküp'e doğru yürümeye devam etti.

Üsküp Sırplar için en büyük önemi taşıyan şehirdi. Hâkimiyeti tüm Balkan Yarımadasını kapsadığı çağda (1333 - 1346), Eski Sırbistan hükümdarı Stephan Duşan'ın başkenti olmuştu. Şehrin eski ihtişamını hatırlayan Sırplar için Üsküp'ün zaptı büyük manevî değer ve anlam taşırdı. Komano-vo'da elde edilen zor fakat zorlu zaferden coşan Sırp ordusu, veliahtın komutası altında tarihî başkente yürürken, en ağır fedakârlıklara katlanmaya hazırdı, ve bunu bekliyordu. Oysa, tek kurşun atmaya bile lüzum kalmayacaktı.

Ekimin 25'inde, Osmanlı Batı ordusunun yenilgisi artık bir sır değildi Üsküp'te. Şehrin bir ucundan öbür ucuna geçecek bir panik havası esmekteydi. Yenilgiden olduğu kadar Arnavut askerlerinin disiplinsizliğinden de bezen Osmanlı komutanları direnmeyi denemeden boşalttılar Üsküp'ü. Çok miktarda tüfek, askerî malzeme, erzak, cephane ve top bıraktılar şehirde. Az çok disiplinli askerleri alıp Vardar'ı indiler, Ovçerolo ovasında toplandılar. Üsküp ricatı da kaçış halini aldı, çünkü üç Sırp ordusu da birleşmek üzereydi ve

Osmanlı birliklerinin kanatlarını tehdit ediyordu. Geride kalan bir kısım Osmanlı askeri, zamanında uzaklaşamayınca, ana kuvvetlerle bağlantısı kesildi; Kalkandelen'e (Tetovo) doğru geri çekilmek zorunda kaldı, ve orada esir edildi. Sivil memurlar da Osmanlı askerlerini takip ettiler. Yalnız belediye başkanı şehirde kaldı. Gidenler götürebilecekleri her şeyi beraber götürdüler. Bu durumdan yararlanan başibozuklar şehirde talana ve katliama başladılar. Ecnebler konsolosluklarına sığındılar. Korku içinde bulunan kadınlar, çocuklar, kaçma fırsatını bulamayan Müslüman ve Hristiyan Osmanlı askerler, hattâ subaylar, keza konsoloshanelerin çevresinde birikmişlerdi. Fransa, Avusturya, İngiltere ve Rusya konsoloslarının iştirakiyle derhal bir toplantı yapıldı, anarşiyi önlemenin yolları arandı. Önce konsoloslukların bulunduğu semtin savunması sağlandı. Fransa konsolosu, Fransız gönüllülerden kurulu bir grubun başına geçip semt semt dolaştı, çapulcuları gereğinde kurşuna dizdi. Sırlar şehre girmeye kadar, Üsküpte tek otoriteyi bu Fransız gönüllü grubu temsil etti. Fakat 70.000 nüfuslu şehirde kolay iş değildi bu. Gönüllüler sayıca azdı; çapulcular ise, kalabalıktı.

Ertesi günü, 26 ekim, karışıklıklar devam ediyordu. Üsküp belediye başkanı Reşat bey sakinlerin, hattâ Müslümanların bile, tehlikede bulunduklarını görünce, bir heyet teşkil ederek Sırlara gidilmesini, teslim olunarak onların bir an önce şehre girmelerinin sağlanmasını teklif etti konsoloslara. Şehirde asayiş ancak Sırların koruyabileceğine kanaat getiren konsoloslar teklifi kabul ettiler. Kurulan heyet, çok sayıda silâhlı gönüllünün himayesinde diz boyu çamura bata çıka düşman karargâhına kadar saatlerce yürüyerek general Golkoviç'in yanına vardılar. Durumdan haberdar edilen veliaht, konsolosları otomobille karargâhına getirtti, ve maruzatı dinledi.

Öğleden sonra saat 5'te Sırp ordusu alkışlar arasında şehre girdi. Derhal sıkıyönetim ilân edildi, en sert tedbirler

alındı. Sırp gönüllüler ve komitacılar şehrin varoşlarında çapulcuları öldürüyorlardı. Bütün evler arandı, 20.000 tüfek ve daha başka silâhlar meydana çıkarıldı. Şehrin işgaliyle beraber Reşad bey'in görevi son bulmuştu. Bay Spira Hacıristiç belediye başkanı, bay Gabriloviç de vali tayin edildiler. Asayiş çabuk sağlandı. Üsküp'ün zaptıyla, çok miktarda askerî malzeme geçti Sırp'ların eline. Kumanovo ve Üsküp'te alınan 80 toptan başka, Üsküp'te 6 mitralyöz, 300 vagon, lokomotifler, 30.000 mavzer, ve yeni yapılan geniş kışlalarda depo edilmiş büyük miktarda üniforma ele geçirildi.

Bir hafta sonra Belgrad'dan Üsküp'e gelen yüzelli Sırp memuru belediye idaresini yeniden teşkilâtlandırdılar ve şehir normale döndü, güven ve sükûnet kuruldu. Müslüman sakinler şehirde kalmak veya göçetmekte serbest bırakıldılar. Çokları muhacereti tercih etti, varını yoğunu manda ve öküz arabalarına yükleyip yollara düştü. Kadınlar ve çok sayıda yalınayak çocuklar, galiplerin boyunduruğuna girmemek için bu hazin kervanlara katılıp Selânik'e doğru inmeye başladılar. Çokları, Sırp komitacılar ve hatta Arnavutlar tarafından yolda soyuldular. Uğradıkları felâket soyulmakla bitmedi. Birçok muhacir katledildi, kadın ve kızlar kaçırıldı veya tecavüze uğradı hattâ küçük çocuklar boğazlandı. Abdülhamid rejimi altında veya daha sonra çeşitli zulümlere uğramış olanların torunları muhacirlere korkunç bir vicdansızlık ve merhametsizlikle davrandılar. Bütün Makedonya'da, amansız katliamlara giriştiler. Siyasî rejimlerin yaptığı zulümlerde hiç bir sorumluluk payı bulunmayan suçsuz insanları bile gaddarca öldürdüler.

Üsküp'ün zaptı yalnız Sırbistan'da değil, tüm Slav âleminde bayram havası yarattı. Gösteriler, şenlikler, günlerce sürdü. Sırp'lar gece gündüz bu zaferi kutladılar. Rus Çarından ve müttefik hükümdarlardan tebrik telgrafları geldi kral Petar'a.

Türk esirlerden bazılarının beyanına göre, Sırp lar Üsküp'e girdiği sırada, Türk askerleri kırksekiz saatten beri açtı. Esir bir Türk subayı da Osmanlı yenilgisini ordunun karışık ve teşkilâtsiz durumuna yorarak şöyle dedi: «Sanki Ortaçağdaydık. Süvariler piyadelerden, piyadeler süvarilerden alınmıştı. Ne işe işliyordu, ne levazım. Sonuç ortada.»

Ekimin 3'ünde, kral Petar merasimle Eski Sırbistan başkentine girdi. Şehrin adı değişmiş, tekrar Skopje olmuştu. Belediye başkanı heyecanlı bir hitabede bulundu istasyonda. Eski başkan Reşat bey de söz alarak ezcümle şunları söyledi: «Majeste, talih Osmanlılardan yüz çevirdi. Beşyüz yıl evvel kılıçla zaptedilmiş olan yerler Majesteniz tarafından kılıçla geri alındı. İslâm halk adına Majestenizi selâmlar, hoş geldiniz derim. Ve yeni efendimize karşı itaatkâr olacağımızı temin ederim.» Kral şu cevabı verdi: «Yönetimim altında, Sırp halkı gibi Türk sakinler de hür yaşayacak, gelişip ilerleyebileceklerdir.» Sırp metropolitinin daveti üzerine hep beraber tarihî kiliseye gidildi, Tanrıya şükredildi ihsan eylediği zafer için.

Dördüncü Bölüm

Perlepe Muharebesi

Üsküp'ü boşalttıktan sonra Osmanlı ordusu Vardar ovasına çekildi ve bütün elverişli yollardan yararlanarak Perlepe (Priler)'ye inmeye başladı. I. ve II. Sırp orduları ve Prens Arsen Karayorgeviç komutasındaki süvari kuvvetleri Osmanlıları yakından izliyor, ricatı güçleştiriyorlardı.

Zeki Paşa'nın yenilgisi sonucu, Osmanlı ordusunun sol kanadını teşkil eden Ferik Tefvik Paşa kuvvetleri de kötü duruma düşmüştü. Bu kuvvetler, general Yankoviç'in III. ordusunu durdurmak görevini yüklenmişti. Kosova'da yenildikten ve 22 ekimde Priştina'yı kaybettikten sonra, Ferizoviç'i ve Kaçanik geçidini savunacaklardı. Fakat Kumanovo yenilgisi üzerine, kuşatılma durumunda kalan Tefvik Paşa, Ferizoviç ve Kaçanik'i savunmak için sadece bir ardıcı birlik bırakarak alelacele Kalkandelen'e doğru çekildi. Bu birlik tek başına elbette ki III. Sırp ordusunu durduramazdı. Sırp- lar kısa süren bir çarpışmadan sonra Ferizoviç'e girdiler, 30 ölü vererek 10 tane top ele geçirdiler. Aynı gün kaçanik geçidini de zaptettiler. Halbuki bu geçitte büyük savunma imkânları vardı; 1910'da Arnavut asiler orada üstün Osmanlı kuvvetlerine uzun süre karşı koyabilmişlerdi. Geçidin kuzeyinde bulunan Gilan şehri de Kaçanik'le beraber Sırp- ların eline geçti. Aynı zamanda general Yankoviç, askerlerinin bir kısmını kuzey Arnavutluk'a, Prizrend, Diakova ve İpek şe-

hirlerine gönderdi. Bu Sırp kolu, o taraflarda harekât yapan Karadağlılarla işbirliği yapacaktı. Kaçanık geçidinin arzettiği manzara, Tevfik Paşanın paniğe yakın bir telâşla ricat ettiğini belli ediyordu. Geçitte 21 top, 4000 tüfek, çok miktarda cephane, çadırlar, askerî malzeme terkedilmişti. Her yana saçılmış eşyalar birkaç noktada geçidi hemen hemen tıkiyordu.

Kara Sait Paşa komutasında doğu yönünde harekâtta bulunan Batı ordusunun sağ kanadı ise, Koçana'dan hareket eden Bulgarlar ve Ovçepolo'ya ulaşan II. Sırp ordusu tarafından kuşatılma tehlikesine maruz kaldı. Kiliseli'de Sırp lar, Osmanlı ardıcı kuvvetlere yetişmişler, onları çok yakından sıkıştırıyorlardı. Kara Sait Paşa zorunlu olarak Vardar'ın sağ kıyısına, Graçko üzerine çekildi. Bu ricat İştîp'i savunmasız bıraktı. İştîp sakinleri, 26 ekimde, az sayıdaki Osmanlı garnizonunu silâhtan tecrit edip şehri Bulgarlara teslim ettiler.

Merkez kesiminde, prens Arsen Karayorgeviç kumandasındaki Sırp süvari kuvvetleri, Zeki Paşa'nın güney - doğuya doğru ricat eden ordusunu kovalamaya başladı. Veliaht Aleksandr'ın I. Sırp ordusu, süvari kuvvetlerini yakından izliyordu. 26 ekimde, Sırp süvarileri Köprülü yakınında üç Osmanlı tümenine (yaklaşık 30.000 kişi) rastladı. Osmanlılar sonuçsuz bir direnme denemesinden sonra dağıldılar. Bu tümenler, büyük panikten sonra Zeki Paşa tarafından toparlanıp meydana betirilen son örgütlenmiş kuvvetti. Köprülü önünde yenik düşünce Perlepe'ye doğru hızla ricata devam etti. Geride kalan birkaç yüz asker Sırp süvarilerine esir düştü.

28 ekimde, I. ve II. Sırp orduları İştîp - Köprülü cephesinde birleşerek Osmanlıları ya Perlepe - Manastır ya da Perlepe - Selânik yönünde ricata zorladılar. Perlepe - Selânik yönü, yenik ordu için birçok avantaj taşıyordu. Köprülü'nun 60 km. güneyinde Selânik yolu üzerinde mükemmel

bir doğal mevki vardır : Demirkapı geçidi. Az çok dayanıklı kuvvetler burasını yenilmez bir kale haline getirebilirlerdi. Orada demiryolu çok dar bir yoldan geçer; hattın bir kısmı ise tünel içerisindedir. Geçidin iki yanı son derece sarp kayalıklarla kapalıdır. Bu durumdan yararlanarak orada tutunmak ve Selânik'ten gönderilecek taze kuvvetlerle Sırpların ileri harekâtını durdurmak kolaydı. Ne var ki Zeki Paşa Perlepe - Manastır yolunu tercih etti. Bu yoldan, hem sol kanadını teşkil eden Ferik Tevfik Paşa ordusuyla birleşebilir, hem de bazı avantajlardan yararlanabilirdi. Arnavutluk'un içine dalarak, Zeki Paşa bol erzak ve yeni asker bulabilirdi. Öte yandan, erken bastıran kış zaten zor geçit veren yolları büsbütün kapamıştı. Bu durum Sırplar için çok ciddi bir engel meydana getirir, savunma işini kolaylaştırırdı. Ferik Tevfik Paşa ordusu Kalkandere üzerinden, Kara Sait Paşa ordusu da Graçko'dan Manastır'a doğru ilerliyorlardı.

28 ekimde, Sırp ordusu İştip - Köprülü hattını tutmuş, ileri harekâta devam ediyordu. Osmanlı ordusunun başlıca birlikleri ise Perlepe - Manastır yolundan Manastır'a doğru geri çekiliyordu. Zeki Paşa, Manastır'da, dağılmış kuvvetlerini biraraya getirip yeniden teşkilâtlandırmak tasavvurundaydı. Sırplar, ister istemez onları takip edeceklerdi. Adriyatik'e inmek, denize ulaşmak, Sırbistan için hem millî bir emel, hem de bir devlet zorunu idi. Bu bakımdan, Zeki Paşa ordusunu kesin olarak ezmek, ya da teslimetmek zorlamak gerekliydi. Bu maksatla Sırplar da Manastır'a yöneliyorlardı. Manastır önlerinde, keza oraya ulaşacak olan Yunanlıların Tesalya ordusu ile birleşebilirlerdi. Bu planı gerçekleştirmek için Sırpların bütün kuvvetlerini ileri sürmeye ihtiyaçları yoktu. Genelkurmay, yeni kararlar alarak, Sırp ordularını şu şekilde yeniden düzenledi :

I. ordu, veliaht Prens Aleksandr'ın ⁽¹⁾ komutasında başlıca muharip kuvvet olarak Perlepe'ye doğru ilerliyordu. Birinci sınıf dört tümenenden kuruluydu (Drin, Tuna, Morava ve Timok tümenleri).

General Stepanoviç komutasındaki II. orduya artık ihtiyaç kalmamıştı; bu ordu, Edirne'yi kuşatan Bulgar kuvvetleriyle birleşmek üzere Köstendil'den Bulgaristan'a giriyor ve Mustafapaşa yoluyla Edirne'ye yürüyordu. İkinci sınıf iki tümenenden kuruluydu (Tuna ve Timok tümenleri).

İkinci sınıf üç tümenenden (Drin, Şumadia ve Morava tümenleri) kurulu III. ordu, General Yankoviç komutasında I. ordunun sağ kanadını teşkil ediyordu. Bu orduya, Novi Pazar sancağından atıl kalan IV. ordunun birkaç birliği de iltihak etmişti.

Kalan Sırp kuvvetleri, zaptedilen topraklara yerleşmişti.

Bunlardan başka, bir Sırp kolu da güney - doğuya yürüyordu. Amacı, Demirkapı'yı zaptedip, Selânik'e inmek ve Osmanlıların o yönden ricat yolunu kesmektir. Bu kolun büyük kısmı süvari birliklerinden müteşekkildi. Atlılar, Perlepe ve Manastır'ın zor geçit veren dar yollarında Sırp ordusuna yararlı olamazdı artık. Bu kol, 4 kasımda, Demirkapı geçidi önünde, muhtemelen Strumiça'dan gelen bir Osmanlı birliğine rastladı. Kara Sait Paşa, yanını korumak için koymuştu onu oraya. Birlik, Sırp'ların hücumuna dayanamadı. Büyük kısmı esir düştü, kalanı da doğuya doğru kaçmayı başardı. Doğal durumu sayesinde Sırp saldırısını durdurabilecek nitelikte bir mevki olan Demirkapı'yı savunmasız bırakmakla, Kara Sait Paşa, büyük bir hata işlemişti şüphesiz. Demirkapı'yı zaptedince, Sırp'lar, Selânik ve Adriyatik'e inen demiryoluna sahip oluyorlardı. Hem Osmanlılar bu demiryolunu da tahrip etmemişlerdi. Üsküp - Demirkapı yolu üzerindeki Vardar köp-

(1) Kralın bir emirnamesi, Sırp süvari kuvvetleri komutanı Arsen Karayorgeviç'i generalliğe terfi ettirdi.

rüsünü de olduğu gibi bırakmışlar, Sırlar bu yüzden kolay ve hızlı bir ileri hareketi başarabilmişlerdi.

Sırp süvarileri, Sırp ve Bulgar piyadelerini beklemeden Dojran'a doğru ilerlediler. İştip'te olduğu gibi, burada da sakinler, müttefiklerin yaklaştığını duyunca, Osmanlı garnizonunu (yaklaşık 1000 kişi) nötralize etmişlerdi. 5 kasımda Sırlar Dojran'a varınca şehir kendiliğinden teslim oldu.

Sırp süvarisi Dojran'a inerken, batıda Manastır'a karşı girişilen harekât başlamaktaydı. III. ve I. Sırp orduları bu harekâta tahsis edilmişti. III. ordu, Manastır'a varmak için Kalkandelen, Gostivar, Kirçevo yolunu takip edecek, I. ordu ise Köprülü'den hareketle Starigrad ve Rozanam üzerinden Perlepe'ye inecekti. Perlepe'de Zeki Paşa, Manastır'a doğru ricatini korumak için son bir direniş tasarlamaktaydı.

III. ordunun süvarisi 1 kasımda Kalkandelen'e vardı. Yörede, Üsküp'te ricat eden, fakat Zeki Paşa ordusuna iltihak edemeyince Kalkandelen'e doğru çekilen Osmanlı birliğini esir aldı. Aynı gün, şehir, kurşun atmadan teslim oldu. İki gün sonra III. ordu, aynı kolaylıkla Gostivar'a girdi. Oradan 40 km. uzakta, Kirçevo'da, Osmanlılar topladıkları birliklere garnizonu da katarak, direnmeye hazırlanmışlardı. Elleriinde bulunan yüksek ve elverişli doğal mevkiller sayesinde, direnme oldukça zorlu olacaktı. 700 - 800 metre yükseklikteki tepelerde beş batarya mevzilenmişti. Bir Sırp öncü birliği 3 kasım akşamı, bu kuvvetlerce gafil avlandı ve oldukça ağır kayıplar vererek geri çekildi. Sırp komutanlığı, Osmanlıların direnme tertibatı ve işgal ettikleri müstahkem mevkiller hakkında bu birlikten ayrıntılı bilgi aldı. Ertesi günü General Yankoviç, hem cepheden, hem sol kanattan taarruza geçilmesini emretti. İkinci sınıf ihtiyatlardan kurulu Morava tümeni, Osmanlıları şiddetli bir ateşe tutarak merkeze saldırdı. Türkler, mevzilerini cesaret ve inatla savundular. Fakat bir süngü hücumundan sonra Sırlar çok yüksek bir mevki zaptetmeyi başardılar, oradan Osmanlı ordusunun sol yanını ateş altına

aldılar. Yeni bir taarruz karşısında Osmanlılar bozulup geri çekildiler; bir kısmı Debre'ye, bir kısmı Manastır'a doğru ricat etti. Osmanlılardan 1000 ölü ve yaralı, Sırlardan 200 ölü ve yaralı kalmıştı muharebe meydanında. General Yankoviç, Debre'ye doğru bir kol çıkardı, kendisi Manastır'a inmeye devam etti. Bol kar ve şiddetli soğuk yüzünden ileri harekât güçleşiyordu. Özellikle topların nakli çok zaman kaybına sebep oldu.

Kırçevo'da çarpışan Türkler, Zeki Paşa'nın acele örgütlediği ardıcı birliklerdi. Bunların direnmesi sayesinde III. Sırp ordusunun ileri harekâtını yavaşlatmayı, Manastır'da Batı ordusunu yeniden kurmak için zaman ve imkân kazanmayı ümit ediyordu (gerçekten de Türk - Sırp savaşının en kesin muharebesi orada cereyan edecekti). Aynı maksatla, Perlepe'de 20 topla takviye edilmiş önemli bir ardıcı kuvvet hazırlamıştı. I. Sırp ordusuna karşı koyacak olan bu kuvvetin elinde mükemmel mevziler bulunuyordu. Arazi engebeliydi. Dört taraftan yükselen dağlar, kayalık tepeler, savunma için büyük kolaylık sağlayan doğal siperler meydana getiriyordu.

I. Sırp ordusu, III. ordu ile paralel ilerleyerek Starigrad'ı ve Rozanam'ı geçti, 4 kasım günü Perlepe önüne vardı. Tam o gün, Kırçevo düşüyordu. Perlepe (Priler), Sırbistan tarihinin en önemli şehirlerinden biri. Millî kahramanları Marko Kralieviç'in adına beş yüzyıldır bağlı olan bu şehri almanın, Sırlar için manevî değeri çok büyüktü. Bu bakımdan, savaşın pek kanlı olması şaşılacak şey değil.

Çarpışma 4 kasımda başladı. Tabii şartlar ve kışın sertliği, Sırlar lehine işlemiyordu. İlk günü, mükemmel toplardan bile yararlanamadılar; Osmanlıların dört bataryasına karşı ancak bir tek batarya faaliyete geçebildi. Bu durumda elbette ki çarpışmanın ağırlığı piyadenin omuzlarına yüklenecekti. Sırp piyadesi iyi dayandı bu zor işe. Osmanlı askeri de yiğitçe savaştı ve Sırlara çok kayıp verdirdi. Perlepe'de Osman-

hıların verdiği savaş bir provaydı : Çok geçmeden Manastır' da müthiş bir direnme gösterecekler ve ağır yenilgiden şerefle çıkacaklardı.

Muharebenin ilk saatlerinde, arazinin doğal avantajlarından ve özellikle düşmanın, topraklarını kullanamamasından yararlanan Osmanlı ordusu, hâkim durumdaydı. Sırplar, ateş altında yürümek zorundaydılar. Giriştikleri taarruzlar, yarı yolda kırılıyor, bazen bir salvo bütün bir safı yere yıkıyordu. Gerçek bir kırım. Fakat düşman gerilemiyordu. Seyrekleşen safları arkadan gelenler dolduruyor, ağır ilerliyor, ama ilerliyorlardı.

Savaş öğleye kadar sürdü. İki taraf da zayıf veriyor, fakat belki bükülmüyordu. Öğleden sonra, Sırp piyadeleri, top ateşinden kırılmalarına rağmen, bir kaç defa hücumla kalkıp bir dizi önemli Osmanlı mevziini süngü ile zaptettiler. Bu mevziler onlara kesin avantaj sağlıyordu. Boğuşma bütün gece sürdü. Sırplar, her bir Osmanlı mevziini tek tek ve çok defa göğüs göğüse çarpışarak zaptetmek zorundaydılar. Taraflar vahşice dövüşüyorlardı. Muharebeden sonra ölüleri kaldıran Kızılhaç görevlileri, birbirine sarılmış ve hatta dişlerini birbirinin etine geçirmiş cesetler buldular; bunları birbirinden ayırmak bir hayli zor oldu.

5 kasımda şafak sökerken, Sırpların galibiyeti garantilenmişti. Osmanlılar, ellerinde bulunan son mevzilerde direnmeyi sürdürüyorlardı. Sırp piyadesi tarafından girilen kesin bir hücum, bu direnmeye son verdi. Sayı üstünlüğüne sahip düşmanın her taraftan tekrarlanan saldırıları karşısında Osmanlılar, muharebe meydanını panik halinde terkedip Manastır'a doğru çekildiler. Arkalarında 6000 ölü ve yaralı bırakıyorlardı. Sırplar, 3000 kişi kaybetmişlerdi. Aynı gün Perlepe'ye girdiler.

Köprülü'den Perlepe'ye kadar uzanan yol boyunca aynı hazin manzara görülüyordu. Muharebeden iki gün sonra o

yoldan geçen bir Fransız muhabiri, gazetesine yazdığı bir mektupta gördüklerini şöyle anlatıyor :

«Perlepe'yi Köprülü'den altmış beş kilometrelik bir yol ayırır. Buralarda daha yeni kanlı savaşlar cereyan ettiğini hatırlamazsak eğer, zevkli bir gezinti sayılabilir. Fakat hâlâ karlar üzerinde yatan 300 ceset, savaşan halklara bunca insan hayatına mal olan kırımları hatırlatıyor bize her an. Köpekler üşüşmüş cesetlerin başına. Biz yaklaşık ziyafetlerini yarıda kesiyor, kanlı burunlarını ölümlerden çekiyor. Gagalarında ceset parçaları taşıyan kargalar da rahatsız oluyor bizden. Fakat uzaklaşmıyor, geçmemizi bekliyor, şölene devam etmek için. Güzel Babuna ovasında terkedilmiş silâhlar, çeşitli eşyalar, yük arabaları veya cesetlerle kaplı olmayan yer yok. Her tarafta ağır bir sessizlik. Bütün köyler tenhalaşmış. Sırp-ların amansız düşmanı olan Arnavutlar köylerde katliam yapmışlar. Sırp Kızılhaçı hayranlık uyandırıyor. Görevlileri, savaş esnasında bile, muharebe meydanında can kurtarmışlar. Bu fedakâr insanlar Sırp, Türk, Arnavut arasında ayırım yapmıyorlar. Yaralı yaralıdır, yaralının milliyeti yok. Esir düşen Türk doktorlar Sırp genelkurmayının izniyle Kızılhaç'a yardım ediyorlar ve Sırp hekimler gibi maaş alıyorlar. Bu da bir mutluluk, çünkü dört aydır maaş yüzü görmemişler. Yakılan köylerden geçiyoruz. Bazı bazı, hâlâ tüten bir enkazın altından uzanmış bir insan kolu görünüyor; parmakları acı ile kasılmış. Az ötede, küçük bir çocuğun bacağı seçiliyor. Yeni doğmuş bir bebeğin başı gövdesinden ayrılmış, yarı yarıya kavrulmuş... Bu insan artıkları neler söylemiyor bize! Başka bir harap köyde, küçük bir kız çocuğuna rastlıyoruz. Bir ana aramaya çıkmış besbelli. Sesleniyoruz. Ama insan sesi ona bir vahşi hayvan kükremesi gibi geliyor olmalı ki, sesimizi duyar duymaz dehşetle irkiliyor, harabeler arasından çıkıp aksi yönde kaçıyor!..»

Osmanlı ardıcı kuvvetler Kirçevo ve Perlepe'de Sırp-ların ileri harekâtını engelleyince, Ali Rıza Paşa, Batı ordusundan

artakalan bütün kuvvetleri ve topları —yaklaşık 60.000 asker ve 80 parça top— Manastır çevresine yağma imkânını buldu. Bu 60.000 kişi, o havaliden toplanan garnizonlardan, rediflerden, Arnavutlardan ve Kumanovo'da bozguna uğrayan kuvvetlerin artıklarından meydana gelmişti.

Manastır, Çrna ırmağının sağ kıyısında, Baba dağı'nın eteğinde, Resna'ya götüren ve Arnavutluk yolunu açan geçidin tam ağzında kuruludur. Kuzeyden, Semnika'nın sağ kıyısında yükselen tepeler şehre hâkimdir. Ekim yağmurlarından ırmaklar taşmış olduğundan, şehrin çevresinde bulunan bütün basık arazi sular altındaydı o sırada. Türkler, ovada siperler kazmışlar, kuzeydeki tepeler üzerinde de istihkâmlar bir savunma hattı kurmuşlardı. Asıl şehir, sahra istihkâm-larıyla korunmuştu; bunlardan birkaçı yeni tipte ve zırhla kaplı idi.

Ali Rıza Paşa, kuvvetlerini şu şekilde düzenlemişti :

Cavid Paşa, VI. kolordudan artakalan kuvvetlerle sol cephahı;

Fethi Paşa, VII. kolordudan artakalan kuvvetlerle merkez cepheyi;

Zeki Paşa, V. kolordudan artakalan kuvvetlerle sağ cephahı tutmuştu.

Baniça - Florina yolundan Manastır üzerine yürüyen Yunanlılara karşı da bir ardıcı kuvvet bırakılmıştı.

Sırlara gelince, Manastır'a varan III. ordu, Çrna'nın sağ kıyısında, I. ordu da sol kıyısında mevzileniyordu. Yolların darlığı ve kar yüzünden, asker, hissedilir derecede yorgundu. Fakat şevki yerindeydi.

Sırp başkomutanlığı muharebe düzenini şu şekilde tertiplemişti : Sağdan sola doğru sıra ile Morava Tümeni (III. ordu), Drin tümeni ve Tuna ihtiyatları (I. ordu) mevzilenmişti. Timok tümeni Perlepe yolunda yedek kuvvet olarak kalıyordu. Demirkapı'yı ve Dojran'ı işgal eden güney - doğu

bağımsız kuvveti, Türklerin Selânik yönünde ricat yolunu kesiyordu. Şöyle ki, yenilgi halinde, Osmanlı Batı ordusu, ister istemez Arnavutluk içlerine dalma zorunda kalacak, Selânik ve İstanbul'la bütün bağlantısı kesilecekti.

12 kasımda Sırp'lar hazırlıklarını tamamlamışlardı.

Ertesi günü meydan muharebesi başlayacak, dört gün üç gece sürecek, iki tarafa 20.000 ölü ve yaralıya malolacaktı.

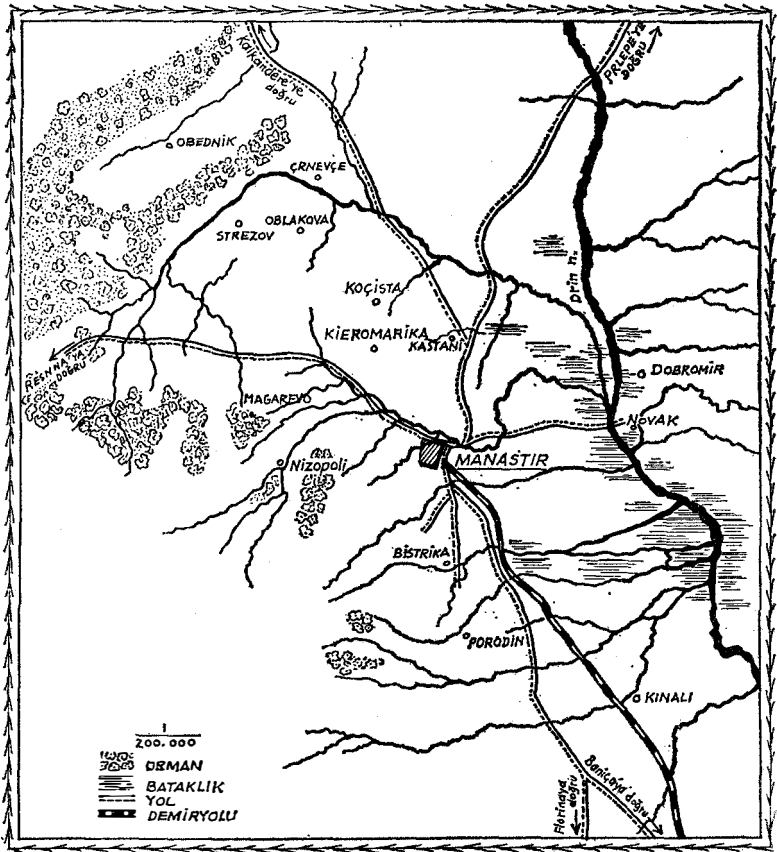
Beşinci Bölüm

Manastır Muharebesi

Manastır önünde karşı karşıya gelen düşman orduları arasında muhasamat 13 kasımda başladı. Sırp süvarisi Çrna (Karasu) ırmağının sol kıyısından ilerledi, bir Osmanlı bölüğüne rastladı, Novak köprüsüne kadar sürdü. Köprünün iki tarafında ova sular altında kalmış olduğundan, bölük kaçamadı, teslim oldu.

Asıl muharebe 14 kasım sabahı, yaklaşık 50 km. uzunluğunda bir cephe üzerinde başladı. Osmanlılar şehrin çevresindeki tepelere çeşitli tipte 100 top yerleştirmişti. Bazıları bin metreden daha yüksek olan bu tepeler, hemen hemen erişilmesi imkânsız müstahkem mevkillerdı. Toplar. Makedonya'daki Osmanlı toplarının son kalıntılarıydı. Kahredici bir ateş yağdırdılar düşman üzerine. Buna rağmen, Morava tümeni, Gores ve Çrnevçe arasından Semnika'nın sol kıyısına geçmeyi ve orada tahkimat yapıp tutunmayı başardı. Sol ucda da Sırp süvarileri Kemali'ye varıp orasını zaptettiler.

Kasımın 15'inde, Sırp ordusunun merkezi, Kırklina üzerine saldırdı, ve Osmanlı bataryalarının ateşi altında ilerlemeye devam etti. Askerler yarıbele kadar çamur bataklıkta yürüyorlardı. İçlerinden çoğunu ölü veya yaralı bırakarak nihayet sert zemine vardılar ve disiplinli bir şekilde savaş pozisyonuna girdiler. Sırp topçusu Osmanlı topçusuna

Manastir ve civarı.

karşılık veriyordu. Osmanlı askeri, cesaretle dövüştü. Fakat düşmanın ilerlemesi durdurulamadı, birçok önemli müstahkem mevki terkedildi.

15 - 16 kasım gecesi, Sırp ordusunun sağ kanadını meydana getiren Morava tümeni hücumla kalkıp Oblakovo'yu ve

Koşista'yı (veya Koçista) ve bunların çevresinde bulunan bütün tepeleri zaptetti. Sonra, sağdan, Osmanlı sol kanadı etrafında bir yarım daire çizdi. O sırada Sırp'ların sol kanadı da Kırklina yönünde Osmanlı sağ kanadı etrafında aynı şekilde bir yarım daire çiziyordu. 16 kasım sabahı, Türk ordusu Sırp kuvvetleri tarafından sıkıştırılmış, bağlanmıştı. Üç yönden yapılan taarruzlara zor dayanıyordu. Sırp'lar, piyadelerini esirgemek için hücumlarını yavaş yavaş hafiflettiler, yalnız toplarını kullanmaya başladılar. Özellikle seri ateş eden 75 mm.'lik Fransız topları Osmanlı saflarında büyük tahribat yapıyordu. Türkler için umutsuz bir savaştı artık. 120.000 Sırba karşı 60.000 kişiydiler, ve uyumsuz kuvvetlerden oluşmuş bir karışım meydana getiriyorlardı. O âna kadar, bu 60.000 kişinin 10.000'i ölmüş, ya da saf dışı olmuştu. Muharebenin birinci günü son bulurken, komutanlar, Sırp'ları durdurmanın mümkün olamayacağını anlamışlardı. Ali Rıza Paşa, sonra da Kara Sait Paşa, arka arkaya ayrılıp gitmişlerdi. Batı ordusunun başında, kala kala Cavit, Zeki ve Fethi Paşalar kalmışlardı. Gece gündüz devam eden ve hep Sırp'lar lehine sonuçlanan savaşlardan onlar da umudu kesmiş olsalar gerek, fakat gene de kahramanca dövüşüyorlardı. *Journal*'in muhabiri şunları yazıyor : «Çok kanlı ve amansız geçtiğini daha önce yazmış olduğum Kumanovo ve Perlepe muharebeleri, büyük Manastır meydan muharebesi yanında önemini kaybediyor, heyhat! Türkler, burada Plevne müdafilerinin efsanevî cesaretini ve kahramanca inadını gösterdiler ve Avrupa haritasından silinmeden önce, tam ve kesin yenilgilerine rağmen, şan ve şeref tacına lâyık olabildiler. Manastır'daki Türk subay ve erlerin talihsiz cesareti önünde eğiliyorum. Onlar, yenme ümidi beslemeksizin, aslanlar gibi dövüştüler. Onların kahramanlığı Sırp'ların şerefini de artırır. Perlepe zaferinden sonra ikinci defa olarak karşılarında öyle bir düşman buldular ki, askerî bilgi bakımından kendilerinden aşağı ise de, cesaret bakımından onların dengiydi.»

16 kasım günü akşama kadar karşılıklı katliam devam etti. Gece, Sırp lar kesin darbeyi indirdiler. Şehrin anahtarları olan iki müstahkem mevkiyi —Kırklina'yı ve Kieromarika'yı (veya Kiermariça)— hücumla zeptettiler; bu iki mevki Osmanlı savunmasının son önemli dayanaklarıydı. 1200 metre yükseklikte bir dağ olan birincisi Drin tümeni tarafından, 1248 metre yüksekte hâkim bir mevki olan ikincisi Morava tümeni tarafından zaptedildi. Onların düşmesiyle, Manastır savunmasız kalıyor, Osmanlı ordusu büsbütün kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya geliyordu. Çünkü Sırp lar, civardaki nispeten önemsiz mevkiileri soluk almadan teker teker ele geçiriyor, Osmanlıları savaşamaz duruma düşürüyorlardı. 17 kasım sabahı gün ışıyınca Türkler tehlikeyi sezdiler, ateşi kestiler ve Sırp çemberinden kurtulmayı denediler. Sağ kanatta Zeki Paşa, çok yoğun bir sisten yararlanarak, elindeki kuvvetlerle Sırp safları önünden geçerek güneye, Florina'ya (Lerina) doğru ilerlemeyi başarabildi. Herhalde Selânik'e inmekti niyeti. Fakat Drin tümeninin bir kısmı tarafından desteklenen Sırp süvarisi Medzili önünde onun ricatını kesti, yeni bir kırım yaptı, epeyi de esir aldı. Kurtulanlar, toplarını bırakarak Florina'ya doğru ricata devam ettiler. Fakat o taraftan da, veliaht Konstantin komutasında Florina'ya ilerleyen Yunan ordusu (Selânik'ten yola çıkmıştı) ricat yolunu kapadı. Zeki Paşa, çaresiz kalıp Baniça müdafileriyle birlikte Pizodeni boğazına sığındı.

Cavit ve Fethi Paşa kuvvetleri ise, Resne yoluyla Ohri'ye (Ohrid) doğru ricata başladılar. Fakat Sırp lar onları Baba dağına doğru sürmeyi başardılar. Dağın tepesine yerleştirilmiş Sırp topları, tek yolu öldürücü ateşleri altında tutarak geçilmez hale sokmuşlardı. Türkler umutsuz bir denemeye o yola daldılar. Fakat tamamen imha edileceklerin görünce, dağın eteklerinden yukarı tırmanarak rastgele yönde kaçmak zorunda kaldılar. Cavit Paşa da, dağın geçitlerine sığınmaya mecbur oldu. Askerlerini toplamayı bile denemedi. Herkes si-

lâhını atıp kaçıyordu. Nereye olursa. Daha sonra, Sırp ve Yunan çeteleri tam anlamıyla insan avına çıktılar o dağlarda. Kurşunlarına hedef olan Osmanlı askerlerini aman vermeden katlettiler. Birçoğu kendiliğinden Manastır'a inerek silâhlarını verdi, teslim oldu. Muharebe meydanından kaçamayanlar 18 kasımda Manastır'da teslim oldular; o gün muzaffer Sırp ordusu şehre girdi.

Böylece, dört gün üç gece süren korkunç bir muharebeden sonra, Osmanlı Batı ordusu son darbeyi yemiş oldu. Bu muharebenin sonucu, harbin asıl hedefi olan Makedonya'nın kaderini tayin ediyor, bu eyalet tümüyle ve kesin olarak müttefiklerin elinde kalıyordu. Meydan muharebesi, Sırlara ölü veya yaralı 8000 insana mal oldu. Türkler, yaklaşık 15.000 ölü ve yaralı verdiler ⁽¹⁾. 10.000 Osmanlı askeri Sırlara esir düştü. Düşmanın eline büyük miktarda ganimet geçti : On binlerce tüfek ve çeşitli silâh, arabalar, çadırlar, erzak ve 51 top; topların 36'sını tek başına Drin tümeni zaptetmişti.

Kasımın 18'inde, Sırlar, VII. kolordunun kalıntılarını Resne'ye kadar kovaladılar. Bu kalıntılar, Fethi Paşa'nın reberliğinde bu ufak şehre varmayı başarmıştı. (Resne, 1908'den beriye, hürriyet kahramanı Niyazi Bey'in doğum yeri olarak ün kazanmıştır.) Kısa süreli bir çarpışma sonunda, şehir Sırların elinde kaldı.

Bu çarpışmanın önemi şu ki, Fethi Paşa'nın vurulup ölmesiyle sonuçlandı. Bu eski Belgrad elçisi, askerî meziyetlerden yoksun bir zattı. Savaşçı olmaktan ziyade diplomattı. Askerî öğrenimini bitirdikten sonra orduyla hemen hiç teması olmamıştı. Harbin başında dostlarını Belgrad'da ziyafete davet eden kendisiydi!

(¹) Her muharebede olduğu gibi, bunda da Türk ve Sırp kayıpları arasında aynı oran görülür. Bunun nedeni, Sırp toplarının mukayese kabul etmez üstünlüğü ve biraz da Sırp topçularının kusesursuz nişancılığıydı.

Morava tümeni komutanı Albay Nediç, Paşa'nın naaşını Sırp generallerine mahsus askerî törenle kaldırttı ve onun vuru-
lup düştüğü yerde gömdü.

Aynı çarpışmalara Niyazi Bey de katılmıştı.

Veliaht Prens Aleksandr, 19 kasımda girdi Manastır'a. Halk, coşkun gösterilerle karşıladı onu. Bütün dükkânlar ka-
panmıştı, herkes, «Yaşasın Sırp ordusu! Yaşasın hürriyet!» di-
ye bağıyordu.

Prens Aleksandr ile birlikte Sırp genelkurmayı da Per-
lepe'den Manastır'a nakledildi. Bir gün sonra, Selânik'ten Ma-
nastır'a varan Yunan Veliahtı şerefine şahane bir tören ter-
tiplendi.

Yunanlılar, eğer muharebe sona ermeden Manastır önüne
varmış olsalardı, Osmanlı Batı ordusundan hiç kimse kurtu-
lamaz, ya ölür, ya da tümüyle esir edilirdi.

Manastır düştükten sonra, Sırplar, Arnavutluk'un, hak
iddia ettikleri bölgelerini zaptetmeye ve halkı silâhsızlandır-
maya giriştiler. Jön Türk hükümetinin Arnavutluk'ta kaç defa
silâh toplatmış olmasına rağmen, Sırp jandarmaları, yalnız
Üsküp'te 110.000 tüfek buldular sivil halkın yanında. Halkı
kâh tatlılıkla, kâh korkutarak kazanmaya çalışıyorlardı. Me-
todlu, temkinli, ağır fakat emin biçimde, Sırplar Arnavutluk'a
sızmaya devam ettiler. Morava tümeni Resne'yi zaptettikten
sonra ilerledi, 23 kasımda Ohri'yi aldı, yola devam ederek 28
kasımda Elbasan'a vardı. 4 kasımda Kirçevo'dan hareket eden
ve III. ordudan ayrılmış olan birlik, aynı gün Arnavutluk baş-
kenti Debre'ye varıyordu. Bu birlik, Kirçevo'da bozguna uğra-
dıktan sonra Debre'ye doğru çekilen Osmanlı askerleriyle, ci-
vardan onlara iltihak eden çok sayıda Arnavut başıbozuklar-
la şiddetli bir savaşa tutuldu, bu direnmeyi kırarak 28 kasım
sabahı şehre girdi.

Altıncı Bölüm

Talî Harekât

Sırpların Adriyatik'e inmeleri, çok ağır bir uluslararası buhrana sebep oldu. Avusturya ile Rusya karşılıklı seferberliğe giriştiler. Bütün dünya haftalarca Avrupa'da kopacak bir genel savaş korkusunu yaşadı. Sırpların Arnavutluk'ta ilerlemesi ve Adriyatik kıyılarının işgali, elbette ki Avusturya'nın işine gelmezdi. Kendi güveni için, Adriyatik'te kesin bir üstünlük muhafaza etmek zorundaydı. Adriyatik'te yeni bir unsurun çıkagelmesi, daha doğrusu Slav unsurun oraya kadar uzanması, bu denizdeki hâkimiyet sorununu tehlikeye sokardı. Bu durum ne Avusturya için, ne de İtalya için hoştu. Bu iki devlet, aynı denize hâkimdi ve aralarında güç bir denge korumak zorundaydı. Zaten bu bile kolay iş değildi. Orada kurulu bir düzen vardı, ve bu düzeni iki müttefik, ama birbirinden nefret eden devlet, karşılıklı tavizler ve taahhütlerle güç-belâ muhafaza edebiliyordu. İkisi arasına yeni bir unsurun girmesi, bu dengeyi bozacak, tehlikeli komplikasyonlar yaratıacaktı. Ayrıca, Slav unsurun Adriyatik'e inmesi, Alman unsur için ağır bir darbe olacaktı.

İlk günler, Avusturya, doğrudan doğruya tehditlere baş vurdu. Yaptığı seferberlik o kadar endişe verici oldu ki, Rusya, Slavların hamisi ve Avusturya'nın rakibi olarak, kendisi de seferberliğe girişmek zorunda kaldı. Bir ara, savaşın artık kaçınılmaz olduğu korkusu yaygınlaştı. Çünkü Viyana'da ba-

şında Veliahtın bulunduğu savaş taraftarları, güc kazanmışlardı ve hemen bütün gazeteler, hükümeti, Slavlığı daha yenilmez bir kuvvet haline gelmeden ezmeye kışkırtıyordu. Avusturya Veliahtı, o günlerde Kaiser Wilhelm'i ziyaret edince, Avrupa biraz rahatladı. Veliahtın niyeti barışçı değildi belki, ama Alman İmparatoru da harbe taraftar değildi. Hattâ, söylendiğine göre, veliahtı, yarı şaka, yarı ciddî şu sözlerle kabul etmişti: «Fazla gürültü ediyorsun... *benim kılıcımla!*» Gerginlik uzun haftalar sürdü. Nihayet Çar ile Avusturya İmparatoru şahsî mektuplar teati ettiler, askıda bulunan sorunlar hakkında bir anlaşmaya vardılar. Londra konferansı bu anlaşmayı benimsedi ve daha müsbet bir temel üzerine oturttu. Avusturya'nın ve kısmen İtalya'nın himayesinde bir bağımsız Arnavutluk'un kurulması, bu anlaşmanın sonucu oldu. Böylece Adriyatik kıyıları masun kalıyor, Alman unsur Slavların Balkan harbiyle elde ettikleri avantaja bir karşılık elde etmiş oluyordu. Büyük devletlerin onayı ile varılan bu uzlaşma karışısında, Sırbistan boyun eğmeye mecbur kaldı. Sonu sonu Karadağ da İşkodra sorununda aynı nedenlerle boyun eğecekti. Durazzo tepelerinden Adriyatik'i selâmladıkları an gerçekleştiğini sandıkları millî emelleri, Sırplar için yine bir hayal oldu. Hayal kırıklığına uğrayan Sırplar, işte o gün hissettikleri uğradıkları kayıpların, verdikleri kurbanların tüm acısını.

Manastır'da bozguna uğradıktan sonra, Osmanlı Batı ordusu iki istikamette ricat ediyordu : Bir kısmı Resne'ye çekiliyor, öbür kısmı Florina'ya iniyordu. Bilindiği gibi, Sırplar, Resne'yi zaptettiler, çarpışmalarda Fethi Paşa'yı şehit ettiler ve Osmanlı kuvvetlerini dağıttılar. Florina'ya doğru geri çekilen kuvvetler, daha şanslı olmadı. Sırp süvari kuvvetleri, bu şehri çabuk zaptetti. Ve muhakkak ki Türkler, Yunanlıların ağır hareket etmesi sayesinde kurtulabildiler oradan. Cavit

Paşa, ordunun bu iki kısmını Permeti yakınlarında birleştirebildi. Bu birleşmeyi imkânsız kılmaya gayret eden Arnavut çetecilerle de savaştı. Permeti Arnavutları da Cavit Paşa'yı kabul etmek istemediler. Artık Arnavutluk'un bağımsız olduğunu, Türk askeri istemediğini ileri sürdüler. Fakat Paşa zorla girdi şehre ve Osmanlı yönetimini yeniden kurdu. Arnavutlar, Yunanlılara başvurdular. Cavit Paşa, onları geriye püskürttü. Ama daha büyük kuvvetlerle geri dönebileceklerini hesaplayarak, Permeti'yi terkedip Valona'ya doğru ilerlemeye başladı. Kara Sait Paşa'nın askerlerini de beraber aldı. Çünkü Kara Sait Paşa, eski Berat mebusu Aziz Paşa'nın köşkünde misafir kaldığından, askerlerini Berana'da tutmak istemiyordu. Yolcu edilen askerle birlikte, Batı ordusu genel komutanı Ali Rıza Paşa da terketti Berana'yı.

Ondan sonra, Osmanlı Batı ordusu, düşman Arnavut şehirlerinde çile doldurdu. Hem Sırplar, hem Arnavutlar tarafından kovalandı, göçebe bir hayat sürmek zorunda kaldı. Hemen her şeyden, yiyecek, giyecek ve ilâçtan bile yoksundu. Sanki bir hayaletler kfilesiydi. Bahtsız ordu ve komutanları, Arnavutluk'ta, acılarını dindirecek kimsecikler bulamayacaklardı. Batı ordusunun kalıntıları, terkedilmiş, küçümseilmiş durumda kovalanarak, kesin barışa kadar, yaşayan ölüler gibi sürüklediler varlıklarını. Komutanlar destek bulmak için girmişlerdi Arnavutluk'a. Oysa o zamana kadar İsmail Bey Osmanlı bayrağını indirmiş, yerine kartallı Arnavut bayrağını çekmiş, Arnavutluk'u bağımsız ilân etmişti. Ali Rıza Paşa, ordusunun kalıntıları, Arnavutluk'u bir müttefik değil, düşman buldular. Cavit Paşa, ordusuna mensup bir şahsiyet şöyle yazıyordu : «Cavit Paşa'nın ordusunda çok hasta asker var, çünkü çok açlık çektiler. Asker, genel olarak, mısır koçanına katılan bir unla besleniyordu. Bu suretle hazırlanan ekmek, iyi pişmediğinden, mide fesadı, dizanteri ve daha başka hastalıklara sebep oluyordu. Hasta sayısı belli değil. Bildiğim şu ki, karargâhta kurulan bütün hastaneler ve Valona hasta-

neleri ağzına kadar doludur. Hastaların çoğu ölmektedir —günde 100 kişi— çünkü sağlık şartları çok kötü. Askerin %90'ı Anadolu'dan; kalan kısmı Rumelili. Anadolu'luların herşeye katlanmaları, harika birşey.»

Bu çekilmez durumdan kurtulmak için Cavit Paşa bir ara Yanya'ya sığınmayı düşündü (Yanya düşmemiştii daha). Fakat şehri savunanlar onu kabul etmeyi reddettiler. Yenik askerlerin müstahkem şehirde moral çöküntüsü yaratmalarından çekindiler. Daha sonra Sırplar bu umutsuz orduyu teslim olmaya itmek için teşebbüste bulundular ⁽¹⁾, Cavit Paşa ile müzakerelere giriştiler. Fakat sonuç çıkmadı. Nisanın ortasında, Cavit Paşa Valona'dan beş - altı saat uzakta, Fieri'de yerleşmişti. Zeki Paşa ve askerleri üç saatlik mesafede, Ali Rıza Paşa yarım saatlik mesafede idiler. Üç paşa da birbirleriyle devamlı temas halindeydiler. Bir ara, Cavit Paşa'nın Valona'ya karşı yürüyeceği sanıldı. Fakat o, herhalde uluslararası bir komplikasyona da kendisi yol açmış olmamak için, Fieri'den ayrılmadı. Madem ki büyük devletler Arnavutluk'u bağımsız ilân etmişlerdi, Valona üzerine bir Türk saldırısı, daha çok, devletlere karşı bir gösteri niteliğine bürünebilirdi. Bu ise, çok kötü bir etki yapabilirdi. Hele öyle bir zamanda ki, Babiâli barış şartlarını az çok hafifletmek için büyük devletlerin lütfuna muhtaç durumdaydı. Fieri'den, Cavit Paşa, geçici Arnavutluk hükümetinden, ordusunda bulunan Niyazi bey'in Valona yoluyla İstanbul'a dönmesine izin verilmesini rica etti. Geçici Arnavutluk hükümeti kabul edince, tedavi olma bahanesiyle İstanbul'a hareket eden ⁽²⁾ Niyazi bey Valona'ya geçti ve 16 nisanda, tam vapura bindiği sırada, kendisine muhafız olarak verilen kimseler tarafından kallesçe öldürüldü. Sempatik hürriyet kahramanının öldürülmesi, tıp-

⁽¹⁾ Osmanlı ordusunun çeşitli birlikleri tedricen teslim oluyorlardı zaten.

⁽²⁾ Söylendiğine göre, Niyazi Bey, İstanbul'a önemli resmî evrak götürmekteydi, ve bu evrakı ele geçirmek için öldürüldü.

kı Nâzım Paşa'nın katli gibi, Türkiye'nin her tarafında büyük üzüntü yarattı.

21 Mayıs 1913'te, İtalyan *Secolo* gazetesinin muhabiri, bahtsız Osmanlı ordusunun halini yakından görmek için Fieri'ye gitmişti. Şunları yazıyor :

«Birkaç günden beri, Balkan harbinin trajik sonuna şahit oluyorum. Harbin sonunu, on beş paşa temsil ediyorlar. Üç ordunun kalıntılarından mürekkep 25.000 kişilik acınacak bir kalabalıkla Adriyatik yakınlarında, Semeni ve Vioza arasında karargâh kurmuşlar. Bu askerler Kumonovo'da ezildikten sonra, sürekli olarak tuzaklara düşerek, kırırma uğrayarak, görülmemiş ıstıraplar çekerek, tüm Makedonya'yı ve Arnavutluk'u katettiler. Yanya ⁽¹⁾ ve çevresinde savaştılar. Yunanlılar şehri zaptedince Adriyatik'e doğru geri çekildiler, Fieri ve Berat arasındaki tepelerde kamp kurdular. 2000 yıl önce Pompeus'a karşı yürüyen Cesar'ın 20.000 kişilik ordusu bu tepelerde aç ve susuz kalmış, perişan olmuştu. 2000 yıl sonra, Türk ordusu aynı durumda. Birkaç çadırı var ancak. Bunların altına yüksek rütbeli subaylar sığınmışlar. Askerler, göçebe çingeneler gibi, çamur ve ağaç dallarından yapılmış kulübelerde, yeraltında köstebek gibi kazdıkları sığınaklarda barınıyorlar. On beş paşa, dağınık kuvvetlerini sıkı bağlantı halinde tutmak için, civardaki köylerden birinde az çok rahat bir evde oturacaklarına, askerlerinin yanında, paramparça çadırlar altında yaşıyor, askerliğin mahrumiyetlerini paylaşıyor, mevcudiyetleriyle onlara cesaret veriyor, disiplini koruyorlar. Her tarafta, kırlarda dolaşan, paçavralar giymiş askerlere rastlıyoruz. Açlık ve soğuğa rağmen, Türk askerleri örnek bir davranış göstermişler, ne hırsızlık yapmışlar, ne ırza geçmişler ⁽²⁾. Valona ve

(1) Yanya'da yenilen askerlerden arta kalanlar da Sırp'lara karşı yenilenlerle birleşmişlerdi.

(2) Sözü, Türk askerleri içindir, başıbozuklar için değil.

Fieri'de Arnavut ve Rum ileri gelenlerine sordum; hepsi de övgü ile bahsettiler onlardan. Hiç kimse şikâyet etmedi. Cavit Paşa hastaydı. Sıtması vardı. Bedenen değil, ruhen çöktüğünü söyledi. Avrupa'dan şikâyet etti. Avrupa, bize karşı çok haksız davrandı, dedi. Avrupa'dan hiç bir Kızılhaç, Osmanlı yaralı ve hastalarına yardıma gelmedi. Halbuki bunlar, merhamete lâyık insanlardı, ve bu bitkin durumda hem gıdadan, hem ilâçtan yoksun kaldılar Adriyatik kıyılarındaki (1).

Ali Rıza Paşa, ufak bir çadırda oturuyor. İçinde portatif bir karyola, ufak bir masa, üç sandalye var sadece. Dedi ki : «Görevimizi sonuna kadar yaptık, vicdanımız rahattır. Fakat her şey bize karşı çıktı. Askerî teşkilâtımızı tamamlamaya çalışırken harp âni olarak patladı. Hıristiyan ve Müslüman unsurlar arasında manevî bir kaynaşma gerçekleşmiş değildi henüz. Çalışmalar iki yıl daha devam etmiş olsaydı, harbin sonucu değişik olurdu sanırım. Müttefik dört düşman bize saldırdığında, durum bu merkezdeydi. Dört düşmana bir beşincisi daha eklendi : Arnavut unsuru. Arnavutlar Kumanovo'da kitle halinde orduyu terkederek yenilgimizin başlangıç sebebini teşkil ettiler.» Ali Rıza Paşa, yenilginin diğer nedenlerini uzun uzun anlattı, Osmanlı ordusunun özellikle Yunan donanmasının faaliyeti yüzünden Küçüasya'dan askerlerini serbestçe nakledemediğini söyledi. Seri hastalıkların Osmanlı ordusunda sebep olduğu kayıpları açıkladı, ve büyük miktarda ilâç yollayan İtalyan hükûmetine teşekkür etti.»

İkinci ateşkesten sonra, daha barış aktedilmeden, Osmanlı ordusunun bu kalıntıları Adriyatik kıyılarından kısım kısım gemilere bindirildiler. Mütareke şartları uyarınca ön-

(1) Yabancı Kızılhaç'lar İstanbul'a geldiler, özellikle kolera salgınında unutulmaz yardımlar yaptılar. Bunlar, daha çok, Trakya'daki Osmanlı Doğu ordusunda faaliyet gösterdiler.

ce hasta askerler nakledildi; yalnızca onlar İstanbul'a gidebileceklerdi. Sağlam olanlar (bunların sayısı 12.000'e yaklaşıyordu) İstanbul'dan uzağa, Kilikya kıyılarına götürüleceklerdi. Bu askerlerin nakli daha sona ermeden, 30 Mayıs 1913'te, Londra'da, ilk barış ön antlaşması imzalandı.

ALTINCI KESİM

Yunanistan Savaşları

Birinci Bölüm

Karşılıklı Kuvvetler

Harp ilân edildiği zaman, Yunanistan halkı diğer müttefik halklardan daha az coşkunluk göstermedi. Orada da savaşı en çok sevinçle karşılayanlar, Yunanistan'ın yerlisi olmayanlardı — Makedonya'dan kaçanlar, özellikle Allahın günü gruplar halinde gemilerle Yunanistan'a akan Giritliler, v.s. harbin kazanılacağından hiç şüphe etmiyorlardı. Gariptir, Türkiye'nin askerî gücü hakkında düşman milletler bizzat Türk halkından daha derin bilgiye sahipti. Müttefik devletlerin zafere olan inancı bununla izâh edilebilir belki. Onlar bu inanç ve güveni kendi ordularına da telkin ettiler. Unutmamak gerekir ki, bu harpte Balkan İttifakı, şaşırtıcı zaferlerini, top ve stratejik üstünlüğünden ziyade, askerlerinin sarsılmaz manevî gücüne borçludur.

Daha önce ayrıntılarıyla anlatmış olduğumuz gibi, son dakikaya kadar, Yunanistan'ın savaşa katılacağından şüpheli olanlar vardı. Ahmet Muhtar Paşa kabinesi bile Yunanistan'ı tarafsız bırakma umudunu beslemişti bir süre. 18 ekimde Yunanistan Babıâli'ye harp ilân etti ve ordularına hücum emri verdi. Kral Yeoryios müttefik hükümdarlara aşağıdaki telgrafı çekince, artık hiç kimsede en ufak bir şüphe kalmadı:

Ordum, veliaht prensin komutasında sınırı geçerken, Majestenizi dost ve müttefik olarak selâmlarım. Ortodoks halklarımız aynı şevkle, fedakârlık ve kardeşliğin çözülmez bağlarıyla birleşmektedirler. Elele vermiş dört milletin duaları Allaha doğru yükseliyor, yeni Haçlı Seferi için O'nun yardımını niyaz ediyor. Allah Ortodoksluğun kutsal davasını zaferle sonuçlandırsın, mazlum kardeşlerimizi kurtarsın.

Görüldüğü gibi Yunanistan kralı ağırlığı din temasına veriyor, şatafatlı sözlerle Haçlı Seferinden söz ediyordu. Kendi halkına hitaben yayınlattığı bildiride de ezcümle şöyle diyordu :

Barışı korumak için harcadığımız çabaların boşa gitmesi üzerine, vatana ve esir kardeşlerimize karşı kutsal görevlerimiz bizi silâha sarılmaya ve Türkiye'deki Hıristiyanların yüzyıllardır çektikleri ıstıraplara son vermeye zorluyor. Yunanistan bu savaşa Doğu'nun mazlum halklarının özgürlüğü ve hakları için girişmektedir. Kara ve deniz ordularımız Millete ve Hıristiyanlığa karşı yükümlülüğünü bilmektedir. Yunanistan, kardeş ve müttefik devletlerle birlikte medeniyet namına kutsal amaca doğru yürüyecektir.

Atina ve diğer müttefik hükümet ve parlamentoları arasında da aynı espriyi taşıyan mesajlar teati ediliyordu.

Askerî teşkilâta dair 1912 ocağında çıkarılan kanuna göre, Yunanistan'da 20 ile 54 yaş arasında bütün erkekler askerdi ve iki yıl muvazzaf orduda, on yıl birinci sınıf ihtiyatta, dokuz yıl ikinci sınıf ihtiyatta, yedi yıl mahallî muhafız birliklerinde, yedi yıl da yedek muhafız olarak hizmetle yükümlüydü. Muvazzaf ordu, herbiri üç kısımdan mürekkep dört tümenden kuruluydu. Seferberlikte, bir kaç tümen daha silâh altına çağırılırdı. Her bir tümende üç piyade birliği, bir veya iki efzun birliği, bir mitralyöz birliği, bir süvari birliği,

sekiz bataryalı bir topçu birliği, bir istihkâm birliği, bir hizmet ve iâşe birliği, bir de sıhhiye grubu bulunurdu.

Bir Fransız askerî heyeti 1908'den beri Yunan ordusunu teşkilâtlandırıyor, askerleri eğitiyordu.

Toplar, çoğu 75 mm. lik olmak üzere, seri ateşli Fransız Creuzot'larıydı.

Barışta 50.000 kişi olan Yunan ordusu, seferde 135.000 kişiye yükseliyordu. Bu sayı, son bir gayretle, 192.000'e ulaşabilirdi.

Yunan ordusunun seferberliğine 1 ekimde başlandı ve hemen yığınak yapıldı. İki hafta sonra, harp ilânından bir gün önce, seferberlik de, yığınak da tamamlanmış bulunuyordu.

Düzenli kuvvetlere az çok önemli gönüllü birlikleri de katıldı. Bunlar arasında İtalyan Garibaldi'ciler de vardı. En ateşlileri ise, daha harb ilân edilmeden Yunanistan'a, savaşmaya koşan Giritlilerdi. Amerika'dan, Mısır'dan da silâhlı Rum kabileleri geliyordu. Gönüllüler arasında kadınlar da vardı. Yalnız, İstanbul'da yaşayan Yunan uyruklular kayıtsızlık gösterdiler. Avrupa ve Asya Türkiye'sinde Yunan uyruklu 200.000 Rum yerleşmişti (50.000'i İstanbul'da). Bay Stéphane Lausanne'a göre, bunlardan ancak 100'ü Yunanistan'a gitti savaşa katılmaya. Gerisi, Türkiye'den ayrılmamak için ellerinden geleni yaptılar.

Yunanistan'ın savaş harekâtı sahası Penda sıradağlarıyla ikiye ayrılıyordu; bu nedenle, Yunan kuvvetleri de iki kısma ayrılmıştı.

Doğu yönünde, Tesalya'da 5-6 tümen vardı (I., II., III., IV., V. tümenler). Bu kuvvetlerin genel komutanı veliaht Konstantin'di (1868). Kurmay başkanı General Danglis (1854) idi. Bu general 97 harbinde ün kazanmış, Schneider - Creusot

dağ topraklarını mükemmelleştirmiş, yeni tipe kendi adını vermişti.

Yunan Doğu ordusunun genel karargâhı Larisa'da idi. Görevi sınırın ötesinde bulunan Osmanlı Batı ordusuna saldırmaktı; Bulgarlar, Sırlar ve Karadağlılar da kuzeyden, kuzey - doğudan ve kuzey - batıdan bu ordunun üzerine yürüyeceklerdi.

Batı yönünde, Epir'de, General Sabuncakis komutasında bir tümen harekâta katılacaktı. Bu tümene, Giritli gönüllülerle Garibaldi'ciler yardım edeceklerdi.

Harekâtın hedefi Yanya idi. Donanmaya mensup bir kaç parça savaş gemisi de batıdaki kuvvetleri destekleyecek, Preveze limanını zaptedecek, ve bu liman Yanya'ya karşı girişilecek askerî harekâtın dayanağı olacaktı.

Bu çifte bölgede, Osmanlıların 22. ve 23. bağımsız tümenleri bulunmaktaydı. Birincisi, Kozani'de idi; çoğu Arnavut olmak üzere yerli unsurlardan kurulu bir yedek tümenle takviye edilen ikincisi ise, Yanya'da idi. Anadolu'lu rediflerden kurulu bir başka tümen, İstanbul'dan deniz yoluyla Selânik'e çıkarılmış, batıya gönderilmişti. Bu tümen 20 ekimde Veriya'ya vardı ve Tesalya'daki Yunan ordusuna karşı savaşan Osmanlı kuvvetlerine yardım etti. Bu kuvvetlere, eski Epir jandarma komutanı, Yanya valisi Hasan Tahsin Paşa kumanda etmekteydi.

Epir'de olsun Tesalya sınırında olsun, Türklerin sayısı, karşılarına çıkan Yunan kuvvetlerine nazaran çok az idi: Epir'de ancak 15.000 kişi, Kozani'de ise yaklaşık 20.000 kişi. Hasan Tahsin Paşa, Yanya'nın savunmasını Vehib beye bırakarak bu 20.000 kişinin başına geçmişti. Vehib bey, kardeşi Esat Paşa ile beraber şerefli bir direnme gösterecekti orada.

Her yerde olduğu gibi, burada da Osmanlı kuvvetlerinin teşkilâtı gayet düzensizdi. Orduların iâsesi için doğru dürüst hizmet yoktu. Orduda tıbbî teşkilât da yoktu. O bölgedeki savaşlar için en gerekli silâh olan dağ topraklarından yoksundu.

Harp ilân edildiği gün, iki bölgede de muhasamat başladı. Aynı zamanda Yunan donanması hem Ege'de, hem İon denizinde faaliyete geçiyordu.

Yukarda da anlattığımız gibi, Yunan Doğu ordusunun görevi Sırp - Bulgar kuvvetleriyle birleşip beraberce Osmanlı Batı ordusunu vurmaktır. İleri harekâtını iki devreye ayırmak mümkün. Birinci devrede, Tahsin Paşanın ordusunu sınırın ötesine geriye püskürtecek ve Selânik üzerine yürüyecekti. İlk bakışta çok hesapsız bir sapma gibi gelir bu. Sınırı geçtikten sonra Yunan ordusu düz hat üzerinden Manastır'a yönelebilir, veya daha yukarıya, Perlepe'ye çıkabilir, Osmanlı Batı ordusunun büyük kısmıyla hemen tek başına dövuşen Sırlara yardım edebilirdi. Eğer Yunanlılar bu plana göre ilerlemiş olsalardı, Osmanlılar iki ateş arasında kalmış olurlar ve kesin bir yenilgiye uğrarlardı. Fakat Yunan veliahtı, hem siyasî, hem dinî, hem de stratejik nedenlerle bu yoldan saptı, Vardar'a doğru sarkarak Manastır üzerine yürüdü. Selânik Avrupa Türkiyesinin ikinci başkentidir. Ona sahip olmanın büyük siyasî anlamı vardı Yunanlılar gözünde. Çünkü orada 40.000'den fazla Rum yaşıyordu. Sonra, eğer geç kalsalar, Bulgarlar orasını kendilerinden önce zaptedebilirlerdi. Dinî bakımdan önemi, Selânik'in, Ortodoks Kilisesinin eski beşiği olmasındandı. Selânik'in stratejik önemi ise şuydu: Bu şehir ele geçerse, Manastır havalisinde harekât yapan orduların deniz yolu ile ikmalî kolaylaşır, hem de o çevredeki Osmanlı kuvvetlerinin deniz ve İstanbul ile bağlantıları kesilirdi.

İkinci devrede, Yunan kuvvetleri Selânik'ten Manastır'a yürüyecekti. Sırlara yenik düşen Osmanlı Batı ordusunun kalıntıları Zeki Paşa komutasında Manastır'da toplanmıştı. Sırbistan savaşları bölümünde gördüğümüz gibi, o tarafta Yunan kuvvetleri Sırlara gerçek bir yardımda bulunamadılar, çünkü onlar varmadan Osmanlı Batı ordusunun son direnişi de kırılmıştı Manastır önünde.

İkinci Bölüm

Elasona'nın Düşmesi

Veliahtın komutasındaki ordunun en büyük kısmı (I., II., III. ve IV. tümenler), Tesalya ovasında, Larisa çevresinde toplanmıştı. Yalnız V. tümen daha batıda, Trihala'da kalıyordu. Tesalya ovası, çok yüksek bir sıradağın yamaçlarından uzanarak Türkiye'nin eski sınırına kadar yayılır. Batı yönünden ova, Elasona vadisinden Olympus dağı ve uzantılarıyla ayrılmıştır. Bu dağ Larisa'nın kuzeyinde tabii bir engel oluşturur. Engeli aşmak için, veliahtın önünde yalnız iki yol vardı. Bunlardan biri Larisa'dan Elasona'ya, oradan da Meluna boğazından Serfiçe'ye ulaşır. Bu yol üzerinde katır sırtından geçilebilecek bir kaç geçit de vardır. İlyas manastırı geçidi ve bazı patikalar Kseries (Elasona ırmağı) vadisine ulaşır, yahut - Zamazuli patikası gibi - vadiyi tırmanır. Öbür yol, Ege denizine, Ambelika ve Platamon'a ⁽¹⁾ doğru uzanır. Bu yoldan sınıra kadar bir demiryolu vardır. Babiâli, Selânîk'in güvenliğini tehlikeye sokmamak için, bu hattın Osmanlı arazisinden öteye uzatılmasına müsaade etmek istememişti. Sınırdan öteye, bu yol, denizle Olympus kayalıkları arasında dar bir koridordan geçer; Katerini'ye kadar, herhangi bir savaş harekâtına kesin olarak elverişsizdir.

Şu halde veliaht, sınırı Meluna boğazından geçip Larisa - Elasona - Serfiçe yolunu seçmek zorundaydı. 1897 ye-

(1) Selânîk körfezinde eski, değersiz bir kale.

nilgisinden sonra, sınırlar tesbit edilirken, o sınır çizgisi üzerinde Türkler büyük bir avantaj elde etmişler, Makedonya'ya ulaşan yol ve geçitlere hâkim olan bütün tepeleri muhafaza etmişlerdi. Bu üstünlüğe dayanarak, harp ilânı günlerinde, en yetenekli askerî uzmanlar bile Yunanlıların başarısından şüphe ettiler. Çünkü Türkler, işgal ettikleri fevkalâde mevkiiler sayesinde, sayıları az olsa bile, dayanıklı askerlerle, Yunan ordusunun ileri harekâtını gayet kolay durdurabilirlerdi. Halbuki Meluna boğazını bile savunmadılar. Bu anlaşılmasız hata onların yenilgisinin başlangıç noktası oldu. Veliaht sınırı geçerken, Trihala'da bulunan V. tümen de Diskata yönünden sınırı geçecek, Osmanlı kuvvetleri Meluna boğazında direnmeye yeltenirlerse onlara karşı bir kuşatma hareketine girecekti.

Tesalya ordusu, harp ilân edildiği gün (18 ekim), sınırı geçti. Başlıca iki kola ayrılmıştı. Sol kolu teşkil eden I. ve II. tümenler Zamazuli yoluyla Mologusta'ya doğru ilerliyor, sağ kolu ise Meluna boğazından Elasona üzerine yürüyordu. İki kol da hiç bir direnme ile karşılaşmadan ilerledi. Sağ kol, hemen hiç kurşun atmadan, gece karanlığında geçti boğazdan; sol kol da ne Zamazuli'de, ne de daha evvel, Osmanlı kuvvetleriyle karşılaşmadı.

İki kolda da coşkunluk hüküm sürdü.

O arada Tahsin Paşa, öncü kuvvet olarak Elasona'ya binbir müşkülâtla 5-6 tugay ve iki batarya yığıyordu. Dağlık arazinin güçlükleri, ikmal ve iâşe düzensizliği, şehrin önünde daha önemli kuvvetler toplamasına imkân vermemişti. 2-3 topçu bölüğüyle 15-20 tugaydan mürekkep esas ordusunu Elasona'dan 15 km. mesafede, Han Hacı Zogu'nun kuzeyinde toplamıştı. Sarp tepeleri ve kayalık yamaçlarıyla ünlü Sarandaporos yaylasının boğazlarını savunacaktı bu orduyla.

Elasona'da bırakılan öncü kuvvetler şehri ve Alatepe'yi iyice tahkim etmişler, şehrin batısında ve doğusunda bulunan bütün tepeler çevresinde siperler kazmışlardı. Toplar,

Panayia manastırının tepesine yerleştirilmişti. Manastırın önünde uzanan 5-6 km. çevreli sahrada, taarruz edenleri koruyacak hiç bir şey yoktu. Doğu ve güney-doğu yönlerde ve Alatepe üzerinde yalnız bir kaç ufak orman mevcuttu.

Yunan ordusunun sağ kolu Meluna'da boğazın eski burcunu ve karakol binasını sapasağlam buldu. Osmanlılar onları tahrip bile etmemişlerdi. Çok acele ile ayrıldıkları belliydi. 19 ekimde sol kol da sağ kolun vardığı noktaya ulaşmıştı. Böylece tüm Tesalya ordusu, Elasona önünde cephe kuruyordu.

Çarpışma öğleden sonra başladı. I. Yunan tümeni Osmanlı mevzilerine cepheden saldırdı ve Türk toplarının isabetli ateşine rağmen ilerledi. Osmanlı bataryalarının mermileri ya patlamıyor, ya da çok yüksekte patlıyordu. Yunan topları onları çabuk susturdu. I. tümenin taarruzu sırasında II. tümen de Osmanlılara sol yandan saldırdı. Bir Efsun birliği o sırada sağ cenahtan hücumla geçiyor, Türklerin ricat yolunu kesmeyi amaçlıyordu. Fakat Türkler, bu çifte hareket gerçekleşmeden, geri çekildiler. Çarpışmalar dört saat sürmüştü. Yunanlılar gece vakti girdiler Elasona'ya. Minarelere çıkan altı hoca, düşmanı tüfek ateşi ve lânetle karşıladı. Bu, kaçamamış olan tüm Müslümanların kurban gittikleri bir katliama vesile oldu. En çok vahşeti civar köylerin Rum sakinleri gösterdiler; 1897'deki şiddet hareketlerinin öcünü almak için şehre girdiler, katliamdan sonra bütün İslâm evlerini tahrip ettiler ya da yaktılar. Tüm şehir, gece sabaha kadar, muazzam bir yangın manzarası oluşturdu. Oysa Türkler, çekilirken, kimseye bir zarar vermemişlerdi.

Elasona'nın zaptı Yunanlılara 18 ölü (3'ü subay), yaklaşık 100 yaralıya mal oldu. Osmanlıların kayıpları nispeten fazlaydı; 40 da esir vermişlerdi. Düşman, yedi top ele geçirdi.

Üçüncü Bölüm

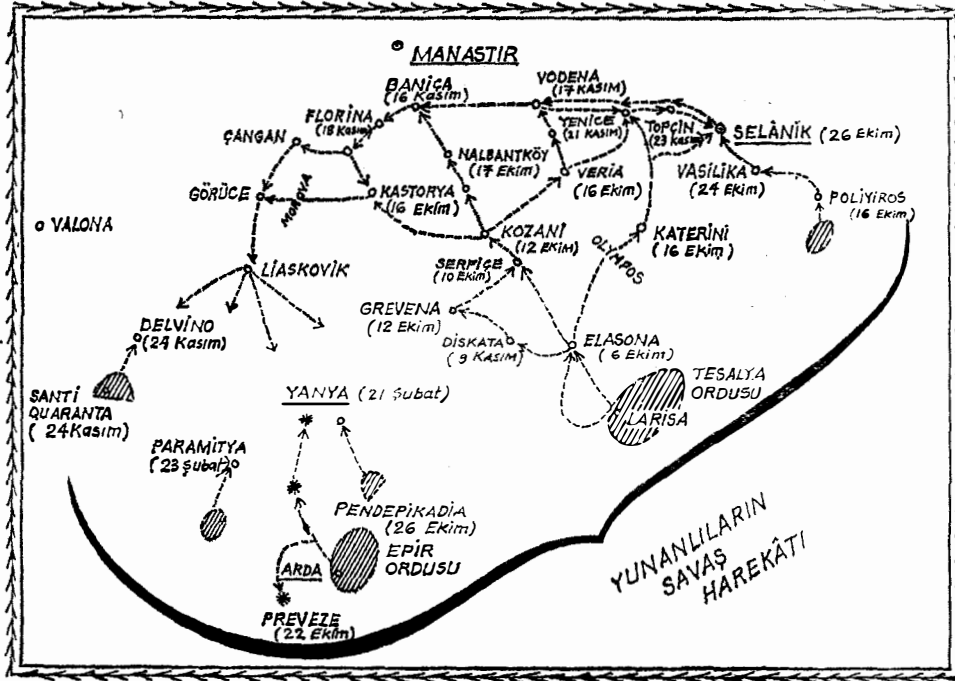
Sarandaporos Muharebesi

Elasona'nın düşmesinden sonra, Yunan veliahtı, Sarandaporos'ta toplanmış başlıca Osmanlı ordusuna karşı ileri harekâta devam etti. Yunan kurmayı kuvvetlerini birçok kola ayırmıştı; ordunun büyük kısmı (IV. ve I. tümenler) merkezden ilerliyordu, Han Hacı Zogu ve Sarandaporos boğazı üzerine yürüyordu. 22 ekimde, iki düşman ordu bütün kuvvetleriyle muharebeye başladı.

Yunanlıların durumu pek avantajlı değildi. Sarandaporos boğazına ulaşmak için, yedi kilometre uzunluğunda bir bayırla, Elasona vadisine inen büyük bir sahradan geçmek gerekiyordu. Sahranın iki yanında çok büyük çukurlar vardı, fakat düşman bunlardan yararlanamazdı, çünkü son derece sarp, ulaşılmaz yamaçları vardı. Dolayısıyla, boğaza varmak için Yunanlılar açık sahradan ilerlemek ve cepheden saldırmak zorundaydılar. Ve böyle yaptılar.

Türkler tepede mükemmel mevkiiler tutmuşlardı. Bütün sahra, toplarının ateşi altındaydı. Alman eğitimciler en uygun pozisyonları öğretmişlerdi. Hemen bütün toplar barınak - siperlere indirilmiş ve kamufle edilmişti. Piyade siperleri de çok iyi korunmuştu. Sarandaporos'un bu boğazı zaptedilmez bir mevki niteliğine sahipti.

Yunan piyadesi, toplarının kurulup faaliyetini beklemekten ileriye atıldı. Alelacele yerleştirilen altı sahra topunun

Yunan askerî harekâtı (Bu haritadaki tarihler eski takvime göredir).

tam isabetle Türk mevzilerini dövmesine rağmen, Türklerin ateşi, hiç bir barınağı olmayan yedi kilometrelik bir yol katetmek zorunda bulunan düşman saflarında dehşetli tahribat yaptı. Fakat ağır zayiata uğradıkları halde, duraksamadılar, korunma tertibatı almadılar, çünkü Türklerin direncini bir an önce kırmak istiyorlardı. Bunun nedeni şuydu : Helenizmin ünlü beşiği Selânik'e Sırpların veya Bulgarların kendilerinden önce varıp şehri zaptetmelerinden korkuyorlar, Selânik'e çabuk varmaya çalışıyorlardı. Çok sayıda subay kurban ettiler bu aceleye. Bütün saflardan yalnız iki haykırış yükseliyordu : «*Embros*» (İleri) ve «*Sti fotia*» (Ateşin içine). Ve saldırmaya devam ediyorlardı.

Türkler buna şaşıp kaldılar. Özellikle Türk subaylarının hafızasında 1897 zaferi hâlâ canlıydı. Onbeş yıl önce kaçmaktan başka bir iş görmemiş olan Yunan'ın mucize kabilinden atalarının yiğitliğine sahip olacağını, muhakkak ölümü bile hiçe sayacağını akıllarından bile geçirmemişlerdi. Bu sürpriz, morallerini olumsuz yönde etkiledi sanki. Ateş gücünü kaybediyor, gittikçe daha düzensiz hale geliyordu. Düşman bu defa daha hızla yaklaşıyordu. Osmanlı ordusunun gevşemesi onun cüretini büsbütün artırmıştı. Son ve vahşi bir süngü hücumu ile Türklerin tahkimatını zaptetti. Akşam saat dokuzda, bütün yayla düşman eline geçmişti. Osmanlı ordusu geriliyordu. Savaşın şiddetinden yorgun düşen düşmanın, Serfiçe yönünde ricata engel olamayacağını umuyordu. Fakat Yunanlılar mola vermeden Osmanlı kuvvetlerini kovalamaya koyuldular. Yol dağlardan geçiyordu. Bir yanı uçurum, öbür yanı dik kayalıktı. Düşmanı durdurmak için top ateşi bile yeterli olabilirdi. Fakat Osmanlı kuvvetleri gevşek bir direnme ile yetindiler. Bütün çabaları, acele Serfiçe (Serbia)'ye doğru ricat etmeye yönelikti. Bunun bir nedeni vardı :

Osmanlı komutanları çok tehlikeli bir durumda idiler o sırada.

21 - 22 ekim gecesi, albay Matyopulo komutasındaki V. Yunan tümeni Trihala'dan yola çıkarak I. ve IV. Efzun tugaylarının desteğiyle Diskata'ya kadar ilerlemiş ve oldukça ciddi çarpışmalardan sonra orasını zaptetmişti. Başka bir Efzun tugayı da Türklerin solunda bulunan Vlahovazo'yu zaptetmişti. Bu suretle Osmanlı ordusu, cepheden, sağdan ve soldan sıkıştırılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Yunanlıların hızlı ilerlemesi karşısında, Osmanlı komutanları, haklı olarak, düşman çemberinin daha da daralmasından ve yeni çarpışmalara zorlanmaktan kaygı duyuyorlardı. En iyisi, Serfiçe'ye doğru çekilmektir. O tarafta hiç değilse yol açık ve tehlikesizdi. Fakat ansızın, bir keşif müfrezesinden bir haber geldi; Bir Yunan tümeni Saramdaporos'un batı yönünden dağı aşmıştı. Hem de hiç bir yol veya geçit bulunmayan bir yerden. Osmanlılar o tarafa hiç dikkat etmemişlerdi, çünkü barış zamanında yapılan tatbikat sırasında Alman eğitimciler dağı o taraftan aşmanın imkânsız olduğuna hükmetmişlerdi. Ama işte bütün bir tümen geçmişti oradan, Vistriça vadisine inmişti, Serfiçe üzerine yürüyordu. V. Yunan tümeniydi bu. Haber yıldırım etkisi yaptı Osmanlı ordusunda. Biraz daha gecikse, Serfiçe ile bağlantısı kesilecek, kuşatılacaktı. Yani teslim olmak zorunda kalacaktı. *Illustration*'un savaş muhabiri şunları yazıyor :

«İşte o zaman, Osmanlı ordusu herşeyi bırakıp Serfiçe'ye doğru kaçmaya başladı. Vakit yoktu, çünkü V. düşman tümeni Serfiçe'ye bir kaç kilometre mesafede bulunan *Stenas Porta* (Dar Kapı) boğazı önüne varmış bulunuyordu. Hattâ, orada, Osmanlı ordusunun ardıcılarıyla temas kuruldu. Bu ardıcı, isabetli bir davranışla, ricat etmekten vaz geçtiler, ciddi bir savaşa tutuşarak ordunun büyük kısmının ricata devam imkânını sağladılar.»

Ertesi gün (23 ekim) düşman ordusu Sarandaporos'tan Serfiçe'ye doğru hareket etti.

Tahsin Paşa ordusu, o sırada, parçalanmış kuvvetlerinin savunamayacağı Serfiçe'yi boşaltmış bulunuyordu. Yunanlıların saldırısını durduran ardıcı kuvvetlerin sağladıkları değerli zamandan yararlanarak ricata devam etmişti. Ardıcı kuvvetlerden 700 kişi (8'i subay) zamanında geri çekilemeyecek esir düştü. Sertiçe'ye kadar, 22. Osmanlı tümeni tamamen bozulmuş, bütün silâh, cephane ve malzemesi düşmanın eline geçmişti.

Veliahtın ordusu 23 ekim gecesi Serfiçe'ye girdi, ve bir sürprizle karşılaştı. Elasona'daki Müslümanların Rumlar tarafından katli haberi kaçaklar tarafından Serfiçe'ye ulaştırılınca, şehrin Müslüman sakinleri galeyana gelmiş, onların öcünü almak için, daha önce tutuklanmış olan yetmiş Rumu öldürmüşlerdi. Şehre girip durumu gören Yunanlılar ellerine geçirdikleri Müslümanları boğazladılar. Bütün İslâm semt ve evleri talan edildi ve yakıldı. Sabaha kadar süren zafer şenlikleri feci katliam ve yangın sahnelerine karıştı.

Veliaht, 24 ekim günü, askerlerini dinlenmeye bıraktı. 25 ekimde, Yunan süvari kuvvetleri ciddi bir direnme ile karşılaşmaksızın Kozani şehrini (27.000 nüfuslu) zaptettiler. Aynı gün V. tümen Diskata'dan sarkıp Grevena'ya girdi. 10.000 nüfuslu Grevena'da çoğunluk Rumdu, Kozani'nin ise hemen tümü Rumdu.

Dördüncü Bölüm

Yenice - Vardar Muharebesi

Osmanlı ordusu Serfiçe'den iki yönde geri çekilmişti. Bir kısmı Kaylar yolu ile kuzeye, öbür kısmı Veria (Kareferia) yolu ile doğuya ricat etmişti. Yunan veliahtı Selânîk'e doğru ileri harekâta devam ederek bu son kısmın peşinden gidecekti. Fakat bunun için ihtiyat tedbirleri alması gerekiyordu. Kuzeyde, Manastır'da, o sırada, önemli Osmanlı kuvvetleri toplanmıştı; kendisi Selânîk üzerine yürürken, bu kuvvetler onu yandan tehdit edebilirdi. Bu nedenle, Veria'ya doğru ilerlemeden önce, Albay Matyopulo'nun V. tümenini kuzeye yolladı. Bu tümen Manastır'daki Osmanlı ordusuna karşı bir engel teşkil edecek ve Ostrovo boğazlarını tutacaktı, çünkü Selânîk'in düşmesinden sonra Sırlara yardım için Manastır'a giderken veliaht o boğazlardan geçmek zorundaydı.

Veliahtın ordusu birbirinden ayrı iki koldan yürüyordu Veria üzerine. Büyük kısmı Tripotamos boğazlarından geçerek dosdoğru Kastanya yolunu izliyordu. İkinci kısmı ise daha kuzeyden Kserolivazi'nin dar yollarından ilerliyordu. İki kol da direnişle karşılaşmadı. Yunan öncülerıyla Osmanlı ardıcıları arasında ufak tefek çarpışmalar oldu. Yalnız 28 ekimde az çok ciddi bir çarpışma oldu Kastanya önünde. Ertesi günü, düşman ordusu savaşı Veria'ya girdi. Şehirde hâlâ 8000 Türk sakin bulunuyordu. Kaçmaya vakit bulamamışlardı ve korku içindeydiler. Elasona ve Serfiçe'deki Müs-

lûmanların katli bu korkuyu haklı gösterir. Yunan gönüllü ve askerlerin Veria'da da aynı taşkınlıkları yapmasından korkan Müslüman sakinler, veliahta bir heyet yolladılar, Yunan makamlarına sadakatlerini bildirdiler, can ve mallarının korunmasını rica ettiler. Veliht, Türk halkının uslu ve itaatli kaldığı sürece güvenliğinin sağlanacağını temin etti. Fakat daha sonra bu Türkler çok güçlülere uğradılar, soyuldular, hatta öldürüldüler, ve kısım kısım göç etmeye veya kaçmaya başladılar.

Veria'nın işgaliyle, Osmanlı Batı ordusunun en büyük kısmı (Sırlara karşı koyan kuvvetler), iâşe merkezi olan Selânik'ten kesin olarak tecrit edilmiş oluyordu.

O arada Yunan donanması himayesinde karaya çıkarılan bir birlik de Poliyiros ve Galatista yolu ile Selânik üzerine yürüyordu. Sırlar Vardar yönünden, Bulgarlar Struma yönünden, keza Selânik'e gidiyorlardı.

Veria - Selânik yolu çok yorucudur. Yunanlılar muazam güçlülüklerle karşılaştılar. Velihtın ordusu Aliakmon, Aksios ve Galikos ırmaklarından geçmek zorundaydı. Arazinin büyük kısmı geniş bataklıklarla kaplıydı. Bunlar, Yenice gölü diye bilinir. Aralıksız sağanaklar bütün o havaliyi bir çamur deryası haline getirmişti. Yollar, kuru havada bile, bir ordunun geçmesine elverişli değildi.

Veliht, 30 ekimde Vodena'yı zaptetti, ve Yenice - Vardar'da toplanmış olan Osmanlı ordusuna karşı yürüdü. Topları, arabaları geçirmek korkunç bir külfet oldu. Yunan ordusu çok hızlı ilerlemiş olduğundan, iâşe bölüklerinden uzaklaşmış, yiyecek sıkıntısı baş göstermişti. Gündüzün sağanaktan sırlıslıklam olan erat gecenin müthiş ayazında donuyordu. Fakat subayların verdiği direnç örneği erleri çok etkiliyordu. Kimse şikâyet etmiyordu.

Tahsin Paşa 30.000 asker yığmıştı Yenice - Vardar önünde. Bu kuvvet, 22. tümenin kalıntılarından, bir Anadolu redif tümeninden, ve Struma vadisinde Bulgarlardan kaçan V.

kolorduya ait birliklerden oluşmuştu; Selânik garnizonu da onlara katılmıştı. Tahsin Paşanın ancak 30 topu vardı. Karargâh, Yenice'de kurulmuştu. Sol kanat, göle dayanmıştı. Bir birlik, hattı ve köprüleri korumak için, demiryolunun doğusunda mevzilenmişti.

Muharebe, 2 kasım sabahı başladı. I. ve IV. Yunan tümenleri büyük Vardar köprüsünden geçerek erken saatlerde Türklere karşı taarruza geçtiler. Fakat şiddetli bir direnmeye karşılıp geriye püskürtüldüler. İhtiyar Tahsin Paşa, ak saçlı başını dimdik tutarak Türk askerlerini bizzat cesaretlendiriyor, etrafındakilere, düşmanın sayı üstünlüğüne rağmen sonuna kadar dövüşeceğini, asla teslim olmayacağını söylüyordu. Çarpışmalar bütün gün sürdü, iki tarafın durumunda da değişiklik olmadı. Neausta'dan ve Vodena'dan ilerleyen Yunanlılar, Türkleri sağlam mevzilerinden atamadılar. Osmanlı askerleri gayet iyi nişan alıyorlar ve Yunanlılara büyük zayıat verdiriyorlardı. Yunan subayları süngü hücumuna müsaade etmiyorlar, Katerini'den Yenice'ye gelmekte olan yardımcı kuvveti bekliyorlardı. Bu kuvvet, muharebe günü Gida'ya varmış, oradan Veliahta iltihak etmeye koşuyordu. Nihayet gece vakti muharebe meydanının yakınına ulaştı ve ertesi gün, savaş yeniden başladığı anda, Plati tarafından hem yoldan, hem demiryolu köprülerinden geçerek birdenbire Osmanlı sol kanadının karşısına çıkıverdi. Bu çıkış, Osmanlı ordusunun direncini kırmaya yetti. Tahsin Paşa sarılma tehlikesi görerek ricat emri verdi, telâşla Yenice'den ayrıldı; muharebe meydanında 2000 ölü ve yaralı, 500 esir, 14 top ve 4 mitralyöz bıraktı. Yunanlılar da aşağı yukarı 1000 ölü ve yaralı verdiler. Atina askerî komutanı General Yanato'nun oğlu Teğmen Yanato da ölenler arasındaydı. Ama Yunan ordusu, bu kanlı muharebe sonucunda, Selânik'in anahatarını ele geçirmişti.

Yenice Vardar'da bu muharebe cereyan ederken, Selânik Türkleri, Tahsin Paşanın muzaffer ordusu tarafından

şehre getirilecek onbinlerce Yunan esirini ve veliahtı bekliyorlardı. Selânik'teki Türk çevreleri Osmanlı zaferinden asla şüphe etmemişler, savaşa güvenle bakmışlardı. Rumlar da, kendi yönlerinden, Selânik'e Yunan ordusunun gireceğine inanıyorlardı. Bir Fransız muhabiri şunları yazıyordu :

«Bütün Yunanlılar ve Rumlar, şehrin düşmesinden az önce muzaffer orduyu karşılamaya hazırlanıyorlardı. Bir mağaza otuz - kırk bin bayrak yaptırmış, hazırlamıştı. Prens Kons-tantin için «Yunanistanın Napolyonu» diyorlardı. Türkiye'deki Rumların bu davranışı anlamlıdır. Zaten nüfusun büyük çoğunluğu Yunanlıları bu savaşta kurtarıcı olarak kabul etti. Ve Türkler, keşdi toprakları üzerinde bile, sanki bir düşman ülkesinde imişler gibi savaşıyorlardı. Kaldı ki, Rumlarla Türkler, Bulgarlarla Türkler, veya Sırplarla Türkler arasında bir manevî kaynaşma imkânı hiç yoktu.»

Beşinci Bölüm

Selânik'in Teslimi

Yenice - Vardar yenilgisi, Selânik tarafından her türlü mukavemeti artık imkânsız kılıyordu. Bir takım başka harekât da Makedonya başkentinin düşmesini kolaylaştıracaktı. Bir Yunan torpidosu Selânik körfezinde *Fethi - Bülent* kruvazörünü batırmıştı; bu gemi Yunan kuvvetlerinin ilerleyeceği batı yollarını döverek onları çok müşkül durumlarda bırakabilirdi. Sonra, *Averof* zırhlısı ve üç muhripten mürekkep bir filo Karaburun istihkâmlarını bombalamıştı. Öte yandan, 5 kasımda Dojran'ı işgal eden Sırp süvarisi, bir piyade birliğiyle Vardar boyundan Selânik'e inerken, Yenice'de yenilen Osmanlıların kuzeye kaçmasına engel olmuş, onları geri püskürtmüştü. Bulgarlar da General Teodorof komutasında kuzeyden ve kuzey - doğudan yetişiyorlardı; süvarileri, 4 kasımda Apostolari'de Yunan süvarisiyle birleşmişti. Kasandra boğazında karaya çıkartılmış olan Yunan kuvveti, Poliyiros ve Galatista'dan geçerek Büyük Karaburun ve Küçük Karaburun kalelerini arkadan tehdit ediyor, ve keza Selânik üzerine yürüyordu.

Bu şartlar altında Tahsin Paşa artık direnişi fuzulî buldu, cesareti kırıldı. Neyse ki, iki Vardar köprüsünü, Torçin yakınından geçen yolun tahta köprüsünü ve demiryolu köprüsünü tahrip etmeyi akıl etti. Ama bu tahrip işi de pek acele ve yarım yamalak yapıldı.

Ordunun morali çöktükten sonra, Selânik'in Müslüman ve Musevî sâkinlerinin cesareti de kırıldı. *Berliner Tageblatt*'ın muhabiri şunları yazıyordu :

«Kalabalık asker ve kaçak kafileleri hazin, acınacak bir durumda şehre hücum ediyor. Türk ordusu şehrin sokakları önünde düşmanı bekliyor, fakat erler arasında ancak bir kaç subay bulunuyor: Büyük kısmı bırakıp gitmiş. Lime lime elbiseler giymiş, tam bir moral çöküntüsü içinde bulunan kaçak askerlerin ardı arkası kesilmeyen geçişi, Napoléon'un Rusya ricatini andırıyor. Her tarafta cesetler ve at leşleri var. Dün elli kaçak, açlık ve soğuktan öldüler. Şehrin durumu pek yürekler acısı. Askerlerden başka, Makedonya'dan kaçan 50.000 muhacir, aileleriyle beraber sokaklara doluşmuşlar. İnsan bu sefalet kafilelerini seyrederken korkunç bir izlenim ediniyor. Zavallı erler dileniyor, açlıklarını haykırıyorlar.»

Selânik Ermenilerinin ruhanî reisi Rahip Tuhmanyân da o günlerde şehrin bir tablosunu çizmiştir bir mektubunda ⁽¹⁾. Rahip, şunları yazıyor :

«Şehrin muazzam kışlaları 16 ekimden ⁽²⁾ beri boşalmıştı. Selânik'in şık bulvarlarında ve birahanelerinde, bir zamanlar şehrin görkemini teşkil eden parlak üniformalı subaylar seyrek görülüyordu. Ucsuz bucaksız kışlalar, parmak üzerinde sayılacak kadar az sayıda Ermeni erlerin muhafazasına terkedilmişti. Yüzlerce araba, beygirleri müsadere edildiği için, atıl kalmıştı. Yüzlerce yük arabası da aynı durumdaydı. Selânik, Makedonya'nın su perisi, Takımadaları'nın ecesi, susmuştu. Bu sessizlik, gecenin karanlığında korkunç bir hal alıyordu. Her tarafta işsizlik ve kararsızlık hüküm sürüyordu. Savaş ve ölüm, hayalet gibi dolaşıyordu ha-

(1) İstanbul'da yayınlanan *Ermenice Azadamard* gazetesinin 26 aralık 1912 tarihli sayısında çıkmıştır.

(2) Rumî takvim.

vada. Herkesin kafasında, umutsuzluk kâbusu. Mahallî gazeteler (Bulgarca ve Rumca gazeteler hariç: Onların yayınlanması yasaklanmıştı) elden ele kapışıyordu... Asayişin korunması için polis sert tedbirler almıştı gerçi, fakat katliam ihtimalleri herkesi tedirgin ediyordu, çünkü taassubun önyargıları daima hâkim olur insanın düşüncesine. 7 kasımda uzaktaki top sesleri Selânik'te yankılanıyordu. Herkes dehşet içindeydi. Şafak sökerken, İngiliz ve Fransız savaş gemileri görüldü limanda; arka arkaya Avusturya, Alman, İtalyan ve Rus gemileri de limana girip demirlediler.»

Bu kararsız ve tehlikeli durumdan kurtulmak için Selânik'in sivil makamları ile kordiplomatik, şehri teslim etmeyi düşünmeye başladılar. Çünkü Tahsin Paşa, bırakalım tüm müttefikleri, sadece Yunanlıların ileri harekâtını bile durduracak durumda değildi. Şehrin tepelerinden Osmanlı askerlerini ricat halinde görünce, bu yönde ilk adımı şehrin belediyesi attı. Sonunda, Tahsin Paşa da onayladı teslim olma fikrini. Elinde ne kuvvet vardı, ne top, ne cephane.

Düşman ordusu, istihkâmcıların iyi kötü tamir ettikleri köprülerden geçerek 5 kasımda Topçin'e vardı. Veliâht oraya nakletti karargâhını. Sağanak hiç dinmiyor, özellikle topların nakli olağanüstü güçleşiyordu. Geceleri, askerler nerdeyse çamurun içinde yatıyorlardı.

Topçin'den öteye, Yunan süvarisi Yaciler'i aldı, Grador ve Ayvalı arasından inerek Osmanlıları mevzilerinden çıkardı. Şehrin teslimiyle ilgili görüşmeler 7 kasımda başladı ve ancak ertesi akşam geç vakit bir anlaşmaya varıldı. Veliâht, Yunanistan başbakanı Bay Venizelos'a şu telgrafla bildirdi anlaşmayı :

«Dün bütün gün ve gece, ordu Aksios köprüsünden geçti. Dün gece İngiltere, Fransa Almanya ve Avusturya genel konsolosları, Selânik askerî valisi ve Tahsin Paşa'nın temsilcisiyle birlikte Topçin karargâhına geldiler, beni bulup şeh-

rin ve ordunun teslimi hakkında şartlar ileri sürdüler. Harbin sonuna kadar tarafsız kalmayı vaadederek, Türk ordusunun, silâhlarını muhafaza etmesine müsaade rica ettiler benden. Reddettim. Silâhların mutlaka teslim edilmesini istedim. Ancak, taviz olarak, harpten sonra silâhların geri verilmesini kabul ettim. Sonra, cevap için son ve kesin vade olarak sabahın altısını tespit ettim. Sabah saat beşte, Selânik askerî valisi bir diplomatik temsilci refakatinde gelerek silâhların teslimini prensip olarak kabul ettiğini bildirdi, ancak acemi eratın talimi için kullanılan 5000 tüfeğin istisna sayılmasını teklif etti. Red cevabım üzerine, başkomutanla anlaşmak üzere iki saatlik yeni bir mühlet rica edip gitti. Bu yeni mühlet sona erdiği zaman, ortaya çıkmamışlardı daha. Bu nedenle, ileri harekâta geçmesini orduya emrettim. Harekât saat dokuzda başladı. İleri saflarımız düşmanın öncülerine yaklaştığında, saat akşamın dörtbuçuğu idi. Tahsin Paşa bana derhal bir subay yollayıp, şartları kabul ettiğini bildiren bir mektup ulaştırdı. Dolayısıyla ileri harekâtı durdurdum, silâhların ve şehrin teslim protokolünü imzalamak üzere Tahsin Paşa'ya iki subay yolladım.»

Karaburun istihkâmları da teslim oluyordu.

Yunan askerleri, 9 kasımda galip olarak Selânik'e girdiler. 470 yıllık Osmanlı hâkimiyetinden sonra ilk defa bir Yunan ordusu tarihî Thessaloniki'ye giriyordu. *Times* muhabiri olayı anlatırken ezcümle şunları yazıyordu:

«Hiç bir kadim Atina ordusu, Atina'ya dönüşünde, Yunan ordusunun Selânik'te karşılandığı kadar gürültülü coşkununla karşılanmış değildir. Türk Helenler için büyük bir gündü bu. Hayalleri gerçekleşiyordu. Sabah, şehrin Rumları ve Musevîlerin yarısı Velihtin karargâhına gittiler. Rumlar komutanın elini öpüyor, çeşitli armağanlar getiriyorlardı. On günden beri Osmanlı ordusu içinde yaşayan bir kimse, birdenbire Yunan askerlerinin arasına girince, hemen farkı görüyordu. Yunan askerleri iyi giyinmişlerdi, itinalıydı. Top-

lar pırl pırlıldı. Süvarinin hiç bir eksiği yoktu. Piyadeler sı-cacık elbiseler giymişlerdi.

Yunan ordusunun şehre gireceği, öğleden sonra duyuldu. Şehir baştan başa Yunan bayraklarıyla donanmıştı.

Efzunların süvari kuvveti sokağın ucunda görünür görünmez bir sevinç çılgılığı koptu kalabalıktan. Dilber Rum kızları balkonlardan sonbahar gülleri serpiyorlardı geçen askerlerin üzerine, Zito sesleri yeri göğü inletiyordu. O kaldar kalabalık vardı ki, askerler insan seli arasından teker teker geçmek zorunda kalıyorlardı. Heyecanlı hitabeler, nutuklar, birbirini izliyordu. Göstericilerden binlercesi, fes taşıyan Osmanlı uyruklulardı. Bunlar arasında, Türklerin daima en sadık tebaaları olarak bildikleri Yahudilerden de yüzlerce vardı.

Müslümanlar ise evlerine kapanmışlar, olup bitenler hakkında hiç bir fikir yürütmüyorlardı. Birkaç Osmanlı askeri, düşmanlarının sevincine aldırmandan ötede beride gâyesiz dolaşıyorlardı. Ve şehrin içinde nizam ve asayişin korunmasına hâlâ silâhlı Türk polisleri nezaret ediyordu...”

Her tarafta aynı manzara görülüyordu. Sabahtan akşama kadar halk rıhtıma yığılmış, Veliâhtın şehre girmesini bekliyordu. Çokları «Kurtulduk!» diyorlar, başkaları «Yaşasın ordumuz! Yaşasın Yunanistan! Yaşasın Helenizm!» diye bağırıyorlardı. «Rüya mı yoksa? Gerçekten Selânik Yunan şehri oldu mu?» diye birbirine soranlar da vardı. Coşkunluğun had dereceye varmasının bir sebebi de, Ortodoks kilisesinin en büyük azizlerinden birinin yortusu olmasıydı o gün. Rumlar Ayios Dimitrios camiinde yaptılar dinî ayini ve bu ibadet yeri yeniden kilise oldu.

Mahallî Türkçe gazeteler daha bir gün önce, Vardar'ın ötesinde sekiz saatlik mesafeye kadar hiçbir Yunan askeri kalmadığını ilân etmişlerdi. *Yeni Asır* ve *Turan* gazeteleri «Yunan veliahtı prens Konstantin'in 10.000 asker ve 30 top-la esir düştüğünü ve ertesi gün Selânik'e getirileceğini» res-mî haber olarak yayınlamışlardı hattâ. Prens Konstantin ger-

çekten ertesi günü Selânik'e girmişti, fakat 12.000 askerin başında, muzaffer olarak.

25.000'den fazla Osmanlı askeri tamamen teslim olmuştu, ve peyderpey silâhsızlandırılıyordu.

Selânik'in tesliminden epeyi önce, Osmanlı hükümeti, Alâeddin'in villasında sürgün hayatı yaşayan II. Abdülhamid'i İstanbul'daki Alman sefareti muhafız gemisi *Lorelei* ile başkente naklettirmişti. Yunanlılar sakıt Sultan'ın ikametiyile ün kazanan villayı ve limanda ufak tefek teknelerle birlikte zaptettikleri Fuad topçekerini hastahane yaptılar.

Yunan veliahtı şehre girer girmez şu bildiriği yayınlattı:

Yunan ordusunun yığıtlığı sayesinde, Makedonya'nın başkentini zaptetmek için kutsal ve temiz Helen kanını bol bol akıtmış bulunuyoruz. Bu savaşı, milletlerin ferdî ve medenî haklarını savunmak ve muhafaza etmek gibi insancıl bir gaye ile kabul ettim. Dolayısıyla, Selânik'e girmekle, din ve milliyet ayrımı yapmaksızın bütün sakinlerin canını, malını ve ırzını korumayı taahhüt ediyorum. Fakat kamu huzurunu bozmaya veya Yunan hükûmetinin kanunlarına ve emirlerine itaat etmemeye cüret edenler bulunursa, başkalarına ibret olsun diye onları cezalandıracağım. Kamu güvenliğinin korunması için yeni emre kadar sıkıyönetim ilân ediyorum. Sıkıyönetimin özel nizamları ayrıca yayınlanacaktır. Tüm halkın ve şehir sâkinlerinin, emirlerimin uygulanması ve sükkûnun sağlanması bakımından mümkün mertebe yardımcı olacaklarına emin bulunmaktayım.»

Az sonra, sıkıyönetim nizamları da yayınlandı ve tellâllar tarafından bütün halka bildirildi :

1 — Din ve milliyet ayrımı yapılmaksızın, herhangi bir kimsenin canına ve malına kasdetmek yasaktır.

2 — Kamu huzurunu bozmak katiyen yasaktır.

3 — Silâh boşaltmak yasaktır.

4 — Osmanlı askerlerinden silâh veya mühimmat satın almak yasaktır.

5 — Saat dörtbuçuktan sonra mağazalar açık kalmayacak, saat beş buçuktan sonra kimse sokakta bulunmayacaktır.

Bu emirlere itaat etmeyenler divanı harbe verileceklerdir.

Yunanistan adalet bakını Bay Raktivan ise, Selânik'e vali olarak atandıktan sonra şehre varınca şu Türkçe bildiriği yayınlattı :

Yunanistan Kralı I. Yeoryios namına,

Yunan hükûmeti temsilcisi ve adalet bakanı olan ben, Selânik ve çevresinin Yunan askerlerince işgal edildiğini bildiriyorum.

Yunanistan ve müttefik kuvvetlerinin döktüğü kanlar sayesinde istibdattan kurtulan bu şehre geldiğim için mutluyum.

Asırlardan beri olağan hale gelmiş zulüm ve düzensizliğe son vermek için, ve istisnasız tüm halka özgürlük getirmek amacıyla, hepimiz birlikte Osmanlı hükûmetine karşı savaşa giriştik. Çünkü gerçek özgürlük olabilmesi için, aynı hükûmetin idaresindeki halkların birbirine tamamen eşit olmaları vazgeçilmez şarttır. Askerin şan ve şerefle başlattığı işi tamamlamak için, medenî bir devlete yakışır güçlü ve tarafsız bir yönetim kurulacaktır.

Halkın kabule şayan talepleri nazarı itibare alınarak, sakinler arasında bulunan yetenekli kişileri milliyet ve din ayrımı yapılmaksızın kullanarak, idarî işlerin en iyi şekilde yürütülmesi amacıyla, gerekli makamlar ihdas edilecektir.

Herkesin nizamlara ve verilen emirlere itaat etmesini, memurların, görevlerini yerine getirirken kanuna aykırı davranışlarda bulunmamalarını, halka karşı tarafsız davranmalarını rica ederim.

Bütün unsurlar birlik halinde olmalı ve birbirlerine saygı göstermeli, ve bugünkü özgürlük içerisinde tam eşitlik ve adalet bulunduğuna emin olmalıdırlar.

Selânik, şu şartlarla teslim olmuştur :

1 — Osmanlı subayları kılıçlarını muhafaza edeceklerdir.

2 — Osmanlı erleri, Osmanlı subayları tarafından terhis edileceklerdir.

3 — Osmanlı subayları da, erler de, harp esiri sayılmayacaklardır.

4 — Gerek Tahsin Paşa, gerek kurmay heyeti, tüm Osmanlı askeri, Karaburun'da veya tarafsız bir bölgede oturacaklardır. Ancak, ailelerinin yanına dönmek istedikleri zaman, artık savaşa katılmamaya yemin etmek şartıyla, rahat bir şekilde yerlerine gönderileceklerdir.

5 — Yunanlılar Osmanlı ordusunun cephane ve silâhlarını mühürleyecekler, barış görüşmeleri sona erinceye kadar saklayacaklar. Barış aktedildikten sonra bu cephane ve silâhlar Osmanlı hükûmetine teslim edilecektir.

6 — Karaburun istihkâmları unanlılara teslim edilecektir. Ancak, devir ve teslimden önce toplar Osmanlı askerleri tarafından kullanılmaz hale getirilecektir.

7 — Validen en küçük rütbeli memura varıncaya kadar, Osmanlı görevlileri serbest kalacaklardır.

8 — Yunan hükûmeti şehrin polis görevini üstleninceye kadar, jandarmalar görevlerine devam edeceklerdir. Yunan hükûmeti onları değiştirmek isterse, silâhlarını almamak şartıyla görevden alacaktır.

9 — Osmanlı askerlerinin silâhtan tecrit ve terhis işlemleri gibi, Yunan ordusunun Selanik'e girişi de birkaç gün içinde ve yavaş yavaş tamamlanacaktır.

10 — Osmanlı askerlerinden bir kısmı Karaburun'da kalacaktır. Bunların iâşesi, Selânik yönetiminin bütçesinden ve belediyenin ek yardımından sağlanacaktır.

11 — İaşe sağlanması, bu hususta yapılacak müracaat tarihinden başlayacaktır.

12 — Jandarmalar ve polis memurları silâhlarını taşıyabileceklerdir.

13 — Yunan ordusu komutanı, silâhtan tecrit edilen askerlere, mallarına, veya köylülere, hayvanlarına ve eşyalarına, çeteler tarafından tecavüz edilmemesi, hakarette bulunulmaması için kesin emir verecektir.

14 — Mahallî âdetlere, halkın dinlerine hürmet edilmesi için kesin emir verilecektir. Bütün dinlere mensup mahkemeler, işlerine devam edecektir.

15 — Yeni emre kadar, gümrük idaresi eskisi gibi faaliyetine devam edecektir. Keza Düyunu Umumî ve Tütün İnhisarı idareleri de aynen kalacaktır.

16 — Bu şartlar Yunan hükümetinin sorumluluk ve garantisi altında uygulanacaktır.

Ve fakat, bu şartlardan çoğu kâğıt üzerinde kaldı. Özellikle Müslümanların ve Musevilerin ne canı, ne de malı korundu. Şehrin işgalinden sonra, Selânik'in Zeytunluk baruthanesi ⁽¹⁾ esrarlı şartlar altında patladı. Patlama sırasında kışlada 600 Yunanlı süvari, baruthanede de 10 süvari bulunmaktaydı. Bunlardan 15'i öldü, 30'u yaralandı. Civardaki binalar da tahrip oldu. Baruthaneyi Türk askerlerinin havaya uçurdukları haberi çıkınca, şehirde büyük karışıklık ve panik meydana geldi ve katliam başladı. Epeyi Müslüman ve Musevî hayatlarını kaybettiler. Yunan makamlarının kayıtsız

(1) Yunan topçu ve süvari kuvvetlerine tahsis edilmiş olan kışlaların yakınında bulunuyordu.

kalması üzerine, mahallî jandarmanın Fransız komutanları nizam ve asayişi güçbelâ kurabildiler yeniden. Bu olay nedeniyle birçok İttihatçı tutuklandı. İttihat ve Terakki'nin kurucularından Dr. Nâzım bey'in de bulunduğu bir kısım İttihatçı ile 300'den fazla Müslüman, tutuklu olarak Yunanistan'a gönderildiler. İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu üyelerinden biri olup bir zamanlar parlamentoda İsmail Kemal Bey'i tokatlamış olan ünlü Serez mebusu Arnavut Derviş Bey de yakalandı. Yunanlılar, Selânik hammallarının başı ünlü Kerim Ağa'ya (1) da çok kötü bir oyun oynadılar. Helenizm karşıtı eylemin ruhu olan Kerim Ağa'nın hayatını bağışladılar. Fakat iki eline birer Yunan bayrağı vererek şehrin içinde merkep sırtında dolaştırdılar, her adımda «Yaşasın Yunanistan!» diye bağır-maya zorladılar.

O günlerde yapılan taşkınlıklar galipler için bir yüz karası oldu. *Kölnische Zeitung* muhabiri şöyle yazıyor:

«Selânik'teki Ayia Sofia camii üzerinde haç yükseliyor (2) yeniden. Yeni fatihler haçı diktiler, ama hani nerde Hristiyanlık ve insanlık belirtileri?... Haç, merhametin sembolüdür, ama Rumlar kanla lekelediler onu. Talan, katliam, ırza geçme, korkunç oranlara yükseldi. Çeteler civar köylerdeki Müslümanlara yapmadıklarını komadılar. Çok sayıda muhacir açlıktan ya da süngüyle öldü. Yunanlıların beslemeyi taahhüt ettikleri silâhtan tecrit edilmiş Osmanlı askerlerinden çoğu keza açlıktan öldü.»

(1) Temmuz ihtilâlinde sonra Osmanlı hükümetinin Yunanistan'a karşı sürdürdüğü boykot kaldırılınca, emre uymayı reddeden ve boykotu sürdüren, Babıâli'nin emriyle bir ara tevkif edilen ve bu eylemiyle ün kazanan hammalbaşı.

(2) Bu cami, vaktiyle kilise idi. Türk hâkimiyetinden sonra cami olmuştu. Yunanlılar Selânik'i zaptedince, Ayios Dimitrios'tan başka, Kasımiye, Eski Cuma, Hortacı Sultan, İsmail Paşa, İki Şerefeli ve Sultan Murat camileri de kilise yapıldı.

Times muhabiri de şunları anlatıyor:

«Yunanistan'ın zaferini ne yazık ki fazla takdir edemiyoruz. Şüphe yok ki zor bir işe girişmişlerdi, ama bunu daha liyakatle yerine getirebilirlerdi... Son günlerin yaralama, soygun ve talan olaylarının ayrıntıları *Times*'ın birkaç sayfasını doldurabilir. Silâhtan tecrit edildiği sanılan birkaç Türkün üzerinde silâh bulunması, Yunan askerlerinin müessif taşkınlıklar yapmasına sebep teşkil etti. Genellikle Türkler ve birçok Osmanlı Musevîsi aynı muameleye uğradılar: Üzerlerinde silâh aramak için yoklanıyorlardı, bu arada değerli neleri varsa —saat, para vs.— alınıyordu. İngiltere konsoloshanesi kavaşının evi de soyulanlar arasındaydı. Metod şuydu: Ayak takımından Rumlar Yunan askerlerine önemli evleri gösteriyorlar, kendileri de çapulculuğa katılıyorlardı. Talan'ın başlıca kurbanları Musevîler oldu. Rum basınının başlattığı Yahudi aleyhtarlığı askerler arasında da yayıldı, şiddet ve soygun hareketlerine dönüştü.»

Osmanlı askerlerinin çilesi bitmemiştir. Teslim şartlarına rağmen, şehrin her tarafında, ve nakilleri sırasında, sadece Yunan askerleri tarafından değil, Rum halkı tarafından da hakarete ve şiddete maruz kalıyorlardı. Selânik jandarma komutanı Fransız albay Foulon'un bir raporunda belirtildiğine göre, emrindeki 2000 jandarma harb esiri sayılmadı ve silâhları alınmadı ama, üzerlerinde bulunan bütün değerli eşyalar soyuldu. Şehrin Fransız genel konsolosu tarafından İstanbul'daki Fransız sefaretine gönderilen telgraflar, Fransız bandıralı bir vapurda bulunan bir avuç Osmanlı askerini soymaya teşebbüs edildiğini bildiriyordu.

Çevrede de durum aynıydı. Askerlerin verdiği örnek sivil halka da sirayet ediyordu.

Ve teslim protokolünün şartlarına rağmen, resmî Yunan makamları da başka türlü bir yağmaya girişiyorlardı.

Selânik Ermeni cemaati ruhanî temsilcisi Rahip Tuhman-yan şunları yazıyor :

«Onbinlerce Türk askeri peyderpey Halkidikya'ya ve ya adalara götürüldü, yüksek rütbeli subaylar ise Atina'ya, 2000'den fazla Türk jandarması da, teslim şartları gereğince, Kuşadası yoluyla Türkiye'ye iade edildi. Binlerce muhacir tekrar şehirden çıkarılıp kendi yerlerine veya Selânik'ten bir saat mesafede bulunan örnek çiftlik civarına, çadırlara gönderiliyor. Yunan makamları bütün askeri depoları itina ile boşaltıyor, içindeki eşyaları gemilerle Atina'ya naklediyor. Kışlalarda yıllardan beri yığılmış yeni, eski, değerli, değersiz stoklar bir yana, yalnız askeri dikimevindeki malzeme — kösele, iplik, kumaş, makine, v.s.— denildiğine göre, 100.000 Osmanlı lirası değerindeymiş. Türk askeri makamların beyanlarına bakılırsa, Balkan müttefiklerinin zaptettiği harp ganimeti — salt «resmen» zaptedileni — yaptıkları bütün savaş masraflarından çok daha fazla değer taşıyor. Artık seyrekleşmiş olmakla beraber, bugüne kadar gündüz gözüyle çarşı-larda, özellikle tramvaylarda, geceleri de Yahudi ve bilhassa Türk mahallelerinde, büyük maharetle yapılan soygunların haddi hesabı yoktur. Soyguncular asker, yahut asker üniforması giymiş yerli serseriler; tehdit yolu ile her istediklerini alıyorlar. Bu konuda genellikle Yunan askeri suçlanıyor. Fakat şunu söylemek gerekir ki asıl failer, veya hiç değilse yol gösterenler, çoğunlukla yerli Rumlardır. Birçok Yahudi ve dönme, çaresiz, herhangi bir Avrupa devletinin bayrağını, veya Bulgar bayrağı çekmişlerdir evlerine. Başkaları, bu yüz kızartıcı saldırılardan kurtulmak için Bulgarların himayesine sığınmışlardır.»

Çapulcular yalnız Müslümanlara değil, yer yer Hristiyanlara da saldırıyorlardı. Rum Ortodoks olmayan kadın ve kızlara da tecavüz edildi, başka mezheplere mensup Hristiyanlar da soyuldu. Bir Bulgar köylüsünün bile 86 koyunu çalındı.

Altıncı Bölüm

Paylaşılamayan Selânik

Selânik'in düşmesi, büyük karışıklıklara yol açtı. Yunanlılarla Bulgarlar, şehrin düşüşüyle sonuçlanan durum üzerine aralarında tartışmaya başladılar. Her iki müttefik te Türkleri teslim olmaya zorlamış olmanın şerefini, dolayısıyla de şehri işgal etme hakkını kendine mal etmek istiyordu. Üçüncü müttefik Sırbistan da, Osmanlı İmparatorluğunun bu ikinci başkentine sahip olmaya can atıyordu. Yunanistan, sıkı tarihî bağlarla kenetliydi Selânik'e; Bulgaristan da öyle; Sırbistan'a gelince, Avusturya'nın zorlamasıyla Adriyatik yolunun kapanması halinde Selânik'ten denize bir mahreç sağlama umudu besliyordu uzaktan uzağa. Ama esas kavga daha çok Bulgarlarla Yunanlılar arasında cereyan ediyordu. İki rakip milletin birbirini nakzeden iddiaları karşısında, Sırlar pek ses çıkarmıyorlardı. Tarih ve ırk bağlarından başka, Selânik'te iki ülkenin de büyük menfaatleri vardı. Yunanistan Selânik'te oturan 40.000 Rumu Bulgaristan'ın egemenliği altında bırakamazdı. Bulgaristan da keza Selânik'te yaşayan 20.000 Bulgarın Yunan tabiiyetine girdiğini görmeye tahammül edemezdi. Sonra, şehir, zenginlik ve lüksüyle, galiplerin iştahını tahrik etmek için haddinden fazla cazipti.

İki rakip millet, tarih ve ırk görüşlerinden önce, fetih hakkı açısını öne sürdüler ve aralarında bu esas üzerinde tartışmaya koyuldular. Bulgar kurmay heyeti şöyle diyordu:

«Makedonya ordusu diye adlandırılan Bulgar ordusu üç kola ayrılarak ilerledi. A) Sağ kol, İstip — Strumniça — Dojran - Kukuç yolundan Selânik üzerine yürüdü. B) Merkez kol, Porof - Selânik yolundan ilerledi. Sol kol Rupel - Demirhisar - Orliâ - Negovan hattını izleyerek Selânik'e doğru gitti. Bir piyade tümeni (bu tümen yedek olarak ayrılmıştı) Nevrokop - Serez yolundan Selânik'e yöneliyordu. Makedonya haritasına bir göz gezdirilirse, bütün bu hareketlerin Makedonya ordusunun Selânik'in zaptı için önceden planlanmış bir taarruzu olduğu derhal görülür. Ayrıca, orduun amacı, Makedonya'daki başlıca Türk kuvvetlerini aramak, yenmek ve Vardar'a kadar bütün havaliyi temizlemektir. Prens Boris ve Kiril, General Raço Petrof ve Teodorof'la birlikte sol kol ile beraber bulunuyorlardı. 8 kasımda bu kol Selânik'ten on-beş kilometre uzakta Güvezne'ye vardı, ve keşif kolları Ayvalı, Araklı ve Lajna tepelerinde çok sayıda düşman kuvveti bulunduğunu bildirdiler.

Merkez kol, ertesi gün taarruza geçmek için hazırlıklar yaparken, Yunanlı süvariler General Teodorof'a gelerek Yunan ordusunun büyük kısmının Vardar köprüsünü geçtiğini, Selânik'e doğru ilerlediğini, ertesi gün şehre taarruz edeceğini, ve Türklerin Serez üzerine ricatini engellemek için Yunanlı süvarisi yollandığını bildirdiler. Bulgar kıtalarına kumanda eden General Başef, ertesi sabah erkenden taarruza geçti. 8 kasımda Türkler teslim olmak istemiyorlardı. Fakat Bulgar askerinin Selânik'ten ancak on kilometre uzakta bulunduğunu haber alınca ikiye ayrıldılar. Bir kısmı derhal Yunanlılara teslim olmaya, öbür kısmı ne olursa olsun direnişe devam etmeye karar verdi. Ayvalı, Araklı ve Lajna tepelerini tutan, bu ikinci kısımdır. 9 kasım sabahı saat yedide Türkler ateş açtılar Bulgar öncülerine. Altı saat süren şiddetli bir çarpışma başladı. Türk kuvvetleri geri püskürtüldü, Selânik'ten üç kilometre öteye kadar kovalandı. Saat üç sularında Bulgar merkez kolunun büyük kısmı yetmiş ve şehre taar-

ruz için hazırlığa girişmişti. Bir saat sonra, Türk ordusunun teslim olmaya taraftar olan kısmının şehrin teslim şartları üzerinde Yunanlılarla anlaşmış ve protokolü imzalamış olduğu hakkında karargâha haber geldi. Bulgar öncü kuvvetleri, Paris sefiri teğmen Dimitri Stançiof'un ⁽¹⁾ komutası altında şehre girmişti bile ve Yunan ordusundan eser bulmamıştı. Hasan Tahsin Paşa teğmeni karşıladı ve ona Yunanlılarla imzalanan teslim şartının metnini gösterdi. O zaman, Bulgar askerinin ve Bulgar prenslerinin hayretle açılan gözleri önünde, Türkler, Yunan veliahtıyla iki Yunan tugayını Selânik'e getirmek üzere Vardar'a iki demiryolu katarı gönderdiler.

Böylece, 9 kasım akşamı, trenle nakledilen iki Yunan tugayı ile Bulgar öncü tugayı Selânik'e girdiler. Görülüyor ki, Bulgar ordusu birkaç çarpışmadan sonra Selânik kapılarına dayandı ve mevcudiyeti şehrin tesliminde kesin rol oynadı. Bulgarlar, şehri kolaylıkla zaptedebilirlerdi. Böyle birşey yapmadılarsa, sebebi, müttefikleri Yunanlılara bir saygı göstermek istemeleriydi. Yunan veliahtı daha yaşlı olduğundan, şehre ilk girme şerefi ona düşerdi.

Prens, 10 kasımda Selânik'e girdi. İşte bundan ötürüdür ki, Yunan askerî makamları şehre sahip oldular ve bir Yunanlı askerî vali atadılar. Ve tabii, şehrin kesin durumu tayin edilinceye kadar bu böyle devam edecektir. Aynı gün (9 kasım), 10 Bulgar tugayı ve bir topçu birliği, Yunan askerlerinin kalan kısmıyla beraber şehre girdi. Geçici olarak 60.000 kişiden mürekkep olan Bulgar ordusu, Selânik çevresinde ordugâh kurdu. Bu kutsal savaşın gereklerine uyarak istenilen yere hareket etmek üzere, başkumandanı Bulgar Çar'ının emirlerini bekleyecektir.»

⁽¹⁾Bulgaristan'ın Paris sefiri Stançiof, harp patlar patlamaz, ülkesine dönüp gönüllü olarak orduya iltihak etmişti.

Bulgar Makedonya ordusunun komutanı General Teodorof da Selânik'in nasıl düştüğünü aşağıdaki resmî raporla bildirmişti (1) :

«8 kasım sabahı saat 4'te Güvezne ve Ayvalı köyleri arasında, ordunun başında bulunuyordum. Süvarilerimiz, bir keşif sırasında, düşman topçusunun ateşine hedef oldu ve karşılık verdi. Tam o sırada, Yunan süvari kuvvetleri komutana bana gelip Yunanlıların ertesi gün taarruza geçeceklerini bildirdi. Ertesi gün hep birlikte hücumla geçmeyi kararlaştırdık, ve Yunanlı komutan aldığımız kararı derhal kendi komutanına, Yunan veliahtına iletmeye söz verdi bana. Ordum, bir dizi taarruzlarla, Ayvalı ve Lajna tepelerinde mevzilenmiş Türklere karşı ilerlemeye başladı. Düşman, piyade-mize karşı şiddetli bir topçu ve piyade ateşi açtı. Toplarımız, düşman bataryalarını susturdu; piyadelerimiz, Türk piyadelerini mevzilerini terketmek zorunda bıraktılar. Düşmanı kovalama emrini verdim. Selânik'e yaklaşıyorduk. O sırada Yunan veliahtı Türklerin kendisine teslim olduklarını bildirdi bana. Ben teslim belgesini imzalamış değildim, şartlarını bilmiyordum, buna rağmen müttefikimiz Yunan veliahtının bu bildirisine boyun eğdim ve ordumu Selânik'ten 3 km. uzakta durdurdum. Yunanlılar ordumun gerisinde, 17 km. uzakta, Vardar üzerinde bulunuyorlardı. Süvari tugaylarımdan biri Selânik'e girdi. Bulunduğum yerden, Türklerin, silâh ve malzemeleriyle Selânik'e döndüklerini görebiliyordum. İki Yunan tugayı getirmek üzere trenlerin Selânik'ten hareket ettiğini de gördüm. Yunanlılar, bulundukları noktadan, bir günde Selânik'e varamazlardı, çünkü Vardar üzerinde geçici olarak kurulmuş yetersiz bir köprüden ve seller altında kalan çok kötü bir yoldan geçmek zorunda idiler.

(1) Rilo Bulgar tümeninin komutanı, 11 kasımda Bulgar Çar'ı Ferdinand'a şu telgrafı göndermişti: «Selânik bugünden itibaren Majestenzin hükümrânlığı altında bulunmaktadır.»

Ordum Selânik önünde tek başına savaşıırken, Yunanlılar 17 km. uzakta bulundukları halde, Türklerle alçaltıcı şartlarla müzakerelere girişmişlerdi. Ve böylece Türkler, bizim ordumuz tarafından yenilmiş oldukları halde, kendilerine avantajlı şartlar tanıyan Yunanlılara teslim oldular. Şartlar sizce bilinmektedir. Bu nedenle, Bulgar ordusunun bir kısmı Selânik'e girdi, öbür kısmı da 10 kasımda Yunanlılarla birlikte girdi. 11 kasımda prenslerimiz Boris ve Kiril, askerî bando arkasından ve iki tugayla bir süvari birliği önünde, merasim bayraklarıyla şehre girdiler. Halk onları coşkun gösterilerle karşıladı. Bulgar prensleri, bizim veliahttan daha yaşlı olan Yunan veliahtına bir saygı göstermiş olmak için ondan bir gün sonra Selânik'e girdiler. Selânik'in zaptı konusunda gerçek budur. Biz şehre silâh elde girdik; Yunanlılar bizim galip çıktığımız muharebeden yararlanarak dövüşmeden girdiler.»

Şimdi de Yunan kurmay heyetinin cevabını görelim; bu cevabı, veliahtın komutası altında bulunan Tesalya ordusu kurmay başkanı General Danglis kaleme almıştır :

«6 kasımda, bir büyük devletin konsolosundan bir mektup geldi karargâhımıza. Mektupta, komutan Tahsin Paşa ile devletlerin konsolosları arasında şehrin teslimi konusunda müzakereler cereyan ettiği yazılıydı. Haberler, inanılır kaynaktan yapılan başka istihbarata uyuyordu. Buna göre 1 - 2 kasım Yenice yenilgisi sonucu, Türk ordusu tamamen çözülmüştü ve en ufak bir direniş bile gösteremezdi. 6 ve 7 kasımda, altı tümenenden kurulu Yunan ordusu Vardar'ı geçip Selânik'teki Türk ordusuna karşı yürüdü. 7 kasım akşamı, daha Bulgar ordusunun yaklaştığına dair bir haber yokken, Fransız, Alman, Avusturya ve İngiliz konsolosları, Selânik askerî valisi Şerif Paşa refakatinde karargâha geldiler, 7-8 kasım gecesi şehri ve Türk ordusunu teslim etmeyi teklif ettiler. Tahsin Paşa, yüksek rütbeli komutan olarak Şerif Paşayı, özel temsilci olarak da Karapiperi'yi, teslim şartlarını görüşmek üzere yolladı. Yunan veliahtı onların şartlarını kabul

etmedi; 8 kasım sabahı saat altıda Türk ordusuna karşı genel taarruz emri verdi. Aynı zamanda bir süvari tümeni de Vatikon ve Davutlu tarafından Balca'ya doğru bir kuşatma hareketine başlıyordu. Bu hareket 8 kasım günü öğleyin tamamlanmış bulunuyordu.

Böylece Tahsin Paşa, daha muharebe başlamadan, ordunun ve Karaburun'un teslimi hakkında bütün Yunan şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Az sonra bir süvari subayı çıkageldi. Veliahta, Selânik'e 30 km. uzaklıkta, Apostolar'da öğleye doğru Bulgar süvarileri görüldüğünü haber verdi. Bulgar subayı Yunan subayına geceyi Selânik'ten 25 km. ötede bulunan Giurdino'da geçireceğini, süvari kuvvetinden 15 km. uzakta, yani Selânik'e 45 km. mesafede, bir Bulgar tümeni bulunduğunu bildirmişti. Gerçekten bu tümen 8 - 9 kasım gecesini Selânik'e 30 km. mesafede bulunan Güvezne'de geçirdi. O gece Türk ordusunun teslim protokolü imzalandı ve tümenimizin bir kısmı tren istasyonunu zaptetti. Aynı akşam Yunan veliahtı Bulgar tümeni komutanına, Selânik ordusu teslim olduğu cihetle, şehrin üzerine yürümesinin gereği kalmadığını bir mektupla bildirdi. 9 kasım sabahı, Türklerin silâhtan tecrit edilmesine başlanırken, Bulgar tümeni Güvezne'den Selânik'e doğru yürüyordu. Balca yakınına vardıktan sonra, II. tümen komutanı General Kalaris, Bulgar ordusunun muharebe pozisyonuna girdiğini gördü. General, tümen komutanı General Teodorof'a, Türk ordusu teslim olduğundan, durması gerektiğini yazılı olarak bildirdi. Buna rağmen, Bulgar askerleri II. tümenin hatlarını geçtiler ve silâhları alınmak üzere olan Türk askerleri üzerine toplarıyla beş altı defa ateş açtılar. Tahsin Paşa olup bitenleri duyarak Yunan veliahtına protestoda bulundu.

Yunanlıların yeni bir tebliği üzerine, Bulgarlar Ayvalı'da durdular. Silâhtan tecrit işlemi bütün 9 kasım günü devam etti. Selânik, Albay Konstantinopulos'un Eczun birliği ve VII. tümen tarafından işgal edilmişti. 10 kasımda Bulgarlar

ilerlemeye devam ettiler, şehirden bir kaç kilometre uzakta durdular. Bir Bulgar subayı hükümet konağına giderek genel kurmay başkan yardımcısından Bulgar ordusunun Selânik'e girmesine izin istedi. Albay Dusmalis bu ricanın Bulgar generali tarafından Yunan Veliahtına arzedilmesi gerektiğini söyledi. General Teodorof, Bulgar ordusunda yedek subay olan Paris elçisi Bay Stançiof ile birlikte karargâha geldi; Bay Stançiof komutana tercüman olarak refakat ediyordu. Bulgarlar ricalarını prence bildirdiler. Rica, şu şartla kabul edildi : Bulgarlar, şehrin Yunanlılar tarafından zaptedildiğini, kötü hava şartlarından bunalan iki tugaylarının şehirde misafir edilmesinden başka bir şey istemediklerini kesinlikle beyan edeceklerdi. Yunan veliahtı bu esas üzerinde Yunanistan hükûmetine tebligat yapılmasını da şart koştu.

Bay Stançiof, veliahttan, Yunan hükûmeti reddetse bile iki Bulgar tugayının on saat sonra ayrılmak üzere şehre girmesine müsaade edeceğini Bulgar generaline beyan etmesini rica etti. General Teodorof da, Bay Stançiof aracılığıyla, iki Bulgar tugayının Selânik'te bulunduğu sürece Yunan komutanına tabi olacağını ve kurmay başkanı General Danglis'in günlük emrini almak üzere her gün bir subay göndereceğini veliahta beyan etti.»

Bu çelişkili ve hemen her satırı birbirini yalanlayan iki iddiadan gerçek olanı hangisi?

Şüphe yok ki Yunanlılar, Tahsin Paşaya karşı yaptıkları savaşlar sayesinde, Selânik'in savunmasıyla yükümlü Türk ordusunu tamamen bozguna uğratmışlar, toplarının büyük kısmını ele geçirmişlerdi. Kazandıkları Yenice zaferiyle, Selânik'i zaptetmeleri artık bir gün meselesi olmuştu. Selânik bir müstahkem şehir değildi. Güçlü bir ordu bile kara yönünden Yanya, Edirne veya İşkodra gibi savunamazdı onu. Öte yandan, Selânik, Yunan donanmasının bombardımanına maruzdu. Bu donanma denize hâkim olduğundan, İstanbul'dan takviye kuvvetleri gönderilmesini imkânsız kılmaktan başka,

Selânik'i arkadan vurmak için Kasandra körfezine bir Yunan birliği de çıkarmıştı. Bütün bu askerî tedbirler, Tahsin Paşa'nın bezgin, çözülmüş ve her türlü yardımdan yoksun ordusunu teslim olmaya zorlamak veya kesin olarak yenilgiye uğratmak için yeter de artardı bile. Şu halde Yunanlılar Selânik'in, Bulgar müdahalesi olmadan da ellerine düşeceğini iddia edebilirlerdi.

Şu da var ki, Bulgar Makedonya ordusu da Yunanlıların yardımı olmaksızın Selânik'i zaptedebilirdi. Fakat eğer Yunan Veliahtı Selânik üzerine yürüyeceğine ordusunu Manastır'a yöneltseydi, ve Tahsin Paşa Selanik çevresinde serbest kalsaydı, acaba Bulgarlar bu kadar hızlı yaklaşabilecekler miydi Selânik'e? General Teodorof, Bulgarların en liyakatli askerlerinden biri. Ve şehrin hemen yakınlarında Türk kuvvetleriyle çarpışıp şehre silâh elde girdiği hakkındaki sözü hiç şüphe kaldırmaz. Fakat çarptığı bu kuvvetler, Yenice'de, daha önce Sarandaporos'ta ve Veria önünde Yunanlılar tarafından bozguna uğratılmış Osmanlı ordusunun kalıntıları idi. Yunanlılar Selânik'in kaderini tayin eden savaşları tek başlarına verdiklerine göre, elbette ki düşmanlarıyla tek başlarına müzakerelere girişme ve teslim protokolünü hoşlarına giden şartlarla imza etme hakkına sahiptiler. Bulgarlar Ayyalı tarafından, Sırplar da Avrat-Hisar tarafından Türk ordusunu kuşattıkları için, Tahsin Paşa için direnme imkânı kalmamıştı. Ama unutmamak gerek ki, Bulgar ve Sırp kuvvetlerinin müdahalesi olmasa da Tahsin Paşa Selânik'i savunamayacaktı.

11 kasım sabahı, Yunan Kralı Yeoryios Selânik'e geldi, veliahtla beraber at sırtında şehre girip, gösteriler arasında, ikamet edeceği Banque d'Orient müdürü Hacı Lazaros'un evine gitti. (Birkaç ay sonra Selânik'ten tabutu çıkacaktı kralın.) Şenlikler gece geç vakte kadar sürdü.

Aynı gün, Bulgar prensleri bir Bulgar tümeni başında, bir de Sırp birliği, şehre girmişlerdi.

Yunanlılar Selânik'te 25.000 Osmanlı eri ile 1000 subay esir almışlar, 70 top, 15.000 tüfek, 2000 at, askerî depolarda yığılı büyük miktarda cephane ve savaş malzemesi ele geçirmişlerdi. Fakat alınan ganimetten çok, Selânik'in düşmesinin taşıdığı siyasî anlam sevinç yarattı Helen âleminde. Yunan veliahtı sayısız tebrik telgrafları aldı; ilk telgrafı, kaynı Alman İmparatoru Wilhelm yollamıştı.

Esir düşen Osmanlı kurmayı üyelerinden biri, *Journal* muhabirine, yenilgilerinin nedenlerini şu şekilde açıklamıştı :

«Birliklerimizin kuruluş şekli iyi değildi. 800 kişilik bir birlikte, talim görmüş, yani muvazzaf orduya mensup 150 asker vardı sadece; geri kalanı ikinci sınıf rediflerden ve gönüllülerden, yani az talim görmüş veya hiç talim görmemiş askerlerden ibaretti. Mitralyöz ve mükemmel Yunan topçusu ateşi önünde kaçanlar, bu son unsurlardır. Askerlerimizin kaçmasına mani olmak için başlarına nöbetçi dikmek zorundaydık. Sonra, iâşe şubeleri o kadar kötü teşkilâtlanmıştı ki, kurmay subaylar olan bizler, sadece askerî harekâtla değil, ac askerlerin ihtiyaçlarıyla da meşgul oluyorduk. Çünkü mevcut büyük stoklara, elimize varmayan stoklara rağmen, askerlerimiz açlıktan ölüyorlardı gerçekten. Buna, askerlerimizin ve toplarımızın sayıca az olmasını da ekleyin. Özellikle dağ toplarımız yetersizdi. Yunanlıların çok iyi dağ topları vardı. Bu toplar, dağ geçitlerinde yapılan savaşlarda onlara çok yaradı. Sonra Yunan subayları ateşimiz karşısında inatla ilerlerken, bizim subaylardan çoğu savaş meydanını terk ediyordu, bunu itiraf etmekten utanç duyuyorum.»

Selânik işgal edilirken, Yunan donanması tarafından karaya çıkarılan birlikler Halkidikya yarımadasının bütün önemli noktalarını : Bakır madenleriyle ünlü Kasandra'yı, Triptamos'u, Kariyas'ı, Aynaroz'u (Atos dağı) v.s. arka arkaya zaptettiler.

Yedinci Bölüm

Talî Harekât

Yunan veliahtının güven içinde Selânik'e yürüyebilmesini sağlamak için kuzeydeki Türk kuvvetlerini durdurma emrini alan Albay Matyopulo komutasındaki V. tümen, mevcudunun büyük kısmıyla, Komano yolundan kuzeye yönelmiş, 250 yaralı ve 100 ölü vererek 29 ekimde Kaylar'ı zaptetmişti. Yunan askerlerinin çoğu Türk gönüllü birlikleri tarafından öldürüldü veya yaralandı. Bu birlikler arasında Bekir bey'in grubu ün kazandı.

Matyopulo, Kaylar'ı zaptettiği günün akşamı, aynı şehirle Nalbantköy arasında Türk ardclarına rastladı. Bunlar Katrovahya yaylasında mevzilenmişlerdi ve geceleyin Yunan kuvvetlerine karşı saldırıya geçtiler, fakat geriye püskürtüldüler. Şafakta yeni bir Türk taarruzu da başarısız kaldı; iki saat süren bir çarpışmadan sonra, düşman eline 7 top, 200 araba, 3 bayrak, birçok savaş malzemesi ve esir geçti. Yunanlılar da epeyi kayıp verdiler.

Nalbantköy'ü aldıktan sonra, Albay Matyopulo, Baniça üzerine yürümek için Kirli Derbend geçitlerine yöneldi. 3 kasımda, şehrin yakınlarına varmışken, bizzat Cavit Paşanın kumanda ettiği Türk kuvvetleriyle karşılaştı. Türkler Yunanlıları Soroviç'e kadar geriye sürdüler. Albay Matyopulo, tümenini iyi kötü toparladı orada. Yunanlıların ancak 6000 adamı vardı. Hepsî yorgundu, iâşe ve cephane yetersizdi. Ca-

vit Paşa kuvvetleri 12.000 kişi civarındaydı. Düşman, iki gün direndi. 5 kasım sabahı, yoğun sis içinde, Türk mitralyözleri düşmanın 100 metre yakınına sokularak âni ateş açtılar. Yunanlılar panik halinde kaçmaya başladılar, savaş alanında dokuz top ve bir sürü malzeme bıraktılar. Matyopulo, askeri- nin üçte ikisini güçbelâ toparlayabildi, gerisi öldü. Fakat Türkler düşmanı kovalamadığından Kozani'den 15 km. uzak- ta bulunan Karaağaç'a çekilme ve daha sonra takviye alarak yeniden taarruza geçme imkânı buldu.

Daha sonra, Cavit Paşa'nın kurmay başkanı Remzi Bey, İtalyan *Secolo* gazetesi muhabirine bir demeç vererek, Soroviç zaferinden sonra Paşanın Tesalya sınırına yürümek ve Yunan ordusunun planını altüst etmek niyetinde olduğunu açıkladı. Bu suretle, henüz Vardar'ı geçmemiş olan Yunan ordusu Selânik seferini yarıda keserek öz yurdunu savun- mak zorunda kalacaktı. Fakat Manastır'da dövüşecek olan Zeki Paşa, Cavit Paşa'nın Manastır'da bulunmasını daha uy- gun görmüş, böylece o cüretli planı uygulama imkânı bulun- mamıştı. Cavit Paşa planını uygulaysaydı, pek muhtemeldir ki, Selânik Yunanlıların eline düşmezdi. Fakat Makedonya' nın başkenti bununla kurtulmuş olmazdı. Çünkü Soroviç muharebesinden bir gün evvel Yunan Veliahtı, Selânik'in sa- vunmasına tahsis edilmiş olan Tahsin Paşa ordusunu Yeni- ce'de bozmuştu. Eğer Yunanlılar Selânik'e yürümeden kendi sınırlarına dönselerdi, Bulgarlar, Sırlarla beraber veya Sırlardan önce, Selânik'i zaptederlerdi şüphesiz.

Ama ne olursa olsun, Soroviç zaferi Türkiye için bu har- bin en teselli edici olaylarından biridir. Geniş bir savaş mey- danı haline gelen Balkanlarda kazanılan tek muharebedir çünkü.

Selânik'in zaptından sonra, Yunan kurmay heyetinde, bir ara, Trakya'daki Bulgar ordusuna yardım etmek üzere önemli bir Yunan kuvveti gönderilmesi sorunu tartışıldı. Çünkü veliaht işini bitirmişti, Sırlar ise bir dizi zaferlerle

Osmanlı Batı ordusunun başlıca cüzlerini kesin bir yenilgiye uğratmışlardı. Müttefiklerden her biri kendi işini bitirdikten sonra, daha savaşmakta olan diğer müttefik millete veya milletlere yardıma koşmak zorundaydı. Yunan kurmayı bu esasa dayanarak, Trakya'ya asker yollamayı düşünüyordu. Fakat bu tasavvur uygulamaya konulmadı, çünkü Bulgarlar Yunanlıların yardımından yararlanmaya pek hevesli görünmüyorlardı. Yunan ve Bulgar orduları Selânik'e girdikten beri hemen her gün iki millete mensup askerler arasında çatışma çıkıyordu. Subaylar, daha ağır olayların önünü zor alabiliyorlardı. Önemli bir askerî harekât için, müttefik olmalarına rağmen birbirinden nefret eden, uzlaşmaz milletlerin bu çocuklarını omuz omuza aynı gayeye sevk etmek çok zor olurdu. Bütün bu nedenlerle, Yunan veliahtı Manastır'a yürümeyi yeğ gördü. Manastır'da Türk kuvvetlerinin çeşitli parçalarından oluşan bir ordu meydana getirilmişti, ve Sırp-lar son meydan muharebelerini vereceklerdi. (1)

Yunan veliahtı 15 kasımda Selânik'ten yola çıktı. Ordusu, üç kısma ayrılmış beş tümendenden ibaretti. Biri Vödena'da, öbürü Gramatiko'da (Vodena'nın 20 km. güney - batısında), üçüncüsü de Kozani'de bulunmaktaydı. Soroviç'te Caviş Paşa tarafından yenilen Matyopulo tümeni bu son kısmı meydana getiriyordu; yeniden düzenlenmiş ve yardımcı kuvvetlerle takviye edilmişti. Yunan orduları, Ostrovo gölünün hem kuzey hem de güneyinden aynı zamanda taarruza geçecekti.

Harekât kasımın 15'inde başladı. Vladova'da veliahtın kuvvetlerinin sağ kanadı Türk kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Türkler savaş meydanında 800 ölü ve 1000 yaralı bıraktılar. Yunanlılar, bu başarıyı topları sayesinde kazandılar. Koma-

(1) Trakya'ya yalnız Selânik'teki Bulgar kuvvetlerinin büyük kısmı gönderildi; Bulgar kıtaları, savaş gemileri tarafından komanan Yunan nakliye gemileriyle taşındı.

ni'de yapılan savaş daha ciddî oldu; V. tümen beş saat süren çarpışmalardan sonra Türkleri geriye püskürterek Soroviç yenilgisinin öcünü aldı. Türkler 1000 kadar ölü ve yaralı verdiler.

Yunan ordusu Florina üzerine yürüdü. Manastır önünde bozguna uğrayan Osmanlı ordusuna mensup birkaç tugay savunuyordu Florina'yı. 30 kasım ve 1 aralıkta, Florina - Zabr-dan cephesinde son bir muharebe cereyan etti. Çarpışmalar çok kısa sürdü. Türkler batıya doğru çekildiler. Ardıcılarından bir grup, Pizodeni boğazında 20 top ve bol cephane ile esir düştü. Bu suretle Manastır'dan kaçabilen son Osmanlı ordusu cüzü de dağılmış oluyor ve parça parça Arnavutluk dağlarına çekiliyordu. Yunanlılar, Soroviç yenilgisinden sonra boşalttıkları Kastoria'yı yeniden işgal ettiler, dağınık Osmanlı birliklerini Pizodeni'ye kadar kovaladılar. Gerçekte, Makedonya savaşı son bulmuştu. Bu kovalama, stratejik gereklerden çok siyasî nedenlerle yapılıyordu. Veliht prens Konstantin, Makedonya'da emrindeki kuvvetlerden yalnız III., V.ve VI. tümenleri bıraktı; II. ve IV tümenlerle Selânik'e döndü. Oradan deniz yolu ile, General Sabuncakis'in başarısız kaldığı Yanya'ya nakledecekti ordusunu.

Yunanistan, 3 aralık tarihinde Çatalca önünde aktedilen mütarekeyi imzalamadı. Londra'da yapılacak barış görüşmelerine katılmakla beraber, savaşa devam etmeyi tercih etti. Bu karar, ne mütareke şartlarına veya aktine karşı bir hoşnutsuzluk gösterisiydi, ne de —önce sanıldığı gibi— müttefikler arasında patlak veren bir anlaşmazlığın sonucu. Yunanistan silâhları bırakmamakla, deniz yollarını Türk donanmasına kapalı tutuyor, dolayısıyla mütareke günlerinde Trakya savaş alanına taze Türk kuvvetleri naklini imkânsız hale getiriyordu. Yunanistan'ın silâhları bırakmaması müttefikler için zarurî bir savaş şartıydı. Osmanlı hükümeti durumunu protesto etti ve Londra barış konferansı toplandığı sırada, Yunanistan'ın mütarekeyi imza etmediğini ileri süre-

rek Yunan delegeleriyle müzakerelere oturmak istemedi. Fakat muzaffer müttefikler, sonunda görüşlerini empoze etmeyi başardılar. Babiâli boyun eğmeye mecbur kaldı, ve barış görüşmelerine Yunanlı delegeler de katıldılar. Kaldı ki, bu görüşmeler hiç bir sonuç vermeyecekti.

Makedonya'da kalan General Damianos komutasındaki Yunan kuvvetleri, aralık ayı başında taarruz harekâtına başladı. Gaye, Cavit Paşa'nın —Osmanlı Batı ordusunun bu en iyi generalinin— Görüce'de teşkilâtlandırmayı başarıyı kuvvetleri dağıtmaktı. V. ve VI. Yunan tümenleri Florina'dan, III. tümen de Kastoria'dan Görüce'ye doğru ilerledi. Florina'dan hareket eden kol kuzeyden inerek Bikliska'da Türk öncülerini püskürterek Çanga boğazını geçti, Cavit Paşa ordusunun başlıca kuvvetlerine saldırdı. V. Yunan tümeni Osmanlı ordusunun cephesinde, VI. tümen ise sağında mevzilenmişti. Elverişsiz durumuna rağmen, Cavit Paşa oldukça zorlu bir direniş gösterdi, fakat Kastoria'dan yola çıkan III. Yunan tümeni Morovo dağının karlı yollarından geçerek onu arkadan vurmak ve çember içine almakla tehdit edince, 1000' den fazla ölü ve yaralı ve üç top bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Gerilerken de Yanya yolunu Yunanlılara kapalı tutmaya çalıştı hep. Görüce muharebesinde 800 - 900 ölü ve yaralı veren Yunanlılar, Osmanlı ordusunu takibe devam ettiler ve Kiari dağları geçitlerinde bir ardıcı kuvveti sararak esir aldılar.

Cavit Paşa, Görüce'den Yanya'ya götüren tek yoldan ricata devam ederek Yanya yakınlarına indi. Yolda Manastır muharebesinden kaçıp kurtulan çeşitli Osmanlı birlikleri ile, Sırplarla Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden kovdukları çok sayıda Arnavut gönüllüleri kendisine iltihak ettiler. Daha önce de söylediğimiz gibi, Yanya müdafileri bu yenik ordu kalıntılarını müstahkem şehre almak istemediler.

Sekizinci Bölüm

Epir Ordusunun Harekâtı

General Sabuncakis komutasındaki Yunan Batı ordusu, genel olarak yedek unsurlardan ve Giritli ve Garibaldi'ci gönüllülerden kuruluydu. İlk harekâtının hedefi, zengin Arda ovasını Türklerden korumak ve Preveze'yi zaptetmekti.

General Sabuncakis 18 ekim günü taarruza geçti. Türkler, Preveze limanının anahtarı olan Gribovo dağında mevzielenmişlerdi. Dağ dört gün Türklerle Yunanlılar arasında el değiştirdikten sonra, nihayet 23 ekimde Yunanlılara kaldı. Buna benzer çarpışmalar Kamuzades önünde de cereyan ediyordu. Burasını da aldıktan sonra, Sabuncakis doğru Arda şehrine inen bir yola sahip bulunuyordu. 26 ekim akşamı Yunanlılar Yanya'nın Preveze ile bağlantısını kestiler ve 2 kısımda Nikopolis'e (Eski Preveze) karşı taarruza geçtiler. Preveze'nin güneyinde, Menika önünde bulunan Yunan donanması ve körfezde duran iki muhrip, aynı zamanda Nikopolis'i bombalıyordu. Osmanlı kuvvetleri on saat direndikten sonra Nikopolis'te 41 yaralı bırakarak Preveze'ye doğru geri çekildiler. Yunanlılar Osmanlı istihkâmlarını tahrip ederek şehre girdiler ve Preveze'ye taarruz edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine, Preveze makamları teslim olmaya karar verdi. Vilâyet tercümanı Salâhattin Bey, İngiliz, Rus ve Avusturya konsololarıyla birlikte Nikopolis'e giderek teslim protokolünü imzaladı. Yunanlılar 4 kısımda Preveze'ye girdiler. Osmanlı

askerleri, Arnavut başıbozuklar ve jandarmalar, Patras'a gönderildiler. O gece, özellikle Giritli gönüllüler, şehirde epeyi çapulculuk yaptılar. Bazı Hıristiyan ileri gelenler Müslüman komşularını Giritlilerin tasalludundan korudular, büyük iyilikler yaptılar. Belediye reisi İttihatçı Halil bey, görevini muhafaza etti.

Preveze'nin düşmesinden sonra General Sabuncakis, kuvvetlerini Yanya'ya yöneltti, arka arkaya Pendepikadia geçitlerine saldırdı. 5 ve 7 kasım saldırılarına başarı ile karşı koyan Türkler, 8 kasım taarruzuna dayanamadılar ve Yanya'ya çekildiler. Bu ricatla, Türkler, müstahkem şehrin güneyinde bulunan bütün dağlık araziye şehrin ileri istihkâmlarına kadar terketmiş oluyorlardı. O havalı, Vizani kalesinin ateşi altında idi.

13 kasımda, bir karma Yunan birliği, (bu birliğe Kont Alessandro di Roma komutasındaki Garibaldi'ciler de katılıyorlardı) Yanya'nın doğu ve kuzey - doğu havalisine kadar ilerleyerek sekiz saatlik bir çarpışmadan sonra Metzovo'yu ve istihkâmlarını zaptettiler.

Böylece, kasımın ortasına doğru, General Sabuncakis, ordusu ile, Yanya'nın en ileri savunma hatlarının önüne varmış bulunuyordu.

Yanya son derece güçlü bir müstahkem şehirdi. Aynı adı taşıyan gölün güney - batısında kuruluydu. Gölü çevreleyen tepelerde, çoğu 1000 metreden daha yüksekte bulunan müstahkem mevkiiler, çevrenin bütün geçit ve yollarını top ateşi altında tutarak, şehrin tam olarak savunmasını sağlıyordu. İstihkâmlar şu şekilde dağılmıştı:

1. Yanya'nın 9 km. kuzey - batısında, Meğa Kardiku ve Mikron Kardiku köylerinde birbirinden yarım saat mesafede iki ayrı istihkâm.

2. Yanya'nın 7 km. batısında Sadoviça köyünde bir istihkâm.

3. Yanya'nın 4 km. güney - batısında Durutis veya Peristerias manastırı yakınında 9 sm. lik dokuz, 12 sm. lik dört toptan ve dört mitralyözden kurulu üç batarya.

4. Yanya'nın 10 km. güney - doğusunda, Vizani köyünde, 9 sm. lik dokuz, 12 sm. lik oniki, 15 sm. lik iki toptan, 7,5 sm.'lik dört dağ topundan ve sekiz mitralyözden kurulu altı batarya.

5. Yanya'nın 4 km. güney - doğusunda, Yanya gölü ucunda, Gastrica manastırı yakınında, 7,5 sm. lik on iki dağ topundan kurulu iki batarya.

6. Yanya adasında, 9 sm. lik iki toptan kurulu bir batarya.

7. Yanya'nın 3 km. kuzey - doğusunda Parama köyünde 9 sm.'lik iki toptan kurulu bir batarya.

8. Yanya'nın 15 km. kuzey - doğusunda Ay Nikola tepesinde 9 sm. lik altı toptan kurulu bir batarya.

Tümü, 128 toptan kurulu 21 batarya. Bu istihkâmların hepsi de Yanya sahrasına açılan bütün yolları çapraz ateş altında tutabilirdi. Çevrenin arazi durumu top yerleştirmeye elverişli olmadığından, düşman hissedilir bir gücsüzlük durumunda kalıyordu. Şehri kuşatanların telâşla yapacakları tahkimatı, Yanya bataryalarından herhangi biri kolaylıkla tahrip edebilirdi. Dağ topları onlara zarar veremezdi, çünkü ateş menziline girecek kadar yaklaşmazdı savunma mevzilerine. Eğer Yunanlılar Yanya etrafına az çok top yerleştirip cephanelikleri havaya uçurabildiler ve bilhassa Vizani toptanlarından birkaçını tahrip edebildilerse, bunun nedeni muhakkak ki Osmanlı topçusunun tecrübesizliği idi.

Vizani, Yanya istihkâmlarının en önemlisiydi. Onu bizat Von der Goltz Paşa Preveze - Yanya yoluna hâkim olmak için inşa ettirmişti.

Yanya'yı iki liyakatli asker savunuyordu: Esat Paşa ile kardeşi Vehip Bey. Acı bir tesadüf sonucu, Esat Paşa, daha

sonra teslim olacağı Yunan veliahtıyla Berlin askerî Akademisinde aynı sınıfta okul arkadaşı olmuştı. Von der Goltz Paşanın kurmay heyetinde de bulunmuştu.

General Sabuncakis ordusu, kasım ortasındaki durumuyla, ne o istihkâmları alabilir, ne de Yanya'yı savunan orduyu çökertebilirdi. Hattâ Selânik yoluyla yardıma koşan II. ve IV. tümenlerin varışından sonra bile, bu ordu, şehri sıkı bir muhasara altına alarak ve müdafileri aç bırakarak teslimetmekten acizdi. Yunan ordusunun mevcudiyetine rağmen Yanya' her taraftan erzak ve yardım almaktaydı. Batı ordusuyla bağlantıları kesilmemişti. Felâketle sonuçlanan Manastır muharebesinden sonra bile, Cavit Paşa ile bağlantı halindeydi.

Yunan ordusunun kanatları ufak tefek başarılar elde ettilerse de, Vizani'ye karşı cephe alan merkezi ancak çok yavaş ve büyük kayıplar vererek ilerliyebiliyordu.

11 ve 12 aralıkta, Emin Ağa mevkiini ele geçirmek için General Sabuncakis, genel taarruza girişti. İlk gün yalnız topçu düellosu oldu. Yunanlıların Krupp malı 105'lik dört ağır muhasara topu çok yararlı oldu. Osmanlı kuvvetlerinde ağır top olmadığından, bu yönde birşey yapamıyorlar, fakat sahra toplarıyla, solda harekâta bulunan II. tümeni fena halde dövüyorlardı. Yunanlılar Türk bataryalarını susturamıyorlardı, çünkü nerede bulunduğunu bilmiyorlardı. Ancak akşam üzeri, Türk hatlarından süzülüp Yunan karargâhına varan bir Rum köylüsü, Türk mevzileri hakkında değerli bilgiler getirdi. Sabuncakis derhal köylünün işaret ettiği noktalara çevirdi ağır toplarını. Sonuç kesin oldu: Türk topları derhal sustu. 11 kasımda, II. tümen, taarruzu tekrarladı. Türkler şiddetli bir direnişten sonra, 200 ölü ve yaralı veren bir Efsun birliğinin saldırısı karşısında, Emin Ağa mevkiini terkettiler. O kadar telâşla geri çekilmişlerdi ki, seri atış eden o güzelim Krupp toplarını beraber götürecek vakit bulamamışlardı.

Epir savaş alanı.

Bu mevkiin zaptı Yunanlılar için bir başarıydı. Onun sayesinde, Vizani'ye karşı girişilen harekât daha başarılı olabildi.

Emin Ağa mevkiinin zaptından sonra, Vizani önündeki savaş harekâtı bir met ve cezir olayına dönüştü iki ordu arasında. İstihkâmlar hiç durmadan el değiştiriyor, sürekli taar-

ruz - ricat hareketleri iki tarafa da çok zayıf verdiriyordu. Yunan ordusu, Atina ve Selânik'ten 12.000 asker takviye aldığı halde, Görüce'deki tümenler Yanya'ya inmedikçe şehri tam olarak kuşatamayacaktı.

Bu arada, yağmur çamur, bataklık yalnız silâh ve cephane naklini değil, yaralı naklini de güçleştiriyor, çokları sedyede yahut bataklıklarda ölüyordu. Ölenin daha ılık cesedini oracıkta gömüyorlar, üzerinde «Vatan için öldü» ibaresi yazılı bir tahta haç dikip terk ediyorlardı meçhul askeri.

Bütün bu ıstırap ve yas manzaraları, hele verilen kurbanların çokluğu ve neticesiz savaşların fecaati, düşman ordusunun moralini gitgide bozuyordu. İki aydan beri müstahkem şehrin çevresinde dövüşüyorlardı. Fakat hâlâ önemli bir sonuç alamamışlardı.

Vizani'ye karşı yürütülen harekâta Yunan havacıları bir çok defa Yanya ve Vizani üstünde uçarak çok önemli bilgiler verdiler Yunan komutanlığına.

Dokuzuncu Bölüm

Yanya'nın Düşmesi

Ocak'ın 24'ünde, Yunan veliahtı Epir ordusunun genel komutanlığını üzerine aldı.

O tarihe kadar, Vizani'ye ve civar istihkâmlara karşı saldırılar devam etmişti. Türkler, müstahkem şehrin savunması bakımından Vizani'nin taşıdığı önemi anladıklarından, başlıca kuvvetlerini, seri ateş gücüne sahip bir çok topla birlikte oraya yığmışlardı. Zaten Pendepikadia'nın zaptından sonra, Esat Paşa ⁽¹⁾, Yunanlıların, bir kuşatma hareketiyle Yanya ile bağlantılarını kesmelerinden korkarak, bütün dikkatini o müstahkem mevkiye çevirmiş ve aceleyle oraya çekilmişti. Vizani'ye çekildikten sonra, Osmanlı ordusuna, Celâl bey komutasında Arnavutluk'tan gelen beş - altı bin redif iltihak etmişti. Faik ve Fuat beyler de Manastır'dan bir kaç bin asker getirmişlerdi. Osmanlı Batı ordusu genel komutanı Ali Rıza Paşa da Yanya'da bulunmaktaydı.

Yunan veliahtı, kuvvetlerini iki kısma ayırmıştı. General Sabuncakis komutasındaki sağ kanadı teşkil eden birinci kısım, VI. ve VIII. tümenlerden ve bir karma birlikten kuruluydu. General Moskopulos komutasındaki ikinci kısım, sol kanadı meydana getiriyordu.

⁽¹⁾ İşkodra'nın aynı adı taşıyan müdafii ile karıştırılmamak gerekir.

Ocak'ın başında bol kar yağmış, Yunanlılar çok eziyet çekmişlerdi. Sıkıntılar, mahrumiyetler, ve özellikle atalet, Yunan saflarında bezginlik yaratıyordu. Veliâht, birkaç kere disiplin, cesaret ve sabır tavsiye etti ordusuna. Bir taarruz planı hazırladığını şehrin düşmesiyle sonuçlanacak son ve kesin savaşın uygun zamanda başlayacağını açıkladı.

Şubatın başında, veliaht, Yanya müdâfii Esat Paşa'ya bir mektup göndererek şehri teslim etmesini, boşuna kan dökmemesini teklif etti. Esat Paşa, Prens Konstantin'e şu cevabı yolladı :

«Kumandanız altında bulunan askerî kuvvetin, benim kumandam altında bulunan kuvvetten üstün olduğunu görüyorum. Fakat yurdumun ve milletimin şerefi, son nefesime kadar dövüşmemi emrediyor. Dolayısıyla, teklifinizi reddediyorum.»

Muhasaraya rağmen, Yanya'nın denizle bağlantısı daha kesilmiş değildi. Yanya'yı Santi Quaranta limanına bağlayan düzgün bir şose vardı. Yunanlılar bu limanı bir defa zaptetmişler, fakat Türkler karşısında tutunamamış, tekrar gemilere binip uzaklaşmışlardı. Martın 3'ünde, Yunanlılar daha büyük kuvvetlerle tekrarladılar çıkarmayı. Fakat karaya çıkan 6000 kişinin Yanya savaşlarına bir etkisi olmadı, çünkü Yunan veliahtı, ertesi günü, planını uygulamaya koyuldu. Bütün hazırlıklar tamam olduğundan, martın 4'ünde erken saatlerde genel taarruz emrini verdi. Yunan kurmayı Emin-ağa'da yerleşmişti. Hazırlanan plana göre, Yunanlılar Yanya müdafilerini yanıltacaklar, sağ kanattan taarruza geçer görünüp, sol kanattan Yanya üzerine yürüyeceklerdi. Sol kanat, Vizani toplarından sakınarak arkadan dönecek, Çuka tepesini zaptedecek, Vizani kalesini sağında bırakarak doğru Yanya'ya yürüyecekti. O sırada General Sabuncakis komutasında sağ kanat Vizani'ye taarruz edecek, sol kanadı serbest bırakmak için Vizani müdafilerini oyalayacaktı. Yunan or-

dusunun merkezini meydana getiren II. tümen ile süvari birliği de Kaneta tepesinden ilerleyerek Preveze - Yanya yolundan hem sol, hem sağ kanatlara yardımcı olacaktı.

4 mart sabahı balşatılan topçu düellosu. bütün gün sürdü. Yalnız Yunanlılar 10.000 mermi savurdular. Türkleri sipperlerinde hareketsiz kalmaya zorlayan topları sayesinde, Yunan ordusunun taarruza geçen sol kanadı ilk gün hissedilir derecede ilerleme kaydetti, Manoliasa'yı zaptetti, aynı adı taşıyan dağ silsilesine hâkim oldu, bütün bir Osmanlı tugayını esir aldı. Topçu ateşi bütün gece devam etti. Düşmanın sol kanadı durup dinlenmeden ilerledi. Kurmay heyetinin hazırlamış olduğu planın en hayatî kısmı —sol kanat harekâtı— ertesi gün gerçekleştirilecekti.

Plan, tam bir başarıyla uygulandı. Sağ kanat ve merkez, kuvvetlerinden önemli kısımlar ayırıp sol kanadı güçlendirmeye gönderdiler, kalan kısımla da Vizani'ye saldırdılar. Topçular Vizani istihkâmlarına ateş yağdırırken, piyade arka arkaya hücumla kalkıyordu. Vizani müdafilerinin bütün dik-kati bu çifte taarruza çevrilirken, düşman ordusunun sol kanadı, üstüne düşen görevi serbestçe başarıyordu.

5 mart sabahı saat yedide sol kanadı meydana getiren üç tümenenden üçüncüsü iki kola ayrıldı; bir kolu Osmanlı istihkâmlarını zaptede ede kuzeye yöneldi, öbür kolu Ay Nikola'yı kuzeyden kuşattı. Aynı gün saat on beşte Ay Nikola düştü. 19 top ele geçiren düşman, Osmanlı cephesini yarmış oldu. Vovdivista da düşünce, merkezdeki süvari kuvvetleri Vizani'yi arkada bırakarak Yanya'ya doğru ilerlemeye devam ettiler. Manoliasa ve Ay Nikola tepelerinden, Osmanlı askerleri esir düşmemek için kaçmaya başlıyorlardı. Yunan dağ topları onların yeniden toparlanmalarına meydan vermedi. Ricat, mermi yağmuru altında devam etti. Yanya'nın güneyinde Türk askerleri karşıladılar onları, kaçanları durdurmaya, paniğe kapılanları toparlamaya çalıştılar, fakat gayretleri boşa gitti.

Ay Nikola'dan yola çıkan Efun birlikleri saat akşamın altısında Yanya önlerine vardılar. Merkez ordusuna mensup süvari kuvvetleri, General Sutos komutasında, Efunları yakından izliyordu. Sağ kanat kuvvetleri de Drisko ve Kondovraki'yi işgal ettiler.

5 mart akşamı, Yanya'yı savunan bütün müstahkem mevkiiler teker teker düşmüştü. Umutsuzca olsa bile hâlâ direnen, yalnız Vizani idi. Fakat Yunan kuvvetleri tarafından kuşatılmak ve Yanya ile bağlantısı kesilmek üzereydi.

5-6 mart gecesi, durum bu merkezdeydi. Yanya'da bir savaş konseyi toplandı. Esat Paşa, şehri savunan bütün müstahkem mevkiilerin düştüğünü, cephaneye ve erzakın tükendiğini, askerden çoğunun hasta olduğunu, ancak birkaç bin kişinin savaşabilecek durumda olduğunu açıkladı. Subaylar, boşuna kan dökülmesini önlemek için teslim olmaya karar verdiler. Bunun üzerine, Esat Paşa, Rus, Fransız, Avusturya ve Rumen konsolosluklarına başvurarak şehrin teslim olduğunu Yunan Velihtına yazmalarını istedi. Konsoloslar, şu mektubu yazdılar Velihta :

Altes,

Aşağıda imzası bulunan bizler, Rusya, Fransa, Avusturya ve Romanya konsolosları, aşağıdaki durumu Alteslerinize saygı ile arz ederiz.

Osmanlı İmparatorluk orduları komutanı Ekselans Esat Paşa boşuna kan dökülmemesi için şehrin teslimini kolaylaştırmak amacıyla bizlere müdahale etme görevini vermiş bulunmaktadır.

Altesinizden, ateşin kesilmesine lütfen emir buyurmalarını rica ederiz. Buna benzer bir emri hâlen Esat Paşa da vermiş bulunuyor.

Aşağıda imzası bulunanlar, Altesinizin kararından haberdar olmaktan minnettar kalacaklardır.

İmzalar

Sabah erken, Esat Paşa, amcazadesi Rauf Paşa ile yaveri Talât Bey'i, Rum metropolit vekiliyle birlikte Yunan karargâhına gidip konsolosların mektubunu prence vermekle görevlendirdi. Esat Paşa'nın ateşi kesme emri verdiği gerçektir. Çünkü o sırada Vizani kalesi teslim oluyordu. Olaylar şu şekilde gelişmişti :

Sabahın erken saatlerinde Osmanlı bataryaları Yunan sağ kanadına karşı ateş püskürmüştü. Fakat, herşeye rağmen Efzunlar, savunma hatlarına yaklaşmayı ve istihkâmları kuşatan dikenli telleri parçalamayı başarmışlardı. Osmanlıların ateşi karşılıksız kalmıyor, Yunan bataryaları da Osmanlı mevzilerine ateş yağırdırıyordu. Osmanlı topları birdenbire sustu. Beyaz bayrak taşıyan bir temsilci çıktı meydana, Yunan saflarını geçerek komutanla görüşmek istedi. Ön saflara kumanda eden Yarbay Yuanu, Türk temsilcisini hemen kabul etti. Temsilci, Yuanu'ya, Vizani komutanı Kaymakam Fuat Bey'in şu kısa ve duygulandırıcı mektubunu verdi :

Muharebe meydanında düşmek talihi benden esirgendiğinden ötürü üzgünüm. Şu anda, kumandam altında bulunan kaleyi teslim etme emrini almış bulunuyorum. Bu emri yerine getirmeye hazırım.

Bunun üzerine, iki taraf da beyaz bayrak çekti ve ateş kesildi. Yunan Teğmeni Çaparos, Yarbay Yuanu'nun cevabını götürdü Türklere. Fuat Bey, istihkâmın önünde bekliyordu. Yunan temsilcisini görünce, onu Almanca selâmladı ve dedi ki : «Kılıcımı teslim etmeye hazırım. Mukavemete devam etmemek zorunda bulunduğum için üzgünüm, fakat üstlerimin emrine itaat ediyorum. Şu andan itibaren birbirimize düşman olmaktan çıkıyoruz umarım.» Teğmen Çaparos, Fuat Bey'in elini sıktı ve kılıcını almayı reddetti. Sonra Vizani'nin yiğit müdafiine Yarbay Yuanu'nun şu cevabî mektubunu verdi :

Cesaretle dövüştünüz. Bu kıratta hasımlarımız olmasını kendimize şeref sayarız. Talih bize yâr oldu.

Vizani toptarından çoğu kullanılmaz hale gelmişti. Erzak, mermi ve her türlü caphane tükenmişti. Teslimden az sonra Yunanlılar kaleyi savunan Osmanlı askerlerini silâhtan tecrit etmeye başladılar. Düşmanlarının ağır mahrumiyetlere katlandıklarını bilen Yunanlı subay ve erler, yanlarında taşıdıkları erkmek, peynir ve konservele onlara verdiler. Türkler, bu davranıştan çok duygulandılar ve Fuat Bey, Yunan Velihtına bir telgraf çekerek emrindeki askerler namına teşekkürlerini bildirdi.

O sırada, Yanya'da görevli konsolosların ortak mektubu Velihta sunuluyordu. Yarım saat süren bir görüşme esnasında, Prens, Esat Paşa'nın temsilcilerine ateşi kesmeye razı olduğunu beyan etti, ancak şu şartla ki, Esat Paşa kayıtsız ve şartsız teslim olacaktı. Bu şart kabul edildi. Derhal şu protokol kaleme alındı :

A — Yanya şehri ve kaleleri, Yunan ordusuna teslim olmuştur.

B — Bugün müstahkem şehirde bulunan askerler harp esiridirler.

C — Savaş araçları, silâhlar, sancaklar ve atlar Yunan ordusuna teslim edilecektir.

D — Subaylar, erler, yaralı ve hastalar, harp kanunlarına tabidirler.

Esat Paşa da imzaladı bu protokolü.

Yanya'ya ilk olarak General Sutos komutasındaki süvari birlikleri girdi. Onlarla beraber, şehre vali olarak atanan eski konsolos Bay Forestis de Yanya'ya geldi. General Sutos da askerî komutan olmuştu şehre. Vehip Bey, Esat Paşa namına şehri Yunan generaline teslim etti. General, Vehip Bey'e ve dinî reislerle, ırk ve din ayırımı yapılmaksızın bütün sakinlerin malının ve canının korunacağına dair teminat verdi. Aynı gün bir ara şehirde karışıklık çıkmış, teslim şartlarını

öğrenen Rum sakinler talana girişmişlerdi. Fakat General Sutos hemen sıkıyönetim ilân ederek nizam ve asayışı yeniden kurdu, şehrin iâşesi için gerekli tertibatı aldı.

Yunan Veliâhtı ertesi gün şehre girdi. Yabancı konsoloslardan yalnız İtalya ve Avusturya konsolosları Prens Konstantin'i karşılamaya gitmemişlerdi. Fakat o coşkun bayram havası içinde kimse bunun farkına varmadı. Altı yüzyıllık Türk hâkimiyetinden sonra Yunan askerlerinin şehirde bulunması, inanılmaz gibi geliyordu herkese.

Veliâht, Esat Paşa'nın ve bütün Türk subaylarının kılıcını kabul etmedi. «Kahramanların kılıcı alınmaz,» dedi Esat Paşa'ya.

Temps'in muhabiri, yabancı askerî ataşelerle Vizani'yi ziyaret ettikten sonra şunları yazmıştır : «Yanya'dan 10 km. ilerledikten sonra, Vizani'ye götürün yola varıyoruz. Her tarafta cesetlere rastlıyoruz. Müstahkem mevkiiler, toplar tahrip olmuş. Her yer kanlar içerisinde. Yerler top ve makineli tüfek mermileriyle örtülü, sanki çelik yağmış gökten. Bulduğumuz tepeden bütün muharebe meydanı gözüküyor. Askerî brifinge katılıyorum. Muharebenin tenkidi yapılıyor. Yunan sol kolunun saldırısı gafil avlamış Türkleri. Bir ordunun Oliçka'nın çevresini dolaşabileceğini, iki gece kar üzerinde konaklayacağını, Çuka tepelerine varıp kendilerini sahraya doğru itebileceğini tasavvur etmemişler. Yunanlılar, Yanya boğazını tutarak Vizani'nin ricat hattını kestiler. Veliâhtın başarısının bir nedeni de, iki aydır sert kışa alışmış askerlerinin dayanıklılığı oldu. Küçük Vizani'de tahkimat çok daha bol ve güçlü. Sıra sıra dikenli teller, siperler, istihkâmlar, bataryalar var. Ama düşman topçusu herşeyi tahrip etmiş. Yoksa Yunanlılar katiyen o taraftan geçemezlerdi. Taarruzun ilk günü 10.000, ikinci günü de 18.000 mermi atmışlar. Bu bombardımanın amacı, Türklerin dikkatini başka yöne çevirmek ve kuşatma hareketini gizlemektir. Plan tamamen gizli tutulmuştu, ve bundan ötürüdür ki, Türkler gafil avlandılar.

Sabahleyin Yanya sokaklarında geziniyorum. Kastriça'dan, Vizani'den, binlerce esir geliyor. Pek acınacak haldeler. Can çekişir gibi bir halleri var. Dik duramıyorlar iki büklüm yürüyorlar. Yunan askerleri olağanüstü insancılıkla davranıyorlar onlara karşı. Belediye binasına giriyorum. Orada 1500 kadar Osmanlı subayı bulunuyor. Onların durumu daha iyi. Pek yıkılmış gözüküyorlar. Komutanın izniyle Esat Paşa'yı ziyarete gittik. Paşa, kendi evinde oturuyor, çünkü kendisi Yanyalı. Yirmi beş yıldır orada bulunmadığı için ev harap olmuş. Bizi basit bir odada kabul etti. Esat Paşa, cüsseli ve yakışıklı adam. Kırılmış sakalı, ağır ve dik bir bakışı var. Bilgin bakışı. Fransızca ve Almanca konuşuyor. Mukavemetin ruhu olan kardeşi Vehip Bey, daha kısa, şişmanca ve sert tabiatlı; herşeyi tahrip ettikten sonra teslim olmak istemiş. Çok yumuşak kalpli bir insan olan Esat Paşa kabul etmemiş. Paşa, asker olarak görevini son kerteye kadar yerine getirdiğini umduğunu söyledi. Baştabip ve Türk doktor refakatinde dört hastane ziyaret ettik. Bunlardan üçü subay, biri er hastanesi. Pek düzenli değil. Yiyecek dağıttık hastalara.»

Martın 8'inde, Yunan Veliahtı, Esat Paşa ile Vehip Bey'i kabul edip onlarla görüştü. Paşa ile kardeşi, Veliahtı tebrik ettiler. Sonra Prens Konstantin, Yanya gölü kalesinde bulunan ünlü Ali Paşa'nın mezarını ziyaret etti. Veliaht, orduya bir günlük emir çıkararak kazanılan zaferden dolayı tebrik etti. Bütün Epir halkına hitaben bir bildiri yayınladı. Bildiride, din ve ırk ayırımı gözetilmeksizin herkesin mal, can ve ırz güvenliğinin korunacağı temin ediliyordu.

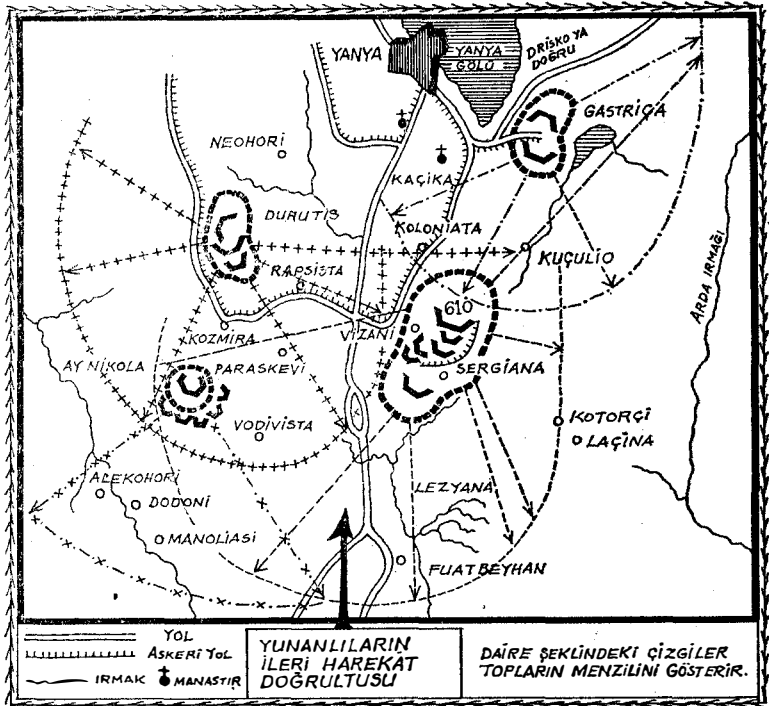
Yanya'da bulunan bütün hükümet memurları işten çıkarıldı. Yalnız ruhanî reisler görevlerini muhafaza ettiler ve hepsi de sadakat ayinlerine başkanlık ettiler. Özellikle İslâm müftüsünün, Yunan Veliahtının katıldığı bir dinî törende tabiyet beyan etmesi dikkat çekti ve İstanbul'da *Tanin* gazetesi tarafından sert eleştirilere konu oldu.

Yunan ordusunu eğiten Fransız Generali, *Temps* muhabiriyle yaptığı bir görüşmede, sevincini ifade ettikten sonra, ezcümle şunları söylüyordu :

«Yanya'nın zaptı, Balkan harbinde büyük anlam taşıyan bir olaydı. Hem önemi, hem de sonuçları bakımından anlamlı. Müttefikler tarafından kuşatılmış üç şehirden (Yanya, Edirne, İşkodra) ilk düşen Yanya oldu. Oysa en elverişli doğal savunma imkânlarına sahipti ve dört yıldan beri Alman subayları tarafından tahkim edilmişti. Almanlar bu şehri hemen hemen zaptı imkânsız bir kale sayıyorlardı. Buna mukabil, Yunanlıların imkânları zayıftı. Bu nisbî güçsüzlüğü Yunan topçusunun mükemmel nişancılığı ve ateş yönteminin kusursuz uygulanışı telâfi etti. Yunan askerinin dayanıklılığı da mükemmeldi. Bu yıl kış çok zorlu olduğundan, korkunç sıkıntılara katlandı. 800 Yunan askerinin ayakları dondu; bunlardan çoğunun ayaklarını kesmek gerekecek. Yunan ordusu iki ay durmadan hücumlara karşı koydu. Fakat kayıp bilançosu ne kadar dehşet verici olursa olsun, buna üzülmemeli, çünkü Yunan ordu 33.000 esir, 100'den fazla top, Esat Paşa'yı ve dört generali ele geçirdi.

Yanya ovası cesaretle örtülüydü. Bir çok ağır yaralı yerde sürünerek şehre ulaşmaya çabalarken yolda ölüp kalmıştı, çünkü Osmanlıların tıbbî teşkilâtı çok yetersizdi. Büyük bir kışlada, can çekişen 2000 kişi terkedilmişti. Yunanlılar, bunları yola çıkaramadılar, çünkü yürüyemiyorlardı. Zavallılar arka arkaya ölüyorlardı. Yanya ovasında, özellikle batkıklılarda düşen Türk askerleri uzun zaman gömülemedi.

Yanya'da 33.000 Osmanlı askeri esir düştü; bunlardan 800'ü subay, 6000'i yaralıydı, çoğu da hasta. Harbin başından beri Yunanlılara esir düşenlerin sayısı böylece 80.000'e ulaşıyordu. Bunların iagesi, Yunan hükümeti için büyük bir külfet teşkil ediyordu. Bir resmî tebliğe göre, Yanya'nın zaptından önce Yunanistan'ın elinde bulunan 50.000 esir için beş milyon frank masraf olmuştu.

Yanya istihkamları.

Yanya'nın işgali, tüm Yunanistan'ı ve Hellenizm'le ilgisi olan herkesi coşturdu. Başta Alman İmparatoru Wilhelm olmak üzere, tebrik telgrafları yağdı Yunan kralına ve Veliahta. Özellikle Atina ve Selânik'te gösteriler, şenlikler, fener alayları, bütün halkı sokaklara dökmüştü. Karlar, bataklıklar içinde «meçhul asker» olarak yatan binlerce gencin sağladığı zafer, hükümdara yönelen Zito'larla selâmlanıyordu.

Onuncu Bölüm

Müteferrik Olaylar

Yanya'nın düşmesi, İstanbul'da çok ağır bir izlenim yarattı. Esat Paşa'nın dört ay kahramanca direnmesi ve Yunanlıların faydasız çabaları, Yanya'nın ebediyen ayakta kalacağı kanısını oluşturmuştu. Aynı kanı, Edirne ve İşkodra için de yaygındı. Osmanlıların hemen her yanda uğradıkları yenilgiler, bu üç müstahkem şehrin kahramanca direnişi karşısında nerdeyse unutuluyordu. Bu direnme, bir yandan Türk ordusunun şerefini kurtarır ve Osmanlı İmparatorluğu için bir teselli ve kuvvet kaynağı olurken, öte yandan da cereyan etmekte olan barış görüşmelerinde, hükümete, müttefiklerin taleplerine daha enerjik ve kendinden emin biçimde karşı koyma imkânını sağlıyordu. Müstahkem şehirler düşmediği sürece, Balkan müttefikleri, iddialarını belirli ölçüde frenlemek zorundaydı, Türkiye ise, kendisine teklif edilen ağır şartlardan bir kısmını reddetme hakkını kazanıyordu. Savaş, had niteliğini artık kaybetmişti. Topla, tüfekte sürdürülen savaş durmuş gibiydi. Onun yerini diplomatik dövüş almıştı. Osmanlı ve müttefik devlet adamları, birbirinden mümkün olduğu kadar çok şey koparmaya uğraşıyorlardı. İşte bu mücadelenin en hararetli ânında Yanya ansızın düştü.

Bu nedenledir ki, Yanya'nın düşmesi İstanbul'da acı bir izlenim yarattı. Fakat Osmanlı devlet adamları cesaretlerini kaybetmediler. Kâmil Paşa kabinesi düşüp de Mahmut Şevket Paşa İttihat ve Terakki ile iktidara gelince, Türk yönetici çev-

relerinde ve halkın az çok kültürlü tabakalarında, bu talih-siz savaş boyunca hemen hiç görülmemiş bir enerji, cesaret ve gurur eğilimi meydana gelmişti. Osmanlı orduları, hem Makedonya, hem Trakya savaş alanlarında arka arkaya yenilgiye uğrarken, devlet adamları, mütevekkil bir kaderciliğe kendilerini kaptırmışlar, şaşkınlıktan ve boyun eğmekten başka bir şey yapmamışlardı. Bizzat Kâmil Paşa, yabancı muhabirler aracılığıyla Avrupa'dan merhamet dilenirken, göz yaşlarını onlardan gizlemesini bile başaramamıştı. Halk da devlet adamlarının davranışını örnek aldı, İmparatorluğun belini kıran büyük felâket karşısında o da kaygısızlık ve tevekkülle baş eğdi. Adil olmak için şunu itiraf etmek gerekir ki, İttihat ve Terakki, kendi örneğiyle, bu yüz kızartıcı tevekkül yerine Türk halkına az çok enerji ve kendine güven duygusu aşıladı. İktidara geçmekle harp talihini değiştiremediyse de, hiç değilse Osmanlı devletinin ve milletin manevî ağırlığını artırebildi.

Yanya'nın düşmesinden de bedbinliğe sürüklenmedi. *Tasvir-i Efkâr* şöyle yazıyordu : «Yanya'nın teslimi Balkan harbinin en trajik vakalarından birini teşkil etmektedir. İşkodra'da olduğu gibi, Yanya'da da Yunanlılara karşı mukavemetin uzun müddet devam edeceğinden emin bulunuyorduk. Yeryüzünde den de aşağı saydığımız Yunanlıların bir müstahkem şehri zaptetmesi, bizce o kadar olmayacak bir şeydi ki, son zamanlarda cephane yokluğu sebebiyle Yanya'nın müşkül vaziyete düştüğünü bilmemize rağmen, müstahkem şehrin günün birinde Yunanlıların eline geçeceğine hiç ihtimal vermiyorduk. Bu itibarla, Yanya'nın —beklenmedik diyebileceğimiz— teslimi haberi bizim için çok müessif bir vak'adır. Hele şehirle beraber Yunanlıların eline düşen esir sayısı hakkında malûmat aldıkça, acımızı unutup intikam! diye haykırmamamız imkânsız.»

Yanya'nın düşmesinden sonra, Yunan ordusunun çeşitli cüzleri güney Arnavutluk'ta faaliyetlerine devam ettiler. He-

def, tüm Epir'in fethiydi. Martın 8'inde Paramitya, sonra Margariti zaptedildi. Bir hafta sonra Santi Quaranta bölgesi de işgal altına girdi ve kısa sürede Epir Yunanlıların eline geçti. Yunanlılar, Yunanistan'la birleşme lehine imza elde etmek için Epir halkına baskı yapmaya başladılar. Topladıkları imzalarla Londra konferansını etkilemek ve Güney Arnavutluk'ta fütuhât sınırlarını genişletmek istiyorlardı. Fakat tüm Epir halkı Yunanistan'la birleşme taraftarı değildi. Yunanlılar çok yerde gayelerine erişmek için şiddete başvurdular. Şehirlerinin Yunan hâkimiyetine girmesini istemeyen 64 Arnavut ileri geleni Yanya'ya davet edildiler ve yolda öldürüldüler. Helenizm taraflısı bir bildiriği imzalamayı reddeden 300 Arnavut, tutuklanıp hapsedildiler. Yunanistan'la birleşmeye karşı olan Bektaşiler de büyük sıkıntılara uğradılar. Tekkeleri tahrip edildi, bir çok derviş öldürüldü. Rum çeteleri yerli halkı sıkıştırıyordu hep. Barış imzalanıncaya kadar bu gibi olaylar sürüp gitti.

Ali Rıza Paşa emrindeki ordu kalıntıları —yaklaşık 20 - 24.000 kişi— Arnavutluk dağlarına çekilmişti. Bu konuda İtalyanca *Secolo* muhabirinin yazdıklarını önceki bölümlerde nakletmiştik. Burada da, Almanca *Frankfurter Zeitung* muhabirinin yazısından bir kısım aktaralım :

«Askerlerin çoğu canlı iskeletlere benziyor. Hareketsiz yatıyorlar, ölü gibi duran yüzlerinden sinekleri böcekleri kovmuyorlar. Her taraftan iğrenç bir koku yükseliyor. Ölü evi gibi derin bir sessizlik hüküm sürüyor. Askerlerin gözlerinde, tarif edilemez bir hüznün ifadesi. Tenleri sarımtırak. Hepsı aynı illetten mustarip : Açlık! Üç gün kaldım İtalyan Kızılhaçı hastanesinde. Hastalara yardıma gelen tek Avrupa kuruluşu. 20.000 insan açlıktan kıvrılır, 10.000'i hasta yatarken bu kuruluş ne yapabilir ki? Çadırlara ancak iki düzine hasta kabul edebilirler. Bir ev kiralayıp hastaneye çevirmek imkânsız.

Arnavutlar kötü bir ahıra bile günde bir lira kira talep ediyorlar. Kim süt bulacak hastalara? Kilosu dört kuruş. Bir okka ekmek için yedi buçuk kuruş ödemek gerek. İtalyanlar yalnız sıtma ilâcı dağıtmakla yetinmek zorunda. Sıtma kırıp geçiriyor. Eğer bana sorsalar hani nerede Türk hekimi diye, görev başında hiç bir doktor görmediğimi söylemek zorundayım. Doktor ya hasta, ya da Doğu tevekkülüne dalmış. Bir tek doktora rastladım, o da Türk değildi, Salamon adında bir Yahudiydi. Karargâhın çevresini dolaşmak için dört saat yürümek gerek. Bahtsız ordunun uzağı gören komutanı Ali Rıza Paşa, salgın hastalıkları önlemek amacıyla çeşitli karargâhları birbirinden ayırmayı emretmiş. Kendisi de bir tepe üzerinde gayet basit bir çadırda kalıyor. Paşa, gözümün içine bakmaksızın, trajik ve kaçınılmaz olayların tarihçesini yaptı bana. Dedi ki : «Müttefiklere karşı son savaşı Tepedelen'de verdim. Dış dünya ile bağlantılarımız hemen hemen kesilmişti. Bu nedenle, İstanbul'dan ilk tahıl stoku 11 mayısta vardı elimize. O tarihten evvel çektiğimiz ıstırapları tarif etmek imkânsız. Mart ve nisan aylarında ölüm oranı %15'e vardı. Eğer hazirana kadar askerleri yerlerine göndermek imkânı bulunmazsa, ondan sonra zahmet etmeye değmez, çünkü sıtmanın azdığı o aydan sonra sağ kalan olmayacaktır (1).» Askerlere günde ne miktar ekmek verildiğini sordum. Ali Rıza Paşa, Valona yolu ile düzenli şekilde erzak geleli, her bir askerin günde 450 gr. un aldığını söyledi. Belki Paşa'nın yakın çevresi bu miktar unu alıyordur, fakat ben, askerlerin kalan kısmının günde ancak 150 gr. un aldığını tespit ettim.»

Ötede, Selânik'te, Yunanlılar yavaş yavaş yerleşmeye çalışıyorlardı. Bu, kolay iş değildi onlar için. Çünkü bir yandan

(1) Haziran başında, bu askerlerin İstanbul'a nakli daha tamamlanmış değildi.

Bulgarlar, bir yandan da yerli Musevî halk, Yunanlıları istemiyorlardı. Musevî unsur, şehrin düşmesine kadar, Selânik'in 150.000 nüfusunun yarısını oluşturunuyordu. Şehirde hâkim unsur o idi. Ticaret, büyük kısmıyla onun elindeydi. Yunan hâkimiyeti Selânik'teki Musevî unsurun bu üstünlüğünü temelden sarsıyordu. İspanya'dan kovulduktan sonra Trakya'ya gelen Yahudiler için Selânik gerçek bir yurt olmuştu. Selânik'te Musevîler imtiyazlı bir duruma sahiptiler, ve 1908 ihtilâli bu durumu daha da pekiştirmişti. Menfaatleri gereği, Osmanlı İmparatorluğuna sadık tebaalar olmuşlardı daima. Türkler onları hiç sıkıkmamışlardı. Onlar da bu avantajdan yararlanmış, işleri güçleriyle uğraşmış, büyük servet sahibi olmuşlardı. Ama unutmamak gerekir ki, Hristiyan unsurlar aleyhinde zenginleşiyorlardı. Musevîlere her bakımdan iyi davranan Türk makamları Hristiyan unsurlara kuşku ile bakıyor, bu kuşku Hristiyanların fikrî ve ekonomik gelişmesini köstekleyen büyük engeller yaratıyordu. Bu durumdan Musevîler yararlanıyor, özellikle ticarî teşebbüslerini genişleterek Hristiyan unsurları iktisadî egemenlikleri altına alıyorlardı. Yunanlılar şehre girer girmez, Hristiyanlar geçmişin öcünü almaya koyuldular ve işgalin ilk günlerinde Selânikli Yahudiler kefaret ödediler. Bir yanda şehre giren komitacılar, öbür yanda yerli talancılar ve askerler, sudan bahanelerle Yahudileri öldürdüler, Yahudi ticarethanelerini ve evlerini soydular. Harbin başında Yahudi unsurun yaptığı Türk taraftarı gösteriler ve Jön Türkleri tasvip edip onlarla işbirliği yapması da, bu şiddet hareketlerine sebep teşkil etti. Fakat Yunan makamları bu taşkınlıklara çabucak bir son vermek basiretini gösterdi.

Kral Yeoryios, hahambaşına, «Yunanistan'daki Yahudilerden çok memnun olduğunu, Selânik Yahudilerinin de Yunan hükümetine sadakat göstereceklerini umduğunu» beyan ederek onların gönlünü almaya şahsen teşebbüs etti. En yüksek mertebeden gelen bu gönülalma örneğine çokları uydu.

Şair Matsukas, Yahudilere hitaben bir çağrı ile beraberlik ve işbirliği teklif etti. Fakat ne de olsa, kökleşmiş bir antipatiyi söküp atmak kolay değildi.

Türkler, Musevilerden daha şanslı değildi. Osmanlı İmparatorluğunun ikinci başkenti olan bu şehirde hüznü ve buruk bir Bayram kutlandı. Bütün camiler muhacirler ve askerlerle dolu olduğundan, Bayram namazı yalnız iki camide kılındı. Ne top atıldı, ne de resmî kabul yapıldı. Şehrin işgalinden aylar sonra, İslâm dükkânları hâlâ talan korkusuyla kapalı kalıyordu. Esir askerler, hattâ subaylar öldürülüyorlardı önemsiz nedenlerle. Birçok İslâm ileri geleni Pire'ye sürülmüştü. Yollar, öldürülen muhacirlerin cesetleriyle doluydu şehir dışında.

Yunanlılar, Bulgarlarla da geçinemeditler. Selânik'in zaptı konusunda meydana gelen çatışma sürüp gitti, ve şehirde olsun, çevrede olsun, kanlı çarpışmalar meydana geldi. Bulgar Çarı Ferdinand, 18 aralık 1912'de Selânik'e Kral Yeoryios'u ziyarette gitti. İki hükümdar kucaklaştılar.

Çar Ferdinand, Ayios Nikolaos kilisesinde yapılan ayinde hazır bulundu ve aynı akşam Sofya'ya döndü. Gayri resmî bir ziyarette bu Bulgar kralı, ziyaretine resmî nitelik vermek istememişti. Çünkü Kral Yeoryios'un Selânik'te bulunmasını kesin bir egemenlik işareti saymak istemiyordu. Yunan kralını selâmlarken, «Alelade bir turist olarak geldim,» demişti. Alelade bir turist gibi de ayrıldı Selânik'ten. Gitmesinden sonra, Yunan - Bulgar soğukluğu gittikçe daha belirginleşti, karşılıklı çatışmalar daha ciddi ve endişe verici hale geldi. İki müttefik, Türkiye ile kozlarını paylaştıklarından, ve artık birbirinin yardımına muhtaç olmadıklarından, yüzyıllardır için için beslenen nefrete meydanı boş bırakmışlardı. Bu satırları yazdığımız sırada, daha ne Selânik'in hâkimiyeti, ne de işgal edilen Rumeli'de iki tarafın kesin sınırları konusunda bir anlaşmaya varmış değiller.

Selânik, 18 mart 1913'te, bu harbin en heyecanlı olaylarından birine sahne oldu. O gün öğleden sonra Aleksandr Skinazi adında bir Rum, Yunan Kralı Yeoryios'u katletti. Katil, Ayos Trias sokağı köşesinde gizlenmişti. Sementin karakolu yakındaydı. Kral, yaveri Albay Frankidis'le gezintiden dönüyor, saraya gidiyordu. Sokağın köşesini dönünce, katil iki adım uzaktan iri bir tabanca ile bir el ateş etti. Kralın yanından yürüyen albay, silâhına davranmak istedi; katil onun üzerine de ateş etti fakat hedefi tutturamadı. Kralı izleyen Giritli iki jandarma katilin üzerine atıldılar. Adam hiç direnmedi, bıraktı kendisini yakalasınlar. Tesadüfen o civarda bulunan polis ve askerler jandarmalara katıldılar. Albay Frankidis, Kralın vurulmadığını sanarak ona doğru döndü. Fakat kral bir bakkal dükkânı önünde bayılıp düşmüştü. Bakkal onu yerden kaldırıyordu. Derhal bir arabaya koyup hastaneye doğru yola çıkardılar, fakat hükümdar yolda son nefesini verdi. Kurşun, omuzunun altından girmiş, mi-desinden çıkmış ve ağır bir kanama yapmıştı.

I. Yeoryios Danimarka Kralı Chriestan'ın küçük oğluydu. Dolayısıyla İngiltere Kralının ve Çarın dayısı, şimdiki Danimarka Kralının da amcası oluyordu. 25 aralık 1845'te doğmuştu; demek ki öldüğünde 68 yaşındaydı. Kral olmadan, adı (Danimarka prensi) Georg Christian Wilhelm'di. 18 aralık 1863'te Pire'ye varmıştı. Bu tarihten az önce, 25 eylül 1863'te, Yunan Millet Meclisi İon adalarının Yunanistan'a ilhakını ilân etmişti. Daha sonra, 1881'de, Epir'in bir kısmı da ilhak edilince, 1863'e kadar 47.516 km² olan ülkenin yüzölçümüne 16.650 km², 1.096.810 olan nüfusuna ise 583.654 kişi eklenmiş oldu. 1906 sayımına göre, Yunanistan'ın nüfusu 2.606.000'e ulaşmıştı. I. Yeoryios devrinin önemli olayları arasında, az kalsın savaşla sonuçlanacak olan 1866 ihtilâli, Tesalya'da patlak veren 1878 ihtilâli, Bulgaristan'a karşı 1885 seferberliği (bu seferberlikte ilk defa olarak 90.000 asker çıkarmıştı) ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı 1897

harbi yer alır. Bu başarısız savaş onun halkın gözünde prestij kaybetmesine sebep oldu. Fakat subaylar 1909'da ayaklanıp Bay Venizelos'u başbakanlığa getirince, basiretli davran-
dı, diğer siyasi partilere karşı kendisi de Giritli politikacıyı destekledi. I. Yeoryios, Danimarka donanmasında amiral, Rus ve Avusturya ordularında komutan, Alman ve Büyük Britanya donanmalarında fahri amiraldi, ve en büyük Avrupa nişanlarının hamiliydi. Onun ölümüyle, Avrupa'nın hemen bütün sarayları mateme giriyordu — özellikle Danimarka ve İngiliz Sarayları (İngiltere ana kraliçesi Yeoryios'un kızkardeşiydi).

Kralın öldürüldüğü haberi Selânik'te yayılınca, büyük kargaşalık çıktı. Önce, katilin Bulgar olduğu sanılmıştı. Kısa bir süre sonra, kralı vuranın bir Müslüman olduğu haberi çıktı (nasıl çıktığı belli değil), bir katliam başlangıcına ve ağır bir paniğe sebep oldu. Bir saat süreyle, herkes kaçışmaya, bir sığınak aramaya başladı. Jandarmalar asayişi yeniden kuruncaya kadar onsekiz Müslüman ve birkaç Musevî öldürüldü. Öldürülen Müslümanlar arasında ünlü Yusuf Kapan-cızade İbrahim efendi ile aynı aileden Sağır Mehmet efendi de vardı. Bu yanlış anlamaya son vermek için Prens Nikola, katil Skinazi'nin bir Helen olduğunu resmen ilân etti.

Bir vejetaryen olan katil, Selânik'te bir handa yaşıyordu. Daha birkaç gün evvel, «Gün gelecek, yeryüzünde artık kral kalmayacak ve herkes barış ve ahenk içinde yaşayacak,» şeklinde konuşmuştu. Üzerinde, «Bu notları muharrirlere hitaben yazıyorum: Vay neşretmeyenin başına!» ibaresiyle başlayan bir kaç otobiyografik not bulundu. Elli yaşında ve çökmüş bir adamdı, fakat sonuna kadar soğukkanlılığını muhafaza etti. Sorguya çekildiği günlerden birinde, kendini pencereden aşağı attı (yahut öyle denildi), işlediği cinayetin sırrını da beraber mezara götürdü.

Babasının öldürüldüğünü Epir'de duyan Prens Konstantin Atina'ya döndü ve ertesi gün Millet Meclisinde törenle yemin

etti. Aynı gece yeni kral Selânîk'e hareket etti. Millet Meclisi Onu XII. Konstantinos olarak selâmladı - yani son Bizans imparatorunun halefi olarak. Fakat yeni kral bu hususta kesin bir karara varmadı.

I. Yeoryics'un naaşı kraliyet yatıyla Pire'ye, oradan da Atina'ya götürüldü, büyük bir törenle gömüldü.

Resmî istatistiklere göre, savaş harekâtına katılan Yunan ordularında 192.000 asker vardı; bunlardan 82.000'i Makedonya'da, 52.000'i Epir'de, 18.000'i de adalarda dövüştüler. 10 nisan 1913'e kadar Yunanistan 480 milyon frank masraf etmişti. Yine Yunan resmî rakamlarına göre Yunan uyruklu-
ların savaş sonucu uğradıkları zarar 500 milyon franka yükseldi.

YEDİNCİ KESİM

Bulgaristan Savaşları

Birinci Bölüm

Harp İlânı

Harp ilânı, Bulgaristan'da çok derin ve bilinçli bir sevinç yarattı. Hemen herkesin ağzında, «Çeyrek yüzyıldır bugünü bekliyorduk,» sözü vardı. Ayastafanos'ta gerçekleştiğini sandıkları Büyük Bulgaristan'ın Berlin Kongresinde ufacık bir prensliğe dönüştüğünü gören Bulgarlar, müthiş bir kararlılık ve enerjiyle «o güne» hazırlanmışlardı. Kısa süre içinde, Bulgaristan bir askerî devlet haline gelmişti. 18 ekim sabahı, bu beklenen günden ışıyan. Ve sahneye çıkan, önemsiz bir prenslik değil, az çok güçlü bir krallıktı. Doğu Rumeli'yi anayurduyla birleştirmiş, yabancı vesayetten kurtulmuş, demiryollarına sahip olmuş, tam bağımsızlığa ulaşmıştı. Fakat millî ülkü tam olarak gerçekleşmemişti daha. Fırsat şimdi doğuyordu. Bu fırsatı gerçekleştirmek için herkes hazırdu kanını akıtmaya. Bütün top ve tüfeklerden çok, bu manevî gücü onların zaferine yardım eden. Bulgar askeri niçin dövüştüğünü, kendini niçin feda etmesi gerektiğini biliyordu. Yenilginin, Bulgar yurdunun ölümü olduğunu da biliyordu. Bütün bunları bildiği içindir ki mutlaka galip gelmek azmiyle dövüştü, ve

yendi. Bu konuda Alain Penennrun (¹) ezcümle şunları yazıyor :

«Her Bulgar, uzun süredir *arzuladığı* bir savaşa koşuyordu. Bulgarlar bağımsızlıklarına kavuşalı, varlıklarının nedeninin, eski efendileri Türklerle savaşmak olduğunu düşünmeye alışmışlardı. Bu savaşa manen ve maddeten hazırlanmışlardı. Kurulan orduya aşılana ruh ve vatanın varlığını simgeleyen tek fikir şuydu: «Türkleri yenmek ve Avrupa'dan atmak gerek.» Kaldı ki, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamış olan eski kölelerin ruhuna, intikama susamışlığı ve yenme arzusunu aşılama hiç te zor değildi. Bulgarlarla ilk görüşmelerimde, onlar yalnız bugünkü Makedonya'da cereyan eden olaylardan bahsetmekle yetinmiyorlar, otuzbeş yıl önce muzaffer Rus ordularının Osmanlıları Plevne ve Şipka'dan sürerek Balkanlara sarkarken Bulgar halkının maruz kaldığı zulmü de anlatıyorlardı. Bir zamanların efendisine karşı beslenen nefret, yaşama içgüdüsünden de güçlü.»

Bulgaristan'da harp ilânı, Çar Ferdinand'ın tüm ülkede hemen aynı saatte duvarlara yapıştırılan şu demeciyle bildirildi halka :

Bulgarlar!

Yirmi beş yıllık saltanatım boyunca, Bulgaristan'ın şanını, refahını ve ilerlemesini daima barışçı bir çalışma ile gerçekleştirmek istedim. Bunun böyle devam etmesini çok isterdim. Ama mukadderat başka türlü tayin etti. Bulgar milletinin barışın nimetlerinden feragat etmesi ve büyük bir davayı gerçekleştirmek için silâha sarılması saati çalmış bulunmaktadır.

Rilo'dan ve Rodop'tan öteye, kan ve din kardeşlerimiz, bizim kurtuluşumuzdan otuz beş yıl sonra, tahammül edilir

(¹) Bkz. Kitabın sonundaki bibliyogratya.

insanî bir yaşantı elde etmiş değillerdir daha. Gerek Avrupa devletleri, gerekse Bulgar hükümeti tarafından harcanan çabalar, Hristiyanlara, insanlığa yakışır özgürlükler ve haklar sağlayan şartlar yaratmayı başaramadı...

Barış isteklerimiz tükendi, ve Türkiye'deki Hristiyan halkın imdadına koşmak, canını ve malını korumak için silâha sarılmaktan başka çare kalmadı. Türk vilâyetlerinde hüküm süren anarşi, bizim millî hayatımızı bile tehdit etmektedir. İstip ve Koçana katliamlarından sonra, Türk hükümeti, talebimiz üzerine kurbanlara adalet ve tazminat dağıtacağına, askerî kuvvetlerine harekete geçme emrini verdi.

Bunun üzerine, uzun süren sabrımız taşı. Hristiyanlığın insancıl duyguları, imha tehdidi altında bulunan kardeşlerimize yardım etme görevi ve Bulgaristan'ın şeref ve haysiyeti, beni vatanın savunması için hazırlanmış evlâtlarımızı silâh altına çağırmaya zorladı.

Herşeye kadir olan Tanrının yardım ve himayesine tam bir güvenle, Türkiye'deki Hristiyanların haklarını savunmak için harp ilân edildiğini Bulgar milletine bildiriyorum. Yiğit Bulgar ordusuna Türk toprağına doğru yürümesini emrediyorum.

Yanıbaşımızda ve bizimle beraber, aynı gaye için, Bulgaristan'ın müttelikleri diğer Balkan devletlerinin, Serbisistan'ın, Yunanistan'ın ve Karadağ'ın orduları da müşterek düşmana karşı dövüşüyorlar. Salibin Hilâle karşı, özgürlüğün istibdada karşı mücadelesi olan bu savaşta, adalet ve terakki taraftarlarının sempatisi bizlerle beraber olacaktır.

Bu sempatilerle güçlenen cesur Bulgar askeri, babalarının, atalarının kahramanlık menkıbelerini, kurtarıcı Rusların yiğitliğini hatırlayarak, zaferden zafere koşsun.

İleri!

Tanrı bizimle olsun.

Çar Ferdinand ve bütün hükümet üyeleri tarafından imzalanmış olan bu bildiri gerek Avrupa'da, gerek özellikle Türkiye'de, büyük gürültü kopardı. Gürültünün nedeni, harbi Salibin Hilâle karşı mücadelesi olarak gösteren ve ona bir Haçlı Seferi süsü veren pasajdı. Savaşın gerçek niteliğini ifade etmekten uzak olan bu düşüncesiz lâflar her tarafta tenkit edildi. Tebaaları arasında çok sayıda Müslüman bulunan bir hükümdarın kalemi altında böyle bir lâf, anlaşılması güç bir densizlik sayıldı. Özellikle Türkiye'deki Hristiyan unsurlar, bir İslâm fanatizmi galeyanından korkarak telâşa kapıldılar. Fakat İslâm unsuru soğukkanlılıkla, hemen hemen küçümsemeyle eleştirdi Bulgar kralının bu düşüncesiz lâfını, ve tüm harp boyunca, savaş harekâtı dışında kalan bütün imparatorluk bölgelerinde Hristiyanlara karşı hiç bir önemli ve kayda değer taşkınlık görülmedi.

Çar Ferdinand, Bulgar ordusuna hitaben yayınladığı bir bildiride aynı fikri değişik bir şekilde ifade ediyor, zafer için hem silâha, hem salibe güvendiğini söylüyordu.

Kral, Başbakan Geşof'a çektiği bir telgrafta ise, orduya karşı tam güvenini bildiriyor ve «Bulgar ırkının ebedi düşmanını kesin olarak imha edeceği» inancını belirtiyordu.

Bu bildiriler okunurken, Çar Ferdinand iki günden beri, genel karargâhın yerleşmiş olduğu Stara Zagora'da bulunuyordu.

18 ekim günü, Bulgar ordularının yığınağı tamamlanmıştı. Ertesi gün bu ordular bütün sınır boyunca Türk toprağına geçecekti.

Köylerde, kentlerde tek genç kalmamıştı. Askeri makamların celbini beklemeden, herkes koşup kıtasına iltihak etmişti. Savaş öylesine coşkunluk yaratmıştı ki, askerlik hizmetinden muaf olanlar bile - bunlar arasında kırk da milletvekili vardı - silâh altına koşuyorlardı. Avrupa'da bulunan ve savaşa katılmak için Sofya'ya dönen üçyüz öğrenci,

yemeden, içmeden, ailelerini görmeye bile gitmeden, doğru kışlaya koşmuşlardı. Sağlık nedeniyle askere alınmayan bir komitacı, askere yazılması ailesi tarafından engellenen bir genç, üzüntülerinden intihar etmişlerdi. Makedonyalı Bulgar gönüllüler savaş silâhlarını, elbiselerini, kendi paralarıyla satın alıyorlardı. Sofyada ne aşçı kalmıştı, ne garson, ne kasa-çı, ne berber, ne kunduracı, ne de başka zanaatkâr. Ekmek, et, tavuk bulmak imkânı yoktu. Gizli alışveriş yapanlar sıkı kontrol altındaydı. Parola, «önce ordu» idi. Birçok işleri kadınlar yürütüyorlardı.

Ve ordular sürekli olarak sınıra doğru akıyordu. Bütün bir halktı, savaşa giden. Göç eden tarihî kavimler gibi, sürüler gibi.

Garip bir rastlantı ile, Türkiye'ye felâket getiren bu savaşın ilânı sırasında Bulgaristan Başbakanı, Bay Geşof'du. Bay Geşof, 1876'da Bulgaristan'da vukubulan katliamlar hakkında *Times*'da yayınladığı makalelerden ötürü Filibe'de hapsedilmişti. 1877'nin eylül ayında, Osmanlı hükûmeti onu ölüme mahkûm etmişti (ıdam hükmü *Vakit* gazetesinde yayınlanmıştı), ve pek muhtemeldir ki darağacına gönderilecekti. Fakat Filibe'deki İngiliz konsolusunun etkin müdahalesi onu hapisten kurtarmıştı. Çar Ferdinand'dan sonra Bulgaristan'ın en zengin adamı olan Bay Geşof, 1908'de Meşrutiyetin ilânından sonra, Bulgaristan'ın İstanbul sefiriydi. Resmî bir ziyafete dâvet edilmediğini bahane ederek İstanbul'u terketti, diplomatik ilişkilerin kesilmesine sebep oldu. Bu olaydan hemen sonra, Bulgaristan'ın krallık olduğu ilân edildi.

İkinci Bölüm

Karşılıklı Kuvvetler

Bulgar ordularının reorganizasyonu hakkındaki kanun 1891'de çıkmış, 1897'de, 1901'de ve 1903'te değişikliklere uğramıştır. Zorunlu askerî hizmet dönemi, 20 yaşından 46 yaşına kadar 26 yıldır.

Muvazzaf orduda piyadenin hizmet süresi iki yıl (pratikte onsekiz ay), diğer sınıflar için üç yıl (pratikte otuz ay) dır.

İhtiyat askerliği piyade için onsekiz yıl, diğer sınıflar için on altı yıldır.

Birinci sınıf mahallî savunma kuvvetlerinde piyadenin hizmet süresi üç yıl, diğer sınıflarınki dört yıldır.

İkinci sınıf mahallî savunma kuvvetlerinde genel hizmet süresi üç yıldır.

Barış zamanında, Bulgar silâhlı kuvvetleri üç kolorduya ayrılmıştı :

1 — I., VI. ve VII. tümenlerden kurulu Sofya kolordusu.

2 — II., III. ve VIII. tümenlerden kurulu Stara Zagora kolordusu.

3 — IV., V. ve IX. tümenlerden kurulu Rusçuk kolordusu.

Savaşta, bu tümenlerden her biri ufak bir orduya döndü. Her ordunun, piyade, topçu ve süvari birliklerinden başka, istihkâm, teknik (telgrafçı, şoför, havacı, v.s.), jandarma birlikleri, sıhhiye, hastane, ayniyat, iâşe ve ikmal örgütleri bulunurdu. I. tümen Sofya'da, II. tümen Plovdiv'de (Filibe), III. tümen Sliven'de, IV. tümen Şumla'da, V. tümen Rusçuk'ta, VI. tümen Vratsa'da, VII. tümen Dubnitsa'da, VIII. tümen Stara Zagora'da, IX. tümen Plevne'de idi.

Bu savaş sırasında, askerî harekâtın gereklerine göre, Bulgarlar ordularının bünyesinde çok önemli değişiklikler yaptılar. Önce, iki yeni tümen kuruldu : X. ve XI. tümenler. Süvari kuvvetlerinin yapısı da değiştirildi. Süvari, oldukça zayıftı. Bindirilmiş topçudan da yoksundu. Bu nedenle Osmanlı ordusu iki kere en ağır yenilgilerden sonra bile kurtulabildi ve yeniden toparlanmaya vakit bulabildi. Süvariye yalnız mitralyöz birlikleri refakat ediyordu. Piyadenin 1895 tipi Mainlicher tüfekleri vardı. Bu tüfeklerin bir sakıncası vardı: Ateşlendikten sonra hafif beyaz bir duman salar, böylece ateş eden askerin yeri belli olurdu. Aynı sakınca Bulgar ordusunda kullanılan Maxim mitralyözlerinde de vardı : Namluyu soğutmak için kullanılan su tertibatından (suyun kızması sonucu) yoğun bir buhar çıkarırdı. Fakat sonradan Bulgarlar, Türklerden zaptettikleri Mauser'leri dağıttılar piyadelerine.

Bulgaristan'ın askerî bütçesi ancak kırk milyon frank olduğundan, bütün askerlere üniforma tedarik etmek imkânı yoktu. Mahallî savunma kuvvetlerinin ve ihtiyatların önemli kısmı kendi kıyafetleriyle gittiler savaşmaya. Fakat silâhları tamamdı. Her piyadede 150 fişek vardı, 100 fişek de yedek dururdu depolarda. Bulgar askeri soğuğa ve açlığa karşı çok dayanıklıdır. Buna rağmen, yiyeceğe çok itina gösterilmişti. Her alayın seyyar kazanları, mutfakları vardı. İâşe ve ikmal konvoyları da mükemmel şekilde teşkilâtlandırılmıştı. Bulgarlar İstanbul'a yıldırım hızıyla bu teşkilât sayesinde

indiler. Buna mukabil, orduların tıbbî ve sıhhi teşkilâtı çok yetersizdi. Kasımın başında, Bulgar ordusunu kırıp geçiren dizanteri salgını bunun sonucuydu.

Genel seferberlik emri 30 eylülde verildi ve hemen yığınağa başladı. Seferberlikten az önce, Balkanların kuzey kesiminde, Şumla ve Tırnovo arasında, önemli manevralar yapılmıştı. Şumla ve Rusçuk tümenleri (V. ve VI. tümenler) ve süvari tümeni katılmıştı bu manevralara. Yabancı gözlerden uzak olmak için o bölge seçilmişti. Manevralar bitince, askerlerin ancak bir kısmı kışlarına döndü. Dönmeyenler arasında süvari kuvvetleriyle ihtiyatların büyük kısmı bulunuyordu. Eylülün 30'unda seferberlik emri çıkınca, Bulgaristan'ın elinde savaşa hazır durumda epeyi muvazzaf ve ihtiyat asker mevcuttu. Bilhassa alesta bekleyen süvari birlikleri acele Şipka üzerinden Doğu Rumeli'ye indi ve sınır boyunca mevzi aldı. Bağımsız sınır muhafaza birlikleri süvarinin ardını ve sağ kanadını koruyordu. Kalan süvariler de derhal kışlalardan çıkarılıp demiryolu ile Kızılbaş yolundan Oca-köy'e nakledildi ve Tırnovo - Seymen cephesinde mevzilen-di. Harp ilân edildiği 18 ekim günü süvari tümeni, sınıra inmiş olan orduların solunda bulunuyor, genel Bulgar yığınağının sol kanadını teşkil eden III. ordunun toplanma bölgesini koruyordu.

Harp ilân edildiği gün, Bulgaristan, sınırlarını korumak için olağanüstü bir kuvvet ayırmış değildi. Fakat bunu bir ihmâl sonucu sanmamak gerek. Bulgar genelkurmayı Osmanlı orduları hakkında doğru bilgilere sahipti, bu orduların yığınağının daha tamamlanmadığını biliyordu, bu nedenle kaygı duymuyordu. Ayrıca, sınırdaki Bulgar askerlerine Makedonyalı ve yerli Bulgar çeteciler de birçok yerde —meselâ Rodop dağlarında— yardım ediyorlardı. Bulgar hükümeti, Sofya'da 20.000 çeteciye silâh ve cephane dağıtmış ve onları acele bir askerî eğitime tabi tutmuştu. Kaldı ki çeteciler, u-

zun yıllardan beri silâh elde savaştıkları için, eğitime pek de muhtaç değillerdi.

Bulgaristan'ın demiryolları pek yeterli değildi. Ama her imkândan faydalanan ordu, 18 ekim sabahı yığınağını tamamlamış bulunuyordu. Bulgar orduları, soldan sağa, veya doğudan batıya, şu şekilde sıralanmıştı :

Çar Ferdinand'ın genelkurmayı Stara Zagora'da yerleşmişti. Başkomutan muavini, General Savof'tu. Genelkurmay başkanı, General Fiçef.

III. Ordu: Komutanı, General Radko Dimitriyef'ti. IV., V. ve VI. tümenlerden ve General Nazlimof komutasında süvari tümeninden kuruluydu. Yambol'da (Yanbolu) toplanmıştı.

I. Ordu: Komutanı General Kutiñçef'ti. I., III. ve X. tümenlerden kuruluydu. Kızılağaç'ta toplanmıştı.

II. Ordu: Komutanı General İvanof'tu. VIII. ve IX. tümenlerden kuruluydu ve Tırnovo'da toplanmıştı. Haskovo'daki II. tümen bu orduyu destekliyordu.

IV. Makedonya'da harekâta girişecek olan VII. bağımsız tümen IV. orduyu meydana getiriyordu. Köstendil'de toplanmıştı. Makedonya'lı gönüllüler bu tümeni destekliyordu.

General Velçef komutasındaki XI. tümen ise, yedek kuvvet olarak Filibe'de kalıyordu.

Türkler, seferberlik günlerinde gösterdikleri olağanüstü faaliyete karşılık, Trakya'da yığınaklarını aynı süratle tamamlamamışlar.

Ordunun başkomutanı, Sultandı. Başkomutan vekili Nâzım Paşa aynı zamanda Harbiye nazırıydı. Genelkurmay başkanları Hadi Paşa ile Pertev Beydi (Harbin ilk günlerinde paşalığa yükseltildi).

Trakya'da I. ordu bulunuyordu - Doğu ordusu. I. (İstanbul), II. (Tekirdağ), III. (Kırkkilise [Kırklareli]) ve IV.

(Edirne) kolordular bu orduya mensuptu. İkiisi İstanbul'dan, altısı Anadolu'dan olmak üzere sekiz ihtiyat tümeni bu orduyu destekliyordu. İlk iki tümen çabuk vardı savaş alanına, fakat öteki altısı (Ereğli, Kastamonu, Ankara, Uşak, İzmir ve Afyonkarahisar) peyderpey ve büyük gecikmelerle geliyordu. Bir kısmı XVI. kolordu adıyla Kırkkilise önünde bir araya getirilebildi; kalan kısmı, Doğu ordusuna ancak Lüleburgaz muharebesinden sonra iltihak etti ve aynı muharebebe ye katılmaksızın XVII. kolorduyu oluşturdu

Bu ordu, Abdullah Paşanın komutası altındaydı. Abdullah Paşa, başkomutan vekili Nâzım Paşanın emrine tabiydi. (Harbin başında, Abdullah Paşaya çok ümit bağlanmıştı.) Kurmay başkanı, Miralay Cevat Beydi.

Doğu ordusu, Edirne - Kırkkilise - Dimotika - Lüleburgaz dörtgeninde şu şekilde dizildi :

I. Kolordu (Komutanı: Yaver Paşa) Kırkkilise'nin güney - batısında, Kavaklı ve Yenice yönünde;

II. Kolordu (Komutanı: Şevket Turgut Paşa) Türkbel ve Karaağaç arasında;

III. Kolordu (Komutanı: Mahmut Muhtar Paşa) Pınarhisar'da;

IV. Kolorduya mensup iki tümen (Komutanı: Abuk Paşa) Lüleburgaz'da.

Bu yığınak çok ağır yürüyordu. Kırkkilise - Edirne cephesinin ilerisinde, Bulgar sınırı karşısında, Salih Paşa komutasında bir süvari tümeni vardı. Bu tümenin büyük kısmı Kırkkilise'nin kuzey - batısında harekât yapıyordu.

Kırkkilise, kelimenin tam anlamıyla bir müstahkem şehir değildi. Yalnız Skopo ve Eraklina istihkâmları doğru ve kuzey - batı yönlerden şehri koruyordu. Bu iki istihkâm birbirinden 4500 m. uzaktı, birbirine birkaç tali istihkâmla bağlıydı. Oysa 1878'de Blum Paşa tarafından alalecele tahkim edilmiş olan Edirne, 1803'ten beri, zaptedilmez bir müstah-

kem şehir için gerekli olan bütün şartlarla donatılmıştı. Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin kesiştiği yerde kurulmuş olan bu şehir, savunma hatlarıyla birlikte 60 km.'lik bir daire çiziyordu. Edirne garnizonu, bu harbin en yiğit simalarından biri olan Şükrü Paşanın kumandası altındaydı; IV. kolorduya mensup X. nizamiye tümeninden ve civardan askere çağrılan ikinci sınıf ihtiyatlardan kurulu üç tümeninden oluşuyordu. Edirne'de 200 istihkâm topu ve 300 topu vardı.

Osmanlı Doğu ordusunun yığınağı tamamlanmış olmadığından, iâşe, ikmâl, v.s. imkânları, hattâ tıbbî ve sıhhî teşkilât bile, yok gibiydi.

Üçüncü Bölüm

Kırkkilise

Savaşın başlarında, Osmanlı kurmayı, biri Edirne - Kırkkilise hattı üzerinde, öbürü Midye taraflarında deniz yakınında olmak üzere, iki ordu kurmayı amaçlamış gözüküyordu. Bu son ordunun görevi, General Dimitriyef'in komutasında kurulan III. ordunun meydana getirdiği sol kanadı ezmek olacaktı. Ne var ki, General Savof'un, giriştiği taarruz hareketinde yıldırım süratiyle her taraftan birden sınırı geçmesi, ve özellikle sol kanadında yığılmış olan büyük kuvvetler, Osmanlı kurmayının hesaplarını altüst etti ve Osmanlı ordularının yığınağı daha tamamlanmamışken onu gafil avladı.

Bulgar kurmayının tasarısı ise, III. ve I. ordularla Kırkkilise - Edirne hattı üzerinde cepheden taarruz etmekti, II. ordu da Edirne'nin güneyinde Türklerin sol kanadına karşı harekete geçecekti. Bulgar kurmay heyeti, Kırkkilise tahkimatının zayıflığını ve Edirne tahkimatının gücünü gayet iyi bilmekteydi. Dolayısıyla, sol kanadını teşkil eden I. ve III. ordulardan bekliyordu başarıyı. Ama ne kadar iyimser idiyse de, Kırkkilise'nin (Bulgar diliyle Lozengrad, yani Bağlar Şehri) harp ilânından beş gün sonra General Dimitriyef'in eline düşeceğini ummazdı.

Bulgarlar bu seri başarıyı, ordularının asıl hedefini tamamen gizli tutmalarına ve Türklerin en az bekledikleri yer-

lerde onları gafil avlayabilmelerine borçludurlar. Yine bu gizlilik sayesinde, hareketleri hakkında yanlış bilgiler iletmeyi ve Türk ordularını gerçek tuzaklara düşürmeyi başardılar. Osmanlı kurmayı ise, Bulgarların hedefi, hattâ yığınak noktaları hakkında doğru bilgiye sahip değildi. Bilinen şuydu ki, Edirne - Kırkkilise hattına karşı üç ordu kurulmuştu. Makedonya'da da bağımsız bir tümen harekâta bulunacak, bu tümene, gerektiği zaman, Filibe'de üslenmiş XI. yedek tümen de katılacaktı. Fakat Bulgar ordularının hangi yolu takip edecekleri, Bulgar devlet adamları için bile bir sırdı. Kurmay heyeti sürekli yanlış ve maksatlı bilgi veriyor. muhabirleri aldatıyor, onlar da farkında olmadan dış âlemi, özellikle Osmanlı kurmayını yanıltıyorlardı. Bizzat General Savof, bütün çabasını Edirne'ye çevireceğini, Trakya'nın başkentini ele geçirmeden hiç bir kesin harekâta girişmeyeceğini belli eden davranışlarda bulunuyordu. Bu gaye ile, General İvanof komutasındaki II. ordu, Mustafapaşa'ya karşı yöneltildi. Böyle bir plan pek de akla yakındı. Bulgarlar İstanbul üzerine yürümek için vaktiyle Rus ordularının ilerlediği yolu takip etmek zorundaydılar. Bu ileri harekâtı kolaylaştıracak olan demiryolu, ancak Edirne düştükten sonra ele geçirilebilirdi. Şu halde, önce Edirne'nin kaderini tayin etmek gerekirdi. Bunun için de II. ve I. Bulgar orduları şehri kuşatacaklar, III. ordu kuzeyden güneye inerek demiryolunu zaptedecek, doğuya doğru yığınak yapmış olan başlıca Türk kuvvetlerine karşı taarruza geçecekti.

Yetkili strateji uzmanlarına bile tek mümkün görünen, bu plandı. Ama Bulgar ordularının yaptığı gerçek hareketler böyle bir plândan çok uzaktı. Muhasamat başlayınca, Mustafapaşa'nın zaptından sonra, Bulgar genelkurmayı Edirne'yi kuşatma işini yalnız General İvanof'un II. ordusuna bıraktı. O sırada General Kutinçef'in I. ordusu Tunca vadisinden güneye inerek Edirne ve Kırkkilise arasında meydana çıkıverdi. III. ordu ise, ortalarda yoktu.

Türkler tarafında, Edirne'de (Şükrü Paşa) ve Kırkkilise'de (Mahmut Muhtar Paşa) birer kolordu vardı. Abdullah Paşa da, Tekirdağ ve İstanbul askerlerinden kurulu ve ordunun en seçkin kısmını teşkil eden başlıca kuvvetleriyle Edirne - Kırkkilise cephesinde mevzilenmişti. Abdullah Paşa ile Mahmut Muhtar Paşa arasında bağlantı vardı. Ekimin 20'sinde, Mahmut Muhtar Paşa Petra'da Bulgar kuvvetleri bulunduğunu haber alınca, iki paşa, bunun, Edirne'yi kuşatacak olan bir Bulgar ordusunun sol kanadı olduğunu sandılar. Bu nedenle, Mahmut Muhtar Paşanın Kırkkilise'den ileri harekâta geçerek Petra'daki Bulgarlara taarruz etmesini kararlaştırdılar. Aynı zamanda Abdullah Paşa da ters yönden ilerleyip bir daire çizerek, böylece o kesimde bulunan tüm Bulgar ordusu kuşatılmış olacaktı. Fakat ansızın, Türk ordularını tamiri imkânsız bir felâkete sürükleyecek şu iki sürpriz olay cereyan etti :

1. Kuzeyden güneye inmekte olan Abdullah Paşa, Edirne ile Kırkkilise arasında, iki şehirden eşit mesafede bulunan Selyolu köyünde General Kutinçef'in öncülerinin çok şiddetli bir saldırısına uğradı: Karşısına çıkan kuvvet, I. Bulgar ordusuydu.

2. Petra'da görülen Bulgarlara karşı taarruza geçen Mahmut Muhtar Paşa, orada I. Bulgar ordusunun sol kanadını değil, III. ordunun öncülerini buldu karşısında: Tüm III. ordu, üzerine saldırıyordu.

O âna kadar Türk generalleri, III. Bulgar ordusunun Kırkkilise'den 120 km. uzakta (yaklaşık ikibuçuk günlük mesafe) güçlkle ilerlediğine, muharebe meydanına varmak için Meriç'i, Arda'yı, sonra Edirne'nin güney - batısından tekrar Meriç'i geçmek zorunda kalacağına kanaat getirmiş bulunmaktaydılar. Sonra, Kırkkilise'nin kuzeyindeki Istranca dağlarından bir tüm ordunun geçemeyeceğine de kani idiler. Bu kanı, klâsik bir gelenektir. Bir çok strateji uzmanı böyle

düşünmüştür. Osmanlı ordusundaki Alman eğitimciler de bir kolordunun Istranca'dan geçmesini imkânsız ilân etmişlerdi. Şu halde Kırkkilise kuzey yönünden, doğal bir savunmaya malikti, taarruzdan korkmazdı. Bu hususta içi rahat olduğu içindir ki Mahmut Muhtar Paşa ihtiyatsızca askerini oradan çekmiş, Petra'ya karşı bir gece taarruzuna girişmişti. Bu suretle, karşısında I. Bulgar ordusunun bir kanadını bulacağını ve Abdullah Paşanın yardımıyla bütün o orduyu kuşatabileceğini umuyordu. Fakat General Dimitriyef imkânsız mümkün hale getirmiş, tüm III. orduyu Istranca tepelerinden aşmıştı. Napolyon'un Alp'lerden geçişini andıran bu muazzam çaba daima hatırlanacaktır. Trakya savaşının kaderini tek başına tayin eden, bu çaba oldu.

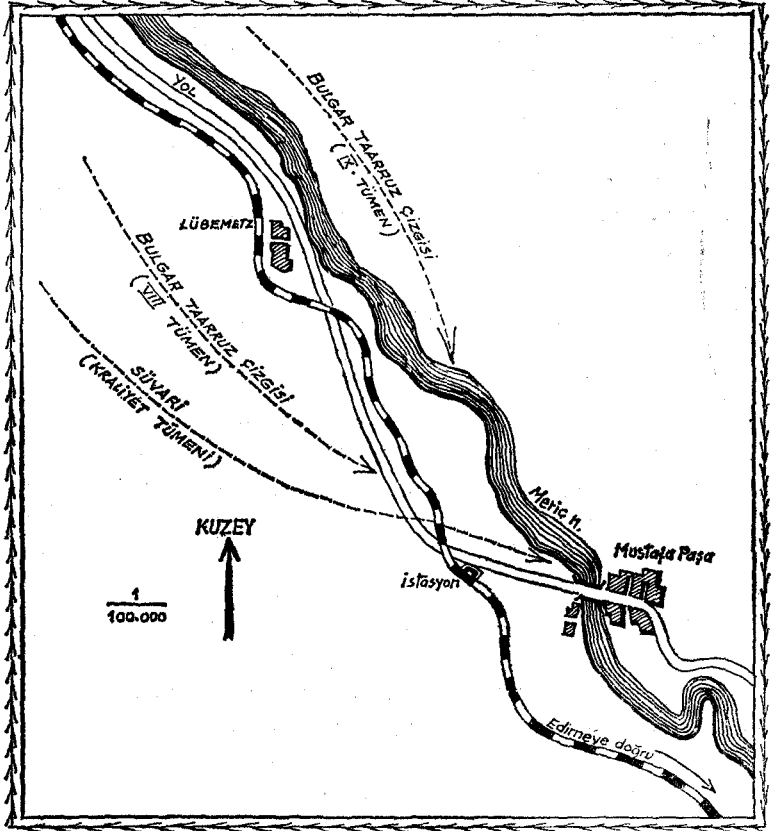
Trakya'da cereyan eden bu ilk savaşlar sırasında Türkler ancak 160.000 kişi yığabilmişlerdi savaş bölgesine ⁽¹⁾. Üç Bulgar ordusunun mevcudu ise —herbiri 75.000 kişi olmak üzere— 220.000'di. Türkler ikinci derecede önemi olan Makedonya'yı kaderine terkedip bütün kuvvetlerini Trakya'ya yığsalar, daha akıllı bir iş yapmış olurlardı muhakkak. Trakya'dan galip çıktıktan sonra, ötede Sırplarla Yunanlılara karşı savaşmak kolaydı. Sınırın yakınında bulunan Edirne - Kırkkilise hattını yığınak noktası olarak seçmekle de başka bir ağır hata işlediler. Eğer o hat üzerinde Bulgarların ilerlemesini yavaşlatacak önemsiz kuvvetler bırakıp asıl yığınağı daha aşağıda, Pınarhisar - Lüleburgaz - Çorlu hattı üzerinde yapsalardı, şüphe yok ki daha insicamlı ve güçlü bir ordu kurabilirlerdi Bulgarların varışına kadar. En büyük kuvvetlerini daha tamamlanmamış bir teşkilâtla sınırın hemen yakınında mevzilendirmelerinin sonucu, ilk başarısızlıklar ke-

(1) İstanbul'dan peyderpey gönderilen askerler, bu hesaba dahil değildir. Bunların büyük bir faydası dokunmadı, çünkü harekât sahasına varıncaya kadar Türk ordusu yenilmiş ve kesin olarak parçalanmıştı.

sin felâketlere dönüştü ve onları tamir etmek imkânsız hale geldi. Başka büyük bir hata da ilk çarpışmalarda redif kullanılmasıydı. Redifler, genel olarak yorgun, gevşek, azçok müşkülât arzeden bütün harekât için elverişsiz unsurlardır. Bulgarlar, ellerinde en iyi şartlara sahip ihtiyatlar bulunduğu halde, onları yalnız talî operasyonlara tahsis ettiler. Osmanlı redifleri gerek Kırkkilise'de, gerek başka bir çok yerde, başarısızlığın başlıca nedenini teşkil ettiler, çünkü ağır yenilgilerin hareket noktası olan bütün karışıklık, panik, firar ve disiplinsizlik olayları onlardan doğdu.

II. Bulgar ordusu 18 ekimde sınırı geçip Meriç vadisinden ve Tunca'nın sağ kıyısından Edirne'ye yürümeye başladı. O noktada sınır, kapalı ucu Türk arazisinin altı kilometre içerisinde Mustafapaşa'ya kadar uzanan bir dik açı teşkil eder. Meriç nehri ve demiryolu hattı bu dik açıyı ortasından keser. Açının kuzey - güney ve doğu - batı kolları üzerinde karşı karşıya Sakarplanına ve Beştepedağı tepeleri bulunur; birincisinin zirvesi 824 m., ikincisinininki 815 m.'dir. Beştepedağında, Kurtköy köyünün kuzeyinde, Kurttabya istihkâmı bulunuyordu. Orada yüze yakın asker vardı.

II. Bulgar ordusu sınırı şu düzenle geçti: VIII. tümen Meriç'in sağ kıyısından, Harmanlı ve Lübemetz'ten; IX. tümen sol kıyısından, Kotarçko - Selo ve Kirilovo'dan ilerliyordular. Bu son tümen öbüründen daha ağır hareket ediyordu ve geri kalmıştı. Kurttabya tam sınır üzerinde, karantina binasının yakınındaydı. İlk toplar ateşlenince, Türk sınır muhafızları hemen hemen direnmeksizin kısmen Mustafapaşa'ya çekildiler. Kalan kısım sadece istasyon yakınında durup biraz mukavemet gösterdi. Kaçamayanlar esir düştüler. Geri çekilenler Mustafapaşa'daki birliklere katılarak büyük bir düzensizlik içinde ricata devam ettiler; hem o kadar telâşla ki, demiryolu köprülerini havaya uçurmayı bile akıl etmediler. Yalnız eski

Mustafapaşa askerî rarekâtı.

taş köprüyü tahrip etmek istedilerse de, başaramadılar. Bulgar kraliyet süvari birliği hemen hemen kaçanlarla beraber girdi Mustafapaşa'ya, birkaç eski top ele geçirdi ⁽¹⁾. Harekât yedi saat sürdü.

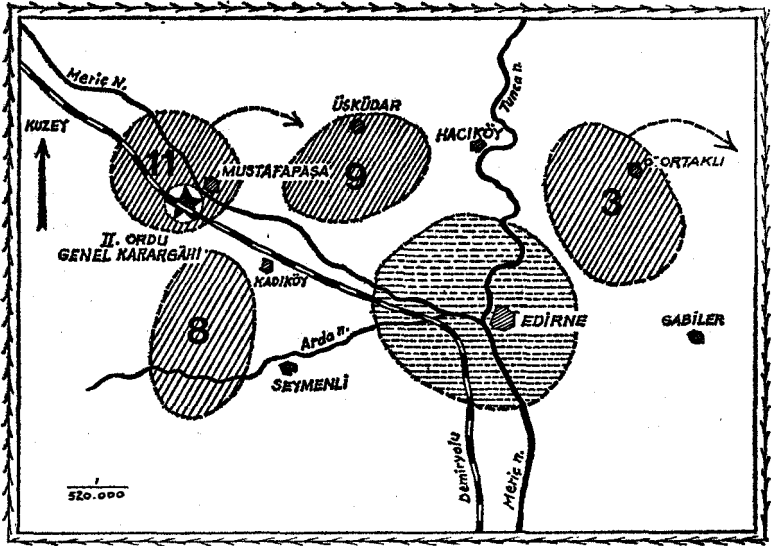
(1) Bulgarlar, Mustafapaşa'da 200.000 kilo buğday ve çavdar da ele geçirdiler.

Mustafapaşa'nın düşmesinden sonra kovalama Meriç'in iki kıyısından da devam etti. II. ordu doğuya saparak sağ kolunu Arda'nın sağ kıyısından Edirne'nin batısına uzattı. Kalan kısmı da Meriç ve Tunca boyunca keza Edirne'ye yürüyordu. Bu harekât sırasında, Bulgar sağ kanadı Ortaköy'de bir Türk birliğiyle karşılaştı ve kısa bir çarpışmadan sonra 1200 esir ile birkaç top ele geçirdi.

General İvanof'un maksadı, demiryolunun geçtiği batı ve güney-batı yönünden Edirne'ye ani bir taarruzda bulunmaktı. Eğer taarruz sonuçsuz kalır da ağır toplarla düzenli bir muhasara gerekseydi, Bulgar ordusu hiç değilse topları yerleştirmek ve muhasaraya başlamak için elverişli mevziler ele geçirmiş olacaktı. Arda'nın sol kıyısında, bu ırmakla Meriç arasında, Türkler Papaztepe istihkâmını hazırlamışlardı. Bu tepe Meriç istasyonuna ve köprüye hâkimdi. Güney-batı yönünde de Kartaltepe istihkâmı vardı. Bulgar taarruzunun hedefi bu iki istihkâmı. Çarpışma 22 ekimde başladı. Türkler 24 ekime kadar dayandılar, fakat sonunda iki ateş arasında kalınca Papaztepe'ye doğru kaçtılar. Türkler bin esir, bin kadar da ölü ve yaralı verdiler, çok miktarda cephane ve savaş malzemesi bıraktılar. Fakat Bulgarlar amaçlarını gerçekleştiremediler : Kartaltepe ve Papaztepe Türklerin elinde kaldı.

Kuzeyde de. II. ordu'nun öbür kısmı Hacıköy'ü geçemedi. Böylece, General İvanof'un tasarladığı âni taarruz, başarısızlıkla sonuçlanmış oluyordu. Mamaafih, harekât tamamen neticesiz kalmış değildi. Bulgarlar Edirne'nin bütün batı ve güney - batı kısmını Osmanlılardan temizlemeyi ve bir dizi tali mevzileri zaptederek istihkâm hatlarına yaklaşmayı başarmışlardı. Artık düzenli muhasarayı düşünmek gerekiyordu. Bahusus ki, Kırkkilise'nin beklenmedik biçimde düşmesi, Bulgar kurmayının ilk planını temelinden değiştirmişti. Edirne'yi almak bir zaruret değildi artık. Şehri bir muhasara çemberi içine alarak tecrit etmek ve Bulgar ordularını güney

ve güney - doğuya, yani büyük bir düzensizlik ve dehşet verici bir panik içerisinde Kırkkilise ve Edirne önlerinden Lüleburgaz'a inmiş olan başlıca Osmanlı ordusuna karşı sürmek mümkündü.

Edirne çevresinde II. Bulgar ordusunun harekâtı.

26 ilâ 28 ekimde, ardı arası kesilmeyen katarlar General İvanof'a muhasara topları ve malzeme taşıdı; Edirne muhasarası başladı. Bulgarların, gereği kadar topu yoktu. Kuvvetleri de, Trakya'nın başkentini tam çembere almak için yeterli değildi. Sırp lar Kumanovo zaferinden sonra bu eksikliği telâfi ettiler; General Stepanoviç'in tümenini ve ağır muhasara toplarını General İvanof'a yardıma yolladılar.

I. Bulgar ordusu, 18 ve 19 ekim günleri geçti sınırı. III. tümen, Tunca'nın iki kıyısından ilerledi; I. tümen, Boyalık ve Vaysal yoluyla Taşlımüselim'e yöneldi; X. tümen ise, I. tümenin izinden yürüdü General Kutinçef, General Dimitriyef' in III. ordusuyla sıkı bağlantı halindeydi. Sol kanadı önünde, General Nazlimof'un süvari kuvveti ilerliyordu. Bu kuvvet, Osmanlı süvari ve piyade birlikleriyle karşılaştı (19 ekim) ve önce Seymen'e, sonra Tatarlar'a doğru geriye püskürttü onları. Ertesi gün, takviye alan Osmanlı kuvvetleri, karşı hücumla geçti. Fakat tekrar püskürtüldü. Bulgarlar, onları kovalamadılar.

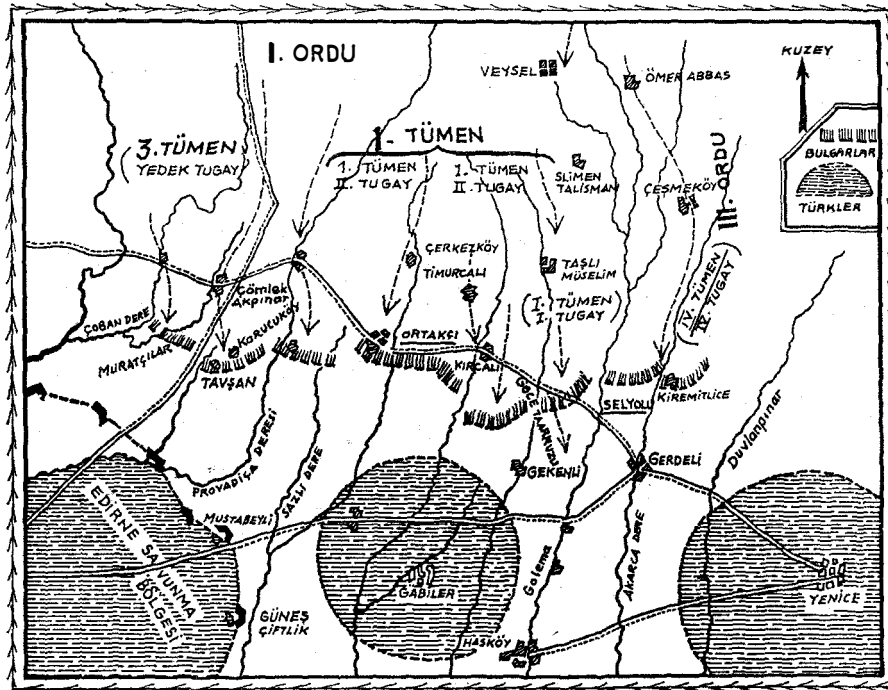
Ancak, 22 ekim sabahı, Bulgar ordusu ileri harekâta devam edip Selyolu yakınlarında şiddetli bir mukavemetle karşılaştı. Türkler, yeni takviye kuvvetleri alarak Kiremitlice - Selyolu - Gekenli cephesi üzerinde yerleşmişlerdi. Bulgar kuvvetleri derhal savaşa başladı. İki taraf da eşit cesaretle akşama kadar dövüştü. Fakat iki taraf da mevzilerini muhafaza etti. Bulgarlar 250 ölü verdiler. Karanlık basınca karşılıklı olarak ateşi kestiler. Türkler, o gece için kendilerini güven içerisinde hissediyorlardı. Fakat muharebe meydanına yeni Bulgar takviye kuvvetleri gelince durum değişti. Bulgarlar, yorgun olmalarına rağmen, Selyolu'nun güney - batısındaki mevzilere karşı bir gece taarruzu yapmaya karar verdiler. Türklerin hiç bir şeyden haberi yoktu. Bulgarlar, geceyarısından bir saat evvel ansızın başladılar hücumla. Projektörler, Türk mevzilerini meydana çıkarmıştı. Bulgar piyadeleri «*Na noce! Na noce!*» (Süngüyle! Süngüyle!) diye bağırıyorlardı. Gafil avlanan ve projektörlerden gözleri kamaşan Türkler, gerektiği gibi kendilerini savunamadılar. Bulgar mitralyözlerinin cehennemî ateşine ve bir dizi süngü hücumuna dayanamayıp paniğe kapıldılar; kısmen Babaeski'ye kısmen de Kırkkilise'ye doğru kaçmaya başladılar. 23 ekim sabahı tanyeri ağarırken, Osmanlılar kesin olarak yenilgiye uğramış bulunuyorlardı. Bulgarlar, Osmanlı kuvvetlerinin ka-

lıntılarını dağıtarak, 24 ekimde, Demirantlıca - Kükiler - Gerdel yolundan oluşan tüm cephe üzerinde yayıldılar ve General Kutinçef'in sol kanadı ile merkezinin Kükiler üzerinden Kırkkilise yoluna inmesine imkân hazırladılar.

Abdullah Paşa, Seiyolu'da yenik düşen sol kanadına takviye gönderip yeni bir muharebeye girişmeyi denemedi. Çünkü hemen aynı anlarda Dimitriyef'in III. ordusu Kırkkilise önünde belirivermiş, Muhtar Paşa'nın komutası altında bulunan Osmanlı sağ kanadında korkunç bir panik yaratmıştı. Bu panik, Selyolu'dan kaçanların iltihakıyla daha da büyüyecek, müthiş bir karışıklık halini alacaktı. Bu olayları aşağıda nakledeceğiz.

General Kutinçef'in sol kanadı Selyolu muharebesini kazanıp III. ordu ile birleşirken, sağ kanadı teşkil eden III. tümen de birtakım savaşlar vererek Edirne muhasarasının daha etkin hale getirilmesine katkıda bulundu. Edirne yöresinde mevzilenmiş bazı Osmanlı kuvvetleri, şehrin muhasara çemberinin daraltılmasına mâni olmak için şiddetli bir direnme gösterdiler. Bu çarpışmalarda, düşman yüzlerce ölü ve yaralı verdi. Bilhassa Ortakçı önünde, düzenli bir meydan muharebesi cereyan etti ve iki taraf da ağır zayıyat verdi. Orada dövüşen Osmanlı askeri, ordunun en seçkin elemanları olan avcılardan müteşekkildi. Aralarında çok sayıda Hıristiyan asker de vardı. Muharebe tam on iki saat sürdü ve düşmana 50 ölü, 348 yaralıya mal oldu. Osmanlılar yetersiz teşkilâtları ve mevzilerinin elverişsizliği nedeniyle hep savunma durumunda kaldılar. Bununla beraber, 24 ekime kadar dayanabildiler, Bulgarların ileri harekâtını mümkün olduğu kadar geciktirdiler. Ancak, Kırkkilise düşüp panik başlayınca, onlar da —direnme güçlerini tamamen harcamış olmadıkları halde— herkesle birlikte ricata katıldılar.

Hareketlerinde serbest kalan III. Bulgar tümeninin sağ kanadı, Edirne'ye karşı harekâta iştirak etmeye gitti.

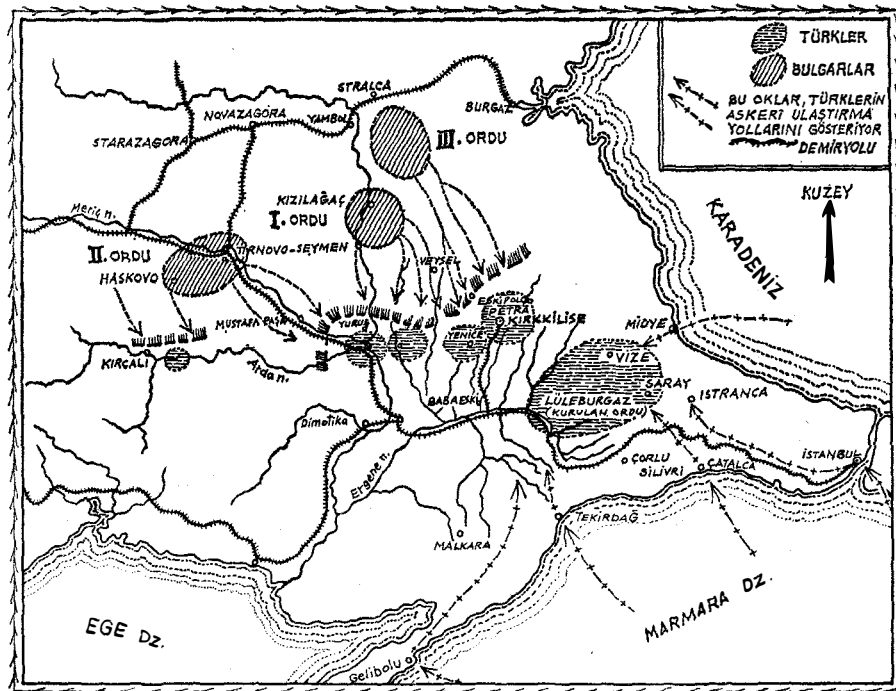
Selyolu ve Ortakçı muharebeleri.

General Dimitriyef komutasındaki III. Bulgar ordusu, sınırı 21 ekimde geçti. Diğer iki Bulgar ordusu, daha önce Türk toprağına girmiş ve muhasamata başlamış bulunuyordu. III. ordunun merkezi Yambol idi. Ordu, Osmanlı arazisine Ocaköy ve Topçular köyleri arasından girdi ve 22 - 23 km. uzunluğunda bir cephe kurdu. Gecikmesi, Osmanlı kurmayının yanlış kanısını biraz daha pekiştirdi.

Osmanlı komutanları, Kırkkilise'yi tehlikeden uzak görürlerken, Bulgar komutanının baş hedefi bilâkis bu şehirdi. Bu gerçek III. ordu harekât dairesi başkanı Yarbay Asmanof'un *Illustration* muhabirine verdiği deméçten de açıkça meydana çıkmaktadır. Şöyle diyor Asmanof :

«Sınırı geçerken, kıtalarımızın hedefi Lozengrad (Kırkkilise) idi... Şehri zaptetmek için iki çaremiz vardı : Kırkkilise'ye ya anı bir taarruzla, ya da düzenli bir muhasara sonucunda girecektik. Tertibatımızı bu esasa göre almıştık. Kuvvetlerimizi o şekilde bölmüştük ki, bu iki ihtimalden hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, Kırkkilise ne Pınarhisar'dan, ne Edirne'den, ne de başka yerden hiç bir takviye alamasın. Müstahkem şehri ele geçirmek için sürpriz - taarruz yolunu seçmiştik, fakat düşmanın ricat yolunu kesmek şartıyla. Bu suretle, taarruz başarısızlıkla sonuçlansa da, kuvvetlerimiz, işgal ettikleri pozisyonlar sayesinde, Kırkkilise'yi kuşatarak düzenli bir muhasaraya başlayabileceklerdi.»

Bulgarların ileri harekâtı şu şekilde geliyordu : İki kol Tekkedere'nin iki kıyısından ilerliyordu. Bu kolların yanları iki başka kolla korunuyordu; bunlar sağdan ve soldan kuşatma hareketini uygulayacaklar, merkezdeki iki kol da anı taarruzu gerçekleştirecekti. Demek ki III. ordu dört koldan ilerliyordu; IV. tümenden kurulu ikisi sağda, VI tümenden kurulu ikisi solda: VI. tümen ise yedek kuvvet olarak merkezdeki iki kolu takip ediyordu. Taarruz kolları, soldan sağa doğru, şu istikamette hareket ediyorlardı :

Bulgar ve Türk ordularının Kırkkilise muharebesinden önceki durumu.

I. Kol : Ocaköy, Ömer-Abbas, Çeşmeköy, Kiremitlice.

II. Kol : Devletliağaç, Karaniça, Eskipolo, Fetra.

III. Kol : Malkoçlar, Erikler, Raklıça, Kırkkilise.

IV. Kol : Pencumalek, Taşdere, Elmacık, Kadıköy.

Bunların karşısında bulunan Osmanlı kuvvetleri I. ve III. kolordulardan ve son anda acele ile kurulmuş XVI. redif kolordusundan ibaretti.

Bulgarların ileri harekâtı yukarda gösterildiği şekilde aynen devam etti 22 ekimde. Aynı gün, Bulgar öncüleri Eskipolo tepesinde ve Erikler'de Türklere rastladılar. Sağ kanattaki birinci kol ise Selyolu'da çarpışan General Kutinçef'in sol kanadına yardım ederek orada kazanılan zafere iştirak ediyordu.

Erikler ve Eskipolo kesimlerinin son derece engebeli olmasına rağmen, Bulgarlar Erikler'i zaptettiler. Bu çarpışmalarda Moritz von Karl adında bir Alman subayı öldü ⁽¹⁾.

Ogün, Bulgarların sağ kolu da akşama kadar dövüştü, ama Türkleri Eskipolo'dan söküp atamadı. 22 ekim akşamı, Türkler Petra - Eskipolo - Kadıköy üçgenini işgal ediyorlardı.

Ertesi gün, General Dimitriyef, yeniden taarruz emri verdi. Hava çok soğuk ve yağmurlu idi. Askerler siperlerde yarıbele kadar çamura gömülüyorlardı. Çarpışmalar hiç bir sonuç vermedi.

Fakat aynı gün Osmanlı ordusunda ağır olaylar cereyan etti. Bulgarlar bu olaylar hakkında bilgi almış olsalardı, durum daha da feci olabilirdi. Mahmut Muhtar Paşa'nın kur-

(1) Bulgarlar 2 Alman subayı esir ettiler, başka bir Alman daha öldürüldü ve bir Alman havacısı düşüp yaralandı. Zaten Binbaşı Hochwaechter de Osmanlı ordusunda Alman subaylarının savaşa iştirak ettiklerini gizlemiyor.

may heyetinden Alınan Binbaşı Hochwaechter bu olayları savaş güncesinde şöyle nakledeceğiz :

«23 ekim çarşamba : Gece, yağmur tekrar başladı. Süvari hiç bir malûmat getirmedi. Belki de muhabere servisi işlemiyor. Düşmanla çarpışan bütün kolordular başarı haberleri ileriyorlar. Kurmay heyetindeki istişareler saat altıya kadar sürüyor. Saat yedide, tüfek sesleri çok yakından duyuldu. Derhal atlara bindik. Ancak 600 m. kadar ilerlemiştik ki, koşma koşma, çığlıklar atarak bizim tarafa gelen redif grupları görüldük. Durum hakkında bir fikir edininceye kadar bir kaç dakika geçti. Sonra Paşanın, kılıcını çekerek etrafındaki firarî rediflere acımasız vurduğunu gördük. Biz de onun örneğine uyduk, revolverlerimizle kaçaklara ateş etmeye başladık. Böylece, o karmakarışık insan kütlesinden bir kaç grup teşkil etmeyi başardık. Her taraftan tüfek sesleri duyuluyordu. Paşa, durup dinlenmeden her tarafı dolaşıyor, emirler veriyor, askerleri ileriye doğru sevk etmek için mümkün olan her şeyi yapıyordu. Civardaki bütün kayaların ve çalılıkların arkasında redifler gizlenmişlerdi. Kötü hava ve açlıktan perişan, bitik, kıyafetleri berbat, hemen hemen yalınayak. Yeteneksiz subaylara teslim edilmiş olan bu talihsizler, taarruzun ilk anlarında düzensiz ve hesapsız ateşle bütün mermilerini harca-yıp tüketmişlerdi. Ve ordunun levazım şubesi, onlara yeni mermi yetiştiremediğinden silâhsız kalmışlar ricata başlamışlar, kaçarken yol üstünde bulunan bütün askerleri de paniğe uğratmışlardı. Ama kaybolan bir şey yok daha. Görünüşe göre, düşman, rediflerin kaçtığından habersiz. Sonra topçusu da mevzilenmemiş daha, ateş açmıyor. İleri harekât yollarımız parçalanmış arabalar ve *Krupp* markasını taşıyan cephane sandıklarıyla tıkalı. Saat 10'da, savaşın kaderi daha belirsiz. Bulgar topçusu ateşe başlamıştır. İkinci derecedeki komutanlar, ne yapacaklarını bilmiyorlar. Muhtar paşa, elinden geleni yapıyor. Aynı zamanda her yerde bulunamaz ve herkesin yapacağını kendisi yapamaz elbet. Bunun sonu iyi ol-

mayacak besbelli. Düşman az sayıda kuvvetle dövüşüyor (¹). Sağ kanadımızda VII. tümenin durumu iyi... Durum kritik. Kayıplarımız önemsiz. Topçular soğukkanlılıklarını muhafaza ediyorlar, ateşleri iyi. Fakat mermi yok. Batağa saplanmış arabalarda bulunan cephane sandıklarını hizmet erlerine taşıtmayı teklif ettim. Fakat sandıklar getirilince açmak imkânı bulunamadı; çünkü kapaklar nemden şişmişti, çiviler sökülüyordu. İşte redifler tekrar kaçıyorlar. Öğleden bir saat evvel, Mahmut Muhtar Paşa, topların bir kısmını sağ kanadımızın gerisinde bulunan bir tepeye naklettirdi. Tam zamanıydı, çünkü ricat gitgide paniğe dönüşmeye başladı. Fakat düşman ilerlemek ve ateş altında kalmak istemiyor. Her tarafta köyler yanıyor. Bütün cephede toplar gürlüyor. Bahtsız yaralıların durumu yürekler acısı. Hepsi ıslanmış, ya da donmuş. İleri hatlarda hiç bir tıbbî servis yok. Yaraları yıkamak için su bile yok. Redifleri, hazırlanan mevzide durdurmayı başarıyoruz. Düşman, takip işini çok gevşek tutuyor. Yollar her çeşit yükü geçilmez durumda. Oysa Paşa, daha şafak sökerken, yolların trafiğe açık bulundurulmasını emretmişti. Emir, yerine varmamış olmalı.»

Binbaşı Hochwaechter'e göre, Osmanlı sağ kanadını teşkil eden VII. tümen, öğleden iki buçuk saat sonra, karşısında bulunan Bulgarları geriye püskürterek bir başarı elde etti (²). Fakat bu münferit başarının merkezdeki kuvvetlere bir yararı olmadı; bu kuvvetler, IV. Bulgar tümeninin kuşatma hareketi karşısında, karanlık çökerken Eskipolo'yu terkettiler. Telâşsız, tam bir ihtiyatkârlık ve dakiklikle ileri harekâta de-

(¹) *Osmanlı kurmay heyeti üyesi Alman Binbaşısının bu sözleri de gösteriyor ki, karşılarında bulunan Bulgar kuvvetleri hakkında çok yanlış bilgileri vardı.*

(²) *Osmanlı sağ kanadı karşısında Bulgar kuvvetlerinin III. kolu bulunuyordu; bu kolun solundan da IV. kol ilerliyordu, fakat Türklerin bundan haberi yoktu.*

vam eden Bulgarlar, Türkleri kovalamadığından, Muhtar Paşa sağlam bir cephe kurma fırsatını buldu. Cephe, Dıvlanpınar'dan beriye düz bir çizgi halinde önce Petra'ya, sonra dört kilometre doğuda, Tekkedere değirmenlerine, oradan da Karakaya'ya ve kayalık Demirkapı tepelerine kadar uzanıyordu.

Türkler Eskipolo'dan çekildikten sonra, top ateşi karşılıklı olarak kesildi. Fakat tüfekler konuşmaya devam etti. Tüfek ateşi sürüp giderken, Bulgar kurmayı Osmanlı cephesine karşı bir gece taarruzuna kalkmaya karar verdi. Bu kararın iki nedeni vardı : Bir kere, Türklerin de aynı şeyi Bulgar cephesine karşı yapmalarından korkuyordu; ikincisi, böyle bir taarruzla Osmanlı kuvvetlerini Kırkkilise'ye kadar geriye püskürtmeyi ve onları orada kuşatmayı umuyordu. Bu taarruzu Karakaya geçitlerinden, şiddetli bir fırtına içinde, tufan misali bir sağanak altında, ünlü V. tümen gerçekleştirdi. III. Bulgar kolu, Karakaya tepesine yöneldi.

O sırada Türkler ne yapıyorlardı? Petra - Tekkedere - Karakaya - Demirkapı cephesi üzerinde iyice yerleşmişler, kendilerini güven içinde hissediyor, Bulgarların gece taarruzuna kalkacaklarını akıllarından bile geçirmiyorlardı. Mahmut Muhtar Paşa, tüm III. Bulgar ordusunun karşıda bulunduğundan kuşkulandırmıyordu hâlâ. Bu ordunun sağ ve solundan ilerleyen I. ve IV. kollarından hiç haberi yoktu. İki merkez kolunu, General Kutinçef'in I. ordusunun sol uç cenahı sanıyordu. Muhtar Paşa, bu yanlış hesapların verdiği güvenle dolu olarak Kırkkilise'ye çekildi. Şafakta, şiddetli bir taarruzla kuşatma hareketini tamamlamayı tasarlıyordu. Abdullah Paşa ile besledikleri ümit şuydu : Bu kuşatma hareketi sayesinde, Kutinçef ordusu sandıkları Bulgar kuvvetlerini Edirne'ye doğru sürecekle, orada iki ateş arasına alıp ezeceklerdi. Heyhat! Hayal olacaktı bu tasarı!..

Telgraf ve telefon servislerinin iyi işlememesinden ötürü, çeşitli Osmanlı birlikleri arasındaki bağlantı, gayet yetersizdi; daha doğrusu, birbirlerinin hareketleri hakkında doğru dü-

manlar olmadıkları, dolayısıyla gece taarruzu gibi ağır bir harekât için uygun olmadıkları ihtimalini gözönüne almadan, fikrini derhal uygulamaya karar verdi. Her şey öyle gösteriyor ki, Mahmut Muhtar Paşa'nın bu harekât hakkında hiç bir bilgisi yoktu. Taarruz vukubulurken, Kırkkilise'de mışıl mışıl uyuyordu.

Sağanak devam ediyordu. Aziz Paşa, iki tugaya Petra'dan Bulgar mevzilerine doğru ilerleme emrini verirken, ortalık zifiri karanlıktı. Tugaylardan her biri ayrı yoldan, ayrı yönde yürüyor ve diğeriyle bağlantıyı muhafaza etmiyordu —bu da feci bir hata oldu. Tümenin geri kalan bütün birlikleri, ica-bında taarruza kalkanları desteklemek için hazır bekliyordu. Karanlıkta yolunu kaybeden tugaylardan biri, ansızın öbür tugayın üzerine düştü ve onu düşman sanarak ateşe başladı. Bir an tereddüt geçiren öbür tugay, ateşin muhatabı olduğunu görünce, karşılık verdi. İki tugay da karşısındakini Bulgar sanıyordu ve yakından vuruşuyordu. Onların talihsizliği yetmiyormuş gibi, bu anı silâh seslerinden ayağa kalkan ve olup biteni çabucak anlayan Bulgarlar, derhal toplarını birbirini kıran Türk tugaylarının üstüne çevirip müthiş bir ateş açtılar. Bu üçüncü ateş, Türkleri uyandırdı. Hatalarını anladılar. Karışıklık hüküm sürdü saflarda. Bulgar şarapnelleri ve makineli tüfekleri soğukkanlılıklarını yok etti. Korku, hiç bir akıl ve mantığa tâbi olmayan korku sardı askeri. İki tugayın askerleri, birbirine karışıp tarifi imkânsız bir panik içerisinde kaçmaya başladılar. Petra'dan yardıma gönderilen bir birlik, bu insan selini durduramadı, kendisi de onlara kapılıp kaçmaya koyuldu. Panik, ateş almış bir barut çizgisi gibi Petra'ya kadar yayıldı, bir kaç dakika sonra Aziz Paşa'nın bütün tümenine sirayet etti. Tam o sırada, felâketi tamamlamak için sanki, Selyolu'da yenildikten sonra Babaeski'ye yönelemeyip panik halinde Kırkkilise'ye doğru kaçan askerler Petra'ya varmaktaydılar; bunlar, Abdullah Paşa'nın sağ kanadına mensuptu ve III. Bulgar ordusunun I. kolu tarafından

kovalanıyordu. Bulgar kolu, Selyolu zaferine iştirak ettikten sonra Gerdeli'ye ulaşarak Selyolu'dan kaçanları çıkarıp sürmüştü ve plân gereğince Kırkkilise'nin kuşatılmasını tamamlamaktaydı. Panik halinde kaçan bu yeni askerler Petra'ya varıp da Selyolu yenilgisini ve Gerdeli'ye ulaşan Bulgarlar tarafından kuşatılma tehlikesini haber verince, artık hiç bir şey durduramadı kitaları. Birbirlerini çiğneyerek, hattâ öldürerek, Petra'yı boşalttılar, Kırkkilise'ye doğru saldırdılar ve Osmanlı cephesi boyunca mevzilenmiş I. ve III. kolordunun askerlerine de yadılar paniği.

Sol kanatta bu olaylar cereyan ederken, sağ kanatta durum daha parlak değildi. Karakaya üzerine Bulgarların gece taarruzu, ordunun en seçkin elemanlarından kurulu V. tümen tarafından gerçekleştirilmiş, bir dizi seri saldırı sonunda Karakaya'nın tepesine varılmıştı. O kesimde dövüşen VII. Osmanlı tümeni bir süre dayanmış, fakat birdenbire o da paniğe kapılıp kaçmaya başlamıştı. Subayların, erat üzerinde etkisi kalmamıştı. Emir dinlemeyen, silâhını atan, Kırkkilise'ye doğru kaçıyordu. Herkes Kırkkilise'ye sığınmaya gidiyordu. Top, tüfek, malzeme, herşeyi bırakıp gidiyordu. Askerlerini zorla durdurmak isteyen bir subay yerli yerinde paralanmıştı. Sağ kanattaki bu paniğin nedeni daha ciddiydi, çünkü düşman ansızın sağdan çıkıvermişti o gece ve Türkleri arkadan vurmakla tehâit ediyordu.

Dehşet verici bir andı. Bütün cepheden kaçanlar, korkunç haykırışmalarla, tasavvur edilemeyecek bir karışıklık içinde Kırkkilise'ye saldırdılar. Alelacele uyandırılan Mahmut Muhtar Paşa yarımyamalak giyinerek dışarıya varmış, kaçanları durdurmaya boşuna uğraşıyordu. Soldan sağdan aldığı ilk bilgilerden, iki gündür içinde bulundukları gafleti, onunmaz hatayı çabucak anlamıştı: Kırksekiz saatte beri dövüştükleri Bulgar kuvvetleri, bizzat Dimitriyef'in III. ordusu-
suydu.

Aklı başından giden kurmay heyeti şaşırıp kalmıştı. Mahmut Muhtar Paşa hâlâ bağırıyor, yalvarıyor, tehdit ediyordu. Selyolu yenilgisini öğrenmişti. Artık Abdullah Paşadan medet ummuyordu. Sırf paniğe son vermek, hiç değilse düzenli bir ricat gerçekleştirmek için çırpınıyordu. Fakat askerler kendisini dinlemiyorlar, şehre dalıp sokakları dolduruyorlardı. Uykudan uyanan şehirde tarifi imkânsız sahneler cereyan ediyordu. Sokakların çoğu arabalarla, her çeşit yüklerle tıkanmıştı. Hıristiyan sakinler, pencerelerden, kaçaklara ateş ediyorlardı. Bay Stephan Lausanne şunları yazıyor:

«Mahmut Muhtar Paşanın emir subayları bile artık ricat etmek gerektiğine kanaat getirerek genel karargâhı terk ettiler. Bütün resmî evrakı, dosyaları, haritaları, planları, hattâ genel komutanlığın şifreli muhaberatını orada bıraktılar. Emir subaylarından biri o şaşkınlıkta beraber götürecek şey bulamadı, Muhtar Paşanın bisküvi kutusunu aldı sadece. Bu trajedinin tek komik tarafı olan bu şuursuz hareket işe yaradı, çünkü müteakip üç gün Muhtar Paşa fırtınadan kurtarılan bisküvilerinden başka yiyecek bulamayacaktı. Kurmay heyetinin bir kısmı da telâşla istasyona koşmuştu. Bir tren hareket etmek üzereydi. Mekanisyene, orada mevcut subayları takviye kuvveti getirebilmeleri için, derhal Pınarhisara götürmesini emrettiler. Fakat istasyon şefi çıkageldi ve haykırdı : «Durun, yola çıkmayın, hat üzerinde bu tarafa gelen bir tren var!» Dinlemediler, istasyon şefini itip kaktılar, mekanisyeni yola çıkmaya zorladılar. Üç kilometre ilerde çarpışma vukubuldu. İki lokomotif raydan çıktı. Onları hatta yerleştirmek imkânı yoktu. Topları, mermi sandıklarını trenden indirdiler. Nereye götüreceklerini, hangi tarafa taşıyacaklarını şaşırmışlardı. Ne ileri gidebiliyor, ne de geri dönebiliyorlardı. Orada çamur içinde, hendeklerde, rastgele bıraktılar hepsini. O dehşet gecesi, 15.000 kişi Babaeski'ye, Tekirdağ'a kadar kaçtı. Demiryolu boyunca cesetler bulundu daha sonra. Kaçanlar, o panik içerisinde, birbirlerini vur-

muşlardı. Bir mısır ekmeğine karşılık tüfeklerini satıyorlardı.»

Bu kaçış, müthiş bir sağanak altında oluyordu. Binbaşı Hochwaechter birkaç subayla birlikte Kırkkilise'ye dönmüş, ne subay ne de er bulmuştu. Alman binbaşısı şunları yazıyor:

«Osmanlı ordusunun bütün yükleri, cephanesi ve erzakı mahvolmuştur. Toplar, arabalar, batağa saplanmış. Kaçanlar, atları çözüp götürmüşler. Disiplinsizlik tamdır. Nereye gitsek kaçaklara rastlıyoruz. İstasyon, korkunç olaylara sahne olmuştur. Bütün sakinler kaçmışlar, karılarını, çocuklarını, değerli eşyalarını manda veya öküz arabalarına yükleyip uzun kafileler halinde Tekirdağ'a doğru yola düşmüşler. Köyler yanıyor. Çamurlar içinde yalınayak koşan yarı çıplak çocuklar, kadınlar görüyoruz.»

Askerler insan gibi hareket etmiyorlar: Tabanca elde, akıllarına eseni talep ediyorlar. Hochwaechter, arkadaşlarıyla birlikte bir vagona girmeyi başarıyor ve vagonu, içeri girmek isteyen askerlere karşı silâhla koruyorlar. Nihayet tren hareket ediyor. Ama Lüleburgaz'dan öteye gidemiyor. Batıya doğru bütün istasyonların memurları kaçmışlar, ters yönlerden gelen trenler tek hattı kullanılmaz hale getirmişler. «Genel bir sefalet manzarası var gözler önünde,» diyor Alman binbaşısı. «Askerler bizi tehdit edip yiyecek istiyorlar. Hiçbir yerde erzak yok. Kurmay heyeti de besinden yoksun. Hat üzerinde kurulan depolar talan edilmiş: Tek ekmek bile yok. Edindiğim genel izlenim şu : Aziz Paşa tümeninin ve I. ve II. kolorduların kaçması sonucu, askerî harekât belirli bir süre için kesilmiştir. Ordunun kalan kısmı da geri çekilmiştir. Neyse ki, Bulgarlar başarılarının büyüklüğünü kavrayamamışlar, yoksa Kırkkilise daha bir felâket olurdu Türkler için. Türklerin kaçtığını bilmediklerinden, fırsattan yararlanıp onları kovalamamışlardır.»

Gerçekten, Osmanlı ordusunu bozguna uğratan ve kaçışla sonuçlanan korkunç panikten, Bulgarların haberi olma-

mıştı. Kırkkilise'nin, önlerinde açık olduğunu bilmiyorlardı, çünkü bir yenilgiden sonra bile Türklerin o müstahkem şehri terkedeceklerini akıllarından geçirmiyorlardı. Kırkkilise'nin savunulması hem Bulgarların ilerleyişini bir süre durdurur, hem de Osmanlı ordusunun güçlenmesine yardım ederdi.

Yorgun olan Bulgarlar durdular. Muharebeyi kazandıklarını bilmiyorlardı. Hattâ 23 - 24 ekim gecesi son derece tetikte kaldılar. Ötede Osmanlı ordusu her yönden ricat ederken, onlar dakikadan dakikaya Türklerden bir karşı taarruz bekliyorlardı. Halbuki gece sakin geçti. Bulgarlar Türklerin sabah erken muharebeyi başlatacaklarına kanaat getirmiş bulunuyorlardı. Fakat sabah oldu, Türklerden ses seda çıkmadı. Bulgar hatları karşısında hiç bir yerden silâh sesi gelmiyordu. O zaman, subaylardan kurulu bir keşif kolu Türk hatlarına doğru ilerledi. Her tarafı bomboş görünce Kırkkilise'ye kadar uzandı, ve şaşıp kaldı: Şehrin Hıristiyan sakinleri, özellikle kadınlar ve kızlar, çiçeklerle, şarkılarla karşıladılar Bulgarları. Ve böylece, General Dimitriyef'in ordusu, ele geçirmek için savaşa hazırlandığı Kırkkilise'nin, ellerine düşüğünü duydu.

Yalnız Türklerin sağ kanadına mensup olan Hilmi bey'in tümeni mevzilerini muhafaza ediyordu 24 ekim sabahı. Bu tümen Yundalay tepesini işgal etmiş, ve gece harekâtına hiç bir surette katılmamıştı. Ordunun kaçtığı haberi ulaşınca, askerler moral çöküntüsüne uğradılar. Askerlerinin gruplar halinde kaçtığını gören Hilmi bey ileriye atıldı, bir kaçını kendi eliyle vurdu, öbürlerini durdurabildi ve Bulgarların sol kanadı karşısında bir kaç saat daha dayandı. Fakat çok geçmeden iki taraftan kuşatılma tehlikesinde kalınca, düzenli bir ricatla güneye doğru çekildi.

Osmanlıların panik halinde ricatini duyar duymaz, Bulgar kurmayı ileri harekâta devam emrini verdi. Osmanlı ordusunun kalıntılarını kesin olarak imha etmeyi umuyordu.

V. tümen, Kırkkilise sokaklarında bir zafer geçidi yaparak Hasanbeyli'de yerleşti, sol kanadı Üsküpdere'ye kadar uzandı. Bulgar ordusu açık bir yelpaze şeklinde geniş bir cepheye yayıldı. Bu ileri harekâttan sonra da Osmanlı ordusunu bulmak kabil olmadı. İki ordunun teması kesilmişti. Osmanlılardan, hazin bir yenilginin tarlalara, yollara serpilmiş kalıntılarından başka hiçbir iz yoktu. Osmanlı ordusunun gerçek durumu hakkında tereddütte bulunan General Dimitriyef'le General Kutinçef, Babaeski'ye keşfe yollanan süvarilerin bilgi getirmesini bekleyerek ileri harekâtı durdurdular.

Kırkkilise'nin düşmesi askerî çevrelerde şok etkisi yaptı. Bunu kimse beklemiyordu. Hiç değilse bu kadar çabuk beklemiyordu. Daha harp yeni başlamak üzereyken, herkes Bulgarların bu şehri almak için büyük güçlüklerle uğrayacağına inanıyordu. Von der Goltz Paşa, Kırkkilise'nin, Alman ordusunun taarruzuna bile üç ay dayanabileceğini söylemişti (ki bu, mübalağaydı). Fakat bir - iki hafta bile dayanmış olsaydı, Osmanlı yığınağı tamamlanabilir, ordu daha hazırlıklı biçimde devam ederdi savaşa. Tüm dünya şaşıyordu, çünkü şehir bu kadarcık bile dayanamamıştı. İşin daha şaşırtıcı, beklenmedik bir tarafı da, Osmanlı askerinin paniğe kapılmış, savaş meydanından kaçmış olmasıydı. Bay Stéphane Lausanne şöyle anlatıyor :

«O akşam, Hariciye Nazırı Gabriyel Efendi Noradunkyan'ın evinde yemeğe davetliydim. Yemekten önce, nazır birdenbire salona girdi. Yüzü sapsarıydı. Şaşkınlık içindeydi. Kısık bir sesle dedi ki : «Tarihimizde emsali olmayan birşey cereyan etti... Askerlerimiz Kırkkilise'yi terketmişler. Yenilmemişler; paniğe kapılmışlar!...» Sonra ilâve etti: «Bulgar ve Rum asıllı çok asker var saflarımızda; subaylarımızın sayısı da az; sonra, biraz fazla gömülmüşlerdir siyasete.» Gerçekten benzeri olmayan bir olaydı, ve bu olay Osmanlı ordusuna bağlanmış bütün ümitleri bir anda yok etti; Bulgarları

İstanbul kapılarına kadar getiren zincirleme yenilgilerin başlangıç noktası oldu. Yalnız İstanbul için değil, tüm dünya için ve de bizzat Bulgarlara, sürpriz oldu bu. Elde edilen başarıların Bulgaristan'da yarattığı sevinç büyüktü tabii ⁽¹⁾. Özellikle askerî çevreler gayet memnundu, çünkü Kırkkilise'nin düşmesiyle Edirne büsbütün tecrit ediliyor, Osmanlı kuvvetleri ricat ettiğinden İstanbul'la bağlantıları kesin olarak kopuyordu. Bundan başka, İstanbul'a yürümek için Bulgarlar artık Edirne'yi düşürmek zorunda değillerdi. Sıkı bir muhasara çemberi kurmaları yeterliydi.

Bu büyük avantajlardan başka, Bulgarlar muazzam ganimet de ele geçirdiler. *Illustration* muhabiri şunları yazıyor:

«Kırkkilise havalisini yürüyerek gezdim. Tarihin en korkunç kaçışlarından olan bu ricatın izleri her tarafta göze batıyor. 50 top, 100 kadar araba çamura gömülü duruyordu. Özellikle Kırkkilise - Yanya yolu, her türlü eşya ile tıkanmıştı. Tasavvur edilemeyecek kadar çok sayıda hiç kullanılmamış mermi sandıklarına rastladım. Hepsi de Krupp fabrikalarından gelmiş. Toplar 75'lik. Osmanlılar 7 bataryaya yetecek kadar top ve her bir top için 300 mermi terketmişlerdi. Bu ganimete sekiz - on bin mavzerle milyonlarca fişek de ilâve etmek gerek. Keza hesabı imkânsız erzak, eşya, elbise, askerî malzeme, 18.000 frank değerinde piramidon, haritalar, v.s. Ganimetin toplam değeri on milyon franktan fazla. Bu erzak ve Kırkkilise'de bulduğumuz hayvan yemi, Bulgar ordu-

(1) Zafer sarhoşluğu içinde, ölenleri düşünen yoktu. Oysa Bulgarların verdiği kayıplar da önemsenmeyecek gibi değildi. Özellikle I. tümenin (Sofya) Selyolu muharebesinde verdiği zayıat kayda değerdi. Bu tümen daha çok aydın gençlerden kuruluydu: Avukatlar, mühendisler, bilginler, sanatkârlar. Eğer savaş birden son bulsaydı, Sofya Millî Tiyatrosu kolay kolay yeniden başlayamazdı temsillere, çünkü aktörlerden pek çoğu o muharebede ölmüşlerdi.

sunun ileriki günlerde yaptığı harekâтта yeterli oldu ve işe ikmaline gerek kalmadı.»

Osmanlı ordusu 1500 ölü ve yaralı, 2000 - 3000 esir vermişti.

Ahmet Muhtar Paşa kabinesi Kırkkilise yenilgisini şu resmî tebliğle ilân etti :

III. Kolordumuzun Kırkkilise'nin ötesinde cereyan eden muharebelerde başarıyla dövüşen askerleri, geri çekilme ve Şark ordusunun büyük kuvvetleriyle birleşme emrini aldılar, çünkü erkânıharbiyemizin planları, harekât bölgesini o kadar uzaklara yaymayı lüzumlu addetmiyordu. uB suretle askerlerimiz, düşmana zaman kaybettirmeye ve mükemmel bir disiplin içinde takviye kuvvetlerinin gönderildiği yere doğru ricat etmeye muvaffak oldular.

O günlerde, resmî çevrelerde kullanılan terim «stratejik ricat» idi. Fakat serbestçe İstanbul'a giren Avrupa gazeteleri ve İstanbul basını (sansüre rağmen) çok geçmeden hazin gerçeği açıkladılar. Kırkkilise, Osmanlı ordusu için tam bir felâket olmuştu. Bu felâketin sorumluları Osmanlı kumandanları idi. Henüz hazırlıksız olmalarına rağmen, ne mevkiileri, ne sayıları hakkında doğru bilgi sahibi olmadıkları üstün düşman kuvvetlerine karşı taarruza geçmişlerdi. Fakat gazetelerin açıklamaları olmasa bile, İstanbul'da cereyan eden olaylar, resmen ilân edilen «stratejik ricat» ın altında daha vahim birşeyler yattığını anlamaya yetecekti. Felâket haberi İstanbul'a varır varmaz, sadrazam Ahmet Muhtar Paşa istifasını verdi. Yerine, yaşlı Kâmil Paşa geçti. Nâzım Paşa ile Noradunkyan Efendi yeni kabinede yerlerini muhafaza ettiler. Düşüncesiz gece taarruzuyla Kırkkilise felâketinde en büyük rolü oynamış olan prens Aziz Paşa görevden alınarak İstanbul'a getirildi. İkiyüzden fazla subay, astsubay ve er, paniğin müsebbibi olarak kurşuna dizildiler.

Osmanlı ordusunun kötü şartlar altında ricat ettiğini gösteren bir başka delil de, Rumeli muhacirlerinin İstanbul'a doluşmasıydı. Sirkeci'de, Üsküdar'da, Haydarpasha'da, ve genellikle İstanbul'un bütün büyük meydanlarında, ardı arası kesilmeyen manda arabalarının geçidi korkunç sefalet manzaraları sergiliyordu. Çokları, özellikle kadın ve çocuklar, belediyenin çöp arabalarına doluşmuşlardı. Muhacirlere tahsis edilen ekmekler de aynı çöp arabalarıyla taşınıyordu. Altıyüzü aşkın yıldan beri Avrupa toprağında yerleşmiş bu Türk nesli, cihangir atalarının altı yüzyıl önce Asya'dan Avrupa'ya geçerken taşıdıkları aynı kıyafeti, aynı zihniyeti taşıyarak, aynı arabalarla geçtiler İstanbul'a, oradan da Asya'ya. Üzüntüyle kaydetmek gerekir ki, İstanbullu zengin Müslümanlar genellikle tam bir kayıtsızlık gösterdiler muhacirlerin sefaleti karşısında. Onlar daha sonra, savaşta yaralanan veya koleraya yakalanan yahut da açlıktan erimiş, bitkin, nerdeyse ölüm derecesine varmış Osmanlı askerlerinin yürekler acısı sefalet ve ıstırapı karşısında da kayıtsız kaldılar.

Dördüncü Bölüm

Lüleburgaz

Kırkkilise ertesinde, 24 ekim akşamı, genel durum şöyledi :

II. Bulgar ordusu Edirne önünde Osmanlı gezgin savunma kuvvetlerini istihkâmlar kesimine ittikten sonra, ele geçirmeyi başardığı muhasara hattı üzerinde yerleşmeye başlamıştı. Arda kıyılarında yerleşen VIII. tümen, yukarı Meriç'te, Kadıköy tepesinde, Meriç ve Tunca arasındaki araziye zaptetmiş bulunan IX. tümenle birleşiyordu. Karargâhı Sukum'da idi. I. orduya mensup olup artık II. orduyla beraber harekât yapan III. tümen (merkezi : Ortakçı) muhasara çemberini doğu yönünden kapatıyordu. Haskovo'da II. orduya yardımcı olarak kurulan II. tümen Rodop dağlarından inmiş, fakat Dimotika'ya ulaşamamıştı daha. İleri harekâta olaysız devam ediyordu. Filibe'de yedek kuvvet olarak kalan XI. tümenin, muhasara toplarının ve malzemenin Edirne'ye sevkî daha yeni başlıyordu.

Artık sadece iki tümeni (I. ve X.) bulunan I. ordunun öncüleri Selyolu'nun güneyine kadar ilerlemiş bulunuyorlardı.

III. orduya gelince, daha önce de söylediğimiz gibi, IV. tümenini Yenice - Kavaklı hattına, V. tümenini de Hasanbeyli - Üsküpdere hattına yerleştirmişti. Keza III. orduya

mensup olan VI. tümen, yedek kuvvet olarak diğer iki tümenin arkasında, Kiremitlice tarafında kalıyordu. Aynı akşam, General Nazlimof'un süvarileri Yeniköy'e geldiler.

Türk ordusuyla temas kesilmiş olduğundan, diğer taraftan Türklerin güneyde Babaeski'ye ve doğuda Pınarhisar'a doğru ricat etmiş oldukları hakkında kesin malûmat aldığından, Bulgar kurmayı, süvari kuvvetlerini daha güneye sevketmeye karar vermişti. Süvarinin görevi sadece Osmanlı kuvvetlerinin asıl durumunu meydana çıkarmak değil, aynı zamanda, İstanbul'dan Selânik'e sevkedilecek her türlü yardıma mani olmaktı. Öte yandan, Nazlimof'un ileri harekâtını korumak ve üç tümenini birden cepheye sürmek için, General Dimitriyef 25 ekimde biraz ileriye, güneye doğru sürdü ordusunu. Aynı günün akşamı VI. tümenin öncüleri Yenimahalle cephesinde, IV. tümenin öncüleri Çiflik-Mandra-Kavakdere cephesinde, V. tümenin öncüleri de Üsküpdere'sinden aynı adı taşıyan köye kadar uzanan hatta durmuşlardı. General Katingef'in I. ordusu ise Hasköy kesiminde yerleşiyordu. Bu ileri harekâtle, General Dimitriyef, sol kanadını merkezden ayırıyor, ona daire şeklini veriyor, ondan boşalan arazide III. ordunun IV. tümeni ve I. ordunun I. tümeni arasında, VI. tümeni cepheye sürüyordu.

Böylece iki Bulgar ordusu, geniş bir cephe üzerinde, düşmanın nerede olduğunu bilmeksizin, güneye dönmüş bekliyordu.

26 ekim günü iki ordu için bir istirahat günü oldu. Yalnızca süvari kuvvetleri faaliyettedir, verilen görevi başarıyla yerine getiriyordu. General Nazlimof, 25 ekimde Babaeski'ye girmiş, orada cephane yüklü iki katar zaptetmişti. Sonra İstanbul'a kadar uzanan anayoldan ilerleyerek yeni ganimet ele geçirmişti. Gerek Kırkkilise'de, gerek General Nazlimof tarafından ele geçirilen iki yüz vagonla iki lokomotif, daha sonra Bulgarlara çok yarar sağladı. Bunlar sayesinde, Lüleburgaz'a, Çorlu'ya, Çatalca'ya inen Bulgar ordularına az çok

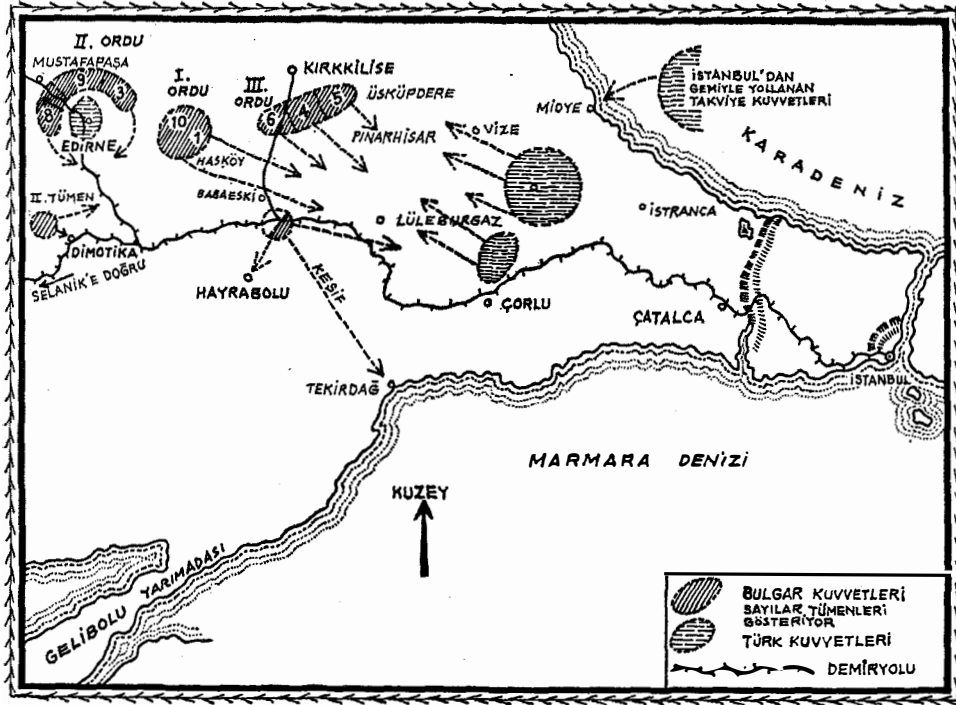
erzak ve cephane yetiştirilebildi. Yoksa Çatalca önünde 150.000 Bulgar açlığın pençesinde kıvranırdı. Yine bu vagonlar sayesinde, Bulgarlar, savaş meydanlarından yaralı ve hastaları hastanelere nakledebildiler. İyileşenlerin yarısından fazlası hayatlarını Türkler tarafından terkedilen o katarlalara ve yolların tahrip edilmemesine borçludurlar.

Osmanlı kuvvetlerinin durumu hakkında bilgi edinmek, daha zor ve önemli bir işti. Buna rağmen, General Nazlimof görevini kolaylıkla sürdürdü, çünkü eski savaşlarda şan ve ün kazanmış olan Osmanlı süvarileri Bulgar süvarilerinin harekâtına mâni olmadı ⁽¹⁾. V. tümenin süvari birlikleri de boş durmadılar, Pınarhisar ve Vize taraflarında bir keşif yaparak General Dimitriyef'e çok değerli bilgiler getirdiler. Çünkü o tarihte, Çorlu ve Saray arasında toplanmış olan Abdullah Paşa kuvvetlerinin en büyük kütlesi kuzey - batıya doğru ilerlemeye başlamıştı.

Abdullah Paşanın ordusu aralıksız takviye alıyordu İstanbul'dan. III. kolordu Vize'nin batısında, I. kolordu Kavaklı'da, III. ve IV. kolordular da Babaeski tarafında reorganize ediliyordu.

Buna göre, Osmanlı ordusu Vize - Babaeski cephesini işgal ediyordu. VIII. kolordu, Osmanlı sağ kanadını korumak için, Saray'ın 14 km. kuzey - batısında, Karatepe'de yığınak yapmıştı. Genel karargâh Çorlu'da yerleşmişti. Artık rediflere güven olmadığı için, karargâhın korunması İstanbul'dan özel olarak getirtilen nişancılık okulu öğrencilerine tevdi edilmişti. Mevsim, savaş harekâtına pek elverişli değildi. Soğuk, sıfırın altındaydı. Hasta sayısı gittikçe artıyordu. Bununla beraber Osmanlı kurmay heyeti Kırkkilise yenilgisini telâfi etmek için mümkün olanı yapıyordu. Abdullah Paşa'nın pla-

(1) Osmanlı süvari kuvvetleri bu savaşta kayda değer bir rol oynamadı. Nazlimof, hatırı sayılır bir süvari kuvvetine hiç rastlamadı ve dövüşmek zorunda kalmadı.

Türk ve Bulgar ordularının Lüleburgaz muharebesinden önceki durumu.

nı, III., I., II. ve IV. kolordulardan kurulu cephesini bir yarım daire çizerek batıya doğru saptırmak, sonra kuzeye dönmek, Kırkkilise üzerine düşerek Bulgarları kendi sınırlarına doğru püskürtmekti.

General Dimitriyef, 26 ekim akşamı Türk ordusu hakkında gerekli bilgiyi almış olduğundan, aynı akşam bütün tümenlerine şiddetli taarruz emrini verdi. Askerî tenkitçiler Bulgar komutanının bu acelesini düşüncesizlik olarak nitelemekte tereddüt etmediler. General Dimitriyef III. ve I. ordularla, yani sadece dört faal ve bir de yedek tümenle kesin bir muharebeye girişmekteydi. Halbuki daha bir kaç gün bekleyebilir, takviye kuvvetleri alabilirdi; çünkü Bulgaristan onbir tümen kurmuştu. O takdirde muharebenin sonucu şüpheli olmaz ve Bulgaristan Lüleburgaz'da Türklerin muzafer olmaları halinde meydana gelecek ağır tehlikeye karşı kendini garantilemiş olurdu. Fakat öyle görünüyor ki, Bulgar komutanı askerlerinin manevî enerjisine ve dayanıklılığına pek büyük bir güven besliyordu. Bu tehlikeli muharebeyi aceleye getirmekte tereddüt etmedi. Gerçekten de Bulgar askerleri aralıksız olarak altı gün süren o büyük muharebeden bu meziyetleri sayesinde galip çıktılar.

26 ekim akşamı taarruza hazırlanan ordu ertesi gün harekete geçti. Havanın ve yolların kötü olması harekâtı güçleştiriyor ve yavaşlatıyordu. 28 ekimde, diğer tümenlerden daha ilerde bulunan V. tümenin öncüleri Karaağaç köprüsünü geçtikten sonra Çiftlikdere köyünden Sucak ormanının batısında bulunan tepelere varınca, ansızın önemli Türk kuvvetleriyle karşılaştılar. Bu ilk karşılaşma, ünlü Lüleburgaz muharebesinin başlangıcını teşkil etti (Bazıları Karaağaç veya Pınarhisar muharebesi de diyorlar buna).

Savaş meydanı Bulgarlar için elverişli değildi. Türkler yüksek mevzileri tutmuşlardı ve hemen her taraftan Bulgar askerlerinin hareketlerini görebilirlerdi. Orman, orta yerinden Sucak deresiyle ikiye ayrılıyordu. Bulgarların, üzerin-

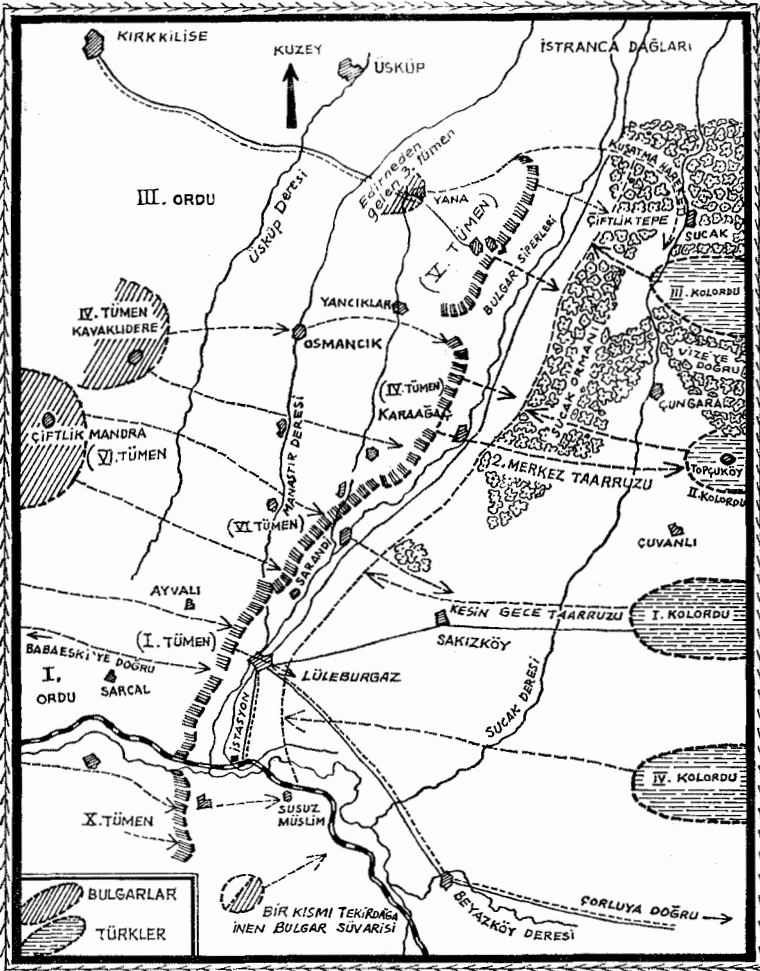
den ilerledikleri Karaağaç deresi çok derindi ve o mevsimde suları bir insanı sürükleyebilecek gücündeydi. Oradan top geçirmek imkânsızdı. Bu derenin Lüleburgaz'a kadar bir kaç köprüsü vardı. İki taraf da taarruz halinde bulunduğundan, bu köprüleri, yararlanmak maksadıyla, tahrip etmemişti. III. ve I. Bulgar orduları, Abdullah Paşanın askerlerine karşı bu elverişsiz arazide taarruza geçti.

Bulgarlar 110 - 115.000 kişiydi; bu rakama, muharebenin sonuna doğru Edirne önünden acele savaş meydanına yetişen 7000 kişilik birlik de dahildir. Osmanlıların sayısı ise, bazılarına göre 175.000, bazılarına göre de 120 - 125.000 idi. Ancak, unutmamak gerekir ki, Abdullah Paşanın kuvvetleri son derece karışık unsurlardan kuruluydu. İstanbul'dan gönderilen her eleman derhal muharebe hattına sevk ediliyordu. Midye'de karaya çıkarılan Kürt askerler ve redifler de hiç bir hazırlığa tabi tutulmadan derhal savaş meydanına sürülüyorlardı.

Abdullah Paşanın planı, merkez ve sol kanat kuvvetleriyle Bulgar saldırısına dayanmak, sağ kanat kuvvetleriyle de taarruza geçmektir. 26 ekimde sağ kanatta III. kolordu (Mahmut Muhtar Paşa) ile az sayıda süvari mevcuttu. O mevkide, 1878'de, Türkler Rus ordularına dokuz gün dayanmışlardı.

Osmanlı kurmay heyeti ile komutanı, Türkbey'e 10 km. mesafede bulunan Sakızköy'e yerleşmişlerdi. Abdullah Paşa, telgraf ve telefon servislerinden yoksundu. Ordu da, Kırkkilise paniği nedeniyle, pek iyi durumda değildi. Yiyecek ve mermi azdı. Osmanlı kuvvetleri şu şekilde yayılmıştı : III. kolordu sağ kanadı teşkil ediyordu. Merkezde, Şevket Turgut Paşanın II. kolordusu vardı. Sağda, Türkbey karşısında, Kırkkilise paniğinde topsuz kalan I. kolordunun kalıntıları mevzilenmişti. Sağ uca, IV. kolordu Sarandî'ye kadar yayılıyordu; merkezi Lüleburgaz, komutanı Abuk Paşa idi. Salih Paşanın süvari kuvveti ise Lüleburgaz istasyonunu işgal ediyordu.

V. Bulgar tümeninin öncüleri, Türklerin Sucak ormanından taarruz hareketini görünce durdular yayılmaya başladılar, sırtlarını dereye vererek siper kazmaya koyuldular.

Lüleburgaz muharebesi (28 ekim).

V. tümen büyük muharebeye hazırlandı. Komutanı, General Kristof, olağanüstü sert, fakat kuvvetli karakter sahibi bir askerdi. Etkisi ve telkin ettiği güven sayesinde tüm altı gün sarsılmadan dayandı, savunma ve hücum operasyonlarıyla zaferi sağladı.

29 ekim günü cephe boyunca muharebe hattını kuran Bulgar ordusunun merkezi, Karaağaç önünde Türkbey'e kadar, sol kanadı da Lüleburgaz'a kadar yayıldı, ve savaş tüm cephe üzerinde başladı. Harekât kesin nitelikte değildi elbet, ama bu sayede Bulgar kurmay heyeti Osmanlı cephesinin genişliğini öğrenebildi (50 km., yani araba ile oniki saatlik yol) ve muharebe hattını ona göre yaydı.

Bulgar taarruzu bilhassa Lüleburgaz'a karşı şiddetli oldu. *Daily Telegraph* muhabiri gördüklerini şöyle anlatıyor:

«İlk defa olarak gördüm Bulgar piyadesinin dövüşmesini. Gayet seri hareketlerle yayılıyor ve çok sert dövüşüyor. Toplarının kurulmasını beklemeden saldırdı. Osmanlı topçusu büyük kayıplara uğrattı Bulgarları, fakat hamlelerini kıramadı. Nihayet 250 - 300 metre kala, top ateşine dayanamadılar, geri çekilip takviye kuvvetinin gelmesini beklediler. Birdenbire Bulgar bataryaları muharebeye katıldılar. Hem şehri, hem de Salih Paşanın süvarilerini bombalıyorlardı. Salih Paşa ağır kayıplar verdiği halde mevzilerini muhafaza etti. Lüleburgaz'da bombardıman panik yarattı. Halk feryat ederek karşığı tepelere sığındı. Ben de insan seline kapılıp sürüklendim. Çevredeki köylerin Türk, Rum, Slav, Ermeni ve Musevî sakinleri yollara düşmüş, kaçıyorlardı. Köyleri yanıyordu. Bulgar şarapnelleri kırıyordu Osmanlı piyadesini. Piyadenin ancak önemsiz bir kısmı müstahkem mevzilerle korunmuştu. Buğar piyadesinin taarruz yönünden anlaşıldığına göre, Osmanlı sol kanadını çevirmek, istasyonu zaptetmek ve demiryolunu kesmekti hedefi. Bu planın uygulanmasına engel olabilecek tek kuvvet, Salih Paşanın

1000 kişiden mürekkep süvari birliği idi. Bu birlik epeyi dayandı, fakat sonunda Karıştıran'a kadar geri çekilip IV. kolordunun gerisine sığındı; 150 kişi bırakmıştı muharebe meydanında. Bulgarlar bu ricatten yararlanarak istasyonu zaptedip şehre girdiler. Çarpışmalar daha birkaç saat devam etti, fakat iki taraf da bir ilerleme kaydedemedi. Saat dörtte Şevket Turgut Paşa II. kolorduyla taarruza geçti, Karaağaç önünde Bulgarları biraz geriletmeyi başardı. Aynı zamanda IV. kolordu Lüleburgaz'da karşı hücumla geçti. Bulgarlar üç noktadan ateşe verdikten sonra şehri terkettiler. Fakat karanlık basınca IV. kolordu taarruzunu sürdüremedi. Türkler de askerlerini şehirden çektiler. Bütün gece, Lüleburgaz tarafsız bir bölge olarak kaldı. İki orduyu ayıran çizgi, yanan köylerle noktalanmıştı.»

İki taraf da yorgundu. Ancak, Bulgarlar yalnız III. ordularını savaşa sokmuş olduklarından, taze kuvvetleri vardı. Ertesi gün muharebe bütün şiddetiyle yeniden başlayınca, I Bulgar ordusunun I. tümeni Sarandi - Lüleburgaz cephesinde yayılarak muharebeye katıldı, Lüleburgaz'da ve Karaağaç deresinin doğu kıyısında yerleşmiş Türklere saldırdı. Türk askerleri her tarafta iyi direndiler, hattâ zafer ümitleri bile doğdu, çünkü sağ kanat V. Bulgar tümenine karşı bir kuşatma harekâtına girişti Pınarhisar'ın kuzeyinden. X. Bulgar tümeni daha savaş meydanına varamamış ve muharebeye girememişti. O gün durum, Bulgarlar yönünden pek toz pembe değildi. General Dimitriyef'in huzursuz olması için bir çok neden vardı. Ama Türklerin durumu da fazla avantajlı değildi. Bulgar taarruzlarına karşı koyan askerlerini destekleyecek yedek kuvvet yoktu Abdullah Paşanın elinde. Mevcut askerleri çöküntüye uğrayıp geri çekilse, herşey kaybolmuş olurdu. Tüm ümidi Muhtar Paşanın III. kolordusundaydı. Muhtar Paşanın, Bulgarların sol kanadını geriye püskürtmesini ve kendi sol kanadının imdadına yetişmesini bekliyordu. Turgut Paşa tarafından girilen bir taarruz

önce büyük bir başarıyla sürmüş, fakat çok geçmeden kırılmıştı, ve Osmanlılar büyük bir düzensizlik içinde geri çekilmişlerdi. Kendilerini kovalayan Bulgar süvarilerini Salih Paşa durduramamıştı. Fakat Abuk Paşa komutasındaki sol kanat iyi dayanıyordu. II. kolordunun çözülen safları ise yeniden toparlanabilmişti.

Ve gece oldu. Abdullah Paşa, hayırlı haberler almıştı III. kolordudan. Ertesi günü beklemek üzere askerlerine istirahat-te çekilme emrini verdi. Bulgarlar da ateşi kesmişlerdi. Osmanlı sol kanadının komutanı Abuk Paşa sonradan şunları anlattı:

«O zaman, askerlerimiz dinlediler, siperlerde uykuya daldılar. Fakat gece yarısına bir saat kala, mevzilerimiz hakkında çok iyi bilgiye sahip bulunan Bulgarlar, yeniden taarruza başladılar. Öncülerimizin 300 m. kadar yakınına sokulduktan sonra projektörlerini siperlerimize yönelttiler. Gözleri kamaşan askerlerimiz, Bulgarların nerede bulunduklarını bilemiyorlardı, oysa Bulgarlar çok iyi görüyorlardı ve bizi gafil avlamayı başardılar.»

Olan şuydu: General Dimitriyef, VI. tümenin henüz muharebeye katılmamış taze elemanlardan mürekkep birliğini ateş hattına sürmüştü. Bu birlik, karanlıktan yararlanarak Türkbey tepesinden inmiş ve taarruza geçmişti. Bulgarlar hiç ateşli silâh kullanmadılar. Yalnız süngü ile hücum ettiler. Gafil avlanan Türkler geri çekilmek zorunda kaldılar. Bulgarlar Osmanlı cephesinin sol kanadına bir mih gibi çakıldılar ve bütün geceyi zaptettikleri yerleri tahkim etmekle geçirdiler. Onların gerisinde, derenin üzerinde acele köprüler kuruldu, ve daha şafak sökmeden Bulgar topları o köprülerden geçerek derenin karşı kıyısında yerleşti, piyadeyi korudu. Bulgarlar böylece Türklerin karşı hücumlarını püskürtbildi. Aynı sabah (31 ekim) I. Bulgar ordusunun I. tümeni de karşı taarruza geçti ve ikinci defa olarak Lüleburgaza girdi; bir daha da çıkmadı oradan. I. ordunun X. tüme-

ni de Osmanlı sol kanadına karşı bir kuşatma hareketi uyguladı. Topları, Türk saflarında korkunç tahribat yaptı. Öğleye doğru, Osmanlı kuvvetleri ağır kayıplar vererek Çorlu'ya doğru ricata başladı bu kesimde.

Osmanlı ordusu komutanı Abdullah Paşa yalnız iaşeden değil, haberden de yoksundu. Dört gün süre ile, muharebe tüm şiddetiyle devam ederken, paşa, ordusunun muhtelif kesimlerinde neler olup geçtiğini bilmiyordu. Hattâ, sağ ve sol kanatlarının yeri ve hareketleri hakkında bilgi sahibi bile değildi. 31 ekim sabahı, ata binip sol kanada doğru giderken, ilk kaçanlara rastladı. Sol kanadının çöktüğünü o zaman anladı. Bu durumda merkezin ve sağ kanadın artık dayanamayacağını düşünen paşa, ağır ağır geri çekilme emri gönderdi. Bu emir daha varmadan, merkeze kumanda eden Şevket Turgut Paşa, Bulgar saldırılarına inatla göğüs gerdikten sonra, kendisi de karşı taarruza geçmeye hazırlanıyordu. Üst'ünün emrine isteksizlikle boyun eğdi. Tehlikeli ricat hareketine yeni girişmişti ki, Abdullah Paşadan yeni bir emir geldi... Genel komutan, işlediği hatanın farkına vararak, bu defa mevzilerini her ne pahasına olursa olsun muhafaza etmesini ve kendisini kuşatmaya çalışan Bulgar kuvvetlerini geriye püskürtmesini emreliyordu. Ama çok geçti artık. II. kolorduya mensup askerler aralıksız dört gün süren çarpışmalardan olağanüstü yorgun düşmüşler, üstelik bir önceki günden beri ağızlarına bir lokma birşey koymamışlardı. Buna rağmen tekrar düşmana karşı dönebildiler ve silâh arkadaşlarının cesetleriyle örtülü arazide sürüklenerek ilerlemeye başladılar. Ama hiç bir düzenli muharebe hattı kuramadılar. Üstüste, omuz omuza sıkışmış vaziyette Karaağaç bayırlarına yığıldılar. Bulgar topçusu, bu muazzam ve hareketsiz insan yığını üzerine ölüm saçmakta gecikmedi. Bir mermi yağmuru boşaldı cephenin merkezi üzerine. Bir saat sonra, sol kanat gibi merkez de çöktü ve mevzileri terkeden askerler karma-karışık bir halde gerilemeye başladılar.

Osmanlı sağ kanadı ise hâlâ dayanmakla kalmıyor, V. Bulgar tümenini yeneceğini, Kırkkilise'ye doğru geriye püskürteceğini umuyordu. O zaman, azimli ve cüretli bir komutanın, askerlerini ne derece etkileyebileceğini gösteren bir olay cereyan etti. General Dimitriyef, kendini düşman ateşine maruz bırakma pahasına, askerleriyle daima yakın teması muhafaza etmişti. Osmanlı sağ kanadının hâlâ dayandığını görünce, atını mahmuzladı, dörtmala IV. tümenin yedek birliklerinin yanına vardı, «Benimle gelin arkadaşlar!» diye bağırdı. Şevke kapılan askerler ileriye atıldılar. General Dimitriyef onların başına geçti, Karaağaç köyüne onları bizzat götürdü. Bu taarruz karşısında Osmanlıların muharebe hattı parçalandı, III. kolordu ricat etmeye başladı. Bulgarlar sola doğru bir kuşatma hareketine girişip Muhtar Paşanın sol kanadı üzerine düştüler (Buradaki Osmanlı kuvvetleri Pınarhisar'da dövüşmeye devam etmekteydi) ve Çungara'ya ricate zorladılar. 1 kısımda Bulgarlar bir yandan Çungara ve Çuvanlı'ya yürürken, bir yandan da kuzeye sarkarak diğer kuvvetlere bu yönden yardım ettiler. Bu zor ve kesin harekât başarıyla sonuçlandı ve Lüleburgaz muharebesinin son çarpışması oldu. Bu başarıda, Edirne'den yardıma gelen III. tümenin büyük rolü oldu. Muhtar Paşa aralıksız beş gün süren çarpışmalar sonunda bir kuşatma hareketiyle Bulgarların sol kanadını parçalamayı denerken, buna benzer bir tuzağa kendisi düşmüş oldu. Mevzilerinde tutunamazdı artık; diğer taraftan, Osmanlı cephesinin merkez ve sol kanatlarının ricatını da duymuştu. Kendisi de geri çekilmek zorunda kaldı. Muharebenin son günü, Bulgarlar Türkleri kovalamaya devam ettiler, ama çok gevşek davranıyorlardı. Bütün kıtalar yorgun, bitkindi. Beş - altı gündür durup dinlenmeksizin dövüşmüşlerdi. Osmanlı ordusu tüm cephe üzerinde geriliyordu. Çungara ve Çuvanlı 2 kısımda boşaltıldı, Vize'de sadece ardıcı kuvvetler kaldı. Taşkınlıklar ve kundakçılık olayları kaydedildi. 3 kısımda son Türk askeri de

terketmişti buraları. III. Bulgar ordusu ise karşıda hâlâ hareketsiz duruyordu.

Muharebe iki taraf için de çok ağır kayıplara malolmuştu. Bulgar kurmay heyetinin hesaplarına göre, Osmanlılar 40.000 ölü, yaralı ve kayıp vermişlerdi. Bulgarlardan ise, Karaağaç kıyılarında 15.000 kişi öldü.

Yorgunluk, iase ve cephane kıtlığı nedenleriyle, Bulgar ordusuna üç günlük istirahat verildi. Ve Osmanlı ordusuyla temas bir kere daha kesildi.

3 kasımda, general Nazlimof Çorlu istasyonunu zaptetti. 6 kasımda Tekirdağ işgal edildi. Bulgarlar, Türklerin ancak Çatalca'ya yönelebileceğinden emindiler. Çatalca'da Türklerin direncini kolaylıkla ve kesin olarak kırmayı ümit ediyorlardı. Orada, o küçümsedikleri istihkâmlar önünde, ileri harekâtlarının son bulacağını ve Çarigrad'a (İstanbul) girmenin artık gerçekleşmesi imkânsız bir hayal olarak kalacağını akıllarından bile geçirmiyorlardı belki.

Osmanlı ordusu kalıntıları, kovalanmadıkları için, rastgele yönlere yayılabildiler. Kırılarda, ovalarda 100.000 kaçan asker yürüyor, dolaşüyor, «Ekmek! Ekmek!» diye bağıyordu. Korkunç kâbus — açlık — kahrediyordu imparatorluk ordusunu. Ama aç olsun, tok olsun, yenilenler mutlaka yürümek zorundaydılar. Çatalca hattına varmaları lâzımdı. Bu hattın gerisinde az çok dinlenebileceklerdi. Yolda bitkin düşene bakan bile yoktu: Çiğneyip geçiyorlardı. Eğer Bulgarlar bozgun halindeki orduyu kovalamış olsalardı, bir çeyreği ancak sağ varırdı Çatalca'ya. Doğu yönünden ricat eden III. kolorduda az çok bir düzen kalıntısı vardı daha. Fakat batıdan gerileyen IV., I. ve II. kolordular sürü manzarasını taşıyordu. Ne âmir vardı, ne emir. Askerler silâhlarını atmışlardı. Çoğu, o müthiş soğukta, postallarını bile çıkarmıştı,

aralıksız sağanak altında yalınayak yürüyordu. Çünkü çamura bulanmış olan postallarının ağırlığını o bataklık yollarda çekmeye takatları yoktu. Bütün çevre köy ve kasabalarının sakinleri de arabaları, eşyaları, hayvanları ve çocuklarıyla İstanbul'a akın ediyorlardı. Galiplerin taşkınlıklarından korkmaktaydılar haklı olarak. Çorlu istasyonunda üstüste vagonlara yığılmış yaralılar, kaderlerine terkedilmişlerdi. «Su! Su!» diye inleyenler, can çekişenler ve ölmüş olanlar karmakarışık yatıyorlardı yerlerde. Savaşların bütün dehşeti sergileniyordu ricat yollarında. Ölenleri arabalardan fırlatıp atıyorlardı. Ve yağmur dinmek bilmiyordu. Çatalca'ya uzanan bütün yollarda, Kırkkilise paniğinde görülen facia tekrarlanıyordu.

Lüleburgaz felâketinin haberi İstanbul'a, Paris'ten ve Londra'dan daha geç vardı (3 kasım akşamı). Yayınlanan resmî tebliğ, felâketin büyüklüğünü gizlemeye boşuna uğraşıyordu. Tebliğde şöyle deniyordu :

Harbin kaderi, daima her noktada birden muvaffakiyet getiremez. Bir harbi kabullenen bir millet, onun bütün neticelerini kabullenmeyi de bilmelidir. Binaenaleyh, muvaffakiyet haberleri karşısında aşırı sevinç izhar etmemeli ve hezimetlerden de heyecana ve bedbinliğe kapılmamalıdır. Meselâ, dört devlete karşı girişilen bu harpte, Osmanlı ordusu İşkodra ve Yanya tarafında muzafferane bir mukavemet gösterdi, fakat Vive ve Lüleburgaz bölgesinde bulunan Şark ordusu, müdafaa hattını Çatalca'ya nakletmeyi muvafık gördü. Tabiidir ki, vatanın menfaatlerini müdafaa etmek ve onu kurtarmak için mümkün olan bütün imkânlarla gayret etmeye kararlıyız.

Demek ki, resmî tebliğe göre, olan hep aynı «stratejik ricat»tı. Ama artık gerçeği gizlemek mümkün değildi. Yaralılar Sirkeci garına varıyor, 30.000'den fazla yatak hazırlandığı hakkında haberler yayınlanıyor, dizanteriye ve koleraya yakalanmış yığınlar Ayastafanos'a ve çevresine doluşuyordu.

Resmî çevrelerde şaşkınlık ve panik hüküm sürüyordu. Bütün bunlar, en şüpheli kimseleri bile, Doğu ordusunun gerçekten bir yenilgiye uğramış olduğuna ve Bulgarların İstanbul'a girişine engel olacak bir tek Çatalca'nın kaldığına inandırmaya yeterdi. Fakat İstanbul'da Çatalca'ya da güvenilmiyordu. Nâzım Paşa da güvenmiyor olacak ki, Çatalca'dan İstanbul'a uzanan arazi üzerinde iki savunma hattı daha kurduruyordu acele. Ve yine aynı güvensizlikten olsa gerek, Babıâli, muhasamatı durdurtmak için Fransa ve İngiltere'nin müdahalesini rica etti. Fakat müracaatı sonuç vermedi.

Babıâli'nin şaşkınlığından yararlanan sefirler, İstanbul'un emniyet altında bulunmadığını ileri sürerek savaş gemilerini Boğazlardan içeri soktular. Taleplerini desteklemek için şu gerekçeyi öne sürmüşlerdi : Çatalca'da yenildikten sonra mağlup ordu, bozgun halinde İstanbul'a saldırırsa, hükümet başkenti korumaktan âciz kalacaktı. Kâmil Paşa, bu gerekçeden çok, belki kendi kabinesinin güvenliğini sağlamak, özellikle de İttihatçıların iktidara avdetine set çekmek düşüncesiyle, sefirlerin taleplerine boyun eğdi. Zaten o tarihte, İstanbul'dan uzaklaşmamış olan İttihatçı şefleri, komplo kurmakla suçlayıp tutuklamaya başlamış bulunuyordu. O şaşkınlık ve heyecan günlerinde, yabancı savaş gemilerinin İstanbul'a girişi ve çeşitli devletlerin denizcilerinin İstanbul sokaklarında boy göstermeleri fazla dikkati çekmedi. Yalnız İstanbul'daki Avrupalılar yaygara koparıyorlardı şehrin güvensizliği hakkında. Yerli unsurlar, ister İslâm olsun, ister Hristiyan, bu hususta olağanüstü bir endişeye kapılmış değillerdi. Yahut, belki de birbirlerinden korkuyorlardı...

Aynı günlerde, Şeyhülislâmlık, Arabistan ve Anadolu valiliklerine ve imtiyazlı eyaletlere şu sirküler - telgrafı çekti :

Osmanlı hükümeti, Balkan devletleriyle harp halinde bulunduğ u cihetle, Osmanlı İmparatorluğ u na ait bütün yerlerde sulh ve sükûnun muhafazası ve asırlardan beri halkın bütün

tabakaları arasında hüküm sürmüş olan yakınlık ve vatan-perverlik hislerinin takviyesi, her zamankinden daha mühimdir. Bu itibarla en yüksek mülkî âmirden başlayarak her fert, vazifesini yerine getirmelidir. Bahusus ki, İslâm dini müslim - gayrimüslim Osmanlı tebaası arasında tefrik yapmaz, hepsini müsavî tutar. Binaenaleyh, muhtelif dinlere mensup her Osmanlı, eğer başkasının malına, canına ve ırzına tecavüz ederse, işlediği suçla mütenasip ceza görecektir, ve hattâ öldürme halinde kıyas'ın tatbikinde müslim - gayrimüslim tefriki gözetilmeyecektir.

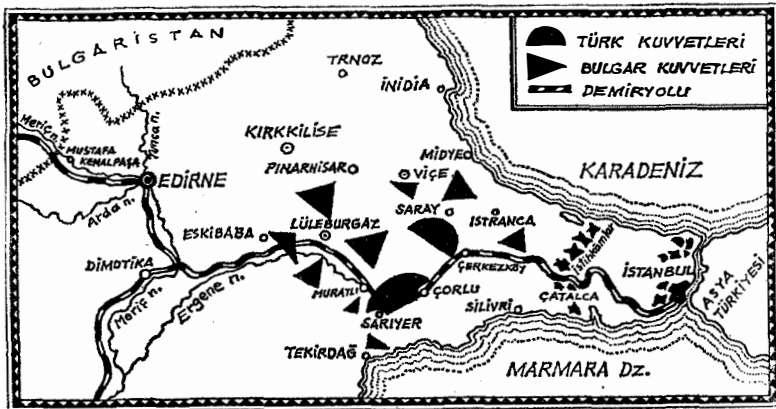
Bilhassa, Osmanlı İmparatorluğunda vazifeli bütün din adamlarına ve ülemaya, mezkûr hakikatleri münasip bir dille halka intikal ettirmeleri emrolunur. Birtakım hainlerin Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında ağır ihtilâflar yaratmaları ve şu anda gayet nazik ahval içinde bulunan Osmanlı hükümetinin başına yeni gaileler açmamaları için, çok dikkatli olmak lâzımdır. Bu gibi haince fiiller irtikâp edecek olanlar, en sert cezalara çarptırılmakla kalmayacaklar, aynı zamanda efkâr-umumiye tarafından da mahkûm edilecekler ve vicdan azabı çekeceklerdir. Bu telgrafların metinlerini kasaba ve köy imamlarına da bildirin ve bu hususta icap eden öğüt ve tavsiyelerde bulunun.

Şunu kaydetmek gerekir ki, o buhranlı günlerde Türkiye'de, özellikle Anadolu'da yaşayan Hristiyan halkın, hiç bir aşırı davranıştan şikâyet etmesine sebep bulunmadı.

Beşinci Bölüm

Çatalca

Bulgarlar, mola verdikleri Vize - Tatarlı cephesinden, ancak dört gün sonra harekete geçebildiler. Az çok dinlenmek, özellikle cephane ikmal yapmak için üç tam gün lâzım oldu. Bu üç gün içinde, Vize, Müsellim ve Sofular'ın öncüler tarafından işgali dışında başka bir harekât olmadı. Aynı tarihte, I. ordu Çorlu'ya vardı. Anadolu'dan getirtilen askerlerin nakline mâni olmak için bu ordunun süvari birlikleri Tekirdağ'ı zaptetti.

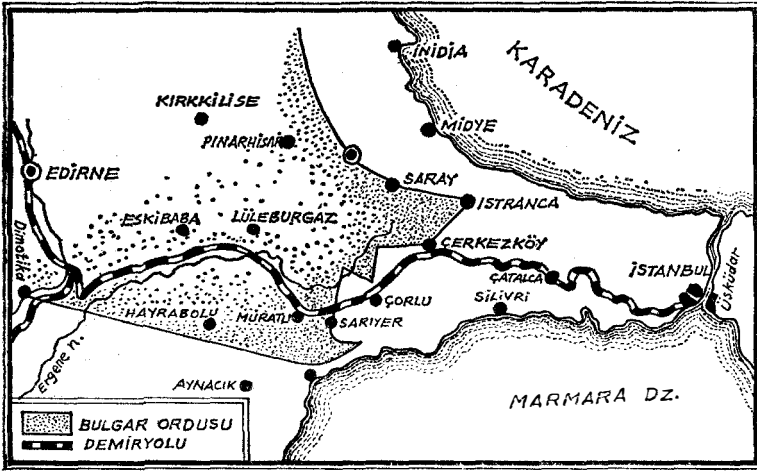

Lüleburgaz muharebesinden sonra Türk ve Bulgar orduları.

Bulgarların ilerledikleri yol çok yorucu, özellikle topların nakli bakımından elverişsizdi; fazla zaman kaybına sebep oluyordu. Diğer taraftan, erdu, Bulgaristan'dan uzaklaştıkça, iklim ve iâşe de güçleşiyor, Bulgar askerleri de, Osmanlı ordusunun çözülmesinin başlıca etkenlerinden biri olan açlığı yavaş yavaş tatmaya başlıyorlardı. Bütün civar köylerin sâkinleri, neleri var, neleri yok alıp kaçmışlardı. Ve hiç bir yerde erzak bulmak imkânı yoktu.

Bu şartlar altında ilerleyen Bulgar askerleri, artık bir muzaffer orduya benzemiyorlardı. Gürbüz, güçlü askerler pek azdı. En dayanıklıları bile Kırkkilise ve Lüleburgaz önünde günler süren kasırğa ve yağmur altında dövüşmekten hem beden sağlıklarını, hem manevî enerjilerini kısmen kaybetmiş bulunuyorlardı. Çokları, Kırkkilise önünde hastalanmışlardı. Çatalca'ya vardıklarında, birliklerin çoğunda normal mevcudun yarısı kalmıştı. Sonra sağlık yönünden de disiplin yoktu. Askerler, tabii ihtiyaçlarını karargâh içerisinde, çadırlar etrafında görüyorlardı. Ancak Çatalca önünde fosseptikler kazıldı. Kasaplık hayvanlar da çadırların yanbaşında kesiliyor, kalıntılar oracıkta bırakılıyor, kokuşuyor, çok kişinin hastalanmasına sebep oluyordu. İnsan ve hayvan ölüleri savaş meydanlarında terkediliyor, çürüyor; at leşleri hiç gömülmüyor, kurtlanıyordu. Bu şartlar altında bozulan sular, salgınları kolaylaştırıyordu. Birliklerin çoğu yarıyariya dizanteriye tutulmuştu. Bunun ardından, kolera da başgösterdi. Osmanlı ordusu bu korkunç hastalığa yakalanmıştı ve kaçan askerler kolera mikropalarını saçsa gidiyorlardı. Bulgar kurmayı, ancak Çatalca önüne vardıktan sonra sert tedbirler aldı ve hattâ sağlık kurallarına uymayanların kurşuna dizileceğini ilân etti.

III. ve I. Bulgar orduları, müşkülâtla ve ağır ağır ilerlemeye devam etti, bir yandan da Edirne'den yollanan takviye birliklerini bekledi. Takviye gelince, Bulgar kurmayı, muharebe saflarında değişiklik yaptı: III. ordunun tümenleri

Lüleburgaz muharebesinden sonra Bulgarların Trakya'da yayılışı.

üçten dörde, I.'ninki ise ikiden üçe yükseltildi. Daha Çatalca'ya varmadan muharebe safları şu şekilde tertiplendi :

I. ordu		III. ordu	
I. tümen	21.000 kişi	III. tümen	21.000 kişi
VI. tümen	22.000 kişi	IV. tümen	20.000 kişi
X. tümen	16.000 kişi	V. tümen	20.000 kişi
Süvari	2.000 kişi	IX. tümen	18.000 kişi

Çifte ordunun genel komutanı General Radko Dimitriyef idi.

Lüleburgaz muharebesinden sonra Abdullah Paşa, geri çağırılmış olduğundan ⁽¹⁾, Osmanlı ordusu artık Nâzım Paşa'nın direkt komutası altına girmişti. Nâzım Paşa, Bulgarla-

⁽¹⁾ Paşa, İstanbul'da, görevden alındığı haberini yalanladı. Binbaşı Hochwaechter'in yazdığına göre, Paşa önce azledildi, fakat hemen ardından bu karar geri alındı.

rın ağır hareket etmesinden yararlanarak, bozulan orduyu Çatalca'da reorganize etmek imkânını buldu. Kolay iş değildi bu. Kolera çok yaygınlaşmıştı, dizanteri ve başka hastalıklar hemen bütün orduyu kırıp geçiriyordu. Sağlamlar da hastalardan farklı değillerdi. Bitkindiler. Fakat Nâzım Paşa şanslıydı: Çatalca cephesine taze kuvvet getirebildi. Aralarında çok sayıda Ermeni asker bulunan Erzurum redifleri Suriye redifleri, Kürt süvariler, hattâ İzmirli nizamiye askerleri, İstanbul'a vardıkça, peyderpey Çatalca'ya yollandılar. Subay azdı. Fakat bir başka avantaj da, ordunun İstanbul yakınlarında bulunmasıydı. Bu yakınlık sayesinde ikmal ve iâşe sıkıntısı çekilmedi. Asker, hiç değilse açlık kâbusundan kurtulmuş bulunuyordu. Harp ilânından az önce Osmanlı hükümeti tarafından Selânik'te alıkonulan, Sırbistan'a ait 52 Creusot topuyla da bataryalar kuruldu. Nâzım Paşa, Çatalca istihkâmlarını hummalı bir şekilde muharebeye hazırlıyordu. Savunma tertibatı alınıyor, siperler kazılıyordu. Nâzım Paşa, I. kolorduyu güneye, savunma hattının en emin kısmına yerleştirdi. II. kolordu, Ahmet Paşa istihkâmından Yazören'e kadar yayıldı. III. kolordu Yazören'den Karadeniz'e uzandı (burası, savunma hattının en tehlikeli noktasıydı). IV. kolordu, yedek kuvvet olarak II. kolordunun gerisinde mevzilendi. Redifler, III. ve I. kolorduların arkasında yedek kuvvet olarak tutuldu. Nâzım Paşa'nın genel karargâhı Hadımköy'de yerleşmişti.

9 kasımda iki Bulgar ordusunun öncüleri Eskikale'yi zaptettiler. Aynı gün, Bulgarlar Silivri'ye girdiler. 11 kasımda, yalnız iki ordunun bütün öncü kuvvetleri, Terkos gölünden Çekmece koyuna kadar uzanan hattın tepelerine vardı. Böylece Bulgar orduları, Karadeniz'den Marmara'ya kadar bütün cepheyi tuttu. Aynı gün, General Dimitriyef, genel karargâhını Ermeniköy'e nakletti ve artık yer değiştirmede.

Türkler direnmediler. Oysa, Bulgarların zaten yavaş olan ileri harekâtını daha da yavaşlatabilirlerdi. Yapmadılar. Düşman, sadece tabii güçlüklerle karşılaştı ve kayıp vermeden Katırcı ve Karasu'nun batı kıyısına yerleşti, toplarını güvenlik içinde nakletti. Cephe kurulduktan sonra, General Nazlimof'un süvari kuvvetlerine artık iş düşmüyordu; 'Tekirdağ'ı ve Silivri'yi zaptettikten sonra, Çatalca istihkâmları karşısına gelip durmuştu. Fakat Bulgar kurmay heyeti, süvari kuvvetinin yarısından fazlasını alıyordu: Zaferi kazandığı takdirde ⁽¹⁾ bu kuvveti İstanbul üzerine salacaktı.

Bu suretle, düşman kuvvetler, kasımın 12'sinde karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Fakat ne o gün, ne de müteakip beş gün içinde, hiç bir çarpışma olmadı. Bulgar kurmayı, bu beş günü hazırlıklarla geçirdi.

15 kasım günü, Osmanlı temsilcileri, Bulgar karargâhına giderek mütareke ve barış teklifi yaptılar. Bulgar komutanları bu teklifi küçümsemeyle karşıladılar, müzakereye girişmeyi reddettiler. Bu konuda doğrudan doğruya Sofya'ya müracaat etmelerini tavsiye ettiler.

Kasımın on yedinci günü, Bulgarlar, bütün bataryalarını tepelerde kurup, mükemmel bir şekilde kamufle ettikten sonra, hazırlıklarını bitirmiş oldular. Ve kendilerini durdurmaya çalışan diplomasinin çabalarını hiçe sayarak, muharebeyi başlattılar.

Bulgar kurmayının maksadı, tüm Osmanlı cephesine karşı her yönden aynı zamanda şiddetli taarruza geçmek, cephe herhangi bir noktada çökme istidadı gösterince, arkada yedek tutulan kuvvetlerle o noktaya saldırıp Türk cephesini yarmak-

(1) Askerleri bitkin olmasına rağmen, Bulgar komutanlığı zaferden emindi. General Savof, yabancı muhabirlere şunları söylemişti: «Baylar, sekiz gün içinde Çarigrad'da olacağız.» Çokları inanıyordu buna. Fakat Nâzım Paşa, Çatalca'yı ikinci bir Plevne haline getirebildi ve Osmanlı ordusunun şerefini kurtardı.

nedenle Bulgar kurmayı, taarruz için önceden belirli ve öncelikli noktalar seçmek zorunda kaldı ve şu savaş planıyla taarruza başladı :

I. ordunun I. tümeni, Ahmet Paşa ve Mahmudiye istihkâmalarına karşı, Hadımköy'ün ilerisinde saldırıya geçecekti. VI. tümenin ileri hatlarda mevzilenmiş kısmı da, Nakkaşköy'ün doğusundaki Gazi Bayırı'na karşı hücum kalkacaktı.

III. ordunun IX. tümeni, Yazören yönünde Karaçalı ve Kırçalı tepelerine karşı hücum geçecek, III. tümen Dağyeni-dereköy'e ve Lazarköy'e inen tepeleri zaptedecekti.

III. orduya, nispeten daha çok iş düşüyordu, çünkü I. ordu Osmanlı donanmasının ateşine maruz bulunduğundan, istediği kadar yayılamazdı. Hücum hattının gerisinde 60.000 kişilik bir yedek kuvvet bekliyordu.

Bulgarlar yalnız I. ordunun bataryalarıyla ateşe başladılar. Ağır ağır, fakat hissedilir bir tempo ile ilerliyorlardı. Öğleye doğru *Barbaros Hayrettin* ve *Mesudiye* zırhlılarının topları gürlemeye başlayınca, düşmanın işgal ettiği kıyıda yangınlar çıktı ve I. ordunun o kanadı artık ilerleyemedi. Türklerin 200 kişiyle çıkarma yapma teşebbüsü ise başarısız kaldı, karaya çıkanlar ya öldürüldüler, ya da esir düştüler.

I. ordunun sol kanadı da ileri harekâtı durdurmak zorunda kaldı, çünkü II. Osmanlı kolordusunun topları, Bulgar piyadesini perişan etti.

III. ordu kesiminde mevzî çarpışmalar çok yerde taarruz - karşı taarruz şeklinde sürüp gitti, fakat sonuca götürecek önemli bir meydan muharebesi olmadı.

Cephenin sol kanadında cereyan eden çarpışmalarda, Terkos ormanında ve siperlerde mevzilenmiş III. Osmanlı kolordusu askerleri, iyi direndiler. Komutanları Mahmut Muh-tar Paşa, düşman kurşunlarına aldırmaksızın, bizzat cesaret örneği veriyordu askerlerine.

18 kasım günü, Bulgarlar için hiç de başarılı olmadı. Özellikle IX. tümen tam bir yenilgiye uğradı, ağır kayıplar verdi. III. tümenin giriştiği taarruz da başarısızlıkla sonuçlandı. O gece bir Osmanlı istihkâmı zaptetmiş, fakat cephanesi tükenmişti. Mahmut Muhtar Paşa, istihkâmı geri almak için, yoğun sisten yararlanarak, o yöne doğru önemli kuvvetler yığdı, öğleye doğru, sis henüz dağılmamışken, bizzat askerlerinin başına geçerek şiddetli bir karşı taarruza geçti. Bu taarruz sırasında, Osmanlı Doğu ordusunun bu en değerli generali, iki defa yaralandı. Bulgarlar, takviye ve ikmalden yoksun kaldılar, ağır kayıplar vererek gerilediler. Bulgar topçusu yanlışlıkla kendi askerlerini bombardımana tutunca, ricat paniğe dönüştü, Bulgarlar kaçıp zor kurtuldular.

Mahmut Muhtar Paşa, Hochwaechter, kurmaydan Kemâl, Kâzım, Salahattin ve Nâzım beylerle birlikte ileri hatları gezerken, sis içinde Bulgar askerleri üzerine düşmüş ve yaralanmıştı. Bir Osmanlı müfrezesi derhal aramaya çıktı ve savaş meydanında ateş altında paşayı bulup getirdi. Muhtar Paşa İstanbul'a nekledilerek Alman hastanesinde tedavi altına alındı ve bir daha orduya dönmedi. Tedavisi sırasında, III. kolordunun komutası Abuk Paşa'ya verildi.

Bulgarlar, tüm cephede başarısızlığa uğramışlar, Türkler kaybettikleri bütün mevzileri geri almışlardı. Osmanlı ordusu atalarının geleneklerini tekrar sürdürmeye başlamıştı. Az çok tahkim edilmiş mevzilerde olağanüstü enerjiyle direnen bir orduydu hâlâ. Plevne'lerin ordusu.

Bulgarlar, o neticesiz taarruzlarda 10.000'den fazla insan kaybettiler. Türkler ise nispeten az kayıp verdiler. Nâzım Paşa, Çatalca savaşlarını parlak bir zafer olarak ilân etti. Sultan, ona şu tebrik telgrafını gönderdi :

Düşmanın taarruzları karşısında ordumuzun, Cenab-ı Hak'ın yardımıyla, gösterdiği metanet ve mukavemet, benimle birlikte bütün Osmanlıları mes'ut kılmaştır. Vatanı kurtarmak

için sarfedeceğiniz gayretler, bugün düşmanın çiğnediği memleketimizi vaktiyle fethetmiş olan ecdadımızın ruhlarını da şad edecektir. Padişahınızın ve bütün milletin kalbi sizinle beraberdir. Sizden ve bütün kumandanlardan, zabıtlardan ve asker evlâtlarımdan metanet bekliyorum. Askerlerin, vazifelerini cesaretle yapmalarının ve ordunun şerefini yüksek tutmalarının tam zamanıdır. Bu telgrafımı bütün askerlere bildir-menizi tavsiye ederim.

Fakat, Çatalca'da cereyan eden çarpışmalar, gerçek bir muharebe değildi. Bir çeşit şiddetli ve geniş çapta keşif harekâtıydı daha çok. Bulgarlar, genel bir taarruza girişmediler. Nâzım Paşa, zaferini ilân ettiği sırada, General Dimitriyef'in elinde 60.000 kişilik bir yedek kuvvet vardı, harekâta iştirak eden tümenlerin arkasında. Bu kuvveti ileri hatlara aktarabilir, son bir hamle ile yeni bir taarruz deneyebilirdi. Başarı halinde, İstanbul'un son savunma hattı çökmüş olurdu. Ama Dimitriyef, birtakım nedenlerle (Bu nedenler arasında, Avrupa diplomasisinin büyük payı vardı tabii), taarruzu durdurdu ve Türk mevzileri karşısında kurmuş olduğu cepheyi sağlam tutmakla yetindi. Artık Çatalca, iki taraf için de sabit bir cephe haline geliyordu. Bulgarlar Türk hatlarını çökertip İstanbul'a giremeyecekti; fakat Türkler de Bulgar cephesini yarıp Edirne'ye yürüyemezlerdi. Bu hareketsizlik döneminde iki taraf da gittikçe güçlenme ve mevzilerini daha da tahkim etme fırsatını buldu. Türkler, Anadolu'dan mütemadiyen taze asker getirip, ordunun reorganizasyonuna devam ediyorlardı. Bulgarlar, 1912 ve 1913 kurlarını silâh altına almışlardı. Makedonya'daki IV. ordu da Selânik düştükten sonra Dedeağaç yolu ile Çatalca cephesine sevk edilmişti. Dimotika - Selânik demiryolu ellerinde bulunduğundan, Bulgarlar, Sofya - Kumanovo hattından Çatalca'ya iase, cephane ve askerî malzeme de taşıyabilirlerdi ve bunun için, müstahkem şehrin direnişinden ötürü kullanılmaz hale gelen Edirne hattına muhtaç değillerdi.

17 ve 18 kasımda cereyan eden çarpışmalar, tarifi imkânsız bir telâş yarattı İstanbul'da. Osmanlı donanmasının başkentini her tarafından duyulan top sesleri, Çatalca önünde kesin bir muharebe cereyan ettiğine inandırmıştı herkesi. Bulgarların muzaffer bir ordu olarak Çatalca'ya kadar indiklerini gözönünde bulunduran herkes, Bulgar ordusunun her an şehre gireceğine kanaat getirmişti. 17 kasım pazar günü ve ertesi gün, çokları dürbünlerle Şişli ve Kâğıthane tepelerine gitmişlerdi Bulgarların gelişini seyretmek için... Başkentte katliam ve talan rivayetleri dolaşmaktaydı. Avrupalılar, yenilen Osmanlı ordusunun İstanbul'a saldırarak taşkınlık yapmasından korkuyorlardı. Avusturya sefareti, Avusturya uyruklulara savaş gemilerine gitmelerini tavsiye etmişti. Bu haber, sakinlerin endişelerini büsbütün artırdı. Pazartesi günü, bombardıman gürültüsü son haddine vardığı bir sırada, yabancı savaş gemilerinde bulunan askerler, silâhlı olarak karaya çıktılar, özellikle Pera (Beyoğlu), Galata ve çevresinde önceden tespit edilmiş yerlere ve sefarethanelere dağılıp hemen tüm İstanbul'u askerî nezaret altına aldılar. Aynı anda, savaş gemileri de Boğaziçi'nde ve Haliç'te vaziyet alıyorlardı. Hükümet mevcut değildi hemen hemen. Dükkânların büyük kısmı kapalıydı. Halk, dakikadan dakikaya başkentini işgalini bekliyordu. Fakat Nâzım Paşa'nın Çatalca'daki başarılı direnişi son verdi endişelere. Aslında, başkentini İslâm unsuru, Hristiyan unsurdan daha çok telâş içindeydi. Kendi can derdine düşen bu unsurdan, katliam veya talan beklemek tamamen saçmaydı.

Kasımın 17'sinde ve 18'inde cereyan eden neticesiz çarpışmalardan sonra, General Dimitriyef, kuvvetlerinin büyük kısmını Osmanlı mevzilerinden 5 - 6 km. geri çekti. Bu operasyon 19, 20 ve 21 kasım günleri, Bulgar bataryalarının ve ardçı kuvvetlerin himayesinde, ağır ağır uygulandı. Yeni taar-

ruzlar bekleyen Türkler, bu beklenmedik ricata şaşılar tabii. Ondan sonra bir kaç keşif hareketi yaptılar; gaye Bulgar mevzileri hakkında sarîh bilgi edinmekti.

Bu gibi ufak tefek operasyonlar, 3 aralık mütarekesine kadar sürüp gitti. Bu süre içerisinde en kayda değer olay, *Hamidiye* kruvazörünün Karaburun önünde Bulgarlar tarafından torpillenmesi ve ağır yaralı olarak güçbelâ İstanbul'a dönmeyi başarması oldu.

Altıncı Bölüm

Tali Harekât

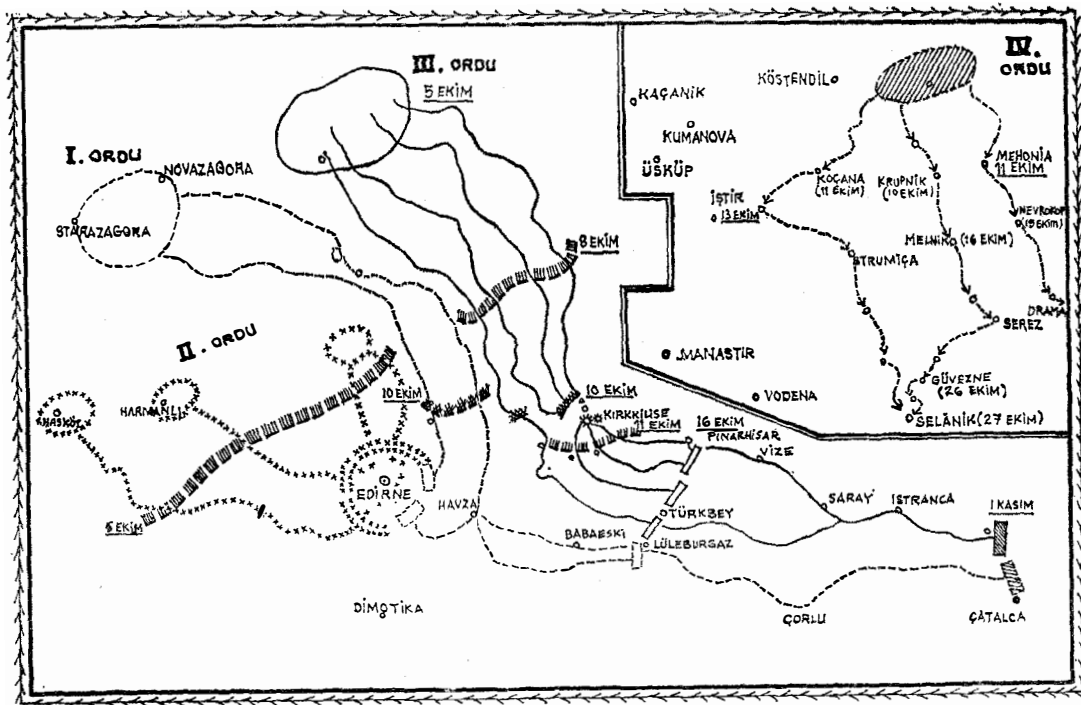
Bulgar genelkurmayı, Struma vadisinde ve yukarı Arda yakınlarında yığılmış Osmanlı kuvvetlerini ezerek, sınırlarını güven altına almak ve Makedonya yönünden Trakya'ya yönelecek herhangi bir askerî yardımı imkânsız kılmak için dördüncü bir ordu kurmak ihtiyacını hissetmişti. Bu ordu, batı yönünde, II. ordunun yakınında toplanmıştı; VII. muvazzaf tümeninden ve destek olarak bir ihtiyat tümeninden mürekkepti. Komutanı, General Teodorof idi. Başlıca harekât sahası Struma vadisi, ikincil harekât sahası Bregalniça idi. Hedefi ise, Selânik idi. Karşısında, iki vadinin çeşitli noktalarına dağılmış durumda, mustahfız veya redif askerlerden kurulu Osmanlı garnizonları, Ali Nadir Paşa komutasında Struma vadisinde faaliyet gösteren XIV. Osmanlı tümeninin birlikleri ve Kara Sait Paşa komutasında Bregalniça vadisindeki bazı birlikler bulunuyordu. Bu Osmanlı kuvvetlerinin büyük kısmı, IV. Bulgar ordusuyla çarpışmadan önce, bir yandan Yunanlıların Selânik'e doğru ilerlemelerini durdurmak için Yenice - Vardar'a sevk edildi, öbür yandan, Sırpların taarruzunu kırmak için Kumanovo'ya yöneldi.

Doğu yönünde, Filibe - Haskovo hattı üzerinde, II. bağımsız Bulgar tümeni ile bir yedek tümen daha bulunuyordu. General Kovaçef komutasındaki bu tümenin görevi, önce yukarı Arda vadisindeki Türk kuvvetlerini dağıtmak, sonra Mesta ve

Meriç arasında kalan bütün araziyi (Ege kıyıları dahil) zaptetmekti. Kovaçef'in karşısında Yaver Paşa'nın yaklaşık 16.000 kişilik ordusu vardı; bunun 13.000'i Kırcalı'da, 3000'i de Paşmaklı'daydı. Kırcalı'daki ordu Nizamiye, Redif ve Mustahfız birliklerinden müteşekkildi, iki bataryası vardı. Paşmaklı'da bir dağ topu bataryası bulunuyordu. Bu kesimde Pomaklar, (Müslüman Bulgarlar) Türklere yardım ediyor ve Bulgarları sıkıştırıyorlardı; Bulgarlar ise, Makedonyalı çetecilerden destek görüyorlardı.

18 ekim günü, General Teodorof'un ordusu sınırı geçti; sağ kanadı aynı gün Çarevo Selo'yu, 24 ekimde Koçana'yı, 26 ekimde İştîp'i zaptetti ve Selânik'e yöneldi. Sol kanadı, 18 ekimde Türk kuvvetleriyle çarpıştı, Baraklı istihkâmını aldı ve yolu üzerindeki müstahkem mevkiileri zaptede ede ilerledi; Pezovo ve Melnik şehirleri düştü. O tarihte XIV. Osmanlı tümeninin büyük kısmı Yenice'ye doğru indiğinden, General Teodorof çok zayıf bir direnme ile karşılaştı. Rüpel'i, Demirhisar'ı ve Serez'i alan Teodorof'un kuvvetleri 8 kasımda Struma'yı geçti, Ayvalı tepesinde mevzilenmiş Osmanlı kuvvetleriyle muharebeye tutuştu, onları yendi. Osmanlıları Selânik'e doğru kovalamaya hazırlanırken, Tahsin Paşa'nın teslim olduğunu duyunca vazgeçti. On beş gün sonra General Teodorof, Selânik'te iki birlik bırakarak kalan kuvvetlerini Yunan nakliye gemileriyle Dedeağaç'a çıkardı; Trakya ordusuna iltihak ediyordu.

General Kovaçef'in II. bağımsız tümeni de harp ilân edildiği gün sınırı üç noktadan geçti. Kollarından biri Kırcalı üzerine yürüdü, ikincisi Paşmaklı'ya yöneldi, üçüncüsü Timraş tepelerini aşarak Osmanlı toprağına girdi. Kırcalı'yı zapteden Kovaçef kuvvetleri, bol ganimet elde etti. Timraş'ı geçen birlikler, Türklerin şiddetli mukavemetiyle karşılaştı, ve zor yenebildi onları. Üstelik çok sayıda Pomak, anî olarak Bulgarları arkadan vurdu ve az kalsın Bulgarların durumu tehlikeye giriyordu bu yüzden.

I., II., III. ve IV. Bulgar ordularının ileri harekâtı.

20 - 26 ekim arasında, bütün Arda vadisi ve kuzey kesimleri Bulgarların eline geçmişti. Yaver Paşa'nın kuvvetleri çözülmüş, rediflerin büyük kısmı ve mustahfizlar silâhlarını atıp dağlara sığınmışlardı. Paşa'nın beyanına göre, ancak 2000 kişiyi bir araya getirebilmişti Mestanlı'nın güneyinde. Kuvvetlerini toparladıktan sonra Bulgar cephesine karşı taarruza geçmeyi düşünüyordu. Fakat reorganizasyon güçlükleri, iâşe ve ikmâl imkânsızlığı, yolların berbat durumda olması, bu tasavvurun gerçekleştirilmesini geciktirdi ve harekât teşebbüsü Bulgarlarda kaldı. Mamafih, Mestanlı'da taarruza uğrayan Yaver Paşa, yiğitçe karşı koydu düşmana. Ne var ki, General Kovaçef komutasındaki birlikler, 5 kasımda Büki köprüsüne varınca, Türklerin direnmesi imkânsız hale geldi.

O zaman Yaver Paşa, kuvvetlerinin büyük kısmını Narlı'ya doğru çekti, yan kanadını emniyete almak ve Palas'tan ricat eden birliğini korumak için İskeçe üzerine de bir kol çıkardı. Sonra, Mestanlı yolunu kesmek için güçlü ardcı kuvvetler bıraktı Karlıkdağ'da, kalan birliklerini toplayıp Fericik'e doğru ricata başladı. Fericik'ten Celibolu'ya götüren kurtuluş yolunu açık sanıyordu. Hemen ardından, Gümülci-ne'yi zapteden General Genef geliyordu. Bir kolu Selânik demiryolu üzerinde Drama'yı, Ege üzerinde de Kavala'yı işgal eden General Kovaçef ise batıdan ilerlemeye devam ediyordu. Yaver Paşa'nın önünde sadece doğu yönü açıktı : Ferecek'ten Malkara yoluyla veya direkt olarak Gelibolu'ya götüren yön. Fakat bu yönden de Albay Tanef'in komutasındaki Bulgar kolu ilerliyordu. Tanef, Meriç boyunu takip ederek önce Dimotika'yı, sonra Sofulu'yu zaptettikten sonra, Fericik'e inmek-teydi. Üstelik, I. Bulgar ordusuna mensup başka bir güçlü birlik de Albay Salabaşef komutasında Malkara üzerine yürümekteydi aynı anda.

Dört Bulgar kolu, değişik yönlerden sîratle üzerine doğru yürürken, Yaver Paşa, çok yavaş ilerlemekteydi, çünkü ordusunun peşinden giden sakat askerler ve Makedonyalı Müslü-

man muhacirlerle yüklü manda arabalarını yüzüstü bırakmak istemiyordu. Kasımın 19'unda, kuvvetlerinin büyük kısmıyla Dedeağaç'ın kuzeyine, Vodina'ya varabildi, fakat bu Ege limanına inmeyi ihtiyatsızlık saydı; orada büyük Bulgar kuvvetleri bulunduğunu sanıyordu. Oysa Dedeağaç'a bir Bulgar gönüllü grubu girmiş, şehri yağma ediyordu.

Salabaşef, Malkara'yı alıp da ileri harekâta devam edince, Osmanlı kuvvetleri önünde Gelibolu yolunu kesti.

Yaver Paşa, etrafında gittikçe daralan çemberden habersiz, ağır ağır ilerliyordu. Elinde ancak 2000 gerçek asker, 10 top, 900 mermi vardı. Beher askerde 200 mermi ve bir günlük kumanya kalmıştı. Kırkbeş gün süren çarpışmalardan, zahmetli yürüyüşlerden, mahrumiyet ve açlıktan bitap düşmüştü hepsi. Kasımın 27'sinde, Merhameli'de, 20.000'i aşkın bir Bulgar ordusu, beş bataryasıyla bu parçalanmış Osmanlı ordusuna karşı taarruza geçti. Saat 14'e kadar süren şiddetli bir topçu ateşine maruz kalan Yaver Paşa, direnmenin faydasız olduğunu, ricat yolunun da kesildiğini görünce beyaz bayrak çekip. müzakerelere girişti. Şartları kabul edilmedi. Ertesi gün, Bulgarlar yeniden başladılar bombardımana. Umutsuz duruma düşen Yaver Paşa, akşam üzeri tekrar beyaz bayrak çekti, bir gün sonra da kayıtsız şartsız teslim oldu. Paşa ile beraber kurmay başkanı Hamdi Bey, miralay Rasim ve Ensür beyler, 265 subay, 15.000 asker ve başıbozuk, esir düştüler. XII. Osmanlı kolordusu mevcut değildi artık. 1500 at ve katır, 8 top, 2 mitralyöz, tüfek v.s. de Bulgarların eline geçti.

Bu harekât bittikten sonra, Bulgarlar Dedeağaç - Selânik demiryoluna kesin olarak sahip oluyorlardı. Bundan başka, Çatalca'daki başarısız çarpışmaların manevî zararını telâfi ediyor, mütareke görüşmelerinde taleplerine yeni bir dayanak buluyorlardı.

Çatalca'da sürdürülen mütareke görüşmeleri, tamamen Türkler aleyhine 3 aralık protokolü ile sonuçlandı. Pro-

tokole (1) göre, muhasara altında bulunup açlık tehlikesiyle karşılaşan üç müstahkem şehre —Edirne, Yanya, İşkodra— Türkiye iâşe yardımı yapma hakkından bile yoksun bırakılıyordu. Halbuki Bulgaristan, Edirne demiryolu ve Karadeniz yoluyla Çatalca ve tüm Trakya'daki kuvvetlerine iâşe ikmali yapma hakkını elde ediyordu.

(1) Hatırlanacağı üzere, dört müttefikten yalnız Yunanistan imzalamadı bu protokolü.

BİRİNCİ BALKAN HARBİNDEN SONRA GELİŞEN OLAYLAR

Aram Andonyan'ın Balkan Harbi Tarihi burada son buluyor.

Yazar, kitabın son sayfasına koyduğu bir notla, müttefiklerarası savaşı (İkinci Balkan Harbi), Edirne, Tekirdağ, Malkara v.s.'deki olayları, deniz savaşlarını, Romanya'nın müdahalesini, Trakya'nın geri alınmasını kesin barışın imzalanmasından sonra ayrı bir kitapta vereceğini ilân etmiştir.

Ancak, yaptığımız araştırmalar sonucunda, ikinci bir kitabın varlığı hakkında hiç bir belirtiye rastlamadık. Aram Andonyan, «İkinci Balkan Harbi» diye adlandırılan olayları yazamamış veya yayınlamamıştır. Nedenini kesin olarak bilemiyoruz. Fakat birinci kitabın yayınlanması 1913'ün sonlarına doğru tamamlandığına göre, ikinci kitabı hazırlayıp yayınlamadan Birinci Dünya Harbi'nin patlak vermiş olacağını ve savaşın doğurduğu şartlar içerisinde, yazarın, tasarısını gerçekleştirme imkânını bulamadığını tahmin ediyoruz.

Aslında, Balkan Harbi de sona ermiş sayılabilir bir noktada. Enez - Midye hattı kurulduktan sonra cereyan eden olaylar, daha çok politik anlam taşır, siyasi dalgalanmaları yansıtır, zaman zaman geçmişteki bazı gelişmeleri andırır.

Bulgarlar İstanbul kapılarına dayandıkları ve İmparatorluk başkentini tehdit ettikleri anda, Avrupa'nın müdahalesi —geçmişte olduğu gibi— kaçınılmaz hale geliyordu. Çünkü Türkleri Avrupa'dan sürüp çıkarmak, Osmanlı toprakları-

nı parçalayıp paylaşmak, Sultana tâbi halkların millî kurtuluş ve bağımsızlık davalarına sempati beslemek, ekonomik çıkarlar sağlamak ayrı şey; Çarigrad'ı Bulgaristan'a peşkeş çekmek veya Rus nüfuzuna terketmek ayrı şeydi. İstanbul'u ve Boğazları hiç kimseye bırakmak bahis konusu değildi, ve olamazdı da. Büyük devletlerden herbirinin gönlünde aynı aslan yattığından, hiç biri parsayı başkasının kapmasına göz yumamazdı. Bu durumda, İstanbul'un yine Osmanlı yönetiminde kalması, Avrupa için en uygun çözümdü.

Savaş dondurulma noktasına erişince, politika ve diplomasi daha ağır basmaya başladı. Altı büyük devletin sefirleri, Babıâli'ye müşterek bir nota vererek Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını talep ettiler (17 ocak 1913).

Durum kritikti. Askerî ve siyasi kargaşa uzayıp giderse, İmparatorluğun başka bölgeleri ve hattâ başkent de tehlikeye girebilirdi. Osmanlı devleti, askerî avantajdan yoksun olarak oturuyordu Londra konferansı masasına. Sonunda, Avrupa'nın dediği olacaktı, çünkü Babıâli'nin elinde koz yoktu. Ve galip Balkan devletleri karşısında Avrupa'nın desteğine muhtaçtı.

Şimdi, altı büyükler Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını istiyorlardı. İstanbul'un kurtuluşu için bir fidye de sayılabilirdi bu. Şu halde kabul etmekten başka çare kalmıyordu. Ve bunu herkes böyle düşünüyordu belki, muhalifi de, muvafıki da, yaşlısı da, genci de, samimî yurtseveri de. Ama bütün mesele şuydu : Bu topraklar kimin eliyle verilecekti galip devletlere? Kim üstlenecekti bu acı görevi? Kararı kim verecek, kim uygulayacaktı?

İttihat ve Terakki, bu bakımdan avantajlı durumdaydı. Olayları siyasi gayelerle istediği gibi istismar edebilirdi. Bu nedenle, hükümetin sorumluluğu yüklenmesini bekliyor, iktidarı ele geçirmekte acele etmiyordu.

Hükümet, durumu görüşmek ve müşterek bir karara varmak için ileri gelen devlet adamlarını bir toplantıya ça-

ğirdı. Bu toplantıda (22 ocak 1913), büyük devletlerin talebini kabul etmek gerektiği hususunda görüş birliğine varıldı.

Artık iktidarı devirmek için muhalefetin harekete geçmesinde bir sakınca kalmamıştı. Bilâkis, harekete geçmenin tam zamanıydı : Hükümet, Enez-Midye hattını kabul ediyordu, Avrupa'daki Osmanlı topraklarını Balkan devletlerine bırakmakla ihanet içindeydi, bu hükümet düşmeli, vatan kurtarılmalıydı. Bu amaçla yapılan herhangi bir hareket elbette ki tüm yurtseverlerin sempati ve desteğini kazanacaktı.

Toplantının ertesi günü (23 ocak 1913) yapıldı Babıâli baskını. Başında Enver ve Talât beylerin bulunduğu 30 - 40 (bazı yazarlara göre 200) kişilik bir İttihatçı grubu Babıâli'yi bastı, Nâzım Paşa'yı ve yaveri Kıbrıslı Tevfik'i tabanca ile vurarak öldürdü, Sadrazam Kâmil Paşa'yı istifaya zorladı. Yerine, Mahmut Şevket Paşa sadarete getirildi. Padişah'tan ses çıkmadı. Halk ise (politikacı ve aydın kesimleri dışındaki halk), bütün olaylarda olduğu gibi bu yeni iktidar kavgasını da ilgisiz, tepkisiz, pasif gözlerle seyrediyordu.

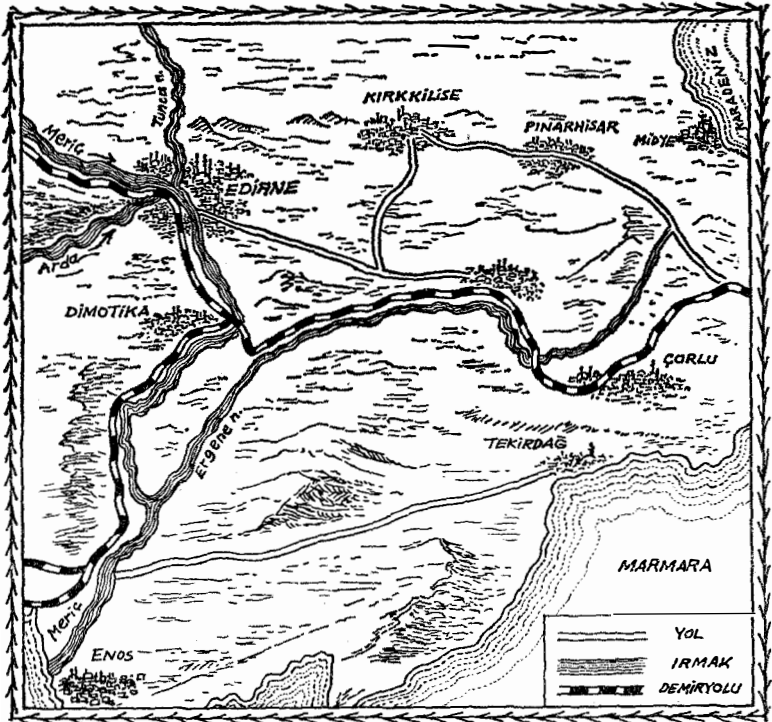
Fakat, bir iddiaya göre, Babıâli'yi basmakta biraz acele edilmişti. Kâmil Paşa kabinesi devrildiği zaman büyük devletlerin notasına verilecek cevap henüz gönderilmiş değildi. Yeni hükümet, Babıâli'nin cevabını düşük iktidar namına göndertmek için çok uğraşmış, eski Hariciye Nazırını görevinde bırakmayı teklif etmiş, fakat Noradunkyan efendi bunu kesinlikle reddetmişti.

Eskisinden devraldığı problemleri çözmek durumunda bulunan yeni kabine, kamuoyunda Avrupa'ya karşı direndiği izlenimini yaratmak için haftalar geçirdi. Sonunda tekrar barış talebinde bulundu. 14 martta Bulgarlarla yeni bir mütareke aktedildi. Ve Edirne, 155 gün dayandıktan sonra 26 martta düşmana teslim oldu.

Londra'da 30 mayısta imzalanan ilk barış önantlaşmasının da Enez - Midye hattı sınır olarak kabul ediliyordu. Yani

Edirne Bulgaristan'a kalıyordu. Yunanistan Selânik'i, güney Makedonya'ya, Girit'i alıyordu. Kuzey ve orta Makedonya Sırbistan'ın oluyordu.

Nâzım Paşa'nın, birkaç ay sonra da Mahmut Şevket Paşa'nın hayatına mal olan kanlı iktidar kavgasının devlete bir yararı olmamış, sadarete getirilen Mısırlı Prens Sait Halim Paşa da durumu değiştirememişti. Ancak, Mahmut Şevket Paşa'nın katli İttihat ve Terakki'ye bir terör hareketine girişmek ve muhaliflerini tasfiye etmek fırsatını verdi.

«İkinci Balkan Harbi»ne sebep olan Trakya'nın paylaşılamayan toprakları

İşte o sıralarda çok önemli bir olay cereyan etti : Zamanında sürpriz olarak karşılanan Balkan İttifakı çözüverdi. «Hasta Adam»ın mirası paylaşılırken hır çıktı, Bulgaristan müttefiklerine saldırdı. Fırsatı ganimet bilen Romanya (300.000 asker) Silistre ve Plevne bölgelerini işgal etti. Bulgar ordusu Yunan ve Sırp ordularına yenildi. Osmanlılar da Kırkkilise'yi (21.7.1913) ve müttefiklerarası savaş dolayısıyla Bulgarların boşalttığı Edirne'yi (22.7.1913) geri aldılar. Enver Bey, Edirne'ye girdi. Büyük devletler buna karşı çıktılarsa da, Türkiye'nin bu fırsattan yararlanmaması elbette beklenemezdi. Üstelik de Almanya, diğer Avrupa devletleriyle protestoya resmen katılmakla beraber, siyasi hesaplarla el altından Babıâli'yi teşvik eder bir tutum içerisinde gözüküyordu.

Bu suretle Trakya'nın önemli bir kısmı düşman işgalinden kurtarılmış oldu.

Artık nihaî tasfiye için kesin barış antlaşmalarını imzalamaktan başka yapılacak bir şey kalmamıştı.

Balkan devletleri arasında aktedilen Bükreş antlaşmasında (10.8.1913) karşılıklı sınırlar tespit edildi. Romanya'nın işgal ettiği topraklar kendisine kaldı. Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ da avantajlı çıktılar. Osmanlı devletiyle Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul antlaşmasında (29.9.1913) Enez'den başlayan sınır Edirne'nin kuzeyinden geçerek Midye'nin 40 km. kuzeyinde Karadeniz'e ulaşıyordu. Yunanlılarla Osmanlı devleti arasında aktedilen Atina antlaşması (14.11.1913) Girit'i Yunanistan'a, Adaların kaderini de Avrupa devletlerinin takdirine bırakıyordu. Osmanlı devletiyle Karadağ arasındaki barış antlaşması ise 14 mart 1914'te imzalandı.

Balkan Harbi tarihe malolmuştı.

Fakat bilânçosu yapılırsa görülür ki, Osmanlı İmparatorluğu için sonuçları bakımından sırf zayıf ve toprak kaybı ile ölçülecek bir savaş değildir bu.

Otuz yıllık bir istibdadı deviren, İmparatorluk camiası içinde coşkunlukla, yabancı ülkelerde umut ve sempatiyle karşılanan «ilerici» genç elemanlar, daha iktidarı alır almaz, içte de, dışta da, hemen herkesi hayal kırıklığına uğratmışlar, Abdülhamid'in hatalarını tekrarlamışlar, yeni bir istibdat kurmuşlar, devletin yapısında, yönetiminde, siyasi, sosyal, ekonomik şartlarda radikal değişiklikler, gerçek reformlar yapmamışlar, çağdışı bir düzene hayaller de katarak Osmanlı İmparatorluğu gibi karmaşık bünyeye sahip bir devletin gerçeklerine ters düşen bir tutum benimsemişler, bu gerçeklere doğru teşhis koyup isabetli tedavi şekilleri uygulamakta yetersiz kalmışlardı. Siyasi muarızlarının, köhne politikacıların kusurlarına kendi kusurlarını eklemişlerdi. Ve İmparatorluğun çürüme süreci devam etmişti. Hem de, 1911'den 1914'e, üç yıl içinde üçü de yenilgiyle sonuçlanan üç savaşa girmek şartıyla.

Balkan Harbinin en vahim sonuçlarından biri, Babıâli baskınına fırsat vermesi olmuştur. İktidarın zorla ele geçirilmesi, Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden sonra muhalefetin kanlı bir şekilde sindirilmesi, devleti Talât - Enver - Cemal triumvirasına teslim ediyordu. Bu triumviranın diktatörlük kurması Avrupa'da çok ağır olaylara gebe bir döneme rastlıyordu. Kayzerizmin hazırladığı 1914'ün arifesinde, Alman taraftarı genç bir ekip Osmanlı Devletinin yönetimini ele alıyordu. İmparatorluğu nasıl hesapsız maceralara sürüklediğini olaylar gösterecekti.

Bunu, İmparatorluğun parçalanıp yıkılmasına hayıflanmak, sorumlu ve suçlu aramak için söylemiyoruz. Herhangi bir imparatorluğun çöküşünde eğer bir suçlu, bir sorumlu aranacaksa, bu suç, bu sorumluluk, esasen imparatorlukların bünyesinde, varlığında ve varlık nedenlerinde mevcuttur. Tarihte bütün imparatorluklar er geç çöküp gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da eğer Birinci Dünya Savaşında yıkılmış olmasaydı, bugüne kadar tarihe karışmış olması mukadderdi.

Bir imparatorluğu oluşturan tâbi unsurların baş kaldırmasını, millî kurtuluş, bağımsızlık ve özgürlük için mücadeleye girişmesini kınamak da gereksiz. Kıtaların devlet, devletlerin eyalet olmaya hazırlandığı bir dönemin eşliğinde bulunmamıza rağmen, ve ne kadar paradoksal görünse de, bu mücadele bir gerçektir, bir olgudur. Ve yeni balkanizasyon hareketleriyle paralel olarak yürümektedir. Çağımız, siyasî, ekonomik, sosyal haklar için toplumların da, fertlerin de mücadeleyi şiddetlendirdiği ve bu mücadelenin herkesçe saygı ile karşılandığı bir çağ. Eğer şartlar oluşmuşsa, bu mücadele ne baskı yöntemleri ile, ne de kardeşlik edebiyatıyla önlenebilir. Çünkü adalet, eşitlik ve giderek kardeşlik, ancak insanın insanı, devletin halkı, güçlüünün güçsüzü sömürmediği, kimsenin köle, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmediği bir düzende kurulabilir.

Jön Türkler, bu düzeni kurabilirlerdi demiyoruz. Ama isteselerdi, siyasî, sosyal, ekonomik reformlar yapabilirler, imparatorluk düzeyinde barış, adalet, birbirine saygı getirebilirler, devlet mekanizmasını yeni bir zihniyetle işletebilirlerdi belki. Ve özellikle Göben - Breslau komplosuna katılmaktan kaçınabilirlerdi. Bununla İmparatorluk kurtulurdu diyemeyiz. Ama herşey zaman içinde daha az sarsıntıyla, daha kansız biçimde olabilirdi.

Oysa devlet yönetimine hâkim olanlar, daha Balkan Harbinin yaraları sarılmamışken, memleketi yeni badirelere sürüklüyorlar, gerçek ve somut insan sevgisiyle bağdaşmayan bir tutumla memleket çocuklarını kişisel ihtiraslarına ve başka devletlerin siyasî hesaplarına, ekonomik çıkarlarına kurban ediyorlardı.

İşte bu suçu onlara bağışlamak zor.

Z. B.

YAZARIN YARARLANDIĞI KAYNAKLARDAN BAZILARI

Victor Bérard — La Turquie et l'Hellénisme Contemporain.

Driault — La Question d'Orient.

René Pinon — L'Europe et l'Empire Ottoman.

René Pinon — L'Europe et la Jeune-Turquie.

René Moulin — Force et Faiblesse da la Jeune - Turquie.

Comte de Landemont — L'Europe et la Politique Orientale (1878 - 1912). Paris, 1912.

Alain de Penennrun, Breveté d'Etat - Major — La Guerre des Balkans en 1912. Campagne de Thrace. Paris, Charles Lavauzelle, 1913.

Alain de Penennrun — Feuilles de Route Bulgares. Journal de marche d'un correspondant de guerre pendant la campagne de Thrace. Paris, Chapelot, 1913.

Lieutenant H. Wagner, de l'Armée austro - hongroise, Correspondant de guerre de la **Reichspost** — Vers la Victoire avec les Armées Bulgares. Paris, Berger - Levrault, 1913.

Lt. - Colonel Breveté Boncabeille — La Guerre Turco - Balkanique (1912). Thrace, Macédoine, Albanie, Epire. Paris, Chapelot, 1913.

Stéphane Lauzanne, Correspondant du **Matin** — Au Chevet de la Turquie. Quarante jours de guerre. Paris, A. Fayard.

René Puaux, Correspondant de guerre du **Temps** — De Sofia à Tchataldja. Paris, Perrin et Cie, 1913.

Major von Hochwaechter, Attaché à l'État - Major de Mahmoud Mouhtar Pacha - Au Feu avec les Turcs. Journal d'Opérations (Kirkilissé, Lulé Bourgas, Tchataldja.) Paris, Berger - Levrault, 1913.

Capitaine L. Loiseau — La Guerre des Balkans. Esquisse générale des opérations. Paris, Berger - Levrault, 1913.

La Vérité sur le Régime Constitutionnel. Paris, 1911.

Les Armées des Principales Puissances au Printemps de 1912. Paris, Chapelot.

HARİTALAR FİHRİSTİ

Ayastafanos antlaşmasında Avrupa Türkiyesi	26
Berlin antlaşmasında Avrupa Türkiyesi	32
Avrupa Türkiyesinde nüfus dağılımı	86
Bizans İmparatorluğu	101
Eski Bulgar İmparatorluğu	103
Eski Sırp İmparatorluğu	113
Sırbistan dışındaki Sırp nüfusunun dağılımı	115
Savaş ilân edildiği gün, müttefik ordular karşısında Osmanlı ordularının yığınağı	225
Muharip devletlerin deniz kuvvetleri	227
Muharip orduların eylül sonundaki durumu	231
Muharip devletlerin yüzölçümü oranı	245
Balkan devletleri ne hesapla yola çıkmışlardı? (Eski imparatorlukların haritalarıyla karşılaştıırın.)	257
Savaş ilânında Türk ve Karadağ ordularının durumu	265
İşkodra gölü ve civardaki mevziler	291
Manastır ve civarı	366
Yunan askerî harekâtı	390
Epir savaş alanı	431
Yanya istihkâmları	442
Mustafapaşa askerî harekâtı	470
Edirne çevresinde II. Bulgar ordusunun harekâtı	472
Selyolu ve Ortakçı muharebeleri	475
Bulgar ve Türk ordularının Kırkkilise muharebesinden önceki durumu	477
Kırkkilise'ye karşı Bulgar taarruzu	482
Türk ve Bulgar ordularının Lüleburgaz muharebesinden önceki durumu	496

Lüleburgaz muharebesi (28 ekim)	499
Lüleburgaz muharebesinden sonra Türk ve Bulgar orduları	509
Lüleburgaz muharebesinden sonra Bulgarların Trakya'da yayılışı	511
Çatalca muharebesi (17-19 kasım)	514
I., II., III. ve IV. Bulgar ordularının ileri harekâtı	523
İkinci Balkan Harbi'ne sebep olan, Trakya'nın paylaşılamayan toprakları	530

İ Ç İ N D E K İ L E R

Yazar ve Eseri	9
Önsöz	11

BİRİNCİ KESİM

Birinci Bölüm — Balkan Yarımadasının Geçmişi	15
İkinci Bölüm — Ayastafanos Ertesi	23
Üçüncü Bölüm — Berlin Antlaşmasının sonucu	44
Dördüncü Bölüm — Balkanların Rönesansı	53
Beşinci Bölüm — Paylaşılamayan Miras	83
Altıncı Bölüm — Avrupa Türkiyesinde Irklar Mücadelesi	91

İKİNCİ KESİM

Yedinci Bölüm — İmkânsız Reform	121
Sekizinci Bölüm — Balkan Yarımadasında Türkler	127
Dokuzuncu Bölüm — Ayaklanma Dönemi	137
Onuncu Bölüm — Reval Görüşmesine Doğru	149
On birinci Bölüm — Temmuz İhtilâli	157
On ikinci Bölüm — Yeni Rejim	171
On üçüncü Bölüm — Arnavut Sorunu	179

ÜÇÜNCÜ KESİM

On dördüncü Bölüm — Savaş Nasıl Çıktı?	191
On beşinci Bölüm — Günler Gebe İdi	195
On altıncı Bölüm — Söz Silâhın	201
On yedinci Bölüm — Türkiye'nin Savaş Gücü	219
On sekizinci Bölüm — Son Perde	233

DÖRDÜNCÜ KESİM

Karadağ Savaşları (8 ekim - 12 aralık 1912)

Birinci Bölüm — Karşılıklı Kuvvetler	261
İkinci Bölüm — Merkez Ordusunun Harekâtı	269

Üçüncü Bölüm — Kuzey Ordusunun Harekâtı	275
Dördüncü Bölüm — İstirap ve Yas Sahneleri	285
Beşinci Bölüm — İşkodra Muhasarası	289
Altıncı Bölüm — Adriyatik'e Doğru	304
Yedinci Bölüm — İşkodra Önünde	309
Sekizinci Bölüm — İşkodra'nın Teslimi	319

BEŞİNCİ KESİM

Sırbistan Savaşları

Birinci Bölüm — Karşılıklı Kuvvetler	333
İkinci Bölüm — Kumanovo Muharebesi	339
Üçüncü Bölüm — Üsküp'ün Düşmesi	351
Dördüncü Bölüm — Perlepe Muharebesi	355
Beşinci Bölüm — Manastır Muharebesi	365
Altıncı Bölüm — Tali Harekât	371

ALTINCI KESİM

Yunanistan Savaşları

Birinci Bölüm — Karşılıklı Kuvvetler	379
İkinci Bölüm — Elasona'nın Düşmesi	385
Üçüncü Bölüm — Sarandaporos Muharebesi	389
Dördüncü Bölüm — Yenice - Vardar Muharebesi	396
Beşinci Bölüm — Selânik'in Teslimi	399
Altıncı Bölüm — Paylaşılamayan Selânik	411
Yedinci Bölüm — Tali Harekât	422
Sekizinci Bölüm — Epir Ordusunun Harekâtı	427
Dokuzuncu Bölüm — Yanya'nın Düşmesi	433
Onuncu Bölüm — Mütteferrik Olaylar	443

YEDİNCİ KESİM

Bulgaristan Savaşları

Birinci Bölüm — Harp İlânı	453
İkinci Bölüm — Karşılıklı Kuvvetler	459
Üçüncü Bölüm — Kırkkilise	465
Dördüncü Bölüm — Lüleburgaz	493
Beşinci Bölüm — Çatalca	509
Altıncı Bölüm — Tali Harekât	521
Birinci Balkan Harbinden Sonra Gelişen Olaylar	527
Yazarın Yararlandığı Kaynaklardan Bazıları	535
Haritalar Fihristi	537
İçindekiler	539

YANLIŞ - DOĞRU CETVELİ

<u>Sayfa</u>	<u>Satır</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>
16	6	karişı	karişımı
33	6	uygulaması imkânsız olmayan	uygulanması mümkün olmayan
50	3	bir	bu
55	25	baş eğiyorlardı	baş eğdiriyorlardı
58	4	meydana getirmek	meydana getirmekte
64	sondan 2. sat.	gizlemekteydiler.	gizlememekteydiler.
67	27	yığdırmak	yađdırmak
68	son sat.	asır	asırlık
73	11	Drina	Drin
93	13	Trak'ın	Trakya'nın
106	26	onların	onları
106	son sat.	davranıyorlarsa	davranıyorsa
152	11	kapsamını	kapsamasını
153	11	başarıya	başarıyla
157	14	ilgidir	ilgilidir
213	sondan 2. sat.	Birinci	Birincisi
229	2	sürükleyen	sürüklenen
233	8	bildirdiler	bildirirler
292	12	birliğiyle	birliğine
324	22	Bu ralarda	Bu raporlarda

<u>Sayfa</u>	<u>Satr</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>
343	6	doğru	doğdu
375	26	askerliğin	askerlerin
392	28	ardcı	ardcılar
402	28	Türk Helenler	Tüm Helenler
418	16	çarptığı	çarpıştığı
425	9	başarıyı	başardığı
441	21	cesaretle	cesetlerle
464	8	300 topu	300 sahra topu
479	6	ilerliyorlar	iletiyorlar
502	12	dinlediler	dinlendiler

II. Abdülhamit.

Sultan Mehmet Reşat V.

Rus Çarı II. Nikola ve İngiltere Kralı V. George.

Yunan Kralı Konstantin ve Başbakan Venizelos

Karadağ Kralı Nikola ve Türk bayrağına saygı.

*Yunan Kralı Yeoryios, Bulgar Çarı Ferdinand,
Prens Boris Selânik'te (aralık 1912).*

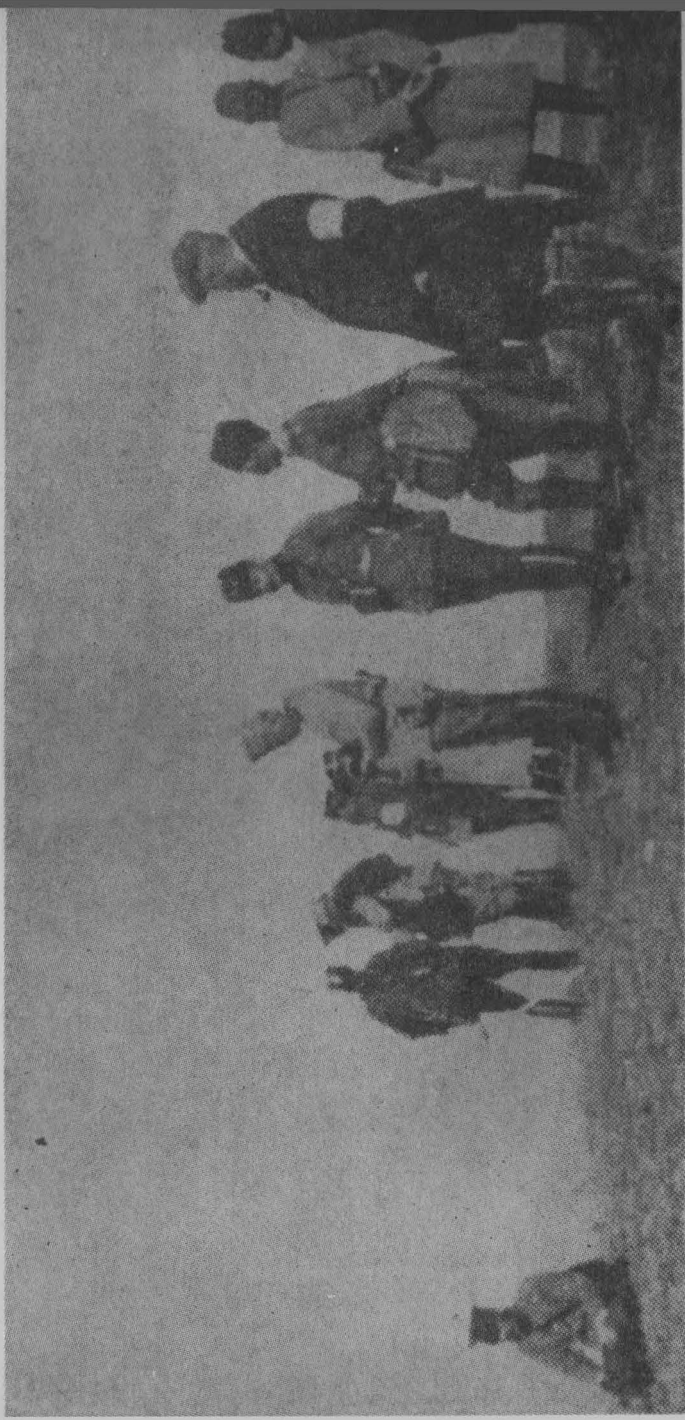
*Edirneyi koruyan
siperler.*

Londra'da barış görüşmeleri (aralık 1912)

Türk birlikleri cepheye hareket etmeden önce Sultan tarafından denetleniyor.

Askeri komutanlar Mahmudiye bölgesini teftiş ediyorlar.

Türk ordusunu eriten kolera.

Cephede bozgun.

Rumelili göçmenler.

*Kumandan Mahmut Bey, Çatalca hattı hazırlıklarında.
(17 kasım 1912)*

*Türkiye'ye verilen notayı protesto için toplanan İstanbullular
(ocak 1913).*

Esad Paşa ordusu şehri

terk ediyor (nisan 1913).

Kom, Esat Paşa, B. Ahmet Muhtar Paşa.

Nâzım Paşa.

Türk ve Bulgar komutanları Çatalca'da: Reşit Paşa, Gl. Savof, Kaptan Tevfik Kıbrıslı, Nâzım Paşa, Gl. Fiçef, Alb. Ali Rıza.

Enver Bey, Alb. Tyrrel G. Remond : Selâmlıkta görüşme.

Londra barış görüşmelerinde güçlükler (3.1.1913).

TÜRK TARİHİ DİZİSİ : 7 .

Aram Andonyan

BALKAN HARBİ TARİHİ

Aram Andonyan, İstanbullu bir gazeteci ve yazar. Edebiyat üzerine eserleri, okullar için ders kitapları da var. Tok sözlü bir polemikçi olarak tanınmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra Fransa'da yerleşmiş, Paris Milli Ermeni Kütüphanesi müdürlüğünde bulunmuş, 1930'larda ölmüştür.

Aram Andonyan, Balkan Harbi Tarihi'ni 1912 - 1913 yılları arasında, savaş devam ederken günü gününe yazmış ve yayınlamıştır. Savaşı, çatırdayan İmparatorluğun başkentinde bir basın mensubu, bir görgü tanığı olarak yaşamış, askeri harekâtı yakından izlemiş, zaman içinde gerekli «mesafe»den yoksun olmasına rağmen, eserine güncel bir belge niteliği kazandırabilmiştir.

Kitabın yarısına yakın kısmı Balkan Yarımadasının tarihi, etnik, ekonomik, dinsel, sosyal, v.s. sorunlarına ayrılmıştır. Balkan halklarının tarihçesi, kendi aralarındaki ve Osmanlı Devletiyle ilişkiler incelenmekte, sonu milli bağımsızlığa ve savaşa varan olaylar, Avrupa diplomasisi, düvel-i muazzamanın siyaseti ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Türk tarihi üzerine yazılmış ve basılmış incelemeler ve belgeler arasında, özellikle Balkan Harbini konu alanlar hayli azdır. Elinizdeki eserin bu boşluğu dolduracağına, merak, ibret ve bazen hayretle okunacağına inanıyoruz.